

საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF GEORGIA
NIKO BERDZENISHVILI INSTITUTE

ისტორიის განყოფილება
Department of History

ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა

II

BATUMI PAST AND PRESENT

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის
მასალები, ბათუმი, 2010 წლის 30-31 ოქტომბერი

Proceedings of the International conference
Batumi, 30-31 October, 2010

გამომცემლობა
„შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“
ბათუმი – 2012

UDC (უკ) 908 (479.22-21) (063)
ბ-179

სარედაქციო კოლეგია: †მალხაზ სიორიძე (*მთავარი რედაქტორი*), სულხან ალექსაია, რუსლან ბარამიძე, დევიდ ბრაუნდი (ექსეტერის უნივერსიტეტი, დიდი ბრიტანეთი), სიმონ გოგიტიძე, ბიჭიკო დიასამიძე, ხათუნა დიასამიძე, გიორგი თავამაიშვილი, ოთარ თურმანიძე, დომენიკ კასაბ-თეზგორი (ბილკენტის უნივერსიტეტი, ანკარა, თურქეთი), ამირან კახიძე, ნოდარ კახიძე, **როინ მალაკმაძე** (*მთავარი რედაქტორის მოადგილე*), უჩა ოქროპირიძე, ჯვახტანგ შამილაძე, ზაზა შაშიკაძე, გურამ ჩაგანავა, მაია ჭიჭილაშვილი, ნანა ხახუტაიშვილი, ოლეგ ჯიბაშვილი (*პასუხისმგებელი რედაქტორი*).

რეცენზენტები: თამილა ლომთათიძე - ისტ. მეცნ. კანდიდატი
ნინო ინაიშვილი – ისტ. მეცნ. კანდიდატი
პაატა ჩაგანავა - ეკონ. მეცნ. კანდ., ასოცირებული პროფესორი

EDITORIAL BOARD: †**Malkhaz Sioridze** (*Editor-In-Chief*), Sulkhan Aleksaia, Ruslan Baramidze, David Braund (University of Exeter, Great Britain), Simon Gogitidze, Bichiko Diasamidze, Khatuna Diasamidze, Giorgi Tavamaishvili, Otar Turmanidze, Dominique Kassab-Tezgor (Bilkent University, Ankara, Turkey), Amiran Kakhidze, Nodar Kakhidze, **Roin Malakmadze** (*Assistant Editor*), Ucha Okropiridze, †Vakhtang Shamiladze, Zaza Shashikadze, Guram Chaganava, Maia Chichileishvili, Nana Khakhutaishvili, **Oleg Jibashvili** (*Responsible Editor*).

Reviewers: Tamila Lomtadze – Candidate of Historical Sciences
Nino Inaishvili – Candidate of Historical Sciences
Paata Chaganava – Candidate of Economic Sciences

ISSN 1987-8745

© ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი – 2010

© „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ – 2012

ეძღვნება პროფესორ მაღზაზ სიორიძის
ნათელ ხსოვნას

**In memory of our esteemed colleague
Malkhaz Sioridze**

შესავლის მაგიერ

ძვირფასო მკითხველო,

II საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“ ჩატარებიდან წელიწადნახევარი გავიდა. ამ ხნის მანძილზე ბევრი რამ შეიცვალა: ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი შეუერთდა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტს და მას ეწოდა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ცენტრის ნიკო ბერძენიშვილის ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა მიმართულება“, ხოლო კონფერენციის ორგანიზატორ ისტორიის განყოფილებას შეუერთდა არქეოლოგიის განყოფილება. გულსატკეპია, რომ ამ პერიოდში ნაადრევად წავიდა ჩვენგან აღიარებული მეკლევარი, სანიმუშო ხელმძღვანელი და მოქალაქე, პროფესორი მალხაზ სიორიძე, ვისი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობითაც ჩატარდა ბათუმის წარსულისა და თანამედროვეობისადმი მიძღვნილი I და II საერთაშორისო კონფერენციები, გამოიცა I და მომზადდა II კონფერენციის მასალები.

კონფერენციამ აჩვენა, ერთი მხრივ, მეცნიერ-მეკლევართა ინტერესი ამ პრობლემისადმი და მეორე მხრივ, მკითხველის სურვილი – რაც შეიძლება მეტი იცოდეს მშობლიური ქალაქის შესახებ, ამის მანიშნებელია ის, რომ პირველი კონფერენციის მასალები („ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“, I, ბათუმი, 2009), უკვე ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იქცა და ეს სულაც არაა გასაკვირი, რადგან ბათუმის ისტორია უკავშირდება ჩვენი ქვეყნის შორეულ და უახლოეს წარსულს, აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთით დიდ იმპერიათა დაინტერესების ხანას და მათთან ჩვენი რეგიონის ინტენსიურ საგარეო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებს.

ახლა, როცა ქალაქი ბათუმი ახალ აღმავლობასა და განვითარებას განიცდის და უმნიშვნელოვანეს შავიზღვისპირა საპორტო-საკურორტო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრად იქცა, კიდევ უფრო აქტუალური ხდება მისი წარსულისა და დღევანდელობის შესწავლა-განზოგადება – ქალაქის მომავალი განვითარების უკეთ გააზრებისათვის.

კრებულში წარმოდგენილი სტატიები ამის მცდელობაა და რამდენად შევძელით ეს, მკითხველისათვის მიგვინდვია.

ბიჭიკო დიასამიძე,

პროფესორი, ისტორიისა და არქეოლოგიის
განყოფილების უფროსი

მალხაზ სიორიძე
(1957-2011)

2011 წლის 4 ივნისს, გარდაიცვალა ცნობილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი მალხაზ სიორიძე.

მალხაზ სიორიძე დაიბადა 1957 წლის 2 მაისს. სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლა განაგრძო ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის ისტორია-უცხო ენების ფაკულტეტზე და მიიღო ისტორიისა და ფრანგული ენის სპეციალისტის კვალიფიკაცია. 1984–1986 წლებში სწავლობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში. 1986 წლის 1 ივლისს მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის, ხოლო 2001 წლის 12 დეკემბერს – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი. მისი სადოქტორო დისერტაციის თემა იყო „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914–1918 წლებში (სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება)“.

1997 წლის 27 ოქტომბერს მალხაზ სიორიძეს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭომ მიანიჭა დოცენტის სამეცნიერო-პედაგოგიური წოდება საქართველოს ისტორიის სპეციალობით, ხოლო 2004 წლის 3 ივნისს ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საბჭოს გადაწყვეტილებით არჩეული იქნა ამავე უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის პროფესორად.

მალხაზ სიორიძე ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში აქტიურ პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის და კოლხეთის ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-სასწავლო ინსტიტუტში. მის მიერ წაკითხული ლექციები იყო გამორჩეული მაღალი აკადემიზმითა და სიღრმისეული წვდომით. მისი გამოცდილება, პედაგოგიური და პიროვნული თვისებები ხელს

უწყოდა სტუდენტებში მოქალაქეობრივი პოზიციის ჩამოყალიბებასა და ეროვნულ-პატრიოტული სულისკეთების განმტკიცებას.

1987 წლიდან გარდაცვალებამდე მუშაობდა ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში, აქტიურად მონაწილეობდა მის სამეცნიერო და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მას დიდი წვლილი მიუძღვის ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების ჩამოყალიბებაში; ბოლო ათწლეულის განმავლობაში იყო ამავე განყოფილების უფროსი.

პროფესორ მაღხაზ სიორიძეს გამოქვეყნებული აქვს ოთხმოცზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი, მათ შორის, 5 მონოგრაფია. არის მრავალი წიგნისა თუ მონოგრაფიის რედაქტორი და რეცენზენტი. იყო „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევების (აჭარა)“ ოთხტომეულის სარედაქციო კოლეგიის წევრი და მე-3 ტომის რედაქტორი. მისი ნაშრომები ყოველთვის მაღალ შეფასებას იმსახურებდა სამეცნიერო წრეებში. გამოირჩეოდა განსაკუთრებული მეცნიერული კეთილსინდისიერებით.

ბატონი მაღხაზი იყო ჭეშმარიტი ბათუმელი. მისი ხელმძღვანელობით ხორციელდებოდა ქალაქ ბათუმის წარსული ისტორიის, კულტურული მემკვიდრეობისა და თანამედროვეობის შესწავლის პროექტი. მან ჩაუყარა საფუძველი პერიოდულ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციას „ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა“, იყო ამავე დასახელების სერიული გამოცემის სარედაქციო კოლეგიის თავმჯდომარე და მთავარი რედაქტორი.

მაღხაზ სიორიძე ეწეოდა აქტიურ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საქმიანობას. 2004–2008 წლებში იყო აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს წევრი, უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე. 2007 წელს დაჯილდოვდა ღირსების ორდენით.

ბატონი მაღხაზი იყო არა მარტო წარმატებული მეცნიერი და მკვლევარი, არამედ ავტორიტეტული და საუკეთესო ადამიანური თვისებებით შემკული პიროვნება, ყოველთვის გამოირჩეოდა აქტიური ეროვნულ-მოქალაქეობრივი პოზიციით.

მისი სახელი და ღვაწლი სამარადისოდ დარჩება ბათუმს, კოლეგები და მეგობრები კი სათუთად შეინახავენ მის ნათელ ხსოვნას.

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

სიმონ გოგიტიძე
(ბათუმი, საქართველო)

ეპსკოპოსი ანტონის ცნობა ბათუმის შესახებ

ცნობილი რომაელი მწერალი ევსევი კესარიელი (260-340 წწ.) თავის თხზულებაში “საეკლესიო ისტორია” შემდეგი სახის ცნობას გვაძლევს: “მეოთხე თაობაში, როდესაც ასურეთში პანინოსი ბატონობდა, არგონავტებმა საომარი ხომალდები შეაჯერეს მდინარე ფასისისაკენ და კოლხური მენტესკენ” [გეორგიკა, I, 1961: 31; Латышев, 1948: 220]. როგორც ვხედავთ, არგონავტები მედეასთან მოსულან მდინარე ფასისთან იქ, სადაც რომელიღაც კოლხური დასახლებული პუნქტი არსებულა, რომელიც ევსევი კესარიელის მოღვაწეობის ხანაზე ადრეც ყოფილა ცნობილი (რადგან ის იმოწმებს კეფალიონს). ცნობილია, რომ ანტიკურ ხანაში სახელწოდება ფასისი სხვა სახელებთან ერთად ეწოდებოდა კოლხეთის ორ დიდ მდინარეს – რიონსა და ჭოროხს. ამიტომ საინტერესოა ამ შემთხვევაში რომელ მდინარეს გულისხმობენ კეფალიონი და კესარიის ეპისკოპოსი? ამისათვის უნდა გაირკვეს, თუ რომელი დასახლებული პუნქტი (სოფელი თუ ქალაქი) მოიაზრებოდა ტოპონიმ მენტეს-ქვეშ. თანაც ეს უკანასკნელი მოყვანილ ციტატაში ფასისის ზღვასთან შეერთების ადგილას იგულისხმება. ამ ქალაქის რომელიმე პუნქტთან გაიგივება ან ლოკალიზაცია არავის მოუხდენია. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამ ტექსტის მენტეს და პლინიუსთან (23-79 წწ.) მოხსენიებული მატეუმი [ყაუხჩიშვილი, 1969: 12] ერთი და იგივე ქალაქი უნდა იყოს (შეადარეთ მე(6)ტე, მატეუმი [გოგიტიძე, 2002: 91-93]).

პლინიუსი, აგრეთვე, სუფიქსით “უმი” იხსენიებს ქალაქ “სურიუმ-საც, რომელიც კლავდიოს პტოლემეაიოსთან დამოწმებულია “სური“-ს სახით [Инадзе, 1968, 94]. მაგრამ საქმე ისაა, რომ არც პლინიუსის მატეუმის შესახებ არსებობს ერთიანი აზრი. მხოლოდ ცდა არის მისი გაიგივებისა პტოლემეაიოსის მადიასთან [ყაუხჩიშვილი, 1969: 12; მისივე, 1968: 11, სქოლიო 9; ლომოური, 1955: 57, შენიშვნა 18; მისივე, 1957: 108; Клавдий Птолемей, 1948: 251].

თ. ყაუხჩიშვილი მიმოიხილავს რა არსებულ ძველბერძნულ-რომაულ წყაროებსა და ლიტერატურას, მიიჩნევს, რომ მატეუმი იგივე ბათუმი უნდა იყოს [ყაუხჩიშვილი, 1969: 12-14]. იგივე აზრი თ. ყაუხჩიშვილმა კიდევ უფრო დააკონკრეტა შემდეგ გამოცემულ სპეციალურ ნაშრომში [ყაუხჩიშვილი, 1987: 109-116]. პლინიუსი მატეუმს ასეთ კონტექსტში მოიხსენიებს: „140000 ნაბიჯის მანძილზე ტრაპეზუნტიდან

მდ. აბსაროსია და იმავე სახელის მქონე ციხე შესართავთან. ამ ადგილებში მთების გადაღმა იბერიისა, ხოლო ნაპირის გასწვრივ მოსახლეობენ ჰენიოხები, ამპრევტები, ლაზები. მდინარეებია: აკამფსისი, ისისი, მოგროსი, ბათისი, კოლხთა ტომებია აქ. ქალაქი მატეუმი“ [ყაუხჩიშვილი, 1987: 109-116; პლინიუს უფროსი, 1973: 31]. რომაელი მწერლის ცნობიდან ჩანს, რომ აქ:

1. ქალაქი მატეუმი უნდა იყოს სადღაც აფსაროსთან ახლოს. ის ყველაზე მეტად ამ შემთხვევაში აფსაროსის მიდამოებშია საძიებელი.

2. ქალაქი მატეუმი არ იგულისხმება რიონ-ფასისთან, რადგან ფასისი (რიონი) მხოლოდ მატეუმის შემდეგაა დასახელებული. რიონ-ფასისთან ჩვენ არ ვიცით მსგავსი სახელწოდების მქონე ქალაქი. მიუხედავად იმისა, რომ ძველი წყაროებით, ფასისის შესართავთან ცნობილია ქალაქები: ფასისი, სებასტოპოლისი [Скилак Кариандский, 1947: 242; Манандян, 1939: 74, 76, 77].

3. ქალაქი მატეუმის ჭოროხის შესართავთან ლოკალიზაციას ენიჭება უპირატესობა იმის გამოც, რომ იმ ძველ დროს (პლინიუსი, არიანე, V ს. ბერძენი ანონიმი) [Латышев, 1948a: 268; ფლავიუს არიანე, 1961: 24, 37, 67, 76, 85] საგულვეტად აღვიღას მსგავსი სახელის მქონე მდინარე (ბათისი) ყოფილა და სავსებით დასაშვებია, მის შესართავთან წარმოქმნილიყო მსგავსი სახელის მქონე ქალაქი.

4. პლინიუსის მიერ ნახსენები ადგილიდან (აფსარუნტი) მატეუმი თუ შორს იგულისხმება, ე.ი. რიონის შესართავთან, მაშინ ის აუცილებლად დაასახელებდა მის გვერდით სინამდვილეში არსებულ სხვა ქალაქებსაც: ფასისს, სებასტოპოლისს, გიენოსს და იქნებ პორტუს ალტუსსაც. რადგან აღნიშნული ქალაქები არაა დასახელებული, ამიტომ პლინიუსის ცნობა იმის დამადასტურებელია, რომ მატეუმი აფსაროსიდან სადღაც ამ ქალაქის მისვლამდე უნდა არსებულიყო.

5. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სახელწოდება მენტესთან ფონეტიკურად ახლოს მდგომი სახელები არსებობს, როგორც ჭოროხის, ისე რიონის შესართავთან. სოფელი **მინდა** არის ბათუმის გარეუბანში, მოქცეულია ბათუმსა და ადლიას შორის. უკე ფრანსუა გამბას ცნობით, სოფელ ბარაკონის ბოლოში კლდეზე ციხე დგას; იგი ფასისის გადაჰყურებს. ციხეს ჰქვია **მინდას** ციხე და აღმართულია ლუხუნისა და ფასისის შესართავთან [გამბა, 1987: 198].

6. მენტე-მატიუმისა და ვათი-ბათუსის შესატყვისობაში რომ დავრწმუნდეთ, საჭიროა აღნიშნულ სახელწოდებებში თავიკიდური ბგერების ვ-ბ-მ ურთიერთკავშირის შესახებაც ითქვას. მაგალითად, შევაღაროთ: ბიძერი – ვიზერი, ვათი – ბათი, იბერია – ივერია. მეორეს მხრივ, ვ-სა და მ-ს მონაცვლეობა: ვიწრო – მიწრო, სავსე – სამსე; ბ-სა და მ-ს მონაცვლეობა: ნატბევი – ნატმევი (საგარეჯოს რაიონი) [ჯორბენაძე, 1989: 298]; ვატას მიწები – ბატას მიწები (გორის რაიონი), სავსებულა – სამსებულა (საჩხერის რაიონი) [ჯორბენაძე, 1976: 237].

7. მატიუმ-ბათეას სახელის მსგავსი ქალაქი დღესაც არსებობს (შეადარეთ: მატიუმ-მენტე-ბათეა-ბათუსი-ბათუმი). ამიტომ, ცხადია, ქალაქ მენტეში, რომელსაც გვერდი აუარეს არგონავტებმა ქალაქი ბათუმი უნდა იგულისხმებოდეს, ხოლო მდინარე ფასისში, რომელშიც არგონავტებმა ხომალდები შეაცურეს – აფსარ-ჭოროხი.

ძველად მდინარე ჭოროხს ფასისი რომ ერქვა, ჩანს ანტიკური წყაროებიდან. ასე მაგალითად: ერატოსთენით (ძვ.წ.276 - ახ.წ.194) ფასისი მოედინება არმენიის მთებიდან. როგორც ჩანს, ჭოროხი იგულისხმება აპოლონიოს როდოსელთან (ძვ.წ. III ს.), როცა ამბობს, რომ არაქსს შორდება ლიკოსი და უერთდება ფასისს. *ΒΔΗ*-ის კომენტატორი აღნიშნავს, რომ ლიკოსი შესაძლებელია იყოს რიონის შენაკადი ყვირილა ან ძირულა. ასეთ შენიშვნას ეწინააღმდეგება სტრაბონის (ძვ.წ. 64 - ახ.წ. 24 წწ.) მონაცემი. მისი ცნობით, ფასისი და ლიკოსი სომხეთის მდინარეებია და პონტოს (შავი ზღვა) ერთვიან. მეორე ადგილას ნათქვამია: ფასისს, როგორც კოლხეთის მდინარეს, სათავე სომხეთიდან აქვს, რომლის შენაკადებია გლაგოსი და ჰიპოსი, მასში აღმა ცურვა შეიძლება შორაპნამდე. აქ, როგორც ჩანს, ფასის – რიონისა და ფასის-ჭოროხის აღრევა უნდა იყოს. ბერძენი ღიონისეს (ახ.წ. II ს.) ცნობითაც ფასისი სათავეს იღებს არმენიის (სომხეთი) მთებიდან. ლათინი ისტორიკოსის სოლინუსის (ახ. წ. III ს.) ცნობით, პენიოხური მთები არაქსს გადმოღვრიან, მოსხური კი - ფასისს. ბერძენი ანონიმის (ახ.წ. V ს.) მიხედვით, ფასისი მოედინება არმენიიდან. თუმცა აქვე მიუთითებს: “მდინარეში რომ შედიხართ, ფასისის მარცხნით მდებარეობს მილეტელთა ელინური ქალაქი, რომელსაც ფასისი ეწოდება.” ლათინი ისტორიკოსი პრისციანუსიც (V ს. მეორე ნახევარი – VI ს. დასაწყისი) გვამცნობს, რომ ფასისი სათავეს იღებს არმენიის მთების მწვერვალიდან. ასევე, როცა ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი (ახ.წ. VI ს.) ფასისზე ლაპარაკობს, ჭოროხი უნდა იგულისხმებოდეს (ამ ფასისს სათავე ჭანეთის მთების მახლობლად აქვს). მაგრამ ნაშრომის სხვა ადგილას ფასისში უეჭველად რიონი უნდა იგულისხმებოდეს, რადგან მას სათავე კავკასიის მთებში აქვს.

როგორც ვხედავთ, ბერძნულ-რომაული წყაროების გარკვეული ნაწილი ფასისის სათავეს სომხეთის სამეფოს ფარგლებში ან ზოგჯერ სომხეთის მთებში გულისხმობს. უეჭველია, ამ ფასისში ჭოროხი იგულისხმება, რადგან ჭოროხი სათავეს იღებს სპერის ოლქში, სასპერების, იგივე იბერების ტომის ტერიტორიაზე. ეს მხარე ძვ.წ. 189 წელს ქართლის სამეფოს ჩამოაჭრა სომხეთმა და მას ფლობდა გარკვეული დროის მონაკვეთში. როგორც აღინიშნა, ზოგიერთი ავტორი ფასისის სათავეს მოსხურ მთებში ან ჭანეთის მთების მახლობლად უთითებს. სპერის მხარე ერთ დროს “მოსხიკეს” (მესხეთი) ქვეყანაში შედიოდა, ხოლო ჭანეთის მთები ამ უკანასკნელის დასავლეთის მიმართულებით გაგრძელებას წარმოადგენს.

ანტიკური ხანის ზოგიერთი მწერალი ფასისის სათავეს ამარანტის მთებში ან ამარანტის ტომის ტერიტორიაზე მიუთითებს. ამ ფასისში რიონი უნდა იგულისხმებოდეს. ამარანტი შესაძლებელია ამირანის მთის დამახინჯებული ფორმა იყოს. ლეგენდის მიხედვით, ხომ სადღაც აქ, კავკასიონის ერთ-ერთი მთის მწვერვალზე, მიჯაჭვული იყო ამირანი. როგორც ჩანს, ამ მიდამოებში მოსახლე ტომებს ამარანტებს უწოდებდნენ. მივიჩნევთ, რომ ამარანტები (ამარ-ან-ტი – ამარა-თი-იმერეთი) იმერელთა წინაპრები არიან.

ამრიგად, ევსევი კესარიელის მიერ მოხსენიებული ფასისი მდინარე ჭოროხს, ხოლო კოლხური მენტე – ბათუმს უნდა შეესატყვისებოდეს. აქედან გამომდინარე, ჩვენი მსჯელობა თუ სწორია, მაშინ, სახელგანთქმული კოლხეთის მეფის აიეტის (ძვ.წ. XIII ს.) სატახტო ქალაქი აქვე, ჭოროხის შესართავის მახლობლადაა საძებარი, როგორც გ. მელიქიშვილი მიუთითებდა.

მიუთითებული ლიტერატურა:

არიანე ფლავიუსი, 1961 - არიანე ფლავიუსის მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუქა ნათელა კეჭაყმაძისა. თბილისი, მეცნიერება.

გამბა 1987 – გამბა ჟ. ფ., მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ფრანგულიდან თარგმნა ი. მგალობლიშვილმა, თბილისი.

გეორგიკა I, 1961 - გეორგიკა, I, ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი ნარკვევით და კომენტარებითურთ გამოსცა ალ.გამყრელიძემ. თბილისი.

გოგიტიძე 2002 – გოგიტიძე ს., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საისტორიო გეოგრაფია (ძვ.წ. XII-IV სს.), ბათუმი.

ლომოური 1955 – ლომოური ნ., კლავდიოს პტოლემეაიოსის „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“. მსკი, ნაკვ. 32, თბილისი.

პლინიუს უფროსი, ბუნების ისტორია იხ.: წიგნში ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი ნარკვევით და კომენტარებითურთ გამოსცა ალ.გამყრელიძემ. თბილისი, 1973.

ყაუხჩიშვილი 1969 – ყაუხჩიშვილი თ., არისტოტელეს ზოგიერთი ცნობისათვის. *აწა*, 2, თბილისი.

ყაუხჩიშვილი 1969 – ყაუხჩიშვილი თ., ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, 2, თბილისი.

ყაუხჩიშვილი 1987 – ყაუხჩიშვილი თ. ანტიკური წყაროები ბათუმის ისტორიისათვის. *სდსი*, 15.

ჯორბენაძე 1976 – ჯორბენაძე ბ., დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური ცვლილებები ქართულ ტოპონიმიაში. *ტოპონიმია*, I, თბილისი.

ჯორბენაძე 1989 – ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი.

Инадзе 1968 - Инадзе М.Н., Позднеантичные города древней Колхиды, Тбилиси.

Латышев 1948а - Латышев В.В., Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, *ВДИ*, 1948, №1.

Латышев 1948б - Латышев В.В., Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, *ВДИ*, 1948, №3.

Ломоури 1957 - Ломоури Н., Из исторической географии древней Колхиды, *ВДИ*, 1957, №4.

Манандян 1939 - Манандян Я. А., Круговой путь Помпея в Закавказье, *ВДИ*, 1939, №4.

Клавдий Птоломей - Клавдий Птоломей, Географическое руководство, *ВДИ*, 1948, №2.

Скилак Кариандский - Скилак Кариандский, Азия. *ВДИ*, 1947, №3.

Simon Gogitidze (Batumi, Georgia)

Eusebius of Caesarea's note on Batumi

Summary

In his work 'Ecclesiastical History', Eusebius of Caesarea (260-340) wrote: 'During the forth generation, when Assyria was ruled by Paninos, Argonauts reached Phasis River and Colchian Mente.'

According to interpretations of Classical authors Eratosthenes, Apollonius Rhodius, Strabo, Dionysus, Solinus, Priscianus et al. Phasis river, which flowed from the Armenian, Meskhian or Chanike mountains, is the same as modern Chorokhi River. In some ancient sources river Phasis flowed from the Amarantis mountains is identical to modern Rioni river.

Mente of Eusebius is the same as Matium of Pliny and Madia of Ptolemy, i.e. modern Batumi.

ცნობები ბათუმისა და მისი შემოგარენის შესახებ (XIX ს-ის დამლახი 40-იანი წლები)

ბათუმი მიეკუთვნება იმ იშვიათ ქალაქთა რიგს, რომელსაც უწყვეტი საქალაქო ცხოვრების 2500 წლოვანი ისტორია აქვს და დღესაც ერთ-ერთი წარმატებული ქალაქია.

ბათუმის საქალაქო დასახლების განაშენიანება-განვითარების პერიოდი იყოფა ორ ძირითად ეტაპად. პირველი – ბათუმის თავდაპირველი საქალაქო დასახლება, გაშენებული იყო მდ. ყოროლისწყლის შესართავთან – თამარის ციხესა (ბათუმის გორა-სამოსახლო) და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე [კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989; კახიძე, 2007 : 248-149; მამულაძე, უზუნაძე, 2009 : 158-163; უზუნაძე, 2009 : 573-575]. მეორე ეტაპი მოიცავს თანამედროვე ბათუმის საქალაქო დასახლებას. მისი ფორმირება იწყება XVIII-XIX ს.ს-ის მიჯნაზე.

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია ძველი ბათუმიდან საქალაქო დასახლების გადანაცვლება-გაშენება ყურეს გარშემო და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ასპექტი.

პირველყოვლისა, აღნიშნული პროცესი განაპირობა ბათუმის ყურეს უადრესად მოხერხებულმა სანავსადგურო პირობებმა. ფრანგი კომერსანტის და დიპლომატის კარლ პეისონელის ცნობით, XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ბათუმი ითვლებოდა მთავარ ნავსადგურად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსა და ახალციხისათვის, ხოლო უკანასკნელის გზით საუკეთესო პორტად იყო მიჩნეული აღმოსავლეთ საქართველოსათვის. იგი საფრანგეთის ხელისუფლებას სთავაზობდა ბათუმში გაეხსნათ კანტორა, რომელიც მოემსახურებოდა სპარსეთიდან ევროპაში ტვირთების გადაზიდვებს [გამბა, 1987: 256-257, 312; ჯანაშია, 1988: 267; Берадзе, 1989: 151-152]. თბილისში საფრანგეთის კონსულის (1820-1824 წ.წ.) და მოგზაურის ჟაკ ფრანსუა გამბას დახასიათებით, ბათუმი ფლობდა მოხერხებულ ნავსადგურს. ნაშრომში “მოგზაურობა ამიერკავკასიაში” იგი წერდა: თურქები ფლობენ ბათუმს. იგი მოხერხებული ნავსადგურია, სადაც სამასი ტონა წყალწყვის ხომალდები დაცულია ყოველგვარი ქარებისაგან [გამბა, 1987: 105]. თავის სანავსადგურო პირობებიდან გამომდინარე, რუსეთის მმართველი და საქმიანი წრეები დიდად იყვნენ დაინტერესებული ბათუმით, სადაც შეიძლებოდა მოეწყოთ სასაწყობო მეურნეობა [უზუნაძე, 2001: 28]. აღ. გრიბოედოვი (ცნობილი რუსი დიპლომატი და მწერალი) და პ. ზავილეისკი (თბილისის საქალაქო გუბერნატორი) 1828 წ. 7 სექტემბერს მთავარმმართველ, გენერალ-ფელდმარშალ ი. პასკევიჩს წერდნენ: “ბათუმის ნავსადგური თავისი მდებარეობით უადრესად მოხერხებულია

ამიერკავკასიაში ვაჭრობის განვითარებისათვის“ [Ениколофов, 1929 : 206].

ბათუმის მოხერხებულ ბუნებრივ-სანავსადგურო მდებარეობას დიდ შეფასებას აძლევდა გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური კარლ კოხი. იგი მიუთითებდა, რომ: “სინოპის შემდეგ შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე არსად არ არის ისეთი საიმედო ნავსადგური, როგორიცაა ბათუმში, რომელიც ყველა მოთხოვნებს აკმაყოფილებს“ [კოხი, სპენსერი, 1981: 184]. ინგლისელი მოგზაურის, ო.სპენსერის თქმით: “ბათუმს აქვს შესანიშნავი ნავსადგური“ [კოხი, სპენსერი, 1981: 139]. მან XIX ს-ის 30-ანი წლების მეორე ნახევარში მოინახულა ბათუმი.

მეორე მნიშვნელოვანი მომენტი ყურეს გარშემო საქალაქო დასახლების გაშენება-ფორმირების პროცესი. XIX ს-ის დამდეგისათვის უკვე ძირითადად დამთავრებულია საქალაქო დასახლების ყურეს მიმართულებით გადანაცვლება. [უზუნაძე, 1997: 8]. ამ მხრივ პირველი საინტერესო ცნობები დაცულია ფრანგი მოგზაურის ადრიან დიუპრეს ჩანაწერებში. იგი ბათუმში იმყოფებოდა 1807 წელს. მისი ცნობით, ბათუმი წარმოადგენდა მოზრდილ ზღვისპირა დასახლებას, რომლის მოსახლეობა ორიათასამდე კაცს უდრიდა: ქალაქის ძირითად ნაწილს შეადგენდნენ ქართველები. ბათუმში ფუნქციონირებდა ბაზარი, ორმოცდაათამდე დუქანი; ზღვით შემოჰქონდათ ზოგიერთი სამრეწველო საქონელი [გამბა, 1987: 262-263]. ასევე, მისი ცნობით დგინდება, რომ ამ პერიოდის ბათუმის დასახლება მოიცავდა ყურეს სამხრეთით ზღვისპირა ტერიტორიას – ყოფილი როტშილდის ქარხნიდან შავშეთის ქუჩამდე.

XIX ს-ის 30-40-იანი წლების ბათუმის საქალაქო დასახლების განაშენიანების შესახებ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდიან კ.კოხი, ი.პროსკურიაკოვი. კარლ კოხი, საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მოგზაურობისას, 1836 წ. მაისში ჩამოსულა ბათუმში. მისი დახასიათებით, იმ დროს ბათუმი წარმოადგენდა საკმაოდ დიდ და სტუმართმოყვარე ქალაქს, სადაც “სიცოცხლე ჩქეფდა და ქალაქში ჭრელი ხალხი ირეოდა“ [კოხი, სპენსერი, 1981: 184, 194]. კოხის დახასიათებით, იმ დროს ბათუმის ბაზარი წარმოადგენდა ხალხმრავალ ადგილს. ბაზარში მოქმედებდა სასადილო დუქნები, საყავეები, პურის საცხობი თონეები [კოხი, სპენსერი, 1981: 192].

XIX ს-ის 40-იანი წლების დამდეგის ბათუმის შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული რუსეთის არმიის ოფიცრის, პოლკოვნიკ იაკობ პროსკურიაკოვის ჩანაწერებში. იგი 1842 წ. მაისში სამხედრო მისიით იმყოფებოდა ბათუმში. პროსკურიაკოვი, კოხის მსგავსად, **ბათუმს ქალაქს უწოდებს, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ მიუხედავად განუვითარებლობისა, იგი ქალაქის სახეს ატარებს.** გვაწვდის საინტერესო ცნობებს ქალაქის შენობა-ნაგებობების, მოსახლეობის და მისი ეროვნული შემადგენლობის შესახებ [უზუნაძე, 1977: 14-15]. პროსკურიაკოვი ქალაქთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ ყურეს სანაპირო დაბლობ-

ზე გაშლილია ქალაქის მშენებლობა [Проскуряков, 1905: 3]. ამ პერიოდის ბათუმში მოიცავდა ყურეს სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთით ზღვისპირა ტერიტორიას ხულოს ქუჩამდე. ყურეს დასავლეთ ნაწილში ყოფილა ბაზარი, დუქნები, ბათუმის სანჯაყის უფროსის და ინგლისის ვიცე-კონსულის სახლები, ახმედის მეჩეთი [Проскуряков, 1905: 3; უზუნაძე, 2001: 76]. ძირითადად ქალაქის მოსახლეობას შეადგენდნენ ქართველები. ისინი უმთავრესად მისდევდნენ ნაოსნობას, ვაჭრობას.

აღსანიშნავია, რომ ბათუმში საქალაქო ცხოვრების გამოცოცხლება-განვითარებას გარკვეულად ბიძგს აძლევდა საქართველოს რეგიონებიდან, საზღვაო და სახმელეთო გზებით, მოსახლეობის თავისუფალი მიმოსვლა ბათუმში და საკმაოდ გაცხოველებული აღებ-მიცემობა. ამის თაობაზე ჯერ კიდევ XVIII ს-ის 80-იან წლებში მიუთითებდა კ.პეისონელი. მისი ცნობით, ბათუმში არ არსებობდა ბაჟი ზღვით ტვირთების შემოტანა-გატანაზე. იკრიფებოდა მხოლოდ გადასახადი ცხენით სასაპალნე ტვირთზე (დაახლ. 160 კგ.) 2 პიასტრი [Берадзе, 1989: 152]. ასევე საყურადღებოა ქუთაისის მიტროპოლიტ მაქსიმეს ცნობა. იგი 1769 წ. წერდა: ქუთაისიდან ვაჭრები დადიან ნაგებით სამ ციხეში - ბათუმს, ფოთს და სოხუმს [Чагапели, 1889: 3]. საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებს გვაწვდის კ.კოხი. იგი მოგვითხრობს 1836 წ. გაზაფხულზე ბათუმში გამართული ბაზრობის შესახებ, რომელსაც, მისი თქმით, ახლო და შორეული ადგილებიდან დიდძალი ხალხი მოეხიდა. მათ შორის ჭარბობდნენ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებიდან სავაჭროდ ჩამოსული ქართველი მოსახლეობა. “ისინი ერთი წარმოშობისა იყვნენ და ერთ დიდ ხალხს, სახელდობრ, ქართველებს ეკუთვნოდნენ “ [კოხი, სპენსერი, 1981: 184,187]. როგორც ჩანს, მიუხედავად ოსმალთა ბატონობისა, ამ პერიოდში საქართველოს რეგიონებსა და ბათუმს შორის არსებობდა საკმაოდ ახლო ურთიერთობა [უზუნაძე, 2001: 72-73]. რასაც ასევე ხელს უწყობდა რუსეთის ლიბერალური სავაჭრო პოლიტიკა საქართველოში [გუგუშვილი, 1979: 94-100]. 1845-1847 წლებში ბათუმიდან დასავლეთ საქართველოს რაიონებში შეუტანიათ 237 ათასი რუბლის ღირებულების სხვადასხვა საქონელი [Кавказский календарь, 1848: 58].

საინტერესოა საკვლევი პერიოდის ქალაქის მოსახლეობის გამუსლიმანების მდგომარეობა. როგორც ჩვენს ხელთ არსებული ცნობებიდან ირკვევა, ბათუმში და, საერთოდ, რეგიონში მუსლიმანობას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მყარად ფეხი მოკიდებული. მოსახლეობის გამუსლიმანება უფრო მეტად ატარებდა ფორმალურ ხასიათს, არ იცავდნენ ისლამის წესებს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქალაქში XIX ს-ის 30-იან წლებამდე არ ფუნქციონირებდა ჯამე. ბათუმში პირველი ჯამე (ახმედის) აიგო 1831-1832 წლებში. წარმოადგენდა ორსართულიან ხის შენობას. ახალი სარწმუნოებისადმი ბათუმის ქართველი მოსახლეობის განწყობის შესახებ კ.კოხი მიუთითებდა: მათ მეტად ყვარებიათ ღვინო და თუ ახლოს მოლა არ ეგულებოდათ, სიამოვნებით

შეექცეოდნენ სასმელს [კოხი, სპენსერი, 1981: 198]. ამ მხრივ ბევრად საყურადღებოა ი. პროსკურიაკოვის ცნობები. იგი აღნიშნავს, რომ: მიუხედავად გამაჰმადიანებისა, “ისინი (ქალაქის ქართველი მოსახლეობა) უფროსილდებიან და კითხულობენ საეკლესიო წიგნებს. ზოგიერთს სახლში ხატიც აქვს, როგორც ძველი საკუთარი ქრისტიანული წარმომავლობასა“ [Проскуряков, 1905: 3]. მსგავს ცნობას გვაწვდის ისტორიკოსი პლ. იოსელიანი. იგი 1844 წ. წერდა: ჯერ კიდევ გადარჩენილია ეკლესიები, ძველი ხელნაწერები. დღემდე ქალაქის მოსახლეობის საღაპარაკო ენა ქართულია [Иоселиани, 1844: 391].

რაც შეეხება ბათუმის შემოგარენს, იგი ძირითადად ხშირი ტყითა და ჭაობით ყოფილა დაფარული [Проскуряков, 1905: 3]. შემოგარენის შესახებ საინტერესო ცნობებია მოცემული ბათუმში ინგლისის ვიცე-კონსულ (1842-1845 წ.წ.) ფრედერიკ გვარაჩინოს ჩანაწერებში “მოგზაურობა ბათუმიდან ართვინამდე“. მოგზაურობა მოუწყვია 1845 წ. მარტის ბოლოს. მან, თანმხლებ პირებთან ერთად, 27 მარტს, ადრე დილით დატოვა ბათუმი და შეეცადა ზღვის სანაპიროს შემოვლით გასულიყო ე.წ. ართვინის გზაზე. გვარაჩინოს ჩანაწერებში ვკითხულობთ: ქალაქი დილით დაეტოვე და გზა ზღვის სანაპიროს გაყოლებით განვაგრძე ჩრდილოეთის მიმართულებით. ნახევარკუნძულის (ბათუმის კონცხი. რ.უ.) გარშემო არსებული უფრო გრძელი გზა შევარჩიე და არა მოკლე, გადამკვეთი გზა, რადგან ამ უკანასკნელის გავლა ზოგიერთ ადგილას საკმაოდ ძნელი იყო ღრმა ტალახის გამო. თუმცა მალე ვინანე ჩემი არჩევანი, რადგან ნახევარი საათის სიარულის შემდეგ მოულოდნელად ღრმა წყლის წინ აღმოვჩნდი. მოულოდნელად მეთქი, ვამბობ, რადგან ორი დღის წინ ეს ადგილი გამოვიარე და ნაკადულის ნიშან-წყალიც კი არსად იყო. მაგრამ ღამით ჭაობის კიდეზე არსებული თოვლი დადნა, წყალი აიწია და ქვიშიანი ნაპირის ნაწილი ზღვაში ჩაიტანა. შევიტყვე, რომ მსგავსი მოვლენები ხშირია ძლიერი წვიმების შემდეგ. მაგრამ წყლები მალე შრება. გარკვეული სირთულეების შემდეგ მოვახერხეთ 3 იარდის (1 ი. = 91 სმ) სიგანის და საკმაოდ ღრმა წყლის გადაკვეთა. ნახევარი საათი ზღვის ნაპირს მივეყვებოდით, რომელიც თანდათან დასავლეთისაკენ უხევს და კახაბრის დაბლობს მივადწიეთ. დაბლობის ერთი მილის გადაკვეთის შემდეგ მივადწიეთ იმ სახლთან, რომელსაც სანჯაყ ბეი აშენებდა [Guarracino, 1848: 296-297]. უსაფრთხოების მიზნით, მდ. ჭოროხის ნაპირამდე, სანჯაყ ბეის მისთვის ორი მცველი გაუყოლებია. ჭოროხის ნაპირს 9-ის ნახევარზე მიაღწიეს. გვარაჩინოს გამოთვლით ბათუმამდე მანძილი იყო 7 მილი. იგი შემდეგ წერს: “ჭოროხის ორივე ნაპირზე გადის გზა ართვინისაკენ. მე დასავლეთი ნაპირის გზას გავყევი, ბორნით გავედი რა მდინარეზე კიზილ ტოპრაკში“ [Guarracino, 1845 : 297].

აღნიშნული ჩანაწერებით (აგრეთვე სხვა შესაბამისი მასალებით) დგინდება შემდეგი:

ა. საკვლევი პერიოდისათვის არსებობდა ქალაქიდან კახაბრის დაბლობზე გასასვლელი “მოკლე, გადამკვეთი გზა” (ფ. გვარაჩინო). იგი მიუყვებოდა დაახლოებით დღევანდელ ჭავჭავაძის ქუჩას. ამ გზით გავლა ადრე გაზაფხულის ნესტისა და წვიმების დროს საკმაოდ ძნელი ყოფილა ღრმა ტალახის გამო.

ბ. კონცხის გარშემო სანაპირო ზოლის გავლისას გვარაჩინოს მიერ ნახსენები „ღრმა წყლები“ არის წვიმისა და თოვლის დნობის შედეგად დაჭაობებულ ადგილებზე წარმოქმნილი ე.წ. გრუნტის წყლები. მსგავსი მცირე და დიდი ტბები, წყლები მრავლად იყო განსაკუთრებით XIX ს-ის 80-იან წლებამდე ბათუმში.

გ. აღსანიშნავია, რომ გვარაჩინო თავის მოგზაურობის დღიურში ინიშნავდა ყველა საყურადღებო შემთხვევას, მოვლენას, ობიექტს, დასახლებულ პუნქტს. კონცხის სანაპირო ზოლის შემოვლასთან დაკავშირებით, არაფერი აქვს ნათქვამი ოსმალების რაიმე თავდაცვით სამაგრო ნაგებობებზე. რომ ყოფილიყო მსგავსი რამ, იგი აუცილებლად ჩაინიშნავდა. ასევე, სხვა ცნობების საფუძველზე დგინდება, რომ მცდარია მოსაზრება თითქოს ბურუნ-თაბიეს სიმაგრე აგებული იყო XVIII ს-ში (კომახიძე, მარგივევი...). იგი ააგეს ოსმალებმა ყირიმის ომის შემდეგ [უზუნაძე, 2001: 84].

დ. როგორც გვარაჩინო მიუთითებს: ზღვის ნაპირით დასავლეთი-საქენ სიარულით მიაღწიეს კახაბრის დაბლობს. აქედან დაახლ. 1 კმ. გავლის შემდეგ მისულან სანჯაყ ბეის სახლთან“ ზემოთქმულთან დაკავშირებით დგინდება, რომ დასავლეთით მათ მიუღწევიათ დაახლ. დღევანდელი ნინოშვილის, ასათიანის და ვაჟა ფშაველას ქუჩების მონაკვეთამდე. ამის შემდეგ “ნურიეს ტბის მიდამოების ჩათვლით, იქცებოდა კახაბრის დაბლობი. გასათვალისწინებელია, რომ ისინი არ მისულან “ნურიეს ტბამდე“. სხვა შემთხვევაში იგი ჩანაწერებში მოხვდებოდა. ასევე, დასავლეთი ტერიტორია სამხრეთ ნაწილთან შედარებით მშრალი ყოფილა. 1858 წ. ასათიანის ქუჩაზე (№7) გაიხსნა “ნაოსნობის და ვაჭრობის რუსული საზოგადოების“ სააგენტო, რომელიც წარმოადგენდა ერთსართულიან ქვის შენობას [უზუნაძე, 1997: 38].

ფაქტობრივად ეს იყო ერთ-ერთი პირველი შენობა უბანში.

რაც შეეხება გვარაჩინოს მიერ მითითებულ სანჯაყ ბეის სახლს, იგი მდებარეობდა დღევანდელი მედიქიშვილისა და ჭავჭავაძის ქუჩების მონაკვეთში. საუბარია იმ პერიოდში სანჯაყ ბეის – იუსუფ ბეგ აბაშიძის სახლზე. წარმოადგენდა ორსართულიან შენობას. აქედან ე.წ. ართვინის გზით გვარაჩინოს მიუღწევია მდ.ჭოროხამდე (დღევანდელი “გონიოს ხიდის“ მარჯვენა მისადგომი).

ამრიგად, ზემოთ აღნიშნული ცნობები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან საკვლევი პერიოდის ბათუმისა და მისი შემოგარენის შესახებ.

მითითებული ლიტერატურა:

- გამბა 1987** – გამბა ჟ.ფ., მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, თბილისი.
- გუგუშვილი 1979** – გუგუშვილი პ., საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში : მონოგრაფიები. ტ. 6, თბილისი.
- კახიძე, ხახუტაიშვილი 1989** - კახიძე ა., ხახუტაიშვილი დ., მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისათვის (წინაანტიკური და ანტიკური ხანა), *სტბ*, 18, თბილისი.
- კახიძე 2007** - კახიძე ა., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ძვ.წ. VI-IV საუკუნეებში. *სტბ*, I, ბათუმი.
- კომახიძე 1998** - კომახიძე თ., ქალაქ ბათუმის ქუჩების ისტორია, ბათუმი.
- კოხი, სპენსერი 1981** - კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლ.მამაცაშვილმა, თბილისი.
- მამულაძე, უზუნაძე 2009** - მამულაძე შ. უზუნაძე რ. ბათუმი შუა საუკუნეებში (წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). *ბათუმი I*, ბათუმი.
- უზუნაძე 1997** – უზუნაძე რ., ბათუმის ისტორიიდან. ბათუმი.
- უზუნაძე 2002** - უზუნაძე რ., ნაოსნობა ბათუმის ოლქში, ბათუმი.
- უზუნაძე 2009** - უზუნაძე რ. ბათუმის საქალაქო და საზოგადოებრივი ცხოვრება (XII ს. – XIX ს-ის პირველი ნახევარი). *სტბ* 2, ბათუმი.
- უზუნაძე 2010** - უზუნაძე რ. ბათუმი ძველ ევროპულ და ოსმალურ წყაროებში, *აჭარა უცხოელ ავტორთა შრომებში*. ბათუმი.
- ჯანაშია 1988** - ჯანაშია ს. შრომები, 6, თბილისი.
- Берадзе 1989** - Берадзе Т., Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии, Тбилиси.
- Ениколофов 1929** - Ениколофов А., Грибоедов в Грузии и Персии. Тифлис.
- Иоселиани 1844** - Иоселиани П., Туземные города существовавшие и существующие в Грузии, *Журнал Министерства внутренних дел*, кн. 6, С-Пб.
- Кальфоглу 1906** - Кальфоглу И., Древнейшие известия о Батуме. *ИКОИРГО*, т.18, вып. I.
- Проскуряков 1905** - Проскуряков Я. Заметки о Турции. *ИКОИРГО*. т. 25. Тифлис.
- Цагарели 1889** - Цагарели А., Грамота и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся к Грузии, т. 2, вып. I, С-Пб.
- Guarracino 1845** - Guarracino Fred., Excursion from Batum to Artvin. *Journal of the Royal Geographical Society of London*. Vol. 15.

Revaz Uzunadze, Merab Uzunadze (Batumi, Georgia)

Accounts of Batumi and Its Vicinities from the early 19th century – 1840s

Summary

In the beginning Batumi was located at the estuary of the river Korolistskali. Its moving southwards and the formation of the urban settlement of modern Batumi around the bay begins at the turn of 18th-19th centuries. By the 1840s Batumi comprised the costal line of the bay up to Khulo Street. The Batumi vicinities were covered with marshes and impenetrable forests.

XIX საუკუნის დასაწყისის რუსული ოფიციალური დოკუმენტები ბათუმის ეკონომიკური და პოლიტიკური მნიშვნელობის შესახებ

რუსეთი კავკასიაში XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან გააქტიურდა. ამ პერიოდში მის პოლიტიკურ გეგმებში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი ე. წ. “აღმოსავლეთის საკითხმა” დაიკავა, რომელიც უკავშირდებოდა შავ ზღვაზე, კონსტანტინეპოლში, ბალკანეთში უპირატესი პოზიციების მოპოვებას.

“აღმოსავლეთის საკითხი” არ წარმოადგენდა რუსეთის დიპლომატიის კერძო ცენტრალურ ამოცანას. ყველაზე მეტად აქ ეჭვსაგებოდა ერთმანეთს რუსეთის, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, ავსტრიისა და პრუსიის ინტერესები. “მთელი XIX საუკუნის მანძილზე მიმდინარეობდა ფარული და აშკარა დიპლომატიური ბრძოლა, ხოლო მისი უკიდურესად გამწვავების შედეგად – შეიარაღებული დაპირისპირება ახლო აღმოსავლეთში გაბატონებისთვის“ [სურგულაძე 1973: 183] შავი ზღვის სრუტეები: ბოსფორი და დარდანელი ერთმანეთთან აკავშირებდა და დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ცივილიზაციებს, აქვე გადიოდა უდიდესი სავაჭრო გზები და თავმოყრილი იყო ის სტრატეგიული პოზიციები, რომელიც შავ და ხმელთაშუა ზღვებზე გაბატონებულ მდგომარეობას უზრუნველყოფდა [სურგულაძე 1973: 184]. სრუტეებსა და ზღვებზე ოსმალეთის იმპერია ახორციელებდა კონტროლს და მათი ხელში ჩაგდება უბრძოლველად შეუძლებელი იყო. XVII საუკუნიდან დაწყებული, ოსმალეთის იმპერიის დასუსტება მის დაშლას გარდუვალს ხდიდა. ეს კი ბალკანეთის ქრისტიანული მოსახლეობისა და ოსმალეთის იმპერიის მემკვიდრეობის შემდგომ ბედთან (მისი ტერიტორიების გადანაწილებასთან) იყო დაკავშირებული. ევროპული სახელმწიფოები სულ უფრო და უფრო აქტიურად ერეოდნენ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის აუზში მომხდარ მოვლენებში [მართალაშვილი 2004: 6].

ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიების ზრდას ევროპაში 1683 წელს ვენასთან გამართულ ბრძოლაში ავსტრიელებისა და პოლონელების მიერ თურქების დამარცხებამ დაუსვა წერტილი. ეს ოსმალეთის მიერ დამონებულ ხალხებს (მოლდოველებს, ვალახებს, ბულგარელებს, სერბებს, ჩერნიგორელებს, ალბანელებს, ბერძნებს) მის წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის სტიმულს აძლევდა. XVIII საუკუნეში ოსმალეთში გაძლიერდა ინგლისისა და საფრანგეთის პოზიციები.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ოსმალეთის მთავარ მოწინააღმდეგედ რუსეთის იმპერია იქცა. 1768-1774 წელს მათ შორის მომხდარ ომში რუსეთის გამარჯვების შემდეგ კარდინალურად შეიცვალა სიტუაცია შავი ზღვის აუზში. ომი ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით დამთავრდა, რომლის მიხედვითაც რუსეთი შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროზე დამკვიდრდა. 1783 წელს რუსეთმა დაიპყრო ყირიმი და გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვა ყუბანისპირეთში. ამის შემდეგ მის უახლოეს პოლიტიკურ გეგმებში შავი ზღვის აღმოსავლეთი პორტები მოექცა, რომელთა დაკავების შემდეგ რუსეთი ოსმალეთს უშუალოდ გაუმეზობლდებოდა და ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებს დაუახლოვდებოდა. ოსმალეთის დასუსტებამ რუსეთს ხმელთაშუა ზღვაზე გასვლისა და ბალკანეთში ოსმალეთის ბატონობის რუსულით ჩანაცვლების იმედი ჩაუსახა.

რუსეთ-ოსმალეთის ახალ ომს (1787-1791) იასიის ზავი მოჰყვა, რომელმაც დაამტკიცა ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის პუნქტები. ოსმალეთმა ხელი აიღო საქართველოზე და რუსეთს დუნაის პროვინციების საშინაო საქმეებში თავისუფალი ჩარევის უფლება მიანიჭა.

1801 წელს რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ რუსეთის მოლაპარაკებები დასავლეთ საქართველოს მეფე სოლომონ II-სთან ახალ ფაზაში შევიდა. 1804 წლის 25 აპრილს სოლომონმა დაიფიცა რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე, დადებული ხელშეკრულება რუსეთს დასავლეთ საქართველოში ჯარის შეყვანის უფლებას აძლევდა. რუსეთი თავის სანუკვარ მიზანს დაუახლოვდა – მის წინაშე სასურველი შავი ზღვის აღმოსავლეთი პორტების ხელში ჩაგდება ახლო მომავლის პერსპექტივა გახდა. მან შავი ზღვის ჩრდილოეთი სანაპიროდან საკმაოდ დიდი ნახტომი გააკეთა სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროსკენ, რის შემდეგაც დაუახლოვდა ოსმალეთის იმპერიას და მის მიერ მიტაცებულ ქართულ ნავმისადგომებზე ხმელეთიდან შეტევის განხორციელების საშუალება მიეცა. ამით თავიდან იქნა აცილებული საკმაოდ წამგებიან ვითარებაში წარმოებული ბრძოლები (რომლებიც მას თანმიმდევრობით, ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ, ჩრდილო კავკასიის ხალხებთან გამუდმებულ ომებში, თითქმის არარსებული გზებისა და მავნე კლიმატის პირობებში, ან ყირიმიდან გამოგზავნილი საზღვაო დესანტის იმედზე უნდა ეწარმოებინა). ამ პოლიტიკური სვლით მან ალყაში მოაქცია აფხაზეთსა და ანაპაში მყოფი ოსმალები და თავისი კონტროლი დაამყარა სახმელეთო გზისა და შავი ზღვის სანაპიროს იმ მონაკვეთზე, რომელიც დასავლეთ საქართველოს ეკუთვნოდა.

რუსეთი ცდილობდა დასავლეთ საქართველოში ჯარები ყირიმიდან – თავრიდიდან გადმოესხა. დაიწყო დაზვერვითი სამუშაოები ნავსადგურის შესარჩევად. რუსეთის ოფიციალური პირების მიმოწერიდან ირკვევა, რომ პოლიტიკური წრეები განსაკუთრებით სამი პორტით: ანაკლით, ფოთითა და ბათუმით დაინტერესებულან. ბათუმსა და

ფოთზე კონტროლს ოსმალეთი ახორციელებდა, ანაკლიაზე კი სამეგრელოს მთავარი. ყველაზე მიმზიდველი მათგან ბათუმი იყო. ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობისა და საუკეთესო ყურის გარდა [სიორიძე 1986: 25], მას ის დადებითიც ჰქონდა, რომ ოსმალეთის საზღვართან ახლოს მდებარეობდა და რუსეთის ხელში გადასვლის შემთხვევაში შეასრულებდა სამხედრო ბაზისა და პლაცდარმის ფუნქციას სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მიმართულებით დაპყრობითი ომების საწარმოებლად და გაწვევტდა სახმელეთო კავშირს ოსმალეთსა და ბათუმის ჩრდილოეთით მდებარე ციხესიმაგრეების ოსმალურ გარნიზონებს შორის.

1804 წლის 25 აპრილს საქართველოს მთავარსარდალი ციციანოვი ბათუმის უდიდეს მნიშვნელობაზე რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ჩარტორისკის სწერდა და აღნიშნავდა, რომ თუ რუსეთი ამ პორტს ხელში ჩაიგდებდა, იგი შეძლებდა სამი ძირითადი ამოცანის განხორციელებას: „1) ვაჭრობის გაფართოებას; 2) არსებული სიმდიდრის გამოყენებას; 3) შემოერთებული მხარის საზღვრების დაცვას“ [Акты 1868: 471].

ციციანოვი მიიჩნევდა, რომ ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულებითა და იმერეთის მეფესთან დადებული შეთანხმების პირობების მიხედვით, გურიაში მდებარე ბათუმი რუსეთის იმპერიის საკუთრებას წარმოადგენდა და მასზე რუსეთის პრეტენზიებს საკმაოდ მყარი იურიდიული საფუძველი ჰქონდა. “გურიაში მდებარე ბათუმის ნავმისადგომის ხელში ჩაგდება, რომელიც რუსეთის იმპერიის საკუთრებაში მყოფი იმერეთის დაქვემდებარებაშია და ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე გვეკუთვნის ჩვენ. . . რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოზე გაღებული ხარჯების უკან დაბრუნება და სარგებლობის მიღება სათუო კი არა გარდუვალი იქნება“. [Акты 1868: 471].

1804 წლის 26 აპრილით დათარიღებულ წერილში ციციანოვი უკვე ოსმალეთში რუსეთის წარმომადგენელ იტალინსკის წერდა: “ბათუმის პორტი გურიაში და ანაკლია სამეგრელოში, ძალიან მნიშვნელოვანია რუსეთისთვის, როგორც ვაჭრობის გაფართოებისთვის, რომლის გარეშეც იმპერიის ყველა მონაპოვარი აზრს კარგავს, ასევე, ქრისტიანებით ვაჭრობის აღსაკვეთად. ეს უკანასკნელი ამ მხარეს გაუკაცრიელებას უქადის, რადგანაც მის მცხოვრებლებს გაყიდვის შემდეგ ასახლებენ ეგვიპტეში (როგორც ცნობილია, ყველა მამლუქი ქართველია). იმდენად არსებითია ამ ორი ნავმისადგომის ხელში ჩაგდებიდან მიღებული სარგებლობა, რომ მე საჭიროდ ვცანი ამის შესახებ მეცნობებინა თქვენთვის, რათა საქმის კურსში ჩაგვეყენებინა საგარეო საქმეთა სამინისტრო“ [Акты 1868: 378].

რუსეთი სისხლხორცეულად იყო დაინტერესებული ოსმალეთთან ტყვეებით ვაჭრობის აკრძალვით. ბათუმიდან ქართველი და რუსი ტყვეები ტრაპიზონდში ჩაჰყავდათ, საიდანაც ისინი „მოელ აზიაში იფანტებოდნენ“ [Акты 1868: 896].

რუსეთისთვის შავი ზღვის აღმოსავლეთის პორტების საკითხის სასწრაფო მოგვარების წინაშე რუსეთი განსაკუთრებით 1804 წელს კავკასიაში დატრიალებული მოვლენების დროს დადგა. სპარსეთი თავის ხელდებულ ქვეყანაზე გავლენის აღდგენას შეეცადა. არც ქართველი ხალხი აპირებდა რუსეთის ბატონობასთან შეგუებას. თითქმის ერთდროულად დაიწყო რუსეთ-სპარსეთის ომი (1804-1813 წწ.) და მთიულეთის აჯანყება (1804 წ.), რომელთა შორის კავშირის შესახებ რუსეთის პოლიტიკურ წრეებში ზუსტი ინფორმაცია ჰქონდათ.

ამბოხებულების მიერ დარიალის გზისა და როკის უღელტეხილის გადაკეტვამ მაშინ, როდესაც სპარსელებს ციციანოვი ერევანთან აღყაში ჰყავდათ მოქცეული, რუსეთის პოზიციებს ამიერკავკასიაში სერიოზული საფრთხე შეუქმნა. ამიერკავკასიაში რუსეთის დამხმარე ჯარის გადასხმის ერთადერთ უმოკლეს და შედარებით უსაფრთხო გზად სწორედ შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროები რჩებოდა. რუსეთისთვის ყველაზე მიმზიდველი ფოთის პორტი იყო, რადგანაც რიონის შავ ზღვასთან შესართავი დიდ შესაძლებლობას იძლეოდა ჯარის იარაღით და საკვებით მომარაგების განსახორციელებლად. აქამდე რუსები სწორედ ამ პორტით სარგებლობდნენ, რასაც ოსმალეთის ფირმანი სჭირდებოდა. მისი მიღება კი სათუო ჩანდა, რადგანაც სამხედრო ძალის გადმოსხმას და იარაღის გადმოტვირთვას, რა თქმა უნდა, ოსმალეთი შეეწინააღმდეგებოდა. მით უმეტეს, რომ 1804 წლის ზაფხულში ფოთის კომენდანტმა რუსეთის ხომალდებს პორტას ფირმანის გარეშე ხმელეთზე არც არასაბრძოლო ტვირთის გადმოცდის და არც მტკნარი წყლის მარაგის შევსების უფლება არ მისცა [Акты 1868: 475].

რუსეთის სამხედრო წრეებში არჩევდნენ ჯარის გადასახმელად ხელსაყრელ ადგილს. ერთადერთი ალტერნატივა ყულევი (რედუტ-ყალე) იყო. სწორედ აქ გადმოსხდა 1804 წელს რუსული ჯარი [სიჭინავა 1958: 10]. რუსეთის ამ ნაბიჯს ოსმალეთის მხრიდან პროტესტი მოჰყვა. კონსტანტინეპოლში იტალინსკის დაბეჯითებით უმტკიცებდნენ, რომ რუსები ჯარის გადასხმას ბათუმშიც აპირებდნენ [Акты 1868: 518]. რუსეთის პოლიტიკური წრეები მტკიცედ იდგნენ იმ აზრზე, რომ ამ პერიოდში ბათუმზე არათუ სამხედრო ოპერაციის განხორციელება, არამედ რაიმე მოქმედებით ოსმალეთის დაეჭვებაც კი პოლიტიკური შეცდომა იყო. სპარსეთთან ომის პირობებში რუსეთს არ აწყობდა ომის ორ ფრონტზე წარმოება. ეს რუსეთს ოსმალეთთან მშვიდობიანი ურთიერთობის შენარჩუნებას აიძულებდა. 1804 წლის 8 ივლისს ჩარტორისკი წერდა ციციანოვს: “პოლიტიკური სიტუაცია გვაიძულებს პორტასთან მშვიდობიანობის შენარჩუნებას” [Акты 1868: 475].

ეს არ ნიშნავდა, რომ ბათუმის საკითხი დღის წესრიგიდან მოიხსნა. მას კვლავ მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა რუსეთის კავკასიურ გეგმებში. რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაციის მესვეურები მიიჩნევდნენ, რომ ბათუმს შავი ზღვის სხვა პორტებთან ერთად უდიდესი

მნიშვნელობა ჰქონდა ჩრდილო კავკასიის დამორჩილების საქმეში. ბარონი გუდბერგი 1806 წელს გუდოვისს წერდა: “მხოლოდ ამ ნავმისადგომების (ანაპა, სოხუმ-ყალუ, ფოთი, ანაკლია, ბათუმი – ავტორის შენიშვნა) შეიძლება იმედი გვქონდეს, რომ მოხდება მთის ხალხის სრული დამორჩილება. რუსეთის ხელისუფლებას კი მათ საშინაო მოწყობაში ჩაურევლად ექნება საკმარისი საშუალება ამყოფოს ისინი სათანადო მორჩილებაში“ [Акты, 1869: 526].

შექმნილ სიტუაციაში ბათუმის საკითხის მოგვარებაში რუსეთმა დიპლომატიურ საშუალებებს მიანიჭა უპირატესობა. გროვდებოდა ინფორმაცია ამ პორტის ისტორიისა და იქ მიმდინარე მოვლენების შესახებ. ეს ცნობები დროულად უნდა მიეწოდებინათ იტალინსკისთვის, რათა მას მათზე დაყრდნობით წარემართა მოლაპარაკება და მაქსიმალური შედეგისთვის მიეღწია ბათუმის საკითხში [Акты, 1868: 476]. არ გამოირიცხებოდა სამხედრო ჩარევაც, ოღონდ ეს უნდა მომხდარიყო მხოლოდ ხელსაყრელ შემთხვევაში, როდესაც შედეგი გარანტირებული იქნებოდა. რუსები მოთმინებით უნდა დალოდებოდნენ შესაფერის დროს. ამისთვის იტალინსკის უნდა გამოეყენებინა ყველანაირი არხი, რათა წინასწარ შეეტყო ბათუმის მიმართ ოსმალეთის გეგმების შესახებ [Акты, 1868: 477].

რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ჩარტორისკი წერდა ციციანოვს 1804 წლის ივლისში: “გურიაში მდებარე ბათუმის ნავმისადგომის ჩვენს ხელში გადმოსვლის სარგებლობაზე თქვენს მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას ჩვენ მთლიანად ვეთანხმებით, თუმცა გარკვეულ დრომდე ამ საკითხზე ჩვენ არ შეგვიძლია მივიღოთ რაიმე დადებითი გადაწყვეტილება. სხვათა შორის, აქ არავითარი ცნობა არა გვაქვს ამ ციხე-სიმაგრეზე, უმორჩილესად გთხოვთ მაცნობოთ, როგორ დამოკიდებულებაშია იგი პორტასთან, როდის ჩამოშორდა გურიის სამფლობელოს, რომელსაც თავის საკუთრებად მიიჩნევს იმერეთის მეფე . . . აქვს თუ არა ამ მფლობელს ამ ციხე-სიმაგრის მმართველობაში რაიმე გავლენა“ [Акты 1868: 476].

რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ჩარტორისკის მიერ იტალინსკისთვის მიცემული დავალების მიხედვით, ოსმალეთთან მოლაპარაკებების დროს მას აუცილებლად ხაზი უნდა გაესვა იმ გარემოებისთვის, რომ რუსეთი ყველაზე მაღლა აყენებდა ოსმალეთთან მეგობრულ ურთიერთობას და იგი არ აპირებდა ამ ციხე-სიმაგრის წინააღმდეგ რაიმეს მოქმედებას. თუმცა გამუდმებით უნდა მომხდარიყო ოსმალეთისთვის იმის შესხენებაც, რომ იგი არაკანონიერად ფლობდა ბათუმს. იტალინსკის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის პირობები უნდა წამოეწია წინა პლანზე, რომლის მიხედვითაც ამ მხარის ქრისტიანული ტერიტორიები, რომელთა შორის, რა თქმა უნდა, ბათუმიც შედიოდა, უნდა დაბრუნებოდა ყოფილ მფლობელებს. ჩარტორისკი ციციანოვს ეთანხმებოდა ბათუმის უდიდეს მნიშვნელობაში, მაგრამ აცხადებდა, რომ „ამ საკითხის გადაწყვეტისთვის აშკარად ვერავითარ გადაწყვეტი-

ლებას ვერ მიიღებდნენ და ხელსაყრელ დროს უნდა დალოდებოდნენ“ [Акты, 1868: 476].

როგორც რუსული ოფიციალური დოკუმენტებიდან ჩანს, რუსეთის საიმპერატორო კარს შემუშავებული ჰქონდა შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროს ეკონომიკური აღორძინების გეგმა, რომელსაც დიდი მოგება უნდა მოეტანა იმპერიისთვის. მასში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფუნქცია ბათუმს ჰქონდა მინიჭებული. გეგმის მიხედვით: ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, ბათუმს ჰქონდა დიდი პოტენციალი მნიშვნელოვანი როლი შეესრულებინა აღმოსავლეთთან: სპარსეთთან და ინდოეთთან ვაჭრობაში. მოხაზული იყო გზაც, რომლითაც ტვირთბრუნვები უნდა განხორციელებულიყო: ბათუმი – მდ. რიონი – მდ. მტკვარი – მდ. არაქსი – სპარსეთი და ინდოეთი [Акты 1868: 477]. ეს, რა თქმა უნდა, იყო ევროპული ცივილიზაციებისა და აღმოსავლეთის ქვეყნების ურთიერთობის აქამდე არსებული გზის ალტერნატიული გზა, რომელიც იმუამად სავადალო მდგომარეობაში იმყოფებოდა. არასახარბიელოდ გამოიყურებოდა თვით ქალაქი ბათუმიც, რომელიც ადრიაწე დიუპრეს აღწერით, 1807 წლისთვის უბადრუკ დასახლებას წარმოადგენდა 50-მდე მცირე სავაჭრო ფარდულით [ჩხეიძე 1959: 24]

რუსეთის საიმპერატორო წრეები შეეცადნენ ოსმალეთის იმპერიის მოხელეთათვის ამ გეგმის გაცნობას და ამ საქმიდან მიღებული ეკონომიკური სარგებლით მის დაინტერესებას. იტალინსკის დაავალეს, პორტას საგარეო უწყებისთვის აუცილებლად შეესხენებინა, რუსეთის იმპერატორის სურვილი, რომ იმერეთს, გურიასა და სამეგრელოს დაბრუნებოდა ის, რაც მათ ეკუთვნოდათ. ეს სასარგებლო იქნებოდა ორივე მხარისთვის. რუსეთის წარმომადგენელს კონსტანტინეპოლში, აგრეთვე, უნდა აღენიშნა, რომ თურქეთის შემადგენლობაში მყოფი ბათუმი იმუამად იყო უსარგებლოდ. იმ შემთხვევაში, თუ ის კანონიერ მფლობელს დაუბრუნდებოდა, მას რუსეთი გაუწევდა მფარველობას. ამით შეიქმნებოდა ხელსაყრელი პირობები შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო დაკავშირებოდა აღმოსავლეთის მდიდარ ბაზრებს. ამ ვაჭრობით იხეირებდა ოსმალეთიც. მოგებისა და ნავმისადგომების სანაცვლოდ რუსეთი პორტას შესთავაზებდა სოლიდური რაოდენობის ფულს, ეს მხარე კი მიაღწევდა აყვავებულ მდგომარეობას. რუსული ოფიციალური წრეები აცხადებდნენ, რომ ეს იქნებოდა შემთხვევა, როდესაც რუსეთის საზღვრების გაზრდას ოსმალეთი არ უნდა გაედიოზიანებინა. რადგანაც იმ შემთხვევაში თუ ეს სამფლობელოები დარჩებოდა არსებულ მდგომარეობაში, ამ მხარეს კვლავ პირველყოფილ ვითარებაში მოუხდებოდა ყოფნა. რუსეთი აცხადებდა, რომ თუ ამაზე პორტა დათანხმდებოდა, რუსეთი აღარ შეიყვანდა ჯარებს ამ სამფლობელოში [Акты 1868: 477].

რუსეთის საიმპერატორო კარზე თითქმის დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ბათუმის დათმობას პორტა არ დათანხმდებოდა. იმუამინდელ მო-

მენტში უფრო რეალური ჩანდა იქ საკუთარი წარმომადგენლების (კომისრის, კონსულის) ყოლა, რომელიც ადგილზე მოაგვარებდა რუსეთის პრობლემებს. ციციანოვი წერდა: შესაძლებელია შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო არც კი შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჩვენი ნავმისადგომების მოპოვებას კანონიერად შეეძლებოდა; უკიდურეს შემთხვევაში, აუცილებელია ჩვენი კონსულების იქ ყოფნა როგორც ქრისტიანებით ვაჭრობის აღსაკვეთად, ასევე, გავლენისა და იმის ხაზგასასმელად, რომ ის უნდა იყოს ადგილობრივი მთავარმმართველის უშუალო დაქვემდებარებაში“ [Акты, 1868: 471].

საიმპერატორო კარზე გადაწყვეტეს ბათუმის ხელში ჩასაგდებად ფული და საჩუქრები ეცადათ. ჩარტორისკი წერდა იტალინსკის: “საყოველთაოდ ცნობილია, როგორ მოქმედებს ოსმალეთში საჩუქრები და ფული, შეგიძლიათ ეს საშუალება გამოიყენოთ ამ ნავმისადგომთან დაკავშირებით ჩვენი მიზნის მისაღწევად იმ შემთხვევაში, თუკი დარწმუნებული იქნებით, რომ ჩვენს მიერ გაღებული ხარჯები ფუჭად არ ჩაივლის“ [Акты, 1868: 477; მართალაშვილი 2004: 10].

რუსეთი ცდილობდა ბათუმის ხელში ჩასაგდებად ადგილობრივ მოსახლეობაში შერვაშიძეთა გვარის ავტორიტეტი გამოეყენებინა. ხალხის მიერ სოსლან-ბეი შერვაშიძის მხარდაჭერის შემთხვევაში, იგეგმებოდა რუსული ჯარით ბათუმის დაკავება [Акты, 1869 : 339, 406, 429; მართალაშვილი 2004 : 12-13].

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის ხელისუფლების ყოველგვარი ცდა ხელში ჩაეგდო ბათუმის პორტი, მარცხით დამთავრდა. 1809 წელს სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის რუსეთის წინააღმდეგ სამხედრო კავშირი გაფორმდა [შარაშენიძე 1984 : 165]. ეს სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა რუსეთის პოზიციებს კავკასიაში. 1812 წელს რუსეთ-ოსმალეთის ომი ბუქარესტის ზავით დამთავრდა. რუსეთმა დათმო დაპყრობილი ციხესიმაგრეებიც: ფოთი, ახალქალაქი და ანაპა. ბათუმის დაპყრობა რუსეთმა მომავლისთვის გადადო.

მითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

მართალაშვილი 2004 – მართალაშვილი ი., ბათუმის საკითხი რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში XIX საუკუნის პირველ მესამედში, ავტორეფერატი ისტორიის მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.

სიორიძე 1986 – სიორიძე მ., ბათუმის ოლქი დასავლეთის სახელმწიფოების იმპერიალისტურ გეგმებში (1914-1921 წწ.), დისერტაცია ისტორიის მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისის.

სიჭინავა 1958 – სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან (რუსეთთან შეერთება და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება 1878-1907 წლებში), ბათუმი.

სურგულაძე 1973 – სურგულაძე ა. რუსეთის იმპერია XIX საუკუნეში, თბილისი.

შარაშენიძე 1984 – შარაშენიძე ზ., ირანის შინაპოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობანი XIX საუკუნის დასაწყისში, თბილისი.

ჩხეიძე 1959 – ჩხეიძე ჯ. ბათუმი (ისტორიული ნარკვევი). ბათუმი.

Акты 1868 – Акты собранные Кавказской Археографической комиссией. ред. Ад. Берже, т. II, Тифлис. 1868.

Акты 1869 – Акты собранные Кавказской Археографической комиссией, ред. Ад. Берже, т. III, Тифлис. 1869.

Mzia Tkavashvili (Tbilisi, Georgia)

Russian Official Documents from the beginning of the 19th century: Economic and Political Significance of the City of Batumi

Summary

Since the second part of the 18th century, Russia had intensified its activities in the Black Sea basin. In 1801, after annexing the kingdom of Kartli-Kakheti, the imperial court stepped up its activities in order to gain control of Western Georgia. Information about the interest of Russian Empire in Batumi harbor can be found in Russian official documents.

Russia used seaways and fortresses of Batumi, Poti and Anaklia to revive trade and for direct exchanges with Persian and Indian markets. This goals was achieved by bribes of money and gifts.

For the conquest of the Caucasus Mountains, the Russian political circles attached a great importance to the eastern Black Sea ports, among them, Batumi.

Conquest of Batumi by Russian force of arms in the beginning of the 19th century was a mistake. Therefore, the Caucasian administration with the help of its members and general Shervashidze, who enjoyed great prestige among the population of Batumi, strengthened political influence on these important Black Sea ports.

ბათუმის იერსახე ქართვალ ღა უცხოელ მგერალთა სამოგზაურო ჩანაწერებსა თუ მამუარებში (XIX ს. II ნახ. 90-იან წლებამდე)

ქალაქი ზრდადი ობიექტია. მისი იერსახე, დაბადებიდან უზარმაზარ მეგაპოლისად ქცევამდე, ათასნაირ ცვლილებას განიცდის. ეს პროცესი ანტიკურ ეპოქასა თუ შუა საუკუნეებში ძირითადად ჩანაწერების მეშვეობით ფიქსირდებოდა. ჩანაწერებს აკეთებდნენ პილიგრიმები, ვაჭრები, მემაციანენი და მოგზაურები, არაიშვიათად – მწერლებიც. ბათუმის იერსახის წარმოსადგენად უამრავი ფიქსირებული დოკუმენტი არსებობს, რის შესახებაც არაერთი ნაშრომიც შექმნილა. ჩვენი მიზანი ამჯერად მხოლოდ რამდენიმე სამოგზაურო ჩანაწერთა და მემუარით არის შემოსაზღვრული (ა. დიუმა, გ. ერისთავი, ე. გაბაშვილი და დ. კლდიაშვილი) და, ძირითადად, XIX საუკუნის მეორე ნახევარს მოიცავს. ბათუმის ისტორიის აღსადგენად ხშირად იყენებენ და ემყარებიან დავით კლდიაშვილის მემუარებს, რამდენადაც მწერალი და მოქალაქე, სამსახურებრივი მოვალეობით განწესებული, თავად ცხოვრობდა ამ ქალაქში და წლითიწლობით მისი ზრდა-განვითარების უტყუარი მოწმე და მოამბე იყო. შემთხვევით არაა შერჩეული ეპოქა და ავტორები. 1858 წლიდან მოყოლებული, 1900-იან წლებამდე, თანდათანობით ძლიერდება დაინტერესება ქალაქ ბათუმით. როგორც თ. კომახიძე წერს: „1878 წელს, 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის საფუძველზე, თურქეთის მხარემ რუსეთის იმპერიას გადასცა სამუსულმანო საქართველოს ნაწილი, სადაც ბერლინის ტრაქტატის გათვალისწინებით, პირველ აგვისტოს შეიქმნა ბათუმის ოლქი... ოლქის დედაქალაქად დასახელდა ბათუმი“ [კომახიძე, 2000:21].

აღნიშნული დროისათვის ბათუმი არ წარმოადგენდა მნიშვნელოვან საქალაქო დასახლებას. აქ სულ იდგა 874 სახლი, რომელთაგან მხოლოდ 89 იყო კაპიტალურად ნაგები [კომახიძე, 2000: 314].

სწორედ ამიტომ, ცნობილი ფრანგი მწერალი ალექსანდრე დიუმა (1803-1870) კავკასიაში მოგზაურობის შთაბეჭდილებებში თითქმის არ ამახვილებს მასზე ყურადღებას: “უკვე დრო იყო ძილისა და კაიუტაში შევედი, როცა გავიღვიძე, გემი იდგა, უკვე ბათუმის პორტში ვიყავით. ქალაქს, ანუ უფრო სწორად, **სოფელ ბათუმს**, რომელიც მუანემ, რა თქმა უნდა, ჩაიხატა, ზერეღედ თვალი გადავაგულე და მერე მთელი დღე კაპიტნის კაიუტაში მუშაობაში გავატარე. სადამოს რვა საათზე გემი ისევ დაიძრა“ [დიუმა, 1964:463]. დიუმას შთაბეჭდილებები ძირითადად 1858 წლის ბათუმს ეხება და მისი დამოკიდებულებაც გასაგებია. მაგრამ მწერალს მხედველობიდან არ გამორჩენია ბათუმამდე მი-

სასვლელი ზღვის და ხმელეთის მონაკვეთის საოცარი სილამაზე, რასაც თავისებური მხატვრული მანერით გადმოსცემს: “გემი წყნარად და სწრაფად მიდიოდა. ნაპირი თვალწარმტაცად გამოიყურებოდა. კავკასიონის მთაგრეხილს ორი ვეებერთელა მკლავი ისე გაეშალა, თითქოს ცდილობდა შავი ზღვა თავისაკენ მიეზიდა. ერთი მკლავი ტამანს სწვდებოდა, მეორე ბოსფორს აღწევდა. ამ ორ მკლავს შორის გაიარეს აზიიდან ევროპაში აღმოსავლეთის ყველა შემოსევებმა, ამ ორ ჯაჭვს შუა მდებარე ადგილი მოჩანდა, როგორც ვაკე, თითქმის სრულიად ტყეებით დაფარული დაბლობი“ [დიუმა, 1964:463]. ფოთიდან ტრაპიზონამდე დიუმამ თავის თანმხლებ პირებთან ერთად გემით – „დიდი მთავარი კონსტანტინე“ – იმოგზაურა და მისეული ჩანაწერი, თუმცა ძალიან ლაკონურია და მშრალი, ერთ შტრიხს მაინც გამოკვეთს, კერძოდ, იმ განუმეორებელ ხედს, რომელიც იშლება ბათუმთან მიახლოებისას.

4 წლის შემდეგ, თავისი ევროპაში მოგზაურობის წინ (1862 წელს), ქართველი კომედიოგრაფი, პოეტი გიორგი ერისთავი (1811-1864) თავის ნათესავ მარიამ ჭავჭავაძის თანხლებით ბათუმს გზად გაივლის. გ. ერისთავი 13 ივნისს გავიდა ქ. გორიდან და 30 დეკემბერს უკვე ხიდისთავშია. გ. ერისთავის ჩანაწერები სამოგზაურო ჟანრის ნაწარმოებია. მას პირველად ი. ბალახაშვილმა მიაკვლია გ. ერისთავის შვილიშვილის, ელისაბედ დავითის ასულ ერისთავის ბინაზე, ხოლო გამოქვეყნდა პროფესორ შალვა რადიანის მიერ 1936 წელს თხზულებათა კრებულში.

„გ. ერისთავმა, რომელმაც პირველად თვითონ დაუთმო ჟურნალ “ცისკრის“ 1852 წლის ოთხი ნომერი სულხან-საბა ორბელიანის “მოგზაურობის“ პუბლიკაციას, კარგად იცოდა ამ ჟანრის დიდი მნიშვნელობა. იგი სიფრთხილეს იჩენდა შთაბეჭდილებათა ლიტერატურული გაფორმებისას, წერს მხოლოდ იმის შესახებ, რაც თავისი თვალით უნახავს, ლაკონურად, მიმზიდველად გადმოსცემს სანახაობათა ძირითადსა და უმთავრესის მხარეებს“ – აღნიშნავს ლიტერატურათმცოდნე ნათელა საღირაშვილი [საღირაშვილი, 1989:41] და, მართლაც, გ. ერისთავის მიერ შთაბეჭდილებათა აღწერის მანერა ასეთია. ეს ეხება ქ. ბათუმის აღწერასაც, როდესაც 20 ივნისს დილით გემ “პილადიტ“ იგი ბათუმში გაივლის: “აველ პალუბაზედ. მხოლოდ მარტო კაპიტანი დავიდოდა. დიდხანს უყურებდი პატარა ყარიბა ქალაქ ბათუმს, ოციოდ სახლი არის, რომ სახლსა გავს, იმათში უკეთესი არის რუსის კონსულის სახლი და ფაშისა. მარჯვნივ ხედავთ აჭარის მთებსა, წინ ზღუა, სადაც მრავალნი გემნი, იალქნებ გაშლილნი, დიდროვანნი ნავნი და პატარა ლოტკები მიმოსცურავენ სარკიანს, წმინდას და მღუდროს ზღუაში. წაველ ფიქრში: – რა დიდი ხარ კაცისა გონებაჲ, ჭეშმარიტო ნაწილო ღვთისაო, რას არ დაიმორჩილებს გონება! ბათუმის ნავსაყუდარი არის პირველი ნავსაყუდარი შავი ზღვისა. ჰაერი თუმცა დამცდელი და ცხელი არისო, მაგრამ მე ეს არ მიგრძენია, – ორი დღე აქ

უნდა დარჩეთ... ზღვა ასე მშვიდი და წყნარი... მხიარულად გაგატარეთ ეს ორი დღე. მე დავიწვე ბანაობა ზღვაში, შევატყე, რომ კუჭი და ტანი გამიმაგრეს, ხანდახან წვიმდა და კაიუტის ზაღაში გვცხელოდა“ [ერისთავი, 1936:332-333].

აჭარაა, დიუმას მოგზაურობიდან გ. ერისთავის მოგზაურობამდე ბათუმის იერი თითქოს არ შეცვლილა, მაგრამ ხედი, ზღვა და კლიმატი კვლავ სასურველ განწყობას სტოვებს. მწერლის სტილი ძალზე საინტერესოა, ერთმანეთს ენაცვლება ქალაქი, ზღვა, ამინდი და გემის თანამგზავრების დახასიათება. თუმცა ფაქტი ერთია: გ. ერისთავი არ უწოდებს ბათუმს სოფელს, ეს ქალაქია, პირველი ნავსაყუდელი შავ ზღვაზე.

“ცისკრის“ რედაქტორს, ივანე კერესელიძესაც უმოგზაურია აჭარაში 1869 წელს, მაგრამ ბათუმის აღწერას იგი არ გვთავაზობს. ამ დროისათვის აჭარაში შესვლა “საშიში იყო“. მესტიის იერმიდებულმა ივანე კერესელიძემ სხალთას მიაღწია, იქიდან კი სოფელ-სოფელ რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრამდე მისულა.

1895 წელს ხალხოსანი მწერალი ქალი ეკატერინე გაბაშვილი (1851-1938) ასრულებს მოთხრობას, მიძღვნილს რაფიელ ერისთავისადმი. მოთხრობის სათაური ასეთია: “სამშობლო ხევსურისაჲ“ რა ჰქმნა. ჩვენთვის უცნობია, ოდესმე იმოგზაურა თუ არა ეკატერინე გაბაშვილმა აჭარაში, ან ბათუმში, მაგრამ მოთხრობის საიუჟეტი სწორედ ბათუმის ოლქში მოხელე ლევან მთიშვილის სარევიზიოდ მივლინების ერთ ეპიზოდს გადმოსცემს. მივლინებული სჩხრეკდა კანცელარიებს, შენიშვნებს აძლევდა მოხელეებს და, როგორც მწერალი შენიშნავს, “სრულიად დრო არ ჰქონდა გადაეთვალიერებინა ეს ახალი ქალაქი ახალის საქმეებითა და მოთხოვნილებებით“. ლევან მთიშვილს ძველი ნაცნობი ლუარსაბ კაიკაციშვილი შესთავაზებს ქართული სკოლის დათვალიერებას. ეს უკანასკნელიც თანხმდება და მიდიან მოხელენი ახლადდაარსებულ ქართულ სკოლაში. ე. გაბაშვილის აღწერით, თუმცა შესაძლოა მწერლის ფანტაზიის მოშველიებით, გადმოცემულია ბათუმის ქართული სკოლის, მისი მასწავლებლებისა და მოსწავლეთა მაშინდელი საქმიანობაც.

“ქართული სკოლა ბათუმში მაშინ ქალაქის გარეთ, მიერუბულ, ტალახით სავსე უბანში იყო, თავისს შეხედულებით მნახველზედ დიდად სასიამოვნო შთაბეჭდილებას არ ახდენდა და ლევანს თითქოს ეუკადრისა თავისს ღენერლის ღირსებისათვის ამ მწირ შენობაში შესვლა“ [გაბაშვილი, 1953:356], მაგრამ მოულოდნელად აჭარელი ბიჭის მიერ წარმოთქმული რაფიელ ერისთავის ლექსი “სამშობლო ხევსურისა“ თითქოს გააღვიძებს მოხელის გასქელებული კანის ქვეშ მფეთქავ მამულიშვილურ სულს. ამ დღიდან იცვლება ლევან მთიშვილი. მისი სწრაფვა მხოლოდ ხალხის სამსახურია, მისი ინტერესები სათვის აქტიური საქმიანობა.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დავით კლდიაშვილი (1862-1931) ბათუმში იწყებს მოღვაწეობას. მისი შთაბეჭდილებები, განწყობილებანი ფიქსირდება ჯერ კ-ს ფსევდონიმით “ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებულ ინფორმაციებში, შემდეგ კი მემუარებში, რომელიც 1936 წელს გამოიცა. მემუარები წყაროა მაშინდელი ბათუმის იერსახის, მისი ზრდა-განვითარების, მუნიციპალური თუ კულტურული საქმიანობის ისტორიის გასაცნობად. იგი ბევრჯერაა გამოქვეყნებული ბათუმის ისტორიის მკვლევართა მიერ. ჩვენ მხოლოდ ზოგიერთ დეტალზე შევაჩერებთ ყურადღებას. ეს დეტალები 80-იანი წლების ბათუმის იერსახეს ეხება.

დავით კლდიაშვილი XIX საუკუნის 80-90-იანი წლების ბათუმის ნამდვილი მემკვიდრეა. მკითხველის თვალწინ ცოცხლდება ქალაქი მისი ტკივილებით და სიხარულით, ბათუმის სამომავლო გეგმებზე მზრუნველი და საკუთარი ჯიბის გასქელების მოსურნე მოხელეთა ზრახვები თუ ქმედებანი, მთავრობის გადაწყვეტილებანი და ვაჭართა თუ ქარხნის მეპატრონეთა ინტერესები, მიწების ხელში ჩაგდებაზე თავგადაგებული სომეხი საქმოსნები, ქართული საქმის ინტერესების დამცველნი და სწორი თუ არასწორი გადაწყვეტილებანი: “ნავთის ქალაქი“, ქ.მ.წ.კ.ს მიერ დაარსებული სკოლა “ნინოების“ დღესასწაულით შემოსული საქველმოქმედო თანხებით და მათი მიზანმიმართული ხარჯვა, პრესა და თეატრი, მდიდარი, ღარიბი, გლეხი, მუშა-მცხოვრებნი ქალაქ ბათუმისა.

ამ საოცარ სამყაროში ყველაფერი 1883 წლით იწყება: რკინიგზის მშენებლობის დასრულებით, შემდგომად კი ბათუმის პორტო-ფრანკოს გაუქმებით (1885 წ.) და ამავედროულად ინფორმაციებიც “კვალში“, “ცნობის ფურცელში“, რომლებიც ავსებს და სრულყოფს დ. კლდიაშვილის მიერ წარმოდგენილ ბათუმის სურათს.

1901 წლისათვის უკვე მზად იყო ათი წლის განმავლობაში ქალაქის საბჭოს მიერ დამუშავებული ბათუმის გეგმა. „ამ გეგმას, რომელშიც მოქცეულია და შეტანილი ეხლანდელი ქალაქი, თან ახლდა მეორე გეგმაც, გეგმა გაფართოებული ქალაქისა, ე.ი. მომავლის ბათუმისა. ეს მომავალი ბათუმი მოქცეულია შემდეგ ფარგალში. იმ ადგილიდან, სადაც კილინსკის საშრობი დიდი არხი ერთვის ზღვას, გაჰყვება ამ დიდ არხს, გაუვლის კახაბერის წვერების ძირში, შემოიტოვებს შიგნით, ეგრეთ წოდებულ, სლობოდა ხოლოდნაიას, გადავა მდ. ბარცხანას გადაღმა, შემოუვლის იმ ადგილას, რომელსაც ეძახიან ბარცხანას, სადაც კარგად მოზრდილი მოსახლეობაა და ბატარეის იქით შეპკრავს ზღვასთან ამ ფარგალს. ადგილი მეტად ვრცელია და მოზრდილი. აქეთა მხარე ე.ი. ტიფლისისაკენ მდებარე, ეხლაც საკმაოდ გაშენებულია, სამხრეთისაკენ კი ე.ი. მდ. ანგისასა და საშრობ დიდ არხს შუა ერთობ ბევრია ცარიელი ადგილები, თუმცა ჯერ-ჯერობით ჭაობიანი ადგილების დაშრობა, რასაკვირველია, მალე გამოუცვლის სახეს ამ, კიდევ ძნელ მოსახმარისს ადგილებს“ [კლდიაშვილი, 1900:4].

ბათუმის პორტო-ფრანკობის გაუქმებით ქალაქში შესვლა-გამოსვლა გაადვილდა. და, რამდენადაც ვაჭრობა გაძლიერდა, ქალაქში მოძრაობა თანდათან იზრდებოდა. “ყველას ენაზე ეკერა ბათუმი, ბათუმი ყველასათვის საშოვარ ადგილად შეიქმნა აღიარებული, ყოველი მხრიდან მორბოდნენ, რომ აქ ფეხი ჩაედგათ და ჯიბე გაესქვლებინათ. სულ მოკლე ხანში დაიყიდა ცარიელი მიწები და გაშენდა ახალი ქალაქი. ძველი, ზღვის ნაპირას მიკუნჩხული შენობები საცოდავად გამოიყურებოდნენ თავიანთი ვიწრო, უშნო ქუჩებით ახლად გაყვანილი ფართო ქუჩების ნაპირებზე ახლად აღმართულ შენობებთან შედარებით. ქალაქი ღებულობდა სულ სხვა სახეს და რომ მოეშორებინათ მისი დამაუშნოებელი მინგრეულ-მონგრეული ქოხები, რომელთაც წინანდელად მაღაზიებს უწოდებდნენ – ერთ დამეს მისცეს ცეცხლი და ერთიანად გადაბუგეს. მთელი ბაზარი გაიწმინდა, გაფართოვდა ზღვის ნაპირი. დამშვენდა ქალაქი. ამ გალამაზების, ახლად აგებული ქალაქის გამშვენიერებისაკენ მიიმართა ქალაქის მიმართულობის აზრი და მოქმედება“ [კლდიაშვილი, 1961:47-48].

როგორც დ. კლდიაშვილი მოგვითხრობს, ფოთიდან ჩამოუყვანიათ გერმანელი მებაღე რესლერი და სწორედ მისი დაგეგმვით შექმნილა ბათუმის ბუღვარი. „ზღვის ნაპირზე გადაიშალა ღამაზი ნორჩი ბუღვარი, შემდეგში ბათუმის მშვენიერად ქცეული“ – მიუთითებს იგი [კლდიაშვილი, 1961:48].

დ. კლდიაშვილი აჩვენებს, თუ როგორ იზრდება თანდათან ქალაქი, რომელშიც ყველას სურდა სახლის აშენება, ყველას სურდა აქ ეშოვა ცხოვრების სახსარი, შეეძინა მიწა, რომელსაც აბაშიძეები თანდათან ჰყრიდნენ.

ქალაქში “ნინოობის“ დღესასწაულს მოჰყვა სკოლის აშენებაც, კულტურული ცხოვრების გააქტიურებაც. “ნავთის ქალაქმა“ ქობულეთისაკენ გადაინაცვლა ნაწილობრივ და ხანძრის საფრთხეც შემცირდა. რკინიგზა არამცთუ სატვირთო სამუშაოებს ასრულებდა, არამედ უამრავი მგზავრის მიმოსვლასაც უწყობდა ხელს ბათუმსა და თბილისს შორის.

ტალახიანი ქუჩების გასუფთავება და ელექტროგანათების გაყვანაც ქალაქს უფრო მიმზიდველს ხდიდა: “ქალაქში დიდი მუშაობაა ელექტრონის განათების მოწყობის გამო. საქმე ერთ თვეზედ უნდა დამთავრდეს. ბოძები უკვე დადგმულა და მავთულებს აბამენ. ამ მეტად გასანათებელ საშუალებასთან ქალაქმა მეტი განმანათლებლობის შემძენი საგანიც მოიპოვა – ეს რეალური განყოფილებაა კლასიკური გიმნაზიისა, შარშან მოველოდით ამას, მაგრამ სახალხო განათლების მინისტრმა დროით გადასდვა ეს საქმე, ესლა კი ნება დართო და მერმისს მარიობისათვის რეალური გიმნაზიაც გვექნება“ [“ცნობის ფურცელი“, 1900:3].

სამწუხაროდ, ჩვენ ვერ დავადგინეთ ამ კორესპონდენციის ავტორი, შესაძლოა, ეს თავად დ. კლდიაშვილიც იყოს, მაგრამ აშკარაა,

თუ როგორ ავსებს იგი ქალაქის ზრდის პროცესის ამსახველ მატია-
ნეს.

1898 წელს “ცნობის ფურცელში“ (№616) თავსდება ინფორმაცია
ბათუმის შესახებ: “ბათომი ოცი წლის განმავლობაში. ისტორიული
ცნობა ბათომზე“.

ქალაქი არამცთუ იზრდება და მშენდება, არამედ ქმნის თავის
ისტორიასაც, რაც ასე საინტერესოდ შემოგვინახა სხვადასხვა ავტო-
რის მოგზაურობათა შთაბეჭდილებებმა და მემუარებმა. შთაბეჭდილე-
ბების აღნუსხვა რთულია და რამდენადმე სუბიექტურიც.

თუ დიუმას შემთხვევაში უცხოელი მწერლისათვის ბათუმი ნაკ-
ლებად აღმოჩნდა საყურადღებო, ეს გამოწვეული იყო მისი სწრაფვით
– აღეწერა ან გამორჩეული ბუნება, ან ისტორიული ძეგლი, ან საინ-
ტერესო ადამიანები.

გიორგი ერისთავს, როგორც სამოგზაურო ჩანაწერების ავტორს,
აინტერესებს პირველად ნანახის შთაბეჭდილებანი, აქ ყურადღება
მახვილდება ყველაფერზე, მათ შორის შენობებზე, თავად ზღვასა და
მისი ზემოქმედების უნარზე.

ეკატერინე გაბაშვილისათვის ბათუმი ახლადშემოერთებული ქარ-
თული მიწის სიმბოლოა. ამდენად, სწორედ აქ მიღებული შთაბეჭდი-
ლებით იწყება განახლება ქართველი კაცისა.

შთაბეჭდილებათა თუ მხატვრულ განსახოვნებათა წარმოდგენა
ქალაქ ბათუმის იერსახის აღდგენის მცდელობაა, რაც ეტაპობრივად
შემდგომ კვლევაშიც გაგრძელდება.

მითითებული ლიტერატურა:

გაბაშვილი 1953 - გაბაშვილი ე., რჩეული ნაწერები, 1, თბილისი.
„სახელმწიფო გამომცემლობა“.

დიუმა 1964 - დიუმა ა., კავკასია, თბილისი. “ლიტერატურა და
ხელოვნება”.

ერისთავი 1936 - ერისთავი გ., თხზულებანი, ტფილისი. “ფედერაცია”.

კლდიაშვილი 1961 - კლდიაშვილი დ., თხზულებანი, თბილისი,
“საბჭოთა საქართველო”.

კლდიაშვილი 1900 - კლდიაშვილი დ., გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1900,
№1325.

კომახიძე 2000 - კომახიძე თ., ქალაქ ბათუმის დაგეგმარებისა და
განაშენიანების ისტორია. 6, ბათუმი. “გამომცემლობა აჭარა”.

ცნობის ფურცელი 1900 - გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1900, №1335.

საღირაშვილი 1969 - საღირაშვილი ნ., მოგზაურობანი XIX საუკუნის
ქართულ ლიტერატურაში. თბილისი. “განათლება”.

Tamar Gogoladze (Gori, Georgia)

**Descriptions of Batumi in Georgian and Foreign Writers'
Travelogues and Memoirs
(From the second half of the 19th century till 1900s)**

Summary

From the second half of the 19th century, we discovered interesting material about the outlook of Batumi in the travelling records and memoirs of Georgian and foreign writers. (A. Diuma, G. Eristavi, D. Kldiashvili). The town as perceived by a traveller is important, not only for the history of Batumi, but for making clear the process of development of travel and the memoir literary genre. A significant amount of information can be found in the press of that time (in 'The Iveria', 'The Kvali', 'The Droeba' 'The Tcnobis Purceli') about the process of the development of the town. In a period of 10 to 20 years, the town was transformed from a village or borough into a city. The writer D. Kldiashvili (1862-1931) published pieces of information from Batumi under the pen-name 'K', first in 'The Tsnobis Purtseli' and then he created memoir essays from them. A short story by a public female-writer, Ekaterine Gabashvili (1851-1938), where a fact from the life of a newly established Georgian school is described as of great interest.

აქტი ქალაქ ბათუმის პორტო-ფრანკოს წესდების პროექტის 31-ე პარაგრაფის შესრულებისათვის

ბათუმის პორტო-ფრანკოს წესდების ნაწილი გამოაქვეყნა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა მსიორიძემ [სიორიძე, 2003: 54-57]. მონოგრაფიაში “ბათუმის საბაჟო”, ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ ბათუმის პორტო-ფრანკოს წესდების პროექტი შედგება 30 პარაგრაფისაგან [სიორიძე, 2003: 54], თუმცა, როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, წესდების პროექტში 31 პარაგრაფია. ამასთან, სწორედ 31-ე პარაგრაფშია მითითებული, რომ “აღნიშნული წესდების პროექტის დამატებისათვის საჭიროა:

1) დაათვალიერონ ბათუმის მიმდებარე ადგილები და განსაზღვრონ მომავალი პორტო-ფრანკოს (სასაზღვრო – უ.ო.) ხაზი და შეიტანონ იგი გეგმაში, რომელიც შედგენილი იქნება 2 ეგზემპლარად.

2) განისაზღვროს სასაზღვრო ხეობებისა და თხრილების, ან სხვა წინააღობების ზომები (მოცულობა) და საბაჟოს საგუშაგოებისათვის შეირჩეს ადგილები.

3) პორტო-ფრანკოს საზღვრებში შეირჩეს პუნქტები კორდონებისათვის და განისაზღვროს ამ საზღვრების დაცვისათვის დარაჯების რაოდენობა, როგორც მომავალ, ისე მიმდინარე პერიოდში წინააღობების მოსაწყობად.

4) იწარმოოს რეიდის მეთვალყურეობა და განისაზღვროს მასზე საზღვაო საბაჟოს ზედამხედველობა.

5) საბაჟოსათვის გამოინახოს შესაფერისი კერძო შენობა და, თუ შესაძლებელია, პაკჰაუზებისთვისაც, და დაქირავებულ იქნას ისინი.

6) კერძო შენობათა დაქირავებისათვის წარმოებულ მოლაპარაკების წარუმატებლობის შემთხვევაში, ვცადოთ, რომ მესაკუთრემ მიიღოს გადაწყვეტილება ის (შენობა – უ.ო.) ხაზინას მიეიღოს.

7) საბაჟოსათვის შენობის გამოუნახობის შემთხვევაში, შეირჩეს ადგილი სახაზინო შენობის ასაგებად, გეგმისა და ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით, რომელიც უნდა შეადგინოს კავკასიის სამხარეო საკარანტინო-საბაჟო განყოფილების სამმართველომ და დასამტკიცებლად წარმოადგინოს დადგენილი წესით. იქვე აღნიშნულია, რომ “ამის შესრულება შესაძლებელია მხოლოდ ადგილზე ბათუმში, ამიტომაც ევალება საიდუმლო მრჩეველ კაჩალოვს და კავკასიისა და ამიერკავკასიის საკარანტინო-საბაჟო ნაწილის მმართველს, ნამდვილ სამოქალაქო მრჩეველს ოსტენ-საკენს, გაემგზავრონ ბათუმში, სადაც ადგილობრივი სამხედრო გუბერნატორის, გენერალ-მაიორ კომაროვის მონაწილეობით

ლეობით მოახდინონ გამოკვლევა ზემოთ აღნიშნულ 7 პუნქტის მიხედვით და შემდეგ შეადგინონ აქტი ორ ეგზემპლარად საერთო ხელმოწერით, რომელთაგან ერთი ეგზემპლარი, პორტო-ფრანკოს გეგმით, წარედგინოს მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის მეფისნაცვალს კავკასიაში, ხოლო მეორე ასეთივე გეგმა გადაეცეს საიდუმლო მრჩეველ კაჩალოვს.

დედანთან სწორია:

კავკასიასა და ამიერკავკასიაში საკარანტინო-საბაჟო ნაწილის მმართველი, მისი უდიდებულესობის სასახლის კარის კამერჰერი ბარონი ოსტენ-საკენი [ЦГИА СССР, ф. 574, оп. 1, д. 446, л. 10-11].

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ აღნიშნული პროექტის დედანზე 1878 წლის 14 ოქტომბერს მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის მეფისნაცვალს კავკასიაში საკუთარი ხელით წაუწერია “ვიწონებ” [იქვე: 7], ხოლო იმავე წლის 20 ოქტომბერს შედგა სათანადო აქტი ქალაქ ბათუმის პორტო-ფრანკოს წესდების პროექტის 31-ე პარაგრაფის მუხლების შესასრულებლად სწორედ ზემოთ აღნიშნული დამატებების მოთხოვნილებათა გათვალისწინებით. მასში ნათქვამია¹:

“აქტი. ქბათუმი, 1878 წლის 20 ოქტომბერი.

ქბათუმში პორტო-ფრანკოს წესდების პროექტის 31-ე პარაგრაფის (მუხლის) შესასრულებლად, რომელიც მოიწონა რა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის მეფისნაცვალმა კავკასიაში, საბაჟო მოსაკრებელთა დეპარტამენტის დირექტორისა და საიდუმლო მრჩეველის კაჩალოვის, კავკასიისა და კავკასიის ფარგლებს გარეთ საკარანტინო-საბაჟო ნაწილის მმართველის, მისი უდიდებულესობის კამერჰერის, ნამდვილი სამოქალაქო მრჩეველის, ბარონ ფონ დერ ოსტენ-საკენის და ბათუმის სამხედრო გუბერნატორის გენერალ-მაიორ კომაროვის შემადგენლობით, დაადგინეს შემდეგი:

1. გენერალ-მაიორმა კომაროვმა განაცხადა, რომ მისი აზრით, პორტო-ფრანკოს ხაზის შემოსაზღვრა შეიძლება დავეუკავშიროთ სამუშაოებს, გათვალისწინებულს ქბათუმის შემოგარენის ამოშრობისათვის, ამის საფუძველზე ბ-ნი გუბერნატორი გეთავაზობს პორტო-ფრანკოს საზღვრები გატარდეს შემდეგნაირად: პორტის აღმოსავლეთით და ზღვის სანაპიროდან ბარცხანის წყლის შესართავიდან მდინარის დინების აყოლებით სამხრეთ-დასავლეთისაკენ 550 საჟენამდე; შემდეგ განსაზღვრული კუთხით დასავლეთისაკენ 720 საჟენის სიგრძეზე ნაწილობრივ მცენარეული საფარით დაფარულ ჭაობიან ადგილებში მეჯინის წყლის შენაკადების შესართავამდე; შემდეგ 600 საჟენის სიგრძეზე მდ. მეჯინის წყლის გაყოლებით ბათუმიდან ართვინისაკენ მიმავალ გზაზე არსებულ ხიდამდე და ამის შემდეგ ამავე მდინარის მიმართულებით სამხრეთიდან ჩრდილოეთით, თურქეთის ძველი ბატარე-

¹ დოკუმენტის სრული ქართული თარგმანი ქვეყნდება პირველად.

ის ნანგრევებისაკენ, რომელიც მდებარეობს ზღვის სანაპიროზე, პორტის მხრიდან დასავლეთით, ხიდიდან ზღვამდე 360 საუენის მანძილზე.

საიდუმლო მრჩეველმა კაჩალოვმა და ბარონმა ოსტენ-საკენმა, ბატონ გუბერნატორთან ერთად დაათვალიერეს აღნიშნული ხაზი და ის პორტო-ფრანკოს შემოსაზღვრისათვის დამაკმაყოფილებლად მიიჩნიეს. ამასთან ერთად დაადგინეს გადაეცანათ ეს ხაზი გეგმაზე ორ ეგზემპლარად, საერთო ხელმოწერით, რომელთაგან ერთი გადაეცემა ბარონ ოსტენ-საკენს, მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის კავკასიის მეფისნაცვლისათვის წარსადგენად, ხოლო მეორე – საიდუმლო მრჩეველ კაჩალოვს; ასლი ამავე გეგმისა გადაეცეს ბატონ გუბერნატორს.

2. პორტო-ფრანკოს აღნიშნული საზღვრები გათვალისწინებულია გაყვეს მდინარეებს, ხოლო შუაში – არხს, ნაწილობრივ ხმელეთზე, უმთავრესად კი ჭაობებზე გავლით, რაც პირველ ხანებში მიჩნეულია როგორც პორტო-ფრანკოს დამაკმაყოფილებელი შემოსაზღვრა; მაგრამ, სასურველია, ამ ხაზის უფრო სრულყოფილად შემოსაზღვრისათვის, როგორც მდინარის კალაპოტები, ისე არხები გაკეთდეს შეძლებისდაგვარად ღრმა და ფართო, ხოლო წყლიდან ამოღებული მიწა, ახალი მიწის დამატებით, საჭიროების შემთხვევაში გამოყენებული იქნას ერთი, ან ორივე მხრიდან პორტო-ფრანკოს ხაზის მიწაყრილით დასაფარავად, რომელზედაც გაშენებული იქნება ეკლიანი ბუჩქები. რადგანაც სასაზღვრო ხაზი გადის ორ მდინარესა და ჭაობზე, სასაზღვრო ზოლის გასაძლიერებლად განსაკუთრებით სასარგებლო იქნებოდა, რომ ეს წინაღობები წყლით ყოფილიყო ავსებული.

3. სავარაუდო საზღვრების გაყვანამდე მდინარესა და არხზე, და ამ ბუნებრივ წინააღობათა შესაძლებლობების დადგენამდე, არ შეიძლება სასაზღვრო დაცვის რაოდენობის ნორმალურად განსაზღვრა, რადგანაც ბუნებრივი წინააღობების შესაძლებლობაზეა დამოკიდებული სასაზღვრო დაცვის შემადგენლობის რიცხოვნება. ამის გათვალისწინებით პოსტების ნაცვლად სასაზღვრო დაცვის რაოდენობის განსაზღვრა ევალება კავკასიის საბაჟო სამმართველოს, რაც უნდა განახორციელოს ხელოვნური და ბუნებრივი წინააღობების სისტემათა მოწყობის სისრულეში მოყვანისთანავე.

ამ დროისათვის, მოგმართავთ რა აღნიშნული პორტო-ფრანკოს საზღვრების შემოფარგვლასთან დაკავშირებით, ხელოვნური წინააღობების მოწყობამდე საჭიროა დაწესდეს: 1) ერთი ნამდვილი საბაჟო საგუშაგო კახაბრის გზაზე და 2) პორტო-ფრანკოს ხაზზე ოთხი საკორდონო საგუშაგო, სახელდობრ: ერთი დიდ ტბასთან ზღვის სანაპიროზე თურქეთის ძველ ბატარეასთან; მეორე – ჭოროხის საგუშაგოსთან; მესამე – კახაბრის გზაზე, და მეოთხე – ოზურგეთის საგუშაგოსთან; თითოეულ პოსტზე 10-10 კაზაკის დანიშვნით იქ მუდმივი ყოფნით. ამ კაზაკების მოვალეობაა აწარმოონ მუდმივი, სადღეღამისო მეთვალყურეობა ორივე მხრიდან მიმდებარე კორდონებამდე, ამ ჩინებს აქვთ

უფლება დატოვონ თავიანთი პოსტები მათი სხვებით შეცვლამდე. გუბერნატორის თხოვნაა აღნიშნული კორდონები აშენდეს ყველაზე მოკლე დროში, სამეურნეო ანგარიშით და მათზე გამოყოფილი თანხებით, რომელიც შეადგენს ათას მანეთს თითოეულზე. ვიშუამდგომლოთ მის უდიდებულესობა კავკასიის მეფისნაცვალთან.

ამისგან დამოუკიდებლად, საკორდონო-საბაჟო ოლქის უფროსს წინადადება მიეცეს, გასცეს შემდეგი განკარგულება:

1) დააწესოს მისი ხელქვეითი ზედამხედველებისაგან მუდმივი შემოვლები ქალაქ ბათუმის ირგვლივ და 2) პორტო-ფრანკოს შემოსახლვრული ხაზი გაიყოს ორ ნაწილად, თითოეულის მეთვალყურეობა და თვალთვალი დაევალოს განსაკუთრებულ შემოვლით ზედამხედველს, რომელსაც დაევალება მოახსენოს ბათუმის საბაჟოს მმართველს მასზე მიწოდებილ, კაზაკებისგან დაცულ ხაზზე ჩინოვნიკების მიერ შენიშნული ნაკლოვანებების შესახებ...

4) რეიდისა და ზღვის ახლომდებარე ნაწილების დათვალიერებისას აღმოჩნდა, რომ დამაკმაყოფილებელი ზედამხედველობა არ შეიძლება შემოიფარგლოს მხოლოდ სანაპირო შემოვლებით, ამასთან, იგი, ერთი მხრივ, უნდა ვრცელდებოდეს მდ. ნატანებამდე, მეორე მხრივ – მდ. ჭოროხის შესართავამდე. ამ მდინარის შესართავთან, შემადგებაზე, აუცილებელია საგუშაგოს გახსნა, რადგანაც მდ. ჭოროხით წარმოებს საქონლისა და მგზავრთა მნიშვნელოვანი ნაწილის გადაგზავნა ართვინსა და ბათუმს შორის. მას დაერქვას ჭოროხის შესართავის საგუშაგო და როგორც ეს, ისე ორი სხვა საგუშაგო, შექმნილი პორტო-ფრანკოს ხაზზე, დაექვემდებაროს ბათუმის საბაჟოს მმართველობას, რომელიც, თავის მხრივ, დაიქვემდებარებს სამხედრო ბრანდვახტს საბაჟო ურთიერთობებში. ამიტომაც აუცილებლად იქნა მიჩნეული:

ა) სამხედრო სანაპირო დაცვა (ბრანდვახტა) დაყენებულ იქნას ნავმისადგომთან უახლოეს პუნქტში, იმ ანგარიშით, რომ არცერთ გემს არ შეეძლოს პორტიდან გასვლა ბრანდვახტის შეუმჩნევლად და აქედან გამომდინარე სამხედრო სანაპირო დაცვას არ შეუძლია თავისი პოსტის დატოვება მისი სხვა სამხედრო ხომალდით შეცვლის გარეშე.

ბ) საბაჟოს ორთქლის კატერის განკარგულებაში გადაიცეს საბაჟოს ჩინოვნიკების მიერ რეიდის პატრულირებისათვის საჭირო ხოფებიანი ნავი.

გ) ასეთივე ხოფებიანი ნავი გადაეცეს ჭოროხის საგუშაგოს.

დ) შედგეს საჭირო შტატები ბათუმის საბაჟოს, საგუშაგოებისა და კახაბრის საბაჟოს მუდმივი პოსტისათვის, დაინიშნოს მენიხბეების, ზედამხედველებისა და პატრულების საჭირო რიცხვი.

ე) ადგილობრივი პირობებიდან გამომდინარე, საბაჟოს, საგუშაგოს და სანაპირო დაცვის ზედამხედველობას პორტო-ფრანკოს ხაზზე არა აქვს საშუალება მეზობლად მდებარე ზღვის სანაპირო რეიდის დაცვის გარეშე შეზღუდოს ბათუმიდან საბაჟოზე დაქვემდებარებული

საქონლის კონტრაბანდული გზით გატანა, ამიტომაც აუცილებელია, როგორც სანაპირო რეიდის გაყოლებით, ისე ზღვის სანაპიროს ორივე მხარეს შეიქმნას გაძლიერებული ზედამხედველობა მდ. ნატანებიდან მდ. მაკრიალამდე. ამ სახით, ხსენებულ სივრცეზე არსებული კორდონებისათვის დაინიშნოს ორ-ორი მეთვალყურე [შემომავალი ცხენოსანი დარაჯი] და ამას გარდა ორი ცხენოსანი ზედამხედველი, რომელთაც დაევალოთ პორტო-ფრანკოს ხაზისა და კორდონებისათვის თვალის დევნება, ერთს – ბათუმიდან მდ.ნატანებამდე, ხოლო მეორეს – ბათუმიდან მაკრიალამდე. შემდგომ, კორდონთა შემოვლებისათვის საჭირო სანაპირო გზების არარსებობის შემთხვევაში, მომარაგდეს ეს ჩინოვნიკები კანჯოებით, და ის კორდონებიც, რომელთათვისაც კანჯოების ყოლა საჭიროდ იქნება მიჩნეული. ხაზი ნატანებიდან მაკრიალამდე დაექვემდებაროს ბათუმის საბაჟოს მმართველს. საკორდონო დაცვა, როგორც ამ, ისე პორტო-ფრანკოს ხაზზე უნდა დაექვემდებაროს ბათუმის საბაჟოს მმართველს, ამიერკავკასიის მხარეში დაკანონებული მოქმედი წესების საფუძველზე.

ყველა ამ ვარაუდთა მიუხედავად, საზღვაო დაცვა, კრეისერული ფლოტილიის მოწყობის გარეშე, არ შეიძლება დამაკმაყოფილებელი იყოს. სანაპიროს ადგილობრივი მცხოვრებლები ზღვის ცხოველებისა და ფრინველების რეწვას ეწევიან თურქული ნაპირებიდან სოხუმამდე, და სანაპირო დაცვას არ აქვს საშუალება არ დაუშვას ამ კანჯოების ურთიერთობა ხომალდებთან, რომლებიც შემოდინან უცხოური საქონლით და ხელი შეუშალოს ამ საქონლის უბაჟო შემოზიდვას კავკასიის ზღვისპირა მხარეებში. კონტრაბანდული თვალსაზრისით განსაკუთრებით საშიშია ახლად გაყვანილი საზღვრები წმ. ნიკოლოზის საგუშაგომდე. თურქეთის მთავრობამ სრულად გაიცნობიერა სახელმწიფო ხაზინისათვის ამ ადგილებში განვითარებული კონტრაბანდისტული საქმიანობის საფრთხე და ამიტომაც დააწესა მუდმივი სამხედრო საკრეისერო კონტროლი რამდენიმე ორთქლის სამხედრო შხუნას მეშვეობით. აქედან გამომდინარე, მოვალეობად ვთვლით მოგახსენოთ კავკასიის მხარის სანაპიროს გასწვრივ მუდმივი კრეისერიერების აუცილებლობის შესახებ. ასეთი კრეისერიერების დაწესება არის კიდევ უფრო აუცილებელი ბათუმის პორტო-ფრანკოს გახსნის შემდეგ.

5, 6 და 7) ამ სამ პუნქტში მითითებულ განკარგულებათა შესასრულებლად, ჩვენ, ქვემოთ ხელის მომწერნი, ბათუმში მყოფნი, სახლეების დათვალიერებისას მივედით დასკვნამდე, რომ საბაჟოსა და საგუშაგოებისათვის გამოსადეგი შენობები არ არსებობს და აუცილებელია შევუდგეთ ახალი შენობების აგებას. ამის საფუძველზე ბ-ნი სამხედრო გუბერნატორი აღიარებს საჭიროებას ბათუმის საბაჟოს განკარგულებაში გადაეცეს სანაპირო მიწის ნაკვეთები წარმოდგენილი გეგმის მიხედვით, იმის გათვალისწინებით, რომ ჯერ ერთი, ბათუმის ვაჭრობის განვითარებისათვის აუცილებელი სატვირთო ნავმისადგომი შეიძლება გაგრძელდეს ქალაქის შიგნით. ამის გამო საჭიროა:

სახელწიფოს ხელში შენარჩუნდეს სანაპირო მასში ვაჭრობის საჭიროებათა განვითარებისათვის და არავის დაერთოს ნება მისი განაშენიანებისა; და მეორე – საინტენდანტო უწყებამ, რომელსაც ახლა უკავია შენობა და ღია ადგილთა ნაწილი, გათვალისწინებული საბაჟოსათვის, თავისი საწყობებით, გაათავისუფლოს უბანი არაუგვიანეს 1879 წლის 15 მაისისა. ამასთან, ბ-ნმა გუბერნატორმა განაცხადა წოდებრივი სამიწათმოქმედო კომისიის დაარსების გადაუდებელი აუცილებლობის შესახებ, რათა მან გაარჩიოს ქათუმის მესაკუთრეთა უფლებები და მოცემულ პუნქტში ახსნილი ვაჭრობის მოთხოვნილებათა გათვალისწინებით ამ უფლებათა გარჩევა დაიწყოს სანაპიროს მესაკუთრეებით.

გუბერნატორის მიერ საბაჟოსათვის გამოყოფილ ნაკვეთზე არის რამდენიმე ძველი შენობა, რომლებიც თავიანთი სიძველით, განლაგების მოუხერხებულობითა და მიაზმებით არ ექვემდებარება გადაკეთებას და უნდა დაინგრეს, ხოლო მასალა განადგურებული იქნას. ამ ნაკვეთზე უნდა დაპროექტდეს ნავმისადგომი და შენობები, როგორც საბაჟოს უწყების, ასევე მოსამსახურე პირების ბინებისათვის. ამასთან, უბის სანაპიროზე, საბაჟო უბნის საზღვრის მახლობლად, მოეწყოს ნავმისადგომი საქონლის გადმოსატვირთავად, რომელიც არ დაექვემდებარება საბაჟო უწყებას. ამის გარდა, ჩნდება გადაუდებელი აუცილებლობა კვლავ აშენდეს ნაგებობანი ოზურგეთის, ჭოროხის, ჭოროხის შესართავისა და კახაბრის საგუშაგოებისათვის, აგრეთვე, მდ. ნატანებიდან მდ. მაკრიალამდე შენობები სანაპირო ზედამხედველობის წარმომადგენელთა განლაგებისათვის. გადაუდებელი აუცილებლობაა, რომელიც ახლავე უნდა გადაწყდეს, დაიშვას ბათუმში უბაჟოდ შემოსატანი უცხოური საქონლის დაუყოვნებლივ შემოზიდვა, როგორც ბათუმის საბაჟოსა და საგუშაგოების გავლით, ასევე პორტო-ფრანკოთი შემოსაზღვრული და რეიდის მეზობელი სანაპიროებიდან და ზღვიდან. ჩვენ, ქვემოთ ხელის მომწერნი, აუცილებლად ვცნობთ, ვთხოვთ ბ-ნ ბათუმის სამხედრო გუბერნატორს, ახლავე დაავალოს ვისაც ის საჭიროდ ცნობს, რომ შეადგინოს პროექტები დროებითი ნაგებობების მოსაწყობად ოზურგეთის, ჭოროხის, ჭოროხის შესართავისა და კახაბრის საგუშაგოებისათვის და ბათუმის ზღვის სანაპიროზე სასაზღვრო დაცვის განლაგებისათვის. უკიდურესი აუცილებლობის გამო ამ დაწესებულებების დაუყოვნებლივ მოწყობისათვის ფულის გამოყოფა არ შეიძლება გადაიდოს წარდგენილი ხარჯთაღრიცხვის დამტკიცებამდე, და ამიტომაც, თანხა, გადმორიცხული ბ-ნი გუბერნატორის მიერ, უნდა გადაიცეს სამუშაოების საწარმოებლად მისსავე განკარგულებაში სამეურნეო ანგარიშით, რის შესახებაც საიდუმლო მრჩეველი კაჩალოვი და ბარონი ოსტენ-საკენი მოვალენი არიან ახლავე შეატყობინონ ტელეგრაფით თავად სვიატოპოლკ-მირსკის, მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობისათვის მოსახსენებლად.

ახალი შენობების ასაგებად, როგორც ბათუმის საბაჟოს, ისე 3 საგუშაგოსა და პორტო-ფრანკოს ხაზზე საჭირო კორდონებისათვის, სამშენებლო სამუშაოებისათვის სანაპირო რეიდსა და ზღვაზე მდ. ნატანებიდან მდ. მაკრიალამდე, ამ სამუშაოთა სერიოზულობის გამო, აუცილებელია ტევადი პროექტები. ბათუმის გუბერნატორმა განაცხადა, რომ ამის შესასრულებლად მას თავის განკარგულებაში არ ჰყავს არქიტექტორი და ჩვენ, ქვემოთ ხელის მომწერნი, ვთხოვთ ფოთითბილისის რკინიგზის მმართველს, თავის თავზე აიღოს ამ პროექტების შედგენა, მისთვის ამ სამუშაოების შესრულებისათვის მთელი სახარჯთაღრიცხვო თანხიდან 2 პროცენტის გაცემით. რადგან ბ-ნი ბუნგე მუდმივად აწარმოებს, რკინიგზის მმართველობის გარდა, მნიშვნელოვან სამშენებლო სამუშაოებს, სავარაუდოა, რომ პროექტების შედგენის გარდა, ის სახელმწიფო ხაზინის სარგებლიანობისათვის, თავის თავზე აიღებს ამ პროექტებთან დაკავშირებული სამუშაოების შესრულებას კომერციულ საფუძველზე. ხარჯთაღრიცხვა და პროექტები დასამტკიცებლად წარმოდგენილი უნდა იქნას დადგენილი წესის მიხედვით.

ამიტომაც, ბათუმის პორტო-ფრანკოს წესდების პროექტის 31-ე პარაგრაფით გათვალისწინებული საქმიანობის შესრულებასთან დაკავშირებით, რომელიც მოიწონა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის კავკასიის მეფისნაცვალმა, ჩვენ, ქვემოთ ხელისმომწერნი, ვთვლით, რომ თქვენი დავალებანი სრულიად შესრულებადია. ამ შეთანხმებით პროექტი, ფინანსთა მინისტრის მეშვეობით, წარდგენილი უნდა იქნას უმაღლესად დასამტკიცებლად საერთო მიღებული წესის მიხედვით და არ შეიძლება მოქმედებაში შევიდეს უმაღლესად დამტკიცების გარეშე. ამას გარდა, ბათუმში უბაჟო უცხოური საქონლის შემოზიდვა უკვე გადაწყვეტილია და მოსალოდნელია უახლოეს მომავალში ამ საქონლის დიდი რაოდენობით შემოტანა. სხვა მხრივ ბ-ნი სამხედრო გუბერნატორი აცხადებს, რომ ბათუმის პორტო-ფრანკოს პროექტის გამოქვეყნება, რომელიც დიდ სარგებლიანობას აძლევს როგორც ქალაქს, ისე მიმდებარე ადგილებს, ახდენს დამამშვიდებელ და კეთილისმყოფელ გავლენას არა მხოლოდ ახლად შემოერთებული ტერიტორიების, არამედ მეზობელი თურქეთის მოსახლეობაზეც. ამიტომ, ჩვენ, ქვემოთ ხელის მომწერნი, თავს ვაღიარებულად ვთვლით, ახლავე შემოვიღოთ ბათუმში პორტო-ფრანკოს წესების მოქმედება, რომელიც მოიწონა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის კავკასიის მეფისნაცვალმა, ბათუმის გუბერნატორისათვის უფლების მინიჭებით, გამოუცხადოს ბათუმის პორტო-ფრანკოს წესები ადგილობრივ მოსახლეობას, ხოლო ქუთაისის მხარის საკარანტინო-საბაჟოს უფროსს დაევალოს ახლავე შემოიღოს მოქმედებაში როგორც პროექტის წესები, მოწონებული კავკასიის მეფისნაცვლის მიერ, ასევე დამატებითი წესები, გადმოცემული ამ აქტში.

წარმოგიდგენთ ბათუმის საბაჟოს სასაწყობე მეურნეობის შტატების პროექტს, რომელიც შედგენილია თბილისის საბაჟოს შესაბამისი შტატების მიხედვით, აგრეთვე სამ საგუშაგოსა და კახაბრის პოსტს, გაზრდილ საბინაო თანხებს, რადგან ბათუმის სამხედრო გუბერნატორი ქირაობს ყველაზე საუკეთესო შენობას ქალაქში და იხდის 1000 მანეთს წელიწადში ოთხი პატარა ოთახისათვის, რომელთაც არ გააჩნიათ არავითარი კეთილმოწყობა.

ხელი მოაწერეს: საიდუმლო მრჩეველი კანალოვი

ნამდვილი სამოქალაქო მრჩეველი ბარონი მ. ოსტენ-საკენი
გენერალ-მაიორი კომაროვი”

[ЦГИА СССР, ф. 574, оп. 1, д. 446, ЛЛ. 12-15 об.]

(დოკუმენტი რუსულიდან თარგმნა და გამოსაცემად მოამზადა ისტორიის აკადემიურმა დოქტორმა უჩა ოკროპირიძემ).

მითითებული წყარო და ლიტერატურა:

სიორიძე 2003 – სიორიძე მ., ბათუმის საბაჟო. “გამომცემლობა აჭარა”. ბათუმი.

ЦГИА СССР, ф. 574, оп. 1, д. 446.

Ucha Okropiridze (Batumi, Georgia)

For the implementation of the Paragraph 31 of Batumi Porto-Franco Statute's Project

Summary

The document defines the borders of Batumi Porto-Franco, the rule of their establishment and the guidelines for customs posts selection and inspection of the coast. There is also a list of those procedures, which would have ensured the proper functioning of Batumi Porto-Franco and its supervisory organs.

ბათუმი ღვით ჯლიაშვილის მოგონებებში (XIX საუკუნის 80-90-იანი წლები)

მოგონებებში დ.კლდიაშვილი წერდა: „ეს მოგონებები იწერება იმ მოსაზრებით, რომ რომელიმე მკვლევარმა ჩვენი წარსული ცხოვრების სურათის დასახატავად შეიძლება ამ სტრიქონებშიც იპოვოს გამოსადეგი რამ მასალა. თუ ეს ასე იქნა, მაშინ ამის დაწერაც გამართლებული იქნება და დამწერიც ღიად დაკმაყოფილებული [კლდიაშვილი, 1984:2].

მოგონებებში, რომლებშიც მწერლის, საზოგადო და სამხედრო მოღვაწის ავტობიოგრაფიული ცხოვრებაა აღწერილი, მართლაც საინტერესო, მნიშვნელოვანი და გამოსადეგი ცნობებია დაცული XIX საუკუნის 80-90-იანი წლების ბათუმისა და ბათუმელების შესახებ. მოგონებებში მოყვანილია უტყუარი ისტორიული ფაქტები აღნიშნული პერიოდის შესახებ. დავით კლდიაშვილმა თვალთ დაინახული ბათუმის სურათები აღწერა და ამით გაამდიდრა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ბათუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების ისტორია.

დავით კლდიაშვილმა კიევის სამხედრო გიმნაზიის დასრულების შემდეგ (1880 წ.) დაამთავრა მოსკოვის სამხედრო სასწავლებელი (1882 წ.) და როგორც წერდა, „სამსახურისათვის გამოსწია ბათუმისკენ“. ბათუმში იგი 1882 წლის სექტემბრის დამლევს ჩამოვიდა და გოროდოკის სამხედრო ნაწილში მსახურობდა. სამხედრო სამსახურის პარალელურად ეცნობოდა ქალაქ ბათუმისა და მისი შემოგარენის ცხოვრებას. ბათუმისათვის ეს იყო პორტო-ფრანკოს პერიოდი და ბუნებრივია, ის, რაც მწერალმა და სამხედრო მოღვაწემ აღწერა, მნიშვნელოვანწილად ქალაქის ამ პერიოდის ცხოვრების დახასიათებას უკავშირდება.

დავით კლდიაშვილი, სხვა ავტორთა მსგავსად, ვინც ძველ ბათუმს აღწერდა, პირველ რიგში, ქალაქის გეოგრაფიულ დახასიათებაზე ამახვილებს ყურადღებას. იგი წერდა: „ქალაქი, თუკი შეიძლება მისთვის ქალაქის სახელის წოდება, მდებარეობდა ზღვის პირად. ზღვისპირადვე იყო ბაზარი, პატარა დაბალი ქოხმახები - ვითომ მაღაზიები, რამდენიმე ქუჩა, ვიწრო და მოუკირწყლავი. ქალაქის გარშემო იყო გაბნეული ფაცხები, რომლებშიც ცხოვრობდნენ აფხაზები და ზოგან ზანგები“ [იქვე, 19]. მისი ცნობით, მაშინდელი კათოლიკური ეკლესიის ადგილას (დღევანდელი ღვთისმშობლის შობის სახელობის საკათედრო ტაძარი) განიერი ტბა იყო, სადაც გარეულ ფრინველებზე ნადირობდნენ. ირგვლივ არემარე კი ჭაობებით ყოფილა დაფარული, რაც მაღარის საშიშროებას ქმნიდა. მიუხედავად ამისა, ბევრი არ

უშინდებოდა აქაურ ჯანმრთელობისათვის მავნე კლიმატურ პირობებს და ბათუმსა და მის გარეუბნებში ახალ სამოსახლოებს იჩენდა. ესენი უმეტესად უცხო პირები იყვნენ [იქვე, 19-20]. ამ დროს თვით ქალაქშიც ბევრს ჩაუგდია ხელში მუჰაჯირად წასულ აფხაზთა ფაცხები და მის ადგილას ახალი სახლები აუშენებია.

დავით კლდიაშვილი საინტერესო ცნობებს გვაწვდის XIX საუკუნის 80-იანი წლების ბათუმის მოსახლეობის ეროვნულ შემადგენლობაზე. 1882 წლისათვის ბათუმის მცხოვრებთა რიცხვი, სამხედრო ნაწილების ჩათვლით, შეადგენდა 4 ათას კაცს. აქვე ჩამოთვლილია მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობაც შემდეგი თანმიმდევრობით: ქართველი, რუსი, სომეხი, ბერძენი, თათარი, ოსმალთა, აფხაზი, ზანგი [იქვე, 21]. თუმცა, გვაქვს ამავე წლის 19 მაისის ერთდღიანი საყოველთაო აღწერის განსხვავებული მონაცემები, რომელიც ბათუმის ოლქის მაშინდელი გენერალ-გუბერნატორის ა.სმეკალოვის ინიციატივით ჩატარდა. ამ მონაცემებით, ბათუმის მცხოვრებთა რაოდენობა შეადგენდა არა 4 ათასს, არამედ 8671 სულს (6931 მამაკაცი, 1740 – ქალი) [სიჭინავა, 1958:111; სიორიძე, 2003: 79]. ამდენად, დ.კლდიაშვილის მონაცემები ზუსტი არ უნდა იყოს. სხვაობა შეადგენს 4671 კაცს. სანდოდ უნდა მივიჩნიოთ 19 მაისის ერთდღიანი აღწერის მონაცემები, რომლებიც ოფიციალურ ხასიათს ატარებდა. ქალაქ ბათუმის სამრეწველო და სავაჭრო განვითარება სწრაფი ტემპით იზრდებოდა და, ბუნებრივია, მოსახლეობის ზრდაც ამ განვითარების პარალელურად მიმდინარეობდა. ამ აზრის სასარგებლოდ, აქვე დავიმოწმებთ ვ. ლისოვსკის მონაცემებს, რომლის მიხედვით 1882 წელს ბათუმში ცხოვრობდა 8500 სული, ორი წლის შემდეგ (1884) კი ეს რიცხვი 19 ათასით გაიზარდა [Лисовский, 1887:131]. ბუნებრივია, ამ რიცხვში სოფლიდან ქალაქში მიგრირებული მოსახლეობაც უნდა ვიგულისხმოთ.

დ. კლდიაშვილის აღწერაში არ ჩანს მოსახლეობის რაოდენობა ცალკეული ეროვნებების მიხედვით. ამის გასარკვევად სხვა მონაცემებს მოვიშველიებთ, რითაც ირკვევა, რომ უმრავლესობას შეადგენდნენ ქართველები (1156 კაცი), შემდეგ მოდიოდნენ ბერძენები (1106), რუსები (982), სომეხები (908), თურქები (603), აფხაზები (377), ებრაელები (179), გერმანელები (145), ფრანგები (24), იტალიელები (19), ინგლისელები (10) [სიჭინავა 1958:111].

დავით კლდიაშვილის ყურადღების ცენტრში მოექცა მაშინდელი ქალაქ ბათუმის გამგეობისა და თვითმმართველობის საკითხები. მისი ცნობით, მოკლე ხანში ბათუმი ისე გაშენდა და გადიდდა, რომ მთავრობამ აღძრა საკითხი ქალაქში თვითმმართველობის შემოღებაზე. ქუთაისის გუბერნატორის, გენერალ გერშელმანის წარდგენით, 1888 წელს ბათუმში გაუქმდა პოლიციური მართვა და შემოღებულ იქნა ქალაქის თვითმმართველობა. მაგრამ ქალაქი უნდა ემართა არა არჩეულ, არამედ მთავრობის მიერ დანიშნულ პირს. ასეთ პირად გამოიხატა თბილისელი მოხელე გავრონსკი. მან ქართულიც კარგად

იცოდა, მაგრამ იყო ტიპიური რუსი მოხელე [კლდიაშვილი, 1984:38]. შემდეგ გავრონსკი შეცვალა ვინმე კაიანდრამ, რომელსაც სხვა ეროვნებისადმი და განსაკუთრებით ქართველებისადმი არავითარი პატივისცემა არ ჰქონდა [იქვე, 38, 39].

ცოტა ხნის შემდეგ ქალაქის მმართველობაში ცვლილებები მოხდა და ხმოსანთა არჩევნები ჩატარდა. მასში ქართველები უმცირესობას შეადგენდნენ, უმრავლესობას კი ქმნიდნენ რუსები, სომხები და ბერძნები. გამგეობის წევრებად რუსები აირჩიეს. მხოლოდ დიდი მცდელობის შედეგად მოხერხდა, რომ გამგეობის წევრად გაეყვანათ სერგი მესხის ძმა, ქუთაისის თვითმმართველობის წევრად ნამუშევარი ივანე მესხი. იგი საქმის ცოდნით, უნარიანად უძღვებოდა თავის მოვალეობას. დ.კლდიაშვილმა ივანე მესხი ასე დაახასიათა: “მოხერხებული, ქალაქის საქმეების მცოდნე, ცოცხალი მოქმედი. იგი სული და გული შეიქმნა ახლად შემოდებული თვითმმართველობისა“ [იქვე].

თავის ჩანაწერებში დავით კლდიაშვილი ვრცლად ჩერდება ქალაქ ბათუმის თვითმმართველობის მიერ გატარებულ ღონისძიებებზე, რამაც ხელი შეუწყო მის სამრეწველო და მთლიანად საქალაქო ცხოვრების განვითარებას. ერთ-ერთ ასეთ ღონისძიებად იგი მიიჩნევდა ქალაქის თვითმმართველობის შუამდგომლობის განხორციელებას უმაღლესი მთავრობის წინაშე, რომელიც მიზნად ისახავდა “ბათუმის სანავთო ქარხნების“ ქალაქგარეთ გატანას, ანუ ბათუმის ახალი “ნავთის ქალაქის“ დაარსებას. ამ შუამდგომლობის საფუძველზე სახელმწიფო საბჭომ 1891 წლის 11 ივლისს შეიმუშავა აზრი ასეთი ქალაქის იმ გარეუბანში გატანის შესახებ, სადაც შემდეგ მართლაც გაშენდა ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის კომპლექსი. ამის შემდეგ შეიქმნა მთავრობის კომისია, რომელიც ბათუმში მოგვიანებით, 1899 წლის იანვარში, ჩამოვიდა. იგი ადგილზე გაეცნო ვითარებას. კომისიამ მნიშვნელოვანი მუშაობა გასწია ნავთის ქარხნების აშენებისა და ნავთობპროდუქტების გადაზიდვის საქმის მოსაგვარებლად.

ამასთან ერთად, ნავთის ქალაქის მშენებლობა ახალ მიწებსაც მოითხოვდა. ამ მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი სანჯაყბეგ აბაშიძეებს ეკუთვნოდათ, მაგრამ მთავრობამ ეს ადგილები სახელმწიფო კუთვნილებად გამოაცხადა და მხოლოდ მთავარმართებლის ნებართვით შეიძლებოდა მათთვის ასეთი ადგილების დატოვება [იქვე, 51].

დავით კლდიაშვილი შემდეგ ვრცლად შეეხო 1895 წელს ჩატარებულ ქალაქის თავის არჩევნებს, რომელშიც მთელი რიგი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ხმოსანთა შორის უმრავლესობით ქართველები იქნენ არჩეული. არჩევნები გრიგოლ ვოლსკისა და ივანე მესხის მიერ იყო ორგანიზებული. არჩევნების მსვლელობას თვალყურს ადევნებდა ამ მიზნით თბილისიდან ბათუმში ჩამოსული ილია ჭავჭავაძე. არჩევნები ბათუმის ქართველობის ბრწყინვალე გამარჯვება იყო, მაგრამ უფრო დიდი გამარჯვება ბათუმის ქართველობისა ის იყო, რომ ქალაქის თავადაც ქართველი ლუკა ასათიანი აირჩიეს. დავით კლდიაშვი-

ლი თავის მოგონებებში ფართოდ გვაცნობს ლუკა ასათიანის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას.

ლუკა ასათიანის ბათუმის ქალაქის თავად დანიშვნაში დიდი დამსახურება მიუძღვის თავად დავით კლდიაშვილს, რომელიც ლუკა ასათიანის ბათუმელმა მომხრეებმა გაგზავნეს ქუთაისში ლუკა ასათიანთან მოსალაპარაკებლად ქალაქ ბათუმის თავად არჩევაზე თანხმობისათვის. დავით კლდიაშვილი შემდეგ იგონებდა: “როცა მე გადავეცი ბათუმელების თხოვნა ასათიანს, მისი პირველი შეკითხვა იყო: რად ვუნდით ჩემისთანა დაღლილი, მოქანცული მუშა... საჭიროა ახალგაზრდა ძალა, რომელმაც უნდა შეძლოს დაძლევა იმ დიდი საქმისა, რომლისთვისაც ხელი მოუკიდნია თქვენებს“. როდესაც დავით კლდიაშვილმა ლუკა ასათიანს დაბეჭდვით მოახსენა ბათუმელი 21 კაცის თხოვნა მის ქალაქის თავად დანიშვნის თაობაზე, იგი ბოლოს დათანხმდა და შუამავალს განუცხადა: “თუკი მაგგვარ საიმედო პირად ვარ მიჩნეული, მაღლობის მეტი რა მეთქმის და სულით და გულით ვემსახურები, რამდენადაც ჩემი ძალ-ღონე შემაძლებინებს“ [იქვე, 57].

ლუკა ასათიანმა მართლაც სულით და გულით იმსახურა ქალაქის თავის თანამდებობაზე და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ბათუმის საქალაქო ცხოვრების განვითარებაში. ამ საქმიანობაში მას მხარში ედგნენ გრიგოლ ვოლსკი, როგორც ქალაქის გამგეობის წევრი, და ივანე მესხი, როგორც გამგეობის მდივანი.

ლუკა ასათიანის ქალაქის თავად მუშაობაზე ბევრი დაიწერა [ნაცვალაძე, 1955; ბენდიანაშვილი, 2008:237] და ალბათ, კვლავაც დაიწერება. ასეთი პატრიოტი ქართველების შესახებ ჩვენმა საზოგადოებამ, შთამომავლობამ მართლაც ბევრი უნდა იცოდეს.

დავით კლდიაშვილი უშუალო მომსწრე იყო ბათუმის ცხოვრების იმ მნიშვნელოვანი პერიოდისა, რომელსაც პორტო-ფრანკოს რეჟიმი ჰქვია. მან კარგად შეაფასა პორტო-ფრანკოს, როგორც ბათუმის თავისუფალ ქალაქად გამოცხადების დადებითი და უარყოფითი მხარეები.

ბათუმში პორტო-ფრანკოს რეჟიმის არსებობაზე მისი გამოცხადების დღიდან დღემდე ბევრი ავტორი დაინტერესებულია და თავიანთი შეფასებებიც მიუციათ [სურგულაძე, სიორიძე, 1996; სიორიძე, 2003:49-83]. დავით კლდიაშვილი ამ რეჟიმის ერთ-ერთი თვითმხილველი და კრიტიკული შემფასებელი იყო.

როგორც ცნობილია, ბათუმი პორტო-ფრანკოდ 1878 წელს გამოცხადდა და 1886 წლამდე არსებობდა. დავით კლდიაშვილი პირველ რიგში ყურადღებას ამახვილებდა პორტო-ფრანკოს უარყოფით მხარეებზე, რამაც მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა ადგილობრივი მოსახლეობა. იგი წერდა: “რაკი ბათუმი პორტო-ფრანკო იყო, ყოველი მგზავრის ბარგი ბათუმიდან გამგზავრების დროს უნდა გაეჩხრიკათ საბაჟოში და ხელმეორედ ფოთში მისვლისას. ეს იმისათვის, რომ კონტრაბანდით არ გამოეტანათ რაიმე ბათუმიდან... ნამეტურ ქალები აწარმოებდნენ კონტრაბანდისტობას. ბევრს იჭერდნენ, მაგრამ ბევრს ისე გამოჰ-

ქონდა კონტრაბანდა, რომ საოცარი იყო მათი ამბავი“ [კლდიაშვილი, 1984:19]. ამ მიზანს ემსახურებოდა ქალაქის გარშემო არსებული სადარაჯოები, სადაც ყოველი გამგელ-გამომგელი იხსრიებოდა. იგი წერდა: “დაჩხრეკვა, დაზვერვა, გასინჯვა ბარგისა ხშირად იწვევდა დიდ უსიამოვნებას და შევიწროებას“.

სწორედ პორტო-ფრანკოს ამგვარი მძიმე რეჟიმი იყო ერთ-ერთი მთავარი პირობა მისი გაუქმებისა. ამასთან, როგორც დავით კლდიაშვილი წერდა, „ეს გაუქმება ისე მშვიდობიანად მოხდა, რომ არავითარი წინააღმდეგობა სხვა სახელმწიფოებს არ გაუწევიათ“ [იქვე, 37].

პორტო-ფრანკოს გაუქმებისთანავე დაიწყო ბათუმის საქალაქო ცხოვრების გამოცოცხლება, ქალაქის გარეუბნების მცხოვრებთა შეუფერხებელი მისვლა-მოსვლა და ვაჭრობა. ეს ვითარება დავით კლდიაშვილმა შემდეგნაირად დაახასიათა: “ვაჭრობა დღითიდღე მატულობდა, ქალაქში მოძრაობა თანდათან იზრდებოდა. ყველას ენახე ეკერა ბათუმი, ბათუმი ყველასათვის საშოვარ ადგილად იქნა აღიარებული... გაფართოვდა ზღვის ნაპირი, გამშვენდა ქალაქი. ქალაქის გამშვენებისათვის დიდად ზრუნავდა მისი მმართველობა“. დავით კლდიაშვილის ცნობით, ამ საქმეში გამოირჩეოდა ახლად დანიშნული პოლიცემისტური პოლიციკონიკი ვინმე ვოზნესენსკი, რომელმაც ბათუმის გაღამაზებისათვის ფოთიდან მოიწვია ნასწავლი მეზღვე გერმანელი რესლერი. მან გააშენა ჭადრები, ქვიშიან ადგილას ყრიდნენ ურმებით მოტანილ მიწას და სულ მალე ზღვის ნაპირზე გადაიშალა ბუღვარი, რომელიც ბათუმის მშვენება გახდა [იქვე, 39].

ქალაქის კულტურული განვითარების მაჩვენებელი იყო ახალი ორსართულიანი სახლების მშენებლობა. დავით კლდიაშვილის გამოთქმით, ამ პერიოდის ბათუმში სახლების შენებაში “ნამდვილი ცხელება“ იყო. არსებული სახლების შესაძენად და ახლის ასაშენებლად აქ “ყოველი მხრიდან მოეშურებოდნენ“. მათ შორის იყვნენ რუსები, რომელთაც მფარველობდა რუსი არქიტექტორი, ნამდვილი რუსოფილი ვინმე კარცევი, აგრეთვე, ართვინიდან მოსული სომხები, რომლებმაც ქალაქში მიწები სანჯაყბეგ აბაშიძეებისგან შეიძინეს.

დავით კლდიაშვილი განსაკუთრებულ მოვლენად მიიჩნევდა სოფლიდან ქალაქად ხალხის ჩამოსახლებას ცხოვრების უკეთესი პირობების შესაქმნელად. ამის ნიმუშად იგი ქალაქ ბათუმს ასახელებდა და ამ პროცესს მან სახელიც მოუძებნა – “სოფლის შემოსევა ქალაქში“. იგი წერდა: “ყველაზე უფრო ეს, სოფლის შემოსევა განიცადა ბათუმმა, რადგან არსად ისე არ ჰქონდა გასავალი მუშახელს, როგორც აქაურ ქარხნებში“ [იქვე, 40]. მისივე ცნობით, ბათუმში სეზონურად და მუდმივ სამუშაოზე ჩამოდიოდნენ არა მარტო მეზობელი სოფლებიდან, არამედ ქუთაისის, ოზურგეთის, სენაკის, ზუგდიდის მაზრებიდან, რომლებსაც სხვა ქვეყნებიდან მოსულებთან მეტოქეობა და ქიშპობა ჰქონდათ. მეფის მთავრობა კი ცდილობდა რაც შეიძლება მეტი მუშახელი გადმოესახლებინა აქ შიდა რუსეთიდან, ხოლო ადგილობრივი

მკვიდრი მოსახლეობა აქედან აეყარა და სხვაგან გადაესახლებინა. ქალაქის განაპირა რაიონში, გოროდოკში, სადაც თავად დ.კლდიაშვილი მსახურობდა, არარუსს ნება არ ჰქონდა ადგილი ეყიდა და სახლი აეშენებინა. სოფლიდან აყრილს, ქალაქს შეხიზნულს, ერთადერთი ადგილი ჰქონდა დასაბინავებლად. ეს იყო როტშილდის ქარხნის გადაღმა მხარე მდ. ბარცხანას ნაპირზე“ [იქვე, 41].

დავით კლდიაშვილი კარგად იცნობდა ქალაქ ბათუმის საზოგადოებრივ ცხოვრებას. იგი ხშირად დადიოდა ქართველთა თავშეყრის ადგილებში და უშუალოდ ეცნობოდა მათ საუბრებს უკეთესი ცხოვრების მოსაწყობად.

ერთ-ერთ ასეთ ადგილს წარმოადგენდა დურმიშხან ჟურულის ოჯახი, მისი მეუღლის – ქეთევანის მეშვეობით. დავით კლდიაშვილის თქმით, ქეთევანი ის ქალი იყო, რომელიც ეხმარებოდა ქალაქის სკოლას, იყო “ბათუმის ქართველი მოსახლეობის თავმოყრელი და სულისჩამდგმელი“. ამიტომაც დიდი პატივისცემით სარგებლობდა ქალაქ ბათუმის ქართველ მოსახლეობაში. ჟურულის ოჯახში თავს იყრიდნენ ბათუმში ჩამოსული ქართველი ინტელიგენტები.

ბათუმში ქართველთა თავშეყრის მეორე ადგილს წარმოადგენდა თავად იასე გურიელის ოჯახი და იმ სამხედრო ნაწილის უფროსის რეზიდენცია, სადაც თვით დავით კლდიაშვილი მოღვაწეობდა. სამხედრო ნაწილის უფროსი იყო პოლკოვნიკი ვეზირიშვილი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილის და. თუმცა, დავითი მაინცდამაინც კარგად არ ახასიათებდა ბარათაშვილის დას, რომელსაც “არაფერში ეტყობოდა დიდებული ძმის ნათესაობა“. თვით მისი მეუღლე კი ვეზირიშვილიც მეტად ახირებული ადამიანი ყოფილა და თავისი ნაწილის ჯარისკაცებს ისე ეპყრობოდა, როგორც თავის ყმებს [იქვე, 23].

დ.კლდიაშვილი წარმოგვიდგენს სხვა ოჯახებსაც, სადაც იკრიბებოდნენ ქართველი საზოგადოებრიობის წარმომადგენლები და საჭირობოროტო საქმეებზე საუბრობდნენ. ერთ-ერთი ასეთი საპატივცემულო იყო ბათუმის საბაჟოს მოხელის – პეტრე ღლონტის ოჯახი, რომელთანაც განსაკუთრებული ურთიერთობა ჰქონდათ გრიგოლ ვოლსკის, სხვა გულშემატკივრებს. დ.კლდიაშვილი იგონებდა, რომ პეტრე და მისი მეუღლე მაკრინე ყველასთვის საყვარელი ადამიანები იყვნენ და ხასიათითაც გამოირჩეოდნენ. ისე არ გაივლიდა კვირადღე და საღამო, რომ ამ ოჯახში ახალგაზრდები არ შეკრებილიყვნენ და ერთმანეთი არ გაეცნოთ. ისინი მსჯელობდნენ სადღეისო საქმეებზე, მომავალ ცხოვრებაზე. მაკრინეს მოთავეობით იმართებოდა წერა-კითხვის სკოლის სასარგებლო საღამოები, სხვადასხვა საქველმოქმედო წარმოდგენები. მისი ხელშეწყობით ხდებოდა შეხვედრები თბილისიდან ჩამოსული ქართული თეატრის არტისტებთან. ამგვარ საზოგადო საქმიანობაში ყოფიდან ჩაბმული გრიგოლ ელიავას, სეფე მხეიძის, მიხეილ ნაკაშიძის, ივანე მესხის ოჯახები [იქვე, 70].

საზოგადოების, პირველ რიგში, მამაკაცთა, თავშეყრის ადგილი ყოფილა ბათუმის ოლქის მაშინდელი უფროსის თანაშემწის, მელიტონ ლორთქიფანიძის ოჯახი. მელიტონი ყმაწვილკაცობისას ერთ-ერთი სამაზრო სასწავლებლის მასწავლებელი ყოფილა და შემდეგ მუშაობა დაუწყო ქალაქ ბათუმის ადმინისტრაციაში. მას ბევრი თაყვანისმცემელი ჰყავდა. დედიაშვილი გვაუწყებს, რომ მელიტონის ოჯახში იკრიბებოდნენ საზოგადოებრიობის სხვა ისეთი წარმომადგენლები, როგორებიც იყვნენ “სიცოცხლით სავსე” გულო-აღა კაიკაციშვილი, დედუ-აღა ნიჟარაძე, თუფან-ბეგ შერვაშიძე აჭარელი, ახმედ-ბეგ ბეჟანიძე, ფერათ-ბეგ ბეჟანიძე, სულეიმან-ბეგ ბეჟანიძე, სანჯაყ-ბეგ აბაშიძე, ხუსეინ-ეფენდი ქათამაძე, ძმები ხიმშიაშვილები და სხვები. მელიტონ ლორთქიფანიძის სახლში მათი ერთად თავშეყრის მიზეზი დედიაშვილმა ასე გამოხატა: “ამათ მოჰქონდათ აქ თავიანთი მწუხარება, დაღსინება, აქ ეძებდნენ დარიგებას და გზის ჩვენებას თავიანთ გასაჭირში ლორთქიფანიძისა და ვოლსკისაგან”.

დედიაშვილი კიდევ ერთ პიროვნებას ასახელებს, რომელიც ამათ გვერდით ხანდახან გამოჩნდებოდა. ეს იყო ზემოაჭარელი ხანში შესული აღი-აღა სირაძე, “გასაოცარი მექართულე, მშვენიერი მოლაპარაკე და საოცარი სიტყვამოსწრებელი“, რომელიც ენამახვილობით მთელ აჭარაში იყო განთქმული [იქვე].

მელიტონ ლორთქიფანიძესთან აჭარის გლეხობის წარმომადგენლებიც ხშირად დადიოდნენ “შემწეობისა და დარიგების მისაღებად”. ამიტომ იყო, რომ მ.ლორთქიფანიძეს ხუმრობით საქართველოს კონსულს, ხოლო მის სახლს კი საკონსულოს სახლს ეძახდნენ. მ.ლორთქიფანიძეს დიდი გავლენა ჰქონდა აჭარლებზე. ამიტომაც იყო, რომ მთავარმართებელმა გოლიცინმა იგი სამსახურიდან დაითხოვა, რადგან ადმინისტრაციაში მხოლოდ რუსობა უნდა ყოფილიყო [იქვე, 71].

დედიაშვილის მიერ ჩამოთვლილი პიროვნებები, რომლებიც მელიტონ ლორთქიფანიძის სახლში იკრიბებოდნენ, მაშინდელ ქართულ საზოგადოებაში გავლენიანი ადამიანები იყვნენ.

დავით კლდიაშვილის ცნობით, ბათუმში მაშინ თეატრი არ იყო და აქ თეატრალურ წარმოდგენებს მართავდნენ ჩამოსული ქართველი არტისტები, რომლებიც აცოცხლებდნენ აქაურ ღუნედ მიმავალ ცხოვრებას. ისინი ბათუმში ძირითადად ზაფხულობით ჩამოდიოდნენ და წარმოდგენებს მართავდნენ ერთ პატარა შენობაში, რომელიც სამოქალაქო სასწავლებლის ეზოში იდგა. აქვე იყო გამართული სახელოვნებო სცენა, რომელსაც ასიოდე მაყურებელი ჰყავდა [იქვე, 23].

ჩამოსულ ქართველ არტისტთა დასში შედიოდნენ მარიამ საფაროვა-აბაშიძე, ქეთო ანდრონიკაშვილი, ვასო აბაშიძე, სანდრო ყაზბეგი და ლადო მესხიშვილი. დავით კლდიაშვილი თითოეული მათგანის მოკლე დახასიათებასაც იძლევა. საოცარი, ღამაზი, ტკბილი ხმის ავტორი ყოფილა ლადო მესხიშვილი, რომლის სიმღერას დიდ აღტაცებაში მოჰყავდა მსმენელი. “მშვენიერი წერიალა ხმა ჰქონია მარიამ სა-

ფაროვა-აბაშიძესაც. ხოლო როდესაც მასთან ერთად ნატო გაბუნიაც მღეროდა, საზოგადოება მოხიბლული რჩებოდა“ [იქვე, 23].

ბათუმის საზოგადოებას ძლიერ იზიდავდა თურმე ქეთო ანდრონიკაშვილის ლექური ცეკვა, რომელსაც განსხვავებული მოხდენილობით ასრულებდა. “ხანჯლებით ლექურის პირდაპირ გიჟური მოთამაშე ყოფილა“ სანდრო (ალექსანდრე) ყაზბეგი. დკლდიაშვილი წერდა, რომ სანდრო ადრე ყოფილა “შნოიანი, ღამაზი, კოხტა ყმაწვილი, რომელიც ამ დროს ისე გამოცვლილიყო, რომ მნახველი არ დაიჯერებდა, რომ იგი “ელგუჯას“ და “მამის მკვლელის“ ავტორი იყო“ [იქვე, 24].

დავით კლდიაშვილმა თავის მემუარებში წარმოგვიდგინა და საზოგადოებას გააცნო ის საზოგადო მოღვაწენი, რომლებმაც თავიანთი საქმიანობით განსაკუთრებული დიდი დაასვეს 80-90-იანი წლების ბათუმის საზოგადოებრივ და კულტურულ ცხოვრებას.

ამათგან მან განსაკუთრებული შეფასება მისცა სერგი მესხის ძმას ივანე მესხსა და გრიგოლ ვოლსკის. ბათუმში მათ მოღვაწეობაზეც არაერთხელ დაწერილა, მაგრამ ჩვენთვის მაინც მეტად მნიშვნელოვანია ის შეფასებები, რაც მათ დავით კლდიაშვილმა მისცა, როგორც მათმა მეგობარმა. მან ერთ-ერთმა პირველმა გაგვაცნო გრიგოლ ვოლსკის ბიოგრაფია. ვოლსკის მამა პოლონელი იყო, რომელიც ადრე გარდაიცვალა, დედა კი - ქართველი, კეჟერაძის ქალი, რომელსაც ვოლსკი განსაკუთრებული სიყვარულით იხსენიებდა. ქუთაისის გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ ვოლსკი რუსეთში საექიმო პროფესიას დაუფლებია. მან მშვენივრად იცოდა ქართული და რუსული ენები. იგი უმწიფარიძის ფსევდონიმით ლექსებსაც წერდა ქართულ ენაზე. ეწეოდა მთარგმნელობით საქმიანობასაც ქართულიდან რუსულად, და პირიქით. ყოფილა სასიამოვნო მოსაუბრე და ხალისიანი პიროვნება.

გრიგოლ ვოლსკი ივანე მესხთან ერთად იბრძოდა იმ დროს ბათუმში გამეფებული უსამართლობისა და უკუღმართობის წინააღმდეგ. ორივე მათგანი ცდილობდა ბათუმის ცხოვრების უკეთეს პირობებში ჩაყენებას. ეს კი შესაძლებელი იყო ქალაქის თვითმმართველობაში მათი მოსვლის შემთხვევაში. გრიგოლ ვოლსკიმ ივანე მესხთან ერთად შეადგინა გეგმა, თუ როგორ მიშველდებოდნენ ხალხს, პირველ რიგში, სოფლიდან ჩამოსულ გლეხობას. ამისთვის მათ ბათუმში გახსნეს “ქართველებისგან შემდგარი საურთიერთო საკრედიტო საზოგადოება“, რომელმაც თბილისის კომერციული ბანკის ბათუმის განყოფილების წინააღმდეგობის მიუხედავად, ნდობაც მოიპოვა და საკრედიტო დახმარებასაც უწევდა გაჭირვებულ ხალხს. საკრედიტო საზოგადოების თავმჯდომარედ არჩეული ყოფილა გავლენიანი და მდიდარი ებრაელი, ვინმე შპოლიანსკი, რომელიც ქართველ მოსახლეობაშიც პატივისცემით სარგებლობდა [იქვე, 53].

დკლდიაშვილი გვაწვდის ერთ მეტად საინტერესო ცნობას, რომელიც ვოლსკისა და მესხის ინიციატივას შეეხება და რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მაშინ ბათუმში არსებული წერა-კითხ-

ვის გამავრცელებელი სკოლის გასაძლიერებლად, სკოლის კეთილმოწყობისა და მასწავლებელთა ჯამაგირის დასაკმაყოფილებლად. საკითხი შეეხებოდა ყოველწლიურად, 14 იანვარს, ნინოშვილისადმი მიძღვნილი საღამოს მოწყობას. აქ შემოსული თანხა სკოლის საჭიროებას უნდა მოხმარებოდა.

დღესასწაულის მზადებასა და მოწყობას სამი თვე დასჭირდა. ასეთი საღამოები მანამდეც იმართებოდა, მაგრამ აქ შემოსული თანხა ერთ მასწავლებელსაც ვერ ისტუმრებდა. საღამო გაიმართა საზოგადო საკრებულოს დარბაზში, რომელსაც მაშინ ელექტრონიკ ანათებდა. ასეთი რამ მანამდე იშვიათი იყო. საღამოზე მოწვეული იყვნენ საზოგადოებისთვის მაშინ ცნობილი სახეები. მათ შორის იყო მგოსანი აკაკი წერეთელი, რომელსაც სადგურში მთელი ქართველობა აღტაცებით შეეგება და ეტლამდე ტაშით მიაცილა [იქვე, 54].

საღამოს ესწრებოდნენ როგორც ქართველი საზოგადოებრიობის წარმომადგენლები, ისე უცხოელები. საღამოზე შემოსული თანხა სამი ათასზე მეტ მანეთს შეადგენდა. მისი შედეგი დავით კლდიაშვილმა შემდეგი სიტყვებით გამოხატა: „14 იანვრის საღამო, ნინოშვილისადმი მიძღვნილი წყაროდ შეიქმნა სასწავლებლისათვის, მან გაჭირვებიდან გამოიყვანა იგი“ [იქვე].

დავით კლდიაშვილის მოგონებებში დაცული ცნობები მნიშვნელოვანი წყაროა XIX საუკუნის 80-90-იანი წლების ბათუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების შესწავლაში. მის გარეშე შეუძლებელია სრულყოფილად გაშუქდეს აღნიშნული პერიოდის ბათუმის ისტორიის მნიშვნელოვანი ეტაპები. თედო სახოკიამ დავით კლდიაშვილის დამსახურება მოკლედ ასე დაახასიათა: “დ.კლდიაშვილი თავდაუზოგავად იბრძოდა იმ დროის მოწინავე აზრების, თავისი პრინციპების განხორციელებისათვის” [სახოკია, 1984:155].

მითითებული ლიტერატურა:

ბენდიანაშვილი 2008 – ბენდიანაშვილი ა., ბათუმის საქალაქო თვითმმართველობა. *სტინი*, 3, ბათუმი.

კლდიაშვილი 1984 - კლდიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე. ბათუმი.

ნაცვალაძე 1955 - ნაცვალაძე დ., გრიგოლ ვოლსკი. ბათუმი.

სახოკია 1984 - სახოკია თ., ჩემი საუკუნის ადამიანები. თბილისი.

სიორიძე 2003 - სიორიძე მ., ბათუმის საბაჟო. ბათუმი.

სიჭინავა 1958 - სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან. ბათუმი.

სურგულაძე, სიორიძე 1996 - სურგულაძე ა., სიორიძე მ., პორტო-ფრანკო ბათუმში. ბათუმი.

Nodar Kakhidze (Batumi, Georgia)

Batumi in David Kldiashvili's memoirs (1880s and 1890s of the 19th century)

Summary

Work based on the data that was entered in the memoirs of the renowned Georgian writer and military figure, David Kldiashvili, analyses the changes that occurred in the social-cultural life of Batumi in 80-90 years of the 19th century. The work introduces a great number of public and cultural figures of Batumi and also representatives of Georgian culture from Tbilisi, who had brought a powerful contribution to cultural life in Batumi. It is emphasized that the author of memoirs, David Kldiashvili, together with other figures (Luka Asatiani, Ivan Meskhi, Grigol Volsky, etc.) was the active initiator, the participant and the organizer of some actions in political and cultural life of Batumi.

Data documented in David Kldiashvili's memoirs are valuable historical sources in the advanced study of the social-cultural life of Batumi.

გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური გუსტავ რადე ბათუმის შესახებ (1893 წ.)

1878 წელს, სან-სტეფანოს ზავისა და ბერლინის კონგრესის შედეგების საფუძველზე, ოსმალთა მიერ XVI-XVII სს-ში მიტაცებული საქართველოს ერთ-ერთი ძირძველი კუთხე – აჭარა ბათუმითურთ რუსეთს გადაეცა. XIX ს-ის 80-90-იანი წლების ბათუმისა და, ზოგადად, აჭარის შესახებ საინტერესო ცნობებს ვპოულობთ ამ პერიოდის რამდენიმე დასავლეთევროპელი მეცნიერის ნაშრომებში. მათგან განსაკუთრებით გამოვეყოფდით გამოჩენილი გერმანელი მოგზაურის, ბუნებისმეტყველის, ეთნოგრაფის, გეოგრაფიული მეცნიერების პოპულარიზატორის, „კავკასიის მუზეუმის“ (ამჟამად აკად. სიმონ ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის) დამაარსებლისა და დირექტორის, კავკასიაში სამუზეუმო საქმის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, პეტერ-ბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის – გუსტავ რადეს (1831-1903 წწ.) ნაშრომებს.

გ. რადე თბილისში 1863 წელს დასახლდა. იმ დროისათვის თითქმის სრულებით შეუსწავლელი იყო კავკასიის ფლორა, ფაუნა, ეთნოგრაფია, გეოგრაფია. აღნიშნული ხარვეზის გამოსწორება გ. რადემ იკისრა, რისთვისაც სრულიად მკაფიო, განსაზღვრული სამოქმედო პროგრამა შეადგინა და მას გარდაცვალებამდე, თითქმის 40 წლის განმავლობაში, ახორციელებდა.

გ. რადემ კავკასიის შესწავლის მიზნით პირველად 1864 წელს კოლხეთის დაბლობზე, მდ. რიონის, ცხენისწყლისა და ენგურის ხეობებში იმოგზაურა. შემდგომში მან სხვადასხვა დროს კიდევ 17 სამეცნიერო ექსპედიცია მოაწყო, რომელთა დროსაც თითქმის მთელი კავკასია შეისწავლა. ექსპედიციების ამსახველ შედეგებს გ. რადე აქვეყნებდა როგორც წიგნების, ისე სტატიების სახით ცნობილ რუსულ და გერმანულენოვან სამეცნიერო გამოცემებში [ჩხაიძე, 2001:61-69; Комарова, 1979:96-98].

ერთ-ერთი კომპლექსური სამეცნიერო ექსპედიცია გ. რადემ მოაწყო 1893 წლის 3 აპრილიდან 16 აგვისტომდე კოლხეთის დაბლობზე, აჭარაში, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ადღერსა და სოჭამდე. მოგზაურობის დღიური მან ექსპედიციის წევრთან, „კავკასიის მუზეუმის“ მცველთან – ე. კიონიგთან თანაავტორობით გამოაქვეყნა 1894 წელს გოთაში გამოშვებულ გერმანულ სამეცნიერო ჟურნალში „Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes Geographischer Anstalt“-ში (№112), სახელწოდებით „პონტოს აღმოსავლეთ სანაპირო და მისი კულტურული განვითარება უკანასკნელი 30 წლის მანძილზე“ („Das

Ostuf der Pontus und seine kulturelle Entwicklung im Verlaufe der letzten dreissig Jahre“). აღნიშნული ნაშრომი ჩვენ აღმოვაჩინეთ 2005 წელს გერმანიაში, ზაარლანდის უნივერსიტეტში, სამეცნიერო მივლინების დროს და მასში დაცული ცნობები პირველად შემოგვაქვს სამეცნიერო მიმოქცევაში.

გ. რადე ნაშრომის შესავალში მიუთითებდა: „ინდოეთში მოგზაურობის შემდეგ შესაძლებელი გახდა კავკასიის ქვეყნებში ექსპედიციების განახლება... ამ წლისთვის შევეუტიე პონტოს ზღვის მთლიან კავკასიურ აღმოსავლეთ სანაპიროს და მის მოსაზღვრე დაბლობებს, შემოვუარე მთაგრეხილის ჩრდილო-დასავლეთ კიდე, ვმოძრაობდი მის ჩრდილოეთ ძირში და სოჭთან ისევ სანაპიროს მივადწიე... გარდა ამისა, აუცილებლად საჭირო შეიქმნა გარკვეული დროის დათმობა ჭოროხის ხეობისათვის, რადგან ამაში ჩემს მიერ ჭოროხის აღმოსავლეთ შენაკადის – აჭარისწყლის სათავეებში 1874 წელს მოწყობილი მოგზაურობის პირდაპირი გაგრძელება დავინახე.

ვინც ჩემსავით 30 წლის წინ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს სტუმრებია და მას ამჟამად ხელახლა ნახულობს, ზოგ ადგილებში, ალბათ, გაკვირვებას ვერ დაფარავს იმ კულტურული წინსვლის გამო, რომელიც ამ მოკლე დროში მოხდა. მართალია, მხარის დიდ ნაწილს თავისი თავდაპირველი ველური იერი ჯერ კიდევ არ დაუკარგავს, მაგრამ ეჭვს გარეშეა, რომ ცივილიზაცია თანდათანობით მთელ სანაპიროს მოიცავს.

იმ დროისათვის როგორც ნოვოროსიისკი, ისე ბათუმი სრულიად უმნიშვნელო ადგილები იყო, დღეს კი ეს უკანასკნელი ნავთობის ექსპორტით აღმოსავლეთ ნახევარსფეროზეა გაბატონებული, პირველი კი – მარცვლეულის მნიშვნელოვან ნავსადგურადაა ქცეული. აფხაზეთის მაშინდელ მტრულ სანაპიროზე სათნო გონებას აყვავებული კულტურული ადგილი შეუქმნია და იქ, სადაც ადრე უცხოელის სიცოცხლეს საფრთხე ემუქრებოდა, ყველასთვის მშვიდობის კარიბჭე გაუღია... ხაზგასმით აღვნიშნავ, რომ წინამდებარე ნაშრომი მხოლოდ წინასწარი ანგარიშია, რომელიც, პირველ რიგში, იმას გვიჩვენებს, რისი დაკვირვებაც მოვახდინე“.

ნაშრომში განხილულია ბათუმთან დაკავშირებული შემდეგი საკითხები: კლიმატი; პანორამა; ძველი და თანამედროვე ქალაქი; ბათუმის განვითარება ბოლო ათწლეულში; ვაჭრობა, ექსპორტი და იმპორტი; ბადის კულტურები; კულტურისათვის მებრძოლნი. გარდა ამისა, ნაშრომში მოიპოვება ძვირფასი ცნობები მთიანი აჭარის, ფოთის, სენაკის, ზუგდიდის, ნოქალაქევის, ართვინის, სოხუმის, ახალი ათონის, გუდაუთის, ბიჭვინთის, გაგრის, ადლერის, სოჭის, ნოვოროსიისკის და სხვა ისტორიული პუნქტების შესახებ. აღსანიშნავია, რომ რუსეთის სამსახურში მყოფი გ. რადე ქართველებად აღმოსავლეთ საქართველოს მაცხოვრებლებს მიიჩნევდა, ხოლო გურულები, მეგრელები, იმერლები და აჭარლები ცალ-ცალკე ეროვნებად მიაჩნდა. ამგვარი „შეცდომების“ მიუხედავად, გ. რადეს ნაშრომი XIX ს-ის მიწურულის

დასავლეთ საქართველოს და, კერძოდ, ბათუმის შესწავლისათვის უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს.

აქვე გთავაზობთ ბათუმის შესახებ გ. რადეს ცნობების ქართულ თარგმანს.

გუსტავ რადე ბათუმის შესახებ

1) ბათუმი

ბათუმი მდებარეობს ჩრდ. განედის $41^{\circ}39'26''$ და აღმ. გრძედის $41^{\circ}38'28''$ გრადუსზე. ქალაქის ყველაზე მაღალი ადგილი შავი ზღვის დონიდან 13 მეტრზე მდებარეობს, საშუალო დონედ კი 5 მეტრს ვარაუდობენ.

2) კლიმატი

ბათუმის ამინდის მიმოხილვისას დავეყრდნობი ბეგიევის მიერ ახლახან გამოქვეყნებულ მონაცემებს (ჩაის კულტურა, თბილისი, 1893; რუსულ ენაზე). აქ დათარეშობენ სამხრეთ-დასავლეთის ქარები, რომელთაც მუდამ წვიმა მოჰყვება. არც თუ იშვიათად ისინი სრულიად მოულოდნელად გრიგალივით მოვარდებიან ხოლმე. დეკემბერში მათი საშუალო სიჩქარე 4,5 მ. შეადგენს. მხოლოდ ჩრდილო-დასავლეთის ქარებია ამავე პერიოდში უფრო ძლიერი, საშუალო სიჩქარე 4,8 მეტრია.

უკვე 24/25 აპრილს შუაღამისას თავს დაგვატყდა საშინელი ქარიშხალი, რომელიც ჯერ ნელა ქროდა, უეცრად კი მთელი ძალით აბობოქრდა და ქვის შენობას ზანზარი დააწყვებინა. ერთი საათის შემდეგ ისევ სრულმა სიჩუმემ დაისადგურა. 24 აპრილი შესანიშნავი დღე იყო, ტემპერატურამ ჩრდილში მხოლოდ 6,1 გრადუსამდე აიწია, მზე ჩავიდა, ცა ვარსკვლავებით მოიჭედა. მას შემდეგ, რაც ქარიშხალი ჩადგა, იგი ნელ-ნელა ღრუბლებით დაიფარა და 25-ში დილით მთებზე ყველგან ნისლი იყო ჩამოწოლილი.

უნდა ითქვას, რომ ამგვარი ქარიშხალი, ხშირად დამანგრეველი ძალისა, უფრო გაზაფხულზეა. ჩრდილო-დასავლეთის ქარები მეტწილად შემოდგომაზე ქრიან და არც თუ დიდი ძალით. უფრო ძლიერ, სამხრეთ-აღმოსავლეთის ქარებს კი თან მშრალი, თბილი ჰაერი მოაქვთ და ისინი გაზაფხულის დასაწყისში ან შემოდგომის ბოლოს იცის.

ბათუმმა უკვე დაიმკვიდრა საზღვაო კურორტის სახელი. აქებენ წყლის სისუფთავეს (რასაკვირველია, ნავსადგურის გარდა), აგრეთვე, ჰაერისას, ტალღების სვლას, ზღვის სიღრმის სწრაფ მატებასა და ფსკერს. დოქტორი კრასოვსკი ჯერ კიდევ 1886 წელს აღნიშნავდა დასახელებულ პირობებს. ხანგრძლივი თბილი და წყნარი შემოდგომა – უპირატესობა თვით იაღტრასა და ალუპკასთან შედარებით – ზღვაში ბანაობას ნოემბრამდე ხდის შესაძლებელს. თუმცა უშუალოდ მზის

ჩასვლამდე ან მის შემდეგ არ ბანაობენ და წყალშიც მხოლოდ 3-დან მაქსიმუმ 10 წუთამდე ჩერდებიან.

ბათუმის სანიტარული პირობები უკეთესის სურვილს ტოვებს, და მაინც, ისინი ბევრად უფრო ხელსაყრელია ფოთთან შედარებით, რომელიც ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით, ჭაობშია ჩაფლული და თავისი მაღარიის გამო სახელი აქვს გატეხილი. ფოთში გრუნტის წყლები ღრმა არაა და ამიტომ, გადამყვანი დრენაჟები მხოლოდ ზედა რელედ კეთდება. უხვი ნალექები, ჭაობიანი სანაპირო დაბლობის ინტენსიური აორთქლება, მზის მაღალ ტემპერატურასთან ერთად, ფოთში მაღარიის წყაროს წარმოადგენს.

3) პანორამა

ბათუმს წარმოუდგენლად კარგი მდებარეობა აქვს. მის პანორამას ვერაფრით შეედრება ნოვოროსიის მხარის სანაპირო ზოლის უფრო დახვეწილი ლანდშაფტები. მართალია, ისინი სილამაზით ბევრად აღემატებიან ჩვენს წინ გადაშლილ კოლხეთის ლანდშაფტს, მაგრამ მხარის სიღრმეში ყველგან ძალზე ვიწრო და ზღვაში შეჭრილი კონცხების გამო გვერდიდანაც ასევე შეზღუდულია საიმისოდ, რათა ისეთი გრანდიოზული იერი ჰქონდეთ, რომლითაც ბათუმის მთელი ლანდშაფტია გამორჩეული.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კიდეზე გაყოლებული სანაპირო სიმაგრე, ალბათ, საუკეთესო ადგილი იქნებოდა მოწმენდილი ცისა და ჩამავალი მზის ფონზე ამ დიდებული სანახაობით დასატკობად. სამწუხაროდ, სიმაგრეზე არ გვიშვებენ, სამაგიეროდ, იმ ადგილიდან, სადაც დაუბრკოლებლად ასვლა შემიძლია, კერძოდ, ბულვარზე გახსნილი რესტორნის ამადლებული პავილიონიდან, სწორედ ყველაზე თვალწარმტაცი ხედი იშლება: მოფუსფუსე პორტი, იალქნიანი გემები, ნაგები, სანაპიროს სისხლსავსე ცხოვრება.

შედარებით ნაკლებ შთამბეჭდავია, მაგრამ თავისებურად მაინც მიმზიდველი, უშუალოდ ჩვენს ქვემოთ მოსეირნე ხალხის ყურება. მათში თავისუფლად დაითვლი 15-20 ეროვნებას. განსაკუთრებით გვხვდებიან თვალში ელევანტური გურულები თავიანთ მოხდენილ ტანსაცმელში, ჩალმიანი, სერიოზული თურქები, ბერძნები, შავგვრემანი მეგრელები, იმერლები, ქართველები, სომხები, აჭარლები, ტიპიური ინგლისელები, მოლაყბე იტალიელები და ფრანგები, გერმანელები და რუსები თავიანთი იმპერიების ყველა ოლქიდან.

აქ დასეირნობენ სადღესასწაულო ტანსაცმელში გამოწყობილი ქალბატონები, ქვიან სანაპიროზე ცელქობენ ბავშვები, დახტიან გასართობი ეზოს ძაღლები და, რა თქმა უნდა, ბევრი ადამიანი დასეირნობს განუყრელი ველოსიპედით.

4) ძველი და თანამედროვე ქალაქი

თანამედროვე ბათუმის დათვალიერებას ვიწყებთ ზღვის შიდა ყურის აღმოსავლეთი ნაწილით, რომელიც ძირითადად ნავთობის რეზერვუარებისა და ფაბრიკებისათვის, აგრეთვე, ნავთობის პროდუქტების გასაგზავნადაა განკუთვნილი. როგორც კი ქალაქის ძველ თურქულ ნაწილს გაივლი და ნაპირს გაუყვები, შიდა ყურის თითქმის დასრულებულ საპორტო ნაგებობებთან აღმოჩნდები. აქ ვიწრო, მუხრე-რი სანაპირო ზოლი მიწით დაუფარავთ და ცემენტის უზარმაზარი ბლოკებით გემების პირდაპირ და მოსახერხებლად მისაყენებლად ზღვის ღრმა ნაწილის გაყოლებით ფართო მისადგომი აუგიათ.

გარდა ამისა, ღია ზღვაში გაკეთებულია რკალის ფორმის ფართო მიწაყრილი. მისი წინა კედელი აზვირთებული ტალღების შესაკავებლადაა განკუთვნილი, შიდა მხარეზე კი სამი დასატვირთი მოედანია მოწყობილი გემ-ციტერნებისთვის, რომელთაგანაც ყველაზე დიდი 5000-6000 ტონას იტევს. თავიანთ ტვირთს ისინი სპეციალური მილით იღებენ, რომელიც გემის ყველა სათავესთან არის დაკავშირებული.

3-8 დუიმი დიამეტრის მქონე ასეთი თუჯის მილები გამოდის სხვადასხვა ფორმების ნავთობპროდუქტების რეზერვუარებიდან და, ერთი მეორეზე მჭიდროდ დაწყობილები, მიწაყრილის გარეთა კიდეც მიუყვება. როგორც კი რომელიმე გემი თავის წყლის ბალასტს დაცლის და ცისტერნებს გაასუფთავებს, იგი ავსებას იწყებს. ამ დროის განმავლობაში ორივე ბოლო ტელეფონითაა დაკავშირებული, რომელიც მაშინვე იტყობინება შესაძლო უწყესრიგობის შესახებ და მუშაობა წყდება.

6000-ტონიანი გემის დატვირთვას 36-50 საათი სჭირდება. ამ დროს მომსახურე პერსონალი, ტელეფონისტების ჩათვლით, 5-6 კაცს არ აღემატება. წარმოიდგინეთ, რა დრო და ფული იზოგება ამგვარად ექსპორტირების დროს! სხვა შემთხვევაში ხის ყუთში მოთავსებული თუნუქის ბიდონები, რომელთა დამზადებასაც საკმაოდ დიდი თანხა და დრო სჭირდება, ავსების შემდეგ საზიდრებით უნდა წაიღონ პორტში და ლიხტერზე დააწონ, რათა შემდეგ გემზე გადატვირთონ. ეს პროცესი მაშინაც კი კოლოსალური თანხა ჯდება, როცა როტშილდის გემების მსგავსად, გემბანზე ატანა მექანიკურად ე. წ. ელევატორებით ხდება და მრავალი მუშისთვის გასამრჯელოს სახით გასაცემი თანხა იზოგება.

ზღვის სიღრმე მიწაყრილის შიდა კიდესთან საშუალოდ 8,5 მეტრს შეადგენს. ჩვენი იქ ყოფნისას ჯერ კიდევ რამდენიმე ორთქლის ექსკავატორი მუშაობდა, აგრეთვე, ამწე მანქანები უზარმაზარი ცემენტის ბლოკებისათვის, რომელთაგან თითოეული მათგანი ნახევარ კუბურ საუენს შეადგენს. მომრგვალებული პლატფორმის თავში პავილიონია აგებული, საიდანაც მთელი ბათუმი, კერძოდ, მთელი გარე ყურე მოსჩანს ყველა ქვეყნის გემებით”.

ყოველდღიურად უაღრესად გამოცოცხლებული პორტის პანორამა საბაჟოთი სრულდება, სადაც ეს-ესაა რუსეთის შავი ზღვის კომპანიის გემები შემოდინ. მოშორებით, ჩრდილოეთისაკენ, ფორტის სწორი კონტურები და შუქურა მოსჩანს თავისი მუდმივი თეთრი სინათლით. ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნებიდან ყველაზე დიდებული და ღირსშესანიშნავი კასპია-შავი ზღვის სავაჭრო საზოგადოებაა (როტშილდი). მისი დათვალიერების უფლებას კონტორა შესასვლელი ბილეთის გაცემით იძლევა.

თავაზიანი კონსულის, ბატონ ბურკჰარდტის თანხლებით, ვესტუმრე ამ გიგანტური საწარმოს კომერციული ნაწილის უფროსს, ბატონ ა. ვანშიდტს პეტერბურგიდან, რომელმაც მაშინვე მიმიღო. ქარხნების უფროსი ინჟინერი პოლონელია, გვარად სროდლოვსკი. მექანიკურ – რკინისა და თუნუქის მასალაზე მომუშავე განყოფილებებს სათავეში უდგას ბატონი შტიბნერი ხემნიციდან, ხის მასალაზე მომუშავეს კი – ბატონი ალექსანდერი ბრესლაუდან. საწარმოში დღეში საშუალოდ 2500 ადამიანია დასაქმებული.

აქ ძირითადად შემდეგი პროცესები მიმდინარეობს: 1) მექანიკურად მზადდება ხის ყუთები, რომლებსაც ნავთის გადასაზიდი თუნუქის ბიდონების შესაფუთად იყენებენ. 16-საათიანი სამუშაო დღის პირობებში საამქროს 20000-25000 ბიდონის დამზადება შეუძლია. აუცილებლობის შემთხვევაში, როცა გემი სასწრაფოდაა დასატვირთი, ეს რიცხვი შეიძლება 40000-მდე გაიზარდოს. ხის მასალა, რომელიც ვიწრო კედლების, განიერი ძირისა და სახურავის დასამზადებლად საჭირო, ადრე გალაცის გავლით რუმინეთიდან შემოდის.

საბაჟო გადასახადის მნიშვნელოვნად გაზრდის შემდეგ ხერსონმა და ამიერკავკასიამაც დაიწყეს ხის მოწოდება, თუმცა მოთხოვნილებას სრულად ვერ აკმაყოფილებდნენ. ხის ნარჩენებს, კერძოდ, ორთქლზე მომუშავე ხერხითა და რანდით წარმოქმნილ უხეშ ნაფოტებსა და ნახერხს უზარმაზარი ვენტილატორი საქვების ქვედა სათავესში ისვრის. ეს ნარჩენები იხმარება ქარხანაში ყველგან ცეცხლის შესაკეთებლად. ფიცრების დახერხვა, გარანდვა, შეკვრა, დაჭედება, დამლის დასმა და საწყოებში გაგზავნა მექანიკურად ხორციელდება.

2) თუნუქის ოთხკუთხა ბიდონების დამზადება უფრო რთული საქმეა. მიახლოებით ზომებში დაჭრილი თუნუქი მხოლოდ ინგლისიდან შემოდის. რამდენიმე წუთში ის 9 მექანიკურ პროცესს გაივლის, რათა მირჩილული, დამლადასმული ბიდონის სახით დანიშნულების ადგილს მიაღწიოს. შტიფტს, რომელზედაც დიდი მოთხოვნილებაა, ქარხანა თვითონ აწარმოებს. ნებისმიერი სხვა თუჯსასხმელი სამუშაო და, რა თქმა უნდა, მანქანა-დანადგარების რემონტი ასევე ადგილზე წარმოებს.

ბიდონების ავსება ამერიკული სისტემით ხდება. ცენტრის ირგვლივ მბრუნავი ოთხკუთხედი დაფის ოთხივე კიდეზე ათ-ათი ბიდონი დგას, რომელთა ნახვრეტები ზუსტად ჩამოსასხმელი ძაბრების ქვეშ ჩერდება. ესენი ზედა მხარეზე საერთო რეზერვუარს უერთდებიან,

რომელიც სარქველის გახსნის შემდეგ მუდამ აბსოლუტურად ზუსტად გამოზომილ ნავთის რაოდენობას იღებს და მას ასევე ზუსტად ანაწილებს. თითოეულ ბიდონში იქიდან 32,5 ინგლისური ფუნტი (14,7 კგ) ხვდება. მთელი საწარმო ელექტრონითაა განათებული. 1892 წელს მხოლოდ აღნიშნულმა ფირმამ დაახლოებით 17 მილიონი ფუთი (228 მილიონი კგ) ნავთობპროდუქტის ექსპორტი განახორციელა.

კავკასიის ყელის ორივე ამოსავალ პუნქტში, აღმოსავლეთსა და დასავლეთში, სულ უფრო და უფრო მძლავრად იგრძნობა ნავთობის ინდუსტრიისა და მისით ნასაზრდოები მსოფლიო ვაჭრობის მაჯისცემა. ბაქოს წიაღიდან წამოსული გულისცემა ხმამაღლა ისმის სამხრეთ ევროპის, ჩრდილო აფრიკის, სამხრეთ და აღმოსავლეთ აზიის საპორტო ქალაქებში. იაპონია და ჩინეთი, ინდოეთი, ზონდისა და მოლუკუების კუნძულები რუსულ პროდუქტს ბათუმიდან იღებენ. ნავთობპროდუქტებით ვაჭრობის ამ ბაზრებიდან ამერიკა მთლიანად ან თითქმის მთლიანადაა განდევნილი.

22 წლის წინ ბაქოში ჯერ კიდევ არ იცოდნენ თავიანთი წიაღის უშრეტი სიმდიდრის შესახებ. როცა დიდმა მთავარმა კონსტანტინე ნიკოლოზის ძემ კასპიის ზღვის სამხრეთ ნაწილში იმოგზაურა და მეც, აგრეთვე, მისი თანხლების პატივი მერგო, ზურუხანის მარადიულ ცეცხლთან ერთი ინდოელი ცეცხლთაყვანისმცემელი თავის ღოცვებს აღავლენდა. მის გამხდარ, შიშველ, სპილენძისფერ სხეულს ცეცხლის მოციმციმე ალი ანათებდა. ოდნავ ქვემოთ ბაქოში იმ დროს ერთადერთი კოკორევის ფირმა მდებარეობდა. მისი დამსახურებაა, რომ შემდგომში ასე სწრაფად განვითარებადმა ნავთობის ინდუსტრიამ პირველი იმპულსები მიიღო.

მაშინდელი, ჯერ კიდევ თურქული, ბათუმი დაჭაობებულ ადგილზე მდებარეობდა, სადაც იქაურები ცოტაოდენი ბრინჯის მოყვანითა და ზღვაში თევზჭერით ადგილობრივ მოთხოვნილებებს იკმაყოფილებდნენ. ის ღრმა ძილს მისცემოდა და მხოლოდ 1878 წელს, ომის შემდეგ, გაიღვიძა. ღიანდაგმა მალე ორივე ბოლო პუნქტი – ბაქო და ბათუმი – 800 კილომეტრის მანძილზე შეაერთა, წიაღისეული სიმდიდრის რაფინირებული ნაკადები დასავლეთისკენ მიედინებოდა და სწრაფად აყვავებად მხარეს მსოფლიო მნიშვნელობის ადგილად აქცევდა. ფაბრიკანტებისა და კომერსანტებისათვის აღნიშნულ პერიოდს მძიმე კრიზისების გარეშე არ ჩაუვლია და დღესაც ბევრი ჩივილი გაისმის. მხოლოდ მწარმოებლების ერთად დგომას, ბაზრისთვის მაღალხარისხიანი საქონლის მიწოდებას შეუძლია შველა და მდგომარეობის მყარი, საყოველთაო გაუმჯობესება.

როტშილდის ქარხნების მონახულების შემდეგ ყველა დანარჩენისათვის გულგრილად შეგვეძლო ჩაგვევლო. ასეთები ახლომახლო 23 მაინც იქნება, რომელთაგან ძმები ნობელების ფირმა 1891 წელს 6 მილიონ ფუთზე (98 მილიონი კილოგრამი) მეტი ექსპორტით ყველაზე მნიშვნელოვანია.

ღმერთს მადლობას ვწირავ, როცა ქარხნის შენობების გამაყრუებელი ხმაურიდან ეზოში და შემდეგ ფართო ქუჩაში გავდივართ. ახლა სიტუაცია ჩვენს ირგვლივ უკვე ასატანია, თუმცა, არავითარ შემთხვევაში – წენარი. საგანგებოდ ვუქცევთ გვერდს სანაპიროს და “მადრვენების ქუჩით” მივემართებით, სადაც დიდიდან გვიანობამდე პორტში ნავთობის ბიდონებს ეზიდებიან.

ახლა ძველი ბათუმის ვიწრო და მიხვეულ-მოხვეულ შუკებში ვუხვევთ. გვერდით ჩაეწვლით დანგრეულ ნაგებობებს და ხშირი წვიმებისაგან გაშავებულ, მორღვეულ ღობეებს. თურქული სახლების სახურავები, ჩვეულებრივ, ოთხივე მხარეს ზემოთკენ ერთნაირადაა წაწვეტებული. მათი საძირკველი მეტწილად კვადრატულია, შენობის მსუბუქი კარკასი დაუდევრადაა შეკრული. აქა-იქ ლედვის ან თუთის ხეები გვხვდება, ეზოებში ყველგან მრავალსართულიანი სამტრედეგობა ბევრი შესაფრენი ხერხით.

მხარე აშკარად ღამაზია, მაგრამ მეტისმეტად ღარიბი. ქალაქის ამ ძველ ნაწილს მომავალი მხოლოდ სამშენებლო ნაკვეთების სახით თუ ექნება, ძალიან მალე თურქული ნაგებობები, ალბათ, უკვალოდ გაქრება, რადგან პორტის სიახლოვე ახალი სავაჭროების გაჩენას უწყობს ხელს და მიწის ნაკვეთების ფასები დღითიდღე იზრდება. ჯერ კიდევ სამი წლის წინ პორტის ზონაში კვადრატულ საუენში (4,5 კვადრატული მეტრი) 80 ვერცხლის რუბლს იხდიდნენ.

გზას ვაგრძელებთ და ახლა უკვე დაბალი, აზიური სავაჭრო ფარდულების რიგებს მივუყვებით. აქ ძველმანებით ვაჭრობენ. ხელოსნები პირდაპირ ქუჩაში ცხოვრობენ. ყოველგვარი დაბრკოლების გარეშე შეგიძლიათ მათ საქმიანობას დააკვირდეთ. სამიკიტნოები და საცხობები, მკერავების, დალიანდაგებულის საბნების მკერავების სახელოსნოები, ფქვილის საწყობები, სანელებლების ფარდულები, მეთუნეუქმები, მელითონეები და ყველასთვის საყვარელი ყავახანები ერთმანეთს ენაცვლება.

ღია ადგილზე ხილით მოვაჭრეები სხედან. უხარისხო ვაშლი წელიწადის ამ დრომდე შემონახულა. გოგრისა და მზესუმზირის თესლს, შემწვარ გოგრას, გამხმარი, დამჟკნარი ხურმის შავ ნაყოფს, კაკალსა და თხილს, ქიშმიშს, ფორთოხალსა და ლიმონს, აგრეთვე, ადგილობრივი წარმოების კანფეტს აქ იაფად გთავაზობენ. ამასობაში ერთ მაღალ მაგიდაზე ჩაის ასხამენ – რუსული სამოვარი ძალზე პოპულარულია – პურისა და კრენდელის გამყიდველებიც ბლომად არიან.

ამოდ დავექებ ორიგინალურ საგნებს, მაგ.: კოვჩებს, ხის კოლოფებს, სათლებს, რომლებიც აჭარლებს შეეძლოთ მოეწოდებინათ. მხოლოდ გარეული ცხოველების ტყავებთან ვჩერდები მცირე ხნით. იმის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, რასაც აქ ვხედავ და რასაც გასულ ზამთარში აჭარის მთებში მონადირებული ნადავლი გეთავაზობს, ეტყობა, გარეული კატა აქ ძალიან გავრცელებულია. ყველა ტყავი ძალზე ტიპიურია, მკელი მეტწილად პატარაა და ძალიან მუქი, ზურგზე თით-

ქმის შავი; მელა – სამწუხაროდ, უვარგისი, აქაც მორუხო-მოწითალო ტყავით; წავი – ღონიერი, მაგრამ ღია ფერისა და მოკლე ბეწვით; კვერნა, რომლის საუკეთესო ტყავიც 3 რუბლი ღირს, ფართოდ არის წარმოდგენილი და ზოგი მათგანი ფერით მელიისას წააგავს.

აი, უკვე ახალ, რუსების მიერ აგებულ ქალაქის ნაწილში ვართ თავიანთი ურთიერთგადამკვეთი ფართო ქუჩებით, რომელთაგან 9 სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთის, 6 კი – ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებისაა. ზოგ მათგანს ბოლო ლაშქრობისას სახელგანთქმული გენერლების სახელი ჰქვია. ქალაქის ეს ნაწილი თითქმის ყველგან ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესშია, და მაინც, უკვე ახლა ყველა თავისი დეტალით შეიძლება რუსეთის საუკეთესო ქალაქებს დაუყენოთ გვერდში, ბევრი თვალსაზრისით კი შეიძლება მათ კიდევაც გაუსწროს. კერძოდ, ეს ეხება მაღაზიებს კარ-ფანჯრების დიდი მინებით. მინა იაფი თავისუფალი ვაჭრობის პერიოდში შეიძლება იყოს შეძენილი.

თვითონ ბაზრის ფარდულები ფართოა და ელეგანტურადაა აგებული, ამასთან, რამდენადაც მათი შიდა მხარის დანახვაა შესაძლებელი, მეტისმეტად სუფთად გამოიყურება. მათგან განსაკუთრებით მომხვდა თვალში ხორცის ფარდულები. საქონელი მარმარილოს მაგიდებზე ეწყო და კაუჭებზე დაკიდებულ ხორცს თეთრი ტილო ჰქონდა ჩამოფარებული. თბილისიც კი არ გამოირჩევა აღნიშნულ სფეროში ამგვარი სისუფთავით. ხორცის საჭრელი კუნძები თვალნათლივ გვიჩვენებდნენ, თუ რა საოცარ სისქეს – თითქმის ერთ მეტრს – აღწევს აჭარის ტყეებში ზოგიერთი ხე, მაგალითად, მუხა.

შენობების ასაგებ მასალად ნაწილობრივ ადგილობრივ კლდეებს, ნაწილობრივ კი ქუთაისის მოწითალო კირქვას იყენებენ. ბევრი სახლია აშენებული ქერჩის ნიჟარქვისაგან, მიაჩნიათ, რომ ის, როგორც წყლით გაუღენთილი, ჯანმრთელობისათვის საზიანოა. გამომწვარ კირს ამჟამად ქუთაისი აწვდის, ადრე კი ოდესა აწვდიდა. ზოგი სახლი ანტეკერპენული აგურითაა აშენებული, რომელსაც გემები ბალანსტად ეზიდებიან.

ზოგ სახლს დასავლეთ მხარეზე არც თუ იშვიათად მთლიანად ფურცლოვანი რკინა აქვს აფარებული, რათა ისინი წვიმის წყლისაგან დაიცვას, რომელიც ხშირად ამ მიმართულებით ასხამს. ინგლისელის მიერ აშენებული სამხედრო ჰოსპიტალის ერთსართულიანი შენობისათვის გარედან ეს მასალაა გამოყენებული. რაც შეეხება ცემენტს, აქ ყველგან ნოვოროსიისკის საუკეთესო მასალა გამოიყენება.

5) ბათუმის განვითარება ბოლო ათწლეულში

ზოგიერთ დეტალს თანამედროვე ბათუმის შესახებ შემდგომშიც მოგაწვდით, ახლა კი გვინდა თვალი გადავაგდოთ მის განვითარებას ბოლო 15 წლის განმავლობაში და თან იმპორტ-ექსპორტის თაობაზე ჩვენს ხელთ არსებული რამდენიმე სტატისტიკური მონაცემი გაგაც-

ნოთ. ბათუმის სწრაფი აღმავლობისა და არაჩვეულებრივად წარმატებული განვითარების შესახებ წარმოდგენა რომ შეგვექმნას, უნდა გავიხსენოთ, თუ რას წარმოადგენდა ეს ადგილი 1878 წლამდე. ორსართულიანი სახლი, რომელშიც ამჟამად ოკრუგის უფროსი ერისტოვი ცხოვრობს, მაშინ ევროპული სტილის ერთადერთი შენობა იყო. უკანასკნელი ომის დროს იქ ცხოვრობდა რუსეთის კონსული ბატონი ჯიუდინი.

უშუალოდ ქალაქის სიახლოვეს მაშინ ძალზე გავრცელებული ბრინჯის კულტურა მნიშვნელოვნად აუარესებდა კლიმატს. ახლა აღნიშნული სახლიდან დასავლეთისკენ გეგმაზომიერად განლაგებული ახალი ქალაქი გადაჭიმულა, რომლის ასაკი 12 წელს ძლივს შეადგენს. ჩრდილოეთით ქალაქი ზღვის სანაპირომდე წვდება, რომელსაც სახლების შთამბეჭდავი წყებისგან ბუღვარი გამოყოფს. ამ მონაკვეთზე აღმოსავლეთით ყურის უკიდურეს წერტილამდე სამხედრო საფორტო ნაგებობები წამომართულა. სამხრეთისაკენ შენობები მთის ძირამდე აღწევენ.

ძველი ბათუმის აღმოსავლეთით ჩვენ უკვე გავეცანით ქარხნების დიდ კვარტალს. დაპყრობამდე (1878 წლის 25 აგვისტო) ბათუმი 1500-მდე მცხოვრებსაც კი ძლივს ითვლიდა და უფრო ღარიბ სოფელს მოგვაგონებდა, ვიდრე პატარა ქალაქს. თავისი ხელსაყრელი მდებარეობის, კერძოდ, შესანიშნავი ყურის წყალობით, იგი წარმოუდგენლად სწრაფად განვითარდა და ამიერკავკასიის, ნაწილობრივ კი იმიერკავკასიის მთავარ საექსპორტო ნავსადგურად იქცა. მოსახლეობის პირველმა აღწერამ 1882 წელს, რუსეთის გაბატონებიდან მხოლოდ 4 წლის შემდეგ, უკვე 8671 მცხოვრები დააფიქსირა.

ჩემს ხელთ არსებული ოფიციალური ცნობების მიხედვით შემდეგ სტატისტიკურ მონაცემებს წარმოგიდგენთ: ქალაქის საერთო ფართობი 924000 კვადრატულ საჟენს (4,4 კვ. კმ) შეადგენს; აქედან დასახლებულია 473500 (2,3 კვ. კმ), დაუსახლებელი – 450500 (2,1 კვ. კმ). ამ ტერიტორიიდან ტბებს 37500 კვ. საჟენი (16,8 ჰა), ჭაობებს კი – 105000 (47,3 ჰა) უჭირავთ. მცხოვრებთა საერთო რაოდენობა 1890 წლის 17 ივნისის აღწერის მიხედვით 14180 კაცს და 3943 ქალს – სულ 18123 შეადგენს.

ასეთი თვალში საცემი დისპროპორციის მიზეზი ნაწილობრივ ისაა, რომ ზემოთ ნახსენებ საერთო რაოდენობაში ჩათვლილია სამხედრო მოსამსახურეთა მნიშვნელოვანი რაოდენობა, აგრეთვე, გემების ეკიპაჟთა წევრები. გარდა ამისა, დისპროპორცია იმითაც აიხსნება, რომ თუნუქის ბიდონებისა და ხის ყუთების მწარმოებელი ქარხნები მამაკაცთა დიდ რაოდენობას იზიდავდა, რომლებიც დროებით საშოვარზე ოჯახების გარეშე მიდიოდნენ. ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში, საიდანაც საიმედო მონაცემების მიღება შეუძლებელი, მამაკაცთა და ქალთა თანაფარდობა ბევრად უფრო ნორმალურია. ასე მაგ.: მამაკაცთა რიცხვი თბილისში 1876 წელს – 58, ხოლო ქუთაისში 1885 წელს – 60 პროცენტს შეადგენდა.

რელიგიის მიხედვით, ბათუმის მოსახლეობა შემდეგნაირად ჯგუფდება: რუსულ-მართლმადიდებლური – 9398; რომაულ-კათოლიკური – 1151; სომხურ-კათოლიკური – 508; სომხურ-გრიგორიანული – 2559; რეფორმირებულები – 82; ლუთერანები – 245; სექტანტები – 64; მუსლიმები (სუნიტები და შიიტები) – 1916; ებრაელები – 856; სხვა რელიგიები – 21; რელიგიის მითითების გარეშე – 1323.

თუ რაოდენ ჭრელი მოსახლეობაა თავმოყრილი ბათუმში ეთნიკური თვალსაზრისით, ამას შემდეგი ცხრილი გვიჩვენებს: რუსები – 4161; ქართველები – 3574; სომხები – 3128; ბერძნები – 1995; თურქები – 1171; ებრაელები – 862; სპარსელები – 432; გერმანელები – 283; პოლონელები – 257; უნგრელები – 98; იტალიელები – 77; ფრანგები – 53; თათრები – 53; ლეკები – 33; აისორები – 31; აფხაზები – 31; მცირე რუსები – 27; ჩეხები – 17; შვედები – 13; სერბები – 11; სხვა ევროპელები – 63; სხვა აზიელები – 22; გაურკვეველი ეროვნების – 30.

1890 წელს ბათუმში 7 სკოლა (არა გიმნაზია) იყო 364 ვაჟითა და 168 ქალით. ეს ციფრი (532) ბათუმში მაშინ მცხოვრები 7-14 წლის ახალგაზრდების საერთო რაოდენობის (1258) 42 პროცენტს შეადგენს. მთლიანმა თანხამ, რომელიც ქალაქმა ნაწილობრივ მთავრობის მნიშვნელოვანი დაფინანსებით ამ სკოლებს მოახმარა, 1890 წელს 39272 რუბლი შეადგინა. ზემოთ ნახსენები აღწერის დღეს ბათუმში სულ 2336 შენობა იყო, აქედან 1297 დასახლებული და 1039 – დაუსახლებელი.

დაპყრობის შემდგომ პირველ წლებში ქალაქში პოლიციურ-ადმინისტრაციული მმართველობა ხორციელდებოდა. მხოლოდ 1888 წლის 28 აპრილს გამოცხადდა უზენაესი გადაწყვეტილება ქალაქის თვითმმართველობის შესახებ. მთავრობამ მხოლოდ ქალაქის მერის დანიშვნისა და მშენებლობათა ხელმძღვანელობის უფლება დაიტოვა.

6) ვაჭრობა. ექსპორტი და იმპორტი.

ქალაქის შემოსავალ-გასავალი 1889-1891 წლებში შემდეგნაირად გამოიყურებოდა: 1889 წ. (შემოსავალი – 145453 რუბლი; გასავალი – 145453 რუბლი); 1890 წ. (შემოსავალი – 192882 რუბლი; გასავალი – 214465 რუბლი); 1891 წ. (შემოსავალი – 248701 რუბლი; გასავალი – 273335 რუბლი).

წელიწადში ქალაქის ძირითადი შემოსავლის ერთი მეხუთედი საპორტო გადასახადებით მიიღება. ყველაფერზე, რაც პორტში შემოდის და გადის, ფუთზე 1 კაპიკია დაწესებული და წელიწადში 600000 რუბლს შეადგენს. ამ თანხიდან ქალაქი 120000 რუბლს იღებს, დანარჩენს კი მთავრობა იტოვებს პორტის გასაფართოებლად გაწეული ხარჯების თანდათანობით დასაფარავად.

ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი ნავთობისა და მისი პროდუქტების ექსპორტის დაწვრილებითი მიმოხილვაა 1890 წლისთვის. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ძირითად საექსპორტო ფირმებს (18) მაშინ 88 რე-

ზერეუარი გააჩნდათ (1892 წელს უკვე 93), რომელთაგან კასპია-შავი ზღვის კომპანიამ (როტშილდი) – 25 და ძმებმა ნობელებმა – 13 ააგეს. დროთა ვითარებაში ტრანსპორტირება, ალბათ, მხოლოდ გემ-ციტერნების მეშვეობით მოხდება. სუეცის არხის გამგეობამ ახლახან ნავთობის გადამზიდ გემ-ციტერნებს მასში გავლის ნება დართო, თუ მათ სათანადო ინსტრუქციის თანახმად ააგებენ.

გერმანიის საკონსულოს ანგარიშებში ბათუმიდან საზღვარგარეთ და რუსეთში ნავთობისა და მისი პროდუქტების ექსპორტის შესახებ აღნიშნულია: 1888 წ. – 327648000 ფუთი; 1889 წ. – 41189400 ფუთი; 1890 წ. – 48638400 ფუთი; 1891 წ. – 52951050 ფუთი. 1892 წლისთვის შემდეგი ციფრებია მითითებული: 1892 წლის 1 იანვარს საწყობში ეწყო 5600000 ფუთი; წლის მანძილზე შემოვიდა 59042710 ფუთი; სულ 64642710 ფუთი, რომელიც, აგრეთვე, გაიტანეს.

ნავთობის, აგრეთვე, გადაზიდვის საშუალო ფასები ასე გამოიყურება: ნავთობი, ნავთი ბაქოში – ფუთი 9-10 კაპ.; ბაქოდან ბათუმში ტრანსპორტირება (839 ვერსი) ვაგონ-ციტერნებით – 600 ფუთი 19 კაპ.; ბათუმში შეფუთვა თუნუქითა და ხით, ხის ყუთი 2 თუნუქის ბიდონისთვის დაახლ. 25 კაპ., თითო ბიდონი 28 კაპ., სულ – 81 კაპ.

შესაბამისად, გასაგზავნი საქონლის 1 ფუთის ღირებულება შეადგენს ბათუმში 56 კაპიკს. გადაზიდვა ოდესაში ღირს ფუთი 8 კაპ., კონსტანტინოპოლში ბიდონი – 20 ცენტი, საბერძნეთშიც ასევე, ქაიროში ბიდონი – 25 ცენტი, სირიის სანაპიროზე ბიდონი – 35 ცენტი, იტალიაში 1000 კგ. – 10 შილინგი, ჰამბურგსა და ლონდონში 1000 კგ. – 20 შილინგი, კოლომბოში ბიდონი – 5 პენსი, ბომბეიში – 6 პენსი, კალკუტაში – 7 პენსი, შანხაისა და იაპონიაში – 10 პენსი.

გერმანიის ვიცე-საკონსულოს (უფროსი ბატონი ბურკჰარდტი) ოფიციალური ანგარიშებიდან კიდევ შემდეგ მონაცემებს მოგაწვდით: ნავთობპროდუქტების გარდა, 1891 წელს ბათუმიდან გაიტანეს 1649248 ფუთი (1890 წელთან შედარებით თითქმის 350000 ფუთით ნაკლები) შემდეგი საქონელი: სიმინდი – 178270 ფუთი; კაკლის ხის მასალა – 106600 ფუთი; ძირტკბილა – 585470 ფუთი; გაურეცხავი მატყლი – 228055 ფუთი; მანგანუმი – 271610 ფუთი; მარილი – 115895 ფუთი. სიმინდის, მანგანუმის და კაკლის ხის მასალის ექსპორტი ამჟამად თითქმის მხოლოდ ფოთიდან ხდება.

1891 წელს ბათუმის პორტში შემოვიდა: ორთქლის გემი: გერმანული – 19; ინგლისური – 260; ავსტრიული – 68; ბელგიური – 5; დანიური – 12; ფრანგული – 60; ბერძნული – 28; იტალიური – 6; ნორვეგიული – 18; შვედური – 1; თურქული – 6; რუსული – 645; იალქნიანი გემი: ავსტრიული – 6; ბერძნული – 126; იტალიური – 10; თურქული – 67; რუსული – 84; სულ: ორთქლის გემი – 1128; იალქნიანი გემი – 293. ორთქლის გემების საერთო ტევადობა – 1091943, იალქნიანი გემებისა – 857731 რეგისტრული ტონაა.

1892 წელს შემოვიდა 1154 ორთქლის გემი 1415640 ტონა ტევადობითა და 166132 ტონა ტვირთით; 254 იალქნიანი გემი იტევდა 54500

ტონას და ჩამოიტანა 14000 ტონა ტვირთი. ორთქლის გემები დაიცივრ-
თნენ ბათუმში 1206800, იალქნიანი გემები 60500 ტონით. საერთო იმ-
პორტმა 1891 წლისთვის შეადგინა 5699881 ფუთი, 1890 წელზე თითქმის
1 მილიონი ფუთით მეტი და მისი ღირებულება გამოიხატა 12476800
რუბლით; 1892 წელს შემოვიდა 6178948 ფუთი 18 მილიონი რუბლის
ღირებულებით.

ძირითადი საიმპორტო საქონელია: თუნუქი – 6000000 რუბლი
(მხოლოდ ინგლისიდან); ნახევარი დუიმის სისქის ფიჭვისა და ნაძვის
ფიცრები – 3000000 რუბლი (რუმინეთიდან, თურქეთიდან); კაუსტიკური
სოდა – 500000 რუბლი (ინგლისიდან); კალა – 500000 რუბლი (ინგლი-
სიდან); ტყვია – 600000 რუბლი (გერმანიიდან, ინგლისიდან, ბელგიი-
დან, საფრანგეთიდან, ავსტრიიდან); რკინა და ფოლადი – 300000 რუბ-
ლი (გერმანიიდან, ინგლისიდან, ბელგიიდან, საფრანგეთიდან, ავსტრი-
იდან); მანქანები – 270000 რუბლი (გერმანიიდან, ინგლისიდან, ბელგი-
იდან, საფრანგეთიდან, ავსტრიიდან); ფართლეული – 220000 რუბლი
(ძირითადად საფრანგეთიდან); სასურსათო საქონელი – 330000 რუბლი
(ძირითადად გერმანიიდან).

7) ბაღის კულტურები

სასიამოვნო იყო სეირნობა ბუღვარსა და ქალაქის, ანუ ალექსან-
დრეს სახელობის ბაღში. პირველი იწყება ციხესიმაგრის დასავლეთ
კიდეშთან და ზღვის სანაპიროს მიუყვება, მეორეს კი დიდი ტერიტო-
რია უჭირავს პატარა ნურიეს ტბის აღმოსავლეთ კიდეშდე. მისი წყა-
ლიც ოდნავ მარილიანია და თევზით ძალზე მდიდარი, რადგან აქ ბა-
ლით თევზჭერა აკრძალულია. ბაღი მრავალი თვალსაზრისითაა საინ-
ტერესო. ის მხოლოდ 9 წლის წინათ გააშენეს. აქ ერთ დროს ზღვის
ფსკერი ყოფილა. ნიადაგი გამტკნარებული, ქვიშის მსხვილმარცვლია-
ნი, ქვიანი, ნიჟარებით მდიდარი თიხნარია. 3-4 მეტრის სიღრმეზე
გრუნტის წყლებს წააწყდებით.

მისი მცენარეულის ხილვისას შეგვიძლია წარმოდგენა შევიქმნათ
მათი ზრდის ინტენსიობასა და სისწრაფეზე. აღვნიშნავთ მხოლოდ
ზოგიერთ მათგანს: ევკალიპტი 12-14 მ სიმაღლისაა, ძირში კი 30 სმ-ის
სისქისა, ფოთლები ყინვისაგან დაზიანებული არაა, მაგნოლია – 6 მ
სიმაღლისა და 12-20 სმ სისქისა, ძალზე ხშირი ფოთლებით, აღმოსავ-
ლური ჭადარი – 9 მეტრამდე სიმაღლისა, რომლის ზოგიერთი ფოთო-
ლი 5 სმ სიდიდისაა. ციტრუსები კი სიცივითა და გრუნტის წყლები-
თაა დაზიანებული. ბაღი საინტერესოა იმითაც, რომ ბევრი ლამაზი
ხე აქ გავლით მყოფი ცნობილი პიროვნების მიერაა დარგული. თქვენ-
მა მონა-მორჩილმა და მისმა ორივე უფროსმა ვაჟმაც დარგეს 1888
წლის 25 სექტემბერს რამდენიმე ძვირფასი ხე.

8) კულტურისათვის მებრძოლნი

სრულიად ბუნებრივი იყო, რომ ბათუმის დაპყრობის შემდეგ, თავისუფალ ნავსადგურად და საექსპორტო ცენტრად მისი სწრაფი განვითარების პარალელურად აშკარა გახდა, აგრეთვე, ძალზე დიდი კულტურული ინტერესი უახლოესი სანაპირო მხარის მიმართ. სანაპირო მთების სიღამაზე, რბილი ჰავა, ვეგეტაციის გამორჩეული უნარი თავდაპირველად აქეთ სააგარაკო სახლების მშენებლობის მოსურნეებს იზიდავდა. სხვები უფრო სერიოზული მიზნებით მოდიოდნენ და ამ მდიდარ ბუნებასთან იწყებდნენ ბრძოლას, რათა მისთვის საბაღედ, სავენახედ და ჩაის პლანტაციებისათვის ადგილი გამოეტაცნათ. ნაწილი კი განსაკუთრებულად საქონელს უვლიდა, ითვალისწინებდა რა ქალაქის დღითიდღე მზარდ მოთხოვნილებას რძესა და კარაქზე, რომელთა ფასები ახლაც ძალზე მაღალია (1 ლ. რძე – 20-25 კაპ.; 1 ფუნტი კარგი კარაქი – 1 მან. 20 კაპ.).

კულტურისათვის მებრძოლთაგან არც ერთს გამოსვლია საქმე ადვილად, ზოგი ამ ბრძოლაში დაიღუპა კიდევ. გარდა იმისა, რომ ყამირის ათვისება ძალზე ძვირი და მძიმეა, წარმატების მისაღწევად მთავარ დაბრკოლებას მაინც მიწის მფლობელობაში მიღების საკითხი წარმოადგენს. თუკი სადმე სავარაუდო ან ნამდვილი თურქი მეპატრონისგან მიწას კანონიერად იყიდი, მაშინვე გამოჩნდება რამდენიმე მოცილე, რომელიც მზადაა, მოწმეების მეშვეობით, თუნდაც საბუთების გარეშე, სასამართლოში თავისი უფლებები წარმოადგინოს. ეს ფაქტი აბრკოლებს, საერთოდ, ამიერკავკასიაში სოფლის მეურნეობისა და სამთო მრეწველობის საწარმოების ამუშავებას. დაწყებული სასამართლო პროცესები ძვირი და გაჭიანურებულია, მათი შედეგი ხშირად გაუთვალისწინებელი, ასე რომ სასამართლო პროცედურის განმავლობაში მეწარმეს თავდაპირველი ხალისი და ენერგია თითქმის სრულიად უქრება.

სანამ მიწა საბუთების საფუძველზე უდავო მფლობელობაში საბოლოოდ არ გადმოვა, კავკასიაში, არც აქ, არც სხვაგან, უსაფრთხო, წარმატებულ საქმიანობაზე ფიქრიც კი წარმოუდგენელია. მხოლოდ კანონი, რომელიც 10 წლის დადასტურებული ფლობის შემდეგ პატრონს უკამათოდ, სამუდამოდ აკუთვნებს მიწას, ერთგვარად ამსუბუქებს ამ საჩოთირო მდგომარეობას. ყველა სიძნელის გადალახვის შემდეგ, მეწარმე საბოლოოდ ჯუნგლების მსგავს უდრან ტყეში აღმოჩნდება ხოლმე, რომლის ყოველი დესეცინის ამოძირკვა სულ მცირე 50 რუბლი ჯდება, მისი მთლიანად დამუშავება, გასუფთავება, ღრმად დახვნა და ა. შ. საერთო ხარჯებს 800 რუბლამდეც კი ზრდის. დაუშვავათ, რომ ყველა ეს მოსამზადებელი სამუშაო წარმატებით დამთავრდა – მთის ფერდობზე კოხტა სახლია წამოჭიმული, ახლად გაშენებული ხეხილი, ზეთისხილი, ვაზი და ჩაის კულტურა ხარობს, და მის მფლობელს შრომა და გარჯა დაუფასდა, და მაინც, ბედნიერ დასასრულზე საუბარი ჯერ კიდევ ნაადრევია.

საქმე ისაა, რომ პონტოს მხარის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეს, აფხაზეთიდან მოყოლებული, სამეგრელოს, გურიის, აჭარის გავლით და ლაზისტანით დამთავრებული, უხსოვარი დროიდან თავისი ყაჩაღი მოსახლეობის გამო, კარგი სახელი არასდროს ჰქონია. მიუხედავად იმისა, რომ აქ უძველესი დროიდან თეთრკანიანი რასის ყველაზე ლამაზი ადამიანები ცხოვრობენ და ბუნებამ ისინი გონიერებითაც დააჯილდოვა, მაგრამ მათ შორის გაქნილ ქურდებსა და ყაჩაღებსაც შეხვდებით, და დანაშაულის შემთხვევები აქ არც თუ იშვიათია. ნილბიანი ადამიანები, რევოლუერებითა და ხანჯლებით შეიარაღებულნი, მარტო ღამდამობით კი არა, დღისით-მზისითაც მოულოდნელად ეწვევიან ხოლმე კულტურისათვის მებრძოლთ, მოკვლის მუქარით ძარცვავენ და შემდეგ სწრაფად გაუჩინარდებიან ხოლმე, ჯუნგლის მსგავსი უღრანი ტყეები კი მათ ნაკვალევს შლიან (გვ. 1-11).

მითითებული ლიტერატურა:

ჩხაიძე 2001 - ჩხაიძე, გუსტავ რადე – კავკასიური მუზეუმის დამაარსებელი. *კავკასიის მაცნე*, თბილისი. 2001, № 4.

Комарова 1979 - Комарова Н. Густав Иванович Радде – неутомимый исследователь Кавказа, *сбм*, XXXIV-B, თბილისი.

Gocha Saitidze, Iza Agladze (Tbilisi, Georgia)

The German Scientist and Traveller Gustav Radde on Batumi (1893)

Summary

Data, covering 90 years of the 19th century on Batumi, is available in the scientific work of the outstanding German scientist and traveller Gustav Radde (1831-1903). 'East coast of Ponto and its cultural development for last 30 years' ('Das Ostufer des Pontus und seine kulturelle Entwicklung im Verlaufe der letzten dreissig Jahre'), published in 1894 in co-authorship with German scientist E. Kenig in German scientific magazine 'Dr A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes Geographischer Anstalt' (№ 112), is considered. G. Radde carried out a scientific expedition at the east coast of the Black Sea in 1893. We discovered the referenced work in 2005 during our scientific mission to Zaarland University, Germany. We entered into scientific circulation for the first time the above information on Batumi together with the corresponding research supplemental information.

„ბათუმის გაზეთი“ - ბათუმის ისტორიის მნიშვნელოვანი წყარო

საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის შესწავლის საქმეში განსაკუთრებით დიდი როლი ეკისრება პერიოდული გამოცემების შესწავლას და მათი მასალების ფართოდ გამოყენებას.

XX საუკუნის დასაწყისის ბათუმის ისტორიის სრულყოფილად შესწავლისათვის ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს „ბათუმის გაზეთში“ გამოქვეყნებულ მასალებს. „ბათუმის გაზეთი“ პირველი ქართული გაზეთი იყო, რომელიც გამოვიდა ბათუმში აჭარის დედასამშობლოსთან დაბრუნების შემდეგ. იგი გამოდიოდა 1911-1914 წლებში. პირველი ნომერი დაისტამბა 1911 წლის 15 ივლისს. სულ გამოვიდა გაზეთის 429 ნომერი: 1911 წელს – 135, 1912 წელს – 145, 1913 წელს – 94 და 1914 წელს – 55 ნომერი. სხვადასხვა დროს გაზეთის რედაქტორები იყვნენ: ნ. ხომერიკი (1911 წ.), ა. ჭელიძე (1911-1912 წწ.) და ლ. გეგენავა (1913-1914 წწ.). გაზეთი იბეჭდებოდა ჯერ ე. მახარაძის, ხოლო 1912 წლიდან – კ. ჩანტლაძის სტამბაში.

როგორც ვითარებაში უხდებოდა „ბათუმის გაზეთს“ გამოსვლა. ბათუმსა და, საერთოდ, ბათუმის ოლქში, როგორც ოსმალთა ბატონობა-გამოვლილ მხარეში, ჯერ კიდევ ბევრი საჭირობოროტო პრობლემა იყო მოსაგვარებელი. ამას ემატებოდა ცარიზმის პოლიტიკა, რომელსაც კონკრეტულად ბათუმის მიმართ განსაკუთრებული ინტერესები გააჩნდა. მეფის ხელისუფლების რუსიფიკატორული პოლიტიკა ითვალისწინებდა არარუსი ხალხების ასიმილაციას. ამ მიზნით ხდებოდა ეროვნული ენის, ისტორიის დევნა-შევიწროება და უცხო ენის და ისტორიის გაძლიერებული სწავლება. ხელისუფლების ასეთი მოქმედება „ბათუმის გაზეთს“ სააშკარაოზე გამოჰქონდა: „ჩვენმა ახალგაზრდებმა გაცილებით უკეთ იციან ივანე კალიტას, ან ვარიაგების ისტორია, ვინც იცნობენ საქართველოს გამოჩენილ გმირებს და სამშობლო ქვეყნისათვის თავდადებულ პირებს“ [„ბათუმის გაზეთი“, 1912, №24]. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის პირობებში ეროვნული თვითშეგნების ამაღლების საქმეში თავისი სიტყვა უნდა ეთქვა ქართულ პუბლიცისტიკას. ბათუმში და, საერთოდ, ბათუმის ოლქში ეს როლი უნდა ეტვირთა „ბათუმის გაზეთს“. ამიტომაც იგი თანამშრომლობისაკენ მოუწოდებდა ქვეყნის ყველა გულშემატკივარს: „ჩვენი რედაქციის კარი ღია იქნება ყველასთვის, ვისაც გული უძგერს თავისი ქვეყნის, მშობელი ხალხის და მთელი კაცობრიობის სიყვარულით, ვინც მიიღტვის საუკეთესო მომავლისაკენ და მცირე წვლილი მაინც შეაქვს საკაცობრიო საღაროში კულტურისა და ცივილიზაციის გზაზე [„ბათუ-

მის გაზეთი”, 1911, №1]. გაზეთის რედაქციას შეგნებული ჰქონდა თავისი დანიშნულება, რასაც მოწმობს მათი სამოქმედო პროგრამა: „ბათუმის გაზეთი” განსხვავებულ პირობებში იწყებს გამოსვლას საზოგადო ასპარეზზე. პროვინციალურ მკითხველთა ფართე სამსახური, საზოგადო მოვლენათა მიუდგომლად დაფასება კაცობრიობის წინმსვლელობის თვალთახედვის ისრით და წმინდა იდეური სამსახური ყოველგვარ საზოგადო დაწესებულებათა, აი მიზანი, რომელიც დაუსახავს „ბათუმის გაზეთს” [„ბათუმის გაზეთი”, 1911, №2].

შეიძლება ითქვას, რომ ბათუმის გაზეთმა შეასრულა დანაპირები და თავის ფურცლებზე სისტემატურად და ფართოდ, მიუკერძოებლად აშუქებდა ბათუმის ოლქის, განსაკუთრებით კი ქალაქ ბათუმის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების აქტუალურ პრობლემებს. სწორედ ასეთი პოზიციის გამო, ხელისუფლება არ სწყალობდა მას – ხშირად აჩერებდა დასაბეჭდად მომზადებულ ნომრებს, ჩხრეკას აწყობდა რედაქციაში, საბოლოოდ კი 1914 წლის 13 ივლისს, „ბათუმის გაზეთი” აკრძალეს [„სახალხო ფურცელი”, 1914, №46].

არსებობის არც თუ დიდი ხნის მანძილზე „ბათუმის გაზეთმა” მეტად საინტერესო მასალები შემოგვინახა ქალაქ ბათუმის შესახებ. ამ მასალებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ბათუმის ეკონომიკური ცხოვრების ამსახველ ცნობებს. მათში ობიექტურად არის დანახული XX საუკუნის დასაწყისის მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის შედეგად შექმნილი ვითარება. კრიზისმა ძირეულად შეცვალა ბალანსი ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე. რუსეთმა, რომელიც აღმოსავლეთის ქვეყნებისთვის ნავთობის ძირითადი მიმწოდებელი იყო, დათმო პოზიციები. ბათუმი, რომლის მრეწველობაც ძირითადად ნავთობის ექსპორტზე იყო ორიენტირებული, რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. „განვითარების გზაზე დიდი სისწრაფით მიმავალი ბათუმი უეცრივ შეჩერდა და თითქოს დაქვეითების გზას დაადგა. ის აღარა ჰგავს ძველ ბათუმს, სადაც სიცოცხლე სდუნდა და გადადუნდა” [„ბათუმის გაზეთი”, 1911, №29]. მაგრამ XX ს. 10-იანი წლებიდან რუსეთმა დაძლია კრიზისი. ბათუმშიც დაიწყო სამრეწველო გამოცოცხლება. ამას მოწმობდა ბათუმის საწარმოების პროდუქციის მოცულობისა და ნავსადგურის ტვირთბრუნვის ზრდა [„ბათუმის გაზეთი”, 1913, №62]. „ბათუმის გაზეთის” ამ ცნობას უფრო აზუსტებს საარქივო მასალებიც – თუ ბათუმის სამრეწველო საწარმოებმა 1911 წელს გამოიშვეს 1 652 440 მანეთის ღირებულების პროდუქცია, 1912 წელს წარმოებული საქონლის ღირებულებამ 3 725 730 მანეთი შეადგინა [სცსსა, ფ. 13, ს. 574, ფ. 7].

ბათუმის განვითარების ტემპები უფრო თვალსაჩინო იქნებოდა, იგი მეზობელ რეგიონებთან გზებით მჭიდროდ რომ ყოფილიყო დაკავშირებული. ამ თვალსაზრისით მეტად პერსპექტიულად გამოიყურებოდა XX საუკუნის დასაწყისში შემუშავებული ბათუმ-ყარსის რკინიგზა.

ზის პროექტი. „ბათუმის გაზეთი“ აქტიურ პროპაგანდას უწევდა მას: „ბათუმს ისეთი მდებარეობა აქვს, რომ ერთ დროს ეს ქალაქი ერთი პირველ ქალაქთაგანი იქნება არა თუ მთელ კავკასიაში, არამედ მთელ შავი ზღვის ნაპირებზე . . . ბათუმის ეკონომიურათ გამაგრება შეუძლია მხოლოდ ყარს-ართვინისკენ რკინიგზის გაყვანას. აი საით-კენ უნდა იყოს ბათუმელთა მთელი ყურადღება მიქცეული“ [„ბათუმის გაზეთი“, 1912, №38].

ბათუმ-ყარსის რკინიგზის მშენებლობისადმი დიდ დაინტერესებას იჩენდა ბათუმის თვითმმართველობა. ჯერ კიდევ 1910 წელს ქალაქის გამგეობის დავალებით ი. მუღლინმა და გ. მაკოვიცამ აღნიშნული პროექტის ეკონომიკური სარგებლიანობის შესახებ მოხსენება მოამზადეს. მოხსენებიდან ჩანს, რომ მარტო ჭოროხის ხეობიდან ყოველწლიურად რკინიგზით გავიდოდა 11 მლნ. ფუთამდე საქონელი [„ბათუმის გაზეთი“, 1911, №68]. აღნიშნული პროექტით მალე ხელისუფლებაც დაინტერესდა, ვინაიდან იგი ირანთან, ინდოეთთან და მათ მოსაზღვრე ქვეყნებთან დასაკავშირებლად კარგ პერსპექტივას ქმნიდა. 1913 წელს ინჟინერ დ. სვიშჩევსკის საძიებო სამუშაოების წარმოება დაავალეს. მუშაობდა ორი ჯგუფი: ერთი ბათუმიდან, ხოლო მეორე აღექსანდროპოლ-ჯუღფის რკინიგზის ბაქან ბუგდაშენიდან [„ბათუმის გაზეთი“, 1914, №48]. სამუშაოებში, პირველმა მსოფლიო ომმა ამ პროექტის განხორციელება ჩაშალა.

„ბათუმის გაზეთს“ მხედველობიდან არ რჩებოდა ის გარემოება, რომ ბათუმის ეკონომიკურ ცხოვრებაში გაბატონებული მდგომარეობა უცხოელებს ეჭირათ და გულისტკივილით წერდა: „ქართველობამ ვერ შეძლო დროისთვის აღდგომა აღება, მრეწველობა, ადგილობრივი მან სათაკილო საქმედ მიიჩნია და სომხებსა და ებრაელებს დაუტოვა ეს „დაბალი ხელობა“ [„ბათუმის გაზეთი“, 1911, №22].

ეკონომიკური გამოცოცხლების მიუხედავად, ბათუმის ფაბრიკა-ქარხნების მუშათა მდგომარეობა მძიმე რჩებოდა. „ბათუმის გაზეთი“ ამხელდა მუშებისადმი ასეთ დამოკიდებულებას და მოუწოდებდა მათ – ებრძოლათ საკუთარი უფლების დასაცავად. აი, როგორ გადმოგვცემს იგი ბინიათ-ოღლის თამბაქოს ფაბრიკის მუშათა მდგომარეობას: „ფაბრიკაში 400-მდე მუშა არის, რომელთაგან უმრავლესობას ქალები შეადგენენ. მათი დღიური ქირა უმნიშვნელოა – მაქსიმუმი 80 კაპიკი, მინიმუმი – 30-40 კაპიკი. არის მცირეწლოვნები, რომელთა მუშაობა კანონითაც აკრძალულია. მეპატრონე უწმაწური სიტყვებით მიმართავს მუშებს, ხშირად სცემს კიდევ. . .“ [„ბათუმის გაზეთი“, 1911, №13].

მუშათა კონცენტრაციის მაღალმა დონემ, მათმა მძიმე სოციალურმა პირობებმა განსაზღვრა XX ს. დასაწყისის ბათუმში პოლიტიკურ ძალთა ფორმირების პროცესი. ჩამოყალიბდა სოციალ-დემოკრატიკა, სოციალ-ფედერალისტთა, სოციალისტ-რევოლუციონერთა (ესერთა), ანარქისტთა, კონსტიტუციურ-დემოკრატთა და სხვ. ადგილობრივი

ორგანიზაციები. ისინი ძირითად დროს ერთმანეთთან დებატებში ხარჯავდნენ. „ბათუმის გაზეთი“ ამ სამწუხარო მდგომარეობის შესახებ წერდა: „პარტიული, იდეური დაპირისპირება ყველგანაა, მაგრამ ისეთი ანტაგონიზმი, როგორიც ჩვენშია – იშვიათია. საკმარისია ერთი რამე მოვლენა, ან შემთხვევა ჩვენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომ ჩვენი საზოგადოება ორ ბანაკათ გაყოფილი დაირაზმოს, ადიჭურვოს და ერთმანეთს შეასკდეს. იწყება ბრძოლა, ბრძოლა სასტიკი და წრეგადასული, ითვლება ფეხქვეშ პიროვნება და პარტიული იდეალები, რასაც არ უჩანს დასასრული [„ბათუმის გაზეთი“, 1913, №62].

„ბათუმის გაზეთი“ ფართოდ აშუქებდა ქალაქის კულტურულ ცხოვრებას. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა სწავლა-განათლების საქმეს. აკრიტიკებდა ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას და საზოგადოებას მოუწოდებდა ეზრუნა მომავალი თაობის აღზრდისათვის. აღზრდის საკითხში კი წამყვანი სიტყვა სკოლას უნდა ეთქვა. „სკოლას გულშემატკივარი სჭირია... სკოლას ოჯახი ისე უნდა უყურებდეს, როგორც წმინდა ადგილს... სკოლა უნდა იყოს წყარო კეთილი დარიგებისა, ძმობისა და სიყვარულისა. სკოლა უნდა იყოს მაგალითი სპეციალური ცხოვრებისა, მაღალი ზნეობისა, ღმობიერებისა და შებრალებისა. აი დანიშნულება სკოლისა“ [„ბათუმის გაზეთი“, 1911, №77].

კულტურის აღორძინებისა და ეროვნული ცნობიერების გამოღვიძების საქმეში გადამწყვეტი სიტყვა თეატრს უნდა ეთქვა. „ბათუმის გაზეთი“ კარგად ხედავდა თეატრის დიდ მნიშვნელობას: „თეატრი სარკეა ცხოვრების, მსახიობი კი ის ჯადოსანი, რომელიც ხელოვნების ფერადობით სინამდვილეზე უფრო ნათელს ყოფს ცხოვრებაში მიწადებ შთაბეჭდილებას“ [„ბათუმის გაზეთი“, 1913, №5]. თავის ფურცლებზე იგი ფართოდ აშუქებდა ბათუმის თეატრალურ ცხოვრებას: თბილისისა და ქუთაისის თეატრალური დასების გასტროლებს, ბათუმის თეატრის ჩამოყალიბებას, მის პირველ წარმატებებს [„ბათუმის გაზეთი“, 1913, №16, №63, №67].

„ბათუმის გაზეთში“ გამოქვეყნებული მასალების გამოყენება ხელს შეუწყობს XX საუკუნის დასაწყისის ბათუმის ისტორიის სრული სურათის შექმნას.

მითითებული ლიტერატურა:

„ბათუმის გაზეთი“, 1911, №1, №2, №13, №22, №29, №68.

„ბათუმის გაზეთი“, 1912, №24, №38.

„ბათუმის გაზეთი“, 1913, №5, №16, №62, №63, №67.

„ბათუმის გაზეთი“, 1914, №48.

„სახალხო საქმე“, 1914, №46.

სცსსა - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 13, საქმე 574.

Jemal Karalidze (Batumi, Georgia)

‘Batumi Newspaper’ – an Important Source of the History of Batumi

Summary

In the study of the History of Georgia in the 19th -20th centuries, great attention was paid to periodicals and their use. ‘Batumi Newspaper’ was the only Georgian periodical published in Batumi from 1911 to 1914. There were 429 issues. There were very interesting and rich articles in the newspaper about economic, social-political and cultural development in Batumi at the beginning of 20th century.

This paper generally discusses the materials published in ‘Batumi Newspaper’.

ბათუმი გაზეთი „სოციალისტ-ფედერალისტის“ ფურცლებზე (1918-1921 წწ)

საქართველოში ბოლშევიკური ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის ერთი ნაწილი, მისი მემარცხენე ფრთა, კომპრომისზე წავიდა საბჭოთა მთავრობასთან იმ პირობით, რომ იგი საქართველოს დამოუკიდებლობასა და დემოკრატიულ პრინციპებს აღიარებდა და არ დაუშვებდა პროლეტარიატის დიქტატურას, მემამულეების და კაპიტალისტების მიმართ რეპრესიებს, არ გააჩაღებდა კლასობრივ ბრძოლას და ა. შ.

ბოლშევიკებმა იმთავითვე იცოდნენ, რომ ამ პირობათაგან არცერთს არ შეასრულებდნენ, მაგრამ, საზოგადოებისათვის თვალში ნაცრის შეყრის მიზნით, დაპირებები არ დაიშურეს და, შესაბამისად, საბჭოთა საქართველოს ჩამოყალიბების პირველ ეტაპზე დაუშვეს სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის ფუნქციონირება. მეტიც, რევკომის თანხმობითა და ფინანსური დახმარებით დაიწყო ამ პარტიის (უფრო ზუსტად, სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის მემარცხენე მუშა-ფედერალისტების ფრთის) გაზეთ „სოციალისტ-ფედერალისტის“ გამოცემა.

გაზეთი გამოდიოდა 1921 წლის 1 მარტიდან და 26 ივლისამდე. კვირაში ექვსჯერ. სულ გამოვიდა 120 ნომერი. გაზეთი ადგა ზომიერ, შემრიგებლურ გზას, ძირითადად მხარს უჭერდა ბოლშევიკებს, მაგრამ იცავდა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის იდეას.

გაზეთს გამოსცემდა საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტიის დროებითი მთავარი კომიტეტი, ე. ი. პარტიის წევრთა ის ნაწილი, რომელიც ახალ ხელისუფლებასთან თანამშრომლობას დათანხმდა. იბეჭდებოდა „სახალხო საქმის“ სტამბაში [ბაქრაძე, 1946: 66].

გაზეთის რედაქტორი იყო თედო ღლონტი, საქართველოს პარლამენტის წევრი, სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის წევრი 1921 წლიდან და ამ პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი.

გაზეთი ერიდებოდა რადიკალიზმს, თუმცა, მაინც ცდილობდა შეჰხებოდა იმუამინდელი საქართველოს ყველა საჭირობოროტო საკითხს, ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ სამუსლიმანო საქართველოს ზოგადად და, კერძოდ, ბათუმის თემა ხშირად ხვდებოდა მის ფურცლებზე: იმ რთულ ეპოქაში წინააღმდეგობათა ხაზი ბევრჯერ სწორედ ამ რეგიონზე გადიოდა. კერძოდ, იგულისხმება ავტონომიის საკითხები, თურქეთის და რუსეთის პოლიტიკური ურთიერთობები, სამ-

ხრეთ საქართველოს ტერიტორიების დიდი ნაწილის დაკარგვის გულ-საკლავი პრობლემა.

ჩვენი მიზანი არაა 20-იანი წლების დასაწყისის ისტორიული პროცესის ანალიზი, აქ მხოლოდ ერთი გაზეთის მასალას, აქ გამოხატული თვალსაზრისის წარმოჩენას ვცდილობთ. ეს თვალსაზრისი ზოგჯერ სუბიექტურობისგანაც არაა დაზღვეული, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ საბჭოთა საქართველოში მცირე ხნით ნებადართულ არაბოლშევიკურ გაზეთს ვეხებით, უნდა ვთქვათ, რომ ნებისმიერ შემთხვევაში ეს მასალა ინტერესს იმსახურებს.

გაზეთის თითქმის ყველა ნომერში იბეჭდება დიდი თუ მცირე კორესპონდენციები ბათუმის, აჭარის, მთელი სამუსლიმანო საქართველოს შესახებ. მაგალითად, – „ბათუმი მიესალმება საბჭოთა ხელისუფლებას...“ „აჭარის სოფლებში შესდგა მიტინგები, რომელზედაც მიიღეს საბჭოთა ხელისუფლების მისაღოცი რეზოლუციები...“ ან კიდევ: „საოლქო რეკომმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მეჯლისს მისცა სესხად 15 მილიონი მანეთი აჭარელთა საჭიროებისათვის. ამ თანხიდან ნაყიდი იქნა 5 მლნ-ის მარილი, რომელსაც აჭარა ძალიან საჭიროებს...“ [გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, 1921, № 30] და ა. შ. ზემოხსენებულ კორესპონდენციებში თვალსაჩინოა გაზეთის ლოიალური დამოკიდებულება საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ. თუმცა, ობიექტურად თუ განვსჯით, გაზეთის ირგვლივ შემოკრებილ ავტორებს დიდად არ ეპიტნავებოდათ ბოლშევიკები.

გაზეთი ყურადღების გარეშე არ ტოვებდა მნიშვნელოვან კონკრეტულ ფაქტებს, რომელიც ბათუმს და, საზოგადოდ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეხებოდა.

1921 წლის დამდეგს ტრაპიზონში დაიბეჭდა ბროშურა სათაურით „გასაყიდი ხალხი“. აქ განხილული იყო ზემოხსენებული რეგიონის ავტონომიის კონსტიტუციის ის პროექტი, რომელიც დამოუკიდებელი საქართველოს პარლამენტმა შეიმუშავა ქვეყნის გასაბჭოებამდე რამდენიმე ხნით ადრე (პროექტი დაიბეჭდა გაზეთ „სამუსლიმანო საქართველოს“ 496-ე (5 იანვარი, 1921 წ.) ნომერში. 1921 წლის 11 მაისის (№58) და 13 მაისის (№60) ნომერებში „სოციალისტ-ფედერალისტმა“ დაბეჭდა ბროშურის სრული თარგმანი. ავტორი მითითებული არ არის, თუმცა ტექსტის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ იგი ქართველი მუსლიმანია, ამასთან, თურქოფილი, შესაბამისად, ბროშურა ქართული გაზეთის მიერ სამართლიანადაა შეფასებული როგორც „საყურადღებო ნიმუში ჩვენი მტრების ბრძოლისა“.

ერთი შეხედვით უცნაურია, რომ გაზეთმა საკმაოდ დიდი ადგილი დაუთმო მენშევიკური ხელისუფლების მიერ შემუშავებულ და, შესაბამისად, საბჭოთა საქართველოსთვის მიუღებელი და უსარგებლო დოკუმენტების ანალიზს, მაგრამ რეგიონში იმუამად არსებული სიტუაციის პირობებში ბროშურაში გამოვლენილი ანტიქართული პოზიცია ავ-

ტორისა და მის მიერ განხილული საკითხები კვლავაც მეტისმეტად აქტუალური და სახიფათო იყო ქვეყნისათვის.

როგორც ცნობილია, 1917-21 წლებში სამუსლიმანო საქართველო უაღრესად რთულ პირობებში აღმოჩნდა: სულ რაღაც 3 წლის განმავლობაში აქაურობა ჯერ ოსმალების ხელში გადავიდა, შემდეგ ინგლისელებისა. მერე მცირე ხნით დამყარდა კანონიერი ხელისუფლება საქართველოს დემოკრატიული მთავრობისა. ბოლოს რუსები დაბრუნდნენ ქართველ ბოლშევიკებთან ერთად. ასეთ პირობებში კიდევ უფრო მწვავედებოდა დაპირისპირება ადგილობრივი ძალებისა, მეტადრე, რეგიონის პოლიტიკურ მოწყობასთან დაკავშირებით. ერთმანეთს ძირითადად ორი მიმართულება უპირისპირდებოდა: სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი ამ რეგიონს საქართველოს განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევდა, მის მომავალს ავტონომიური ერთეულის სახით მოიაზრებდა. თურქოფილური გაერთიანება „სედაიმიდეთი“ ასევე ავტონომიას მოითხოვდა, ოღონდ – თურქეთის შემადგენლობაში. უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობდა სხვა მოსაზრებაც – ერთიანი საქართველო ყოველგვარი ავტონომიის გარეშე.

უთუოდ ეს გარემოებები უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ „სოციალისტ-ფედერალისტმა“ საკმაოდ დიდი ადგილი დაუთმო ანტიქართულ პუბლიკაციას.

ბროშურის ავტორი გულდასმით გაცნობია განსახილველ მასალას, აჭარის ავტონომიის კონსტიტუციის პროექტს. მიუხედავად ამისა, უნაყოფო შრომა იქნება დაწვრილებითი ანალიზი მისი ნააზრევოსა. უპირველესად იმიტომ, რომ ნაშრომი უკიდურესი სუბიექტივიზმით გამოირჩევა და ანტიქართული დემაგოგიის საკმაოდ უნიჭო ნაზავია. ზოგადი სურათის წარმოსაჩენად რამდენიმე დეტალს მაინც მივაპყრობ ყურადღებას.

ავტორის არგუმენტები ძირითადად მორწმუნეთა რელიგიურ გრძნობებს ეყრდნობა. იგი იმოწმებს შარიათს და აცხადებს, რომ დაუშვებელია მუსლიმანთა ყოფნა ქრისტიანი მთავრობის მზრუნველობის ქვეშ და თუ ასეთი რამ მაინც მოხდა, ეს ხალხის სულისკვეთების კი არა, ძალადობის გამოხატულებააო (№58).

ავტორის აზრით, საფრთხის შემცველია ის, რომ კონსტიტუციაში არ არის დაფიქსირებული სამუსლიმანო საქართველოს ოფიციალური რელიგია და სარწმუნოებრივი ხელშეუხებლობა. ეს ურწმუნოებისკენ, გნებავთ, სარწმუნოების გამოცვლისკენ მიმავალი გზის სათავედ მიიჩნია. „ჩვენ ვშიშობთ, რომ დღევანდელი ახმედის ბაღიში ხვალე იაკობი, იოსები უნდა გახდეს“, – წერს იგი.

ბროშურის ავტორი ეხება ისეთ საკითხებს, როგორიცაა ადგილობრივთა დასაქმება, ჯარი, მიწის მფლობელობა, არჩევნები და მრავალი სხვა. განიხილავს მათ ტენდენციურად და შესაბამისად, რეგიონისთვის სასარგებლოს ვერაფერს პოულობს მათში. საბოლოოდ კი მკითხველს ურწმუნობის გამოხატვისკენ მოუწოდებს და აიძულებს, რომ

„ბრწყინვალე დღეები მსოფლიო მუსლიმანებისა“ ახლოვდება და რომ „დიადი რწმენა, მტკიცე განზრახვა ყოველგვარ დაბრკოლებას უკუაგდებს და ყველას დაიმორჩილებს“.

რწმენის ერთგულება ურიგო როდია, მაგრამ დამაფიქრებელი ის იყო, რომ რელიგიური საკითხები სახიფათო პოლიტიკურ ტენდენციებს ემსახურებოდა. როგორც ვთქვი, XX საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს და 20-იანი წლების დასაწყისში ჯერ სედაი-მიღეთის და მერე ქემალისტური პარტიის ირგვლივ შემოკრებილი ნაწილი ქართველი მუსლიმანებისა მხარს უჭერდა თურქეთის შემადგენლობაში ავტონომიის იდეას.

პარადოქსი ისაა, რომ „ავტონომისტები“ ძალაუვნებურად ხაზს უსვამდნენ სწორედ თავიანთ ეროვნულ წარმომავლობას, ქართველობას, თურქებისგან განსხვავებულობას და თურქეთის გარკვეული პოლიტიკური წრეებისგან დაპირებებსაც ღებულობდნენ. სეპარატისტული მოძრაობა უდიდესი ბოროტების მთესველი იყო მაშინაც, მაგრამ, მაინც საყურადღებოა, რომ ოდესღაც არსებობდა თურქეთის სახელმწიფოში ქართული ავტონომიის იდეა. ისიც ცხადია, რომ ეს იდეა პოლიტიკური სატყუარა გახლდათ – პატრიოტ მამულიშვილთა მოღვაწეებისა და ბრძოლის საპირწონედ მოგონილი. ცნობილი ფაქტია, რომ სულ მალე სამუსლიმანო საქართველო ხელახლა გადანაწილდა რუსეთსა და თურქეთს შორის. უმეტესი ნაწილი, 13 000 კვ/კმ-ზე მეტი, ისტორიული სამხრეთ საქართველოსი თურქეთს ერგო. ამ მიწებზე ძირითადად ქართველები ცხოვრობდნენ. მათგან ნაწილს მშობლიური ენა დავიწყებოდა, მაგრამ წინაპრების ვინაობა ჯერაც ახსოვდა.

ამ უზარმაზარი ტერიტორიის თურქეთის სახელმწიფოს ხელქვეით მოქცევის შემდეგ ავტონომიის იდეა აღარავის გახსენებია – არც ათათურქის ხელისუფლებას, რომელიც მანამდე დაპირებებით კვებავდა გაბრიყვებულ ქართველ მუსლიმანებს და არც პროთურქული ორგანიზაციების გურჯ აქტივისტებს, რომელთა ნაწილი ამ მოვლენების შემდეგაც საქართველოში დარჩა. სამაგიეროდ, ბოლშევიკების ათვისტურ ქვეყანაში რელიგიური ნიშნით შეიქმნა ავტონომია.

ბათუმის, მთელი სამუსლიმანო საქართველოს და მისი ტერიტორიული მოწყობის თემა ამის შემდეგ „სოციალისტ-ფედერალისტების“ ერთ-ერთი ძირითადია. ავის მომასწავებელ ტენდენციას, ტერიტორიების დაკარგვის საფრთხეს არაერთი წერილი ეხება. ხშირია საყვედური ახალი „აჭარისტანის მეჯლისის“ მისამართით.

107-ე ნომერში დაბეჭდილია ინტერვიუ „აჭარისტანის მეჯლისის“ თავმჯდომარე ხასან ღორთქიფანიძესთან. იგი საუბრობს ძველი, „სამუსლიმანო საქართველოს მეჯლისისა“ და „აჭარისტანის მეჯლისის“ შორის წინააღმდეგობაზე, მეჯლისის დამოკიდებულებაზე ენის, სარწმუნოების, ავტონომიის საკითხებთან; განმარტავს, რომ აჭარისტანში შედის „ზემო აჭარა, ქვემო აჭარა და ქობულეთი“. იმედოვნებს, რომ მეჯლისის გავლენა გავრცელდება „ლაზისტანის აქეთა მხარეს“,

ოღონდ რას გულისხმობს ამ „აქეთა მხარეში“ – არ მიუთითებს. აცხადებს, რომ „აჭარისტანი უნდა მოეწყოს საქართველოსთან ავტონომიის საფუძველზე“ და გაზეთის რედაქციას გადასცემს საქართველოს რევკომისადმი წარდგენილი მემორანდუმის ასლს [გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, 1921, № 107].

ეს მემორანდუმი მეჯლისის 9 წევრის ხელმოწერით დაიბეჭდა გაზეთის 109-ე ნომერში (13 ივლისი). მემორანდუმში ჩამოყალიბებულია აჭარის ავტონომიური მოწყობის საკითხები.

უნდა აღინიშნოს, რომ „სოციალისტ-ფედერალისტის“ ირგვლივ შემოკრებილი ქართველი მოღვაწეები დაუპირისპირდნენ როგორც ლორთქიფანიძის ინტერვიუში, ასევე მემორანდუმში ჩამოყალიბებულ პრინციპებს. 107 და 109 ნომრებშივე დაბეჭდილია თედო ღლონტის, ვახტანგ კოტეტიშვილის, კონსტანტინე გამსახურდიას, ომეგას (პლატონ ქიქოძის), ევრემ ჩახუნაშვილის წერილები, რომლებშიც საუბარია მიმდინარე ისტორიული პროცესების საჭირობოროტო საკითხებზე. ამ ავტორებმა მემორანდუმი პირწმინდად დაიწუნეს: გამოხატვის კილოც და ცალკეული პუნქტებიც, იქ ჩამოყალიბებული პრინციპებიც და ავტორთა შეხედულებებიც. მოვიყვანო მხოლოდ ფრაგმენტს კონსტანტინე გამსახურდიას წერილიდან, რომელშიც ნათლად ჩანს პროგრესული ინტელიგენციის პოზიცია.

კონსტანტინე გამსახურდია ერთობ კატეგორიულია და ეს სათაუროდანაც ჩანს („ძმები ხართ თუ მტრები?“). მისი აზრით, საქართველოს სახელმწიფოსთვის სასიცოცხლოდ აუცილებელია ქვეყნის აბსოლუტური ცენტრალიზაცია „პარტიკულარისტური ტენდენცია, რომელიც რელიგიურ მომენტს ეყრდნობა, დღეს სრულიად გაუგებარია“. მწერლისთვის მიუღებელია ისიც, რომ მეჯლისის წევრები არ ახსენებენ ქართულ ენას, ასევე, მოითხოვენ ახალციხის მაზრის მიერთებას ბათუმის ოლქისათვის. მისი აზრით, ასეთ მოთხოვნას არც სარწმუნოებრივი, არც პოლიტიკური, არც იურიდიული საფუძველი არ გააჩნია. განსაკუთრებით მწვავეა ავტორის დასკვნა თუ გაფრთხილება: „არავის დაავიწყდეს, რომ დედა საქართველოსაც აქვს იგივე ბუნებრივი უფლება დედისა, რომელიც მედეას ქონდა თავისი შვილების სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხის გადაწყვეტის დროს მინიჭებული.“

„სოციალისტ-ფედერალისტის“ ორ ნომერში (104, 105) იბეჭდება მემედ აბაშიძის ვრცელი წერილი „დროისძეობა თუ სიბოროტე“. საქმე ისაა, რომ ბათუმის საოლქო კომიტეტისა და რევკომის გაზეთ „უწყებაში“ (№ 62, 1921 წ.) დაიბეჭდა ვინმე კინსანის ბოლშევიკური პათოსით გამსჭვალული წერილი მემედ აბაშიძის, სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის, ძველი მეჯლისის წინააღმდეგ. მემედ აბაშიძე აქ წამოყენებულ ბრალდებებს პასუხობს და განმარტებებს იძლევა.

ბრალდებათა პირველ წყებას კინსანი შემდეგნაირად აყალიბებს: „ძველი მეჯლისი, – რომელიც მიეკედლა მენშევიკურ მთავრობას და

აგრეთვე დასავლეთ ევროპის მტაცებლებს, მშრომელი ხალხის მოსიხლე მტრებს, რომლებიც ბეგების და ხანების, მემამულეების და კაპიტალისტების, ერთი მუჭა მუქთახორების ინტერესების დამცველი იყო, – მენშევიკების ბატონობის შემდეგ, თავისთავად, ბუნებრივად, რევოლუციური კანონების წესით, გაშვებულად ითვლებოდა. მისი არსებობა საბჭოთა რესპუბლიკაში, სადაც მშრომელი ხალხი გათავისუფლდა მონობის უღლიდან და თავისი ხელისუფლება დაამყარა რევკომის სახით, მეტი ბარგი და მძიმე ღოღი იყო მშრომელი ხალხის ცხოვრებაში.

მითუმეტეს, რომ ძველი მეჯლისი, არჩეული იყო მენშევიკების მიერ სრულიად ხალხის უნებურად და არანორმალურ პირობებში ინგლისელთა ბატონობის დროს, თავისი ბატონობის არის გასაფართოებლად, აჭარის ხალხისთვის თვალის ასახვევად და მზაკვრული მიზნის მისაღწევად, თავიანთი სიტიტვლის დასაფარავად”...

მემედ აბაშიძე უარყოფს ბრალდებას „მზაკვრული მიზნების” შესახებ და განმარტავს, რომ მეჯლისის (ისევე როგორც სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის) მიზანი სამუსლიმანო და საქრისტიანო საქართველოს გაერთიანება იყო, რასაც უპირისპირდებოდა „სედაი მიღეთის” ჯგუფი. ამასთან, ავტორი შენიშნავს, რომ თვით ახალი მეჯლისის ზოგიერთი წარმომადგენელი, მათ შორის, მისი თავმჯდომარე ხასან ღორთქიფანიძე იზიარებდა „განმათავისუფლებელი კომიტეტის” და მეჯლისის პრინციპებს. კერძოდ, რელიგიურ საკითხებში ძველი და ახალი მეჯლისის წარმომადგენლებს შორის აზრთა სხვადასხვაობა არ არსებობს.

მემედ აბაშიძე ეხება ასევე ხალხთან ურთიერთობის საკითხებს და მიიჩნევს, რომ მეჯლისის საქმიანობა ამ თვალსაზრისითაც სამაგალითო იყო. ის, რომ მეჯლისში ბეგებიც იყვნენ, ხალხის საკეთილდღეო მოღვაწეებს ხელს არ უშლიდა [გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი”, 1921, №105].

„სოციალისტ-ფედერალისტი”, როგორც ვთქვით, 26 ივლისამდე გამოდიოდა, შემდეგ მისი გამოცემა შეწყდა და ერთხანს იგი შეცვალა გაზეთმა „ტრიბუნამ.” რაც შეეხება რედაქტორს, თედო ღლონტი სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის უკანასკნელი თავმჯდომარე იყო. პარტიის დაშლის შემდეგ (1923 წ. ნოემბერი) კომუნისტურ პარტიაში შევიდა. 1926 წელს თბილისის უნივერსიტეტის რექტორის პოსტზე შეცვალა ივ. ჯავახიშვილი და დაუპირისპირდა ძველ ინტელიგენციას, რომელთან ერთადაც ერთ დროს იღვწოდა საქართველოს თავისუფლებისთვის. შემდეგ მუშაობდა სხვადასხვა, საკმაოდ მაღალ თანამდებობაზე [სიგუა, 1920: 92]. საბოლოოდ იგი მაინც 1937 წლის რეპრესიებს შეეწირა.

მითითებული ლიტერატურა:

- ბაქრაძე 1946** - ბაქრაძე გ., ქართული პერიოდული, თბილისი.
სიგუა 1920 - სიგუა ს., იმ ბრძოლათა ერთი მატთანე, ჟურ. „კრიტიკა“, №4, 1920.
გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, №30 (5 აპრილი), 1921.
„გასაყიდი ხალხი“, გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, №58 (11 მაისი), №60 (13 მაისი), 1921.
გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, №105 (7 ივლისი), 1921.
გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, №106 (8 ივლისი), 1921.
გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, №107 (10 ივლისი), 1921.
გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, №109 (13 ივლისი), 1921.

Malkhaz Chokharadze (Batumi, Georgia)

Batumi on the articles of the newspaper “Socialist-federalist” (1918-21)

Summary

After establishing a soviet government, Bolsheviks considered it advisable to allow the functioning of the Socialist-Federalist party. In the first half of 1921, the newspaper ‘Socialist-Federalist’ was published. It was written in a moderate and reconciliatory manner; loyal to Bolsheviks, but supporting the idea of national and State organization independence.

The newspaper referred to Batumi’s problems. During that difficult period, the Batumi region initiated a number of resistances; primarily pertaining to issues of autonomy, Turkish and Russian political relationship, and the problem of South Georgian territories.

The paper deals with articles of the newspaper ‘Socialist-federalist’, which concern Batumi and its problems.

ინგლისელი ჟურნალისტი ბეჩოფერი ბათუმის შესახებ (1919-1920 წლები)

შესავლის მაგიერ

კარლ ერიკ ბეჩოფერი (1894-1949) დაიბადა ლონდონში. სკოლაში განსაკუთრებული ინტერესი გამოავლინა ჰუმანიტარული მეცნიერებებისადმი. მამამ 15 წლისა გაგზავნა გერმანიაში, სადაც სწავლობდა გერმანიის უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის ფაკულტეტზე. უკვე სტუდენტობისას უგზავნიდა ის წერილებს ყოველკვირეულ „The New Age“-ს. 17 წლისამ მოისურვა მსოფლიოს გაცნობა. 1911 წელს გაემართა მსოფლიოს გარშემო სამოგზაუროდ. მან მთელი ათი წელი გაატარა მოგზაურობაში; მოინახულა ჩინეთი, იაპონია, ინდოეთი, ჩრდილოეთი აფრიკა და სხვ. ის ორჯერ იმყოფებოდა რუსეთში (1917 წლის რევოლუციამდე და მის შემდეგაც; კარგად შეისწავლა რუსული ენა და ცოლიც რუსი შეირთო). ყოველივე მან აღწერა წიგნებში: „რუსეთი გზაჯვარედინზე“ (1916), „დენიკინის რუსეთსა და კავკასიაში 1919-1920“ (1921), „მოშიშვლები რუსეთში“ (1921), „მოგზაურის ტვირთი ინდოეთში, შორეულ აღმოსავლეთში, რუსეთში და ა.შ.“ (1922) და სხვა. სამოგზაურო ჩანაწერებს გარდა, მან უამრავი ნაშრომი შექმნა, როგორც ბიოგრაფიული ხასიათის (უინსტონ ჩერჩილის, 1927), ასევე ლიტერატურული (ლიტერატურული რენესანსი ამერიკაში – 1923; რუსული ანთოლოგია, ინგლისურად – 1917); აგრეთვე გამოაქვეყნა რუსი და უკრაინელი მწერლების ნაწარმოებთა ინგლისური თარგმანები (ჩეხოვი, ბლოკი, გუმილიოვი, ლესია უკრაინკა და სხვა). ხსენების ღირსია მისი ურთიერთობა სპირიტუალისტების მიმდევართა ლიდერ გ.ი. გურჯიევთან, რომელსაც გაეცნო ტფილისში 1919 წელს. ამ ურთიერთობის შედეგია ბეჩოფერის ნაშრომი – „ჯეშმარიტება სპირიტუალიზმის შესახებ“ (1932).

ამ მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს ავტორის განათლება და მოღვაწეობის ფართო ინტერესები.

როგორც ზემოთ ითქვა, ბეჩოფერი ორჯერ იმყოფებოდა რუსეთში: 1914 წელს ჩავიდა, როგორც არმიის თარჯიმანი; 1915 წელს რამდენიმე თვე დაჰყო ბათუმში. მეორედ რუსეთი და კავკასია მოინახულა 1919 წლის ზამთარსა და 1920 წლის გაზაფხულზე, როგორც თავისუფალმა ჟურნალისტმა და პრივილეგირებულმა ბრიტანელმა კორესპონდენტმა. „ჩემმა მარშრუტმა ბათუმისა და ტფილისის გავლით მიმიყვანა როსტოვსა და ტაგანროგში – გენერალ დენიკინის მთავარ შტაბში. მოხალისეთა არმიის უკანდახევის მერე, გარკვეული ხანი ვიმყოფებოდი ეკატერინოდარსა და ნოვოროსიისკში... ყირიმის თეოდოსიი-

დან ხელმეორედ ვესტუმრე ბათუმსა და ტფილისს... შემდეგ ერევანსა და ბაქოს“.

ამ მოგზაურობას შედეგად მოჰყვა ბეჩქოფერის წიგნი – “დენიკინის რუსეთსა და კავკასიაში 1919-1920“ (ლონდონი, 1921). წიგნის ათი თავიდან თხრობა ბათუმის შესახებ მოცემულია I თავში – “ბრიტანელები ბათუმში“ (გვ. 3-38) და VIII თავში – “ყირიმსა და კვლავ კავკასიაში“ (გვ. 236-251).

ტექნიკური მიზეზების გამო, ჩვენ მთელ ამ მასალას ამჟამად სრულად ვერ წარმოვადგენთ, მაგრამ ვეცდებით მისი გარკვეული ნაწილის თარგმანის მოწოდებას ავტორისეული აღწერითა და კომენტარებით. (ტექსტის გამოტოვებულ ადგილებს აღვნიშნავთ მრავალწერტილით).

ბეჩქოფერი პოლიტიკური შეხედულებებით ბრიტანეთის მთავრობის მიზნების გამომხატველია. ისიც ბათუმის ოლქს თავიანთ საკუთრებად მიიჩნევს და წინააღმდეგია ქართველთა იქ შესვლის. ამიტომაც, როგორც თვით ამბობს, ტფილისური პრესა მას უწოდებს “მატყუარას, რუსეთის სამსახურის აგენტს, სპეკულანტს, ჟანდარმს და დენიკინელს“.

მართალია, საკამათო და საკომენტარო საკმაოდაა, მაგრამ ჩვენი სტატიის ძალზე განვრცობას და კომენტირებას მოვერიდეთ და გადავწყვიტეთ ამ ცნობათა მოწოდება ავტორის მიერ შემოთავაზებული სახით. როგორც წყაროს, მას შესაბამისი პერიოდის სპეციალისტები გამოიყენებენ და სათანადოდ შეაფასებენ. ამ შემთხვევაში ჩვენთვის მთავარია ავტორის მიერ დანახული ფაქტების ხელუხლებლად წარმოჩენა. როგორც პროფესორი ალფრედ ციმმერნი ბეჩქოფერის წიგნზე დართულ შესავალში წერს, „ბ-ნი ბეჩქოფერი შეეყარებულია რუსეთზე. ამიტომ, რასაც ის ამბობს ბრიტანეთის პოლიტიკის შესახებ რუსეთსა და ამიერკავკასიაში, შეიძლება ბევრი რამ უსიამოვნო იყოს თავისი ქვეყნის პატივისმცემელი მკითხველისთვის, მაგრამ ესენია ისტორიული დოკუმენტები, რომლებიც შემორჩებიან, თუკი ისტორია დაიკარგება. დროა ბრიტანელმა ხალხმა სინამდვილეს თვალი გაუხსნათ“.

[ბათუმი. თავი I]

სამხრეთ რუსეთში 1915 წელს ჩემი ვიზიტის პირველი პუნქტი იყო ბათუმი, სადაც დავყავი რამდენიმე თვე, როცა ვსწავლობდი რუსულს. ბევრმა ინგლისელმა არ იცის, რომ ბათუმი არის ნავსადგური შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, რომელიც რუსეთს გადასცა თურქეთმა 40 წლის წინ, რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ. ის არის ბაქო-ტფილის-ერევნიდან მომავალი რკინიგზის ბოლო სადგური, აგრეთვე აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთისა და ჩრდილო-დასავლეთ სპარსეთის ნავსადგური. ნავთობის მილი მოჰყვება რკინიგზას ბაქოდან ბათუმამდე, საიდანაც ის გემებით გააქვთ ევროპაში. თვით ბათუ-

მის პროვინცია მდიდარია, მცირეა და შედარებით აუთვისებელი. ის არის გასაღები კასპიით სპარსეთისკენ: შაჰმა გაიარა ის ევროპაში თავისი ახლანდელი ვიზიტისას. ბათუმი ამიერკავკასიის ჭიშკარია ევროპისკენ; რომ არა ეს, იგი არ იქნებოდა დიდად საინტერესო მხოლოდ მაცხოვრებლების არაჩვეულებრივი სიტყვებითა და ირგვლივ მდამოს სიმშვენიერით. ბათუმის პროვინციის მოსახლეობა დასტურია შორს მიმავალი კავშირურთიერთობებისა. პირველ რიგში, ესაა რუსები – გადარჩენილები და იმათი მემკვიდრეები, ვინც ბათუმი წაართვა თურქებს 70-იანის ბოლოს და რამდენიმე ასეული მოსახლიანი მეთევზეთა საბრალლო სოფლიდან გადააქცია აყვავებულ ნავსადგურად. მას შემდეგ, რაც მას რუსები დაეუფლნენ, ბათუმი იქცა გამაგრებულ პუნქტად, ხოლო მისი მოსახლეობის დიდი ნაწილი შეადგინეს რუსმა სამოქალაქო და სამხედრო პირებმა. ამათ და კიდევ სხვა რუს კოლონისტებს ზღვის სანაპირო ზოლზე ეკუთვნით ფორთოხლისა და ჩაის პლანტაციები, რაც საკუთარი ხელით გააშენეს იმ ტყეთა ადგილზე, სადაც უწინ თურქული და ქურთული ქოხები იყო გაფანტული. ომის წინ ვითომ მხოლოდ სამხედრო მიზნებისთვის მიიღეს სანაპირო ზოლის დასაკუთრების უფლება; სინამდვილეში დაიბევეს უკეთესი მდგომარეობისა და ნათესავებისთვის...სასახელოა მათი ჩაის, ფორთოხლის, ლიმონის, მანდარინის, ბამბუკის პლანტაციები და ყვავილები...

თურქული საზღვარი ქალაქიდან სამხრეთითაა, 40 მილზე; ამიტომ ბათუმის პროვინციაში ყოველთვის იყო თურქთა გარკვეული რაოდენობა. ომის დაწყებისას თურქთა არმია შემოვიდა პროვინციაში იმ იმედით, რომ ბათუმს დაიბრუნებდნენ. ამ წარუმატებელი შეტევისას მათ ადგილობრივი თურქები ეხმარებოდნენ. მე მახსოვს, ითქვა, რომ ხუთი წლის წინ ჩაისა და ფორთოხლის პლანტაციების საუკეთესო მებაღე ყველა თურქი გაქრა ომის გამოცხადების ერთი-ორი დღით ადრე და როგორ მალე დაბრუნდნენ პროვინციაში რაზმების მეთაურებად – ზოგი მათგანი პოლკოვნიკებად, ხოლო ერთი მთავრადაც (პრინცად)!

რუსებისა და თურქების გარდა იქ არიან ქართველები (უძველესი ქრისტიანები), რომლებსაც ახლა აქვთ საკუთარი სახელმწიფო, დედაქალაქით ტფილისში... ყველაზე მრავალრიცხოვანი ხალხი ბათუმის პროვინციაში, უმთავრესად მთებში, არიან აჭარლები –შერეული სისხლის მაჰმადიანები. ახლახანს მათ გამოავლინეს ეროვნული თვითშეგნების მცირე მაგალითი; მაგრამ მეტწილად ისინი თავის თავს ჯიუტად უწოდებენ და თვლიან თურქებად.

შემდეგ იქ ბევრი სპარსელია; ხილის ყველა გამყიდველი ბათუმში სპარსელია, რომლებიც გამოირჩევიან გრძელი მოსასხამით, თავზე არახინით და ინიით შედებილი წვერით. აქ ცხოვრობენ ქურთები და ის აჭარლები, რომლებიც თავს ქურთებს უწოდებენ, ამ ველური და დიდებული ორიგინალების აღმაშფოთებლად. ყოველ გაზაფხულზე ეს

ხალხი იკრიბება გვარებად და ადიან მთებში თავიანთ საძოვრებზე... ყველა პლანტატორი ყურადღებით უნდა იყოს ქურთების გადაადგილებისას. ისინი არიან ურცხვი ქურდები და ყოველივე ჯოჯოხეთად იქცევა მათი მოძრაობის გზაზე.

ბათუმში ცხოვრობენ: ათასობით ბერძენი – ქალაქში ვაჭრები, მთებში გლეხები; სომხები – მდიდარი საქმოსნები და ღარიბი მუშები; თათრები, ასირიელები, ებრაელები; ჩინელები მანჯურიიდან, რომლებიც ლაპარაკობენ წამხდარი რუსულით; გურულები, ლეკები, ჩერქეზები და კავკასიური მოდგმის სხვა მრავალი წარმომადგენელი – როგორც ქრისტიანები, ისე მაჰმადიანები. დღეს, შუა აღმოსავლეთის გაუკაცურების შემდეგ, ბათუმში ვხვდებით მრავალი ხალხების ათასობით ღტოლვილს.

ბათუმის სიმშვენიერე ცნობილია. ადგილობრივთა თქმით, ის მსოფლიოში მესამეა თავისი სილამაზით; მე არ ვიცი, სად არის დანარჩენი ორი, რადგან ბათუმი არაჩვეულებრივად აღმაფრთოვანებულია. მწვანე ნაყოფიერი მთები ეშვებიან დაბლა ზღვისკენ და განსაცვიფრებელ ნახევარმთვარისებურად შემოზღუდავენ ბათუმის ნახევარკუნძულს. აქ იზრდება მსოფლიოს ყველა მცენარე და ხე – კეთილშობილი, თუ მავნე. ბუნებამ თუ პლანტატორებმა აქ გაამრავლეს მრავალი ჯიშის; ზაფხულსა და შემოდგომაზე მიდამო დაფარულია ვარდებით, რაც ადვილი გასამრავლებელია...

ბათუმში ჩამოვედი 1919 წლის ნოემბრის დასაწყისში. მთელ გზაზე ლივერპულიდან კონსტანტინოპოლამდე გარკვევით ვერავინ მითხრა, ვინ მართავდა ბათუმს. ზოგი ქართველებს ასახელებდა, ზოგი დარწმუნებული იყო, რომ იქ იდგა ინგლისელთა გარნიზონი. კონსტანტინოპოლიდან ვიმგზავრე ამერიკული საესკადრო ნაღმოსნით; შესაბამისად, არ გამივლია საპასპორტო შემოწმება. სანაპიროდან, სადაც ნაღმოსანი ნავთობით იტვირთებოდა, დავეშვი ქალაქისკენ.

იქ იყო იგივე ბაზრები, მრავალფეროვანი და ლამაზი ხალხი, ისევე ნაკლებ დასაქმებული, როგორც ყოველთვის; იგივე რუსი მოხელეები უნიფორმებით და ქუდებით. დამხვდა ისეთივე წვიმა, რომელიც საბედნიეროდ მალე წყდება, ისეთივე სითბო – როგორც 5 წლის წინ. რკინიგზის სადგურზე შევნიშნე ინგლისელი ჯარისკაცები. გზისპირა კაფეში შევხვდი ძველ ნაცნობს. ის არის გურული (ე.ი. ქართველთაგანი), რომელსაც რკინიგზის სადგურისკენ გზისპირას ჰქონდა პატარა მაღაზია, სადაც პლანტატორები ყოველდღიურად ყიდულობდნენ პურსა და ხორცს. ბოლო ცხრა თუ ათი წლის მანძილზე ის გამდიდრდა და დღეს მაღაზიის გარდა ფლობს ორ პლანტაციას; ასევე მართავს კიდევ სამოთხს, რომელთა მეპატრონეები ან რუსულ ფრონტზე იმყოფებიან, ან ძალზე დაკავებული არიან ქალაქში, ანდა საერთოდ აღარც არსებობენ – გარდაიცვალნენ სადღაც ბოლშევიკური რუსეთის ბნელ საპყრობილეებში. მან იყიდა სახერხი მანქანა, ჭრის ტყეებს და ყიდის ძელებსა და ფიცრებს. ამასთან, მას აინტერესებს მეზობლად

წარმოებული ყველა გარიგება. იგი სრულად იმკის წარმატების შედეგებს: ყველაზე მარჯვე კაცია მთელ შემოგარენში. თუ ვინმეს სურს საქმის მოგვარება, იტყვის “გამოგზავნილია ამბროსისთვის, მან იცის, როგორ მოიქცეს”... მას არასდროს არ ავიწროებენ მმართველები. “არაფერი შეცვლილა” – მითხრა მან, „აქ ჩვენ გვყავს ბოლშევიკების ნაირსახეობა და ირგვლივ საკმაო ყაჩაღები. მდგომარეობა გაფუჭდა (მანეთი წახდა – ძველ კაპიკამდე დაეცა), მაგრამ კვლავ უნდა გამოკეთდეს, რადგან ბრიტანელები არიან აქ“. „მათ დატოვეს ტფილისი და ბაქო, მაგრამ ბათუმის პროვინცია ბრიტანელების მიერაა ოკუპირებული“. მან მიმითითა კაფეს კედელზე გაკრულ უწყებაზე, რომელიც გვამცნობდა, რომ ბათუმის პროვინცია ამჟამად ბრიტანეთის საოკუპაციო მხარეა, ხოლო თვით ქალაქი ბათუმი სამხედრო მდგომარეობაშია. მალე გავიგე ყოველივე სიახლე. რუსეთის 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიის რუსული არმიები, რომლებმაც სამი წლის მანძილზე დაამარცხეს თურქები ამ ბოზოქარ ქვეყანაში, უწესრიგო უკანდახევით გაბრუნდნენ ევროპულ რუსეთში. მე ვფიქრობ, რომ ჯარისკაცების საბჭოს მსგავსი არსებობდა ბათუმში ცოტა ხანს, მაგრამ მას არ უნდა ჰქონოდა მოქმედების დიდი შესაძლებლობები. როცა ჯარისკაცები გზადაგზა ძარცვით გავიდნენ, ქართულმა ნაწილებმა დაიკავეს პროვინცია... 1918 წლის თებერვალში ამიერკავკასიაში ქვეყნის საქმეთა მოსაგვარებლად შეიქმნა “სეიმი“, ანუ პარლამენტი. მოხდა თურქებთან დაზავება, თუმცა მალე დაარღვიეს სხვადასხვა მიზეზების გამო. ამას მოჰყვა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება ბოლშევიკებსა და მთავარ სახელმწიფოებს შორის, რომლის ძალითაც ბათუმის, ყარსის და არდაგანის მხარეები გადაეცა თურქეთს. სეიმმა უარი თქვა ხელშეკრულების აღიარებაზე, მაგრამ მისმა წინააღმდეგობამ მარცხი განიცადა. ქართველთა ჯარები ბათუმიდან გაეცალნენ გაცილებით მცირე თურქულ მოწინავე ძალებს. ამას გარდა, ადგილობრივ გაგრცვლდა ხმა, რომ ქართველმა პოლიტიკოსებმა ქალაქი თურქებს მიჰყიდეს. 1918 წლის 26 მაისს სეიმი დაიშალა და შეიქმნა რამდენიმე ახალი რესპუბლიკა: საქართველო (დედაქალაქი ტფილისი), აზერბაიჯანი (დედაქალაქი ბაქო) და სომხეთი (დედაქალაქი ერევანი). ბათუმის დაკავების შემდეგ თურქები წამოვიდნენ ტფილისისკენ. ქართველმა პოლიტიკოსებმა პრო-გერმანული მხარე დაიჭირეს. გერმანელთა მისია გამოჩნდა ტფილისში, ხოლო ქართული ჩავიდა ბერლინში. საქართველომ გამოაცხადა რუსეთისგან დამოუკიდებლობა და აღიარა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება¹, როგორც პირობა გერმანელებთან კავშირისა... თურქები აღმოსავლური მეთოდებით იცავდნენ წესრიგს; ისინი ჯოხით ქუსლებში სცემდნენ

¹ 1918 წლის 10 აპრილს ტრაპიზონის კონფერენციაზე მოხდა ეს აღიარება. იქ იყო გამოქვეყნებული შეთანხმება ქართველებსა და გერმანელებს შორის – დამოუკიდებლობის გამოცხადების მომენტიდან გერმანელთა მხრივ მხარდაჭერის სანაცვლოდ...

ყველა სოფლის თავს, რომლებიც რაიმე სადავიდარაბოს უჩენდნენ. ამით მათ მჩქეფარე ბათუმი და პროვინციაც მკვდარ არედ აქციეს. ვინც შეძლო, გაიქცა ქვეყნის სიღრმეში; ვინც არა, ჩაიკეტა თავიანთ სახლებში და ელოდა განთავისუფლებას. ბათუმის მთავარი ქუჩები იქცნენ ცხენებისა და ცხვრების საძოვრებად. დაიკეტა ყველა დუქანი და ქალაქი ენით აუწერლად გაბინძურდა.... ამასობაში აღმოსავლეთის ფრონტზე ომი ჩვენს სასარგებლოდ შემობრუნდა. ბოლოს გაიმარჯვა ანტანტამ და თურქებთან გაფორმებული დაზავებით ბრიტანული ჯარები შემოვიდნენ ამიერკავკასიის დასაკავებლად¹. ბათუმში მათ ნახეს 20.000 თურქი. ამათი დიდი ნაწილი ზღვით გაგზავნეს კონსტანტინოპოლში. თურქმა ოფიცრებმა მიითვისეს ამათი კუთვნილი ფული და პროდუქტები და საწყლებს რამდენიმე მუჭა თხილი დარჩათ საჭმელად; ისინი ბუზებივით იხოცებოდნენ კონსტანტინოპოლისკენ მთელ გზაზე. დანარჩენი თურქები ხმელეთით გააბრუნეს ტრაპიზონისკენ.... საბოლოოდ გერმანელებიც გავიდნენ და დაიწყო ამიერკავკასიის ოკუპაცია ბრიტანელების მიერ.... თურქთა განდევნის მერე ამიერკავკასიის რესპუბლიკებმა დაიწყეს ნამდვილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებივით არსებობა.... საქართველოსა და აზერბაიჯანის მთავრობები კულისებში ენერგიულად მუშაობდნენ გენერალ დენიკინის წინააღმდეგ, საჯაროდ კი ნეიტრალიტეტს აღიარებდნენ მისი ბრძოლის მიმართ ბოლშევიკთა წინააღმდეგ.... თავის მხრივ დენიკინი უარს ამბობდა მათი დამოუკიდებლობის აღიარებაზე. სამაგიეროდ, მხარს უჭერდა სომხეთისას და მასთან მეგობრულ ურთიერთობაში რჩებოდა....ბრიტანულმა ჯარებმა ბაქო დატოვეს 1919 წლის ივნის-ივლისში, ტფილისი – ივლის-აგვისტოში. აგვისტოშივე გაიცა ბრძანება ბათუმის მიტოვების შესახებაც.... ყველა სამზადისი ჩატარდა პროვინციიდან გასასვლელად. ტრანსპორტი იდგა ბათუმის ნავსადგურში; დარჩენილი მარაგი და საქონელი გაყიდეს. უკანასკნელ წუთს მოვიდა ტელეგრამა, რომელიც წინა ბრძანებას აუქმებდა. ასე დარჩნენ ბრიტანელები.² თავდაპირველად ბათუმის ადმინისტრაცია დარჩა ადგილობრივი საბჭოს (მუნიციპალიტეტის) ხელში, რომელიც არჩეული იყო, რათა მოსახლეობის სხვადასხვა ელემენტების ნარევთან შეძლებისდაგვარად გამოენახათ საერთო ენა. მალე საბჭო იქცა არაეფექტურ ცენტრად. ადგილობრივი დოკის მუშების გაფიცვის შემდეგ, რაც მოჰყვა ბრიტანული სამხედრო მმართველობის მიერ პროვოკაციულად ანტიბრიტანული გაზეთის დახურვას, საბჭომ და ბრიტანელმა სამხედრო გუბერნატორ-

¹ პირველივე კვირას, როცა ბრიტანელთა ჯარები შევიდნენ ბათუმში, ნასვამმა შოტლანდიელმა ქუჩაში მოკლა რუსი გენერალი (ძალზე უსიამოვნო დასაწყისი).

² ბათუმის გარნიზონს შეადგენდა მე-80 ქვეითი ბრიგადა, რომელსაც ბრიგადის გენერალი კუკ-კოლდისი მეთაურობდა; ის იყო ასევე სამხედრო გუბერნატორი. შეიარაღებულ ძალებს წარმოადგენდა 27-ე დივიზიის ბრიგადა და შავი ზღვის არმიის ნაწილი, რომლის მთავარი შტაბი იყო კონსტანტინოპოლში. ეს პუნქტი კი იყო ინგლისთან მაკავშირებელი. სულ იქ იყო დაახლ. 800 ინგლისური და 1200 პენჯაბის ნაწილი.

მა იდავეს, თუ ვინ წარმოადგენდა მთავარ მმართველს პროვინციაში. საკითხის მოსაგვარებლად ბრიტანელი ოფიცრების ჯგუფი (უმეტესობა გუბერნატორივით ირლანდიელი) ერთ მშვენიერ დილას მიაღწა ადმინისტრაციის სხვადასხვა სამსახურებს და საბჭოს წევრები გაათავისუფლეს იოლ, მაგრამ შემოსავლიან თანამდებობებიდან. ეს ოფიცრები არ იყვნენ პროფესიონალი ადმინისტრატორები; ისინი წარმოადგენდნენ ბრიტანული ჯარის უბრალოდ შერჩეულ ოფიცრობას, რომლებსაც ამიერკავკასიაში წესრიგი უნდა დაეცვათ. ჩემდა გასაკვირად, გავიგე, რომ სხვადასხვა მიზეზის გამო, ბრიტანული ადმინისტრაცია საკმაოდ არაპოპულარული გახდა. მე მყავდა ერთი-ორი ნაცნობი ბრიტანელ ოფიცერთა შორის ბათუმში და გაოცებული ვიყავი იმ ურთიერთგაუგებრობით, რაც არსებობდა მათსა და რუსებს შორის. ბრიტანელი ოფიცრები საერთოდ იყვნენ წესიერი და ნიჭიერი ადამიანები, მაგრამ, ზოგი მიზეზის გამო, ხალხის თვალში ჩანდნენ როგორც ქურდები და არამზადები. ასევე არაპოპულარული იყო სამოქალაქო გუბერნატორი; როგორც ამბობდნენ, მისი ებრაელობის გამო. ყველას სურდა ჩვენი დარჩენა ბათუმში, მაგრამ ყველას, ან თითქმის ყველას მრავლად ესმოდა ხმები ჩვენი ადმინისტრაციის ნაკლოვანებების შესახებ. როგორც მე დავადგინე, დანაშაულთა უმეტესობას არ ჰქონია ადგილი ბრიტანელი მმართველების მხრიდან.... არც ერთმა ბრიტანელმა ოფიცრმა, რომლებსაც ასე მოულოდნელად დაევაღათ ბათუმის პროვინციის მმართველობის ჩამორთმევა ადგილობრივი კორუმპირებული და ზოზინა ადმინისტრაციისთვის, არ იცოდა რუსული ენა და რუსული ცხოვრების ხასიათი. თარჯიმნები უნდა ენახათ ადგილობრივ: იქ თავმოყრილი ლევანტინელები და ებრაელები, ასევე მცირე რუსი ყოფილი ოფიცრები წარმოადგენდნენ დამაკავშირებელ რგოლს კეთილგანწყობილ ადმინისტრაციასა და ძალზე უკმაყოფილო მოსახლეობას შორის. ისეთ ადგილას, როგორიც ბათუმია და ასეთ დროს საკმაოდ მეტი იყო ცდუნება შუამავლისთვის, რათა დაეცვათ ინგლისური ეთიკა მოვალეობის შესრულებისას.... [შემდეგ საუბარია გავრცელებულ მექრთამეობაზე, თუნდაც სამხედრო მოსამსახურეების მხრიდან, რომლებიც ყიდდნენ ნაწილის კუთვნილ საბნებს და სხვა. – ბ.ბ.]

იმისთვის, რომ ჩვენი ადმინისტრაცია ნამდვილად წარმატებული და პოპულარული გახდეს, საჭიროა ბათუმში ჩაიყვანონ რუსული ენისა და ყოფის მცოდნე პიროვნებები. ბათუმში მყოფ ბრიტანელებს ეს არ შეუძლიათ, ხოლო მაღალი მმართველობა, რომელმაც გადაწყვიტა ბათუმის შტაბად ქცევა, არ ჩანს, რომ იყოს საკმაოდ დაინტერესებული ოკუპაციაში, რათა გაგზავნოს საექსპერტო დახმარება. ძალზე მცირე, ან არაფერი გააკეთდა კუკ-კოლლისის და მისი ქვემდგომების დასახმარებლად. არც სათანადო კავშირების, არც მომარაგების და დახმარების ღირსად არ თვლიდნენ კონსტანტინოპოლიდან. შედეგად, ამათი საქმიანობის უმეტესობა უქმი იყო და მათი მცდელობა მეტწი-

ლად წყალში გადაიყარა იმ სისაძაგლის გამო, რომლის გვერდის ავლაც ვერ შეიძლებს. ბათუმში, გენერლიდან დაწყებული, დაბალ ოფიცრებამდე, საკმაოდ მარჯვე გამოდგნენ მათთვის უჩვეულო საქმიანობაში. მხოლოდ მცირე, მაგრამ მძიმე შეცდომებმა გააფუჭეს მათი რეპუტაცია. არავინ იცოდა, როდემდე ვრჩებოდით ბათუმში, ან ვის გადაეცემოდა პროვინცია.... ვითარება ცუდიდან უარესისკენ მიდიოდა. მე მქონდა უპირატესობა დამენახა ვითარება ბრიტანული და ადგილობრივი თვალით; ეს იყო გაუგებრობების და ხშირად არასწორი მითითებების ნაღვლიანი სპექტაკლი.... მაინც, ბრიტანულმა ოკუპაციამ, ნაკლოვანებების მიუხედავად, მშვიდობა მოიტანა.

მე მალე შევიცვალე პირველი შთაბეჭდილება, რომ ბათუმში ჩემი ბოლო ყოფნის შემდეგ ხუთი წლის მანძილზე თითქოს მცირედი სხვაობა დავინახე. იქ იყო საკმაოდ განსხვავებული ატმოსფერო. სულს ხუთავდა ის, რასაც რუსეთში უწოდებენ “სპეკულაციას“. მაღაზიის ვიტრინებში ნაკლებად იდო საქონელი, მაგრამ მათზე გაკრული იყო სარეკლამო (მისაწვევი) განცხადებები ხიზილალას, ჩაის, ქინაქინას, მანდარინის, ტანსაცმლის და ა.შ., რაც მიღებული ჰქონდათ გასაყიდად რეკომენდატორის საწყობებში... სპეკულაცია იყო ადგილობრივ მთავარი ინდუსტრია. გარიგება ხდებოდა ყველაფერზე... შემოტანილი საქონელი კვლავ და კვლავ იყიდებოდა, სანამ მიაღწევდა მომხმარებელამდე. ოდესის გაჭართა ნახევარი ბათუმში იმყოფებოდა.... კონსტანტინოპოლიდან ბათუმისკენ გზაზე კაფეში შემხვდა ღონდონში გაცნობილი რუსი. როცა შევთავაზე, ხომ არაფერს (წერილს და სხვას) გამატანდა ბათუმში, ჩემდა გასაოცრად მიპასუხა – „მაქვს პაკეტი წამლებით, მაგრამ ხომ იცი, დღეს ძმა ძმას არ ენდობაო“.

ფულის კრიზისი ბათუმში ქმნიდა საუკეთესო ასპარეზს სპეკულაციისთვის. რათა გაიგოს ვითარება, მკითხველმა უნდა გაიაზროს, რომ მთელ სამხრეთ რუსეთსა და ამიერკავკასიაში არ არსებობდა ერთი საერთო ვალუტა. ხმარებაში არსებული მთელი ფული, რა თქმა უნდა, იყო ქაღალდის. ძველი რუსული იმპერიული მანეთი, ე.წ. “ნიკოლოზის“, იყო არასაკმარისი (იშვიათი) და გაცილებით მეტად ფასობდა, ვიდრე ყველა ახალი გამოშვების. არც ისე ძვირი, მაგრამ სხვებზე უკეთესი იყო “კერენსკის“ ბანკნოტები, გამოშვებული 1917 წელს კერენსკის მთავრობის მიერ. ბათუმში ძირითადად იხმარებოდა ქაღალდის ორი ფული, რომელთა ფასიც ცვალებადობდა. ეს იყო “ღონის მანეთები“, გამოშვებული გენერალ დენიკინის სამფლობელოში სამხრეთ რუსეთში და ე.წ. “ამიერკავკასიური ბონები“, გამოშვებული ამიერკავკასიის სეიმის მიერ და ერთობლივად გარანტირებული საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის მიერ, როგორც მათი ვალუტა. მაგრამ ამ საერთო ბანკნოტების ბეჭდვა შეწყდა და თითოეულმა ამ სახელმწიფომ დაიწყო თავისი საკუთარი ვალუტის გამოშვება. ამიერკავკასიის ბონები ყველა ადგილობრივზე მეტ პატივში იყო. ბრიტანულმა მთავრობამ სცადა მოეწესრიგებინა გაცვლა – ღონისა და ამი-

ერკავკასიის მანეთები იქნებოდა ლეგალური და ექვივალენტური საფასი. მაგრამ ზამთარში, დონის მანეთების გაუფასურების გამო, ეს სამზადისი ჩაიშალა და შეწყდა თვით მმართველთა მხრიდან.¹ ქართული, სომხური და აზერბაიჯანული ვალუტა იხმარებოდა მხოლოდ თავიანთ ქვეყნებში.

გარემო სუნთქავდა გაცვლით ან მასზე საუბრით. ქალაქის მაღაზიების ნახევარი გადაკეთდა ვალუტის გადამცვლელად. სპეკულანტები ბათუმში იაფად ყიდულობდნენ “დონის მანეთებს”, მიდიოდნენ ნოვოროსიისკში (დენიკინის ტერიტორიაზე), სადაც დონის მანეთები ძვირად ფასობდა, ხოლო ამიერკავკასიურს არ იცნობდნენ. ისინი იძენდნენ ინგლისურ ფუნტებს და მოიქპაროდნენ უკან ბათუმისკენ და ამას კვლავ დონურ მანეთებზე ცვლიდნენ. ასე იმეორებდნენ ამ ოპერაციებს. ხანდახან სარგებლიან გაცვლას ეწოდნენ კონსტანტინოპოლში (თურქულ ფუნტებზე), ან ტფილისში (ქართულ მანეთზე) ქვეყნის შიგნით. რაც დაემართა მანეთს, იგივე მოუვიდა საქონელსაც.... კაპიკი (მანეთის ეს მეასედი ნაწილი), რა თქმა უნდა, გაქრა სცენიდან. ამჟამად მანეთი იყო უმცირესი სავალუტო ერთეული. მანეთი კაპიკის ძველ საფასზე დაბლა დაეცა – ის გახდა ერთ ფართინგზე ($=1/4$ პენსი – გ.გ.) ნაკლები. ამ ვარდნის შედეგი, რაც ყოველდღიურად გრძელდებოდა, საშინელი იყო. ამან გამოიწვია ძველი ფუნების სრული მოხრჩობა და ახალი პლუტოკრატიის აღსვლა, რომლის სიმდიდრეს უმეტეს შემთხვევაში მათი მოშიმშილე მეზობლების საკვებით და სხვა აუცილებელი საქონლით სპეკულაცია წარმოადგენდა. წარმოიდგინეთ რუსული ოჯახი, რომლის დანაზოგი მანეთებში იყო 700 ფუნტი, რაც ამჟამად მხოლოდ 7 ფუნტის ეკვივალენტურია!... ცხოვრება 20-ჯერ გაძვირდა.... შედეგად, ბათუმში მცხოვრები რუსები გადატაკდნენ.... ყველა რესტორანში ნახავდი კარგი ოჯახის განათლებულ ქალბატონებს, რომლებიც ელოდებოდნენ სპეკულანტებს და მეძავე კომპანიონებს; გარეთ წვიმაში კი – რუს ოფიცერს (ან მოხელეს), რომელიც ეზიდებოდა ოდესელი მსუქანი ვაჭრის ჩემოდანს, რომელსაც ჩამოეტანა ვალუტის საკმარისი სპეკულატიური რაოდენობა, პროდუქტები, ტანსაცმელი ან მედიკამენტები.

მცირე რაოდენობა ბედნიერი ხალხისა ტივტივასავით მოექცა დინებაზე... რუსები კი დაიძირნენ... მე ვიცნობდი პლანტატორს, რომე-

¹ მოხალისეთა არმიის დამარცხების შემდეგ, „დონის მანეთები“ პრაქტიკულად უხმარი გახდა ბათუმში. 1920 წლის იანვარში ბრიტანეთის სამოქალაქო გუბერნატორმა, პოლკოვნიკმა ჰარრისმა მოულოდნელად გააუქმა ამ ფულის ხმარება პურის საყიდლად, რაც წარმოადგენდა მთავრობის მონოპოლიას. რადგან ადმინისტრაციის ყველა მომსახურე ამ ფულით იხდიდა, ამან მიიყვანა ამბოხებამდე 12 იანვარს. დოკერებისა და მტვირთავთა ბრბოები თავს დაესხნენ სამოქალაქო ადმინისტრაციის ოფისებს. ბრიტანელი ჩინოვნიკები, რომლებსაც მეგობრები „ქალაქის მამებად“ იცნობდნენ, შენობის უკანა კარებებიდან და ფანჯრებიდან გავიდნენ ქვებისა და საბეჭდი მოწყობილობების სროლის თანხლებით. მთავარ ქუჩებზე აღებული იქნა ზოგი მაღაზია. საჭირო გახდა ჯარის ნაწილების გამოძახება. დააპატიმრეს 45 პიროვნება; თითოეულს მიუსაჯეს სამი თვის მძიმე სამუშაო.

ლიც ქრისტეშობისას 120.00 ღონურ მანეთად (=120 ფუნტს) ყიდდა მანდარინის წლიურ მოსავალს, რაც ზაფხულამდე ყოფნიდა. მაგრამ ეს მანეთი ისე გაუფასურდა, რომ ბათუმში 20 ფუნტამდე ერგო.

საოცარი რამ გამომჟღავნდა ოკუპაციის ადრე დღეებში. ინგლისური ფულის მანეთებზე გასაცვლელად ჰქონდათ ოფიციალური საარმიო ტარიფი. მმართველები წუხდნენ, რომ ამიერკავკასია არ წაეღო ინგლისურ ფულს; ამიტომ მათ ნაწილებისთვის შემოიღეს გადახდა მანეთებით ოფიციალურ ტარიფთან შესაბამისობაში, რაც, ამასთან, ყოველთვის დაბალი იყო საბაზროსთან შედარებით. ბაზარზე შეგებულ ერთ ფუნტში აგებო 1000 მანეთი, მაშინ როცა არმიის ხაზინადარი შენ ხელფასად მოგცემდა ფუნტში 400 მანეთს. სანამ სამხედრო გუბერნატორმა შეწყვიტა ეს პრაქტიკა, საზრიანი ბრიტანელი ჯარისკაცები თავიანთ ნათესავებს ინგლისიდან აგზავნიდნენ ცოტა ფუნტებს, რომელსაც ბაზარზე ცვლიდნენ სპეკულაციურ ფასად. ამ მანეთებით ისინი მიდიოდნენ არმიის ფოსტაში და იძენდნენ ბრიტანულ ფულად გზავნილს გადასაცვლელად. ამგვარად მათ შეეძლოთ ნათესავებისთვის ვალის დაბრუნება და თითქმის 100%-იანი მოგების ჩადება საქმეში. თვეების მანძილზე, სანამ ოფიციალური ტარიფი არ მოვიდა შესაბამისობაში საბაზრო გაცვლების ნიხრებთან, არც ერთი მოხელე (ოფიცერი) თუ პერსონალი ბათუმში არ ხარჯავდა პენსს არმიის ხელფასიდან. ის აგროვებდა მას და უეცარი საჭიროებისას ანაღებდა ჩეკს ან ფუნტებს. საუბედუროდ, ყალბი ჩეკების გაჩენამ დათრგუნა გაცვლა. ჩემმა სამწუხაროდ, აღმოვაჩინე, რომ ჩემმა სავსებით კარგმა ჩეკებმა იმის ნახევარი მომცა, რაც საფულიდან ამოღებულ ერთ-ორ ფუნტში მერგო.

ერთადერთი ეფექტური გზა ამ სიძნელეთა თავიდან ასაცილებლად იქნებოდა გარანტირებული ვალუტის გამოყენება. მე ვიცი, რომ გუბერნატორმა გენერალმა კუკ-კოლლისმა დაბეჯითებით მოითხოვა ეს კურსი, მაგრამ ოკეანისგაღმეღმა ავტორიტეტებმა ჩაშალეს. ყოველ შემთხვევაში, როცა არავინ იცოდა, რამდენ ხანს გაგრძელდებოდა ბრიტანელთა მიერ ბათუმის ოკუპაცია, არ არსებობდა საბაზი ბრიტანელთაგან გარანტირებული ვალუტის გამოყენებისა. კონსტანტინოპოლელი მამები ითვლებოდნენ ბათუმში ჯარების დარჩენის მოწინააღმდეგეებად....

მე შევეხე ზოგიერთ უხერხულ ვითარებას ამიერკავკასიის ცხოვრებიდან. არც ზღვაზე იყო უკეთესი მდგომარეობა. შემდეგი ინციდენტები ტიპიურია, რაც ყოველდღიურად გვესმოდა ბათუმში ჩემი ყოფნისას: ბათუმისკენ სანაპიროს გასწვრივ მიცურავდა გემი; უცბად ქართველი მგზავრების ჯგუფმა, რომლებსაც რევოლვერები პურში ჰქონდათ დამალული, დააკავეს ეკიპაჟი და მგზავრები. ნიჩბიანი ნავი მოცურდა ქართული ნაპირიდან და წაიყვანა ყაჩაღები, ხოლო უბედურმა მგზავრებმა უკაპიკოდ გააგრძელეს გზა....

მდიდარი სომეხი ვაჭარი კომპანიონთან ერთად ჯდებოდა თავის ავტომობილში სასტუმრო პალასთან (ესაა ბათუმის ერთი უმთავრესი სასტუმროთაგანი), როცა კაცების ჯგუფი მივარდა, ჩაცხრილა ის და გაეცალა იქაურობას დიდი რაოდენობის ფულით, რომელიც გარდაცვლილს ბანკში მიჰქონდა....

ერთი ქართველი პოლიტიკოსი ჩამოვიდა ბათუმში პარიზიდან, სადაც, როგორც თქვა, ეხმარებოდა საქართველოს საქმის გატანას სამშვიდობო კონფერენციაზე. ბრიტანელი სამხედრო გუბერნატორის მონახულების შემდეგ, გაემართა სადგურისკენ ტფილისის მატარებელში ჩასაჯდომად. პლატფორმაზე ბრიტანეთის საბაჟო სამსახურში მყოფმა რუსმა ოფიცერმა შეამჩნია, რომ ქართველს საეჭვოდ დიდი მოცულობის ბარგი ჰქონდა; ამიტომ მოსთხოვა ჩემოდნების შესამოწმებლად გახსნა; ისევე, როგორც ყველა მგზავრს მოეთხოვებოდა, რომლებიც ასეთ დროს ჩვეულებრივ ეწეოდნენ კონტრაბანდას. იმან განუცხადა, რომ იყო “ქართველი დიპლომატი” და უარი უთხრა ბარგის ჩვენებაზე. როცა რუსმა ოფიცერმა დაიჟინა, ქართველმა გასცხო სახეში. რუსული დაწერილი თუ დაუწერელი კანონია, რომ ოფიცერს ნება აქვს უზღოს მსგავსი შეურაცხყოფისათვის; ოფიცერი გამოუდგა ქართველს სადგურზე და ესროლა. ტყვიამ მსუბუქად გაკრა მკერდზე. ქართველი დაეცა. ბრიტანელმა პატრულმა დაურეკა პოლიციის უფროსს... მან ნახა მოსაცდელში მყოფი მკენესარე ქართველი, რომელსაც გარს ეხვივნენ ქართველი კონსული, ქართველი სამხედრო ატაშე, ქართველი საზღვაო ატაშე (ქართულ საზღვაო ძალას წარმოაჩენდა დროშა, რამდენიმე იალქნიანი გემი და რუსი მეპატრონეებისგან ჩამორთმეული ერთი-ორი ბუქსირი და ა.შ.) და სხვა ქართველი ოფიციალური პირები. რუსი ოფიცერი უძრავად იჯდა დიპლომატის ჩემოდნებზე და უცდიდა მათ გასახსნელ გასაღებებს. პოლიციის უფროსმა იცნო სახე და მაშინვე გაემართა სამხედრო გუბერნატორისკენ.... ამან უბრძანა რუსი ოფიცრის დაპატიმრება და ქართველის წაყვანა ბრიტანულ ჰოსპიტალში...რუსს, მისდა გასაკვირად, ექვსთვიანი პატიმრობა მიუსაჯეს, მაგრამ მთელი ვადა არ შეუსრულებია, რადგან ბათუმის ციხეები არ იყო ისე ვრცელი, რომ მათში მოსათავსებელ კანდიდატთა მეთაფიც კი შეეფარებინათ; იქაური საკნები ძლივს ყოფნიდა ურიცხვ ნაძირაღას, რომლებმაც ბათუმში აქციეს ბოროტმოქმედების ბუდე. ტფილისელ და ქუთაისელ ქართველ ხელმძღვანელობას ჩვევად აქვთ ბათუმის ხარჯზე განტვირთონ თავისი ქალაქები ბოროტმოქმედებისა და მეძაგებისგან და ამით გაურთულონ საქმე ბრიტანელებს.... ბათუმში მომხდარი ყველა დანაშაულის 90% ბრიტანული ოკუპაციის დროს ჩაიდინეს ქართველებმა....

ბოროტმოქმედთა დასაშინებლად ბათუმის პროვინციაში ბრიტანელმა ხელმძღვანელებმა მიმართეს საჯარო ეგზეკუციას. ეს ძალზე მკაცრი ღონისძიებაა, მაგრამ გამართლებული შედეგებით. სამჯერ გამოიყვანეს პატიმართა მცირე ჯგუფი ციხიდან და ხალხის თვალწინ

დახვრიტეს. სასჯელმა ქალაქში ჯადოსავით იმოქმედა დამნაშავე ელემენტებზე. ყოველი ეგზეკუციის შემდეგ დანაშაული საგრძნობლად კლებულობდა რამდენიმე კვირის მანძილზე.

[თავი VIII]

ბათუმის პროვინციაში დამხვდა პოლიტიკური ციებ-ცხელება... 1920 წლის თებერვალში ბრიტანულმა ნაწილებმა, რომლებსაც ეკავათ და მართავდნენ მხარეს, მოსახლეობის სამწუხაროდ, უეცრად მიიღეს ევაკუაციის ბრძანება. შემდეგ, როგორც წინა წელს, უკანასკნელ წუთს გააუქმეს ის. ბრიტანული ნაწილები დარჩა, მაგრამ არც მათ, არც სხვა არავინ იცოდა, თუ ამჟამად როდემდე გაგრძელდებოდა მათი აქ ყოფნა. მალე ცნობილი გახდა ანტანტის უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილება (სან-რემო, 1920 წლის 20 აპრილი), რომლის საფუძველზეც ბათუმი და მის გარშემო განუსაზღვრელი მცირე ზონა უნდა გამხდარიყო “პორტო ფრანკო” – ერთა ლიგის ქვემდებარედ. ფრანგების აფრიკულ და იტალიურ ბატალიონებს უნდა ჩაენაცვლებინათ ჩვენი ნაწილები, ოღონდ დარჩებოდა ბრიტანული ადმინისტრაცია. ეს ღონისძიება შევიდოდა ძალაში, “სანამ რუსული საკითხი მოგვარდებოდა”.

პროვინციის მოსახლეობა აღფრთოვანდა უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილებით, რაც მათთვის ორ სასურველ მომენტს მოიცავდა: ბრიტანული ნაწილები რჩებოდნენ და ქართულ ჯარებს ეკრძალებოდათ პროვინციაში შესვლა. ფრანგებისა და იტალიელების მოსალოდნელ ჩასვლას ყურადღებას არ აქცევდნენ – უკვირდათ და არ იყვნენ დარწმუნებული, თუ როგორ უნდა განსახლებულიყვნენ ასეთ გაუგებარ ვითარებაში ბათუმში..... პესიმისტები ამბობდნენ, რომ ბათუმი გადაეცემოდა ბოლშევიკებს ან ქართველებს, თუკი ჩვენ აღარ მოვისურვებდით იქ ყოფნას. როგორც შემდგომმა მოვლენებმა დაადასტურა, ეს მყვირალები სავსებით მართლები აღმოჩნდნენ.

სარწმუნო წყაროებიდან შევიტყვე, რომ ევაკუაციის შეჩერების მიზეზს ქართული მთავრობის დაჟინებული მოთხოვნა წარმოადგენდა, რომ ბრიტანელები დარჩენილიყვნენ ბათუმში, იმის შიშით, რომ ბრიტანელთა გასვლის შემდეგ არა მარტო ბათუმს, არამედ საქართველოსაც დაიპყრობდნენ. მოგვიანებით, როცა ტფილისში ჩავედი, იგივე განმარტება ჩავინიშნე, როგორც ქართული პოლიტიკის ასპექტი.... ქართველი შოვინისტები გაცოფდნენ, როცა დაინახეს, რომ უკანასკნელ წუთს ბათუმი უსხლტებოდათ ხელიდან. თავიანთი რისხვა გამოხატეს ანტანტის საწინააღმდეგო დემონსტრაციებით, მოწოდებებით და საგაზეთო წერილებით.... მათ, მთავრობის უსიტყვო თანხმობით, განაცხადეს, რომ ბათუმის პროვინციას დაიკაებდნენ სამხედრო ძალით. მართლაც მალე ქართული ჯარის სამი დამოუკიდებელი შენაერთი გადავიდა ბათუმის პროვინციის საზღვრებზე. ერთი ჯავშნოსანი მატარებლით გაჩერდა ნატანებში (პირველი სადგური ბათუმის პროვინციაში),

ორი დანარჩენი გადავიდა მთებზე, სადაც ინგლისური საგუშაგოები იყო. ბათუმის ოპერაციის ქართველი სარდალი ჩავიდა ბათუმში. მაშინვე ბრიტანელმა მმართველობამ გააფრთხილა ქართული მთავრობა, რომ მათი ეს შემოსვლა ნიშნავდა ომის გამოცხადებას მათთან, როგორც საოკუპაციო ძალასთან და დაბეჯითებით მოსთხოვა ჯარების უკან გაყვანა... მე ავედი სასაზღვრო სოფლებისკენ მთაში, სადაც ქართველების ძალები იდგნენ.... ბათუმის სამხედრო გუბერნატორი კუკ-კოლლისი ბათუმიდან ავიდა [ხულოში] შტაბის რამდენიმე წევრთან ერთად და სათათბიროდ მოუხმო ქართველ სარდალს და ჰკითხა – “ხომ არ აპირებდა ომს ბრიტანელებთან“, რაზეც, რა თქმა უნდა, უარი მიიღო.

ჩემი ზოგი სტატია, დაწერილი ლონდონის გაზეთებისთვის, ჩამოვიდა ამიერკავკასიაში და ძალზე განარისხა ტფილისის ოფიციალური თუ არაოფიციალური გაზეთები. მაგ.: “ბრძოლა” – სოციალ-დემოკრატიების რუსული გაზეთი უხეშად მიწოდებდა გამოუსწორებელ მატყუარას; “ერთობა” – მშობლიურ ენაზე ეუბნებოდა თავის მკითხველს, რომ მე ვიყავი რუსეთის სამსახურის აგენტი, სპეკულანტი ან ჟანდარმი! ყველა კი ერთხმად “დენიკინელს” მიწოდებდა; ეს იყო უმკაცრესი საგინებელი ტერმინი ქართულ პოლიტიკურ ლექსიკონში...

ტფილისი ამტკიცებდა, რომ ჰქონდა ახალი არგუმენტი ბათუმის დაკავების სასარგებლოდ – ეს იყო ბათუმის საქალაქო საბჭოს მიმდინარე არჩევნები, სადაც ნახევარზე მეტი ადგილები მიიღეს ქართველმა კანდიდატებმა¹. მაგრამ მრავალი წყაროდან (ადგილობრივი და ბრიტანული) გავიგე, რომ ეს არჩევნები ძნელად თუ ჩაითვლებოდა ადგილობრივი განწყობის მიუკერძოებელ საზომად. არჩევნები ჩატარდა სწორედ მაშინ, როცა ბრიტანელები უდროოდ ემზადებოდნენ ევაკუაციისთვის.... როგორც კი გახდა ცნობილი, რომ ბრიტანელები დარჩებოდნენ, ბერძნულმა პარტიამ მაშინვე მიუთითა სიების დეფექტებზე, ხოლო რუსებმა გააპროტესტეს არჩევნების კანონიერება.... ის რაც უმეტესმა ჯგუფებმა დაივიწყეს, იყო ის, რომ არჩევნები არ წარმოადგენდა “ნამდვილ რეფერენდუმს, თუ ვის უნდა ჰქონოდა ბათუმი“, როგორც ამას ტფილისის ოფიციალური გაზეთი აუწყებდა; ეს სხვა არაფერი იყო, თუ არა ქალაქის ადმინისტრაციის არჩევნები, რომლიდანაც, რა თქმა უნდა, პროვინციის მთელი მაცხოვრებლები გამორიცხული იყვნენ. მთელი მხარის რეფერენდუმი რომ ჩატარებულიყო მშვიდობიან დროს, ისინი ეტყოდნენ ქართველებს: “დაიცადეთ, სანამ ქართული მთავრობა მოვა აქ!” – შედეგი, ვფიქრობ, შოკის მომგვრელი იქნებოდა ყველა ქართველისთვის, რომლებიც პატიოსნად ფიქრობ-

¹ ქართველთა შაბლონური არგუმენტი იმის დასამტკიცებლად, რომ ბათუმი ქართული ქალაქია, იყო ის ფაქტი, რომ ქალაქის მერი (მუნიციპალიტეტის თავი) ყოველთვის იყო ქართველი. სამწუხაროდ, ამ მტკიცების „საფუძვლიანობას“ გვინვენებს საქართველოს დედაქალაქის ტფილისის მერად 10 წლის მანძილზე 1918 წლამდე სომეხი მხატვისიანის ყოფნა, რომელიც შემდეგ სომხეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტი გახდა.

დნენ, რომ ბათუმის პროვინცია დასახლებული იყო “ჩაგრული ქართველებით“, რომელთა ერთადერთ სურვილს წარმოადგენდა “შეერთებოდნენ თავიანთ სისხლით ძმებს“ ტფილისიდან.

ტფილისში ჩავედი მარტის ბოლოს და კარგად ვნახე, რომ ქალაქი დაკავებული იყო ოფიციალური აგიტაციით ბათუმის შესახებ. ქალაქში ჩატარდა “პროლეტარიატის“ და მოსწავლეთა დემონსტრაციამანიფესტაციები; მივიდნენ უცხოელთა მისიებში, რათა ეცნობებინათ “ერთსულოვანი სურვილი“ ბათუმის საქართველოსთვის დათმობის შესახებ. ამერიკის, საფრანგეთისა და იტალიის მისიების უფროსები “სახლში არ დახვდნენ“ და რეზოლუციები კონვენტით დაუტოვეს. ინგლისის საგანგებო წარმომადგენელმა ბ-ნმა უორდროპმა არაკეთილგონივრულად მიიღო დეპუტაცია.... მეორე თუ მესამე დღეს ტფილისის გაზეთებმა ამცნეს, თითქოს ბ-ნი უორდროპი “დაპირდა“, რომ უმაღლესი საბჭოს დადგენილება ბათუმის შესახებ ხელახლა განიხილებოდა საქართველოს სასარგებლოდ. ერთი გაზეთი (“განახლება“) ასე იწყებდა სტატიას: “ბრიტანეთის მთავარი წარმომადგენელი ამბობს, რომ ზოგი ბრიტანელი ოფიცრის საქციელს ჩიხში შეჰყავს ის“. ...სტატიის მიზანი იყო ეჩვენებინა, რომ გენერალი კუკ-კოლლისი და მისი შტაბის წევრები დადიოდნენ პროვინციაში და მოუწოდებდნენ საქართველოს სურვილების წინააღმდეგ...“ ტფილისელი და ბათუმელი რუსები და სომხები გაოგნებული იყვნენ... გენერალი სასწრაფოდ ჩავიდა ტფილისში. მეორე დღეს ტფილისის გაზეთებში რუსულად გამოქვეყნდა საგარეო საქმეთა მინისტრის გეგეჟკორისადმი ბ-ნ უორდროპის უარმყოფელი წერილი (1920. 21 მარტი)....

პოლიტიკურ წრეებში ორი პარადოქსი შევნიშნე – ერთი ის იყო, რომ ტფილისში გაბატონებული აზრის მიხედვით, ბოლშევიკები ერთ თვეში ან 6 კვირაში შევიდოდნენ ბაქოში, რადგან დენიკინისა და მოხალისეთა განადგურების შემდეგ გზა გაეხსნათ ამიერკავკასიისკენ. მეორე პარადოქსი იყო ბათუმთან ურთიერთობა. მთავრობა გარეგნულად ყველაფერს ცდილობდა, რომ ბათუმი წაერთმია ბოროტი ბრიტანელი იმპერიალისტებისთვის, რომლებსაც თავისდა დიდად საუხერხულოდ ეკავათ ის. მაგრამ, რაც მეტი ხალხი ხდებოდა საქმეში ჩახედული, ქართველი მმართველები უფრო დაჟინებით გამოდიოდნენ ბრიტანული შენაერთების ბათუმში დასარჩენად.

Gia Gelashvili (Tbilisi, Georgia)

British Journalist Bechhofer on Batumi (1919 – 1920)

Summary

Carl Eric Bechhofer (1894 - 1949), journalist and British correspondent, visited Russia and Caucasus in 1914 and 1919 - 1920. His advantages were knowledge of Russian language and familiarity with the country and its people. After his last journey he published in 1921 in London the work 'In Denikin's Russia and the Caucasus, 1919-1920'. The first and the eighth chapters were dedicated to Batumi and Caucasus.

A Georgian translation is provided in this article, including comments on Bechhofer's material about Batumi. He describes everything that he saw - population of Batumi Province, its social-economic and political situation in 1919-1920.

ბათუმში ინგლისელების ყოფნის ისტორიიდან 1919-1920 წწ-ში (აქაჲი რამიშვილის არქივის მიხედვით)

აკაკი რამიშვილი (1916-1999 წწ) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის პირველი თავმჯდომარის – ნოე რამიშვილის ვაჟი იყო. 1992 წლიდან გარდაცვალებამდე იგი ლევილის ქართული კერის ასოციაციას ხელმძღვანელობდა. აკაკი რამიშვილის გარდაცვალების შემდეგ, მისმა დამ ნინა რამიშვილმა, ძმის ანდერძის თანახმად, მდიდარი საგვარეულო არქივი და ბიბლიოთეკა, 2000 წელს, უსასყიდლოდ გადასცა საქართველოს ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნულ ბიბლიოთეკას. არქივში ქართულ, რუსულ, ინგლისურ, ფრანგულ ენებზე დაცულია საინტერესო მასალები ბათუმში ინგლისელების მოღვაწეობის ისტორიაზე 1918-1920 წლებში.

1918 წლის 30 ოქტომბერს პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებული ოსმალეთმა ინგლისთან მუდროსის დროებით ზავს მოაწერა ხელი, რომლის ძალითაც ოსმალებმა დატოვეს ახალციხე, ახალქალაქი, ბათუმი, ყარსი და არტაანი. 1918 წლის 1 დეკემბერს ინგლისელები ბათუმის ნავსადგურში შევიდნენ. 1918 წლის 3 დეკემბერს ბათუმის პორტში ინგლისური კრეისერი “ლივერპული“ გამოჩნდა. მუდროსის დაზავებას წინ უძღოდა 1917 წლის 23 დეკემბრის ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება სამხრეთ რუსეთში გავლენის სფეროების გაყოფის შესახებ, რომლის თანახმადაც საქართველო, ისევე როგორც კავკასია, ინგლისის გავლენის სფეროში შედიოდა [Чохели, 1974: 95].

ინგლისელების დაინტერესება ბათუმის საკითხით აშკარად გამოიკვეთა ჯერ კიდევ 1918 წლის 19 მაისს, ინგლისის საკონსულოში ჩატარებულ თათბირზე, რომელსაც ესწრებოდნენ ანტანტის ქვეყნებისა და ამერიკის შეერთებული შტატების კონსულები. ინგლისს წარმოადგენდა სტივენსი. მათ შეკითხვით მიმართეს ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა მინისტრს ნოე რამიშვილს ბათუმში გერმანელების გააქტიურებასთან დაკავშირებით. ეს ის პერიოდი იყო, როცა გერმანია აქტიურად ჩაერთო ამიერკავკასიასა და ოსმალეთს შორის კონფლიქტის მოგვარებაში. ნ. რამიშვილმა უარყო ბათუმში გერმანელების ჩასვლის ამბავი და განუმარტა ანტანტის წარმომადგენლებს, რომ მართალია, ბათუმის მიმართულებით საფრთხე არ არსებობდა, თუმცა ამიერკავკასია ბოლშევიკების მხრიდან საშიშროების წინაშე იყო სწორედ იმის გამო, რომ რეალურ ძალას არ ემყარებოდა. ნოე რამიშვილმა აღნიშნა, რომ ამიერკავკასიის მთავრობა თავის მოკავშირედ მიიჩნევდა ინგლისს, ამერიკას, საფრან-

გეთს, იტალიას და მათ წარმომადგენლებს თბილისში იწვევდა, სადაც ამიერკავკასიის ხელისუფლება ყველა დანარჩენი უცხო ძალის მისამართით ნეიტრალურ პოზიციას დააფიქსირებდა. ნ. რამიშვილმა სტივენსს განუმარტა, რომ გერმანელებს სურდათ რკინიგზის კონტროლი, თუმცა ამიერკავკასიის მთავრობამ ეს გააპროტესტა. რკინიგზა და ტელეგრაფის ხაზი ალექსანდროპოლიდან ჯულფამდე ოსმალეთის ხელში იყო, რასაც ამიერკავკასიის მთავრობა არ ურიგდებოდა. ანტანტის წარმომადგენლები რამიშვილს ურჩევდნენ ოფიციალური კონტაქტი ჰქონოდა მათთან და დროზე მიეწოდებინა ცნობები ამიერკავკასიაში მიმდინარე მოვლენების შესახებ, რათა შემდგომში ერთობლივი დასკვნები გაეკეთებინათ [აკ. რამიშვილის არქივი: ს. №1138 (3)].

ბათუმში ინგლისელების შემოსვლამდე, ამიერკავკასია ორ ზონად იყო დაყოფილი: საქართველო გერმანიის ჯარს ეჭირა, სომხეთი და აზერბაიჯანი – ოსმალეთს. ინგლისის ხელისუფლება, ინდოეთსა და სპარსეთში პოზიციების განსამტკიცებლად, აუცილებლად მიიჩნევდა ბათუმში გამაგრებას.

1919 წლის 27 დეკემბრიდან 1919 წლის აპრილამდე ბათუმში “მმართველთა საბჭო” მოქმედებდა, რომლის უცვლელი თავმჯდომარე რუსი კადეტი პ. მასლოვი, ხოლო ფაქტობრივი გამგებელი ინგლისის სამხედრო გუბერნატორი კუკ-კოლისი იყო [სიორიძე, 2008: 460].

1919 წლის ბოლოსათვის ამიერკავკასიაში ინგლისის ხელისუფალთა პოზიციები მნიშვნელოვნად შეირყა, მაგრამ ბათუმი ჯერ კიდევ ინგლისელთა ხელში რჩებოდა. ბათუმისადმი მრავალი ქვეყნის ინტერესი, რაც მისი სატრანზიტო ადგილმდებარეობით იყო განპირობებული, ქალაქში დაძაბულობას ჰქმნიდა. ბათუმი ამ პერიოდში ამიერკავკასიაში საერთაშორისო პორტად და საქონლის საწყობად იქცა, რაც მის დიდ მნიშვნელობაზე და მომგებიან გეოგრაფიულ მდებარეობაზე მიუთითებდა, საითკენაც სამუშაოს საპოვნელად ეშურებოდნენ თვით რუსეთიდანაც კი. ინგლისელთა ოკუპაციის პერიოდში ბათუმში სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში ისმოდა რუსული, ინგლისური, ფრანგული, იტალიური, თურქული, სპარსული, ასევე კავკასიის სხვადასხვა ხალხთა ენებზე საუბარი [უშიშროების არქივი: ს. 72].

ინგლისის საოკუპაციო რეჟიმი ფაქტობრივად მხოლოდ ბათუმზე ვრცელდებოდა. პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მეთაური კარლო ნხეიძე საფრანგეთის მთავრობას აუწყებდა: “საქართველოს მდგომარეობა ბათუმის პროვინციის მიმართულებით, რომელიც უშუალო კავშირშია ოსმალეთის ნაციონალურ ელემენტებთან, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, მძიმე საფრთხეშია; ეს პროვინცია ინგლისელების მიერ არის დაკავებული, თუმცა ინგლისის რაზმები რეალურად მხოლოდ ბათუმსა და მის პორტს აკონტროლებენ. ბათუმის ყველა დანარჩენ პროვინციაში, განსაკუთრებით იმ ნაწილში, რომელიც უშუა-

ლოდ ოსმალეთს ესაზღვრება, ინგლისური ძალების და ინგლისური ადმინისტრაციის არსებობა საერთოდ არ იგრძნობა“ [აკ. რამიშვილის არქივი: ს. FO. 371/4937 №547 (5)].

ინგლისელების მიერ ბათუმის დაკავების გამო წყენას არ მაღავენ მათი მოკავშირე ფრანგები, რომელთაც კავკასიაში საკუთარი პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესები ჰქონდათ. 1920 წლის 13 აპრილს ამიერკავკასიაში საფრანგეთის უმაღლესი კომისარი დე მარტელი საკუთარი მთავრობისადმი გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა: “ბათუმში ინგლისელები მთავარი მბრძანებლები არიან და სხვა ქვეყნების ინტერესების წინააღმდეგ მუშაობენ მათი პირადი შემოსავლის სასარგებლოდ“ [Afanasyan, 1981: 101]. საქართველოს მთავრობამ ბათუმში შექმნილი მძიმე სიტუაცია იქ ინგლისის მთავრობის მიერ დანიშნული გენერალ-გუბერნატორის კუკ-კოლისის უმოქმედობის შედეგად მიიჩნია და საქართველოში ინგლისის უმაღლეს კომისარს ოლივერ უორდროპს მისი საქართველოსადმი კეთილად განწყობილი პიროვნებით ჩანაცვლება სთხოვა. ე. გეგეჭკორის წერილში ნათქვამია: “გენერალ კუკ-კოლისის მოქმედება აშკარად ეწინააღმდეგება ანტანტის ქვეყნების, კერძოდ, ბრიტანეთის მთავრობის ჩვენდამი თანაგრძნობის განცხადებებს, მე ვთხოვ თქვენს აღმატებულებას, აცნობოთ ინგლისის მთავრობას გენერალ კუკ-კოლისის ხრიკების შესახებ, რომელმაც ბათუმის რეგიონში ყოფნის მანძილზე, თავი გამოიჩინა, როგორც საქართველოს რესპუბლიკის საყოველთაოდ აღიარებულმა მტერმა“ [აკ. რამიშვილის არქივი: ს. FO. 0371/4941 №584 (4)].

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ყოველმხრივ ცდილობდა, რომ ბათუმში და მისი ოლქი სწორედ ბუნებრივ მეპატრონეს – საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას დაბრუნებოდა. 1920 წლის 24 თებერვალს უზენაესი საბჭოს გადაწყვეტილებას ბათუმის პორტო ფრანკოდ გამოცხადებასთან დაკავშირებით საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი გამოეხმაურა. საქართველოში ინგლისის უმაღლესი კომისრის ოლივერ უორდროპისადმი გაგზავნილ წერილში იგი აღნიშნავდა: “სავსებით ნათელია, რომ ბათუმში უადრესად ქართულ ქალაქად რჩება, საქართველოს გარეშე მისი არსებობა წარმოუდგენელია. მისი ჩამოშორება ქართველი ხალხის, ისევე როგორც ბათუმის მოსახლეობის ნების საწინააღმდეგო იქნება... თებერვლის მუნიციპალურმა არჩევნებმა, რომელმაც ქართველი ამომრჩევლებისათვის ხელსაყრელ პირობებში ჩაიარა, ბათუმის დედა-სამშობლოსთან – საქართველოსთან შეერთების ურყევი სურვილი კიდევ ერთხელ დაადასტურა“ [აკ. რამიშვილის არქივი: ს. FO. 371/4937 №585 (11)].

ბათუმში ინგლისის საოკუპაციო ხელისუფლების უმოქმედობის გამო, 1920 წლის 12 ნოემბერს, ევგენი გეგეჭკორმა პარიზიდან ოფიციალური წერილით მიმართა ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრს, ლორდ კერზონს, სადაც ინგლისის ხელისუფლებას აფრთხილებდა:

“ჩემი მთავრობა ფლობს ცნობებს, რომლის მიხედვითაც ბათუმში ქე-
მალისტების რაზმების შემოჭრისთვის უნდა მოვემზადოთ, რომელიც
მოსკოვის საბჭოთა ხელისუფლებასთან ერთად მოქმედებს. ეს შეტევა
მხოლოდ მათ ერთობლივ ბრძოლას არ ემყარება, მათი ეს მოქმედება
მარტო ბრესტ-ლიტოვსკით მინიჭებული ტერიტორიების ხელში ჩაგდე-
ბას არ ისახავს მიზნად. მათი მიზანია, ევროპას აღმოსავლეთისაკენ
მიმავალ გზაზე გადაეღობონ, რომლის კარიბჭეც ბათუმია, ხოლო მი-
სი ბუნებრივი მეპატრონე კი საქართველო“ [აკ. რამიშვილის არქივი:
ს. FO. 331/4948].

ბათუმში ინგლისელების ოკუპაციის პერიოდში არსებული დაძა-
ბული სიტუაცია სპარსეთის ხელისუფალთა სერიოზულ შემფოთება-
საც იწვევდა. იმ პერიოდისათვის სპარსეთი ინგლისის ჯარის მიერ
იყო დაკავებული და ქვეყნის პოლიტიკური ადმინისტრაციაც მთლიან-
ნად ინგლისელთა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა.

ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს ლორდ კერზონს სან-რე-
მოს კონფერენციაზე (1920 წლის აპრილი) სპარსეთის საგარეო საქმე-
თა მინისტრმა ოფიციალური წერილით მიმართა, სადაც აღნიშნული
იყო: „ჩემს ხელთ არსებული ინფორმაციის თანახმად, ბათუმში შექ-
მნილია აღმაშფოთებელი სიტუაცია, რომელიც დღითი დღე უარესდე-
ბა. სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა: სომხების, ქართველების,
ოსმალების მტრობა და წადილი შავ ზღვაზე გაძლიერებისა, შესაძ-
ლოა შეიარაღებულ კონფლიქტში და სისხლისღვრაში გადაიზარდოს.
თქვენო უდიდებულესობავ, შექმნილი მდგომარეობის მიმართ სპარსე-
თი გულგრილი ვერ დარჩება. ბათუმში, მართლაც, წარმოადგენს სპარ-
სეთისათვის უმნიშვნელოვანეს კაპიტალს, რადგან ეს ერთადერთი
გზაა, რომლითაც საფოსტო და სავაჭრო კავშირ-ურთიერთობა მეტად
ხელსაყრელი პირობებით ხორციელდება სპარსეთსა და ევროპას შო-
რის. ნებისმიერმა დაბრკოლებამ, არ უნდა გამოიწვიოს მძიმე პირობე-
ბი ჩემი ქვეყნის ვაჭრობის ღირებულებისათვის. ბათუმის პორტი
– ეს დამაკავშირებელი გზა დასავლეთთან თუ წაიშალა, სპარსეთის
მცხოვრებთა ეკონომიკური მდგომარეობა მეტისმეტად დიდ განსაც-
დელში ჩავარდება. მე ვიცი, რომ კავკასიაში, კერძოდ, ბათუმში,
მდგომარეობა საერთოდ მძიმეა და იგი მოკავშირეების ზრუნვის საგ-
ნად უნდა იქცეს, რომლებიც ვფიქრობ რეგიონში მშვიდობისა და თან-
ხმობის შენარჩუნებით არიან დაინტერესებულნი. აი, ამიტომ ვთვლი
ჩემს მოვალეობად, არ დამეკარგა დრო, რათა თქვენი უდიდებულესო-
ბის ყურადღება იმ სასიცოცხლო ინტერესისათვის მიმეპყრო, რასაც
ჩემი მთავრობა ბათუმში სიტუაციის მოწესრიგებასთან დაკავშირებით
მიიჩნევს. ჩვენთვის მნიშვნელოვანია, თუ რა სტატუსი მიენიჭება ბა-
თუმს. სამართლიანობა მოითხოვს, წამყვანი სახელმწიფოების მხრი-
დან, სპარსეთის ინტერესები გათვალისწინებული და შენარჩუნებული
იქნას. მე დავამატებდი ასევე, რომ სპარსეთის მთავრობის ინტერესები
ამასთან დაკავშირებით არ მეჩვენება ძნელი მისახვედრი იყოს თქვენ-

თვის, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მსოფლიოს ქვეყნების სავაჭრო და სამრეწველო ინტერესები უნდა გახდეს მოკავშირეთა მზრუნველობის საგანი. ამასთანავე, ჩემი მთავრობა თვლის, რომ ბათუმში თავისუფალი ზონის შექმნა ერთა ლიგის მფარველობის ქვეშ, იქნება საუკეთესო და ერთადერთი შესაძლო გამოსავალი ამ რეალური პრობლემის გადაწყვეტისათვის. თქვენს უდიდებულესობას ახსოვს, რომ ჯერ კიდევ 1878 წლის ბერლინის ტრაქტატით, თვითმპყრობელური რუსეთის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა ბათუმში არ შეეშვა უცხო ქვეყნის გემები. ეს იყო ნებაყოფლობითი ვალდებულების აშკარა დარღვევა, როცა რუსეთის საბაჟო განთავსდა ბათუმში და სავაჭრო გზა ევროპიდან სპარსეთის მიმართულებით ჩაიკეტა.

იმედს გამოვთქვამ, რომ თქვენი უდიდებულესობა სერიოზულად განიხილავს სპარსეთის ინტერესებს ბათუმში და გაიხსენებს, რომ სპარსეთი მისი გეოგრაფიული მდებარეობით, ევროპასთან არსებული ეკონომიკური კავშირებიდან გამომდინარე, ამ რეგიონში სხვა ქვეყნებთან და ხალხთან ერთად, დაინტერესებულია აღნიშნული პრობლემის გადაჭრით“ [აკ. რამიშვილის არქივი: ს. FO. 371/4936].

სპარსეთისათვის ბათუმი მნიშვნელოვან სატრანზიტო გზას წარმოადგენდა. ბათუმი-თბილისი-ბაქო-ენზელის გზით სპარსული ტვირთების გადაზიდვა ჯერ კიდევ 1864 წელს დაიწყო [უზუნაძე, 2001: 206]. ბათუმში სპარსეთის საკონსულო XIX საუკუნეში დაარსდა. 1901-1903 წლებში ბათუმში 15 სახელმწიფოს საკონსულო არსებობდა, მათ შორის, სპარსეთის, რომლის კონსული მირზა ალა ხანი იყო [სიორიძე, 2009: 67].

ლონდონის საერთაშორისო კონფერენციაზე (1920 წლის 20 თებერვალი – 10 აპრილი), ანტანტის ქვეყნების მიერ ბათუმის პორტოფრანკოდ გამოცხადების გეგმამ, რუსეთ-ოსმალეთის დაახლოების გამო, ფაქტიურად, აქტუალობა დაკარგა. ამას დაემატა რუსეთის არმიის წარმატებები დენიკინის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რომლებიც ინგლისელებს ბოლშევიზმთან ბრძოლის აქტიურ დასაყრდენად მიაჩნდათ. 1920 წლის 3 იანვარს, ამიერკავკასიაში ინგლისის უმაღლესი კომისარი ოლივერ უორდროპი ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრს ლორდ კერზონს აცნობებდა, რომ მოსალოდნელი იყო დენიკინის არმიის სრული განადგურება, რაც ბოლშევიკური რევოლუციის საფრთხის წინაშე დააყენებდა ამიერკავკასიას, სპარსეთს, შუა აზიას და სხვა ქვეყნებს. ბოლშევიკური საფრთხე იმდენად რეალური გახდა, რომ ბათუმსა და ჩრდილოეთ სპარსეთში განთავსებული მოკავშირეთა სამხედრო შენაერთები საბრძოლო მზადყოფნაში მოიყვანეს. საქართველოში ინგლისის უმაღლესი კომისარს, ოლივერ უორდროპს მიაჩნდა, რომ ინგლისს ამიერკავკასიაში მძლავრი ჯებირი უნდა შეექმნა, რისთვისაც ბათუმში დამატებით ერთი დივიზია უნდა გამოეგზავნა, რითაც გააძლიერებდა ჩრდილოეთ სპარსეთში განლაგებულ ინგლისის ჯარს, რომელიც ბაქოს დაიცავდა. ო. უორდროპი ინგლისის მთავრო-

ბას მოუწოდებდა არ დაეყოვნებინათ საქართველოს, აზერბაიჯანის, სომხეთის და დაღესტნის დამოუკიდებლობის ცნობა. თავის მხრივ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ინგლისის ხელისუფლებას მიანიშნებდა იმ საშიშროებაზე, რაც ახლო აღმოსავლეთში ინგლისის პოზიციებს დაემუქრებოდა საქართველოში ბოლშევიკების გამარჯვების შემთხვევაში.

1920 წლის 18 აპრილს სან-რემოს კონფერენციის პირველივე სხდომაზე ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ლორდ კერზონმა მოითხოვა ბათუმი, პორტო-ფრანკოს სტატუსით, საქართველოს შემადგენელ ნაწილად გამოეცხადებინათ, თუმცა სან-რემოს კონფერენციამ ამის შესახებ საბოლოო გადაწყვეტილება ვერ მიიღო. 1920 წლის 10 ივნისს, ბრიტანეთის მთავრობის სხდომამ ბათუმის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისთვის გადაცემა დაადგინა, რომლის განხორციელება პოლკოვნიკ სტოქსს დაევალა. 1920 წლის 7 ივლისს ბათუმი საქართველოს დაუბრუნდა, თუმცა მოკავშირეთა უმადლეს საბჭოს ბათუმის პორტო-ფრანკოს საკითხი არ გაუუქმებია და ის 1920 წლის 10 აგვისტოს ოსმალეთის მთავრობის მიერ ხელმოწერილ სევრის ხელშეკრულებაში შეიტანა. ხელშეკრულებაში ნათქვამი იყო, რომ ბათუმი ცხადდებოდა საერთაშორისო მნიშვნელობის თავისუფალ ნავსადგურად ერთა ლიგის მანდატის ქვეშ. ერთა ლიგის წევრი ქვეყნების გარდა, ბათუმის ნავსადგურით თავისუფალი ვაჭრობის უფლება ეძლეოდა საქართველოს, სპარსეთს, აზერბაიჯანსა და სომხეთს. ხელშეკრულების ძალით, დარდანელის და ბოსფორის სრუტეები, ისევე როგორც მარმარილოს ზღვა, მშვიდობისა და ომის პერიოდში მოკავშირე ქვეყნებისთვის ღიად ცხადდებოდა, რაც ფაქტიურად ოსმალეთის კაპიტულაციას ნიშნავდა. სევრის ხელშეკრულება მკვედრადშობილი აღმოჩნდა, რადგან მის განხორციელებას აქტიური წინააღმდეგობა გაუწია ოსმალეთის ქემალისტურმა მთავრობამ, რომელსაც აქტიურად უჭერდა მხარს საბჭოთა რუსეთი. ბოლშევიკური რუსეთის ხელისუფლებამ მოხერხებულად ისარგებლა კავკასიის საკითხებში მოკავშირე ქვეყნების შეუთანხმებლობით და 1921 წელს ოსმალეთთან სამეგობრო ზავს მოაწერა ხელი. სევრის ხელშეკრულების ანუღიერებას ოსმალეთის მთავრობამ 1922-1923 წლებში ლოზანის კონფერენციაზე მიაღწია. კავკასიის დაპყრობის და ბაქო-ბათუმის ხაზის გამაგრების შემდეგ, 1921 წლის 26 თებერვალს საბჭოთა რუსეთმა თავად დადო ხელშეკრულება სპარსეთთან, ხოლო 1921 წლის 16 მარტს, ევროპის ქვეყნებიდან რუსეთმა პირველად ინგლისთან გააფორმა კომერციული ხელშეკრულება.

მითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

ავალიშვილი 1929 – ავალიშვილი ზ., საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში (მოგონებანი, ნარკვევები). თბილისი.

ნოზაძე 1989 – ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო. თბილისი.

აკ. რამიშვილის არქივი - A son excellence monsieur le ministre de guerre, le Président de la délégation Georgienne, Paris, le mai, 1920. საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული აკაკი რამიშვილის არქივი, საქ. FO. 371/4937 №585 (11).

აკ. რამიშვილის არქივი - Délégation Persane, Son excellence Lord Curzon, ministre des affaires étrangères de sa Majesté Britannique (San Remo), Paris, le 18 avril, 1920, საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული აკაკი რამიშვილის არქივი, საქ. FO. 371 /4936.

აკ. რამიშვილის არქივი - République Démocratique Géorgienne, Ministre des affaires étrangères E. Gueguetchkori, à son excellence le Haut commissaire de la Grande Bretagne, Tiflis, 23 avril, 1920, საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული აკაკი რამიშვილის არქივი, საქ. FO. 371/4938.

აკ. რამიშვილის არქივი - République Démocratique Géorgienne, Ministre des affaires étrangères E. Gueguetchkori, à son excellence le ministres des affaires étrangères de la Grande Bretagne, Paris, le 12 novembre, 1920, საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული აკაკი რამიშვილის არქივი, საქ. FO. 371/4948.

სიორიძე 2003 – სიორიძე მ., ბათუმის საბაჟო. ბათუმი

სიორიძე 2008 – სიორიძე მ., ბათუმის ოლქი დიდი ბრიტანეთის ოკუპაციის პერიოდში. *ხდსინ*, 3, ბათუმი.

სიორიძე 2009 – სიორიძე მ., უცხოეთის ქვეყნების საკონსულოები ბათუმში. *ბათუმი I*, 65-70. ბათუმი.

უზუნაძე 2001 – უზუნაძე რ., ნაოსნობა ბათუმის ოლქში. ბათუმი.

უშიშროების არქივი - უშიშროების (ყოფილი იმეღის) არქივი, ფონდი 8, აღწერა 6, საქმე №72.

ღამბაშიძე 1964 – ღამბაშიძე გ., ინგლისისა და აშშ აგრესიული პოლიტიკა საქართველოსა და ამიერკავკასიის მიმართ. თბილისი.

История новейшего времени стран Европы и Америки 1918-1945, под редакцией Е. Ф. Языкова, Москва, Высшая школа, 1989.

Чохели 1974 - Чохели А. И., О роли и судьбе Англо- Французского соглашения 23 декабря 1917 года, *მაცნე*, №3, 1974.

Afanasyan 1981 - Serge Afanasyan « L' Arméni, l' Azerbaidjan et la Géorgie de l'indépendance à l'instauration du pouvoir soviétique 1917-1923, édition l'Armattan, Paris.

Lela Saralidze (Tbilisi, Georgia)

**The History of the British Presence in Batumi in 1919-1920
(According to Akaki Ramishvili's archive)**

Summary

The work deals with some aspects of the history of the English occupation government activity in Batumi based upon the documents preserved in the archive of Akaki Ramishvili. The English found themselves in Batumi after the terms of the Armistice of Mudros. Following the Ottomans' defeat in the First World War, the Ottomans had to relinquish Batumi to England. Subsequently, Russians relinquished Batumi to the Ottomans after the treaty of Brest-Litovsk. Based upon documentary sources, mainly on proceedings from records, it is shown that the countries of Entente, England among them were interested in Batumi. In May 19, 1918 the state consuls of Entente asked Noe Ramishvili, minister of internal affairs of the Federation of the South Caucasus Democratic Republic, to give an explanation about Germans becoming active in Batumi and asked him to cooperate with the council of the Entente countries because of events taking place in the South Caucasus.

The occupation government of England was in Batumi from December 1918 to July 1920. As many countries were interested in Batumi because of its strategic location, at the end of 1919 the positions of the English government were seriously weakened. France, the ally of England, was openly expressing its dissatisfaction because of the occupation of Batumi by the English. France had its political and economic interests in the Caucasus. In a letter sent to his government in April 13, 1920, Supreme commissar of France in the Caucasus de Martelli wrote about the enactment of the English in Batumi. Karlo Chkheidze, the head of the delegation of the Georgian Democratic Republic at the peace conference in Paris, was speaking about the weakness of the English occupation regime. He informed Lord Curzon, the minister of foreign affairs of England, from Paris that the English detachments could not control the situation and that in fact they could only control Batumi and its port. In all other provinces, especially in those that bordered Ottomans, the existence of the English forces and the English administration was not felt at all.

The minister of foreign affairs for the Democratic Republic of Georgia, Evgeni Gegechkori, could not tolerate the situation and expressed his indignation in a letter to the English general-governor of Batumi, Cook-Collis, because of his anti-Georgian actions and asked Oliver Wardrop, supreme commissioner of England in the South Caucasus to replace him with a person who was benevolent towards Georgia.

O. Wardrop appealed to the Government of England to announce the independence of Georgia, Azerbaijan, Armenia and Daghestan immediately. The government of the Democratic Republic of Georgia in its turn was warning the English government that the Bolsheviks' victory in Georgia might be a threat for English positions in the Near East.

The tense situation in Batumi during the English occupation caused a serious worry for the Persian state. During that period, Persia was occupied by the English army and the political administration of the country was completely under the influence of England. The minister of foreign affairs of Persia sent an official letter to Lord Curzon, the minister of foreign affairs of England at San Remo conference. In his letter,

he wrote that the port of Batumi was an important way of communication with the West for Persia. The government of Persia believed that the only and best way out for free communication should have been the creation of a free zone in Batumi under the aegis of the League of Nations.

The given work underscores that on April 18, 1920 at the very first session of the San Remo conference, Lord Curzon, the minister of foreign affairs of England, demanded that Batumi be declared a part of Georgia in the status of Porto Franco. But the San Remo conference could not agree upon a final decision on the subject. On June 10, 1920 at the session of the British government, it was stated that Batumi should be given to The Democratic Republic of Georgia. Colonel Stokes was instructed to carry out this decision. On July 7, 1920, Batumi was returned to the Democratic Republic of Georgia. However, the supreme council of allies did not annul the issue of Porto Franco and wrote it in the Sevres treaty signed on August 10, 1920 by the Ottoman government. The treaty stated that Batumi was declared an international free port under the mandate of the League of Nations. Besides the member countries of the League of Nations, the port was free for trade for Georgia, Persia, Azerbaijan and Armenia as well. By the force of the treaty Dardanelles and Bosphorus Straits, as well as the Marble Sea, was open for ally countries in war and peace times that in fact meant the capitulation of Ottomans. The Sevres Treaty happened to be a scrap of paper. The Qemali government of Ottomans, supported by Soviet Russia, was actively against it and opposed the fulfilment of the treaty. The government of Bolshevik Russia adroitly used the disagreement of the allies on the issues of the Caucasus and in 1921 signed a friendly treaty with Ottomans. The Ottoman government managed to annul Sevres Treaty at Lozano conference in 1922-1923. After conquering the Caucasus and strengthening Batumi-Baku line in February 26, 1921, Soviet Russia solely signed a treaty with Persia. On March 16, 1921, England was the first European country with whom Russia signed a commercial agreement.

ბათუმის საბითონი 1919-1921 წლებში გაზეთ
“სამუსლიმანო საქართველოს” მიხედვით
(ილენბოგრიძი ანალიზი)

საქართველოს ისტორიის საფუძვლიანი შესწავლისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს არა მხოლოდ პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-რელიგიური საკითხების გამოკვლევა, არამედ საქართველოს და მისი ცალკეული მხარეების იდენტობრივი ანალიზი. მათ შორის კვლევის თვალსაზრისით ერთ-ერთ საინტერესო კუთხეს წარმოადგენს საქართველოს ძირძველი მხარე აჭარა, რომლის შესახებ არაერთი გამოკვლევაა დაწერილი და დღევანდელი ქართული ისტორიოგრაფიის აქტუალურ პრობლემას წარმოადგენს.

აჭარის ისტორიის სხვადასხვა საკითხის გაშუქებასთან ერთად, მნიშვნელოვანია იდენტობრივი ანალიზი. საინტერესოა, საქართველოს ეთნოგრაფიული მხარეები რა ფასეულობებზე დაყრდნობით მოიაზრებდნენ თავს მის ნაწილად. იდენტობა კი სწორედ საზოგადოებრივ აღქმებს გულისხმობს. დავიწყებთ იმით, რომ სამი საუკუნის მანძილზე აჭარა საქართველოსგან განცალკევებით, ოსმალეთის დაქვემდებარებაში არსებობდა და აჭარის მკვიდრთა ცნობიერებაში ქართული ღირებულებების გარკვეული გადაფასება მოხდა. ეს, უპირველეს ყოვლისა, შეეხო სარწმუნოებას. საქართველოს შემადგენლობაში ამ კუთხის დაბრუნების შემდეგაც სპეციფიკურ პირობებში ხდებოდა აქ ეროვნული ცნობიერების ფორმირება. მხედველობაში გვაქვს სარწმუნოების პრობლემა, რომელიც სერიოზულ გავლენას ახდენდა ეროვნული ვინაობის გამორკვევაზე. აღნიშნულ მოვლენას ემატებოდა რუსული ხელისუფლების მიზანმიმართული ღონისძიებები, რაც ამ კუთხის საქართველოსგან საბოლოო მოწყვეტას ითვალისწინებდა. ასეთ პირობებში ეროვნული იდეალებით დატვირთული გაზეთის არსებობა “სამუსლიმანო საქართველოს” სახით, უდავოდ დიდი მნიშვნელობის მოვლენა იყო [სონლულაშვილი 2009: 493].

გაზეთი თავისი არსებობის მანძილზე ქართული, ეროვნული საქმის კეთების პროცესში იყო ჩართული, მისი რედაქციის აჭარის საქართველოსთან გაერთიანების აუცილებლობაზე ფიქრობდა და ამ მიმართულებით აქტიურად მოღვაწეობდა. განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის გაზეთის რედაქტორს მემედ აბაშიძეს.

ჩვენ უკვე შესწავლილი გვაქვს გაზეთ “სამუსლიმანო საქართველოს” მიხედვით იდენტობის პრობლემები აჭარის მაგალითზე. ამი-

ტომ ამჯერად მთლიანად აჭარას აღარ შეეგებებოდა და მხოლოდ ბათუმის საკითხით შემოვიფარგლებით.

ბათუმი და მისი ისტორიის ცალკეული საკითხები არაერთი ქართველი მეცნიერის ყურადღების საგანი გამხდარა. გაზეთ “სამუსლიმანო საქართველოს” მიხედვით, ბათუმის საკითხის კვლევის საფუძველი უკვე არსებობს ქართულ ისტორიოგრაფიაში და ეს დაკავშირებულია მაღხაზ სიორიძის სახელთან [სიორიძე, 2009]. თუმცა იდენტობის მიხედვით მის კვლევას დღემდე ადგილი არ ჰქონია.

ბათუმში, როგორც აჭარის ცენტრში, ბუნებრივია, ვრცელდებოდა ის ძირითადი იდეები კულტურული და პოლიტიკური ელიტის მხრიდან, რაც ეროვნული იდეალების განმტკიცებას და აღორძინებას შეუწყობდა ხელს. ეს მოვლენები პირველ რიგში მიმართული იყო იმ ანტისახელმწიფოებრივი და ანტიეროვნული იდეოლოგიის წინააღმდეგ, რომელსაც აწარმოებდა, ერთი მხრივ, რუსეთის ხელისუფლება და მეორე მხრივ, ოსმალეთი. ბათუმის მოსახლეობა, ფაქტობრივად, მეტად მძიმე მდგომარეობაში იყო ჩავარდნილი. ბათუმის კულტურული და პოლიტიკური ელიტის წარმომადგენლები ცდილობდნენ არა მხოლოდ ცენტრის, არამედ მთელი ოლქის მობილიზებას და ქართული, ეროვნული ფასეულობების წინა პლანზე წამოწევას. საჭირო იყო ყველა სოციალური ფენის ჩართვა ეროვნულ-საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ამ პერიოდში ბათუმის და მისი ოლქის მთავარი პრობლემა და მოთხოვნა საქართველოსთან ავტონომიურად გაერთიანება იყო. ეს პროცესები ნათლად არის ასახული გაზეთ “სამუსლიმანო საქართველოს” ფურცლებზე.

წყაროთა ბაზის ამგვარი დაკონკრეტება შემთხვევითი არ ყოფილა. პრესა არა მარტო ნაციონალური ერთობის ელიტარულ ნაწილზეა გათვლილი, არამედ ფართო ფენებზეც, ამიტომაც რომ ბეჭდური მედია კარგად ასახავს საზოგადოებრივ აღქმებს.

როგორც აღვნიშნეთ, კვლევის ობიექტად ავირჩიეთ გაზეთი “სამუსლიმანო საქართველო“, რომელიც გამოდიოდა 1919-1921 წლებში, ცნობილი ქართველი მოღვაწის, მემედ აბაშიძის რედაქტორობით. სულ გამოვიდა “სამუსლიმანო საქართველოს” 500 ნომერი, რომელთა უმეტესობა გაფანტულია ან დაკარგული. თუმცა შემორჩენილი მასალა სავსებით საკმარისია იმისთვის, რომ პრობლემის შესახებ სრულყოფილი წარმოდგენა შეგვექმნას.

გაზეთი “სამუსლიმანო საქართველო“ ბათუმის შესახებ მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს. მასზე დაყრდნობით შესაძლებელია იმ ძირითადი პრობლემების გამოყოფა, რომლებიც 1919-1921 წლების ბათუმში აქტუალური იყო და საზოგადოებისთვის სასიცოცხლო დატვირთვა გააჩნდა.

არსებული მონაცემების გათვალისწინებით, ჩვენ გამოვყავით შემდეგი საკითხები: 1. პოლიტიკური, 2. სოციალური, 3. ეკონომიკური, 4. როგორ აღიქვამდა ბათუმის საზოგადოება თავს საქართველოსთან და

გარეშეებთან მიმართებაში, 5. როგორ აღიქვამდა საქართველო ბათუმს და ბათუმელებს.

დავიწყოთ იმით, რომ იმ პერიოდში, როდესაც გაზეთი “სამუსლიმანო საქართველო” გამოდის, ბათუმი საქართველოს ხელისუფლების დაქვემდებარებაში არ იმყოფება. ამიტომ ბათუმის კულტურული და პოლიტიკური ელიტის საფიქრალს ბათუმის და მთლიანად აჭარის საქართველოსთან ავტონომიურად გაერთიანება წარმოადგენს. მთავარი საშუალება, რომლითაც ბათუმის წამყვანი საზოგადოება ხალხის ფართო ფენებთან საუბარს ახერხებდა და ცდილობდა მათ ჩართვას ეროვნულ პროცესში, იყო ბეჭდური მედია. სწორედ ამიტომ, გაზეთი “სამუსლიმანო საქართველო” ნათლად გადმოგვცემს იმ სულისკვეთებას, რომელიც არსებობდა ზემოაღნიშნულ პერიოდში. პოლიტიკური სიტუაცია კი მეტად დაძაბული იყო. ბათუმზე გავლენის დამყარებას ერთმანეთს ეცილებოდნენ რუსეთი და ოსმალეთი. განსაკუთრებით აქტიურობდა რუსეთის ხელისუფლება. გაზეთში ვკითხულობთ: “გარდა იმ დიდი “სიკეთისა,” რომ ჩვენი დედაქალაქი ბათუმი უხვად არის დაჯილდოებული აურაცხელი დენიკინელებით, ჩვენ ბედნიერი ვართ კიდევ მით, რომ ბალშევიკებიც ღამობენ ჩვენი ქვეყნის ხელში ჩაგდებას. გადამთიელი რუსები, რომლებიც ჩვენ ქალაქს შემოხიზნიან, ზოგი წითელ მანტიასი გამოხეული და ზოგიც შავ ქურქში ჩამჯდარი, იმდენად გათამამდნენ, რომ მოითხოვენ რუსთა გაბატონებას. დენიკინელები ადერბეიჯანის აგენტებთან ერთად ცდილობენ ცხოვრებაში განახორციელონ დენიკინელ გენერალ ტერმენის პროექტი. ბალშევიკები კი ამაყად გაიძახიან, რომ აქ ლენინის მთავრობა უნდა გავრცელდეს, ბათუმი ლენინის რუსეთს უნდა შეუერთდესო. როგორც დენიკინელების, ისე ბალშევიკების საბოლოო მიზანი ერთია: ჩვენი ქვეყნის რუსეთზე მიწება. ეს ვაუბატონები ისე გრძნობენ აქ თავს, თითქოს ქალაქი ბათუმი და მისი ოლქი მათი სათარეშო მოედანი იყოს; თითქო აქ სტუმრები ჩვენ ვიყოთ და ისინი კი მასპინძლები ბრძანდებოდნენ“ [სამუსლიმანო საქართველო 1920ე: 1]. ბათუმში არსებული სიტუაციით ყველა ცდილობდა საკუთარი უფლებების გაზრდას და მართვის სადავეების ხელში აღებას, რაც, საბოლოო ჯამში, დამლუპველად მოქმედებდა ადგილობრივ მოსახლეობაზე. “ბლომათ შემოგვესივნენ სხვადასხვა ჯურის მტრები. ბლომათ მოიყარეს თავი ჩვენში ავანტიურისტებმა, რომლებიც ბათუმის და მისი ოლქის დაპატრონებას ღამობენ. მათი მიზანია ხალხში არეგ-დარევის შეტანა, არანორმალურ მდგომარეობის კიდევ უფრო გაუარესება, ცხოვრების კიდევ ზედმეტად გაძვირება, ხალხის შეცდენა და მით თავის ბნელ ზრახვების განხორციელება. ეს ბნელი განზრახვა კი იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენმა მტრებმა ხელთ იგდონ ბათუმისა და მისი ოლქის მართვა-გამგეობა“ [სამუსლიმანო საქართველო, 1920ბ: 2].

არასტაბილური პოლიტიკური მდგომარეობა თავისთავად განაპირობებდა სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების სიმძიმეს. ბათუმის მთა-

ვარი პრობლემა 1919-1921 წლებში პოლიტიკის შემდეგ სწორედ სოციალური და ეკონომიკური საკითხი იყო. გაზეთი აღნიშნული პრობლემის გაშუქებას არაერთხელ ცდილობს, რაც თითქმის ყველა სტატიაში იგრძნობა. საკითხის ნათელსაყოფად მოვიყვანო ერთ ციტატას, რომელიც კარგად გამოხატავს იმ მდგომარეობას, რაც ბათუმში არსებობდა. “ჩვენი ქალაქი მეტისმეტად არანორმალურ მდგომარეობაშია. საზღაპრო სიძვირე სულს უხუთავს ქალაქის მცხოვრებლებს; ანტისანიტარიული მდგომარეობა ქალაქისა უმაღლეს წერტილამდე ავიდა; ბინის საკითხის ერთ-ერთი მწვავე საკითხთაგანია, რომელიც დიდ დაკვირვებას, დიდ შრომას მოითხოვს. ვერც სწავლა-აღზრდის საქმეა შესაფერ მდგომარეობაში“ [სამუსლიმანო საქართველო 1920გ: 1].

ბათუმის მოსახლეობა, ბუნებრივია, თავს საქართველოს ნაწილად აღიქვამდა, მაგრამ შემთხვევითი არ იყო კულტურული და პოლიტიკური ელიტის მიერ ქართული ღირებულებების პროპაგანდა-აქტუალიზაცია, რადგან საუკუნეების მანძილზე აჭარის საზოგადოების სხვადასხვა ფასეულობებთან ზიარებას უკვალოდ არ ჩაუვლია და ამიტომ საჭირო იყო სწორად წარმართული ეროვნული პროგრამა, რასაც წარმატებით ართმევდა თავს მემედ აბაშიძის რედაქტორობით გაზეთი “სამუსლიმანო საქართველო“. გაზეთი საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს საზოგადოებრივი აღქმების კვლევის თვალსაზრისით. “ხალხის ინტერესები აბუჩად აგდებული და დამცირებულია. დასძრავენ თუ არა ხმას ადგილობრივნი მცხოვრებნი თავიანთ ჭირ-ვარამის შესახებ, ჩვენი მტრები მაშინვე დაფაცურდებიან, რომ ხალხის სამართლიან მოთხოვნებებს წინ გადაუდგენ. მაშინვე მოხსნიან ინსინუაციებისა და ჭორების გუდას თავს. არა ერთხელ სცადეს ამ ვაჟბატონებმა, რომ ხალხს თავისი ნება-სურვილი სამშობლო საქართველოსთან გაერთიანების შესახებ არ აღეარებინა... მარა ვინ არ იცის, რომ ბათუმის ბედი სავესებით გადახლართულია საქართველოს საარსებო ინტერესებთან; ვინ არ იცის, რომ ბათუმს უსაქართველოთ არ შეუძლია არსებობა“ [სამუსლიმანო საქართველო 1920ა: 3].

გაზეთში მოყვანილია თბილისში გამოცემული სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებიდან ნაწყვეტები, რომლებიც ბათუმის საკითხს შეეხება. მათში გამოხატულია მთელი ქართული საზოგადოების აზრი და სურვილი ბათუმის საქართველოსთან გაერთიანების აუცილებლობაზე და საჭიროებაზე. „თუ ჩვენს ხალხში ცოცხალი სულია – და იგი არის, ეს ბევრჯერაა დამტკიცებული – დღეს უნდა ამოძრავდეს, თავი გაანებოს ყველაფერს და განიმსჭვალოს უდიდესი მოქალაქეობრივის შეგნებით, რომ მოძალადენი კვლავ მოგვედგომიან კარს და ჩვენს განადგურებას ღამობენ, – და სთქვას ხმა მაღლა, რომ ქართველი ერი არავის დააჩაგვრინებს თავს, ბათუმს არავის დაანებებს. საჭიროა ამოქმედება მთელი ეროვნული საზოგადოებრივი აზრისა, ფართო დემონსტრაცია შეურყეველი გადაწყვეტილებისა, რომ ბათუმი საქართველოსია...“ [სამუსლიმანო საქართველო 1920დ: 2].

როგორც სტატიის დასაწყისში აღვნიშნეთ, იდენტობა გულისხმობს საზოგადოებრივ აღქმებს, ამიტომ თავისთავად საინტერესოა იდენტობის პრობლემაზე მუშაობის დროს არა მარტო სოციალურ ფენათა ქართული ერთობის ნაწილად მოაზრების კრიტერიუმების განსაზღვრა, არამედ საქართველოს ცალკეული კუთხეების წარმომადგენლების ქართველად და საქართველოს ნაწილად მოაზრების შეფასება და ანალიზი. როგორც “სამუსლიმანო საქართველოდან” ჩანს, ბათუმი საქართველოს ისტორიულ, კულტურულ და ეთნოგრაფიულ ნაწილად მიიჩნეოდა თავს და საქართველო ასევე საკუთარ განუყოფელ ნაწილად აღიქვამდა მას. მიუხედავად მტრის გამუდმებული იდეოლოგიური მუშაობისა ისტორიული ჯაჭვი არ იყო გაწყვეტილი. “ბათუმი უსაქართველოდ მკვდარია, დამოუკიდებელი საქართველოს არსებობა უბათუმოთ ყოვლად წარმოდგენილია.”

ამდენად, ჩვენ გამოვკვეთეთ ის ძირითადი საკითხები, რომლებიც იდენტობრივი კვლევის თვალსაზრისით საინტერესოა. როგორც ჩატარებული კვლევა ცხადყოფს, 1919-1921 წლებში ბათუმში ეროვნული პრობლემები მეტად აქტუალური იყო.

მითითებული ლიტერატურა:

სამუსლიმანო საქართველო 1920ა – კვლავ მდგომარეობის შესახებ. აჭარელი. №297 (1920).

სამუსლიმანო საქართველო 1920ბ – ამომრჩეველთა საყურადღებოდ. №299 (1920).

სამუსლიმანო საქართველო 1920გ – კვლავ საქალაქო არჩევნებისათვის. №303 (1920).

სამუსლიმანო საქართველო 1920დ – №320 (1920).

სამუსლიმანო საქართველო 1920ე - ჩვენში შემოხიზნულ რუსების თავხედობა. №328 (1920).

სიორიძე, 2009 - სიორიძე მ. გაზეთი “სამუსლიმანო საქართველო“ ბათუმის საშინაო ცხოვრების შესახებ. *ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის შრომები*. 13. ბათუმი.

სონდულაშვილი, 2009 - სონდულაშვილი ნ., ქართული ერთობა და მისი იდენტობა აჭარის მაგალითზე (გაზეთი “სამუსლიმანო საქართველო“), კრ.: *ტბელობა 2009*, თბილისი.

Nato Songulashvili (Tbilisi, Georgia)

The question of Batumi in 1919-1921 from the newspaper 'Moslem Georgia'

Summary

To appreciate the circumstances in Batumi during this period, it is necessary to understand the national consciousness of its inhabitants. The printing material was the principal media for reflecting the identity of the people. The newspaper 'Moslem Georgia' contained valuable information to analyze this subject.

ბათუმის რეჟოლუცია და მელა

XX საუკუნის ბოლოსა და XXI საუკუნის დასაწყისში საქართველოში განვითარებულმა პოლიტიკურმა პროცესებმა ხელი შეუწყო ცალკეულ რეგიონებში კონფლიქტური სიტუაციების წარმოქმნას. ერთ-ერთი ასეთი რეგიონი იყო აჭარა, სადაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსეთმა. რუსეთისათვის აჭარა საქართველოზე ზეწოლის იარაღი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ იქაური მოსახლეობა ცალკე გამოყოფას არ მოითხოვდა, კონფლიქტური სიტუაცია აჭარაში მაინც შეიმჩნეოდა, რაც პოლიტიკურ და ინსტიტუციურ ხასიათს ატარებდა.

აჭარაში განვითარებულ მოვლენებს ყველა დიდი გეგმის ერთ ნაწილად მიიჩნევდა, ხოლო ასლან აბაშიძის ფონზე მთელ საქართველოში ახალი პრობლემები იქმნებოდა. თბილისში – სოციალური, ჯავახეთში – ნაციონალური, კოდორში – ტერიტორიის დაკავების. ყველა პრობლემის მიზეზი კი რუსეთი იყო.

საყურადღებოა, რომ აჭარის პრობლემებს თბილისში გაზის გათიშვა და დენის გაძვირება დაემატა, ჯავახეთში ქართველებსა და სომხებს შორის შეტაკება მოხდა, კოდორში კი აფხაზი მზვერავები გამოჩნდნენ. არსებული სიტუაცია ნელ-ნელა კულმინაციას უახლოვდებოდა. რუსეთმაც ხომ სწორედ ასე დაგეგმა მოვლენების განვითარება. შედეგად კი საქართველო კატასტროფის წინაშე აღმოჩნდა. ასლან აბაშიძე რეალობისაგან შორს იყო. მას არ ჰქონდა ობიექტური ინფორმაცია, არ იცოდა სინამდვილეში რა ხდებოდა. “მე ხალხის რჩეული ვარ და ჩემს გადასაყენებლად, კონსტიტუციის დაცვით, სახალხო რეფერენდუმის ჩატარება მოგიწევთ” – აცხადებდა იგი. არა და, აჭარის მოსახლეობის უმრავლესობა აბაშიძისა და მისი ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოდიოდა. აბაშიძე კი არაფრის დათმობას არ აპირებდა. “აჭარა ომს ელოდება” – აღნიშნა მან “რია ნოვოსტი-სათვის” მიცემულ ინტერვიუში [Агент. “Ри#новости”, 05.05.04.].

მოსკოვსა და ვაშინგტონს შორის აქტიური და კულუარული მოლაპარაკებები მიმდინარეობდა. “მოვლენათა განვითარებაში აშშ-მა უდავოდ დიდი როლი ითამაშა. მაგრამ, რომ არ ყოფილიყო სახალხო გამოსვლები ბათუმში და ამას აბაშიძე არ შეეშინებინა, ბუნებრივია, მოსკოვსა და ვაშინგტონს შორის არც რაიმე მოლაპარაკებას თუ ზეწოლას ექნებოდა საფუძველი” – აღნიშნავდა გაზეთ “კვირის პალიტრაში” გამოქვეყნებულ ინტერვიუში ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორი შოთა ნადირაშვილი [გაზ. “კვირის პალიტრა,” 10-16.05.04].

ვფიქრობთ, საინტერესოა ერთი გარემოება, რომ ინტერვიუერმა სასაუბროდ პოლიტიკოსი კი არ მოიწვია, არამედ ფსიქოლოგი. ამით

მას უნდოდა ეჩვენებინა, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით რა გავლენა მოახდინა რევოლუციამ ასლან აბაშიძეზე. როგორც ვხედავთ, აბაშიძისა და მისი რეჟიმის წინააღმდეგ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა არა მარტო ინფორმაციულმა, არამედ ფსიქოლოგიურმა ომმაც.

ჩვენი აზრითაც, მიუხედავად იმისა, რომ ბათუმში ერთი შეხედვით ხელისუფლების შესაცვლელად სიტუაცია მომწიფდა და ამ პროცესში აშშ-ც აქტიურად იყო ჩართული, მიგვაჩნია, რომ განმსაზღვრელი ხალხის აქტიურობა და პოლიტიკური მზაობა იყო, რამაც ძალიან შეუწყო ხელი რევოლუციის უსისხლოდ და, გარკვეულად, უმტკივნეულოდ დასრულებასაც. "ხმა ღვთისა და ხმა ერისა" – აბაშიძე იძულებული გახდა ერთსულოვანი ერის ნებას დამორჩილებოდა.

მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია ასევე ისიც, რომ აჭარის მოსახლეობის დიდი ნაწილი იმ მომენტში სრულ ნდობას უცხადებდა საქართველოს პრეზიდენტს, ბ-ნ მიხეილ სააკაშვილს, რომელმაც ცალსახად განაცხადა, რომ აჭარის ავტონომიას არ შეეხებოდა, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ამ საკითხმა აზრთა სხვადასხვაობა და კამათი გამოიწვია. საზოგადოებისთვის კითხვის ნიშანი მაინც რჩებოდა. პოლიტიკოსების მხრიდან კი ამას საკმაოდ სწრაფი რეაგირება მოჰყვა. ნაწილი მიიჩნევდა, რომ ავტონომია უნდა გაუქმებულიყო, ნაწილი კი, პირიქით, მის შენარჩუნებას მოითხოვდა. განსაკუთრებით ფართო გამოხმაურება მოჰყვა "რუსთავი 2-ის" ეთერით კობა დავითაშვილის გამოსვლას აჭარის ავტონომიის გაუქმებასთან დაკავშირებით.

ქართულ პრესაში ამ საკითხზე მრავალი საინტერესო პუბლიკაცია დაიბეჭდა. გაზეთმა "ახალი თაობა" გამოაქვეყნა ინტერვიუ გურამ შარაძესთან. იგი აღნიშნავდა, რომ მმართველ წრეში აზრი ორად გაიყო. ზოგს ავტონომიის შენარჩუნებით სურდა პოლიტიკური ქულეებისა და აჭარის მოსახლეობის ავტონომისტების გულის მოგება, ზოგიერთებს კი ამ ავტონომიის გაუქმების მოწოდებით უნდოდა ანგარიში გაესწორებინა თავისი მოძმეებისათვის. გურამ შარაძე ფაქტებისა და არგუმენტების მოშველიერებით მსჯელობს, თუ როგორი სარწმუნოებრივი და კულტურული შინაარსი ჰქონდა ერთ დროს აჭარის ავტონომიას, ხოლო დღეს ყოველგვარ შინაარსსაა მოკლებული. უფრო დამაჯერებელია შარაძის მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ ავტონომიის არსებობა მხოლოდ მოსახლეობის გადასაწყვეტია და არა ხელისუფლების [გაზ. "ახალი თაობა," 08.05.04].

ჩვენი აზრით, აჭარის ავტონომია საკმაოდ სათუთი თემაა და დიდ დაკვირვებასა და რუდუნებას მოითხოვს. ისიც ცხადია, რომ საქართველოს მთავრობამ სწორი პოზიცია გამოხატა ამ საკითხთან დაკავშირებით, რამაც მოსახლეობაში პოზიციები გაუმყარა და ნდობა შეუნარჩუნა, ხოლო თუ ოდესმე ავტონომიის გაუქმების საჭიროება იქნება, ერთადერთ სწორ გზად რეფერენდუმი მიგვაჩნია.

"აჭარა, სადაც 400 ათასი კაცი ცხოვრობს, ნავთობის გადამუშავების და ტრანსპორტირების მნიშვნელოვანი ცენტრია. ის საკუთარ

თავს ავტონომიურ რესპუბლიკას უწოდებს, მაგრამ მისი სტატუსი საბჭოთა კავშირის დაშლის მომენტიდან გაურკვეველია” – აცხადებდა “ევრონიუსი” [“Euronews”, 05.05.04].

ევრონიუსის ამ მოსაზრებას არ ვეთანხმებით. აჭარა კი არ უწოდებდა საკუთარ თავს ავტონომიურ რესპუბლიკას, არამედ ეს მისი სტატუსი იყო, მიუხედავად აბაშიძის მცდელობისა – შეექმნა საკუთარი სამყარო, საკუთარი კანონებით.

2004 წლის ბათუმის რევოლუციას აჭარის ხელისუფლების დამხობა და კონფლიქტების დარეგულირება მოჰყვა. აბაშიძის ზეობას ბოლო მოეღო. ეს იყო პოლიტიკური კონფლიქტის მოგვარება სამხედრო ძალის ჩაურევლად.

“გიორგობიდან – გიორგობამდე” – ასეთი იყო საინფორმაციო საშუალებების ლაიტმოტივი. ექსპერტების ვარაუდით, ვარდებისა და ბათუმის რევოლუციებს ბევრი რამ ჰქონდა საერთო. მათ ბაბუების ქარიზმა დაარღვიეს. ორი ბაბუს ეპოქა დასრულდა. ნოემბრის გიორგობას შევარდნაძე დაითხოვეს პოლიტიკიდან, მაისის გიორგობას აბაშიძე შეეწირა. მაგრამ, ამავე დროს, ისინი განსხვავებაზეც საუბრობდნენ. უპირველესად, ფინალური ეტაპია აღსანიშნავი: რევოლუციის შემდეგ შევარდნაძე საქართველოში დარჩა, ხოლო აბაშიძე მოსკოვში გაიქცა.

ქართველი პოლიტიკოსების უდიდესი ნაწილის აზრით, ასლან აბაშიძე, როგორც პოლიტიკური ფიგურა, საქართველოში ვეღარ დაბრუნდება, რადგან მან გამოუსწორებელი შეცდომები დაუშვა და, უფრო მეტიც, ხიდების აფეთქებისა და დემონსტრაციის დარბევის შემდეგ, კრიმინალად ითვლება. დანაშაულზე კი პროკურატურა ვალდებულია სისხლის სამართლის საქმე აღძრას.

სრულიად საპირისპიროა რუსი პოლიტიკოსებისა და პუბლიცისტების შეხედულება. მათი თვალსაზრისით, “აბაშიძე სეპარატისტი არ იყო, – ის არასოდეს ლაპარაკობდა თავისი პატარა ავტონომიის გამოყოფაზე. მან თავისი სამყარო შექმნა – იმ კანონებით, რომლებიც მისაღებად და კანონიერად მიაჩნდა” [“Российская Газета”, 10.05.04].

ვფიქრობთ, ეს მოსაზრება, რბილად რომ ვთქვათ, აბსურდულია, ნუთუ შესაძლებელია დასაგმობად არ მივიჩნიოთ ის, რომ აბაშიძემ საკუთარი სამყარო შექმნა თავისივე გამოგონილი კანონებით და ისე მოქმედებდა, როგორც სურდა, საქართველოს ხელისუფლებას კი ფაქტობრივად არ ემორჩილებოდა. თუმცა, რა თქმა უნდა, ჩვენთვის გასაგები და ცხადია რუსული პოზიცია.

ასლან აბაშიძის მთავარ შეცდომად, ვფიქრობთ, სამართლიანად და სწორად მიიჩნევენ იმას, რომ მას გამბედაობა არ ეყო საქართველოს ახალგაზრდა მთავრობას გვერდით დასდგომოდა. რა თქმა უნდა, ასეთი საქციელით პოზიციებს გაიმყარებდა და ხალხის ნდობასაც დაიმსახურებდა. ასევე აღსანიშნავია მეორე დიდი შეცდომა, რომელიც მან ჩაიდინა – ხიდების აფეთქებით სამუდამოდ გაწყვიტა ნდობის

ჯაჭვი, რომელიც მას ხალხთან აერთებდა. ასე რომ, იმ რეჟიმმა, რომელიც აჭარაში დაამყარა აბაშიძემ, მის საწინააღმდეგოდ იმუშავა.

რევოლუციის შემდეგ აჭარაში დრო ორად გაიყო: აბაშიძის დრო და მისი შემდგომი. აბაშიძის დროს ყველაფერი აკრძალული იყო, შემდგომში კი ყველაფერი დასაშვები – ასეთი იყო მაშინდელი საინფორმაციო საშუალებების ძირითადი ტონი. აღსანიშნავია, რომ აბაშიძის რეჟიმმა ორი დაპირისპირებული მხარე წარმოშვა, რასაც საზოგადოების გახლეჩა მოჰყვა. აბაშიძის მომხრენი ცდილობდნენ ძალაუფლების შენარჩუნებას და კომპრომისზე წასვლის სურვილს არ გამოთქვამდნენ. აჭარა მართლაც იდგა ომის საშიშროების წინაშე, მაგრამ, საბედნიეროდ, იგი სისხლისღვრას გადაურჩა. საზოგადოებამ აბაშიძე უმტკივნეულოდ მოიშორა თავიდან.

“ასლან აბაშიძე გაიქცა, აჭარა თავისუფალია!”, “აჭარის ღომის შუღერობა”, “ხიდების აშენებით თავმომწონე ფეოდალი მატჩანეში ხიდების ამფეთქებლის სახელით შევა” – ასეთი ციტატების სიმრავლით გამოირჩეოდა ქართული პრესა.

ამერიკელები კი ასლან აბაშიძეს სადამ ჰუსეინს ადარებენ, “მინი სადამ ჰუსეინს” უწოდებენ და აღნიშნავენ, რომ აჭარა “მინიატურული ლიდერის ფეოდალური სახელმწიფო იყო, რომელსაც კარგი ურთიერთობა ჰქონდა რუს გენერლებთან” [“Economist newspaper”, 10.05.04].

ბათუმის რევოლუციამ ერთხელ კიდევ აჩვენა, რომ პოლიტიკა ძალიან ბევრს წყვეტს. აშშ-ის დაჟინებული მოთხოვნა და რუსეთის პრეზიდენტის თანხმობა რომ არ ყოფილიყო, დაძაბულობა შესაძლებელია შეიარაღებულ კონფლიქტში გადაზრდილიყო. “რუსეთი ცდილობს, კავკასიაში თავისი გავლენა და მნიშვნელობა დააფიქსიროს. რევოლუციაში ჩართვით ის მსოფლიოს უცხადებს – აქ, შავი ზღვის სანაპიროზე, არაფერი არ შეიძლება უჩემოდ მოხდეს” [გაზ. “ალია”, 06-07.05.04]. სამწუხაროდ, ქართველებს საკმარისზე მეტი გვაქვს იმის გამოცდილება, თუ როგორ ცდილობს რუსეთი თავისი ამბიციური ზრახვების განხორციელებას და პოზიციების განმტკიცებას სხვადასხვა, არც თუ მისაღები მეთოდით, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს ის შემთხვევაა, როდესაც მან ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა და პოლიტიკური თვალსაზრისით უფრო მომგებიანი დროისთვის გადადო აქტიური და ღია მოქმედება, რაც 2008 წლის აგვისტომ დაადასტურა კიდევ. და მაინც, რუსეთი ცდილობდა ცალსახად დაეჭირა მხარი რევოლუციისათვის, სინამდვილეში მას თავისი მიზნები ამოძრავებდა. “აჭარული კრიზისის მანძილზე, მოსკოვს ორი მიზანი ამოძრავებდა. პირველი, რომ კონფლიქტი შეიარაღებულ დაპირისპირებაში არ გადაზრდილიყო და ამას მიაღწია კიდევ; ამავე დროს, ცდილობდა (თუმცა, ოფიციალურად ამას არ აღიარებდა), მისთვის სასურველ აბაშიძეს ხელისუფლება შეენარჩუნებინა, ეს კი არ გამოუვიდა” [“Независимая Газета”, 17.05.04].

რუსული პოლიტიკისთვის, რა თქმა უნდა, არამომგებიანი და არასახარბიელო პირობა იყო აჭარა აბაშიძის გარეშე, რადგან ის ამ რეგიონზე გავლენას საბოლოოდ კარგავდა. ჩვენი აზრით, ყურადღება უნდა მივაქციოთ საინტერესო ტენდენციას: დასავლური პრესა იმ პერიოდში უკვე ხმამაღლა აღაპარაკდა იმაზე, რომ აბაშიძის გადადგომა ამიერკავკასიაში რუსეთის პეგემონობის გედის სიმღერაა, რაც შეიძლება ამ ათწლეულში რუსეთის ზესახელმწიფოს დაშლის დასაწყისიც გახდეს. რამდენად გამართლდება დასავლელი ექსპერტების აზრი, რა თქმა უნდა, მომავლის საქმეა, მაგრამ ერთი რამ კი უდავო ფაქტია – რუსეთმა ვერ მოახერხა აჭარაზე გავლენის შენარჩუნება და, ალბათ, ამ მარცხმაც განაპირობა, რომ შემდგომში უფრო აგრესიულ პოლიტიკას მიმართა.

არანაკლებად ყველასთვის საინტერესო იყო ის გარემოება, თუ როგორ მოახერხებდა ახალი მთავრობა პარალიზებული ბათუმის ცხოვრებისეულ ფერხულში ჩაბმას და ჩვეულებრივი ყოველდღიურობის დაბრუნებას. უნდა ითქვას, რომ ამ საკითხზე შეხედულებები ყოველთვის არ იყო ოპტიმისტური განწყობის, თუმცა, საბედნიეროდ, სკეპტიკოსების მისამართით უნდა ითქვას, რომ ბათუმში ფართომასშტაბიანი აღმშენებლობა მიმდინარეობს და რაც აჭარაში ხდება, რუსეთისათვის სასიხარულო და სასურველი ნამდვილად არ არის.

ქართული პრესის ფურცლებზე არაერთხელ გაიჟღერა ინფორმაციამ ამერიკის მთავრობის დახმარების შესახებ. ჟურნალ-გაზეთები იმასაც კი აღნიშნავდნენ, ამერიკას თავის დროზე ასე რომ დაეჭირა მხარი საქართველოსთვის ცხინვალის რეგიონსა და აფხაზეთში, ეს ტერიტორიები უკონტროლო არ იქნებოდა. ბათუმის რეკონსტრუქციას, რა თქმა უნდა, ოსეთისა და აფხაზეთის უკანონო ხელისუფლება აღფრთოვანებით არ შეხვედრია. ისინი იხსენებდნენ 1989-1992 წლების მოვლენებს და ამაში ქართველებს ადანაშაულებდნენ, ხოლო რუსებს მშვიდობის გარანტიად მიიჩნევდნენ.

”აჭარისაგან განსხვავებით, სამხრეთ ოსეთი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა” – აცხადებდა ბორის ჩოჩიევი. ვლადისლავ არძინბას აზრით კი საქართველოს ხელისუფლება ეიფორიაში იმყოფებოდა. “ჩვენთან ვარდების რევოლუცია არ გამოუვათ, რადგან აფხაზეთი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, ის საქართველოს ნაწილი არ არის და აქ არც ქართველები ცხოვრობენ” – განაცხადა მან. როგორც ჩოჩიევის, ასევე არძინბას პოზიცია ბადებს კითხვას: ბათუმის რეკონსტრუქციამ საფრთხე ხომ არ შეუქმნა ყოფილ ავტონომიებს? [გაზ. “კვირის პალიტრა”, 17-23.05.04].

როგორც ვხედავთ, ბათუმში მიმდინარე მოვლენები ფართო განხილვის საგანი გახდა. უცხოური პრესა საუბრობდა სააკაშვილის პირველი სერიოზული გამოცდის წარმატებით ჩაბარების შესახებ, რუსულ გამოცემებში კი აშკარად იმედგაცრუება და სარკაზმი სჭარბობდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, რუსულმა საინფორმაციო საშუალებე-

ბებმა ტონი შეიცვალეს. მათ აღიარეს, რომ ამხელა მიტინგს ასლან აბაშიძის მმართველობის დროს ბათუმში ევრაზიის ბედავდა. რუსეთის საზოგადოებრივი ტელევიზია კი ობიექტურ ინფორმაციებს გადასცემდა აჭარის ხალხმრავალი მიტინგის შესახებ. რევოლუციის მეორე დღესვე გამოაცხადა, რომ კონფლიქტი გადაიჭრა. მოსკოვმა ავტონომიის ყოფილი მეთაური ოჯახით ჩაიბარა, ვაშინგტონმა კი რეგიონში თავისი კონტროლის გაძლიერების შესაძლებლობა მიიღო.

ჩვენი აზრით კი სწორედ ის მოხდა, რაც უნდა მომხდარიყო. ამ კონკრეტული ფაქტით საქართველოს გამთლიანებისა და გაძლიერების წარმატებული, მაგრამ რთული პროცესი დაიწყო.

მითითებული ლიტერატურა:

- გაზ. "ალია", 2004 წლის მაისი.
- გაზ. "ახალი თაობა", 2004 წლის მაისი.
- გაზ. "კვირის პალიტრა", 2004 წლის მაისი.
- გაზ. "რეზონანსი", 2004 წლის მაისი.
- გაზ. "საქართველოს რესპუბლიკა", 2004 წლის მაისი.
- Газ. "Московская Газета", 10 мая 2004 г.
- Газ. "Независимая Газета", 17 мая 2004 г.
- Газ. "Российская Газета", 10 мая 2004 г.
- Агент. "РиА новости", 5 мая 2004 г.
- Newsp. "Economist newspaper", May of 2004 year.
- "Die Tageszeitung", 10 Mai 2004.
- BBC NEWS, 5th of May 2004 year.
- Euronews, 5th of May 2004 year.
- www.utro.ru 7 мая 2004 г.

Maka Dolidze, Nino Mindiashvili (Tbilisi, Georgia)

The Batumi Revolution and the Media

Summary

Political processes that developed in Georgia at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries provided a foundation for the creation of conflict situations in several regions. One of these regions was Adjara, where Russia played an important role. For Russia, Adjara was the leverage for exerting pressure on Georgia. Ajarians did not want to be separated from Georgia. No valid reasons existed for separation of Ajara from Georgia. The conflict was political and institutional. According to contemporary media, the problem of Adjara is only a part of a bigger plan. Aslan Abashidze created new political problem for Georgia.

The country was in a disastrous condition. Abashidze was unrealistic. He did not have objective information and he was not in tune with what was happening in real life. Active and lobby negotiations were proceeding between Moscow and Washington. Revolution of Batumi showed once again that politics plays a great role. If there had not been a demand from the United States Government and if the Russian president's consent had not been received, tension could have developed into an armed conflict. Not only informational, but psychological war played an important role against Abashidze and his regime. The revolution of Batumi in 2004 was followed by subversion of government and resolution of conflict. From "Giorgoba to Giorgoba" – it was the theme of the media. In experts' opinion the Rose Revolution and Batumi Revolution had very much in common. They ended "Grandfathers" charisma. The epoch of two grandfathers finished. At Giorgoba in November, Shevardnadze was discharged from politics; at Giorgoba in May – Abashidze was discharged. But on the other hand, many differences are pointed out. In the final outcome following the revolution, Shevardnadze stayed in Georgia, but Abashidze escaped to Russia.

Thus, from publications discussed above we can conclude the following: events happening in Batumi received great attention from the media; foreign media objectively reported processes; in contradiction to foreign media, desperation and sarcasm predominated in Russian media.

#####

Nebi Gümüş
(Rize, Türkiye)*

18. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ABAZA KORSANLARININ BATUM'A SALDIRILARI

A. Batum ve Çevresine Abaza Saldırıları

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Abaza korsanlarının Batum ve çevresine yaptıkları saldırılar, Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli meselelerden birisi olmuştur. Zira korsanlar, kıyılara yakın yerlerde küçük kayıklarla dolaşıp önceden belirledikleri noktalarda karaya çıkıp halkı esir etmekte idiler. Osmanlı Devleti, Doğu Karadeniz kıyılarını tehdit eden bu saldırılar ile 16. Yüzyıldan beri mücadele etmektedir.

18. Yüzyıl başından itibaren Batum ve çevresine korsan saldırılarının olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu döneme ait bir belgede Erzurum beylerbeyi Halil Paşa'nın, Gönye (Gonio) tarafına saldırıp Müslümanları esir eden ve insanlara zarar veren Abaza korsanlarını cezalandırmasının istenmesi¹, bunu göstermektedir.

Saldırlardan en çok zarar gören bölge, Batum ve Acara'dır. Nitekim Batum ve Gönye sancaklarının bölgeyi Abaza korsanlarına karşı muhafaza şartıyla verildiği ifade edilen bir belgede korsanların Batum Kalesi'ne iki saat mesafedeki Mahincaur ve çevresini basıp Müslümanlardan yüzyirmi adam, kadın ve çocuğu esir ettikleri ve halkın korku içinde olduğu belirtilmektedir². Abazalara karşı alınan tedbirlerin Batum ve Gönye çevresini korumak için olması da bunu göstermektedir³.

Bu tür eylemleri gerçekleştirenler genellikle Abazalar olarak zikredilmektedir. Bölgedeki başka unsurlar da bu tür faaliyetler içinde olsalar da bu konuda en çok dikkat çekenler Abazalardır. Bu kimseler için korsan denilebilir. Zira bunlar Osmanlı belgelerinde denizde kayıklarla dolaşan eşkıya olarak tanımlanmaktadır.

Abaza korsanlarının saldırılarına bazen Megrellerin de destek verdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bazı belgelerde denizde kayıklarla dolaşan Abazaların, karada ise Megrellerin bölge halkının güvenliğini tehdit ettikleri ifade edilmektedir⁴. Ayrıca Ruh Kalesi'ne zahire naklini engelleyenler ve halkı öldürenler olarak Abazalarla birlikte Megrellerin zikredilmesi⁵ de bunu

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi nebigumus@yahoo.com

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, CXXXIV, 26.

² BOA, MD, CXXX, 456.

³ Çelebizâde Âsım Efendi, *Tarih*, İstanbul 1282, s. 113.

⁴ Nodar Şengelia, *Osmaluri Dokumenturi Tzkaroebi Anaklisa da Ruhis Tziheebis Şesaheb (XVII-XVIII ss.): Anaklia ve Ruh Kaleleri Hakkındaki Osmanlı Belgeleri (XVII-XVIII. Yüzyıllar)*, Tbilisi 1982, s. 244; HbKM, p.1, a.e. 8839; s. 207-208; HbKM, p. 1, a.e. 3660, p. 1.

⁵ Şengelia, 242; HbKM, p.1, a.e. 8838.

göstermektedir. Hatta bazen bölgedeki saldırılarda Abaza ve Megrellerle birlikte başka Gürcülerin de hareket ettiklerini görülmektedir¹.

B. Korsanlara Karşı Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti, Abaza korsanlarının saldırılarına karşı çeşitli tedbirler almıştır. Erzurum beylerbeyinin askerî bir sefer ile bölgeye geldiğine ve kendisinden Abaza korsanlarına karşı harekete geçmesinin istendiğine yukarıda değinilmişti. Bunun gibi başka askerî tedbirler de alınmıştır. Abaza saldırılarını engellemek için onları Megrellerin desteğinden mahrum bırakmanın da düşünüldüğü görülmektedir. Bu çerçevede Samegrelo beyine yazılan bir yazıda Abaza korsanları veya başkalarının Faş, Anakara ve bölgedeki diğer kalelere zarar vermeleri ve yollarda bir kimsenin zarar görmesi halinde zararın kendisine tazmin ettirileceği tehdidi dile getirilmektedir².

Abaza korsanları daha çok denizde kayıklarla dolaştıklarından sadece karadan asker gönderilmesi yeterli olmamaktadır. Bu sebeple gemiler hazırlanıp korsanlara karşı deniz gücünün görevlendirilmesi³, hususu da dikkate alınmıştır.

Abaza korsanlarının bölgedeki Osmanlı garnizonlarına zahire götüren gemileri hedef aldıkları, Batum ve Gönnye kadısı Ömer'in bu hususun önlenmesi için çaba harcadığı görülmektedir⁴. Ayrıca korsanlara karşı alınan tedbirler çerçevesinde Abaza bölgesine tuz ve zahire nakli yasaklanmış, yasağın uygulanması için bölgedeki yetkililer ciddi biçimde uyarılmıştır. Nitekim bölgedeki bazı kadılara gönderilen bir yazıda Abaza korsanları bölgesine, yasağa rağmen gizlice tuz ve zahire götürenlerin haber alındığı belirtilerek buna engel olmak için iskele eminlerine iyice tenbih olunması istenmektedir. Yazıda ayrıca Abaza bölgesine tuz ve zahire götürenler ve gemi sahiplerinin cezalandırılacağı, gemilere el konacağı ve gerekli tedbirleri almadıkları için iskele eminleri ve kadıların da en ağır biçimde cezalandırılacakları ifade edilmektedir⁵. Yazının bir sureti Gönnye sancakbeyine, Trabzon'dan Gönnye'ye kadar olan kadılara, Trabzon mütesellimine ve Gönnye ve Batum kalelerinin zabıtlarına yazılmıştır⁶.

Osmanlı Devleti, korsan saldırılarını önlemek için başka çabalar da ortaya koymuştur. Mesela Abaza saldırılarına karşı gerekçe olarak ileri sürülen Lazların Abaza bölgelerine saldırıları, bu çerçevede Osmanlı Devleti tarafından önlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Lazların saldırılarına karşı himaye isteyen Abaza beyi Rostom'a, istediği güvence verilmiştir⁷. Rostom'a yazılan bir yazıda, bundan sonra Lazların veya başkalarının ülkesinden esir alamayacakları ifade edilmekte, kendisinin de Abaza korsanlarını kontrol edip halka zarar vermelerine müsaade etmemesi istenmektedir⁸. Trabzon valisine ve bölgedeki kadılara yazılan bir yazıda

¹ Şengelia, 281-283: HbKM, p. 307a, a.e. 25a.

² BOA, MD, CXXXIX, 252.

³ Şengelia, 281-283: HbKM, p. 307a, a.e. 25a.

⁴ Şengelia, 249: HbKM, p. 1, a.e. 8810.

⁵ BOA, MD, CXXXI, 280.

⁶ BOA, MD, CXXXI, 281.

⁷ Çelebizâde, 114-116.

⁸ BOA, MD, CXXXI, 1158.

Rostom'un ve Abaza iskeleleri beylerinin itaat ettiği belirtilerek Lazların ve başkalarının Abaza bölgesinden esir almamaları konusunda uyarılmaları istenmektedir¹. Yazının bir sureti Gönye sancakbeyi Mustafa Paşa ve Batum kadısına gönderilmiştir². Bu husus önemlidir, zira Abazaların Batum ve Gönye taraflarını tahrip etmelerine Lazların Abaza bölgelerine yaptıkları saldırıların sebep olduğu ifade edilmektedir³. Veya en azından bunun bir bahane olarak ileri sürüldüğü söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin korsan saldırılarını önlemek için kaleleri inşa ve tamir ettiği, korsanların ise buna engel olmak için yoğun çaba harcadıkları dikkat çekmektedir. Sohum Kalesi'nin tamirine karşı korsanların bölgedeki Osmanlı askerleri ve inşaat işçilerine saldırılarında ortaya çıkan sivil ve askeri kayıplar⁴, konunun önemini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti, bölgeyi Abaza korsanlarına karşı korumak için Tzihiszir Kalesi'ni de tamir ettirmiştir. Ayrıca sonraki yıllarda Abaza korsanlarına karşı Guria beyinden de yardım istenmiştir. Nitekim Guria beyine yazılan bir yazıda Abaza korsanlarının saldırılarına karşı bölgenin korunması için kalenin tamir edildiği, bölgedeki Osmanlı görevlileriyle birlikte hizmet etmesi ve Faş Kalesi'ne kadar yolların emniyet altına alınması istenmektedir⁵.

Osmanlı Devleti, Batum ve çevresinin güvenliğine büyük önem vermiştir. Hatta buraya Doğu Karadeniz kıyılarının güvenliği için merkez rol verilmiştir. Faş Kalesi'nin tamiri tamamlandıktan sonra kalenin muhafazası görevinin, Gönye sancakbeylerine verilmesi⁶, bunu göstermektedir. Gönye sancakbeyliği görevinin Faş muhafazası şartıyla verilmesi ve bölge halkının özellikle Abaza korsanlarına karşı korunmasının istenmesi⁷ de bu hususu desteklemektedir.

SONUÇ

18. Yüzyılın ilk yıllarında Abaza korsanları tarafından Batum yakınlarındaki Mahincauri'ye yapılan bir saldırıda halktan 120 Müslüman esir edilmiş ve bu tür saldırılar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu tür saldırıları düzenleyen korsanlara karşı çeşitli tedbirler almıştır. Bunların bir kısmı askeri tedbirlerdir. Diğerleri ise Abaza korsanlarının bölgesine tuz ve zahire naklinin yasaklanması ve bölgedeki Tzihisziri, Faş ve Anakara gibi kalelerin tamir edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Guria ve Samegrelo beylerinden de yardım istenmiştir.

¹ BOA, MD, CXXXI, 1159.

² BOA, MD, CXXXI, 1160.

³ Çelebizâde, 114.

⁴ BOA, MD, CXXXIV, 708.

⁵ BOA, MD, CXXXIX, 249.

⁶ BOA, MD, CXXXV, 1089, 1566; CXXXVIII, 763.

⁷ BOA, MD, CXXXIX, 1730.

kaynaklar:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defteri (MD)*, CXXX

BOA, *MD*, CXXXI

BOA, *MD*, CXXXIV

BOA, *MD*, CXXXV

BOA, *MD*, CXXXVIII

BOA, *MD*, CXXXIX

Çelebizâde Âsım Efendi, *Tarih*, İstanbul 1282

შენგელია 1982 – შენგელია ნ., ოსმალური დოკუმენტური წყაროები
ანაკლიისა და რუხის ციხეების შესახებ (XVII-XVIII სს.), თბილისი.

აფხაზი მეკობრეების თავდასხმები ბათუმზე XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში

ა) აფხაზთა თავდასხმები ბათუმსა და მის შემოგარენზე

XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში ბათუმსა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე აფხაზი მეკობრეების თავდასხმები ოსმალეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემატაგანი იყო. მეკობრეები თავიანთი პატარა ნავეებით სანაპიროსთან ახლოს ცურავდნენ და ხშირად წინასწარ დაგეგმილ ადგილებზე ნაპირზე გამოდიოდნენ, ადგილობრივ მკვიდრთ თავს ესხმოდნენ და ტყვედ მიჰყავდათ. ოსმალეთის ხელისუფლება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მსგავს თავდასხმებს XVI საუკუნიდან მოყოლებული ებრძოდა.

ირკვევა, რომ ბათუმზე და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე მეკობრეთა თავდასხმები XVIII საუკუნის დასაწყისშივე ხდებოდა. ამას მოწმობს აღნიშნული პერიოდით დათარიღებული დოკუმენტი, რომლითაც არზრუმის ბეგლარბეგი ჰალილ ფაშა ითხოვს იმ აფხაზთა დასჯას, რომლებიც გონიოს მხარეს თავს ესხმიან, მუსლიმი მოსახლეობა ტყვედ მიყავთ და ხალხს ზარალს აყენებენ.¹

თავდასხმებისაგან ყველაზე მეტად ბათუმი და აჭარა დაზარალებულა. ერთ-ერთ დოკუმენტში, რომელიც გაცემულია ბათუმისა და გონიოს სანჯაყების აფხაზი მეკობრეებისაგან თავდაცვის პირობით, გადმოცემულია, რომ აფხაზი მეკობრეები თავს დასხმიან ბათუმის ციხიდან ორი საათის სავალზე მდებარე მახინჯაურსა და მიმდებარე ტერიტორიებზე 120 მუსლიმი, ქალი და ბავშვი ტყვედ აუყვანიათ და ხალხი ძალიან დაუშინებიათ.² აფხაზი მეკობრეებისაგან თავდაცვის მიზნით გატარებული ღონისძიებებიც მსგავსი ფაქტების არსებობას მოწმობს.³

ითვლება, რომ ამ სახის თავდასხმებს ძირითადად აფხაზები აწეობდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ აქ სხვა მოთარეშეებიც იყვნენ, ყურადღება მაინც აფხაზ მეკობრეებზეა გამახვილებული. მათ შეიძლება მეკობრეები ვუწოდოთ, იმდენად, რამდენადაც ოსმალურ საისტორიო დოკუმენტებში ისინი მოიხსენიებიან, როგორც ზღვაში ნავეებით მოხეტიალე ყაჩაღები.

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi nebigumus@yahoo.com სტატია თურქულიდან თარგმნა ზაზა შაშიკაძემ.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, CXXXIV, 26.

² BOA, MD, CXXX, 456.

³ Çelebizâde Âsım Efendi, *Tarih*, İstanbul 1282, s. 113.

ირკვევა, რომ აფხაზ მეკობრეებთან ერთად თავდასხმებში ზოგჯერ მეგრელებიც მონაწილეობდნენ. ზოგიერთი ისტორიული წყაროს მიხედვით, ზღვიდან ნაევებით მოხეტიალე ყაჩაღები და ხმელეთზე მეგრელები რეგიონის მოსახლეობას საფრთხეს უქმნიდნენ.¹ ამას მოწმობს ის ფაქტიც, რომ რუხის ციხეში სურსათის გადამტანებზე თავდასხმაში და ხაღხის დახოცვაში აფხაზებთან ერთად მეგრელებიც მონაწილეობდნენ.² უფრო მეტიც, რეგიონში მომხდარ ზოგიერთ თავდასხმაში აფხაზებთან და მეგრელებთან ერთად სხვა ქართველების მონაწილეობაც ჩანს.³

ბ) მეკობრეების წინააღმდეგ გატარებული ღონისძიებები

ოსმალეთის ხელისუფლება აფხაზი მეკობრეების თავდასხმების აღმოსაფხვრელად სხვადასხვა სახის ღონისძიებებს ატარებდა. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ არზურუმის ბეგლარბეგის წერილის შესახებ, რომელიც ითხოვდა საკუთარი ჯარით ამ ტერიტორიებზე გამოლაშქრებას და აფხაზი მეკობრეების დასჯას. მსგავსი სხვა სამხედრო ოპერაციებიც იქნა ჩატარებული. ჩანს ისიც, რომ აფხაზი მეკობრეების დასუსტების მიზნით ცდილობდნენ მათგან მეგრელების ჩამოცილებასაც. ამ მიზნით სამეგრელოს თავადს მუქარის წერილიც კი გაუგზავნეს, რომელშიც ნათქვამი იყო, თუ ფოთისა და ანაკლიის ციხეებს ზიანი მიადგებოდა, ან გამეფელებს (მგზავრებს) რაიმე დაუშავდებოდათ და დაზარალებოდნენ, თვითონ ეკისრებოდა ამ ზარალის ანაზღაურება.⁴

რადგანაც აფხაზი მეკობრეები ძირითადად ზღვიდან აწარმოებდნენ თავდასხმებს, მათ წინააღმდეგ მხოლოდ სახმელეთო ჯარი არ იყო საკმარისი, ამიტომაც განიხილებოდა საზღვაო ფლოტის ჩართვაც ამ ღონისძიებებში.⁵

ჩანს, რომ აფხაზ მეკობრეებს მიზანში ჰქონდათ გონიოსა და ბათუმის სამხედრო გარნიზონების სურსათით მომმარაგებელი გემები. ბათუმისა და გონიოს ყადი ომერი, მათ შესაჩერებლად ყველანაირ პრევენციულ ღონისძიებას ატარებდა.⁶ გარდა ამისა, იგივე პრევენციის მიზნით აიკრძალა აფხაზეთის ტერიტორიაზე მარილისა და სურსათის გადაზიდვა და ამასთან დაკავშირებით ადგილობრივები მკაცრად იქნენ გაფრთხილებულნი. ამ მხარეში მოღვაწე რამდენიმე ყადისადმი გაგზავნილ წერილში ნათქვამია, რომ მიუხედავად აკრძალვისა, ფარულად მაინც ხდება აფხაზეთში მარილისა და სურსათის გადაზიდვა და ამასთან დაკავშირებით კატეგორიულად უნდა იქნან გაფრთხილებულნი ნავსადგურების უფროსები, რომ აღმოფხვან მსგავსი ფაქტები.

¹ შენგელია 1982: 244; HbKM, p.1, a.e. 8839; s. 207-208; HbKM, p. 1, a.e. 3660, p. 1.

² შენგელია, 242; HbKM, p.1, a.e. 8838.

³ შენგელია, 281-283; HbKM, p. 307a, a.e. 25a.

⁴ BOA, MD, CXXXIX, 252.

⁵ შენგელია, 281-283; HbKM, p. 307a, a.e. 25a.

⁶ შენგელია, 249; HbKM, p. 1, a.e. 8810.

წერილებში ნათქვამია ისიც, რომ გემები ჩამოერთმევათ და სასტიკად დაისჯებიან ის მეპატრონეები, რომელთა გემებითაც ხდება აფხაზეთში მარილისა და სურსათის გადაზიდვა. სასტიკად დაისჯებიან ყადებიც და ის თანამდებობების პირებიც (ნავსადგურის უფროსები), რომლებიც ამის საწინააღმდეგოდ საჭირო ზომებს არ მიიღებენ.¹ იგივე შინაარსის წერილები დაეგზავნათ გონიოს სანჯაყბებს, ტრაპიზონიდან გონიომდე მოღვაწე ყველა ყადის, ტრაპიზონის მმართველს და გონიოსა და ბათუმის ციხისთავებს.²

ოსმალეთის ხელისუფლებას მეკობრეთა შესაჩერებლად სხვა ხერხებისათვისაც მიუმართავს. მაგალითად, აფხაზ მეკობრეთა შესაჩერებლად, მან გამოიყენა ლაზებისა და აფხაზების წინააღმდეგობის საკითხი. ოსმალეთის ხელისუფლება შეეცადა შეეჩერებინა ლაზთა თავდასხმები აფხაზეთის ტერიტორიებზე. ამ საკითხთან დაკავშირებით მან დააკმაყოფილა აფხაზეთის მთავრის – როსტომის მოთხოვნა და გარანტია მისცა მას.³ როსტომისთვის მიწერილ ერთ-ერთ წერილიდან ვგებულობთ, რომ ამიერიდან მას ლაზები ვეღარ შეაწუხებენ, არ მოხდება მისი ტერიტორიებიდან ტყვეების გატაცება, ხოლო როსტომმა თავის მხრივ უნდა აიღოს ვადლებულება, რომ შეაჩეროს აფხაზი მეკობრეები და ხალხს მისცეს მშვიდი ცხოვრების საშუალება. არ დაუშვას მათი თარეში, არც მის სამფლობელოში და არც მის ფარგლებს გარეთ.⁴ ტრაპიზონის მმართველისადმი და რეგიონში მყოფი ყადიებისადმი მიწერილი წერილით კი აფრთხილებდნენ მათ, რომ როსტომმა და აფხაზეთის ზღვისპირა თავადებმა მორჩილება გამოაცხადეს და არც ლაზებს და არც სხვებს არა ჰქონდათ უფლება აფხაზეთიდან ტყვეთა გატაცებისა.⁵ წერილის ერთი პირი გონიოს სანჯაყბებს მუსტაფა ფაშას და ბათუმის ყადს გაეგზავნათ.⁶ ეს საკითხი მნიშვნელოვანი იყო იმდენად, რამდენადაც აფხაზი მეკობრეები ბათუმისა და გონიოს მხარეებში თავდასხმების დროს ანგრევდნენ ყველაფერს, რაც ხდებოდა მიზეზი შემდგომში ლაზების თავდასხმისა აფხაზთა ტერიტორიებზე.⁷ ყოველ შემთხვევაში, მიზეზად ამას ასახელებდნენ.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ოსმალები მეკობრეებისაგან თავის დასაცავად ციხესიმაგრეებს აშენებდნენ და ამაგრებდნენ, აფხაზი მეკობრეები კი ყველაფერს აკეთებდნენ, რომ ხელი შეეშალათ მათთვის. ამას მოწმობს ის ფაქტიც, რომ სოხუმის ციხის აღდგენის დროს აფხაზი მეკობრეები თავს დაესხნენ ოსმალეთის ჯარისკაცებსა და მშენებლობაზე მომუშავე მუშებს, რის შედეგადაც დაიღუპა რამ-

¹ BOA, MD, CXXXI, 280.

² BOA, MD, CXXXI, 281.

³ Çelebizâde, 114-116.

⁴ BOA, MD, CXXXI, 1158.

⁵ BOA, MD, CXXXI, 1159.

⁶ BOA, MD, CXXXI, 1160.

⁷ Çelebizâde, 114.

დენიმე სამხედრო და მუშა.¹ ოსმალეთის სახელმწიფომ, აფხაზი მეკობრეებისაგან თავდაცვის მიზნით, ციხისძირის ციხეც შეაკეთებინა. გარდა ამისა, მომდევნო წლებში აფხაზი მეკობრეების წინააღმდეგ დახმარება გურიელსაც სთხოვა. გურიელისადმი მიწერილ წერილში ნათქვამია, რომ აფხაზ მეკობრეთაგან თავდაცვის მიზნით შეაკეთეს ციხე და სთხოვეს გურიელს, რომ რეგიონში მყოფ ოსმალ მოხელეებთან ერთად უზრუნველყოს ფოთის ციხემდე მიმავალ გზაზე მგზავრთა უსაფრთხო გადაადგილება.²

ოსმალეთის სახელმწიფო ბათუმისა და მისი შემოგარენის დაცვას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. უფრო მეტიც, ეს ტერიტორია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უსაფრთხოების ცენტრად იქცა. ამას მოწმობს ისიც, რომ ფოთის ციხის დაცვა მისი შეკეთების შემდეგ გონიოს სანჯაყბეებს დაევალა.³ ის ფაქტიც, რომ გონიოს სანჯაყბეგი ფოთის ციხისა და ადგილობრივი მოსახლეობის აფხაზი მეკობრეებისაგან დაცვის პირობით ინიშნებოდა, ამას ადასტურებს.⁴

ამ ვითარებაში, XVIII საუკუნის პირველ წლებში, ბათუმის მახლობლად მდებარე მახინჯაურის მოსახლეობაზე აფხაზი მეკობრეების თავდასხმის დროს 120 მუსლიმი ტყვედ აიყვანეს. მსგავსი თავდასხმები შემდგომშიც გრძელდებოდა. ოსმალეთის სახელმწიფო მეკობრეების შესაჩერებლად სხვადასხვა ხერხს მიმართავდა, მათ შორის, სამხედრო ოპერაციებსაც. იგივე მიზნით, აკრძალა მარილისა და სურსათის გადატანა აფხაზეთის ტერიტორიაზე და აღადგინა და გაამაგრა ფოთის, ანაკლიისა და რუხის ციხეები. გარდა ამისა, ოსმალეთი დახმარებას სთხოვდა გურიისა და სამეგრელოს მთავრებსაც.

¹ BOA, MD, CXXXIV, 708.

² BOA, MD, CXXXIX, 249.

³ BOA, MD, CXXXV, 1089, 1566; CXXXVIII, 763.

⁴ BOA, MD, CXXXIX, 1730.

ჰონტოალი ბერძენის დასახლების ისტორია ბათუმში

კავკასიაში ბერძენთა დასახლება და ჩამოსახლება¹ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მიმართულებისა და შინაარსის იყო. საქართველოში ბერძენთა მიგრაციის მიზეზებიც ერთგვაროვანი არ ყოფილა. 1763 წელს ახტალისა და ალავერდის საბადოებზე ერეკლე მეორეს არ-ზრუმისა და ყარსის ოლქებიდან 800 კომლამდე ბერძენი მოუწვევია [Народы, 1962 : 422; შდრ. ყაუხჩიშვილი, 1950-1951], რომელთაც ანატოლიელ ბერძენთა გარკვეული ნაწილიც გამოყოლია, ხოლო 1810 წელს თბილისში შექმნილა “თურქეთიდან კავკასიაში მოსახლეობის გადმოსახლების კომიტეტი”, რომელმაც აქტიური საქმიანობა მცირე აზიაში გაშალა.

XIX საუკუნეში მცირე აზიისა და ბალკანეთში წარმოებულმა ომებმა დიდი გავლენა მოახდინა მცირე აზიის მოსახლეობის ეთნიკურ და დემოგრაფიულ შემადგენლობაზე. დაიწყო მიგრაციები ბალკანეთის ნახევარკუნძულისა და რუსეთის იმპერიის მიმართულებით.

საქართველოს შავიზღვისპირეთში, კერძოდ, ბათუმში მცხოვრები ბერძენულენოვანი მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი მცირე აზიის ბერძენთა შთამომავალია, სადაც მათ შემოსვლა დაიწყო XV საუკუნიდან, როცა ოსმალეთმა დაიპყრო ახლო აღმოსავლეთის დიდი მონაკვეთი და დაეპატრონა ბიზანტიის მიწა-წყალს.

ანატოლიელი ბერძენებიც საქართველოს შავიზღვისპირეთში XVI საუკუნეში ოსმალების მიერ ბიზანტიის დაპყრობის შემდეგ გადმოსახლდნენ. ამის ერთ-ერთი მიზეზი სოციალურ-პოლიტიკურთან ერთად რელიგიური ფაქტორიც იყო. ოსმალეთის მთავრობამ იმთავითვე დაიწყო მცდელობა იმპერიის არათურქი მოსახლეობის – ბერძენების, ქართველების, კერძოდ, ლაზების, სომხების, სლავების, ებრაელების, ქურთების გასამუსლიმანებლად. განსაკუთრებით მტკივნეული გახდა ეს პოლიტიკა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. მიჩნეულია, რომ ბერ-

¹ არსებობს ცალკეულ მეცნიერთა, მაგალითად, თამაზ ბერაძის აზრი, რომელიც ბათუმის ისტორიისადმი მიძღვნილი ერთ-ერთი საკონფერენციო მუშაობის პროცესში ზეპირი ფორმით გამოითქვა [იხ. „საერთაშორისო კონფერენცია – ბათუმი (წარსული და თანამედროვეობა)“, II, ბათუმი, 2010], იმის შესახებ, რომ ბერძენთა, ისე, როგორც სხვა ეთნიკურ ჯგუფთა საქართველოს შავიზღვისპირეთში დამკვიდრების ისტორიაში არა მხოლოდ ქრონოლოგიური, არამედ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით რამდენიმე ეტაპი უნდა გამოიყოს და ერთმანეთისაგან უნდა განსხვავდეს დეფინიციები – „დასახლება“ და „ჩამოსახლება“. დასახლებაში დასაშვებია ვიგულისხმეთ ბუნებრივ პროცესებზე დაფუძნებული, ხოლო ჩამოსახლებაში იძულებითი ხასიათის მიგრაცია.

ძენთა დიდი ნაკადის პირველი ჩამოსახლება XIX საუკუნის 80-იან წლებს განეკუთვნება. არსებული მონაცემების მიხედვით 1881 წლის 6 ნოემბერს ჩამოსახლდა 253 ოჯახი, სულ 2107 სული. ისინი სივასის ვილაიეთის სანჯაყის სხვადასხვა სოფლებიდან იყვნენ. ყარსის ოლქში აპირებდნენ დამკვიდრებას, მაგრამ დიდმა თოვლმა შეუშალათ ხელი, რის გამოც იძულებული გახდნენ მიმართულება შეეცვალათ და ბათუმში მოვიდნენ იმ იმედით, რომ გამოზამთრების შემდეგ კვლავ ყარსისაკენ წავიდოდნენ. აჭარის ზღვისპირეთის ერთ-ერთი პირველი სოფელი ახალშენი იყო, სადაც ბერძნები დამკვიდრდნენ. მათი გვარები ძირითადად იყო **იშხანიდი, აგოპულო და ასანიდი** [დემუროვა, 1983 : 97]. დაახლოებით XIX საუკუნის მიწურულს თურქეთის ტრაპეზუნტის ვილაიეთიდან ბერძენთა შვიდი სოფელი, რომელმაც ვერ გაუძლო სოციალურ-პოლიტიკური გარემოს ზეგავლენას, აიყარა და სხვადასხვა მიმართულებით დაიძრა. მათი ნაწილი საბერძნეთს დაუბრუნდა, ხოლო ნაწილმა საქართველოს მიაშურა და, ძირითადად, საქართველოს შავიზღვისპირეთში განსახლდა. სხვადასხვა ტიპის – წერილობითი, საველე-ეთნოგრაფიული წყაროები კონკრეტულად მიგვანიშნებს საქართველოს შავიზღვისპირეთში პონტოელ ბერძენთა დიდი ჯგუფის არა მხოლოდ XIX საუკუნის ბოლოს, არამედ უფრო ადრეც ჩამოსახლებაზე. ისინი აჭარის შემდეგ სოფლებში სახლდებოდნენ – **დაგვა** (ჩაქვის რ-ნი), **კვირიკე** (ქობულეთის რ-ნი)¹, **ახალშენი, ყოროლისთავი, ფერია** (ხელვაჩაურის რ-ნი). მათი ნაწილი დასახლდა ქალაქებში – ბათუმსა და ქობულეთში, განსაკუთრებით, ამ მხრივ, ბათუმში იყო გამორჩეული. ამდენად, უნდა დაზუსტდეს მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ოსმალური მმართველობის პერიოდში ბათუმში ბერძნები კომპაქტურად არ ცხოვრობდნენ და ისინი აქ თითქოს მხოლოდ XIX საუკუნის 70-იან წლებში გამოჩნდნენ [შდრ. დემუროვა, 1983 : 98]. 1878 წლამდე – აჭარის საქართველოსთან დაბრუნებამდე, რაც რუსეთ-ოსმალეთის ომისა და შესაბამისი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების საფუძველზე განხორციელდა, ბათუმში XIX საუკუნის 50-60-იან წლებში არსებობდა ე. წ. “ურუმთა უბანი” (ურუმთა **მეჰელე**), რომელიც ეთნიკურად ბერძნებით იყო დასახლებული. უბანი ბათუმის იმ ნაწილში მდებარეობდა, სადაც “ურუმებმა” – ბერძნებმა ჯერ კიდევ ოსმალთა მმართველობის პერიოდში ააგეს მართლმადიდებლური ეკლესია².

¹ XIX საუკუნის ქართულ პერიოდულ პრესას ბერძენთა მოძრაობა და ადგილმონაცვლეობა მხედველობიდან არ გამორჩენია, რასაც, სხვათაშორის, დიდ ყურადღებას უთმობდა. გაზეთ „ივერიის“ ცნობით, ამ ათი წლის წინ ბერძნებს სოფელ კვირიკეში გადმოსახლებისათვის მთავრობისათვის ნება უთხოვიათ. კვირიკეში 45 კომლი ბერძენი ჩასახლებულა [გაზ. „ივერია“, №149, 1892:3].

² არაა გამორიცხული, კონფესიის არსის გამომხატველი სახელწოდება **ურუმი** აერთიანებდა არა მხოლოდ საკუთრივ ბერძნებს, არამედ ქართველებსაც, მათ შორის, ლაზებს. შესაძლებელია შემთხვევითი არც იყო ის გარემოება, რომ ურუმთა უბნის მახლობლად – ზღვისპირას ლაზებით დასახლებული „მეთევზეთა უბანი“ რომ იყო წარმოდგენილი. გ. ჩიტაია ურუმთა ვინაობის კვლევისას შენიშნავდა, რომ ურუმები აერთიანებდა სხვადასხვა წარმოშობის ეთნიკურ ჯგუფებს: ბერძ-

ქრისტიან (მართლმადიდებელ) ბერძნებს სალოცავის – წმინდა ნიკოლოზის სახელობის ეკლესიის აშენება 1865 წელს დაუწყიათ [მგელაძე, ფუტკარაძე, 2008 : 80-100; ასევე, ბათუმის რელიგიური მოზაიკის შესახებ იხ. მგელაძე, ღორია, 209 : 190-200¹]. ბათუმში ბერძნული ეკლესიის მშენებლობასთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობები კ. დერუაჟინს მოეპოვება. XX საუკუნის დასაწყისში იგი წერდა: “ქალაქში არის რამდენიმე მეჩეთი და ერთი საკმაოდ დიდი ქვის ბერძნული ეკლესია. მღვდლის თქმით, ეკლესიის მშენებლობა დაიწყო 15 წლის უკან, ხოლო დასრულდა 8 წლის წინ, თუმცა დღემდე სულ ბოლომდე არაა დასრულებული. მშენებლობის დაწყებამდე მშენებლებმა მიიღეს სულთნის ფირმანი, მაგრამ ბათუმელმა მუსლიმანებმა ორჯერ შეაჩერეს მუშაობა იმ მიზეზით, თითქოს ბერძნები ეკლესიის ნაცვლად ციხე-სიმაგრეს აგებდნენ. ეკლესიასთან არსებობს სკოლა... ბათუმში სულ 2000 ბერძნული ოჯახია და მათი შემოწირულობების, ნაწილობრივ კი ნასესხები ფულით, აშენდა ეკლესია... ჩვენი არმიის გამორჩედიან პირველსავე დღეს ბერძნებმა ჩამოკიდეს ზარი და დაიწყეს ღვთისმსახურება, რის ნებასაც თურქეთის მმართველობის პერიოდში არ აძლევდნენ” [Державин, 1906 : 26]. მიუხედავად ამ უკანასკნელი ცნობისა, არსებობს გადმოცემები, რომლებიც გვიდასტურებს, რომ ზარი ამ ეკლესიაში ირეკებოდა აჭარაში რუსეთის დამკვიდრებამდეც და ოსმალეთის მთავრობა ამას არ კრძალავდა, ხოლო ეკლესიის მშენებლობა 1865 წელს რომ არის დაწყებული, ამაზე მიუთითებს ეკლესიის ეზოში დღემდე დაცული ქვის დაფა წარწერით და სათანადო თარიღით.

საქართველოს, კერძოდ, ბათუმის მიმართულებით მიგრაციის დიდი ტალღის წარმოქმნას ობიექტური მიზეზები გააჩნდა. მიგრანტები, მათ შორის, ბერძნები სუბტროპიკული შავიზღვისპირეთის სანაპირო ზოლის მიმდებარე ნაყოფიერ მიწებზე სახლდებოდნენ, სადაც მათ ტოლერანტული ბუნების ადგილობრივი მოსახლეობა ხვდებოდა. ბერძნებისათვის აქ ჩამოსახლება რელიგიური თვალსაზრისითაც მისაღები იყო, მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილს მუსლიმანი წარმოადგენდა. ჯერ ერთი, ადგილობრივი

ნებს, ქართველებსა და სომხებს. იგი თავის ნაშრომში – „სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში” – თრიალეთში მცხოვრებ ურუმთა ეთნიკურ შედგენილობას ნარევიდ მიიჩნევდა და მიუთითებდა, რომ თრიალეთელი ურუმები მოიცავდა „გუმიშენელებს”, „ოველებს”, „ფასენებსა” და „კროებს”. ამ ჯგუფებიდან **ფასენები** ძველქართული პროვინციიდან – ბასიანიდან იყვნენ მოსულები. საყურადღებოა, რომ ფასენებში კარგად იყო დაცული ქართული ტრადიციები და ქართული, კერძოდ, ლაზური მატერიალური კულტურის ელემენტები [ჩიტაია, 1941].

¹ სალოცავები სოფლად მცხოვრებ ქრისტიან ბერძნებსაც აუგიათ. მაგალითად, სოფელ ახალშენში პირველად აუშენებიათ ხის პატარა ეკლესია, ხოლო ეკლესიაში შემოსული თანხით იმავე ადგილას 1912 წელს დაუსრულებიათ ქვის ეკლესია. მღვდლად მოუწვევიათ ბერძნული წარმოშობის საეკლესიო პირები, რომლებიც განათლებას ტრაპეზუნტის სასულიერო სემინარიაში ღებულობდნენ [დემუროვა, 1983 : 99-101].

მოსახლეობის წინაპრები ოსმალების გაბატონებამდე მართლმადიდებლები იყვნენ და ყოფაში ინარჩუნებდნენ ქრისტიანული ცხოვრების წესს. აჭარის მოსახლეობა, როგორც ქრისტიანული საქართველოს ერთ-ერთი ეთნოგრაფიული განშტოება, ეროვნულ მახასიათებლებს ოსმალთა ბატონობის დროსაც სათუთად ინახავდა. ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, რელიგიური თვალსაზრისით, ბერძენი მოახალშენეების, როგორც ქრისტიანი მართლმადიდებლების, დიასპორა სხვებთან შედარებით უფრო მისაღები იყო. გარდა ამისა, უკვე XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან, ეს ტერიტორიები, ისე, როგორც მთელი საქართველო, ქრისტიანული რუსეთის იმპერიის მმართველობას ექვემდებარებოდა. ამას ისიც ემატებოდა, რომ ბათუმი და მისი მიდამოები საპორტო და სავაჭრო-სამრეწველო რეგიონი ხდებოდა. ამის თაობაზე ნ. დაკიშევიჩს კარგად ჰქონდა შენიშნული: ქალაქ ბათუმს, რომელიც ამიერკავკასიის სარკინიგზო გზის ბოლოს წარმოადგენდა და აკავშირებდა კასპიასა და შავ ზღვას, გააჩნდა კარგი ყურე და ბაქოს ნავთობის წყალობით მთავარი გამშვები კომერციული პორტი გახდა ამიერკავკასიის ყველა მხარისათვის [Дакишевич, 1890 : 13]. უკვე XX საუკუნის დასაწყისისათვის სამხრეთ კავკასიაში ბაქოსა და თბილისის შემდეგ ბათუმი მნიშვნელობით მესამე სამრეწველო ცენტრს წარმოადგენდა.

ბათუმი შავი ზღვის აღმოსავლეთ და საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ სანაპიროზე მდებარეობს. ბათუმს, როგორც ქალაქს, საკმაოდ ძველი ისტორია გააჩნია, მაგრამ დროთა განმავლობაში მისი როლი შეიზღუდა და ცნობები მისი წარსულის შესახებ მხოლოდ წერილობით წყაროებსა და არქეოლოგიურ მასალებში შემორჩა [ბათუმის ძველი და უახლესი ისტორიის შესახებ იხ. ყაუხჩიშვილი, 1950-1951; 1987; სიხარულიძე, 1956; სიჭინავა, 1958; 1962; ჩხეიძე, 1959; ინაიშვილი, 1966; 1976; ჯაოშვილი, 1966; სურგულაძე, 1983; სურგულაძე, სიორიძე, 1996; კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989; უზუნაძე, 1997]. აქ, ახალი ტიპის სავაჭრო-სამრეწველო ქალაქი საკმაოდ გვიან, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაარსდა. XIX საუკუნის დასაწყისში კი ბათუმი უფრო სოფელს მოგავონებდათ, ვიდრე ქალაქს და შედგებოდა 2000 სულისაგან. ოჯახები ზღვის სანაპიროსა და ტყიან გარეუბნებში მიმოფანტულ სახლებში ცხოვრობდნენ. უკვე 1873 წლისათვის ბათუმში 4970 მცხოვრებს მოითვლიდნენ, მაგრამ რუსეთის არმიის მიერ მისი დაკავების შემდეგ მოსახლეობის რიცხვი 3000-მდე შემცირდა. 1882 წლის აღწერით, ბათუმში ორივე სქესის 8971 ადამიანი – 6931 მამაკაცი, 1740 ქალი ცხოვრობდა; 1889 წლისათვის ეს რიცხვი 12000-მდე გაიზარდა, ხოლო 1900 წლისათვის იგი უკვე 18123 სულს შეადგენდა. აქედან 14180 მამაკაცი, ხოლო 3943 ქალი იყო [Державин, 1906 : 24].

ბერძნული მოსახლეობის დინამიკა 1872 წლიდან 1979 წლამდე შემდეგი სახით გამოიყურება:

ქალაქ ბათუმში მცხოვრები ბერძნული მოსახლეობის სტატისტიკა

დინამიკაში ¹	
წელი	სულადობა
1872	350
1880	684
1882	1106
1886	2982
1887	3797
1890	1955
1897	2762

¹ჩვენ შევეცადეთ ზემოთ განხილული სტატისტიკური მონაცემების საერთო ცხრილში თავმოყრასა და სხვადასხვა ცნობებთან შეჯერების საფუძველზე ბათუმში მცხოვრები ბერძნული დიასპორის სულადობრივი ზრდისა და შემცირების ობიექტურ რეალობასთან შედარებით დაახლოებული ზოგადი სურათის წარმოჩენა. ციფრობრივი ფაქტები ამოკრეფილია აღწერის მასალებიდან და სხვადასხვა ავტორთა ცნობებიდან [მაგალითად, იხ. სტატისტიკური, 1924:3; აჭარის მუზეუმის არქივი; ელიზბარაშვილი, 1961:81 და სხვა]. ხშირად, სხვადასხვა ავტორთა მიერ მოტანილი სტატისტიკური ცნობები ურთიერთგამომრიცხველია, მაგრამ მათი შეჯერება საშუალებას იძლევა აღვადგინოთ ბერძენთა რიცხოვნების მეტ-ნაკლებად ზოგადი სურათი. მაგალითად, ჯ. პალგრევის მონაცემებით 1872 წლისათვის ბათუმში ცხოვრობდა 350 [Пальгрев, 1882], ხოლო 1882 წლის 19 მარტის აღწერით – 1106 ბერძენი. აქედან საბერძნეთის ქვეშევრდომი ყოფილა 38. ხარიტონ ახვლედიანის აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა არქივში [აჭარის მუზეუმის არქივი, ფონდი №216] დაცული მასალებით 1886 წლისათვის ბათუმში 2982 ბერძენი მოსახლეობდა. ნ. დაკიშევის ცნობით XIX საუკუნის 80-იანი წლებისათვის ბათუმში, სადაც ორივე სქესის 154000 სული სახლობდა, რუსეთის ქვეშევრდომი 500, ხოლო თურქეთის – 174 ბერძენი ყოფილა [Дакишев, 1890:1-2]. გ. ლისოვსკის თანახმად ბათუმში ბერძენთა რიცხვი 3797 სულს შეადგენდა [Лисовский, 1887:11-12]. 1890 წლის 17 ივნისის აღწერით ბათუმში სულ 1955, ხოლო 1897 წლის 28 იანვრის აღწერით – 2762 სული ბერძენი [სიჭინავა, 1958]. მთლიანად ბათუმში კი 1034 ბერძენი მამაკაცი და 852 დედაკაცი სახლობდა [სტატისტიკური, 1924:21]. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ უკანასკნელში არ იგულისხმება საკუთრივ ქალაქი ბათუმი, რადგან ამავე წყაროთი 1897 წლისათვის 2762 ბერძენია აღნუსხული. საწინააღმდეგო შემთხვევაში ციფრობრივ მონაცემებში აშკარა შეუსაბამობასთან გვაქვს საქმე. 1907 წლისათვის ბათუმის ოკრუგიდან ბათუმში 3500 ბერძენი იყო წარმოდგენილი [სიხარულიძე, 1959:41]. 1917 წლის ივნისის სრულიად რუსეთის სასოფლო-სამეურნეო და საქალაქო აღწერით ბათუმში ბერძენთა რიცხვმა 4008 სულს მიაღწია, 1918 წლის აპრილში ოსმალების მიერ ბათუმის ოკუპაციის დროს მოსახლეობის აღწერის დროისათვის მათი რიცხვი 4878 ადამიანი იყო. 1920 წლის აპრილში ინგლისელთა მიერ ბათუმის ოკუპაციის პერიოდში კი ბერძნები 8598 სულს მოითვლიდა. უკვე 1922 წლისათვის, როცა ჩატარდა სრულიად საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობის აღწერა, ბათუმში 7629 ბერძენი იყო დასახლებული [სტატისტიკური, 1924:3]. როგორც აღწერებიდან ჩანს, 1920 წლისათვის ბათუმში სულ ცხოვრობდა 43348 სული, მათგან კი 8598 ბერძენი ყოფილა, რაც 1922 წლისათვის ბერძენთა მზარდი რიცხვის შემცირებაზე მიუთითებს. 1917-1922 წლებში საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურმა პროცესებმა, აჭარის ტერიტორიაზე რუსეთ-თურქეთის ომის გაშლის შესაძლო პერსპექტივებმა, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამ და საქართველოს ახალგაზრდა დემოკრატიულ რესპუბლიკად გამოცხადებასთან დაკავშირებულმა შინაგანმა და გარეგანმა წინააღმდეგობებმა, როგორც ჩანს, ბერძნული დიასპორის შემფოთება გამოიწვია და მეტწილად განსაზღვრა კიდევ მათი რიცხვის შემცირება.

1907	3500
1917	4008
1918	4878
1920	8598
1922	7629
1959	2603
1979	7072
1989	7396

ბათუმში ქართველების (აჭარლები, გურულები, ლაზები...) გვერდით დასახლება დაიწყო რუსებმა, აფხაზებმა, თურქებმა, სომხებმა, ებრაელებმა, სპარსელებმა, გერმანელებმა, ფრანგებმა, იტალიელებმა, ინგლისელებმა და, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა – ბერძნებმა. უკვე საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში მათ სხვებიც შეემატა. დაბებსა და, უმეტესად, ქალაქური ტიპის დასახლებებში გაიზარდა არაქართული მოსახლეობის რიცხვი. ბოლო პერიოდის მონაცემებით, აქ ძირითადი მოსახლეობის – ქართველების გვერდით 80 ეროვნების წარმომადგენელი ცხოვრობდა¹. ეთნიკური ჯგუფების რიცხოვნობივი შემადგენლობა სხვადასხვაგვარი იყო. ზოგიერთი მათგანი გაფანტულად იყო ჩასახლებული და რაოდენობრივადაც მცირერიცხოვან მასას წარმოადგენდა, ზოგი კი – კომპაქტურად სახლობდა, მაგალითად, აფხაზები და ბერძნები.

ზღვისპირა ქალაქების, დაბებისა და სოფლების გარდა, ბერძნები აჭარის მთიანეთშიც მკვიდრდებოდნენ, თუმცა ისინი მთაში სამხრეთ საქართველოდან, ძირითადად, წალკიდან ხვდებოდნენ და, უმეტესად, ხელოსნობას (მჭედლობას) მისდევდნენ. აჭარის მთიანეთში მათი მიგრაციის კვალი საველე მასალებითაც დასტურდება. აჭარის სახელმწიფო არქივში ინახება 1919 წლის სინამდვილის ამსახველი ერთი რუსულენოვანი დოკუმენტი, რომელშიც მოხსენიებულია აჭარის მთიან სოფელში (სოფელი **ბოძაური**) მცხოვრებ ბერძენთა შემდეგი სახელები და გვარები: ეფრემ ეფრემიდი, პანჩო ეფრემიდი, პანბელი პაპოპულო, მიტო ფოკანდი, პანჩო მჭედელი [აჭარის არქივი]. ამ უკანასკნელის მჭედლად მოხსენიება ეთნოგრაფიული თვალსაზრისითაც საინტერესოა. არაერთი საველე-ეთნოგრაფიული ფაქტი მიუთითებს იმაზე, რომ სამხრეთ საქართველოს სხვა კუთხეებიდან აჭარის მთიან სოფლებში სახლდებოდნენ ის ბერძნები, რომლებიც, როგორც აღ-

¹ ესენი იყვნენ: აფხაზები, რუსები, უკრაინელები, ებრაელები, ბელორუსები, უზბეკები, ყაზახები, გაგაუზები, აზერბაიჯანელები, ესტონელები, ლიტველები, ლატვიელები, მოლდაველები, ტაჯიკები, სომხები, თურქმენები, ბალყარელები, ყირიმელი თათრები, ციგნები, არაბები, ასირიელები, ბულგარელები, ჩეხები, უნგრელები, ბერძნები, ესპანელები, ფრანგები, იტალიელები, გერმანელები, ჩინელები, კორეელები, ქურთები, სპარსელები, პოლონელები, რუმინელები, სერბები, სლოვაკები, თურქები, იაგურები, ფინელები...

ვნიშნეთ, ხელოსნობას, ძირითადად, მჭედლობას მისდევდნენ. საერთოდ, აჭარის მთაში ბერძნებს კარგ მჭედლებად მიიჩნევდნენ. ამა თუ იმ სოფელში ჩასახლების მოსურნე ბერძენ ოსტატებს, როგორც ხელობის მქონე საჭირო ადამიანებს, ტრადიციულ ხელოსნობაში გაწაფული ადგილობრივი მოსახლეობა კეთილგანწყობით ხვდებოდა. ბერძნები, ჩვეულებრივ ეთნიკურ თვითმყოფადობასა და ეროვნულ ცნობიერებას არ კარგავდნენ და ადგილობრივ მოსახლეობასთან იშვიათად ასიმილირდებოდნენ.

აჭარაში ჩამოსახლებული ბერძნები თავიდანვე ებმებოდნენ ადგილობრივ სამეურნეო საქმიანობაში და წარმატებულ ბიზნესს ეწეოდნენ [Koromila, 1959 : 254]. უკვე 1902 წლისათვის ბერძნებს ბათუმში 4 მსხვილი, 54 საშუალო და 184 მცირე საწარმო ეკუთვნოდათ. ბათუმში ამ დროისათვის სულ 1026 სავაჭრო და 366 სამრეწველო საწარმო იყო. ბერძენთა შორის იყვნენ წვრილი თუ მსხვილი ვაჭრები, მაღაზიათა, სასტუმროთა, კაფეთა, რესტორანთა მესაკონენი.

ბერძნული დიასპორის წარმომადგენლებს ყოველთვის თვალსაჩინო ადგილი ეჭირათ ბათუმის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ჯერ კიდევ 1888 წელს, როცა ბათუმში ქალაქის თვითმართველობა ჩამოყალიბდა, სათათბიროში ბერძნული დიასპორის საუკეთესო წარმომადგენლები შედიოდნენ და თავისი წვლილი შეჰქონდათ ქალაქის ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში¹.

მითითებული ლიტერატურა:

აჭარის არქივი – აჭარის სახელმწიფო არქივი, ფონდი II-1, საქმე 576, აღწერა 55/919.

აჭარის მუზეუმის არქივი – აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის არქივი, ფონდი №216.

გაზ. “ივერია” – გაზ. “ივერია”, №149, 1892.

დემუროვა, 1983 – დემუროვა ლ., ბერძენთა დასახლების ისტორიიდან აჭარაში (ს. ახალშენის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით). *ხდსეკ*, 10, თბილისი.

ელიზბარაშვილი, 1961 – ელიზბარაშვილი კლ., აჭარის მოსახლეობა და მისი ეროვნული შემადგენლობა. ჟურნ. *ლიტერატურული აჭარა*, 1961, №5, ბათუმი.

ინაიშვილი, 1966 – ინაიშვილი ა., ბათუმის ისტორიისათვის ახალი არქეოლოგიური გათხრების საფუძველზე. კრ.: *კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები*. თბილისი.

ინაიშვილი, 1976 – ინაიშვილი ა., ბათუმის ეტიმოლოგიისათვის. *აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა*, I, თბილისი.

¹ მათ შორის იყო, მაგალითად, ა. დიმიტრიადი, ცნობილი ღირსშესანიშნაო ოდისეოლოგი და მამა.

კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989 – კახიძე ა., ხახუტაიშვილი დ., მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისათვის. *ხდხძ*, 18, თბილისი.

მგელაძე, ლორია, 2009 – ნ. მგელაძე, მ. ლორია, ბათუმის თანამედროვე რელიგიური პროგრესი (კათოლიკები, გრიგორიანელები, მუსლიმები, იუდეველები, მართლმადიდებელი ბერძნები). *ბათუმი I*, ბათუმი.

მგელაძე, ფუტყარაძე, 2008 – მგელაძე ნ., ფუტყარაძე თ., მოსახლეობის დინამიკა, ეთნოკონფესიური და სოციალური სტრუქტურა. *ხდხძ*, 3, ბათუმი.

სიხარულიძე, 1956 – სიხარულიძე ი., ბათუმის წარსულიდან. *ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები*, 5, ბათუმი, 1956.

სიხარულიძე, 1959 – სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, 2, ბათუმი.

სიჭინავა, 1958 – სიჭინავა ვლ., ბათუმის ისტორიიდან. ბათუმი.

სიჭინავა, 1962 – სიჭინავა ვლ., ქ. ბათუმის ძველი ისტორიიდან. *ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები*, 9, ბათუმი.

სურგულაძე, 1983 – სურგულაძე ა., ქალაქ ბათუმის ისტორიიდან. *ჟურნ. ჭოროხი*, №4, ბათუმი, 1983.

სურგულაძე, სიორიძე, 1996 – სურგულაძე ა., სიორიძე მ., პორტო-ფრანკო ბათუმში. ბათუმი.

სტატისტიკური, 1924 – აჭარის ასსრ სტატისტიკური კრებული 1913-1923 წლებისა. ბათუმი.

უზუნაძე, 1997 – უზუნაძე რ., ბათუმის ისტორიიდან. ბათუმი.

ყაუხჩიშვილი, 1950-1951 – ყაუხჩიშვილი ს., ანტიკური მასალები ბათუმის ისტორიისათვის. *ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები*, 5, თბილისი, 1950-1951.

ყაუხჩიშვილი 1987 – ყაუხჩიშვილი თ., ანტიკური წყაროები ქ. ბათუმის ისტორიისათვის. *ხდხძ*, 16, თბილისი.

ჩიტაია 1941 – ჩიტაია გ., სიცოცხლის ხის მოტივი ღაზურ ორნამენტში. *ენიმკის მოამბე*. თბილისი.

ჯაოშვილი 1966 – ჯაოშვილი ვ., ბათუმი. თბილისი.

ჩხეიძე 1959 – ჩხეიძე ჯ., ბათუმი (ისტორიული ნარკვევი). ბათუმი.

Дакишевич, 1890 – Дакишевич Н. М., Батум. Тифлис, 1890.

Державин, 1906 – К. С. Державин. Историко-географический очерк Батумского края. *Батумъ и его окрестности*. Батуми.

Лисовский, 1887 – Лисовский В. А., Чорохский край, I, Тифлис.

Народы, 1962 – Народы Кавказа, т. 2, Москва.

Пальгрев, 1882 – В.Д. Пальгрев, Отчеты о провинциях Анатолии за 1867-1868, 1869 и 1877 годы, *ИКОИРГО*, т. 7.

Koromila, 1959 – Koromila Mariana. The Greeks in the Black Sea.

Marina Giorgadze, Nugzar Mgeladze (Batumi, Georgia)

History of Pontic Greek Settlement in Batumi

Summary

The article deals with the time and conditions of the Greek settlement in Batumi, the coastal city along the Georgian Black Sea littoral. The reasons for individual and group migrations, the lifestyle of the representatives of neighborhood populations and the main occupations, as well as the statistics of Greeks assimilation in dynamics, are discussed.

ბათუმის საკითხი სან-სტეფანოს, ლონდონის და ბერლინის ჯონფარენსიებზე

რუსეთის იმპერიისათვის მთელი XIX საუკუნის მანძილზე მეტად მნიშვნელოვანი იყო ბათუმის შემოერთების საკითხი, რომელიც იმხანად თურქეთის შემადგენლობაში იმყოფებოდა. 1804 წელს რუსი გენერალი პავლე ციციანოვი წერდა იმპერიის საგარეო საქმეთა მინისტრს ჩორტოროცკის, რომ ბათუმი “ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე უნდა გვეკუთვნოდეს ჩვენ და იგი ჩვენს ხელში უნდა იყოსო” [მეგრელიძე, 1956: 22].

ბათუმის შემოერთების საკითხი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში დაისვა 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროსაც. თვით ნიკოლოზ პირველს უთქვამს, რომ “ბათუმი და ყარსი ღირს იმად, რომ მათთვის გაეწიროთ რამდენიმე მილიონი” [Потто, 1908: 43]. ამ ომში რუსეთმა გაიმარჯვა, ადრიანოპოლის ზავით რუსეთის ხელში აღმოჩნდა შავი ზღვის სანაპირო ზოლი რიონის შესართავიდან ყუბანის შესართავამდე.

რუსეთი მთელი XIX საუკუნის მანძილზე იბრძოდა ბათუმის შემოერთებისათვის, რადგანაც მისი შემოერთების შემთხვევაში რუსეთი შავ ზღვაზე ბრძოლის მნიშვნელოვან პლაცდარმს დაიკავებდა ერთი მხრივ და მეორე მხრივ – ბათუმის პორტის დასაკუთრება დიდ ეკონომიკურ წარმატებას უქადდა.

რუსეთისათვის ბათუმის შემოერთების აუცილებლობა რომ მთელი XIX საუკუნის მანძილზე ინარჩუნებდა აქტუალობას, კარგად ჩანს მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში რუსეთის არმიის კაპიტან სტეპანოვის ნაწერებიდანაც: “ოცნება ბათუმის შესახებ ხელახლა წამოიჭრა, როგორც კი გურია შევიდა რუსეთის ქვეშევრდომობაში. ჩვენი სურვილი იყო მისი დაბრუნება, გარდა ამისა ბათუმს ჰქონდა ჩინებული სტრატეგიული მნიშვნელობა, როგორც საუკეთესო ყურეს, რადგან შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მთელს სიგრძეზე ყველა დანარჩენი ხვეულები სახმელეთო ნაპირებისა, ძალზე უმნიშვნელოა და მოწყობის გარეშე არ შეუძლია თავშესაფარი გაუწიოს დიდი გემებს” [www.history.ge].

განსაკუთრებით დაიძაბა ვითარება რუსეთსა და ოსმალეთს შორის XIX საუკუნის 70-იან წლებში, აშკარა იყო, რომ მათ შორის ომი გარდაუვალი იყო. ოსმალეთის ზურგს უკან ინგლისი იდგა, რომელსაც თავის მხრივ ავსტრია-უნგრეთი და საფრანგეთი უჭერდა მხარს, რუსეთის იმპერიის მხარდამჭერებად კი გერმანია და იტალია მოიაზრებოდა.

ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის 1877 წლის 12 აპრილს გა-
მოცხადდა და მიმდინარეობდა კავკასიისა და ბალკანეთის ფრონტებ-
ზე. კავკასიის ფრონტზე ამ ორ იმპერიას შორის ატეხილი ომის მნიშ-
ვნელოვანი საკითხი კვლავ და კვლავ ბათუმის საკითხი გახლდათ.
თავდაპირველად რუსეთისათვის განსაკუთრებით წარმატებული გა-
მოდგა ბალკანეთის ფრონტი, სადაც რუსების ჯარები თვით კონსტან-
ტინეპოლსაც კი მიუახლოვდნენ [Палмер, 1998: 357].

კავკასიის ფრონტზე 1877 წლის ივლისიდან 1878 წლის იანვრამდე
რუსეთსა და ოსმალეთს შორის მხოლოდ დაზვერვა და ადგილობრივი
მნიშვნელობის ბრძოლები წარმოებდა. რუსეთის იმპერიის მთავარსარ-
დლობა ბათუმის აღებას 1878 წლის 18 იანვარს შეეცადა. შეტევა ღა-
მის სამ საათზე დაიწყო, ორივე მხრიდან ძლიერი ცეცხლი გაიხსნა
და მსხვერპლიც დიდი იყო. რუსეთის მხრიდან დაწყებული ეს შეტევა
მარცხით დასრულდა, მაგრამ ოსმალეთი იძულებული გახდა ზავი მო-
ეთხოვა. დაძაბული საგარეო ურთიერთობების გამო, ზავი რუსეთსაც
აწყობდა და 1878 წლის 3 მარტს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის სამ-
შვიდობო ხელშეკრულება დაიდო, რომელიც სან-სტეფანოს პრელიმი-
ნარული საზავო ხელშეკრულების სახელითაა ცნობილი და 21
მუხლს მოიცავდა. ეს ხელშეკრულება მთლიანად ცვლიდა ბალკანე-
თის პოლიტიკურ სახეს [Дебидур, 1995: 451].

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სან-სტეფანოს ხელშეკრულე-
ბის მე-19 მუხლი, რომელშიც განსაზღვრული იყო ოსმალეთის მიერ
რუსეთისათვის მიყენებული ზარალის სანაცვლოდ გადასახდელი თან-
ხა ათას ოთხასათი მილიონი მანეთის ოდენობით. იქვე ნათქვამია:
“ოსმალეთში არსებული ფინანსური კრიზისის და სულთნის სურვი-
ლის გათვალისწინებით, რუსეთის იმპერატორი თანახმაა ბრწყინვალე
პორტადან გადასახდელი თანხის სანაცვლოდ მიიღოს გარკვეული ტე-
რიტორიები” [Правительственный вестник, 1878, №54: 1-3]. მართლაც,
რუსეთის იმპერიას ამ ზავის თანახმად გადაეცა ტერიტორიები ბალ-
კანეთში და კავკასიაშიც (არდაგანი, ყარსი, ბათუმი და ტერიტორიები
სოღანლუღამდე) [იქვე: 2].

რუსეთსა და ოსმალეთს შორის გაფორმებული ეს საზავო ხელ-
შეკრულება თავიდანვე მიუღებელი აღმოჩნდა ევროპის სახელმწიფოე-
ბისათვის, რადგან ამით რუსეთი ზომაზე მეტად ძლიერდებოდა. ჯერ
კიდევ ზავის გაფორმებამდე ავსტრია-უნგრეთმა მოითხოვა მისი გადა-
ცემა საერთაშორისო კონფერენციისათვის განსახილველად [Чубин-
ский, 1997: 397]. დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ 1878 წელსვე შესთავაზა
რუსეთს ცვლილებები შეეტანათ სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულე-
ბაში, რათა ის მისაღები ყოფილიყო ინგლისის მთავრობისათვისაც.

“პირველი მემორანდუმის” თანახმად, რომელიც გაფორმდა რუსე-
თის იმპერიასა და დიდ ბრიტანეთს შორის ლონდონში, 1878 წლის 30
მაისს, სან-სტეფანოს პრელიმინარულ საზავო ხელშეკრულებაში შეი-
ტანეს მთელი რიგი ცვლილებები. ეს მემორანდუმი შეეხო ბათუმსაც,

მაგრამ ის კვლავ რუსეთის შემადგენლობაში დარჩა. ამ მემორანდუმში ბათუმთან დაკავშირებით ნათქვამია: „არ ვეწინააღმდეგებით (იგულისხმება დიდი ბრიტანეთი – ს.ა.) რუსეთის იმპერატორის სურვილს, რომელსაც სურს ბათუმის პორტი და სომხეთის რიგი ტერიტორიების შეერთება. რუსეთის იმპერატორი არ მაღავეს და აღიარებს, რომ შესაძლებელია რუსეთის იმპერიის საზღვრების ასეთმა გაფართოებამ გამოიწვიოს ალბათობა იმისა, რომ ოსმალეთი ვერ მოისვენებს ამ დანაკარგების გამო. მაგრამ რუსეთის იმპერატორს ღრმად სწამს, რომ დიდი ბრიტანეთი იქნება გარანტი იმისა, რომ ოსმალეთი კვლავ არ შეეცდება ამ დაკარგული ტერიტორიების უკან დაბრუნებას, რადგან ამ ომის სიმძიმე ევროპაში იწვნია“ [Summer, 1937: 647].

ამ მემორანდუმშიც კარგად სჩანს, თუ როგორი დიდი მნიშვნელობა აქვს ბათუმის საკითხს, რომ რუსეთის იმპერია შიშობს არ დაკარგოს ის მომავალში და ოსმალეთის დამპყრობლური სურვილების საწინააღმდეგოდ, დიდი ბრიტანეთის გარანტიებიც კი მოითხოვა.

ლონდონის მემორანდუმი არ იყო საკმარისი იმისათვის, რომ ევროპა შეგუებოდა სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებას და რუსეთისათვის დაეთმო საკმაოდ დიდი ტერიტორიები, ამიტომაც გადაწყდა მოეწვიათ საერთაშორისო კონგრესი. რუსეთი იძულებული გახდა დათანხმებოდა მას. მართლაც 1878 წლის 13 ივნისს ბერლინში გერმანიის კანცლერის – ბისმარკის თავმჯდომარეობით, ოფიციალურად გაიხსნა კონგრესი. მას ესწრებოდნენ ბალკანეთის იმ ქვეყნების წარმომადგენლებიც, რომელთა ტერიტორიაც უნდა გადასცემოდა რუსეთს, მაგრამ ისინი არ მონაწილეობდნენ კონგრესის მუშაობაში [История дипломатии, 1963: 129].

ბერლინის კონგრესზე მრავალ მწვავე პრობლემათა შორის ერთ-ერთი გახლდათ ბათუმის საკითხი, რომელიც პრინციპული მნიშვნელობისა იყო. განსაკუთრებულად იყო დაინტერესებული ბათუმით დიდი ბრიტანეთი, რადგანაც მისი დასაკუთრებით რუსეთი ძლიერ პოზიციებს შეიქმნიდა შავ ზღვაზე და შესაძლო იყო ბოსფორისა და დardanელის სრუტეები ჩაეკეტა მას, რაც დიდი ბრიტანეთის ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა სოლსბერიმ ბერლინის კონგრესზე განაცხადა, რომ: “ინგლისი უკანასკნელ პირობად რუსეთს განუცხადებს, რომ მან უარი სთქვას ბათუმზე” [Батумъ и его окрестности, 1906: 92]. თავის მხრივ, რუსეთის ელჩმა ლონდონში – შუვალოვმა, რომელიც აგრეთვე ესწრებოდა ბერლინის კონგრესს, სოლსბერის ამ განცხადებასთან დაკავშირებით განაცხადა, რომ: “კონგრესის ყველა დადგენილებას რუსეთი სისრულეში მაშინ მოიყვანდა, როდესაც სულთანი ბათუმს რუსეთს გადასცემდა” [მეგრელიძე, 1963: 158]. რუსეთის მხრიდან, ბათუმთან დაკავშირებით, ასეთი შეურიგებელი დამოკიდებულების გამო დიდი ბრიტანეთის პრემიერმა ბიკონსფილდმა წამოაყენა წინადადება ბათუმის თავისუფალ ქალაქად გამოცხადების შესახებ [ჩხეიძე, 1974: 67]. ამ წინადადე-

ბის გამო ისე განაწევენებულა რუსეთი, რომ შეეცადა საერთოდ ჩაეშალა ბერლინის კონგრესი, მაგრამ ბისმარკის მოქნილობით, რუსეთი იძულებული გახდა დაჰყოლოდა დიდი ბრიტანეთის ამ წინადადებას, რათა არ გაემწვავებინა ურთიერთობა მასთან. თუმც კარგად ხვდებოდა, რომ ბათუმის თავისუფალ ქალაქად გამოცხადებით სერიოზულ დათმობაზე მიდიოდა.

ბერლინის კონგრესზე მიიღეს 59 მუხლი, რომლებშიც მოლიანად იქნა გადასინჯული სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულება და რუსეთი აიძულეს მთელ რიგ დათმობებზე წასულიყო. ამ კონგრესზე კიდევ ერთხელ დაფიქსირდა და ხაზი გაესვა ბათუმის საკითხს. ბერლინის ტრაქტატის 58-ე მუხლით “ბრწყინვალე პორტა უთმობს რუსეთის იმპერიას აზიაში შემდეგ ტერიტორიებს: არდაგანს, ყარსს და ბათუმს პორტიუტო” [Международная политика, 1925: 229]. 59-ე მუხლში კი ნათქვამი იყო, რომ “რუსეთის იმპერატორი აცხადებს, რომ მისი სურვილი – ბათუმის პორტო-ფრანკოდ გამოცხადებისა არის ეკონომიკური ინტერესებით ნაკარნახევი” [Мартенс, 1888: 676].

ბერლინის კონგრესის შემდეგაც საკმაოდ დიდხანს გაჭიანურდა ბათუმის რუსეთისათვის გადაცემის საკითხი. ბათუმი მხოლოდ 1878 წლის 25 აგვისტოს შევიდა მის შემადგენლობაში.

ამრიგად, რუსეთმა ბერლინის ტრაქტატით აისრულა საუკუნოვანი ოცნება. მას გადაეცა ბათუმი მისი პორტიუტო. მართალია ბათუმი გადაეცა პორტო-ფრანკოს სტატუსით, მაგრამ ეს სტატუსი რუსეთმა გააუქმა 1886 წელს.

მითითებული ლიტერატურა:

მეგრელიძე 1956 – მეგრელიძე შ., აჭარის განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან. ბათუმი.

მეგრელიძე 1963 – მეგრელიძე შ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან. ბათუმი.

ჩხეიძე 1974 – ჩხეიძე ა., ბათუმი ინგლისის ახლოაღმოსავლურ პოლიტიკაში (1875-1878 წწ.), ბათუმი.

Батумъ и его окрестности, 1906 - Батумъ и его окрестности, к 25-летию присоединения города Батумъ к Российской империи, Батумъ.

Дебидур 1995 - Дебидур А, Дипломатическая история Европы 1814-1878, т.2, перевод с Французского. Ростов-на-Дону.

История дипломатии, 1963 - История дипломатии, т. 2, Москва.

Международная политика, 1925 - Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях, ч. 1, Москва.

Мартенс 1888 - Мартенс, Т. 8, СПб.

Палмер 1998 - Палмер А., Бисмарк, Перевод с английского. Смоленск.

Потто 1908 - Потто В, Утверждение русского владычества на Кавказе, т. 4, часть 2, Тифлис.

Правительственный вестник, 1878, №54, с. 1-3.

Чубинский 1997 - Чубинский В., Бисмарк, Биография, С-Пб.

Summer 1937 - Summer B. H., Russia and the Balkans, 1870-1880. Oxford.
www. history.ge

Sulkhan Aleksaia (Batumi, Georgia)

The Issue of Batumi at the San-Stefano, London and Berlin conferences

Summary

The issue concerning annexing Batumi to the Russia Empire was active during the entire 19th century. Annexing Batumi served a double purpose for Russia: 1) with the addition of Batumi, Russia would get a very important strategic territory and could facilitate the war with Ottoman empire; 2) Batumi and its harborage would bring huge economic success to Russia.

The issue of incorporating Batumi was decided during the 1877-1878 Russia - Ottoman Empire war. By the San-Stefano truce, Batumi joined Russia. But this truce was examined twice, during London and Berlin conferences, at which time the Ottoman Empire tried in every way to regain Batumi. However, the trial of chancellor of Germany Bismark resulted in giving Batumi and its harborage to the Russian Empire as Porto-Franco.

“ზათუაის საჩითხისადმი” სომეხთა ღამოხილვაჟულაჲის ისტორიიდან

სომეხი ერი რუსეთის სტრატეგიულ მოკავშირედ და ერთგულ დასაყრდენად მოიაზრება ამიერკავკასიაში. ეს კავშირი სათავეს XVIII საუკუნის II ნახევრიდან იღებს. მართალია, ურთიერთობა მათ შორის წინათაც არსებობდა, მაგრამ, არ იქნება გადაჭარბებული თუ ვიტყვით, რომ ამ დროიდან იგი სულ სხვა სიბრტყეში წარიმართება და ურთიერკავშირიც დღევანდელი ფორმით, ფაქტობრივად, სწორედ მაშინ იწყება.

1763 წელს ეჩმიაძინის საკათალიკოსო ტახტზე სიმეონ ერევანცი (1763-1782 წ.წ.) ავიდა. სომეხი ისტორიკოსის პ. არუთინიანის სამართლიანი შეფასებით, იგი “იყო არა მარტო საეკლესიო, არამედ გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეც, რომელმაც XVIII საუკუნის სომეხთის ისტორიაში ძალზე დიდი როლი ითამაშა” [Ереванци, 1958: 5].

ჩვენი აზრით, ეჩმიაძინში სიმეონ ერევანცის მოსვლით სომეხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში თვისობრივად ახალი ეტაპი დაიწყო. ეს მართლაც გამჭრიახი პოლიტიკოსი იმთავითვე შეუდგა დაუღალავ ბრძოლას ეჩმიაძინის სულიერი ძალაუფლების მთელ სომეხ ერზე გასავრცელებლად და სომხეთის სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად. მიუხედავად არახელსაყრელი პირობებისა, სიმეონმა მაინც შესძლო ამ საქმისათვის მყარი საფუძვლის ჩაყრა. თანდათან სიმეონისეული წამოწყების გარშემო სოლიდური ძალები დაირაზმა და მან სომეხთა ფართო მასები მოიცვა.

დასახული მიზნის მისაღწევად კათალიკოსმა ორიენტაცია რუსეთის იმპერიაზე აიღო. 1766 წელს, თავისი ელჩის, დავით ვარდაპეტის საშუალებით, თხოვნით მიმართა რუსეთის მთავრობას, რათა მას რუსეთში არსებული სომხური ეპარქია ეჩმიაძინის საწყმოსდო ეცნო (1749 წლიდან აღნიშნული ეპარქია განძასარის საპატრიარქოში შედიოდა). 1768 წლის 30 ივნისის ბრძანებულებით, ეკატერინე II-მ ეს თხოვნა დააკმაყოფილა [Ереванци, 1958: 385]. როგორც 1771 წლის 10 ივლისის კონდაკი მოწმობს, ამ მოვლენის აღსანიშნავად სიმეონს იმპერატრიცასა და საიმპერატორო ოჯახის სახელზე სპეციალური ღოცვების წაკითხვა დაუწესებია [Эзов, 1901: 8].

1767 წელს ეჩმიაძინის ელჩი დავით ვარდაპეტი დაუკავშირდა რუსეთის სომხური თემის ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან წევრს, ასტრახანელ კომერსანტს, მოვსეს სარაფოვს [Иоаннисян, 1945: 267]. ცოტა ხნის შემდეგ, 1769 წლის 8 ივნისს, მოვსეს სარაფოვმა საგარეო საქმეთა კოლეგიას წარუდგინა ძალზე საინტერესო პროექტი, რომე-

ლიც იოვალისწინებდა სომხური ოლქების განთავისუფლებას და რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ სომხეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენას [Иоаннисян, 1945: 266].

პროექტს მხარს უჭერდა რუსეთის სომხური თემის უმდიდრესი წარმომადგენლები: ივანე ლაზარევი, მაკარ მანუჩაროვი, გრიგოლ კამპანოვი და სხვ.

აღნიშნული პერიოდიდან მოყოლებული, ენმიაძინი რუსეთის იმპერიის ერთგულ მოკავშირედ გადაიქცა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ნაბიჯებს სომხეთის დამოუკიდებლობის აღდგენა არ მოჰყოლია, შედეგი ორივე მხარისათვის თვალშისაცემი და მომგებიანი იყო – ურთიერთსასარგებლო თანამშრომლობამ რუსეთს ამიერკავკასიაში შემოდწევა გაუადვილა, გაფანტულ სომეხ ერს კი იმპერიის ფარგლებში თავმოყრისა და ვრცელი მიწების ეთნიკური ათვისების საშუალება მისცა. ეს პროცესი სწრაფი ტემპითა და ფართო მასშტაბებით მიმდინარეობდა. თვალსაჩინოებისათვის სამცხე-ჯავახეთის სომხებით დასახლების მაგალითიც კმარა. პასკევიჩმა და ბებუთოვმა ხელისუფლების მხარდაჭერით თითქმის დაცალეს ეს კუთხეები ადგილობრივი ქართული მოსახლეობისაგან და არზრუმელი სომხები დაამკვიდრეს აქ. ასეთმა ტენდენციამ ის განაპირობა, რომ თუ XVIII საუკუნის ბოლოს ამიერკავკასიაში სომეხთა ძალიან მცირე რაოდენობა ცხოვრობდა [ისტორიული რარიტეტები, 1989: 36], XX საუკუნის დასაწყისისათვის მათმა რიცხვმა აქ 1 300 000-ს მიაღწია [<http://www.amsi.ge/istoria/-sommx/shavrov.html>].

ადვილი წარმოსადგენია, ყოველივე ამის შემდეგ როგორ იქნებოდა რუსეთის წარმატებებით დაინტერესებული სომხობა და როგორი სიხარულით შეხვდებოდა იგი მის წინსვლას ოსმალეთის იმპერიის სიღრმეში. როგორც წესი, ირანისა და ოსმალეთისათვის წართმეულ მიწებზე ხომ რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკურ ექსპანსიას სომეხთა ეთნიკური და ეკონომიკური ექსპანსია მოჰყვებოდა ხოლმე. ასეთ ფონზე უდაოდ საინტერესოა ერთი პრეცედენტი, რომელმაც რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის დროს იჩინა თავი. იგი ბათუმის საკითხს უკავშირდება და გვიჩვენებს სომეხთა ერთი ნაწილის განსხვავებულ დამოკიდებულებას რუსეთის იმპერიისადმი.

აღნიშნულ ომში, როგორც ცნობილია, რუსეთმა მორიგი გამარჯვება მოიპოვა ოსმალეთის იმპერიაზე და აიძულა იგი მის მოთხოვნებს დაჰყოლოდა. 1878 წლის 19 თებერვალს (ახ. სტ. 3 მარტი) სანსტეფანოში, კონსტანტინოპოლის დასავლეთ გარეუბანში (დღევანდელი ეშილქიოი სტამბულში) ხელი მოეწერა საზავო ხელშეკრულებას. შეთანხმების ძალით რუსეთმა ოსმალეთისაგან დიდი ფულადი კონტრიბუცია და ტერიტორიული დათმობები მიიღო, რომელთა შორის ბათუმიც ფიგურირებდა.

სან-სტეფანოს მოლაპარაკებების შედეგები მიუღებელი აღმოჩნდა ინგლისისა და ავსტრიისათვის. ავსტრია ევროპის კონგრესის მოწვე-

ვას მოითხოვდა, რომელიც სან-სტეფანოს შეთანხმებას გადახედავდა. ინგლისი მხარს უჭერდა ამ მოთხოვნას. ორივე სახელმწიფო ომისათვის მზადებას შეუდგა. მათგან გამხსნევებულმა ოსმალეთმაც ბრძოლის გაგრძელებაზე დაიწყო ფიქრი. თურქი და ინგლისელი ემისრები კონფლიქტის ზონებში ადგილობრივი მაჰმადიანი მოსახლეობის რუსთა წინააღმდეგ ამხედრებასაც უწყობდნენ ხელს [http://otherreferats.allbest.ru/history/00059842_0.html].

აი, სწორედ ამ პერიოდის ინგლისის წარმომადგენელთა ოფიციალურ მიმოწერებში ფიქსირდება ჩვენთვის საინტერესო ფაქტები.

როგორც ამ დოკუმენტებიდან ირკვევა, მოსახლეობა ლაზისტანის სანჯაყისა, რომლის ცენტრი იყო ბათუმი და რომელშიც შედიოდა აჭარა, ქობულეთი, მაჭახელი, ლივანა და საკუთრივ ლაზეთი [ყაზბეგი, 1995: 117], პროტესტს გამოთქვამდა ბათუმის რუსეთისათვის გადაცემასთან დაკავშირებით და მოითხოვდა ბრიტანეთის მფარველობაში შესვლას. მოსახლეობის სახელით გამოდიოდნენ და ინგლისელებთან მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ ე.წ. ლაზი დელეგატები, რომლებიც, როგორც დოკუმენტების კონტექსტიდან ჩანს, ადგილობრივი არისტოკრატიის წარმომადგენლები იყვნენ. ადგილი შესაძლებელია, როგორც ხდება ხოლმე ასეთ შემთხვევებში, ისინი არ გამოხატავდნენ ლაზისტანის სანჯაყის მთელი მოსახლეობის თვალსაზრისს, რომლებსაც, სხვათა შორის, ყველას ლაზების სახელით მოიხსენიებს ინგლისური მხარე, მაგრამ ის კი ფაქტია, რომ მათ უკან ამ მოსახლეობის ანგარიშგასაწევი ნაწილი იდგა, რომელსაც რუსეთის ხელში მოხვედრის პერსპექტივა დიდად ნამდვილად არ ახარებდა. აი, ამ პროტესტის დამადასტურელი ზოგიერთი საბუთი:

1878 წლის 17 აპრილით (ახ. სტილ.) დათარიღებული პეტიციით მისი უდიდებულესობის ხელისუფლებისადმი (იგულისხმება ინგლისის დედოფალი – ავტ.შენ.) ბათუმის მოსახლეობა პროტესტს გამოთქვამს რუსების მიერ ქალაქის მოსაღოდნელი ანექსიის წინააღმდეგ [Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 668].

1878 წლის 18 აპრილის წერილით ვიცე-კონსულ ბილიოტტისადმი¹ ლაზი ბეგები დიდი ბრიტანეთის მფარველობას მოითხოვენ [იქვე : 669].

19 აპრილის მოხსენებით ვიცე-კონსული ბილიოტტი მარკიზ სოლსბერს² ატყობინებს რუსთა წინააღმდეგ მიმართული ლაზების პროტესტის თაობაზე [იქვე : 668].

21 აპრილის მოხსენებით ვიცე-კონსული ბილიოტტი ოსტინ კ. ლეიარდს¹ აცნობებს, რომ ლაზი დელეგატები მზად არიან წინ აღუდ-

¹ ალფრედ ბილიოტტი (Biliotti) – ბრიტანეთის ვიცე-კონსული ტრაპიზონში 1873 წლიდან.

² რობერტ არტურ სოლსბერი (Salisbury) – მარკიზი, 1878-1880 წლებში საგარეო საქმეთა მინისტრი, 1885-1892 წლებში დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი.

გნენ რუსეთის ანექსიას და ითხოვენ ბრიტანეთის მფარველობას [იქვე : 670].

ოსტინ ჰ. ლეიარდის 1878 წლის 4 მაისის მოხსენებით მარკიზ სოლსბერისადმი ირკვევა, რომ, ლაზი დელეგატების შეტყობინებით, 3 მაისს რუსები ზემო აჭარის გავლით ქვემო აჭარაში შესულან, სადაც მოსახლეობას წინააღმდეგობა გაუწევია და იარაღი ჩამოურთმევია მათთვის, და რომ ამ მოსახლეობას ბრიტანეთის ხელისუფლებისა და მოსახლეობის მხრიდან თანაგრძნობის გამოჩენის იმედი აქვს [იქვე : 673].

ოსტინ ჰ. ლეიარდი 7 მაისს ტელეგრამას უგზავნის მარკიზ სოლსბერს, რომელიც წინა დღით მიიღო ლაზი დელეგატებისაგან და რომელშიც ლაზები კვლავ ბრიტანეთის დახმარებასა და მფარველობას ითხოვენ [იქვე].

ლაზებს სოლიდარობას უცხადებდნენ და ბათუმის რუსეთისათვის გადაცემას აპროტესტებდნენ აგრეთვე ტრაპიზონისა და სხვა მეზობელი მხარეების მცხოვრებლებიც. რაც ყველაზე საინტერესოა, პროტესტანტებს შორის მაჰმადიანების გვერდით ფიგურირებენ ქრისტიანებიც. წარმოვიდგენთ შესაბამისი დოკუმენტის სრულ ტექსტს ინგლისურენოვანი დედნიურთ:

“ვიცე კონსული ბილიოტი ბატონ ლეიარდს

ტრაპიზონი, 25 აპრილი, 1878 წელი, საღამოს 8 სთ

ტრაპიზონის მოსახლეობის წარმომადგენელი 943 მუსლიმისა და ქრისტიანის მიმართვა გენერალ-გუბერნატორმა გადაუგზავნა თურქეთის პრემიერ-მინისტრს, სადაც ნათქვამია, რომ ბათუმის კომერციული და პოლიტიკური ინტერესები ისეა დაკავშირებული ტრაპიზონის იმავე ინტერესებთან, პირველის გადაცემა [რუსეთისათვის] გამანადგურებელი იქნება მეორისათვის და რომ [ტრაპიზონის] მოსახლეობა ვერ დარჩება გულგრილი ლაზების მცდელობის მიმართ ხელი შეუშალონ რუსეთის ანექსიას. როგორც ამბობენ, მსგავს მიმართვებს აუცილებლად მოაწერენ ხელს სხვა ადგილებშიც.“

“Vice-Consul Biliotti to Mr. Layard.

(Telegraphic.)

Trebizond, April 25, 1878, 8 p.m.

An address, signed by 943 leading Mussulman and Christian inhabitants of Trebizond, has been just forwarded through Governor-General to Turkish Prime Minister, showing that the commercial and political interests of Batoum are so blended with those of Trebizond, that the cession of the former will be the ruin of the latter, and that its inhabitants cannot remain indifferent to the efforts of the Laz to prevent annexation to Russia. Similar addresses are said to be signed in other quarters [Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 673].

უდავოდ საინტერესო ფაქტია – ტრაპიზონის ვილაიეთის ტრაპიზონისა და ლაზისტანის სანჯაყების ქრისტიანული მოსახლეობის

¹ ოსტინ ჰენრი ლეიარდი (Layard) – ინგლისელი არქეოლოგი და დიპლომატი, 1877-1880 წლებში ბრიტანეთის ელჩი სტამბულში.

ერთი ნაწილი წინააღმდეგია ქრისტიანული რუსეთის შემოსვლისა და მზად არის წინ აღუდგეს მას. ბუნებრივად დაისმის შეკითხვა – რომელი ეროვნების წარმომადგენლები შეიძლება იყვნენ ჩვენთვის საინტერესო ქრისტიანები?

ვეყრდნობით რა დასახელებული პერიოდის ინგლისის წარმომადგენელთა ოფიციალურ მიმოწერას, ვფიქრობთ, რომ ანტირუსულად განწყობილ ქრისტიანთა მნიშვნელოვან ნაწილს კათოლიკური სარწმუნოების აღმსარებელი სომხები წარმოადგენდნენ. ასეთი ალბათობის დაშვების საშუალებას გვაძლევს ნიგალელი (ლივანელი) სომხების კოლექტიური ტელეგრამა ბრიტანეთის წარმომადგენლობისადმი, რომელშიც ისინი სასოებით მოითხოვენ ინგლისის მფარველობას და დაცვას რუსული აგრესიისაგან. ლივანელი სომხების წარმომადგენელმა (დელეგატმა) თვისტომთა მიმართვა 6 მაისს ტელეგრამით გაუგზავნა ვიცე-კონსულს ტრაპიზონში აღფრედ ბილიოტტის, რომელმაც იგი 7 მაისს ბრიტანეთის ელჩს სტამბულში მისტერ ოსტინ ჰენრი ლეიარდის მიაწოდა, იქედან კი აღნიშნული ტელეგრამა პრემიერ-მინისტრ რობერტ არტურ სოლსბერს გადაეგზავნა ინგლისში. მიმართვის მიერ გავლილი გზა ნათლად მიანიშნებს მის მნიშვნელობაზე. მოგვაქვს სათანადო დოკუმენტი დედნიურთ:

“მისტერ ლეიარდი მარკიზ სოლსბერს

ფერაპია, 1878 წლის 7-8 მაისი

ვიცე-კონსულ ბილიოტტისაგან, დათარიღებული: ტრაპიზონი, 7 მაისი, 1878 წელი

„მე მივიღე შემდეგი ტელეგრამა, დათარიღებული: ბათუმი, მე-6 რიცხვი, საღამოს 6 სთ. და ხელმოწერილი ლივანას ქრისტიანთა სახელით დელეგატის მიერ:

“ვიდრე ჩვენ მშვიდობიანად ვცხოვრობდით ჩვენს მუსლიმ მეზობლებთან ერთად ლივანაში, ჩვენს საყვარელ მიწაზე, რუსი ჯარისკაცები გენერალ კომაროვის მეთაურობით მოულოდნელად შემოიჭრნენ ჩვენს ქალაქში საერთაშორისო კანონიერებისა და მართლმსაჯულების საწინააღმდეგოდ. არსებული მშვიდობიანი ვითარებიდან გამომდინარე, ჩვენ არ გაგვიწევია წინააღმდეგობა. რუსმა ჯარისკაცებმა და მათმა ოფიცრებმა ფეხქვეშ გათელეს ჩვენი ოჯახების სიწმინდე – აღარ არის სიცოცხლის, ქონების და პატიოსნების უსაფრთხოება. ჩვენ დაბნეულები ვართ. თქვენ შეგიძლიათ ქრისტიანობის სახელით გამოხვიდეთ ჩვენს დასაცავად. გადაგვარჩინეთ რუსული ჩაგვრისაგან. დაგვეტეთ რა ჩვენი სახლები, მივატოვეთ რა ჩვენი საცხოვრებელი, ჩვენი მიწები და სხვა ქონება, ბავშვებთან და ცოლებთან ერთად ოსმალთა სამფლობელოს სხვა ნაწილში გადავინაცვლეთ. ეჭვგარეშეა, რომ მსგავს საქციელს არც ერთი ერი არ აიტანს. და, რომ დაიცვათ ჩვენი პატიოსნება რუსთა მოქმედებებისაგან, [ჩვენი მხარის] მთელი სომხური მოსახლეობის სახელით, რომელსაც მე წარმოვადგენ, გთხოვთ,

მისი უდიდებულესობის ელჩის მეშვეობით აცნობოთ მათი საქციელის შესახებ თქვენს ხელისუფლებას.“

„Mr. Layard to the Marquis of Salisbury. – (Received May 7)

Therapia, May 7-8, 1878.

(Telegraphic)

Following from Vice-Consul Biliotti, dated Trebizond, May 7, 1878

“I received the following telegram, dated Batoum, 6th instant, 6 p.m., signed by the delegate of the Christians of Livannah:-

“While living in peace with our Mussulman neighbours at Livannah, our beloved country, a few days ago, Russian soldiers, under the command of General Koumaroff, unexpectedly invaded our town against the law of nations and [justice?]. Owing to existence peace, we offered no resistance. The Russian soldiers and their officers tread under their foot the honour of our families: there being no longer any security for life, property, and honour, we are bewildered. In the name of Christianity you can interfere on our behalf. Save us from Russian oppression. Having shut up our houses, abandoned our country, our lands, and other property, we proceeded with our children and wives to other parts of the Ottoman dominions, it being beyond doubt that similar acts cannot be tolerated by any nation, and in order to protect our honour against the conduct of the Russians. I beg in the name of the whole community of Armenia, of which I am the delegate, to bring their [acts] to the knowledge of your Government through Her Majesty's Ambassador” [Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 674].

მოყვანილი დოკუმენტიდან კარგად ჩანს, რომ ლივანელი სომხები აშკარად ანტირუსულად არიან განწყობილნი, ხოლო, როგორც ცნობილია, ლივანასა და ართვინში მცხოვრები სომხების აბსოლუტური უმრავლესობა კათოლიკური სარწმუნოების მიმდევარი იყო. მაგ., ტრაპიზონში ინგლისის კონსულის ჯიფორდ პალგრევის 1872 წლის მოხსენებაში მითითებულია, რომ ართვინის მოსახლეობის მესამედს სომხები შეადგენდნენ, რომელთა უმრავლესობა კათოლიკე იყო [Отчет консула Пальгрева, 1882: 58]. წარმომავლობით ართვინელი ალექსანდრე სუკოიანის მონაცემებით კი 1896 წელს აქ 1068 გრიგორიანელი და 3860 კათოლიკე სომეხი ცხოვრობდა [Сукоян А., http://artvin.narod.ru/content/istoria_pereselenia.htm].

კათოლიკე სომხების ანტირუსულ განწყობილებაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ, როგორც ეს მტკიცდება ვიცე-კონცულ ბილიოტტის 1878 წლის 23 აგვისტოს მოხსენებით სერ ო. პ. ლეიარდისადმი [Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 733], აგრეთვე ბილიოტტის 4 [იქვე : 734] და 18 სექტემბრის [იქვე : 741] მოხსენებებით მარკიზ სოლსბერისადმი, ინგლისელების ემისარი და შუამავალი ლაზებთან იყო ბათუმში მყოფი სომეხ-კათოლიკეთა მღვდელი დონ გრეგორიო პუჩინიანი (Don Gregorio Poutchinian), რომელსაც საკმაოდ დიდი ზეგავლენა ჰქონია ლაზ

ბეგებზე. სხვათა შორის, კათოლიკე პუჩინიანები ართვინიდან არიან გამოსული [Сукоян А., http://artvin.narod.ru/content/istoria_vozniknovenia.htm].

ის, რომ ბათუმისა და მისი ოლქის კათოლიკე სომხებისათვის ევროპა უფრო მისაღები და ახლობელი იყო, ვიდრე რუსეთი, კარგად გამოჩნდა ბათუმის რუსეთის იმპერიასთან მიერთების შემდეგაც. ვიცე-კონსული ბილიოტტი 1879 წლის 11 თებერვალს მარკიზ სოლსბერი-სადმი გაგზავნილ მოხსენებაში მიუთითებს:

“საფრანგეთის ხელისუფლებამ გააუქმა ფოთში არსებული ვიცე-საკონსულო და [სანაცვლო] ბათომში შექმნა; აქ დაინიშნა მ. რეინი, ტფილისის საკონსულოს კანცლერი, რომლის წლიური ხელფასიც 12 000 ფრანკს შეადგენს.

პროტექციის თვალსაზრისით ცვლილება არ უნდა იყოს ხელსაყრელი საფრანგეთის სავაჭრო საქმიანობისათვის, იმ მიზეზიდან გამომდინარე, რომ ფოთი ჯერ კიდევ რჩება სპარსეთისათვის საქონლის მიღების ადგილად და დიდი დრო გაივლის, ვიდრე მას ბათომი აჯობებს; მაგრამ საფრანგეთის ხელისუფლებას, შესაძლებელია, სხვა მოსაზრება ამოძრავებს.

რადგანაც მ. რეინი, რომელსაც თანამდებობა მხოლოდ გასული თვიდან უჭირავს, უკვე განიხილავს ეკლესიის მშენებლობის საკითხს ბათომში მაცხოვრებელ სომეხ კათოლიკეებთან, შეიძლება დავასკვნათ, რომ საფრანგეთის ხელისუფლებას გეგმაში აქვს ამ ტერიტორიაზე გავლენის დამყარება კათოლიკე სომხების დახმარებით, რომლებიც ქრისტიანული მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენენ“ [Adjara and the Russian Empire, 2003: 35].

თავის მხრივ, რუსეთის ხელისუფლება როგორც საერთოდ კათოლიკეებს, ისე, კონკრეტულ შემთხვევაში, ბათუმისა და მისი ოლქის სომეხ კათოლიკეებს ყოველთვის ეჭვის თვალით უცქერდა და მათ პოლიტიკურად არასანდო ელემენტებად მიიჩნევდა.

ამდენად, ჩვენს ხელთ არსებულ მონაცემებზე დაყრდნობით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კათოლიკე სომხები უარყოფითად იყვნენ განწყობილი რუსეთის მიმართ და აშკარად აპროტესტებდნენ როგორც მის ქმედებებს რეგიონში, ისე ბათუმის მისთვის გადაცემას.

კათოლიკე სომხების ანტირუსული შემართება არ უნდა ყოფილიყო შემთხვევითი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რუსეთის იმპერიაზე დაყრდნობით ემშიაძინი წარმატებით ახერხებდა პოზიციების განმტკიცებას და დაუღალავად იბრძოდა თავისი ძალაუფლების მოელ სომეხ ერზე გასავრცელებლად, მათ შორის კათოლიკურ ნაწილზეც. კათოლიკე და გრიგორიანელ სომხებს შორის კი ძველთაგანვე სერიოზული დაპირისპირება და მტრობა არსებობდა. მაგ., XVIII საუკუნის დასაწყისში ფრანგი მოგზაური ჟოზეფ პიტონ დე ტურნეფორი თბილისელი კათოლიკეების შესახებ მიუთითებდა: „ეს უკანასკნელნი გაკათოლიკებული სომხები არიან, რომლებიც ძლიერ მტრობენ სხვა დანარჩენ სომხებს. იტალიელი კაპუჩინები ვერაფრით ვერ ახერხებენ მათ

შერიგებას“ [ტურნეფორი, 1988: 66-67]. იგივე პოზიცია ეკავათ კათოლიკეების მიმართ გრიგორიანელ სომხებსაც, განსაკუთრებით, მათ სასულიერო ფენებს. ცნობილია, რომ სიმეონ ერევანცი დაჟინებით სთხოვდა ერეკლე მეფეს შეეცვალა კეთილი დამოკიდებულება კათოლიკეებისადმი და “აღთარმის ერესისაგან“ გაეწმინდა ქვეყანა (“აღთარმი“ – გაკათოლიკებული სომეხის შეურაცხყოფელი სახელი) [მაისურაძე, 1982: 267].

თუ გავითვალისწინებთ კათოლიკე და გრიგორიანელი სომხების ურთიერთმტრობას, გარკვეულწილად გასაგები იქნება კათოლიკე სომხების პროტესტი – რუსეთის იმპერიის ფარგლებში მოხვედრით ისინი ხომ ავტომატურად ეწმიაძინის გაძლიერებული ზეწოლის ქვეშ მოექცეოდნენ. ხოლო ისინი, ვისაც ეს საფრთხე არ ემუქრებოდა ანუ ოსმალეთის საზღვრებში რჩებოდა, ეკონომიკურად ზარალდებოდა ბათუმის დაკარგვის გამო. გარდა ამისა, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ სომხე კათოლიკეებს მთელი რიგი ეკონომიკური, კონფესიური და პოლიტიკური საკითხები აკავშირებდა ევროპასთან. ამდენად, კათოლიკე სომხებისათვის, გრიგორიანელებისაგან განსხვავებით, რუსეთი არ აღიქმებოდა სასურველ მფარველად და პროტესტიც ბათუმის მისთვის გადაცემასთან დაკავშირებით ამით იყო გამოწვეული. არ არის გამორიცხული აგრეთვე, რომ აქაური კათოლიკე სომხები (რომლებსაც ძირითადად “ართვინელი კათოლიკე სომხების“ საერთო სახელით მოიხსენიებენ) იმიტომაც არ იყვნენ დადებითად განწყობილნი “დიდი სომხეთის“ აღდგენაზე მეოცნებე ეწმიაძინის მფარველი რუსეთისადმი, რომ დიდი ნაწილის ქართული წარმოშობის გამო (რაც კარგად არის ცნობილი და დღესაც ახსოვს ბევრ ე.წ. “ართვინელ სომეხს“), მათთვის არც ისე ახლობელი იყო ზოგადსომხური ეროვნული იდეალები.

რაც შეეხება ოსმალეთში მცხოვრებ გრიგორიან სომხებს, ისინი, კათოლიკეებისაგან განსხვავებით, ტრადიციულად კვლავ რუსეთზე დარჩნენ ორიენტირებული. ბერლინის კონგრესის შემდეგ (1878 წ., 1 (13) ივნისი – 1 (13) ივლისი), როცა საბოლოოდ გაირკვა საზღვრების საკითხი, მათი დიდი ნაწილი აიყარა და რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე დაიწყო გადასახლება. მიგრაცია იმდენად მასობრივ ხასიათს ატარებდა, რომ ინგლისის კონსული ვოლტერ ჯუდი ლიოლი (Walter Tschudi Lyall) 1878 წლის 19 სექტემბრის მოხსენებით მარკიზ სოლსბერს თბილისიდან აცნობებდა, კავკასიის სომხური მოსახლეობის შემდგომ ზრდას რუსები უკვე უბედურებად (კატასტროფად) აღიქვამენო [Adjara and the Russian Empire, 2003: 28].

ამრიგად, კათოლიკე სომხთა ანტირუსული პოზიცია ბათუმის საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო პრეცედენტია რუსულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიაში. თუმცა, მათ პროტესტს არანაირი ზეგავლენა არ მოუხდენია რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცე-

სებზე – ბერლინის კონგრესის შეთანხმებით ბათუმი და ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს სხვა მიწები რუსეთის იმპერიას გადაეცა.

მიითებული ლიტერატურა:

მაისურაძე 1982 – მაისურაძე გ., ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში. თბილისი.

ტურნეფორი 1988 – ჟ. პ. დე ტურნეფორი. მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა. თბილისი.

ყაზბეგი 1995 – ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი.

ისტორიული რარიტეტები, 1989 – ისტორიული რარიტეტები. ივ. ჯავახიშვილი, პ. სურგულაძე, პროფ. ლისტი. თბილისი.

Ереванци 1958 - Ереванци С., Джамбр (памятная книга зерцало и сборник всех обстоятельств святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей), под ред. и предисловием П.Т.Арутюняна, Москва.

Иоаннисян 1945 - Иоаннисян А., Иосиф Эмин. Ереван.

Отчёт Пальгрева 1882 - Отчёт консула Пальгрева, за лето 1872 года, о берег Лазистана и прилегающих к нему внутренних Округах, между Шевкетилем или укреплением св. Николая на русско-турецкой границе на берегу Чёрного моря и Трапизондом. Перевел А. А. Ционглинский. Приложения к VII тому *ИКОИРГО*. Тифлис.

Сукоян 1983 - Сукоян А., Артвин и артвинцы, Историко-этнографический очерк, Тбилиси. 1983, <http://artvin.narod.ru/index.htm>

Эзов 1901 - Эзов Г., Начало сношений Эчмиадзинского патриаршата престола с русским правительством, Тифлис.

Adjara and the Ottoman Empire - Adjara and the Ottoman Empire, 1830-1878 (British Archives on the Caucasus, Georgia), Editorial Hugo Greenhalgh, Research Robert L. Jarman, "Archival Publications International," London, 2003.

Adjara and the Russian Empire - Adjara and the Russian Empire, 1878-1917 (British Archives on the Caucasus, Georgia), Editorial Hugo Greenhalgh, Research Robert L. Jarman, "Archival Publications International," London, 2003.

<http://www.amsi.ge/istoria/somx/shavrov.html>

http://otherreferats.allbest.ru/history/00059842_0.html

Oleg Jibashvili, Khatuna Diasamidze (Batumi, Georgia)

The History of Armenians' Attitudes to 'The Batumi Question'

Summary

During the Russian-Turkish war of 1877 – 1878, some of the Christians of the pashalic of Trabzon protested the transfer of Batumi to Russia. According to the British authorities' correspondence during that period, the majority of them were Catholic Armenians. From economic, religious and political point of views, they opposed the Russian military expansion and demanded an English protectorate.

Catholic Armenians' anti-Russian attitude pertaining to the Batumi question is an interesting precedent in the history of Russian-Armenian relations. Nevertheless, their protest did not affect the ongoing political processes of the region. According to the agreement of Berlin Congress, Batumi and the other territories of northwest Georgia were transmitted to Russia.

ათოლიკათა საარეზულო ბათუმში

1878 წელს, როდესაც ბათუმი კვლავ დაუბრუნდა დედა-სამშობლოს, იგი პატარა საპორტო ქალაქი იყო. ომიანობის შედეგად მოსახლეობა საგრძნობლად შემცირებულა და არ აღემატებოდა 3 000 სულს – წერს ა. ფრენკელი თხზულებაში “ნარკვევები ჩურუქსუსა და ბათუმის შესახებ.” ცოტა ხნით ადრე – 1873 წელს – იტალიის კონსულის მალმუზის მითითებით, ბათუმში 4970 სული ცხოვრობდა [კარალიძე, 2010: 21-22]. ბათუმის მოსახლეობა გამოირჩეოდა ეროვნული და რელიგიური მრავალფეროვნებით. 1883 წელს ბაქო-თბილისი-ბათუმის რკინიგზის ხაზის ამოქმედებამ, საზღვაო პორტის რეკონსტრუქციამ, ბაქოსა და ბათუმს შორის მილსადენის გაყვანამ და მრეწველობის ზრდამ დიდძალი მუშახელი მოითხოვა. ქალაქის მოსახლეობამ სწრაფად იწყო მატება. კათოლიკეები ბათუმსა და მის შემოგარენში ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ. ქართველი კათოლიკე ს. დედებოვი (დედებაშვილი) ირიცხებოდა ბათუმის უძველეს ვაჭრად. მისი ვაჟი, ფერდინანდ დედებოვი, ასევე ცხოვრობდა ბათუმში და ეწოდა ხე-ტყით ვაჭრობას. 1890 წელს ბათუმში აშენდა წმ. გრიგოლის სახელობის სომხურ-კათოლიკური ეკლესია. მისი არქიტექტორია რ. მარფელდი. მშენებლობა დააფინანსა მრეწველმა ალექსანდრე მანთაშევმა [კომახიძე, 2001: 361].

რადგანაც ბათუმში სხვა კათოლიკური ეკლესია არ იყო, აქ მცხოვრები ქართველი კათოლიკეებიც, რომლებიც მესხეთიდან და საქართველოს სხვა რეგიონებიდან გადმოდიოდნენ საცხოვრებლად ბათუმში, ამ ეკლესიაში დადიოდნენ, თუმცა ისინი ლათინური წესის მიმდევარნი იყვნენ. ლათინური წესის ღვთისმსახურება კი დიდად განსხვავდება სომხურ-კათოლიკური წესისაგან. სომხურ-კათოლიკურ ეკლესიასთან ფუნქციონირებდა საეკლესიო-სასულიერო სკოლა 40 მოსწავლით, რომლის გამგე-მასწავლებლად მუშაობდა მღვდელი პუჩინიანი, რომელიც პარალელურად ამ ეკლესიის ღვთისმსახური იყო [კომახიძე, 2001: 361].

XIX ს-ის ბოლოდან მესხეთის მკვიდრმა ქართველებმა მასობრივად დაიწყეს დასახლება ბათუმსა და მის შემოგარენში. ამას ხელი შეუწყო ახალციხე-ბათუმის დამაკავშირებელი გზის გაყვანამ. ქართველი კათოლიკეები გამოირჩეოდნენ სწავლა-განათლებით, რაც თავის დროზე კათოლიკე მისიონერების დამსახურება იყო. მათ კათოლიკურ ეკლესიებთან გახსნილი ჰქონდათ სკოლები, სადაც ბავშვებს უფასოდ ასწავლიდნენ, ხოლო გამორჩეულად ნიჭიერებს ევროპაში აგზავნიდნენ თავიანთი ხარჯით სწავლის გასაგრძელებლად.

ძირითადად, ქართველი კათოლიკეები ეწეოდნენ ვაჭრობასა და ხელოსნობას. სავაჭროდ ისინი დადიოდნენ როგორც საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში, ისე საზღვარგარეთ. სტამბოლში მათ თავიანთი ქარვასლა ედგათ. იმ პერიოდში, როდესაც უცხოური კაპიტალი ცდილობდა საქართველოში ყველაფრის ხელში ჩაგდებას, მას წინ აღუდგნენ სწორედ ქართველი კათოლიკე მრეწველები და მეცენატები, რომელთაც ევროპაში ჰქონდათ განათლება მიღებული. ბათუმში, როგორც საპორტო ქალაქი, ხელსაყრელი ადგილი იყო საცხოვრებლად ქართველ კათოლიკეთათვის, იგი იყო ევროპასთან დამაკავშირებელი კარიბჭე. სულ მალე ბათუმში ქართველ კათოლიკეთა რიცხვი საგრძნობლად გაიზარდა. 1902 წლის 61-ე ნომერში გაზეთი “ივერია” წერდა: “ბათუმში ძლიერ მალე იზრდება. დღეს 30000-ზე მეტი მცხოვრებია აქ... ქალაქის ნახევარი ქართველობაა... მარტო ქართველ კათოლიკეთა რიცხვი 3500-4000 სულამდე გახლავთ” [კომახიძე, 2001: 497]. სამხრეთ საქართველოდან ბათუმში ჩამოსახლებულ ქართველ კათოლიკეებს “ქუთაისელი ახალციხელებიც” დაემატნენ და შესამჩნევად გამრავლდნენ. რადგან ბათუმში სხვა კათოლიკური ტაძარი არ არსებობდა, წირვაზე დასასწრებად ისინი სომეხ კათოლიკეთა ეკლესიაში დადიოდნენ. ბათუმის მცხოვრებთა საგრძნობ ნაწილს შეადგენდნენ ოსმალეთიდან XIX ს-ის 90-იან წლებსა და პირველი მსოფლიო ომის დროს ლტოლვილი სომხები [ოქროპირიძე, 2009: 120]. მათი უმრავლესობა ართვინელი კათოლიკეები იყვნენ. ცნობილია, რომ ართვინი ქართული ქალაქი იყო და მოსახლეობასაც ძირითადად ქართველები შეადგენდნენ. მაგრამ იმის გამო, რომ ისინი დაუქვემდებარეს სომხურ რიტს, მათ თანდათანობით დაკარგეს მშობლიური ენაც და ეროვნებაც. ისინი იქცნენ სომეხ კათოლიკეებად. ქართველი კათოლიკეები ქართულ ენაზე ქადაგებას მონატრებული იყვნენ. 1890 წელს ბათუმში დასასვენებლად ჩამოვიდა პატრი ანსელმო მღებრიშვილი. ერთხანს პატრი წირვას ართვინელი სომხების ეკლესიაში ასრულებდა, მაგრამ ეს გარკვეულ უხერხულობას ქმნიდა. მრევლის სიმრავლისა და იმის გამო, რომ ქართველი კათოლიკეები წირვას არ აღასრულებდნენ სომხურ ენაზე, მათ უწევდათ ღვთისმსახურება დღის მე-2 ნახევარში და ხშირად ცუდ ამინდში ღია ცის ქვეშ ღოღინი, სანამ სომეხი კათოლიკეები დაასრულებდნენ წირვას. ამიტომ მამა ანსელმომ ღვთისმსახურება განაგრძო კერძო ბინაში, სადაც თვითონ ცხოვრობდა. ამისათვის კი ხელისუფლებისაგან ნებართვა იყო საჭირო. აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცულია საფრანგეთის, იტალიის და ავსტრია-უნგრეთის კონსულთა მიმართვები რუსეთის საიმპერიო მმართველობისადმი, რათა ბათუმელი ლათინური წესის კათოლიკეთათვის კერძო სახლში ღვთისმსახურების ნება დაერთოთ. აქვეა ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებულ მიმოწერათა ასლები.

ბათუმელი ქართველი კათოლიკეების გარდა, მამა ანსელმოს მრევლში შედიოდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყნიდან ბათუმში ჩამოსუ-

ლი 100-ზე მეტი რომაულ-კათოლიკური აღმსარებლობის ადამიანი [აცსა, ფ. ი-82, ან. 1, ს. 11, ფ. 43].

ნებართვა მიღებულ იქნა და წირვა ტარდებოდა კერძო სახლში, მაგრამ მრევლის სიმრავლის გამო დღის წესრიგში დადგა ეკლესიის აშენების საკითხი. საქმეში კვლავ ჩაერთნენ ზემოხსენებულ სახელმწიფოთა კონსულები და თხოვნით მიმართეს რუსეთის იმპერატორს. იმპერატორმა 1896 წელს დააკმაყოფილა მათი თხოვნა და ნება დართო ბათუმელ რომაულ-კათოლიკური აღმსარებლობის პირთა აშენებინათ არჩეულ ადგილზე ეკლესია. ყოველივე ეს მიღწეულ იქნა ევროპის კათოლიკურ სახელმწიფოთა საკონსულოების და ბათუმში იმჟამად მცხოვრებ ამ სახელმწიფოების ქვეშევრდომთა თხოვნის საფუძველზე. ცხადია, რუსეთის იმპერატორი მარტო ბათუმელ ქართველ კათოლიკეთა თხოვნას, მიუხედავად მათი სიმრავლისა, არ დააკმაყოფილებდა. ისინი იმპერიისათვის პოლიტიკურად არასაიმედო პირებად ითვლებოდნენ.

1897 წლის 27 იანვრიდან დაიწყო ფულის შეკრება ეკლესიის მშენებლობისათვის და ერთ თვეში მრევლმა 1500 მანეთი შეაგროვა. ეკლესიისათვის ქალაქის სათათბირომ გამოყო 400 საჟენი მიწა. გარდა ამისა 200 საჟენი მიწა მრევლმა საკუთარი სახსრებით შეიძინა. ეკლესიის მშენებლობაში შემწეობისათვის მიმართეს კათოლიკე მრევლსა და მეცენატს სტეფანე ზუბალაშვილს. მან ეს დავალება დიდი პატივისცემით მიიღო და აღუთქვა, რომ დედის სულის მოსახსენებლად მთლიანად თვითონ დააფინანსებდა ტაძრის მშენებლობას. 1897 წლის 12 აპრილს დაიწყო ეკლესიის საძირკვლის ჩაყრა. ტაძრის მშენებლობა დასრულდა 1902 წლის ივნისში. სტეფანე ზუბალაშვილმა პირნათლად აღასრულა დანაპირები და ბოლომდე დააფინანსა ამ მშენიერი ტაძრის მშენებლობა. ტაძარს მნახველები აღტაცებაში მოჰყავდა და იგი დღესაც ბათუმის მშვენიერებაა. ტაძრის მშენებლობის ინიციატორი და წინამძღვარი იყო პატრი ანსელმო მღებრიშვილი. იგი იყო ერთობ შრომისმოყვარე, თავმდაბალი, უხვად დაჯილდოებული მამულის სიყვარულის გრძნობით, პატივისმცემელი ქართული ეკლესიის და ქართული ენისა. სტეფანე ზუბალაშვილთან ერთად, მისი შრომისა და რუდუნების შედეგია ეს მშვენიერი ტაძარი. ტაძრის კურთხევა მოხდა 1903 წლის 4 მაისს ეპისკოპოს ბარონ ედვარდო როპპის მიერ, რომელიც სტეფანე ზუბალაშვილმა მოიწვია სარატოვიდან. კურთხევის შემდეგ სამღვდლო კრებულის დახმარებით მანვე აღასრულა პირველი წირვა. წირვის წინ მგზნებარე სიტყვა წარმოთქვა მღვდელმა ივანე გვარამაძემ, რომელიც ასე დაასრულა: “აკურთხე უფალო ეს ბათუმის ქალაქი ყოველი მისი მაცხოვრებლით და მის გარშემო ყოველი დაბა-სოფლების მცხოვრებნი სულიერის კურთხევითა შენითა, განბნეულნი შეუკრიბენ შენს წმინდა ეკლესიას. განყრილნი-განშორებულნი შეუერთე ერთ სამწყსოდ და შეერთებულნი დაიცავ, დაიფარე შენს წმინდა მადლის სჯულსა შინა, შეუძერდელ შეურყევლად, რათა

იდიდებოდეს მარად უკუნისამდე სახელი შენი წმიდა გამბრწყინებლად წმიდა ეკლესიასა და დიდ სასიქადულოდ თავიანთ ტომ-მოდგმისა და ყოველთა კაცთა, ამინ”. 5 მაისს ეპისკოპოსმა სამი მთავარი დიაკვანი მღვდლად აკურთხა, აზიარა და მირონი ცხო ხუთასამდე კაცს. მირონის ცხება 6 მაისსაც გაგრძელდა. გამგზავრებისას ბათუმის კათოლიკეებმა ეპისკოპოსს სახსოვრად ჩინებული საჩუქარი მიართვეს – ხუთას მანეთად ღირებული მშვენიერი ვერცხლის ყლით მოჩუქურთმებული ალბომი. ალბომში მოთავსებული იყო ბათუმის ახლად ნაკურთხი ეკლესიის, საქართველოს, სტეფანე ზუბალაშვილის, პატრი ანსელმოს მღებრიშვილის და თვით ეპისკოპოსის სურათები, აგრეთვე პეტრე მეფისაშვილის მიერ დაწერილი ქართველ კათოლიკეთა მოკლე ისტორია [შამილიშვილი, 1988: 80-83]. ბათუმის ქართველ კათოლიკეთა ტაძარში ღვთისმსახურება ქართულსა და ლათინურ ენებზე მიმდინარეობდა.

პატრი ანსელმოს შემდეგ ბათუმში ლათინური წესის კათოლიკეთა მოძღვრად დაინიშნა პატრი გაბრიელ ასლანიშვილი. იგი დაიბადა 1860 წელს ქ. ქუთაისში. განათლება მიიღო ჯერ კონსტანტინოპოლში, პეტრე ხარისჭირაშვილის სკოლაში, შემდეგ მონთობანსა და რომში. სწავლა დაამთავრა 1890 წელს და ეკურთხა მღვდლად. მან იცოდა მრავალი ენა, როგორც ევროპული, ისე აზიური. იგი იყო მომხრე და ხელშემწყობი საყოველთაო განათლებისა და საქართველოში სკოლების გამრავლებისა. “ბათუმის რომაულ-კათოლიკურმა ეკლესიამ სურვილი გამოთქვა გაეხსნა სკოლა, სადაც სხვადასხვა ეროვნების ბავშვები მიიღებდნენ განათლებას, კერძოდ, ქართველები, პოლონელები, ფრანგები, ჩეხები. ამ იდეით თვითმმართველობის წინაშე გამოვიდა რომაულ-კათოლიკური ეკლესიის წინამძღვარი დონ გაბრიელ ასლანიშვილი. ამ დროს ბათუმში ცხოვრობდა 20 პოლონელი, ასევე იყვნენ ლიტველები” [აცსა, ფ. ი-7, ან. 1, ს. 488, ფ. 39].

თუმცა იმპერიის მესვეურებმა ბათუმელ კათოლიკეებს ნება დართეს, რომ ტაძარი აეშენებინათ, მაგრამ ისინი მათ უცხოეთთან კავშირის გამო მაინც პოლიტიკურად არასაიმედოდ მიიჩნევდნენ. საარქივო დოკუმენტებმა საკმაო ცნობები შემოგვინახეს ამის შესახებ. 1911 წლის 17 სექტემბერს კავკასიის მეფისნაცვალმა პეტერბურგიდან მიიღო წერილი, რომელიც ატყობინებდა, რომ კავკასიაში ჩამოსული პატრების ერთი ჯგუფი აპირებდა გამგზავრებას ბათუმის ოლქში, სადაც აშენებული იყო მათი ტაძარი და მრევლიც საკმაო იყო. მეფისნაცვალს სთხოვდნენ ყოველი ღონე ეხმარა, რათა შეფერხებულიყო მათი საქმიანობა. 1911 წლის 8 დეკემბრის წერილში ბათუმის პოლიცემისტერი ბათუმის ოლქის გუბერნატორს აცნობებს: “კათოლიკური კონგრეგაციის შტაბ-ბინა ბათუმში მდებარეობს კათოლიკეთა ქუჩაზე. გაერთიანების წევრთა უმრავლესობას ქართველი კათოლიკეები შეადგენენ. მათი ხელმძღვანელი არის ათანასე ბაღოშვილი”. ამავე წლის 20 დეკემბრით დათარიღებულ წერილში კი ატყობინებს: “შეკრებებზე

ხშირად ჩამოდიან საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებიდან კათოლიკეები. მათ სურთ, რომ ბათუმში გახდეს კათოლიკური მოძრაობის ძირითადი ცენტრი. 1911 წლის 14 დეკემბრის სხდომაზე მათ ისაუბრეს საქართველოს წარსულზე, რუსეთის იმპერიის უარყოფით გავლენაზე და ბოლოს მათი აზრით, საქართველოს ხსნა შეუძლია მხოლოდ ევროპას. ამისათვის უნდა გაძლიერდეს კათოლიკური მოძრაობა. თქვენო მაღალკეთილშობილებავ, ჩვენი იმპერიის სიძლიერისათვის და ჩვენი პოლიტიკის გატარებისათვის ძალიან სახიფათოა არა მარტო ეს კონგრეგაცია, არამედ საერთოდ კათოლიკური მოძრაობა. სამხედრო გუბერნატორის დავალებით შეიქმნა ჯგუფი ვინმე პეტროვის მეთაურობით, რომელსაც დაევალა შეედგინა ანტიკათოლიკური სპეციალური სამოქმედო პროგრამა. 1912 წლის 13 იანვარს იგივე პეტროვი აცნობებს გუბერნატორს: „ამ კონგრეგაციის წევრები ცდილობდნენ კავშირი დაემყარებინათ სომეხ კათოლიკეებთან, მაგრამ არაფერი გამოუვიდათ, რადგან სომეხები თავიდანვე უარყოფითად განეწყვნენ ამ გაერთიანებისადმი. განსაკუთრებით არ დაუჭირა მათ მხარი სომეხ კათოლიკეთა არქიმადრიტმა ტერ-ამსამიანმა“. 1913 წლის 18 მაისს ბათუმში ჩატარდა საეკლესიო მსვლელობა, რომელშიც კათოლიკეები მონაწილეობდნენ. ამ ფაქტს აღუშფოთებია ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორი. ბათუმში ხშირი იყო უცხოელების ჩამოსვლის ფაქტები. ყველა უცხოელზე ბათუმის პოლიციას დაწესებული ჰქონდა საიდუმლო თვალთვალი. 1913 წლის 20 ივლისს ბათუმში ჩამოვიდა ვინმე იტალიელი ჯაკომი. სტუმარი დაინტერესებულა კათოლიკეთა ცხოვრებით და შეხვედრია ადგილობრივ კათოლიკეებს ბაღოშვილსა და გიორგაძეს. იგი შეპირებია მათ, რომ გააცნობდა იტალიის საზოგადოებას რუსული ადმინისტრაციის მიერ ბათუმელი კათოლიკეების შევიწროების ფაქტებს. ასევე საინტერესოა 1913 წლის 8 სექტემბერს პოლონელთა სტუმრობა ბათუმელ კათოლიკეებთან. 1916 წლის 12 ოქტომბერს ბათუმელმა კათოლიკეებმა გაგზავნეს წერილი კავკასიის მეფისნაცვლის საეკლესიო საქმეების უფროსის სახელზე: „ჩვენ, ბათუმელი კათოლიკეები, ყველა ოფიციალურ რელიგიურ მიმდინარეობასთან ვიმყოფებით მეგობრულ დამოკიდებულებაში. ჩვენ არავის მიმართ მტრობა არ გვაქვს და ვაპირებთ, რომ ვცემთ ყველა ჩვენს ძმას და გულში არ გვაქვს ჩადებული არავითარი დაპირისპირება. მიუხედავად ჩვენი მისამართით გამოთქმული არაერთი დაუმსახურებელი ცილისწამებისა, ჩვენ ვცდილობთ ქრისტესმიერად ვაპატიოთ ყველას და ვითანამშრომლოთ ყველა ქრისტიანთან ურთიერთსიყვარულისა და დაფასებისათვის“ [გოგოლიშვილი, 1988: 71-73]. ამ წერილებიდან ვგებულობთ, რომ ბათუმში ამ დროისათვის ბევრი ქართველი კათოლიკე ცხოვრობდა. ესენი იყვნენ: მეფისაშვილები, მჭედლიშვილები, ფეიქრიშვილები, მღებრიშვილები, ნაზარიშვილები, ბაღოშვილები, ხეჩინაშვილები, ხითარიშვილები, ბეთანელები, მანველიშვილები, ტატალაშვილები, გელაზარიშვილები, ფილიპოვები, პარმაქსიზიშვილები, ჩილინ-

გარაშვილები, ბატონჯანაშვილები, მერაბიშვილები, ამირბეგაშვილები, ჩარეკაშვილები, დავითაშვილები, ადამანაშვილები, ასლანიშვილები, ბაინდურაშვილები, საბაშვილები, ბათმანიშვილები და სხვანი.

ასეთ დროსა და პირობებში მოუხდა მღვდელმსახურება მამა გაბრიელ ასლანიშვილს. იმდროინდელი პრესა წერდა: “ბათუმის ეკლესიისათვის იგი არის შესაფერისი წინამძღვარი. ვინაიდან ეს ეკლესია სადღო სახე იღებს, იგი იქნება ქართველ კათოლიკეებს წაართვან კიდევ. დონ გაბრიელი კი ისეთი მოძღვარი გახლავს, რომ ეკლესიას კი არა და ჩხირსაც ვერავინ წაართმევს უსამართლოდ”. 1914 წ. 10 მარტის დადგენილებით ბათუმის საქალაქო სათათბირომ 32 კაცის შემადგენლობით ერთხმად დაუმტკიცა ბათუმის რომაულ-კათოლიკურ ეკლესიას მუდმივ მფლობელობაში 354 კვ. საჟენი მიწა ყოფილი გეორგიევსკისა და თბილისის ქუჩების კვეთაში. ხელს აწერს ქალაქის თავი თავადი მ. ანდრონიკაშვილი.

1921 წელს ბოლშევიკურმა რუსეთმა მოახდინა დამოუკიდებელი საქართველოს ანექსია. დაიწყო პატრიოტულად განწყობილ საერო პირთა და ეკლესიის მსახურთა შევიწროება და ტერორი. განსაკუთრებული სისასტიკით სდევნიდნენ კათოლიკე ღვთისმსახურთ, როგორც საზღვარგარეთთან კავშირის მქონეთ. ბოლშევიკები არ თაკილობდნენ ცილისწამებას, ფაქტების გაყალბებას, მრევლზე ზეწოლას, ადამიანთა მოსყიდვასა და იძულებას. სხვადასხვა ინტრიგებით დონ გაბრიელი ჩამოაშორეს ბათუმის მრევლს. 1930 წლის დასაწყისში კი იგი შეთითხნილი ბრალდებით დააპატიმრეს და მეტეხის ციხეში ჩასვეს. მის სანახავად არავის უშვებდნენ. მხედველობადაქვეითებულ სნეულ 67 წლის მოხუცს გამადიდებელი შუშებიც კი ჩამოართვეს. 1930 წლის 14 აგვისტოს მას სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანეს, რომელიც 26-დან 27 სექტემბერს ღამით აღასრულეს [შსს არქივი, საქმე №7671]. ამის შემდეგ სულ მალე ბათუმის ეკლესია დახურეს. წლების მანძილზე იგი სხვადასხვა სამეურნეო დანიშნულების ობიექტად გამოიყენებოდა. იტალიელი ოსტატებისა და მოქანდაკეების მიერ შესრულებული მარმარილოს ნამუშევრები გაიტანეს, ზარები ჩამოხსნეს. მთელ საბჭოთა კავშირში ერთ-ერთი უდიდესი და საუკეთესო ორდანი 1942 წელს დაშალეს და ძვირფასი ლითონის მოწყობილობა გაანიავეს. [“საბჭოთა აჭარა” 1972 წ. 11 მაისი].

საბჭოურ ხანაში ბათუმელ კათოლიკეთა რიცხვი საგრძნობლად შემცირდა. ზოგი საზღვარგარეთ გადაიხვეწა, ზოგი ტერორსა და რეპრესიებს შეეწირა, ზოგი კომუნისტური სულისკვეთებით აღიზარდა და ათეისტი გახდა, ზოგიც მართლმადიდებლურ ეკლესიას შეუერთდა, რადგან ბათუმში აღარ იყო არც მოქმედი კათოლიკური ეკლესია და არც კათოლიკე მოძღვარი. მაგრამ მაინც დარჩნენ მორწმუნეები, რომლებსაც შვილები საქართველოს ერთადერთ მოქმედ კათოლიკურ ტაძარში, თბილისის წმინდა მოციქულების, პეტრესა და პავლეს სახელობის, ეკლესიაში მიჰყავდათ და იქ ნათლავდნენ. ამიტომ “პერეს-

ტროიკის” ხანაში, როდესაც რელიგიურ ჯგუფებს ნება მიეცათ თავიანთი საზოგადოებების ჩამოყალიბებისა, კათოლიკეებს არ გასჭირვებიათ 50 ხელწერის შეგროვება (საჭირო იყო მხოლოდ 20 ხელწერა). აჭარის ასსრ-ის იუსტიციის სამინისტრომ მაინც უარი განაცხადა კათოლიკური საზოგადოების რეგისტრაციაში გატარებაზე. სულ მალე, 1989 წლის 15 მარტის აჭარის მინისტრთა საბჭოს 240-ე დადგენილებით, ბათუმის ღვთისმშობლის კათოლიკური ეკლესია საქართველოს საპატრიარქოს გადაეცა მფლობელობაში.

ბათუმელი კათოლიკეები იმედს არ კარგავდნენ და ელოდნენ მოძღვრის გამოჩენას. 1992 წელს არალიდან ბათუმში ჩამოვიდა ფრანცისკანელი ბერი მამა ბერნარდინი. მან შეკრიბა ბათუმელ კათოლიკეთა ერთი ნაწილი. საფუძველი ჩაეყარა საკრებულოს. კატეხიზაცია და ლოცვები ტარდებოდა ლერმონტოვის ქ. №22-ში, პარმაქსიზიშვილის კერძო სახლში. მაგრამ ეს პერიოდი საქართველოში ქაოსისა და ანარქიის ხანა იყო. მამა ბერნარდინიმ ვეღარ შესძლო ჩამოსვლა და ბათუმელი კათოლიკეები კვლავ მოძღვრის გარეშე დარჩნენ. 1995 წელს ბათუმში ჩამოვიდა სტიგმატინთა კონგრეგაციის ბერი მამა გაბრიელ ბრაგანტინი. იგი იტალიიდან, ქალაქ ვერონადანაა. მან კვლავ შეკრიბა ბათუმის მრევლი თავდაპირველად ფირმა “აისის” ოფისში. შემდეგ მრევლი გადავიდა ჯერ ყაზბეგის ქუჩაზე ნაქირავე კერძო სახლში, ხოლო ერთი წლის შემდეგ კვლავ ლერმონტოვის ქუჩაზე, პარმაქსიზიშვილების სახლში, სადაც ტარდებოდა წირვა-ლოცვა ახალი ეკლესიის აშენებამდე.

1997 წლის 23 ნოემბერს მამა გაბრიელის თაოსნობით ბათუმელ კათოლიკეთა ჯგუფმა გიორგობის დღესასწაული აღნიშნა კონსტანტინოპოლის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიაში. მრავალი წლის შემდეგ აქ კვლავ გაისმა ღვთის სადიდებელი სიტყვები ქართულ ენაზე. 1998 წლის 28 მარტს აჭარის განათლებისა და კულტურის მუხეუმში გაიმართა “კათოლიკური ეკლესიის კატეხიზმოს” ქართული თარგმანის პრეზენტაცია. ბათუმში კათოლიკური მრევლის ზრდამ დღის წესრიგში კვლავ დააყენა ეკლესიის საკითხი. რადგანაც ძველი ეკლესიის მოთხოვნას შეეძლო დაპირისპირება გამოეწვია მართლმადიდებელ და კათოლიკე მრევლს შორის და ეს კიდევ უფრო მტკივნეული იქნებოდა ისედაც პარტიებად დაყოფილი ერისათვის, გადაწყდა აშენებინათ ახალი ეკლესია. წმინდა საყდრის დესპანმა საქართველოში, მონსინიორ ჟან-პოლ გობელმა, თხოვნით მიმართა აჭარის უზენაეს საბჭოს და ქალაქის მერიას ეკლესიის აშენების ნებართვისა და მიწის ნაკვეთის გამოყოფის თაობაზე. ქალაქის შემოსასვლელში გამოიყო მიწის ნაკვეთი ეკლესიის ასაშენებლად. არქიტექტორებმა გია ბაღოშვილმა და ოლეგ პატარიძემ შექმნეს ეკლესიის პროექტი. გადაწყდა ეკლესია აშენებულიყო სულიწმინდის სახელზე. მშენებლობისათვის თანხა შეაგროვეს და გამოგზავნეს იტალიის სხვადასხვა საკრებულოებმა და ვატიკანის ფონდმა. 1999 წლის აღდგომის დღესასწაულზე ვატიკანის

სამოციქულო ადმინისტრატორმა ამიერკავკასიაში, ეპისკოპოსმა ჯუზეპე პაზოტომ აკურთხა მიწა და დაიწყო ეკლესიის მშენებლობა. მშენებლობას აწარმოებდა სამშენებლო ფირმა “ლ-თრეიდი” ამირან ბაკურიძის ხელმძღვანელობით. პარალელურად, ინტენსიურად მიმდინარეობდა საკრებულოს ცხოვრება: კატეხიზაცია, ნათლობები, ზიარება. ბათუმის საკრებულოს წარგზავნილებმა მონაწილეობა მიიღეს მსოფლიო კათოლიკე ახალგაზრდობის შეხვედრებში პარიზსა და რომში. 1999 წლის 8-9 ნოემბერს მისი უწმინდესობა პაპი იოანე-პავლე II ეწვია თბილისს. ბათუმიდან 80 კაციანი ჯგუფი გაემგზავრა წმ. წირვაზე დასასწრებად. ჯგუფში კათოლიკეებთან ერთად იყვნენ მართლმადიდებლები, პროტესტანტები და სხვა ქრისტიანული კონფესიების მორწმუნეები. ბათუმის საკრებულოს სახელით პაპის წინაშე წარდგნენ ლუკა კვაჭაძე, პაატა და შალვა პარმაქსიზიშვილები. სულიწმინდის ეკლესიისათვის ზარები გამოგზავნეს იტალიის ქალაქების: მილანის, პავიასა და პარმას საკრებულოებმა. წმ. ანდრიას, წმ. ნინოსა და წმ. გიორგის სახელობის ზარებს ამშვენებთ წმინდანთა გამოსახულებები და ქართული წარწერები.

2000 წლის 24 ივნისს, იოანე ნათლისმცემლის შობის დღეს, შედგა სულიწმინდის ეკლესიის კურთხევა. ეკლესია აკურთხა ეპისკოპოსმა ჯუზეპე პაზოტომ, ვატიკანის სამოციქულო ადმინისტრატორმა. საპატიო სტუმართა შორის იყვნენ ვატიკანის სახელმწიფო სამდივნოს არქიეპისკოპოსი ალბერტო ტრიკარიკო და ვატიკანის აღმოსავლეთის ეკლესიების კონგრეგაციის წარმომადგენელი ეპისკოპოსი ქრისტოფ მიცკევიჩი. არქიეპისკოპოსმა ტრიკარიკომ წაიკითხა წმინდა პაპის წერილი და დალოცვა.

2001 წლის 4-7 აპრილს ბათუმმა უმასპინძლა საქართველოს კათოლიკე ახალგაზრდობის ფორუმს. მასპინძელ მხარეს წარმოადგენდნენ სულიწმინდის ეკლესიის ახალგაზრდები და აჭარის ახალგაზრდულ საქმეთა დეპარტამენტი. ბათუმში კათოლიკური ეკლესიის პატრონაჟით ფუნქციონირებს ღამის თავშესაფარი უსახლკაროთათვის, ხელვაჩაურში “იმედის სახლი” და პაპი იოვანე XXIII-ის საკრებულო.

2010 წლის 24 ივნისს ბათუმელმა კათოლიკეებმა იზეიმეს სულიწმინდის ეკლესიის 10 წლის იუბილე. ეკლესიის გადაწყვეტილებით საკონფერენციო დარბაზს ეწოდა მამა გაბრიელ ასლანიშვილის სახელი. ამ დღეს დარბაზში მოეწყო პროფესორის, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, ია ხუბაშვილის წიგნის “იეზუიტების ორდენის“ პრეზენტაცია. წიგნი წარადგინა თვით ავტორმა. შემდეგ ნაჩვენები იქნა ბათუმის სულიწმინდის კათოლიკური საკრებულოს ცხოვრების ამსახველი ვიდეორგოლი.

კათოლიკეებს ღირსეული წვლილი შეჰქონდათ და შეაქვთ ჩვენი ქალაქის ცხოვრებაში. ჩამოვთვლი ზოგიერთ მათგანს: მიხეილ ბეთანელმა, რომელიც ოჯახით ცხოვრობდა ბათუმში, 1879 წელს თბილისიდან მეზურნეები და მომდერლები წაიყვანა ჯერ სტამბოლში, შემ-

დეგ ამერიკაში. გამართა კონცერტები. პირველად გააცნო ამერიკელებს ქართული სიმღერები; მიხეილ (მეფისაშვილი) მეფისოვი დაახლოებული იყო აჭარის ბეგებთან. მისი და გრ. გურიელის მეშვეობით დაუკავშირდა რუსეთის მთავრობა აჭარის ბეგებს. დიდი ღვაწლი აქვს აჭარის დედა-სამშობლოსთან შემოერთების საქმეში; პეტრე მეფისაშვილი, ბათუმის პრისტავი, ღირსეული და სამაგალითო კაცი; ლევან მჭედლიშვილი, ხმოსანი ბათუმის თვითმართველობისა, ძლიერ განათლებული, პატრიოტი ადამიანი. იგი ყველა საზოგადო საქმეში იღებდა მონაწილეობას. 1903 წელს მოულოდნელად გარდაიცვალა გამგეობის სხდომაზე და დიდი პატივით იქნა დაკრძალული. მას დიდი ამაგი აქვს ჩვენს ქალაქზე; მისი ძმა პავლე მჭედლიშვილი მსახურობდა ბათუმის საურთიერთო ბანკში, ირიცხებოდა თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის წევრად ბათუმში, სამაგალითო მოქალაქე, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ბათუმზე, ბათუმის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის აშენებაში [ჭიჭინაძე, 1905].

ბათუმთან არის დაკავშირებული მე-20 საუკუნის მხატვრისა და მოქანდაკის – სერაფიმე პოლოლიკაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ბოლო წლები. სერაფიმე მონაწილეობდა ბათუმის ღვთისმშობლის კათოლიკური ეკლესიის ფასადის გაფორმებაში. 1917 წლის დამდეგს იგი ოჯახით ბათუმში გადმოვიდა საცხოვრებლად. მან გააფორმა ბათუმში ცნობილი საბაშვილის სახლი, ატლანტებითა და ჩუქურთმებით შეამკო ის. 1918 წელს მან მხატვრულად გააფორმა “ფესენკოს აგარაკი” მახინჯაურში. ეს მისი ბოლო ნამუშევარი იყო. მახინჯაურში შემოჭრილმა თურქების რაზმმა 43 რჩეულ ქართველთა შორის სერაფიმეც დაატყვევა. მათ ტყვეები მდ. აჭარისწყლის პირას დახვრიტეს და გვამები მდინარეში გადაყარეს [ელერდაშვილი, 2007: 41-50].

ჩვენი თანამედროვენი: გიორგი გაბრიელის ძე ხეჩინაშვილი, დაბადებული 1895 წ. პროფესორი, 1950 წლიდან აჭარის ჯანდაცვის სამინისტროს მთავარი მეან-გინეკოლოგი, რამდენიმეჯერ ბათუმის საქალაქო საბჭოს და აჭარის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი, საქართველოს დამსახურებული ექიმი, მინიჭებული აქვს აჭარის მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის საპატიო წოდება; მისი შვილები: ლევან ხეჩინაშვილი – თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტის უროლოგიის კათედრის დოცენტი, შემდგომ ბათუმის რესპუბლიკური საავადმყოფოს უროლოგიური განყოფილების გამგე, გაბრიელ ხეჩინაშვილი – მეან-გინეკოლოგი, ლენინგრადის პირველი სამედიცინო ინსტიტუტის პროფესორი; ანტონ ბაღოშვილი (1900-1967წწ) – აჭარის დამსახურებული ექიმი, აჭარაში ოტორინოლარინგოლოგიის ფუძემდებელი; მიხეილ ამირბეგიშვილი – ერთერთი პირველი ოფთალმოლოგი, ცნობილი ქირურგის, მაქაცარიას მოწაფე; ელენე ხითარიშვილი – ექიმი; ექიმი-თერაპევტი თამარ ბეთანელი, ექიმი საღომე ნაზარიშვილი, ინჟინერი გიორგი ბაღოშვილი, მოწაფეების და – მონაზონი ნინო პარმაქსიზიშვილი, ღვაწლმოსილი პედაგოგი პავლე პარმაქსიზიშვილი, საქართვე-

ლოს რესპუბლიკის დამსახურებული მხატვარი და ამაღლარი პედაგოგი ანტონ ფილიპოვი, პედაგოგი ირაკლი გოგოლაძე, ექიმი ოტორინო-ლარინგოლოგი ვაჟა ბაღოშვილი, პედაგოგი და პოეტი ნანი ჯაში, ჟურნალისტი ზეინაზ ფილიპოვა და სხვა.

ქართველი კათოლიკეები მუდამ ამაყობენ იმით, რომ ისინი სულით-ხორცამდე ქართველები და, ამავე დროს, მსოფლიო კათოლიკე ეკლესიის წევრები არიან.

აკადემიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე წერდა: “ბათუმის მთელი კათოლიკობა წმინდა დაცული ქართული გვაროვნობისაა: სახის მეტყველებით, გვარებით და ცხოვრებით” [ლომსაძე, 46].

ბათუმის სულიწმინდის კათოლიკური ეკლესიის მრევლი დღეს 120 კაცამდეა და მათი ნახევარი ქართველი კათოლიკეა. ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე აღევლინება.

მითითებული ლიტერატურა:

აცსა - აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი ი-82, ანაწერი 1, საქმე 11.

აცსა, ფ. ი-7, ან. 1, ს. 488.

“გადავარჩინოთ” ხელოვნების მუშაკთა ჯგუფი, გაზ. “საბჭოთა აჭარა,” 1972, №91.

გოგოლიშვილი, 1997 - გოგოლიშვილი ო., საარქივო მასალები კათოლიკობის შესახებ ბათუმის ოლქში, გაზ. “აღორძინება,” 1997, №16.

გოგოლიშვილი, 1998 - გოგოლიშვილი ო. “საარქივო მასალები კათოლიკეთა შესახებ ბათუმის ოლქში 1911-1915 წწ. ჟურნ. *რელიგია და ისტორია*, 1998, №3.

ელერდაშვილი 2007 - ელერდაშვილი ნ., ახალი ქართული ქანდაკების სათავეებთან, ჟურნ. *სპექტრი*.

კარალიძე, 2010 - კარალიძე ჯ., ა. ფრენკელის თხზულება “ნარკვევები ჩურუქსუსა და ბათუმის შესახებ”. კრ.: *აჭარა უცხოელ ავტორთა შრომებში*, ბათუმი.

კომახიძე 2001 - კომახიძე თ., რელიგია და საღვთისმსახურო ნაგებობები აჭარაში, ბათუმი.

ლომსაძე - ლომსაძე შ., ახალციხური ქრონიკები, II, 46, ახალციხის მუზეუმი, დაუმუშავებელი კოლექცია.

ოქროპირიძე 2009 - ოქროპირიძე უ., ბათუმის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა და ერთაშორისი ურთიერთობების ზოგიერთი საკითხი. *ბათუმი I*, ბათუმი.

შსს არქივი - საქართველოს შსს არქივი, საბჭოთა საქართველოს პოლიტ. სამმართველოს საქმე №7671

შამილიშვილი 1988 - შამილიშვილი მ., ბათუმის კათოლიკური ეკლესიის მშენებლობიდან, ჟურნ. *ჭოროხი*. 1988, №2.

ჭიჭინაძე 1905 - ჭიჭინაძე ზ., ქართველი კათოლიკეები ყველა ასპარეზზე და ზოგი რამ წერილები დასავლეთ საქართველოზე.

Tengiz Parmaksizishvili, Vazha Baghoshvili (Batumi, Georgia)

Batumi Catholics' Parish

Summary

Reasons to explain the fast growth in population of Batumi are presented. The great number of Georgians of Roman Catholic faith was among them. They migrated from southern regions of Georgia. The issue of church construction arose. A number of European countries petitioned the Russian Tsar to be allowed to build the church and the Imperial permission was received. The church was built in 1902 thanks to financial assistance provided from collections in Catholic parishes. Most of the money had been donated by S. Zubalashvili, patron of industry. The church was consecrated by bishop Baron Edward Ropp, who had come from Saratov. He was the first to serve at the church. The first pastor of the church was A. Mgebrishvili and then pastor G. Aslanishvili followed. They used Georgian and Latin for services. At first Catholic Church was under "okhranka's" constant control and then under the Bolshevik regime. In 1930 pastor G. Aslanishvili was arrested and shot on the basis of fabricated incrimination. The church was closed. In 1989 the church was transferred to the possession of the Orthodox Church. Church life of Batumi Catholics was resumed in 1995 when the representatives of Congregation Stigmata had come; on condition private flats would be provided. In 1998 the Supreme Council of Soviet Adjara AR and the Municipality of Batumi joined in a request from Vatican's ambassador Monsignor Zhan Paul Goble concerning about receiving a plot of land for construction of the new Catholic Church in Batumi. The church, named Holy Spirit, was designed by Georgian architects with money that had been collected in Catholic parishes of Italy - a special Vatican fund. In 2000 the church was consecrated by Monsignor Giuseppe Alberto Trikariko, who read the text of a message from Pope Paul II. Gabriele Bragantini became pastor of the church. In addition to church ceremonies, Batumi's Catholic parish takes part in cultural life of the city, including participation in scientific conferences, presentations of new books, and attendance at meetings with representatives of the other faiths.

ბათუმის საბირჟო საზოგადოების საქმიანობა (XIX საუკუნის დასასრული – XX საუკუნის დასაწყისი)

ბათუმი საქართველოს დაუბრუნდა კაპიტალიზმის სწრაფი განვითარების ეპოქაში. ამიტომ მისთვის უცხო არ არის ბურჟუაზიული ეპოქის საზოგადოებრივი და კომერციული ორგანიზაციები. ამ მხრივ საყურადღებოა ბათუმის საბირჟო საზოგადოება. მით უმეტეს, რომ ეს საკითხი ისტორიოგრაფიაში შესწავლილი არ არის.

ვიდრე საკვლევ საკითხზე გადავიდოდეთ, ვფიქრობთ, ინტერესს მოკლებული არ იქნება, მოკლედ მიმოვიხილოთ ბირჟების წარმოშობის და საქმიანობის ზოგადი ისტორია.

პირველი ბირჟები ძირითადად სასაქონლო იყო და დაკავებულნი იყვნენ სხვადასხვა სახის საქონლის ყიდვა-გაყიდვით. ქვეყნებს შორის ვაჭრობის განვითარებასთან ერთად, მათი ფუნქციებიც გაიზარდა. ბირჟები სხვადასხვა სახისანი იყვნენ და იძლეოდნენ სწრაფ ინფორმაციას საქონლის ფასებთან დაკავშირებით, რითაც ვაჭრებს ხელს უწყობდნენ დროულად ეწარმოებინათ სავაჭრო ოპერაციები. დროთა განმავლობაში ბირჟა სავაჭრო ორგანიზაციად ჩამოყალიბდა. მას გარკვეული კავშირები ჰქონდა სამრეწველო ორგანიზაციებთან.

ცნება „ბირჟა“ წარმოიშვა ახალღათინური სიტყვიდან „bursa“, რაც ნიშნავს ტყავის ქისას. ბირჟა პირველად ჩნდება საგვარეულო სახლთან იტალიაში. XIII-XVI საუკუნეების ევროპულ ქვეყნებში იგი აღნიშნავდა შენობას, სადაც იკრიბებოდნენ ვაჭრები და ამ საქმესთან დაკავშირებული პირები (მაკლერი-შუამავალი), რომლებიც აწარმოებდნენ სავაჭრო გარიგებას ან მოლაპარაკებას. სავაჭრო სახლის გერბზე გამოსახული იყო სამი ქისა. XVI საუკუნიდან ნიდერლანდებში ჩნდება თანამედროვე ტიპის ბირჟები, რომლის მსგავსი ძველ რომშიც იყო ეგრეთ წოდებული **Gollegia mecratorum** [Брокгауз, 1891:879-882]. საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, ვაჭრები ბირჟიდან სწრაფად დებულობდნენ საჭირო ინფორმაციას მსოფლიო მასშტაბით საქონლის ტვირთბრუნვასთან დაკავშირებით.

საბირჟო ორგანიზაციის ერთ-ერთ კატეგორიას შეადგენდნენ საბირჟო საზოგადოების წევრები, რომელნიც ხელისუფლების მიერ კანონიერად იყვნენ აღიარებულნი და რომელთაც უფლება ჰქონდათ აერჩიათ მათი წრიდან ადმინისტრაციული და აღმასრულებელი ორგანოები. მეორე კატეგორიას შეადგენდა საბირჟო ბიურო და კომიტეტი, რომელსაც ირჩევდნენ საბირჟო სავაჭრო პირები და მაკლერები და ამტკიცებდა ხელისუფლება. საბირჟო კომიტეტი შედგებოდა თავმჯდომარისა და სამი წევრისაგან. საბირჟო კომიტეტს აღმასრულებე-

ლი და გამანაწილებელი ფუნქციები გააჩნდა და იგი ანგარიშგაღდე-
ბული იყო საბირჟო საზოგადოების წინაშე. საბირჟო კომიტეტები სა-
ვაჭრო და მანუფაქტურის დეპარტამენტის უწყებაში შედიოდა. იგი ძი-
რითადად შემოსული ჯარიმების და მოგების თანხის საფუძველზე
არსებობდა.

ბირჟის გარიგების ერთ-ერთ საგანს წარმოადგენს გემების ფრახ-
ტირება. რუსეთში საბირჟო საზოგადოებები იქმნება ჯერ კიდევ პეტ-
რე პირველის დროს. 1830-1840 წლებში რუსეთი ხსნის ბირჟებს სავაჭ-
რო ცენტრებში, კერძოდ, 1834 წელი – კრემენჩუგი, 1864 წ. – კიევი,
1866 წ. – რიგა, 1872 წ. – ვარშავა, 1886 წ. – ბაქო. 1848 წელს რუსეთი
სავაჭრო ბირჟას ქმნის ოდესაში.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ბათუმში რუსული მმართველო-
ბის დამყარებას თან მოჰყვა საბირჟო საქმიანობის დამკვიდრება. რუ-
სეთში ბირჟები არსებობდა სპეციალური წესდების საფუძველზე, რო-
მელიც საბირჟო საზოგადოებას ავტონომიას ანიჭებდა. რუსული ბირ-
ჟის მმართველ ორგანოს წარმოადგენდა საბირჟო კრება და საბირჟო
კომიტეტი. ამ პერიოდში საბირჟო კომიტეტი არსებობდა ბათუმშიც
[Гранат, 1891: 578].

ჯერ კიდევ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ბათუმში საზღვაო
ვაჭრობისა და სამომოსვლო მოძრაობის განვითარების საქმეში დიდი
როლი ითამაშა რუსეთის სანაოსნო საზოგადოებამ. ინგლისის ელჩი
ბათუმში ვ. პალგრევი 1872 წლის ანგარიშში აღნიშნავდა, რომ ოცი
წლის წინათ ქალაქი ბათუმი იყო პატარა დაბა, ხოლო შავ ზღვაზე
რუსეთის სანაოსნო საზოგადოების დაარსების წყალობით მან მოიპო-
ვა სავაჭრო მნიშვნელობა.

1867-1868 წელს რუსეთის სანაოსნო საზოგადოების გემების მი-
მოსვლა ბათუმში შემდეგ სურათს იძლევა:

საიდან შემოვიდა	წასვლის მიმართულება	გემების რიცხვი
კონსტანტინეპოლიდან	კონსტანტინეპოლში	52
ოდესიდან ქერჩის გავლით	ოდესაში ქერჩის გავლით	26
ფოთიდან (პატარა გემი)	ფოთში	104
შუღლ		182

გადაზიდვის მთავარი საგანი იყო ხე-ტყე და მარცვალი. 1878
წლის ოქტომბრიდან 1879 წლის პირველ იანვრამდე საზღვარგარეთი-
სა და რუსეთის ნავსადგურებიდან ბათუმში შემოიტანეს 226.582 რუბ-
ლის საქონელი, ხოლო საზღვარგარეთისა და რუსეთის ნავსადგურებ-
ში ბათუმიდან გაიტანეს 91.428 რუბლის საქონელი.

1911 წელს ბათუმის საბირჟო საზოგადოება აერთიანებდა 74
წევრს. იგი გაერთიანებული იყო სამხრეთ-რუსეთის ვაჭართა და მრეწ-
ველთა კავშირში, რომლის რეზიდენციას წარმოადგენდა ქალაქი ოდე-
სა. ბათუმის საბირჟო საზოგადოება ადგენდა სტატისტიკურ მონაცე-

მებს ბათუმის პორტში არსებული ტვირთბრუნვის შესახებ. ამ პერიოდში საბირჟო საზოგადოების თავმჯდომარე იყო მიხეილ ნაკაშიძე, მდივანი კი ივანე მესხი.

ბათუმის საბირჟო საზოგადოება დიდ მზრუნველობას იჩენდა ბათუმის საზღვაო სავაჭრო ნავსადგურის განვითარებისთვის, რის შესახებაც აღნიშნულია საბირჟო საზოგადოების საქმიანობის ანგარიშში. კერძოდ, მასში ჩამოთვლილი იყო უახლოეს პერიოდში ჩასატარებელი ღონისძიებები: პორტში ნავმისადგომი ხაზის გადიდება, სანაპიროს კეთილმოწყობა, საბუქსირე ორთქმავლის შეძენა და სხვა [აცსა, ფ. ი-81, ან. 1, ს. 2, ფ. 10].

1907 წლის 7 დეკემბერს ბათუმის თვითმმართველობა რუსეთ-ბელგიის მეტალურგიულ საზოგადოებას აცნობებდა, რომ რუსეთის მეტალურგიული ქარხნები საჭიროებენ ჭიათურის მარგანეცს. ფოთიდან ყოველწლიურად უცხოეთში გადიოდა 4-5 მლნ ფუთი მარგანეცი. შემდეგ წლებში იგი 8 მლნ-დე გაიზარდა. ამ პერიოდში ბათუმის საბირჟო საზოგადოებამ გაამარტივა ბათუმის პორტიდან ქართული მარგანეცის რუსეთის საწარმოებისთვის გაგზავნის ოპერაციები. კერძოდ, გაათანაბრეს ფოთისა და ბათუმის პორტიდან რუსეთში ქართული მარგანეცის გაგზავნის ტარიფები. ეს კეთდებოდა იმ მიზნით, რომ ბათუმის პორტს შექმნოდა ყველა პირობა მარგანეცით ვაჭრობისთვის [აცსა, ფ. ი-6, ან. 1, ს. 593, ფ. 18].

ტარიფების გათანაბრებით რუსეთის საწარმოებს უბრუნდებოდათ ფრანგის ნაწილი (ფრანგები – გერმ. გემით ტვირთის გადაზიდვის საფასური). ვაგონზე განსხვავება იძლეოდა სამ მანეთს, ეს კი რუსეთის საწარმოებს დიდ მოგებას აძლევდა.

ბათუმის საბირჟო საზოგადოებას ტვირთგადაზიდვაში კონკურენციას უწევდა ნოვოროსიისკის საზოგადოება, რომელიც წმინდა კომერციული ინტერესების თვალსაზრისით რუსეთის საწარმოების ავტორიტეტს ზრდიდა, რითაც ქართული მარგანეცის ფასი ეცემოდა. 1907 წლის 22 დეკემბერს ნოვოროსიისკის საბირჟო საწარმო საზოგადოება ბათუმის ქალაქის თავს წერდა: “უკანასკნელ ხანებში ნიკოპოლსკის რაიონი იძლევა კავკასიურის მსგავსი ხარისხის მარგანეცს, მაგრამ შეუდარებლად იაფს მასთან შედარებით; ამიტომ ჩვენ ძალიან ვეჭვობთ, რომ სამხრეთ-რუსული ქარხნები დაუბრუნდებიან კავკასიური მარგანეცის მადნის შეძენას” [აცსა, ფ. ი-81, ან. 1, ს. 2, ფ. 20].

1911 წელს ბათუმის საბირჟო საზოგადოების მონაცემებით, ბათუმის პორტიდან უცხოეთში გაუტანიათ მრავალფეროვანი პროდუქცია: ნავთი, წასაცხები ზეთები, მარგანეცი, სიმინდი, აბრეშუმის პარკი, ქსოვილები, ხალიჩები, მატყლი, კაკლის ხე, ძირტებილა, ბრინჯი, ხიზილალა და სხვა საქონელი, რომელთა ღირებულებამ სულ შეადგინა 43 668 426 რუბლი [აცსა, ფ. ი-81, ან. 1, ს. 2, ფ. 38].

იმავე 1911 წელს ბათუმის საბირჟო საზოგადოებამ აღწერა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებიდან ბათუმის პორტში შემოტანილი სა-

ქონლის ძირითადი სახეები: რკინა და საერთოდ ლითონის ნაწარმი, გოგირდი, საღებავები, ყავა, მარმარილო, ცემენტი, საღურგლო და სხვა სახის ნაწარმი [იქვე, ფ.43].

ამრიგად, ზემოთ მოტანილი საარქივო მასალა ნათლად წარმოაჩენს ბათუმის საბირჟო საზოგადოების საქმიანობას ბათუმის სავაჭრო ნავსადგურის განვითარებისთვის.

მითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

აცსა - აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი ი-81, ანაწერი 1, საქმე 2.

აცსა, ფ. ი-6, ან. 1, ს. 593.

Брокгауз Ф.А., Энциклопедия, т. III, Петербург, 1891.

Гранатъ А.И., Энциклопедия, т. V, Москва, 1891.

Merab Megrelishvili (Batumi, Georgia)

The Batumi stock exchange at the end of the 19th century and beginning of the 20th century

Summary

The article presents archive documents and statistical data pertaining to the operation of the Batumi Stock Exchange Society at the end of 19th century and the beginning of the 20th century.

Batumi stock exchange society had a great interest in Batumi shipyard's trade development.

This fact is indicated in accounts of the above-mentioned stock exchange society's activities.

This research work deals with descriptions of cargo turnover in Batumi Seaport Stock Exchange and the main types of exported goods.

რუსი და სხვა უცხოელი მიწისმფლობელები
ბათუმში
(XIX საუკუნის ბოლო და XX საუკუნის დასაწყისი)

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად, რუსეთის იმპერიამ ოსმალეთს ძველი ქართული ისტორიული მიწა-წყლის ნაწილი წაართვა. ეს იყო აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა-არტაანი, ტაოს ჩრდილოეთი ნაწილი – ოლთისი. აჭარა-ქობულეთს, შავშეთსა და კლარჯეთს ეწოდა ბათუმის ოლქი და 1886 წლიდან ქუთაისის გუბერნიაში შევიდა, კოლა-არტაანი და ტაოს ჩრდილოეთი ნაწილი (ოლთისი) კი ყარსის ოლქს შეუერთდა. აქედანაც კარგად გამოჩნდა რუსული იმპერიული ხელისუფლების მიზანი: მას ქართული მიწები საქართველოსთვის კი არ დაუბრუნებია, რუსულ გუბერნიებზე გადაანაწილა ისე, როგორც თავად აწყობდა, აქ რუსული ხელისუფლება დაამყარა და თავისი “ერთგული ხალხი” დაასახლა. ასეთად ის ადგილობრივ მოსახლეობას არ თვლიდა, ჩამოსახლებულები მიაჩნდა ერთგულად და პრივილეგიებსაც მათ აძლევდა.

ბათუმის ოლქის მართვის შესახებ 1878 წლის 20 სექტემბრის დროებითი დადგენილების საფუძველზე და განსაკუთრებული ინსტრუქციის 36 და 39 პუნქტების ძალით მიწების განაწილებაზე კანონი ჯერ კიდევ 1879 წლის 3 თებერვალს გამოვიდა. კანონით ბათუმსა და ბათუმის ოლქში დასახლებაზე პრივილეგიები ენიჭებოდათ რუსი ეროვნების მეწარმეებსა და მფლობელებს, განსაკუთრებით, კავკასიის მოქმედი არმიის მეომართა ოჯახებს. კოლონიზაციის წარმატებით ჩასატარებლად ხელისუფლებამ შექმნა ორგანიზაციები. როგორც ამ ორგანიზაციათა საარქივო მასალებიდან ირკვევა, კოლონიზაციის პროცესი ფასდებოდა სოციალურ-ეკონომიკური და ჰუმანური კუთხით, თუმცა მთელი ამ ისტორიული მოვლენის საფუძველი პოლიტიკური იყო. იმპერიის მთავარი მიზანი დაპყრობილი ხალხის ეროვნული ერთობის მოშლა, რეგიონის რუსული მოსახლეობით დასახლება და ისეთივე რუსიფიკაცია იყო, როგორიც ჩრდილოეთ კავკასიაში მოხდა. თუ აფხაზეთში ეს მიზანი რუსეთმა წარმატებით განახორციელა, ეს ვერ შეძლო აჭარაში. თუმცა, აჭარაშიც ბევრი რუსული დასახლება შეიქმნა. ესენი იყო: ჩაქვი, მახინჯაური, აჭყვა, ჩურუქ-სუ, ორთა ბათუმი, ახალშენი, ბარცხანა, ხოლოდნაია სლობოდა, სოუკსუ და სხვა [სცსსა, ფონდი 242, აღწერა 1, საქმე 15, ფურც. 96].

1879 წლის 3 თებერვლის კანონით ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს დაევალა აღეწერა ოლქში ყველა სახაზინო ქონება, აღმოეჩინა დაუსახლებელი, თავისუფალი მიწები და გაეცა ინფორმა-

ცია მათ შესახებ, რათა ეს მიწები დასასახლებლად შეეთავაზებინათ რუსეთიდან ჩამოსახლებული გლეხებისათვის. მათი ამ მიწებზე დასახლება უნდა მომხდარიყო კავკასიის მთავარმართებლის განსაკუთრებული ნებართვით. ამ ნებართვის მიღებამდე გადმოსახლებულები ქალაქ ბათუმს მიეწერებოდნენ [სცსსა, ფ. 242, აღ. 1, ს. 15, ფ. 103].

ხელისუფლებას აღელვებდა ის, რომ აჭარის ზღვისპირეთი სწრაფად ექცეოდა კერძო მყიდველებისა და გადამყიდველების ხელში. ხშირად სამხედრო მაღალჩინოსნებიც, რომლებსაც ხელისუფლება დამსახურებისთვის აძლევდა მიწებს, სპეკულაციის საგნად აქცევდნენ მას. იაფად შეძენილ მიწებს რუსი მოხელენი მაღალ ფასებში ყიდდნენ. რუს და უცხოელ მესაკუთრეთა ნაწილი ბათუმსა და მის შემოგარენში შეძენილ მიწებს იჯარით გასცემდნენ და ამით საკმაოდ დიდ ფულს შოულობდნენ. გარდა იმისა, რომ ადგილობრივი მიწათმოქმედი მოსახლეობის ინტერესები ზარალდებოდა, იცვლებოდა აჭარის დემოგრაფიული სურათიც, რაც მომავალში იმპერიულ ხელისუფლებას მხარის სრული რუსიფიკაციისთვის ჭირდებოდა [თურმანიძე, 2009:170].

ბათუმში კერძო მესაკუთრეები, ვაჭრები და მეწარმენი 1878 წლის სექტემბრიდან იწყებენ მიწის ნაკვეთების შეძენას. ამ პერიოდის გაზეთი “დროება“ ბათუმში ახლად გაჩაღებულ მიწების ყიდვა-გაყიდვის პროცესს ასე აღწერდა: “სოფლის მამულებს იშვიათად ჰყიდულობენ, ბათუმში კი ერთს ადგილს ათასი მუშტარი უჩნდებოდა რუსების შესვლის პირველ დღეებშივე... ამ ადგილების გაყიდვის დროს დიდი უკანონობა და უწყობა ხდებოდა მთელს ამ ახლად შეძენილ მაზრაში და განსაკუთრებით ქალაქ ბათუმში. ხშირად ერთსა და იმავე მამულს, ადგილს ან სახლს ორ სხვადასხვა პირზე ჰყიდდნენ ხოლმე, ზოგმა სხვისი კუთვნილი უძრავი მამულებიც კი გაჰყიდა. რადგან კადასტრის დავთრები (როგორც საზოგადოთ ყველა კანცელარიის და არქივის ქაღალდები) ოსმალის სამოქალაქო მთავრობამ ბათუმიდან წაიღო, და ბათუმის მეჯლისიც გაუქმებული იყო, ამის გამო ნამდვილი პატრონი უძრავი მამულებისა კაცმა არ იცოდა და მყიდველები ვინც გამოჩნდებოდა და იტყოდა, ეს ჩემი მამული არისო, იმას ევაჭრებოდნენ, იმისგან ყიდულობდნენ“ [მესხი, 1878].

XIX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისშივე მიწის ნაკვეთები იყიდეს უცხოელმა და რუსმა მესაკუთრეებმა: ინჟინერ-ტექნოლოგმა ალექსანდრე პავლეს ძე ბახმეტიევმა (9 მიწის ნაკვეთი, 3,6 დესეტინა), ანდრეი ანდრეის ძე ბუნგემ (11 მიწის ნაკვეთი, 6,7 დესეტინა), მიკირტუმ ტერ-ასატუროვმა (7 ნაკვეთი, დაახლოებით 6 დესეტინა), ასევე, მიწები ბათუმში შეიძინეს: ი. საგოიანმა, გ. მავროპულომ, მ. დიმიტრიადიმ, ნ. პუჩინიანმა, ა. სოლოვცოვმა, კ. პოპოვმა და სხვებმა [სცსსა, ფ. 229, აღ. 1, ს. 48, ფ. 20-22].

1882 წელს სოლოვცოვმა ბათუმში 310 კვ. საჟენი მიწა იყიდა, მან გააკეთა პირველი ჩაის ფოთლის გადასამუშავებელი საწარმო. კ. პოპოვმა კი ჩაის საფაჭრო სახლი გახსნა ქ. ბათუმში. ბათუმსა და ბათუ-

მის ოლქში დიდ მამულებს იძენდა პეტერბურგის საუფლისწულო უწყებაც.

სამრეწველო ჩაისა და სუბტროპიკების კულტურების მოშენებას ეწეოდნენ ბათუმელი მესაკუთრეები გაიტურ მეგოვორიანი (მან მახინჯაურში შეიძინა მამულები) და ვასილ ბოხოვცევი [სცსსა, ფ. 13, აღ. 10, ს. 604, ფ. 31-32].

1883 წელს ხელისუფლებამ რუს ჩამოსახლებულებზე დაარიგა ოსმალეთში წასული ქართველების მიწები დაბა ჩურუქ-სუში, მდინარე ჩოლოქის ჩრდილოეთით (ქობულეთი), 1884 წლიდან კი დაიწყო სმეკალოვკის დასახლება. ამ რუსული დასახლების შექმნა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს – სმეკალოვს მიეწერება. 1887 წელს აქ 110 რუსული ოჯახი ჩამოსახლეს, რომლებიც გადმოვიდნენ ევროპული რუსეთიდან. თუმცა, ინსტრუქციის თანახმად, მათ მთავარმართებლის ნებართვა მათთვის მიწების მიკუთვნების შესახებ არ მიუღიათ. სმეკალოვკაში, როგორც ამას რუსი მოხელეების მიერ შედგენილი საარქივო დოკუმენტები მოწმობენ, ახლად ჩამოსახლებულებმა ახალ ადგილზე მყარად დამკვიდრება ვერ შეძლეს, ადგილობრივ კლიმატთან და კულტურულ გარემოსთან შეგუება მათთვის რთული აღმოჩნდა. ამის გამო, მათმა ნაწილმა ეს ადგილი დატოვა, ნაწილმა კი თავიანთი საკარმიდამო ნაკვეთები, სხვადასხვა ნოტარიალური აქტებით დაუთმო სხვა ადამიანებს, რომლებიც არ იყვნენ გლეხთა ფენის წარმომადგენლები. ისინი მესაკუთრეები იყვნენ და ეს ზღვისპირა ადგილი აგარაკად სურდათ. მართლაც, ახლადმოსულებმა აქ ააშენეს აგარაკები და ეს სოფლის ტიპის ტერიტორია საზღვაო აგარაკად გადააქციეს. მოაგარაკების რაოდენობა დღითი-დღე იზრდებოდა, მინდვრები, რომლებიც ბევრმა კარმიდამოსთან ერთად შეიძინა, იჯარით გადასცეს ადგილობრივ მოსახლეობას, რუსული დოკუმენტები მათ თურქებად მოიხსენიებს. ჩამოსახლებულებს ხაზინა კანონიერ მფლობელებად არ ცნობდა. ბათუმის ოლქის არასაქალაქო მიწები მცირერიცხოვანი ვაყუფების (მაჰმადიან სასულიერო პირთა კუთვნილი მიწების) გამოკლებით სახელმწიფო სახაზინო საკუთრებად იქნა ცნობილი. ამდენად, სმეკალოვკისა და სხვა ამგვარ დასახლებათა ნასყიდობის აქტები ქალაქის საზღვრებს გარეთ უკანონოდ გამოცხადდა. სახელმწიფო ქონების მართვის ბათუმის სამმართველომ საქმეების გარკვევა დაიწყო და მფლობელებს საჩივარი წაუყენა. ბევრ მფლობელს პრეტენზია წაუყენეს მამულის არასათანადოდ დამუშავების გამო, მაგრამ ისეთებიც მრავლად იყვნენ, და ამას არც მოხელეები მაღავედნენ, ვინც დიდი შრომა და კაპიტალი დაახარჯა შეძენილ მიწებს და ეს ნაკვეთები უმაღლეს კულტურულ მდგომარეობაში მოიყვანა. ასეთი მფლობელებისათვის სარჩელების წაყენება ხელისუფლების მიზანში არ შედიოდა და ის ეძებდა გამოსავალს. ამის გამო მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების მინისტრმა სპეციალური უფლებით აღჭურვა ადგილობრივი მიწათმოქმედებისა და მიწათმოყვობის კომისია

და კუთვნილი მიწები, როგორც გამოწიკისი, დაუმტკიცა სტატსკი სოვეტნიკს – სტოიანოვს, სტატსკი სოვეტნიკების ცოლებს – ვუზინოს და ლოპატოს და თავად დალფონსის ქვრივს. დოკუმენტში რომელიც მათ მფლობელობაზე გაიცა, ნათქვამია, რომ ეს იყო კერძო შემთხვევები და ყველაზე არ გავრცელებოდა. მინისტრი შესაძლებლობას აძლევდა მათ გამოსყიდვის უფლებით მიეღოთ მამულები და წელიწადში დესეტინაზე 5 მანეთი გადაეხადათ [სცსსა, ფ. 242, აღ. 1, ს. 15, ფ. 154-154].

საარქივო დოკუმენტებში ნახვენებია გამოსყიდვით შეძენილი და მფლობელთა ხელში დათმობის აქტებით გადასული ნაკვეთებიც, ასეთები იყო ვერბოლოვის, მილიუტინას და კალგრინას ნაკვეთები. კერძო მიწათმფლობელთა უკმაყოფილების გამო მიწათმოწყობისა და მიწათსარგებლობის მთავარი კომიტეტის საიდუმლო მრჩეველმა მედვედევმა 1898 წელს კავკასიის მთავარმართებელს მიმართა – შეეტანა კანონში ცვლილება და ხაზინისგან მიწების გამოსყიდვის კანონი გაეტარებინა. ხაზინას მიწები უნდა გამოესყიდა ახალჩამოსახლებულებისაგან, რომლებმაც ეს მიწები მათზე მოსახლე გლეხებისაგან შეიძინეს. ხაზინა შემდეგ ამ მიწებს თავის შეხედულებისამებრ განკარგავდა და, ბუნებრივია, იმ რუს გლეხებს გადასცემდა, რომლებიც სპეციალურად ჩამოჰყავდათ რუსეთის შიდაგუბერნიებიდან. მთავარმართებელმა პროექტი მოიწონა, მაგრამ ვერ განახორციელა. ამ დროს კავკასიის მთავარმართებელი გოლიცინი იყო, რომელმაც განსაკუთრებულად გაააქტიურა კოლონიზაციის პროცესი სამხრეთ კავკასიაში [სცსსა, ფ. 242, აღ. 1, ს. 15, ფ. 98].

1904-1905 წლებში, მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების ყოფილი მინისტრის განკარგულების საფუძველზე, სმეკალოვკის მონაკვეთზე მიწების ფლობის საკითხის შესწავლა დაევა კავკასიის მიწათმოქმედების რაზმის ჩინოვნიკებს. ამ შესწავლის შედეგად გამოიკვეთა ორი პროექტი: ადრე ჩამოსახლებულთა დამაგრებისა და ახალი ჩამოსახლების განხორციელების პროექტები. 1904 წლის 7 იანვრის განკარგულებით, კავკასიის გადმოსახლებულთა რაზმის ჩინოვნიკთაგან შედგა გადმოსახლებულთა ნაკვეთების მოწესრიგების და ზოგადად “სმეკალოვკის” მოწყობის საბოლოო პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა შემდეგს: ყოფილი დასახლება ზღვის სანაპირო ზოლზე, 165,13 დესეტინის მოცულობით, გამოყოფილიყო განსაკუთრებულ სააგარაკო დასახლებად, რომელიც, წოდებრივი და სოციალური მდგომარეობის მიუხედავად, გამოსყიდვის უფლებით გადაეცემოდათ იმ ადამიანებს, რომლებსაც უნდა დაეცვა სააგარაკო ადგილების შესახებ მთავრობის, კერძოდ, მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების მინისტრის მიერ 1902 წლის 7 ივნისს მიღებული დადგენილება. სმეკალოვკის საერთო ფართობი იყო 1555, 03 დესეტინა. სანაპირო ზოლის 165,13 დესეტინის გამორიცხვის შემდეგ დარჩენილი სივრცე – 1390,17 დესეტინა, დაურიგდა სმეკალოვკის 41 ოჯახს, თითოეულს 18,14

დესეტინის მოცულობით. ეს იყო: 10 დესეტინა სახნავი, 3 დესეტინა ტყე, 1 საეზოვე და 4,14 საძოვარი. ამისთვის სულ 743,74 დესეტინა გამოიყო, ამას დაემატა 1,26 გზის მოსაწყობად, 645,17 დესეტინა კი დამოუკიდებელ დასახლებად დარჩა ახალი ჩამოსახლებულებისათვის, რომელიც სმეკალოვკის მომიჯნავე ოჩხამურის ადგილზე შეიქმნებოდა. აქ ერთ სულ მამაკაცზე 4 დესეტინა მიწას მისცემდნენ. საარქივო დოკუმენტით არსიპოვი ითხოვდა ბათუმის დროებითი კომისიის მოწვევას სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიაში პირველი რუსული დასახლების – სმეკალოვკის კეთილმოწყობის საკითხების შესამუშავებლად “მიწათმფლობელობის საუკეთესო პირობებით“ [სცსსა, ფ. 242, აღ. 1, ს. 15, ფ. 135-137].

ირკვევა, რომ 1891-1903წ.წ. პერიოდში ქვემოთდასახელებულ პირთა მიერ შეძენილი იქნა სმეკალოვკაში შემდეგი საკარმიდამო ნაკვეთები: კავალერიის გენერლის მეუღლის ნინო კონსტანტინეს ას. ონდერ-ლაუნიცის მიერ, 1902 ნოტარიული საიჯარო გარიგების საფუძველზე, 12 წლის ვადით, გარიგების განახლების უფლებით, 1 დესეტინა და 1554 კვადრატული საჟენი, სამოქალაქო ინჟინერ კანდინოვისაგან, რომელსაც ნაკვეთი ასეთივე პირობებით გადმოეცა 1895 სმეკალოვკაში გადმოსახლებული გიორგი სტამატოვიჩისაგან; 2) დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკის ბოგორდის მიერ 1894 წელს, საიჯარო გარიგებით, 30 წლის ვადით შეძენილი იქნა ნაკვეთი გადმოსახლებულ საველ გოვოროვისაგან, 1 დესეტინასა და 591 კვ. საჟენის მოცულობით; დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკის ცოლის ნადეჟდა პავლეს ას. თომიევას მიერ 1897 წელს საიჯარო გარიგებით, 24 წლის ვადით გადმოსახლებულ ალექსი ბულგაკოვისაგან, 1 დესეტინასა და 551 კვ. საჟენის მოცულობით; 4) მემამულე დიმიტრი ვერდერევესკიმ 1900 წელს, დათმობის აქტით გადმოსახლებულ ბორის მალინოვიჩისაგან მიიღო ნაკვეთი 1 დესეტინასა და 800 კვ. საჟენის მოცულობით; 5) სტატსკი სოვეტნიკის ქვრივის მართა ალექსანდრეს ას. ჟდენტის მიერ 1903 წელს შეძენილი იქნა, ნასყიდობის ჩანაწერით, კოლეგიის ასესორის საფრონოვსკისაგან ნაკვეთი 1043 კვ. საჟენის მოცულობით, რომელიც ამ უკანასკნელს თავად გადაეცა 1896 წელს, ამავე წესით, გადმოსახლებული ივანე ტოტუბალიჩისაგან; 6) პოდპოლკოვნიკის ცოლის იულია ანტონის ას. ზენკოვსკის მიერ 1891 წელს, საიჯარო გარიგებით, 20 წლის ვადით, იჯარის განახლების უფლებით, შეძენილი იქნა 1 დესეტინა და 400 კვ. საჟენი ნაკვეთი ჩამოსახლებული ივანე მაისენკოსგან; 7) ნადვორნი სოვეტნიკის ქვრივის ლუდმილა ევგრაფის ას. ასტუხოვას მიერ 1898 წელს შეძენილი იქნა ნოტარიული გარიგებით, ნაკვეთი 1 დესეტინის მოცულობით, ვინმე მერჟევსკისაგან, რომელსაც 1896 წელს ეს ნაკვეთი გადაეცა 20 წლით, გარიგების ამავე ვადით განახლების უფლებით, ჩამოსახლებულ ვორობიოვისაგან; 8) ნადვორნი სოვეტნიკის ცოლმა ანა დიმიტრის ას. შავროვმა 1901 წელს შეიძინა

მღვდლის შვილის იაკობ პოლსკისგან, ნასყიდობის აქტით, 1936 კვ. საუენის მოცულობის ნაკვეთი.

ზემოთჩამოთვლილი ნაკვეთების შეძენის შემდეგ ახალმა პატრონებმა დაამუშავეს და კულტივირებულ სამეურნეო ნაკვეთებად აქციეს ეს მიწები, ამის გათვალისწინებით, ხელისუფლებამ მათ დართო ნება საკუთრებაში გამოესყიდათ აღნიშნული მიწის ნაკვეთები [სცსსა, ფ. 242, აღ. 1, ს. 15, ფ. 99].

მათი ამ ნაკვეთებზე დამკვიდრებისათვის საჭირო ყველა ფორმლობა შემოიფარგლა მათი მიწებით ქალაქ ბათუმზე. თითოეულ ჩამოსახლებულს გადაეცა თითო დესეტინა ზღვის სანაპიროზე საკარმიდამო ნაკვეთისათვის, 10-10 დესეტინა სახნავ-სათესად და 3-3 დესეტინა ტყე, საერთო საძოვარი. სახნავ-სათესი მიწები ჩამოსახლებულებს გადაეცათ არა საერთო, არამედ ცალკეულ საოჯახო სარგებლობაში იმის გათვალისწინებით, რომ ამ მიწების კულტურულ ნაკვეთებად გადაქცევას ბევრი შრომის დახარჯვა ესაჭიროებოდა. სმეკალოვკის დასახლებისთვის გამოყოფილი ფართობი 1907 წლის აზომვით აღმოჩნდა სულ 2485 დესეტინა, საიდანაც 1555 დესეტინა სასოფლო-სამეურნეო სარგებლობისათვის გამოსადეგი, 929 დესეტინა კი მეურნეობის საწარმოებლად უვარგისი მიწები იყო. ხელსაყრელი მიწების ფართობში შედიოდა 165 დესეტინა, განლაგებული ზღვისპირა სააგარაკო, ეგრეთწოდებულ საკარმიდამო სარტყელში; 304 დესეტინა სახნავი, 79 დესეტინა სათიბი, 539 დესეტინა ტყე, 460 დესეტინა საძოვარი და 5 დესეტინა ბაღები კარმიდამოებით. სმეკალოვკის დასახლების გაჩენის შემდეგ, ადგილობრივი ადმინისტრაციის მიერ აქ ჩასახლებული იქნა 114 ოჯახი., ამასთან, მათთვის მიწების გადაცემაზე არ ყოფილა გამოთხოვილი ნებართვა ხელისუფლებისაგან, როგორც ეს მოთხოვნილი იყო ზემოთ მითითებული კავკასიის არმიის მთავარსარდლის განკარგულებით [სცსსა, ფ. 242, აღ. 1, ს. 15, ფ. 121-125].

ახალ პირობებში მეურნეობის წარმართვის უუნარობისა და შეუგუებლობის გამო, ასევე მაღარიის საფრთხისა და უცხოტომელ მოსახლეობასთან შეუგუებლობის გამო, არასწორად შერჩეული გადმოსასახლებელი პირების გამოც, რომელთა უმრავლესობა აღმოჩნდნენ მეშჩანები, გადამდგარი ჯარისკაცები, ვაჭრები, ხელოსნები, რომლებსაც არავითარი მიდრეკილება და ცოდნა არ გააჩნდათ სასოფლო-სამეურნეო მუშაობისა, ბევრმა მათგანმა სამუდამოდ მიატოვა მათთვის გამოყოფილი მიწები და ისინი სრულიად უცხო ადამიანებს დაუთმო... მეორე მხრივ, ამ უცხოების, უმეტესად ინტელიგენტი ადამიანების სწრაფვამ, მიწები შეეძინა ზღვისპირა სააგარაკო დასახლება სმეკალოვკაში, აიძულა რამდენიმე გლეხიც, გაეყიდათ ამ ადგილებში არსებული თავიანთი საკარმიდამო ნაკვეთები და გადასახლებულიყვნენ სახნავ-სათესისათვის გვარაში. ამან გამოიწვია ის, რომ სმეკალოვკის თავდაპირველი 114 ოჯახიდან მხოლოდ 35 დარჩა. შემდეგში, მთავრობის ნებართვისა და ადმინისტრაციის გაფრთხილების გარეშე ჩამო-

სახლდა 7 ახალი ოჯახი, რომლებმაც მიწები აქედან წასულებისაგან შეიძინეს.

უცხო ადამიანებისათვის მიწების გადაცემა თავდაპირველად ადმინისტრაციის ნებართვით ხდებოდა, მაგრამ 1896 წელს სმეკალოვკის დასახლება მიწათმოქმედებისა და მიწათმოქმედების ქუთაისის სამმართველოს გადაეცა, ამ უკანასკნელის ნებართვით. ზოგ შემთხვევაში მიწის გადაცემა ხდებოდა ნოტარიალური აქტებით, ვადის მითითების გარეშე, სხვა შემთხვევებში – ამავე პირებთან აფორმებდნენ ნოტარიალურ გარიგებებს მრავალწლიანი არენდის შესახებ, ზოგჯერ 30 წლის ვადით, ამავე ვადით სხვაზე გადაცემის უფლებით. საკარმიდამო ნაკვეთებზე არსებული შენობები იყიდებოდა მათ მიერ ხელახლა გაყიდვის ჩანაწერებით ან პირდაპირ სრულ საკუთრებაში.

სმეკალოვკის მიწების აქ ჩამოსახლებულებისაგან შემდგენ პირთა ხაზინასთან ურთიერთობის დარეგულირების საკითხი 1899 განსახილველად იყო გატანილი კავკასიაში ყოფილი მთავარმმართველის საბჭოზე, საბჭოს რეზოლუციის მთავარმმართველის მიერ დამტკიცების შემდეგ კი, ამ საკითხის შესახებ მიღებული გადაწყვეტილება იმავე წელს გაგზავნილი იქნა მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების ყოფილ სამინისტროში. ბათუმის ოლქის მიწათმოქმედი სამმართველოს უფროსი მინისტრისადმი მიმართვაში წედა:

“კავკასიის ყოფილი მთავარმმართველისადმი 1898 წლის 5 თებერვალს, №421 მომართვით, ჩემს მიერ ამ საკითხის დაყენებისას, ყურადღებას ვამახვილებდი იმაზე, რომ 1884 წელს სმეკალოვკის მიწების ჩასახლებულებისთვის დარიგება მოხდა კავკასიის არმიის მთავარსარდლის 1879 წლის 3 თებერვლის განკარგულების გვერდის ავლით, კავკასიაში უმაღლესი ხელისუფლების ნებართვის გარეშე. შესაბამისად, ეს მიწები მათ გადაეცათ არა სამუდამო მფლობელობაში, არამედ დროებით სარგებლობაში. საჭიროების შემთხვევაში, ნებისმიერი ნაკვეთის ჩამორთმევა და სხვისთვის გადაცემა შეუძლია ხაზინას. ეს შეხედულება გაზიარებულია მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების ყოფილი მინისტრის მიერაც და სმეკალოვკა მიკუთვნებულია დაუსრულებელ ჩამოსახლებულ ტერიტორიას, რომელიც ექვემდებარება შემდგომ მიწათმოქმედებას იქ მცხოვრებთა საკეთილდღეოდ. ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე და იმის გათვალისწინებით, რომ იქ ჩამოსახლებულთა მერე დამკვიდრებულმა უცხო პირებმა გასწიეს როგორც ჩამოსახლებულებისაგან მიწების შესყიდვის, ისე ამ მიწების დამუშავებისა და განაშენიანების მიზნით, სამართლიანი იქნება, ამ პირებს მათი საკუთრებაში გამოსყიდვის უფლება მიეცეთ, ზომიერი საფასურის გადახდით, არაუმეტეს 5 კაპიკისა კვადრატულ საუენზე, ხელსაყრელი განლაგებისა და პირობების გათვალისწინებით“ [სცსსა, ფ. 242, აღ. 1, ს. 15, ფ. 127-128]. ეს მაშინ, როდესაც თავისუფალი ნაკვეთების გამოსყიდვის ფასი პროექტში გათვალისწინებული იყო 15-დან 30 კაპიკამდე საუენზე.

კავკასიის გადმოსახლებულთა რაზმის ჩინოვნიკების მიერ მომზადდა, 1901 წლის 12 მარტის კავკასიაში რუსული დასახლებების შესახებ არსებული ინსტრუქციის შესაბამისად შედგენილი სმეკალოვკელ გადმოსახლებულთა მიწათმოქვობის და თავისუფალი მიწების ათვისების პროექტი. მასში არ იყო შეტანილი საკარმიდამო და სააგარაკო ნაკვეთები ზღვისპირა სარტყელში, რომლის გამოყოფა განსაკუთრებული სააგარაკო ადგილისათვის იყო განზრახული. პროექტის მიხედვით, საკარმიდამო ნაკვეთები ჩამოსახლებულთათვის გამოყოფილი იყო ოჩხამურისა და გვარას დასახლებაში. სმეკალოვკის ზღვისპირა ადგილი დესეტინა 800 მანეთად, არაზღვისპირა კი – 400 მანეთად შეფასდა. რუსი მოხელეების მიმართეები მთავარმართებლისა და სახელმწიფო ქონების მინისტრისადმი სმეკალოვკას სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიაში პირველ რუსულ დასახლებას უწოდებს და მიიჩნევს, რომ ის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს კეთილმოქვობის და მთავრობის მზრუნველობის თვალსაზრისით.

XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან აჭარის კოლონიზაცია შეჩერდა, ის მსოფლიო ომმა და შემდგომმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა შეაფერხა.

ამრიგად, აჭარის კოლონიზაცია დაიწყო ამ ტერიტორიის რუსეთის იმპერიასთან შეერთებისთანავე. ხელისუფლებამ კოლონიზაციაში იმთავითვე საქართველოს ტერიტორიული და ეროვნული დაპყრობა—რუსიფიკაციის გეგმა ჩადო. ადგილობრივი მუსლიმანური სარწმუნოების ქართველები იძულებული გახადეს დაეტოვებინათ მშობლიური კუთხე, სახლ-კარი და ოსმალეთში გადახვეწილიყვნენ. მათი დიდი ნაწილი ლტოლვილებად იქცა, ნაწილი დაიდუბა, ნაწილი კი სამუდამოდ უცხოეთში დარჩა და მთლიანად დაკარგა ეროვნული ნიშნები. სამშობლოში დარჩენილებს ხელისუფლება ჩაგრავდა იმით, რომ მათ გვერდით რუსეთის შიდაგუბერნიებიდან ჩამოყვანილ გლეხებს ასახლებდა, რომელთაც ხაზინიდან აძლევდა დასახლებისთვის საჭირო ფულს, ამასთანავე, გარკვეულ პრივილეგიებს, სამუშაო იარაღებს, ქვეყნის შიგნით მგზავრობის იაფ ტარიფებს და სხვა. აჭარის ზღვისპირეთში გაძვირებული მიწების ყიდვა მხოლოდ რუს და უცხოელ მესაკუთრეებს შეეძლოთ. ყველაფერი ეს ცხადყოფდა, რომ აჭარა ქართველმა ხალხმა კი ვერ დაიბრუნა, არამედ რუსეთის იმპერიამ გაიფართოვა საზღვრები და აჭარაც თავის დამპყრობლურ მიზნებს დაუქვემდებარა. მართალია, აჭარა და მისი მკვიდრი ქართველები ამიერიდან მეტად დაუახლოვდნენ დანარჩენი საქართველოს მოსახლეობას, მაგრამ აჭარაც რუსული კოლონიური უღლის ქვეშ მოექცა ისევე, როგორც მთლიანად საქართველო იყო. ეს ტერიტორიაც რუსეთის იმპერიას თავისი მიზნებისათვის სურდა და არა ქართველი ხალხისათვის. რუსული დასახლებების შექმნით, გამოირიცხა ადგილობრივი მოსახლეობის დემოგრაფიული ზრდის და მიწით მისი დაკამაყოფილების პერსპექტივა. კოლონიზაცია, აჭარაში, კერძოდ, ბათუმის ოლქში,

რუსი და უცხოელი მესაკუთრეების გაბატონება – ადგილობრივთა შევიწროებისა და მათი სოციალურ-ეკონომიკური ჩაგვრის ხარჯზე მიმდინარეობდა.

მითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

სცსსა - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 229, აღწერა 1, საქმე 48, ფურც. 20-22.

სცსსა, ფონდი 242, აღწერა 1, საქმე 15, ფურც. 96-155.

სცსსა, ფონდი 13, აღწერა 10, საქმე 604, ფურც. 31-32.

თურმანიძე 2009 - თურმანიძე ო., საადგილმამულო ურთიერთობანი და აგრარული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1928 წლები), ბათუმი.

მესხი 1878 - მესხი ს., “ბათუმში“, წერილი მეშვიდე, გაზეთი “დროება“, 1878 წელი, 22 ენკენისთვე.

Dodo Chumburidze (Tbilisi, Georgia)

Russian and Foreign Owners in Batumi in the late 19th century and early 20th century

Summary

As soon as the Russian Empire occupied Ajara, its government immediately started colonization of the region. Russian and foreign owners were buying land, founding private factories, forming trade unions, buying land for cultivating different kinds of agricultural goods in Batumi and neighbouring areas.

On the basis of the archive materials, the above mentioned process is analyzed in the article. The aims and results of the Russian colonization are also shown.

ერთი მნიშვნელოვანი დღე ბათუმის ისტორიაში

ბაქოს ნავთობის ექსპორტის საკითხებზე მსჯელობისას ბათუმში იმთავითვე სამართლიანად იქნა მოაზრებული, როგორც მისი უმთავრესი სამარშრუტო ადგილი. XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ამ გეგმის განხორციელებასთანავე დაჩქარდა ბათუმის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების აღმავლობის პროცესი. ბაქო-ბათუმის ნავთსადენის გახსნის მნიშვნელობა განუზომელი იყო თვით რუსეთის იმპერიის მასშტაბითაც [ინწკირველი, 1975:11].

1900 წლის 2 ივლისი მართლაც მნიშვნელოვანი დღე იყო ბათუმის ისტორიაში. ამ დღეს ამოქმედდა ბაქო-ბათუმის ნავთსადენის ბოლო მონაკვეთი – მიხაილოვო-ბათუმის მილსადენი. ამასთან დაკავშირებით თბილისიდან ჩქაროსნული მატარებლით მიხაილოვოში ჩავიდნენ კავკასიის სამოქალაქო ნაწილის მთავარსარდალი, გენერალ-ადიუტანტი თავადი გ.ს. გოლიცინი, ალავერდელი ეპისკოპოსი კირიონი, აგრეთვე ინჟინერი შაიკოვინი, სარკინიგზო სამსახურის სამმართველოს უცვლელი წევრი ი.ა. მარკსკი, ბაქოელი სტუმრები და სხვები. საღვურ მიხაილოვოში მათ უამრავი ხალხი დახვდა [Кавказ, 1900:63]. ეპისკოპოსი კირიონი, მაშინდელი ტრადიციის მიხედვით, ცალკე ვაგონ-ეკლესიით ჩაბრძანდა. იგი რამდენიმე დღით ადრე დაჯილდოვდა წმ. ანას II ხარისხის ორდენით და დროებით ჩაბარებული ჰქონდა იმერეთის ეპარქია ეპისკოპოს ბესარიონის რუსეთში სამკურნალოდ წასვლასთან დაკავშირებით [“ცნობის ფურცელი”, №1115:1]. როგორც ცნობილია, ეპისკოპოსი კირიონი 1918 წელს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად აკურთხეს. მართლმადიდებელი ეკლესიის მწვემსთავრებს შორის კათოლიკოს-პატრიარქ კირიონ II-ს მართლაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია, რომელიც სარწმუნოებრივი და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის გამო 2002 წლის 17 ოქტომბერს საქართველოს მართლმადიდებელმა ეკლესიამ წმიდა მღვდელმოწამის სახელით წმინდანად შერაცხა [ბუბულაშვილი, 2005; <http://www.angelfire.com>]. სწორედ წმ. კირიონ II-ის სახელს დაუკავშირდა ბაქო-ბათუმის ნავთსადენის კურთხევა.

ამ დღეს, 2 ივლისს, მატარებელი მიხაილოვოში დღის I საათზე, სამანქანო შენობის წინ პლატფორმაზე, ნავთობსადენის აღჭურვილობასთან დროებით მოწყობილ ადგილას გაჩერდა. ეს ადგილი საგანგებოდ იყო მორთული დროშებით, ყვავილწუნულებითა და ხალიჩებით. პლატფორმასთან ერთი ხაზით წინ იდგა ვაგონ-ეკლესია, საიდანაც ისმოდა ზარების ხმა. სამგზავრო მატარებლიდან სტუმრების ჩამოსვლის შემდეგ ვაგონ-ეკლესიის შესასვლელთან ხალიჩებით მოფარდა-

გებულ გზაზე გაიარეს ეპისკოპოსმა კირიონმა, შემდეგ კი მთავარსარდალმა გოლიცინმა [Кавказ, 1900:64].

ამ მნიშვნელოვან შეხვედრას თბილისის გუბერნატორი ი.ნ. სვეჩინი, ახალი ნავთსადენის ადმინისტრაციის ლიგა და მშენებლები მასპინძლობდნენ. ეპისკოპოსმა კირიონმა ამიერკავკასიის რკინიგზის ეკლესიების ბლაგოჩინ (ქორეპისკოპოსი) ო. ნანობოვთან და ადგილობრივი რკინიგზის მღვდელ ო. კიკვაძესთან ერთად პარაკლისი გადაიხადა. ამის შემდეგ დალოცეს იმპერატორი და მთელი სამეფო სახლი, ამიერკავკასიის რკინიგზისა და მშენებლობის ხელმძღვანელობა და მოსამსახურეები. გალობა ადგილობრივი რკინიგზის შერეული სასწავლებლის მომდერაღთა გუნდმა შეასრულა. პარაკლისის დამთავრების შემდეგ ეპისკოპოსი კირიონი გამობრძანდა ეკლესიიდან, აკურთხა ვაგონი და მიღები, სამანქანო შენობა და შემდეგ ვაგონ-ეკლესიაში დაბრუნდა.

ამ დღეს ამინდიც კარგი იყო და სამანქანო განყოფილებასთან, რომელიც დროშებით იყო მორთული, თბილისელმა ფოტოგრაფმა ე. კლარმა ზეიმის მონაწილეებს რამდენიმე სამახსოვრო ფოტოსურათი გადაუღო. სტუმრებისათვის მუსიკას ორი გუნდი – კავკასიის მსროლელთა მე-7 ბატალიონი და ადგილობრივი სარკინიგზო სასწავლებლის ორკესტრი ასრულებდა. შემდეგ სტუმრები საუზმეზე მიიწვიეს. სუფრის თავში თავადი გოლიცინი იყო, მის მოპირდაპირე მხარეს ეპისკოპოსი კირიონი, მარჯვნივ თბილისის გუბერნატორი ი.ნ. სვეჩინი, მარცხნივ კი ამიერკავკასიის რკინიგზის უფროსი, ინჟინერი ე.დ. ვედენევი. პირველი სადღეგრძელო გოლიცინმა წარმოთქვა, რომელმაც კარგად წარმოაჩინა მილსადენის უფროსისა და რიგითი მშენებლების ღვაწლი. შემდეგ გოლიცინმა საგანგებოდ ადღეგრძელა ეპისკოპოსი კირიონი. სუფრასთან შეკრებილმა საზოგადოებამ იმსჯელა მილსადენის პერსპექტივაზე, კერძოდ, სადგურ აგ-ტაგლიამდე მშენებლობის გაგრძელების შესაძლებლობებზე. მილსადენის მნიშვნელობაზე ისაუბრეს დანარჩენმა გამომსვლელებმაც. ასე, მაგალითად, ბორჯომის სააქციო შეკრების მმართველმა ლ. ლიპერშეიმ თქვა, რომ ეს მილსადენი უდიდესია არა მარტო რუსეთში, არამედ უცხოეთშიც. ნავთსადენის მოკლე ისტორიას შეეხებოდა გზის ინჟინრის ე.დ. ვედენევის სიტყვა. მისი თქმით, ბაქოდან შავ ზღვაზე – ბათუმში ან ფოთში – ნედლი ნავთობის გადმოქაჩვის იდეა დიდხანია არსებობდა და ამიტომ აუცილებლად მიიჩნია ბათუმში ნავთობის გადამამუშავებელი, ანუ როგორც მან უწოდა – გადამანაწილებელი ქარხნის მოწყობა, ან სხვა საშუალებით ნავთობის ნედლეულის გატანის უზრუნველყოფა. ე.დ. ვედენევის თქმით, უფრო ადრე ანალოგიური მოსაზრება ი.პ. ილიმოვისა და დაუფიქსირებია 1884 წელს გამოცემულ ბროშურაში – “ნავთობსადენი და ნავთობის მრეწველობა ბაქოში”, რომელსაც 1887 წელს კონცენსიაც კი მიუღია ბაქო-ბათუმის ნავთსადენის აშენებისათვის, თუმცა იგი ვერ განუხორციელებია. სწორედ ამის შემდეგ წარმოშობი-

ლა აზრი მიხაილოვო-ყვირილას სარკინიგზო მონაკვეთზე ნავთსადენის მშენებლობის აუცილებლობის შესახებ. რაც შეეხება ამ პროექტის რეალიზებას, ე.წ. ვედენევის შენიშვნით, ნობელმა 1889 წელს მხოლოდ უმნიშვნელოდ შეძლო მისი განხორციელება, ხოლო გვირბის გაყვანის (1890 წლის 16 სექტემბერი) შემდეგ კი მილი მოიხსნა. საგულისხმოა, რომ ამგვარი იდეა უფრო ადრეც ყოფილა გამოთქმული გულიშამბაროვის მიერ [ხდხინ, 3, 2010:101].

იმის გამო, რომ არასაკმარისი იყო ამიერკავკასიის რკინიგზაზე ნავთობის გამტარუნარიანობა, 1894 წელს დღის წესრიგში დადგა პრობლემის მოგვარების საკითხი. თავდაპირველად იმსჯელეს მეორე სარკინიგზო გზის გაყვანაზე, მაგრამ უამინდობის გამო ამიერკავკასიის რკინიგზის მიხაილოვო-ყვირილას მონაკვეთში მძლავრი ნგრევის შედეგად შექმნილი პრობლემების გამო, სადაც ნახევარი წლით იყო შეწყვეტილი მილსადენის ფუნქციონირება, უპირატესობა მიენიჭა სხვა ვარიანტს, კერძოდ, მიხაილოვო-ბათუმის მონაკვეთზე ნავთსაქაჩი მილსადენის გახსნის იდეას [Кавказ, 1900:67].

მშენებლობის წარმართვა თავდაპირველად ინჟინერ ბარისათვის შეუთავაზებიათ, თუმცა უზარმაზარი ხარჯებისა (6 მლნ მანეთი) და სხვა მიზეზთა გამო მოლაპარაკება აღარ შემდგარა. 1896 წლის 23 მაისს, სახელმწიფო საბჭოს გადაწყვეტილებით, მშენებლობის წარმოება დაეწალა ხაზინას. ამ მიზნით 5. 196 000 მანეთის ოდენობის ასიგნაცია გამოიყო. მთავარ პრობლემად რჩებოდა მილსადენების შესყიდვის საკითხი. საბოლოოდ გადაწყდა, რომ ნაცვლად ამერიკული წარმოების მილსადენისა, რომლითაც გადაიქაჩებოდა ნავთობი და არა ნავთი, ხარისხიანი მიღების დასამზადებლად სპეციალურად უნდა აგებულიყო ქარხანა მარიუპოლში.

ნავთსადენის მშენებლობა დაიწყო 1896 წლის შემოდგომაზე, რომელიც 3,5 წლის შემდეგ – 1900 წლის 25 მარტს დასრულდა. აგებული ნავთსადენის საერთო სიგრძე შეადგენდა 214 ვერსს, მილსადენის 6 დუიმიანი შიგა დიამეტრით. მთელი მილსადენი დაიყო 92 ნაწილად შემდეგ სადგურებში: მიხაილოვოში, სამტრედიაში, სუფსაში და ბათუმში. ცალკეულ სადგურში ორი, ბათუმში კი 4 ტუმბო გაკეთდა. ნავთსაქაჩი ტუმბოები დამზადებულ იქნა ამერიკული ფირმის “ვორტინგტონის” მიერ [Кавказ, 1900:69]. ჩატარებული სამუშაოების შემდეგ მიხაილოვო-ბათუმის მონაკვეთში ნავთის მიწოდების სიჩქარემ 43 კ/სთ შეადგინა, რითაც შესაძლებელი გახდა ბათუმში ყველაზე დიდი ტვირთოზიდვის – 6000 ტონიანი გემის ერთ დღე-ღამეში ჩატვირთვა [Кавказ, 1900:71].

საზეიმო სუფრაზე გოლიცინმა დამსწრეთ კავშირგაბმულობის მინისტრის თავად მ.ი. ხილკოვის სადღეგრძელო შესთავაზა, რომელსაც შემდეგ მისალოცი დეპეშა გადაეგზავნა [Кавказ, 1900:72]. ზეიმის მონაწილეებმა ადღეგრძელეს აგრეთვე საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მობრძანებული სტუმრები, მშენებლები, განსაკუთრებით საქმის

მწარმოებელი გ. ვარტენბურგი და ამიერკავკასიის სახელმწიფოს უფროსი ბ.ი. სტრუქმსკი. სურამის მიდამოებში მილსადენის მშენებლობის განსაკუთრებულ სირთულეებზე ილაპარაკა გ. ვარტენბურგმა, რომელმაც ამ ურთულეს ადგილებში სამუშაოების წარმართვა ახსნა როგორც უფლის ნება, რათა მომხდარიყო საინჟინრო ხელოვნებისა და ტექნიკის ზეიმი. თავის სამადლობელო სიტყვაში ბ.ი. სტრუქმსკიმ აღნიშნა, რომ მსოფლიოში უდიდესი საწარმო გაკეთდა და ხაზი გაუსვა მილსადენის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. მან ერთმანეთს შეადარა ახალი მილსადენისა და ეგვიპტური პირამიდების მშენებლობა და თქვა, რომ ეს სასწაულები კოსმიური მოვლენის შედეგი კი არა, არამედ ადამიანის ხელით არის შექმნილი. ბ.ი. სტრუქმსკის თქმით, პირამიდებისგან განსხვავებით, მილსადენები მიწაში დაიფლა და ამით ახალ სასწაულს მიწა გადაეფარა, თუმცა ამით არც ბუნება დაზიანდებოდა და არც ხმაური და კვამლი ავნებდა მოსახლეობას [Kavkaz, 1900:74].

საუზმის დასასრულს, თავადმა გოლიცინმა დამსწრე საზოგადოებას პლატფორმის დათვალიერება შესთავაზა. ამის შემდეგ სტუმრები ჩქაროსნული მატარებლით სადამოს რვის ნახევარზე თბილისში დაბრუნდნენ [Kavkaz, 1900:76].

ამდენად, 1900 წელს ბაქო-ბათუმის ნავთსადენი სრულად ამოქმედდა. ამ დღემ მართლაც განსაზღვრა ბათუმის, როგორც სამრეწველო ქალაქის სტატუსი და ძირეულად შეუცვალა მას გარეგნული იერი, განაპირობა ქალაქის ფარგლებში “ნავთობის ქალაქის” – ე.წ. “გოროდოკის” და მოგვიანებით ახალი რაიონის – „ბნზ“-ს წარმოშობაც. ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა ბათუმის საქალაქო სათათბიროს ერთ-ერთი ანაწერი, საიდანაც ჩანს, რომ უკვე 1901 წელს ბათუმში “ნავთობის გოროდოკის” მოსაწყობად შეიქმნა სპეციალური კომიტეტი, დაიგეგმა აგრეთვე ქალაქში ელექტრონული ტრამვაის ხაზის კონცესიური წესით გაყვანაც [აცსა, ფ. ი-7, აღწ. 1, ს.360, ფ. 1, 2]. საგულისხმოა, რომ ქალაქის მასშტაბისა და მისი მოსახლეობის მოსალოდნელი ზრდის გარდაუვალობას სასულიერო პირები ნათლად გრძნობდნენ და ცდილობდნენ შესაბამის ადგილებში ახალი ეკლესიების აგებას [აცსა, ფ. ი-6; აღწ. 1, ს. 293, ფ. 1, 2]. ასე, რომ ნავთობმრეწველობის განვითარებას ბათუმის ისტორიაში სავსებით კანონზომიერად მოჰყვა ქალაქის ცხოვრების დონის აღმავლობა.

თანამედროვე ეტაპზე საქართველოს საკუთარი ნედლეულის ექსპორტიორად გადაქცევის პერსპექტივებიც გამოუჩნდა. ამის საფუძველს იძლევა ჩვენში ნავთობისა და გაზის 1500-ზე მეტი გამოვლინების ფაქტი, რასაც შეუძლია უზრუნველყოს არა მარტო მისი ენერგომომარაგება, არამედ გადამწყვეტი როლი შეასრულოს ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში და მას რამდენიმე ასეული მილიარდი დოლარის მოგება მოუტანოს. ამ მიზნით შემუშავდა სახელმწიფო პროგრამა – “საქართველოს ნავთობისა და გაზის საძიებო და მომპოვებელი

დარგის განვითარება სისტემური მოდელირების, მონიტორინგისა და სხვა თანამედროვე ტექნოლოგიების საფუძველზე“. ამ პრობლემის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, 2008 წელს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის საერთაშორისო საქველმოქმედო ფონდთან შეიქმნა “ნავთობისა და გაზის დროებითი კომისია“ [პატრიარქის ფონდი, <http://www.patriarchate.ge>]. ასე, რომ საუკუნის შემდეგაც არის შესაძლებელი უფრო გაძლიერდეს ბათუმის, როგორც ნავთობპროდუქტების გაზიდვის მძლავრი პუნქტის როლი, რომელსაც საქართველოსათვის უდავოდ შეუძლია მეტი სარგებლობის მოტანა.

მითითებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

აცსა - აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი ი-7, აღწ. 1, საქმე 360, ფურცელი 1-2.

აცსა, ფ. ი-6; აღწ. 1, ს. 293, ფ. 1, 2.

ბუბულაშვილი 2005 - ბუბულაშვილი ელ., გაზეთი *საპატრიარქოს უწყებანი*, 2005, № 9-12, <http://www.angelfire.com/ga/georgian/kirion.phpl>

რელიგიური დაწესებულებები აჭარაში (დოკუმენტების კრებული), შემდგენლები: კ. სურგულაძე, თ. ფუტყარაძე, მ. მეგრელიშვილი, ბათუმი.

ინწკირველი 1975 – ინწკირველი ნ., ბათუმის ნავთობ-გადასამუშავებელი ქარხანა, ბათუმი.

პატრიარქის ფონდი - სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის საერთაშორისო ფონდი, <http://www.patriarchate.ge>

სდსინ 3, 2010 - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 3, ბათუმი.

“ცნობის ფურცელი”, №1115, 5 მაისი.

Духовный вестник грузинского экзархата, 1900, №11,

Кавказ, 1903, № 103.

Открытие действия керасинпровода Михайлово-Батум. *Кавказ*, 1900, № 174.

Naila Chelebadze (Batumi, Georgia)

An Important Day in the History of Batumi

Summary

The construction of the Baku-Batumi oil pipe was underway between 1897 and 1900. On July 2, 1900 at the end of the main stage of construction, the Mikhailovo-Batumi oil pipeline was actuated in the presence of civil Commander-in-chief, the Duke G. S. Golitsin, Archbishop of Alaverdi Kirion II, the engineer Shaikovich, I. A. Marsks and others. The Archbishop of Alaverdi, who later became Catholicos-Patriarch of Georgia Kirion II and was imputed to be a Saint, blessed the pipe. The significance of that day was heightened by the need for an oil processing factory in Batumi. The opening of the oil pipeline finally defined the status of Batumi as an industrial city that thoroughly changed the features and appearance, purported to have given birth to the new districts – BNZ, city of oil, and so-called ‘Gorodok’.

ბათუმი საქართველო-ანტანტის ურთიერთობაში 1920 წლის პირველ ნახევარში

საქართველოს ურთიერთობა ანტანტის ქვეყნებთან იწყება 1918 წლის დამლევს, მას შემდეგ, რაც ბათუმი და სხვა ოკუპირებული ქართული ტერიტორიები დასტოვა პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებული ოსმალეთის ჯარებმა და მათ ნაცვლად აქ დიდი ბრიტანეთის საოკუპაციო ძალები შემოვიდნენ.

ახალბედა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ მაშინვე მოითხოვა ბათუმის და ბათუმის ოლქის სამოქალაქო მართვაში მისთვის გადაცემა. მაგრამ ანტანტის ქვეყნები იმ დროს მხარს უჭერდნენ „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის“ აღდგენის ლოზუნგს. ამიტომ ბათუმსა და ოლქში სამოქალაქო ხელისუფლების ორგანიზება მიანდეს ადგილობრივ რუსთა ეროვნულ საბჭოს. საქართველოს კანონიერი უფლებები კი უგულებელჰყვეს.

აღსანიშნავია, რომ ბათუმთან დაკავშირებით ანტანტა ამ კურსს ადგა მთელი 1919 წლის განმავლობაში. ამიტომ, პარიზის (ვერსალის) საზავო კონფერენციაზე¹ სადაც წყდებოდა მომავალი მსოფლიოს ბედი, ცალკე არ განუხილავთ ბათუმის და საქართველოს საკითხი. მათზე მაშინ მსჯელობდნენ, როცა ეხებოდნენ რუსეთს ან ოსმალეთთან ზავის პირობებს [სიორიძე, 2007ა : 114–121; ვადაჭკორია, 2006 : 427–429].

1919 წელს თეთრგვარდიელებთან ბრძოლაში ბოლშევიკთა სამხედრო წარმატებებმა ანტანტის უმაღლესი საბჭო დაარწმუნა, რომ ძველი რუსეთის აღდგენა შეუძლებელი იყო. ამიტომ ყურადღება გადაიტანეს იმპერიის ყოფილ განაპირა ქვეყნებზე, როგორც მომავალ ანტიბოლშევიკურ ძალაზე. ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე, 1920 წ. იანვარში, პარიზის კონფერენციის დასასრულს, „დე ფაქტოდ“ ცნეს ამიერკავკასიის რესპუბლიკები და მათი მთავრობები.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს არ იყო ანტანტის ქვეყნების ერთადერთი და მტკიცე პოზიცია. 1919 წლის დამლევს მოკავშირეთა შორის თავი იჩინა აზრთა სხვადასხვაობამ ყოფილი რუსეთის იმპერიის

¹ პარიზის საზავო კონფერენცია მოიწვიეს ანტანტის ბლოკის წამყვანი სახელმწიფოების (აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია და იაპონია) ინიციატივით ომისშემდგომი მსოფლიოს მოწყობის, აგრეთვე, პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებულ გერმანიის ბლოკის ქვეყნებთან საზავო ხელშეკრულებების შესამუშავებლად. კონფერენცია მიმდინარეობდა შესვენებებით 1919 წ. 18 იანვრიდან–1920 წ. 21 იანვრამდე.

ტერიტორიაზე ოკუპაციის გაგრძელების მიზანშეწონილობის თაობაზე. ისინი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ერთი მხრივ გეგმავდნენ კავკასიის რესპუბლიკებისაგან ერთიანი ანტისაბჭოთა ბარიერის შექმნას და აქტიურად მსჯელობდნენ კიდევ ამ საკითხზე. მეორე მხრივ, ანტანტის ქვეყნების მმართველ წრეებში გაჩნდა საბჭოთა რუსეთთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარების აზრიც. მით უმეტეს, რომ მსოფლიო ომისშემდგომი კრიზისული ეკონომიკური ვითარების გამოსწორებისათვის მნიშვნელოვანი იქნებოდა იაფი რუსული წიაღისეული და სხვა ნედლეული.

„რუსეთის საკითხისადმი“ ასეთი გაორებული, ურთიერთსაწინააღმდეგო მიდგომა ხელს უშლიდა ანტანტის უმაღლეს საბჭოს შექმნა-ვებინა თანმიმდევრული პოლიტიკა ახალწარმოქმნილი ეროვნული სახელმწიფოებისადმი, მათ შორის, უპირველესად, საქართველოსადმი. ეს საბოლოო შედეგით გამანადგურებელი დარჩა არა მარტო ამ ახალბედა ქვეყნებისთვის, რომლებიც მალევე დაიპყრო წითელმა არმიამ და აღადგინა რუსეთის იმპერია საბჭოთა ფორმით, არამედ საზიანო დარჩა თვით ანტანტის ქვეყნებისათვის, რადგანაც საბჭოთა იმპერიამ არაერთი პრობლემა შეუქმნა პირველი მსოფლიო ომისშემდგომ მსოფლიოს.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის „დე ფაქტოდ“ ცნობა იყო ქვეყნის საერთაშორისო აღიარების სერიოზული დასაწყისი. ამიტომ ამ ამბავს საქართველოში ზეიმით შეხვდნენ [საითიძე, 2010 : 35–40]. რესპუბლიკის მთავრობა ვარაუდობდა, რომ ამის შემდეგ ხელს აღარაფერი შეუშლიდა ოკუპირებული ტერიტორიების დაბრუნებას და ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას. სამწუხაროდ, მოხდა პირიქით, ქალაქი ბათუმი და სხვა სამხრეთი ქართული რაიონები ინგლისელების დროს იქცა სხვადასხვა ჯურის ავანტიურისტების, რუსი მონარქისტების, დენიკინელების, ბოლშევიკების, ოსმალური ორიენტაციის „სედაი მიღეთელების“ ბოროტი საქმიანობის ასპარეზად. საქართველოს მოწინააღმდეგე ეს ძალები კარგად სარგებლობდნენ დიდი ბრიტანეთის საოკუპაციო ხელისუფლების პასიური თუ აშკარა მხარდაჭერით.

ბათუმის მიმართ ყოველად უსაფუძვლო ტერიტორიული პრეტენზიები გაუჩნდა სომხეთის რესპუბლიკის მთავრობას, რომელსაც მხარდამჭერები ანტანტის მმართველ წრეებშიც ჰყავდა. სომხეთის წაბადვით, ერთ ხანს აზერბაიჯანსაც ჰქონდა „სამუსლიმანო საქართველოს“ დაუფლების ამბიცია. თუმცა შემდეგ მან ეს მოთხოვნა მოხსნა დღის წესრიგიდან.

ზემოაღნიშნულს ემატებოდა თვით ანტანტის დიდი სახელმწიფოების გეოსტრატეგიული, აგრეთვე ეკონომიკური ინტერესები და აქედან წარმოქმნილი უთანხმოებები აღმოსავლეთში გავლენის სფეროების საკითხში, რაშიც ნავთობით, მარგანეცით და სხვა წიაღისეულით მდიდარ კავკასიას თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა. ბათუმი კი, ანტანტის

ექსპერტთა შეფასებით, იყო კავკასიის სტრატეგიული გასაღები. არანაკლები იყო ეკონომიკური მნიშვნელობა, როგორც დასავლეთიდან კასპია-სპარსეთ-შუა აზიის დამაკავშირებელი სატრანზიტო მაგისტრალის საკვანძო საზღვაო-სახმელეთო პუნქტისა. ანტანტის ქვეყნები ცდილობდნენ შეეზღუდათ აქ დიდი ბრიტანეთის პოზიციები და განემტკიცებინათ თავიანთი მდგომარეობა. ამიტომ ანტანტის პოლიტიკოსები ცდილობდნენ არ დაეშვათ ბათუმის ერთი რომელიმე სახელმწიფოს ხელში მოქცევა. იგივე საზომით მიუდგნენ საქართველოსაც, თითქოს მისთვის ბათუმის გადაცემა გამოიწვევდა მასთან მეზობელი ქვეყნების (რუსეთი, თურქეთი, სომხეთი, აზერბაიჯანი, სპარსეთი) დაპირისპირებას.

შექმნილი მდგომარეობიდან „ერთადერთ გამოსავალად“ ანტანტის პოლიტიკოსებმა მიიჩნიეს ბათუმის თავისუფალ ქალაქად („პორტო-ფრანკოდ“) გამოცხადება, ერთა ლიგის¹ მანდატის ქვეშ.

ასე ხელოვნურად აქციეს ბათუმი სხვადასხვა ქვეყნების და პოლიტიკური ძალების ურთიერთდაპირისპირების და ქიშპობის ასპარეზად. ასე უგულებელყვეს საქართველოს კანონიერი უფლება და პირობით, მის დასასუსტებლად, ბათუმის ოლქში არაერთხელ წაახადისეს სეპარატისტული ძალები.

საქართველოსთვის ბათუმი იყო სისხლხორცეული ნაწილი, საიმედო საზღვაო ჭიშკარი. მას უკავშირებდა იგი მომავალ განვითარებას და აღმავლობას. ამიტომ ბათუმის კუთვნილების საერთაშორისო განსჯის საგნად გადაქცევამ ქართველი ხალხის უკმაყოფილება გამოიწვია. 1919 წ. მაისში საქართველოს დამფუძნებელ კრებაზე გამოსული დეპუტატები დაუფარავად გმობდნენ დიდი ბრიტანეთის „დაპყავი და იბატონეს“ პოლიტიკას, საქართველოს საერთაშორისო ცნობის და მისი ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის შემაფერხებელ, ხელოვნურად შექმნილ წინაღობებს. ორატორები ხაზგასმით აღნიშნავდნენ, რომ ეს ინსპირირებული იყო დიდი ბრიტანეთის საოკუპაციო ხელი-

¹ „ერთა ლიგა“ შეიქმნა 1919 წ. 27 აპრილს, პარიზის საზავო კონფერენციის გადაწყვეტილებით. ეს იყო სახელმწიფოთა პოლიტიკური თანამშრომლობის პირველი საერთაშორისო ორგანიზაცია. არსებობდა 1946 წლამდე. ადგილსამყოფელი იყო ქუენევა.

„ერთა ლიგის“ ამოცანად დაისახა პირველი მსოფლიო ომისშემდგომი წესრიგის შენარჩუნება, ომის წამოწყების არდაშვება, სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებში მშვიდობიანობის უზრუნველყოფა და საერთაშორისო სამართლის ნორმების დაცვა. ერთა ლიგის წესდების ძირითადი პრინციპები საფუძვლად დაედო გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან დადებულ საზავო ხელშეკრულებებს. ერთა ლიგის ხელმძღვანელი ორგანოები იყო: ასამბლეა ანუ ყველა წევრ სახელმწიფოთა წარმომადგენლების საერთო კრება, საბჭო, სამდივნო. კრებას ხელმძღვანელობდა ყოველწლიურად არჩეული პრეზიდენტი. ერთა ლიგა იყო წინამორბედი უფრო დიდი საერთაშორისო საკრებულოსი – გაერთიანებული ერების ორგანიზაციისა (შეიქმნა 1949 წ.).

სუფლების და ინგლისური პრესის („ტაიმსი“, „მორნინგ პოსტი“ და სხვ.) მიერ [საითიძე, 2010 : 28–31, 41].

„ბათუმის საკითხში“ ასეთი ურთიერთშეუსაბამო პოზიციების გამო დამოკიდებულება ანტანტასა და საქართველოს შორის, აგრეთვე, თვით ანტანტის მთავარ ქვეყნებს შორისაც, 1920 წლის პირველ ნახევარში იყო წინააღმდეგობრივი და ზოგჯერ ურთიერთდაპირისპირებულიც. სწორედ ამ საკითხს ეხება წარმოდგენილი ნაშრომი.

მოკაეშირეთა შორის ინტერესების შეუთავსებლობის მიუხედავად, დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ მთელი 1919 წლის მანძილზე მოახერხა ამიერკავკასიაში შეუზღუდავი გავლენის შენარჩუნება. თუმცა იმავე წლის დამლევს ლონდონშიც გაჩნდა ამ რეგიონში ოკუპაციის დასრულების აზრი. პრემიერ-მინისტრი ლორდ ჯორჯი, ითვალისწინებდა რა ომისშემდგომ ეკონომიკურ სიძნელეებს, მოითხოვდა საბჭოთა რუსეთისათვის ბლოკადის მოხსნას და მასთან სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებას. დიდი ბრიტანეთისათვის სასარგებლო ეს რეზოლუცია ლორდ ჯორჯმა პარიზის საზავო კონფერენციაზეც გაიტანა 1920 წ. 16 იანვარს [Штейн, 1958 : 165-167].

1920 წლის დამდეგისათვის ბათუმი იყო ბოლო პუნქტი ამიერკავკასიაში, სადაც ანტანტა ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა თავის საოკუპაციო ძალებს - აქ დისლოცირებული იყო დიდი ბრიტანეთის შეიარაღებული ძალების ერთი შერეული ბრიგადა. თებერვლის დამდეგს დაიწყო მისი კონსტანტინოპოლში გადაყვანა. ლორდ ჯორჯის ამ გადაწყვეტილების წინააღმდეგ გაილაშქრა მთავრობის წევრთა მეორე ნაწილმა საგარეო საქმეთა მინისტრის – ლორდ ჯორჯ კერზონის მეთაურობით. ასეთივე პოზიცია გამოხატა ინგლისურმა პრესამ და სამხედრო ხელმძღვანელობამ.

დიდი ბრიტანეთის მთავრობაში ბათუმის საკითხზე გაჩაღებული დებატები კერზონის მომხრეთა დროებითი გამარჯვებით დამთავრდა. 20 თებერვალს დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ დაადგინა ბათუმიდან ჯარების ევაკუაციის შეწყვეტა [Сиоридзе, 1988 : 441-443]. ამ დროს ბათუმში დარჩენილი იყო მხოლოდ ორი ბრიტანული ბატალიონი, რომელიც ქალაქს და ნავსადგურს ძლივს აკონტროლებდა. დანარჩენი ოლქი კი უყურადღებოდ მიტოვებული აღმოჩნდა.

უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ დიდი ბრიტანეთის მთავრობის ოფიციალურმა განცხადებამ ბათუმიდან ჯარების ევაკუაციის თაობაზე, ამ რეგიონის ხელში ჩაგდების მოსურნეებს ვნებათაღელვა აუშალა. უკვე 14 თებერვალს ბათუმის რუსთა ეროვნული საბჭოს გაზეთში («Наш Край»)- ასე ეწოდებოდა მას) გამოქვეყნდა ბათუმის ოლქის მომავალი მმართველობის პროექტი, რომლის მიხედვითაც ინგლისელების წასვლის შემდეგ ხელისუფლება უნდა აეღო რუსთა ეროვნული საბჭოსა და მუსლიმანთა საბჭოს წარმომადგენლებისაგან შემდგარ ორგანოს [ცუხიშვილი, 1996 : 33].

ბათუმის ხელში ჩასაგდებად ემზადებოდნენ ბოლშევიკებიც. ამ მიზნით აქ აჯანყების მოწეობასაც აპირებდნენ. მათთან თანამშრომლობდნენ პარტია „ახალგაზრდა თურქების“ უკვე დაშლილი არმიის ნარჩენები. ისინი თავს იყრიდნენ ქობულეთის რაიონში და ხალხს გონებას უმღვრევდნენ საქართველოს რესპუბლიკის საწინააღმდეგო პროპაგანდით. 1920 წ. 18 თებერვალს გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“ [№296] წერდა: „პროვოკატორები გამაღებით დარბიან სოფლიდან სოფელში და ახალგაზრდობის სიას ადგენენ. ზოგს „ჩაუშობას“ პირდებიან, ზოგს ჟანდარმობას და ვინ იცის რას. ვინც არ ჩაეწერება მათ სიაში, სხვადასხვა სასჯელით ემუქრებიან. ამის გამო ხალხი მეტად აღელვებულია“. 22 თებერვალს კი გაზ. „ერთობა“ [№42] შენიშნავდა, რომ ქალაქსა და ოლქში გაჩაღებული იყო „თავშეუკავებელი აგიტაცია, ერთის მხრივ ბოლშევიკების, მეორეს მხრივ, ოსმალეთის აგენტებისა“. გაზ. „საქართველოს“ [№47, 2 მარტი, 1920 წ.] ცნობით საჯაროდ ხდებოდა ანტიქართული ჯგუფების შეკრებები. ისინი „ემზადებიან სამოქმედოდ. ეს ხალხი გზავნის პროტესტებს, რათა ბათუმის ოლქი არ შეუერთდეს საქართველოს რესპუბლიკას“.

ბათუმის ოლქში შექმნილი ანარქიის და ქაოსის შეჩერება ვერ შეძლო ბათუმიდან ევაკუაციის შეწყვეტის შესახებ დიდი ბრიტანეთის მთავრობის ოფიციალური გადაწყვეტილების გამოქვეყნებამაც.

შექმნილ ვითარებაში, საქართველოს მთავრობამ, ქვეყნის ტერიტორიული ერთიანობის ინტერესებიდან გამომდინარე, 1920 წ. თებერვლის ბოლოს, ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციულ საზღვრებთან თავი მოუყარა შეიარაღებულ ძალებს.

24–25 თებერვალს, ღონდონის საზავო კონფერენციაზე (მიმდინარეობდა 1920 წ. 12 თებერვალი–10 აპრილი), ანტანტის უმაღლესმა საბჭომ დაადგინა ბათუმის „პორტო–ფრანკოდ“ გამოცხადება და მისგან თავისუფალი ქალაქ–სახელმწიფოს შექმნა ერთა ლიგის მეურვეობის (მანდატის) ქვეშ [სურგულაძე, სიორიძე, 1996 : 54–57]. ანტანტის ქვეყნების ეს წინასწარი გადაწყვეტილება თბილისში ცნობილი გახდა მარტის შუა რიცხვებში. საქართველოს მთავრობამ და ხალხმა ეს შეაფასა საქართველოსგან ბათუმის მოწყვეტის მორიგ ცდად. ამიტომ მთელს საქართველოში ძლიერი საპროტესტო მოძრაობა აზვირთდა [იქვე, 70–74]. საქართველოს ჯარს ებრძანა ბათუმის ოლქში შესვლა და ინგლისელების მიერ უპატრონოდ მიტოვებული პუნქტების დაკავება, რათა არ დაეშვათ იქ შინაური თუ გარეშე ანტისახელმწიფოებრივი ძალების ავანტიურისტული გამოსვლები.

საქართველოს ჯარების შესვლამ ბათუმის ოლქში დიდი ბრიტანეთის საოკუპაციო ძალების ხელმძღვანელთა გაღიზიანება გამოიწვია. გუბერნატორი კუკ–კოლისი ამას მიიჩნევდა „დიდი ბრიტანეთის დროშის შეურაცხყოფად“ და საპასუხო სამხედრო მოქმედებით იმუქრებოდა [სცსსა, ს. 772:49]. ასეთივე პოზიცია დაიკავა დიდი ბრიტანეთის ძალების მთავარსარდალმა აღმოსავლეთში გენერალმა ჯ.მილ-

ნმაც. მან თბილისში გაგზავნა თავისი შტაბის ოფიცერი და ულტიმატუმის წესით მოთხოვა საქართველოს მთავრობას ჯარის უკან გაწვევა [DBFP, 1962 : 577].

საკითხს შედარებით გონივრულად მიუდგა მოკავშირეთა უმაღლესი კომისარი კონსტანტინოპოლში, ინგლისელი ადმირალი დე რობეკი. 1920 წ. მარტის შუა რიცხვებში ლონდონში გაგზავნილ ტელეგრამაში ის უკვე აფრთხილებდა თავის მთავრობას: „უახლოეს მომავალში ჩვენ დავდგებით ბოლშევიკების და თურქი ნაციონალისტების ბაქოსა და ბათუმში შეერთების პრობლემის წინაშე. საკითხი ძალზე სერიოზულია. ჩვენ უნდა დავიკავოთ სათანადო პოზიცია და შევიმუშაოთ პოლიტიკა“ კავკასიის ქვეყნებთან დამოკიდებულებაში [DBFP, 1962:576].

აპრილის დამდეგს დე რობეკი პირადად შეხვდა საქართველოს მთავრობის რწმუნებულს კონსტანტინოპოლში მ. რცხილაძეს. მისი განმარტებით, საქართველოს ჯარის შეყვანა ბათუმის ოლქში განაპირობა იმ გარემოებამ, „რომ არ დაეშვათ მოსალოდნელი არეულობა, რაც მოყვებოდა ბრიტანეთის გარნიზონის ბათუმიდან გაყვანას. რამდენიმე ასეული ქართველი ჯარისკაცი შევიდა აღნიშნულ პროვინციაში და განლაგდა არასამხედრო მნიშვნელობის ადგილებში... ისინი იქ არიან მხოლოდ წესრიგის დამყარებისათვის და ქართული მოსახლეობის დასაცავად რუსებისა და თურქებისაგან, რომელთა განწყობა ნებისმიერ მომენტში ქმნის არეულობის პირობებს“.

მ. რცხილაძემ დე რობეკს უთხრა აგრეთვე, რომ „თუ ბრიტანეთის ხელისუფალნი უარს არ იტყვიან თავიანთ კატეგორიულ მოთხოვნაზე – ბათუმიდან ქართული ჯარის გამოყვანის თაობაზე, მაშინ საქართველოს ახლანდელი მთავრობა, ხალხში ეროვნული გრძნობების მოზღვაების გამო, ვერ შეინარჩუნებს ძალაუფლებას. და თუ ეს მთავრობა გადადგებოდა, ძნელი იქნებოდა სხვა ავტორიტეტული მთავრობის შედგენა, რომელიც შეძლებდა მოეხდინა ეროვნული ძალების ორგანიზება ჩრდილოეთიდან დაძრული ბოლშევიკური საშიშროების მოსაგერიებლად“.

შემდეგ ქართველმა დიპლომატმა დააყენა პრობლემის გადაწყვეტის კომპრომისული ვარიანტი, „რომ საქართველოს ჯარები ბათუმის რაიონში დარჩენილიყვნენ ინგლისელი მეთაურების ხელქვეით და ის ინგლისის საოკუპაციო ძალების შემადგენლობაში შეეყვანათ“. მ.რცხილაძის თქმით, ეს იქნებოდა სტიმულის მიმცემი საქართველოს მთავრობისათვის „გაეტარებინა ყველა შესაძლო სამხედრო ღონისძიება, რომ წინ აღდგომოდა ბოლშევიკების წინსვლას საქართველოში“ [DBFP, 1962:587–588].

დე რობეკი, გენერალ მილნისაგან განსხვავებით, დადებითად აფასებდა საქართველოს ჯარის შესაძლებლობებს ბოლშევიკების წინააღმდეგ მოსალოდნელ ბრძოლაში. მაგრამ მასაც მცდარი შეხედულება ჰქონდა, რომ „ბათუმი იყო მთელი ამიერკავკასიის ნავსადგური“.

ამიტომ, მისი დასკვნით, საქართველოს ჯარების ჩართვა ბათუმში ბრიტანეთის საოკუპაციო ძალების შემადგენლობაში არ იყო მიზანშეწონილი, რადგან სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკების მხრივაც გამოიწვევდა მსგავსი მოთხოვნების წამოყენებას. ამას მოჰყვებოდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის დაპირისპირება.

სამხედროებთან შედარებით, უფრო ფრთხილად იქცეოდა დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა უწყება. თუმცა „ბათუმის ბედის“ გადაწყვეტილების გამო, ამ საკითხში იქაც გაორებული მიდგომა შეიმჩნეოდა. ლორდი კერზონი, ერთი მხრივ, დიპლომატიური გზით ცდილობდა მიეღწია ბათუმის ოლქიდან ქართული ჯარის გამოყვანისათვის. 21 მარტის ტელეგრამაში ის ავალებდა თავის წარმომადგენელს თბილისში ოლივერ უორდროს: „უნდა შევავსებინოთ კავკასიის სახელმწიფოებს“, რომ მათი სამხედრო აქტივობები ცუდად აისახება ღონდონში მიმდინარე ანტანტის კონფერენციაზე. „და შეუძლია მხოლოდ მათდამი დიდი ბრიტანეთის სიმპათიის გაქრობა გამოიწვიოს. ამის თაობაზე თქვენ ისინი უნდა გააფრთხილოთ დაუყოვნებლივ და რაც შეიძლება მკაცრად,“ თუმცა იქვე კერზონი წერდა, რომ პორტო-ფრანკოს ზონის გარეშე ბათუმის ოლქის ტერიტორია საქართველოს უნდა გადასცემოდა [DBFP, 1962 : 577].

10 აპრილს ღონდონის კონფერენცია ისე დამთავრდა, რომ ბათუმის საკითხი ვერ გადაწყვიტა. ამიტომ კერზონი კვლავ დიპლომატიური ზეწოლით ცდილობდა საქართველოს მთავრობის სამხედრო აქტივობის შეჩერებას. 12 აპრილს ის ადმირალ დე რობეკს წერდა, ჩაეგონებინა საქართველოს მთავრობისათვის, რომ მისი მოქმედება „დიდი ბრიტანეთის საწინააღმდეგოდ ბათუმის ოლქში ამცირებდა საქართველოს შანსებს იარაღის მიღების საქმეში,“ გენერალ მილნს კი აფრთხილებდა: „საგარეო საქმეთა სამინისტრო თვლის, რომ თქვენ არ უნდა განდევნოთ ქართველები ბათუმის პროვინციიდან ძალის მეშვეობით, რადგან ასეთი ზომის მიღება გამოიწვევს მეტ სირთულეებს, ვიდრე ქართველების მიერ ამ ზონის ნაადრევი ოკუპაცია“ [DBFP, 1962 : 590, 592].

ღონდონს შემდეგ ვერც სან-რემოს სამშვიდობო კონფერენციამ (1920 წ. 18–26 აპრილი) ვერ გადაწყვიტა ბათუმის ბედი. ანტანტის უმაღლესი საბჭოს შეხვედრებები ამ საკითხზე ეწინააღმდეგებოდა საქართველოს ეროვნულ ინტერესებს, რადგან დაგეგმეს ქ.ბათუმის კვლავ საერთაშორისო თავისუფალ ნავსადგურად გადაქცევა, ერთა ლიგის პროტექტორატის ქვეშ. გარდა ამისა, მოკავშირეებმა ვერ გადაწყვიტეს, თუ ვის გადაეცემოდა ქალაქის გარეშე ოლქის დანარჩენი ტერიტორია. ასეთ ვითარებაში ბათუმის ოლქში გააქტიურდნენ ანტი-ქართული ძალები. მათი მიზანი ბათუმის ოლქის საქართველოსაგან სრული მოწყვეტა და ერთ-ერთი მეზობელი სახელმწიფოს კონტროლ-ქვეშ მოქცევა იყო. შექმნილი ანარქიის და აგრესიული სეპარატიზმის პირობებში, საქართველოს მთავრობაც ახალი ძალით ამოქმედდა. სა-

ქართველოს რესპუბლიკის ჯარმა განაახლა წინსვლა სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. 3 მაისს საქართველოს ჯარი ქართველში შევიდა, რითაც კონტროლი დამყარდა მდ. ჭოროხის ხეობაზე. 9 მაისისათვის ქართული ჯარი უკვე შესული იყო ხულოში, შავეშეთსა და არტანუჯში [მესხია, 2004 : 47].

შექმნილ ვითარებაში ქართველი ხალხის ისტორიული ინტერესების დამცველად გამოვიდა ამიერკავკასიაში დიდი ბრიტანეთის უმაღლესი კომისარი და საქართველოს მეგობარი ოლივერ უორდროპი. ის ცდილობდა ერთმანეთთან შეეხამებინა ანტანტის მთავარი ქვეყნების საგარეო-პოლიტიკური მისწრაფებები და საქართველოს ეროვნული ინტერესები. ეს ძალიან ძნელი იყო მხარეთა მკვეთრად განსხვავებული პოზიციების გამო.

ოლივერ უორდროპი განუმარტავდა ქართველ მეგობრებს, რომ ბათუმში მოკავშირეთა ძალების შენარჩუნება, პირველ ყოვლისა, თვითონ საქართველოს უშიშროებისათვის იყო მნიშვნელოვანი და მოუწოდებდა თავიანთი რადიკალური განცხადებებით და მოწოდებებით არ გაემწვაებინათ ურთიერთობა ანტანტის მმართველ წრეებთან. მეორეს მხრივ, ოლივერი ცდილობდა დაერწმუნებინა ლონდონი ქართული არმიის მაღალ ბრძოლისუნარიანობაში, რომ მიეცათ მისთვის საბრძოლო აღჭურვილობა, ქართული ჯარი დაეშვათ ქალაქ ბათუმის და მისი შემოგარენის დასაცავად დიდი ბრიტანეთის სარდლობის კონტროლქვეშ და სათანადოდ გამოეყენებინათ საქართველოს მთავრობის ანტიბოლშევიკური განწყობილება.

1920 წლის მარტის დამლევს წითელმა არმიამ აიღო ნოვოროსიისკი და მოადგა ტუაფსეს. საქართველოს შავიზღვისპირეთს ბოლშევიკთა შემოსევის საფრთხე დაემუქრა. წესით ანტანტის უმაღლეს საბჭოს შეცვლილი სიტუაციის შესატყვისი ღონისძიებები უნდა შეემუშავებინა, რაც ყოვნდებოდა. ამას ო.უორდროპი ჯერ კიდევ 7 მარტს მოითხოვდა საკუთარი მთავრობისაგან. ის წერდა, რომ აუცილებელი იყო ოფიციალური განცხადების გაკეთება ბათუმის ოლქის მომავლის შესახებ [DBFP, 1962 : 572], ხოლო 25 აპრილს უორდროპი კერზონს აცვობინებდა თავის შემდეგ მოსაზრებას: „ქართველებს მიეცეთ წინადადება ბათუმის და მისი პროვინციის დაცვაში მიიღონ მონაწილეობა. მე მჯერა, რომ ისინი ამაზე დათანხმდებიან და იმოქმედებენ დიდი ბრიტანეთის სარდლობის კონტროლქვეშ“.

ო.უორდროპიც მიუთითებდა, რომ შეცვლილი მდგომარეობის მიუხედავად, მოკავშირეები ისევ ხელმძღვანელობდნენ უმაღლესი საბჭოს 1920 წლის 24 თებერვლის დეკლარაციით, რომ ბათუმი გამოეცხადებინათ თავისუფალ ნავსადგურად ერთა ლიგის მანდატის ქვეშ. ბათუმის ოლქის მომავალი ბედი კი გადაუწყვეტელი რჩებოდა, რაც მრავალს უდვიძებდა აგრესიულ მადას ამ რეგიონის მიმართ. „ბათუმის დაკარგვა იქნება უდიდესი მასშტაბის უბედურება – წერდა ო.უორდროპი ლორდ კერზონს, – შესაძლებელია ბოლშევიკების ჩრდილოე-

თიდან სამხრეთისაკენ წინსვლა კავშირშია თურქებთან, მაგრამ მორალური და მატერიალური მხარდაჭერის პირობებში ქართველებმა შეიძლება გარკვეული ხნის განმავლობაში გასწიონ წინააღმდეგობა“ [DBFP, 1962 : 592].

ლორდი კერზონი იმ აზრის იყო, რომ მოკავშირეებს უნდა გაეძლიერებიათ ბათუმის გარნიზონი და „არ უნდა მიეცოვებიათ საქართველო ლენინის და ტროცკის დესპოტის ანაბრად“ [Ллойд Джордж, 1957 : 282]. ამის მიუხედავად, დიდი ბრიტანეთის მთავრობის უმრავლესობაში თანდათან ფეხს იკიდებდა კავკასიაში ოკუპაციის შეწყვეტის და საბჭოთა რუსეთთან ეკონომიკური თანამშრომლობის აზრი. 27 აპრილს კერზონი ლონდონიდან ო.უორდროპს თბილისში ატყობინებდა: „დღის წესრიგში არ დგას საკითხი საქართველოს და აზერბაიჯანს გავუწიოთ აქტიური სამხედრო დახმარება, საბჭოთა ჯარების მათზე თავდასხმის შემთხვევაში“ [DBFP, 1962 : 599]. ამის შემდეგ ო.უორდროპი კავკასიიდან წავიდა. ის შეცვალა საზღვაო კაპიტანმა ლუკმა.

საქართველოსთან სამხედრო თანამშრომლობის იდეას ანტანტის მმართველ წრეებში სხვა თანამოაზრეებიც ჰყავდა. მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში, ლორდმა პარდინგმა 11 მაისს საქართველოს დელეგაციას განუცხადა: „თუ ქართული ჯარები არ შევიდოდნენ ქალაქ ბათუმის საზღვრებში, მაშინ მოკავშირეთა სამხედრო ხელისუფალნი არ იტყოდნენ უარს, რომ საქართველოს ჯარს დაეცვა ოლქის დანარჩენი ნაწილები თურქეთის ან ბოლშევიკების შეჭრისაგან“ [DBFP, 1962 : 608].

ზემოაღნიშნულ აზრს იზიარებდა ლორდი კერზონიც. 19 მაისს თბილისში გამოგზავნილ ტელეგრამაში ის ეკითხებოდა კაპიტან ლუკს, შეიძლებოდა თუ არა ქართველებისათვის იარაღის მიცემა, რათა ერთად დაეცვათ ბათუმის ოლქი [იქვე, გვ. 613].

დიდი ბრიტანეთის საოკუპაციო ჯარების სარდლობას ამ საკითხისადმი კვლავ უარყოფითი დამოკიდებულება ჰქონდა. მაგალითად, გენერალ ჯორჯ მილნის აზრით, საქართველოს ჯარის ყოფნა ბათუმის ოლქის ფარგლებში „აღიზიანებდა აჭარლებს და ქმნიდა ამ რეგიონში თურქეთის ჩარევის პირობებს.“ მას უაზრობად მიაჩნდა ქართველებისათვის იარაღის გადაცემა, რასაც ისინი თითქოს გამოიყენებდნენ აჭარლების წინააღმდეგ და არა ბოლშევიკებთან საბრძოლველად [DBFP, 1962 : 621–სქოლიო]. ასეთი გაუკუღმართებული სალდაფონური წარმოდგენა ჰქონდა მოკავშირეთა ზოგიერთ სამხედრო პირს ქართველებზე და მათ ურთიერთდამოკიდებულებაზე. ამიტომ გენერალი მილნი კვლავ დაჟინებით და ძალისმიერი მეთოდების გამოყენებითაც კი მოითხოვდა საქართველოს ჯარების გაყვანას ბათუმის ოლქის საზღვრებიდან.

დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრო კვლავ ცდილობდა დაძაბულობის განმუხტვას. 21 მაისს კონსტანტინოპოლში აღმირალ დე რობეკისადმი გაგზავნილ ტელეგრამაში ლორდი კერზონი

წერდა: „უთხარით გენერალ მილნს, რომ კონფლიქტი ქართველებთან არასასურველია და რაც შეიძლება თავი ავარიდოთ“ [იქვე, 613].

1920 წლის გაზაფხულზე მოვლენები სწრაფად განვითარდა. ჩრდილოეთ კავკასიაში წარმატების შემდეგ, აპრილის დამლევს, ქემალისტურ თურქეთთან შეკავშირებულმა „საბჭოთა რუსეთმა ისარგებლა ანტანტის დიდი სახელმწიფოების ზოხინით, სამი რესპუბლიკის შინაგანი უთანხმოებით და ძლიერი დარტყმით დაიკავა აზერბაიჯანი“ [ავალიშვილი, 1929 : 221]. ბოლშევიკებმა მაშინვე შემოუტყეს საქართველოსაც, მაგრამ დამარცხდნენ და დროის მოსაგებად თბილისთან სამშვიდობო მოლაპარაკებაზე გადავიდნენ. ამ დროს საბჭოთა რუსეთი ომს აწარმოებდა პოლონეთთან და ორ ფრონტზე ბრძოლასაც თავი აარიდეს.

საქართველოს მთავრობაც იმედგაცრუებული იყო ანტანტის მთავარი ქვეყნების ორჭოფული პოზიციით. ამიტომ თბილისში მიზანშეწონილად ჩათვალეს საბჭოთა რუსეთთან პირდაპირი მოლაპარაკება და ურთიერთობის გარკვევა. მით უმეტეს, რომ უფრო ადრე საქართველოს მთავრობას ამას ანტანტის სახელმწიფოს მესვეურებიც ურჩევდნენ. მაგალითად, 1920 წლის 15 მარტს საქართველოს დელეგაციის თავმჯდომარეს ლონდონის კონფერენციაზე ნ.ჩხეიძეს ლორდ ჰარდინგთან საუბარში განუცხადებია, რომ ბოლშევიკებმა საქართველოს მთავრობას შესთავაზეს ხელშეკრულების დადება და დამოუკიდებლობის ცნობა. პასუხად ქართველებს უთხრეს, რომ დიდ ბრიტანეთს ამის საწინააღმდეგო არაფერი ჰქონდა [DBFP, 1962 : 574].

ასეთ ვითარებაში, 1920 წლის 7 მაისს მოსკოვში, სათანადო წინასწარი მომზადების გარეშე, დაიდო სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომლითაც საბჭოთა მთავრობამ “დე-იურედ” სცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, მის შემადგენელ ნაწილებად აღიარა ანტანტის მიერ სადაოდ ქცეული ქალაქი ბათუმი და ბათუმის ოლქი, ზაქათალა და აფხაზეთი. ამის მიუხედავად 7 მაისის ხელშეკრულება ბევრად უფრო სასარგებლო იყო ბოლშევიკებისათვის. საქართველოს მთავრობას თავისი ქვეყნიდან უნდა განედევნა უცხო სახელმწიფოთა სამხედრო ფორმირებები; საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე ლეგალიზებული იქნა ბოლშევიკური ორგანიზაციების საქმიანობა.

იმდროინდელ ბრიტანელ ექსპერტთა დასკვნით 7 მაისის ხელშეკრულება შეიცავდა „ორაზროვან პუნქტებს, რომლებიც უნდა იკითხებოდეს ისე, თითქოსდა საქართველო იძულებული იყო გაეყარა მოკავშირეები“ [DBFP, 1962 : 615]. იგივე ექსპერტთა ცნობით, ქართული საზოგადოების ერთი ნაწილი გმობდა 7 მაისის ხელშეკრულებას და „მას თვლიდა, როგორც საქართველოს ფარულ დამორჩილებას რუსეთისადმი“ [იქვე, 616]. ქართველი დიპლომატის ზ.ავალიშვილის შეფასებით, „ეს იყო აშკარა ცნობა მოსკოვის მთავრობის პოლიტიკური გავლენისა და უპირატესობისა და პრაქტიკულად ნიშნავდა ევროპის ორიენტაციაზე უარის თქმას“ [ავალიშვილი, 1929 : 22–225].

სამწუხაროდ, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობა სათანადოდ ვერ გაერკვა შექმნილ საერთაშორისო ვითარებაში. როგორც ივანე ჯავახიშვილი წინასწარმეტყველურად შენიშნავდა 1919 წლის აპრილში – აღმოსავლეთის სახელმწიფოებთან ურთიერთობაში გამოჯერგილი ქართველები „გულუბრყვილონი დარჩნენ ევროპელებთან საგარეო პოლიტიკის წარმოებაში.“ ეს განსაკუთრებით მწვავედ გამოჩნდა რუსეთთან საუკუნოვან ურთიერთობაში, „რადგან რუსეთის პოლიტიკაში სრულებით არ შედიოდა საქართველოსთვის დახმარების გაწევა. რუსეთს თავისი მიზნები ჰქონდა და საქართველოსთვის ზრუნვა მხოლოდ სიტყვის მასალა იყო“ [ივ.ჯავახიშვილი, 2009 : 7].

საქართველოს ხელისუფლებამ ზომაზე მეტად ირწმუნა 7 მაისის ხელშეკრულების სარგებლიანობაც. ოფიციალურ ქართულ პრესაში გამოჩნდა ანტანტის საწინააღმდეგო მოწოდებები. ბათუმიდან გაიყვანეს სარკინიგზო შემადგენლობები, შეწყდა ბათუმიდან სარკინიგზო მიმოსვლა და სატელეგრაფო კავშირი. ქართული პრესა დაუფარავად მოუწოდებდა ანტანტის საოკუპაციო ძალებს დაეტოვებინათ ბათუმი და ა.შ. [სურგულაძე, სიორიძე, 1996 : 80].

აზერბაიჯანის ანექსიისა და გასაბჭოების შემდეგ მოსკოვის ბოლშევიკური ხელისუფლება დაეპატრონა ბაქოს ნავთობს, აგრეთვე, შუა აზიისაკენ მიმავალ საგატრო მაგისტრალს. ეს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ბერკეტი იყო საბჭოთა მთავრობისათვის ანტანტის ქვეყნებთან მომავალი ურთიერთობის გასარკვევად. მით უმეტეს, რომ რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლება ეძებდა გზებს, რათა კაპიტალისტური ევროპისათვის მიეწოდებინა იაფი ნედლეული და ამ გზით დაეძლია (ლენინის სიტყვებითვე რომ ვთქვათ) ქვეყნის დამშვეით შექმნილი „კაბასტროფის მუქარა“. ამიტომ, 1920 წლის მაისში მოსკოვიდან ლონდონში მიაველინეს საგანგებო ეკონომიკური მისია, რსფსრ საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისრის ლეონიდ კრასინის ხელმძღვანელობით.

მსოფლიო ომისშემდგომი ევროპის ქვეყნების ეკონომიკას, კრიზისისაგან თავის დასაღწევად, ძლიერ სჭირდებოდა კასპია–შავ ზღვაზე გამავალი სატრანზიტო გზა, აღმოსავლეთთან (თუნდაც ბოლშევიკურთან) სარფიანი ვაჭრობა და იაფი ნედლეული (ნავთობი, ბამბა, აბრეშუმი და ა.შ.) ამიტომ საბჭოთა რუსეთის ეკონომიკური მისია ლონდონში სათანადოდ მიიღეს [სიორიძე, 2009 : 147–148].

ეკონომიკურ ასპექტებთან ერთად, გასათვალისწინებელია საკითხის პოლიტიკური მხარეც. ანტანტის ქვეყნებმა არა მარტო ვერ შეძლეს ამიერკავკასიის რესპუბლიკებისაგან ანტისაბჭოთა ბლოკის ჩამოყალიბება, არამედ, აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ, შეიქმნა მუსტაფა ქემალის განმათავისუფლებელი მოძრაობის და ბოლშევიკების ანტანტის წინააღმდეგ გაერთიანების საშიშროებაც. ეს ნიშნავდა ახალი ომის დაწყებას და სამხედრო ოპერაციებს, რასაც აღარ შეეგუებოდა

თვით ანტანტის ქვეყნების მოსახლეობა. ამასთან, დაიწრდილებოდა მსოფლიო ომში ანტანტის ქვეყნების მიერ მოპოვებული წარმატებები.

ზემოაღნიშნული მოსაზრებებიდან გამომდინარე, ანტანტის წამყვანმა ქვეყნებმა მიზანშეწონილად სცნეს ბათუმიდან “ღირსეულად წასვლა“. 1920 წ. 11 ივნისს დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ დაადგინა ბათუმიდან ჯარების ევაკუაცია და ქალაქის საქართველოსათვის გადაცემა. ასეთივე გადაწყვეტილება მიიღო საფრანგეთის მთავრობამაც. 28 ივნისს საქართველოს მთავრობასთან გაფორმდა შესაბამისი ხელშეკრულებაც, ხოლო 7 ივლისს საზეიმო ვითარებაში მოხდა საქართველოს რესპუბლიკისათვის ბათუმის ჩაბარება. 9 ივლისს კი დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის სამხედრო ძალებმა ბათუმი დატოვეს.

ბათუმის საქართველოსათვის დაბრუნების მიუხედავად, ანტანტის უმაღლეს საბჭოს ბათუმის პორტო-ფრანკოს სტატუსი ფორმალურად მაინც არ გაუუქმებია. პირიქით, ის შეიტანეს სევერის ხელშეკრულებაში, რომელზეც 1920 წლის 10 აგვისტოს ხელი მოაწერინეს მსოფლიო ომში დამარცხებული ოსმალეთის სულთნის მთავრობას. ბათუმი, ისევე როგორც კონსტანტინეპოლი, სმირნა, ტრაპიზონი და სხვა ქალაქები, ცხადდებოდა საერთაშორისო მნიშვნელობის თავისუფალ ნავსადგურებად ერთა ლიგის მანდატის ქვეშ.

საქართველოს და ბათუმის ბედის გადაწყვეტა ამით არ დამთავრებულა. საბჭოთა რუსეთთან სავაჭრო ხელშეკრულებაზე მოლაპარაკების დასკვნით ეტაპზე (1920 წ. დამლევს) ინგლისელებმა საბჭოთა დელეგაციას მიანიშნეს, რომ ანტანტის ქვეყნებმა ამიერკავკასიაში თავიანთ პოლიტიკურ ინტერესებზე უარი თქვეს. ამით, ფაქტობრივად, გაწირეს დამოუკიდებელი საქართველო. ბოლშევიკებმაც არ დააყოვნეს და 1921 წლის თებერვალ-მარტში მოახდინეს მისი ანექსია და იძულებითი გასაბჭოება.

ამრიგად, გავლენის სფეროების განაწილების საკითხში წარმოქმნილი უთანხმოებები ხელს უშლიდა ანტანტის მთავარ ქვეყნებს ახალბედა საქართველოს რესპუბლიკის მიმართ შეემუშავებინათ თანმიმდევრული პოლიტიკა, რომელშიც გათვალისწინებული იქნებოდა ქართველთა ეროვნული ინტერესები. კიდევ მეტი, ქართული ქალაქი ბათუმი ხელოვნურად აქციეს სხვადასხვა ქვეყნების და პოლიტიკური ძალების ამბიციური ტერიტორიული და ეკონომიკური პრეტენზიების გამოვლენის ასპარეზად. ამის შესაბამისი იყო ანტანტის ქვეყნებთან საქართველოს მთავრობის ურთიერთობა, რაც ქალაქ ბათუმზე საქართველოს რესპუბლიკის კანონიერი უფლების აღდგენას ითვალისწინებდა.

მითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

- სცსსა**, ფ. 1833, აღ.1, საქმეები №№ 772, 852,907.
- აგალიშვილი 1929** – აგალიშვილი ზ., საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918–1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, მოგონებები. თბილისი.
- ვადაჭკორია 2006** - ვადაჭკორია შ., საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის საკითხები (XX საუკუნე). II. თბილისი.
- მესხია 2004** - მესხია ე., ბათუმის ოლქის დაბრუნება. კრ. *საისტორიო მაცნე*, 13, ბათუმი.
- ნოზაძე 1989** - ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო. თბილისი.
- საითაძე 2010** - საითაძე გ., პირველი უნივერსალური საერთაშორისო ორგანიზაცია–ერთა ლიგა და დამოუკიდებელი საქართველო (1919–1921 წწ.). თბილისი.
- სიორიძე 2007ა** - სიორიძე მ., ბათუმი ანტანტის სახელმწიფოების გეგმებში–პარიზის საზავო კონფერენციის პერიოდში. *ხდხის*, 2, ბათუმი.
- სიორიძე 2007ბ** - სიორიძე მ. ბათუმის საკითხი ლონდონის კონფერენციაზე (1920 წ.). *ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები*, 5, ბათუმი.
- სიორიძე 2009** - სიორიძე მ., ბათუმის თავისუფალ ქალაქად და ნავსადგურად გამოცხადების ისტორიისათვის (1878–1920 წწ.). *სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული*, 6, ბათუმი.
- სიორიძე 2008** - სიორიძე მ., ბათუმის საკითხის ინტერნაციონალიზაცია. *ხდხის*, 3, ბათუმი.
- სურგულაძე, სიორიძე 1996** - სურგულაძე აბ., სიორიძე მ., პორტო-ფრანკო ბათუმში. ბათუმი.
- ტაბაღუა 1982** - ტაბაღუა ი., ბათუმის საკითხი სან-რემოს კონფერენციაში (1920). *მაცნე*, №3, 1982.
- ცუხიშვილი 1996** - ცუხიშვილი რ., ტერიტორიული საკითხები ინგლის–საქართველოს ურთიერთობებში (1918–1921). თბილისი.
- ჯავახიშვილი 2009** - ჯავახიშვილი ივ., მოხსენება თანამედროვე მომენტზე (1919 წ. 27–28 აპრილი, საგაზეთო ანგარიში). გამოსცა პროფ. მაღსაზ მაცაბერიძემ. თბილისი.
- Ллойд Джордж 1957** - Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах. т. 1, Москва.
- Сиоридзе 1988** - Сиоридзе М. Батумский вопрос в Английском кабинете в феврале 1920 года. *მოამბე*. 129, №2, თებერვალი, 1988.
- Штейт 1958** - Штейт Б.Е. «Русский вопрос» в 1920-1921 гг., Москва.
- DBFP 1962** - Documents on British Foreign Policy 1919-1939. ser. I. Volum 12. London.

Malkhaz Sioridze (Batumi, Georgia)

**The role of Batumi in the relations between Georgia and the
Entente in the early 1920s**

Summary

In January of 1920, Entente *de facto* recognized Georgian Republic. Georgian government believed that Batumi would be returned to Georgia as a consequence the Entente. But the Entente Supreme Council was restrained from this decision, based upon the reason that Batumi was formerly a “Free port”. In their opinion, it was necessary to restore the “Free port” in Batumi as the independent town-state under the protectorate of the League of Nations.

While diplomatic discussion was underway pertaining to the future fortune of Batumi, the Georgian government decided to bring troops into this region.

Georgian troops took control of Artvin, Artanudj and Khulo. Under the latter state of affairs, the politicians of the Entente countries began to discuss the question of ceding Batumi region to Georgia or whether to subordinate Georgian troops to British headquarters situated in Batumi.

The question still was not decided in April of 1920 when Azerbaijan was being sovietised. The kerosene tap was controlled by Russian Bolsheviks. Attitudes in Entente countries increasingly favored yielding Batumi. Also during this period, the agreement between Georgia and Russian Federation was signed on 7 May. The Georgian government evidently took an anti-British position. The idea of forming an anti-Bolshevik barrier in the Caucasus was not realized.

The Entente decided to leave Batumi and transfer Batumi to Georgia on July 7, 1920.

პოლიტიკური ექსტრემიზმის შედეგი ბათუმში 1902 წლის იანვარ-მარტში

XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერია პოლიტიკური კრიზისის წინაშე აღმოჩნდა. საქართველო რევოლუციური მოძრაობის მოწინავე კერად იქცა. ბათუმის ოლქში 1901 წლიდან რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ დაიწყო პრევენციული ზომების მიღება რევოლუციური პროცესის გაძლიერების თავიდან ასაცილებლად.

ბათუმში მუშათა მოძრაობის გაფართოების პარალელურად, ოხრანკა აგროვებდა აგენტურულ მონაცემებს, აგზავნიდა თავის ჯაშუშებს მუშებში, იბირებდა ჯაშუშებს მუშებიდან, ახდენდა თავდასხმებს, აწარმოებდა მუშათა მასობრივ ჩხრეკებსა და დაპატიმრებებს, ღებულობდა ყოველგვარ ზომებს, რათა ჩაეხშო რევოლუციური მოძრაობა [ასგხფ, ფ. 2, ს. 109, ფ. 233].

ბათუმის სოციალ-დემოკრატიული იდეოლოგიით ნასაზრდოებ მუშებში პოლიტიკური ექსტრემიზმის ელემენტები სოსო ჯუღაშვილის იქ მოღვაწეობამდე თითქმის არ არსებობდა.

„მესამე დასის“ ლიდერები – კარლო ჩხეიძე, ისიდორე რამიშვილი და სხვები მუშებს საკვირაო სკოლებში ღეჟციებს უკითხავდნენ და სავლეთ ევროპული სოციალიზმის შესახებ [ასგხფ, ფ. 2, ს. 70, ფ. 127].

ასევე ბათუმში 1900-1901 წლებში მოღვაწე ალექსანდრე წულუკიძის მუშებთან ურთიერთობა საკვირაო სკოლებში ღეჟციების კითხვით და აგიტაცია-პროპაგანდით შემოიფარგლებოდა [Чулок, 1970: 32].

ს. ჯუღაშვილის მიერ ბათუმის კომიტეტის ჩამოყალიბების შემდეგ, რაც მოხდა 1901 წლის 31 დეკემბერს, სოციალ-დემოკრატიული იდეოლოგიით დაინტერესებულ მუშათა ჯგუფებში, რომელთაც ჯერ კიდევ არა მყარი პოლიტიკური მსოფლმხედველობა გააჩნდათ და ნებისმიერი კარგი აგიტატორის ზემოქმედებით სწრაფად იცვლიდნენ აზრს, ფეხს იკიდებდა პოლიტიკური ექსტრემიზმის ელემენტები (კლასთა ბრძოლის რევოლუციური თეორია, პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების წინააღმდეგ ტერორის გამოყენება, ხელისუფლებასთან და ქარხნების მეპატრონეებთან რადიკალური მოთხოვნებით დაპირისპირება).

1902 წლის იანვრის შუა რიცხვებში როტშილდის ხე-ტყის ქარხანაში გაჩენილი ხანძრის ჩაქრობაში მონაწილე მუშებს ქარხნის ადმინისტრაციამ პრემიები არ მისცა. ს. ჯუღაშვილმა ისარგებლა შემთხვევით და მუშებს შესთავაზა კატეგორიულად მოეთხოვათ ნამუშევარის ანაზღაურება. ს.ჯუღაშვილის მითითებების შედეგად, ოთხი

ათასი მუშა მიადგა როტშილდის ქარხნის ადმინისტრაციის კანტორას და დაუინებოთ მოითხოვა ანაზღაურების გაცემა. ქარხნის ადმინისტრაცია შეშინდა და იძულებული გახდა მუშებისათვის ანაზღაურება მიეცა [ცხრა მარტი ბათუმში, 1933 : 19-20].

როტშილდის ქარხნის გაფიცვიდან ერთ კვირაში ს. ჯუღაშვილის თაოსნობით მანთაშევის ქარხნის მუშები გაიფიცნენ და მეპატრონეს წარუდგინეს რადიკალური მოთხოვნები: ღამის სამუშაოების აკრძალვა, კვირა ღლის უქმედ გამოცხადება, მუშების მიმართ ადმინისტრაციის მხრიდან ზრდილობიანი მოპყრობა, რვასაათიანი სამუშაო ღლის გამოცხადება, ხელფასების მომატება და ა.შ. ქარხნის მეპატრონეებს არც უფიქრიათ წარმოდგენილი მოთხოვნების შესრულება. მუშებმა სიტუაცია კიდევ უფრო დაძაბეს, რასაც მოჰყვა ადმინისტრაციის მხრიდან პოლიციის გამოძახება, თუმცა ს. ჯუღაშვილის მიერ ორგანიზებულმა მუშათა რადიკალურ-ექსტრემისტულმა გაფიცვამ შედეგი მოიტანა და მუშების მოთხოვნები მანთაშევის ქარხნის ადმინისტრაციამ შეასრულა [გაზ. „საავალ-დასავალი“, 2009, №17].

1902 წლის 26 თებერვალს როტშილდის ქარხანაში გამოცხადდა, რომ 12 მარტიდან სამუშაოდან განთავისუფლდებოდა 389 მუშა. 1 მარტს მუშების დათხოვნის საკითხზე სილიბისტრო ლომჯარიას სახლში შეიკრიბა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტი ს. ჯუღაშვილის, კ. კანდელაკის, ი. კოტრიკაძის, ი. დუდუჩავას, პ. ქურიძის შემადგენლობით და თათბირი გამართა შემდგომი მოქმედების თაობაზე. ს. ჯუღაშვილის ინიციატივით გადაწყდა როტშილდის ქარხნის მუშების საყოველთაო გაფიცვის მოწყობა. გაფიცულ მუშებს ქარხნის მეპატრონეებისათვის უნდა წარედგინათ შემდეგი მოთხოვნები: დათხოვნილი მუშების სამუშაოზე დაბრუნება, გაცდენილი დღეების ხელფასის ანაზღაურება, ხელფასის 25%-ით მომატება, რვასაათიანი სამუშაო ღლის შემოღება და ადმინისტრაციის მხრიდან მუშებისადმი ზრდილობიანი მოპყრობა. ს. ჯუღაშვილმა მდგომარეობის უკიდურესი დაძაბვის მიზნით კომიტეტს დაავალა, რომ გაფიცვის ხელისშემშლელი პირებისათვის ტერორით ეპასუხათ. ბათუმის კომიტეტის დადგენილება უმაღლესრულდა და იმავე დღეს როტშილდის ქარხნის ათასამდე მუშა გაიფიცა ზემოაღნიშნული მოთხოვნებით. სოციალ-დემოკრატი მუშა მირიან ხომერიკი როტშილდის ქარხნის დირექტორს ვაინშტეინს ქუჩაში დახვდა და რამდენჯერმე ესროლა. ვაინშტეინი გადარჩა, მაგრამ შეშინდა და ბათუმიდან გაიქცა. გაფიცული მუშები პორტში უცხოეთიდან შემოსულ გემებს არ უშვებდნენ, ხოლო რამდენიმე გაჯიუტებული გემის კაპიტანი ხელში ჩაიგდეს და სცემეს [ცხრა მარტი ბათუმში, 1933 : 29-34].

3 მარტს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორმა მუშებს განუცხადა, ვინც 4 მარტს სამსახურში არ გამოცხადდება, ეტაპით გასახლება იქნება სოფლებში. ამ მუქარამ შედეგი არ გამოიღო. 5 მარტს გაიფი-

ცა სიდერიდისის ქარხნის მუშები, ხოლო 6 მარტს მათ ხაჩატურიან-ცის მუშებიც შეუერთდნენ [Чупок, 1970 : 79].

ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის მოადგილე საიდუმლო მიმართვაში 1902 წლის 5 მარტს ბათუმის პოლიციისტიერს წერდა: „მაქვს პატივი ვთხოვო თქვენს მაღალკეთილშობილებას თუ როდის და რა ზომები უნდა მიიღოთ როტშილდის ქარხნის გაფიცულ მუშათა წინააღმდეგ. გაფიცული მუშებიდან ვთხოვთ დააპატიმროთ და ჩემს განკარგულებაში გადმოგზავნოთ ისინი, რომლებიც მოქმედებდნენ იმ მუშების წინააღმდეგ, ვინც გაფიცვაში არ ღებულობდა მონაწილეობას, ან ქარხნის ადმინისტრაციის მიმართ შემჩნეული იყვნენ ძალდატანებით ქმედებებში. ის მუშებიც დააპატიმრეთ და გადმოგვიგზავნეთ, რომლებიც აქეზებდნენ სხვებს გაფიცვაში მონაწილეობის მისაღებად“ [ასგხფ, ფ. 2, ს. 599, ფ. 263].

1902 წლის 6 მარტს გაიმართა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტის სხდომა, სადაც მიიღეს დადგენილება ქალაქის მასშტაბით ჩაეტარებინათ გრანდიოზული დემონსტრაცია, რომელშიც მონაწილეობას მიიღებდა ბათუმის ყველა ფაბრიკა-ქარხნის მუშა [გოგლიშვილი, 2005 : 31].

7 მარტს, ჟანდარმერიის სამმართველოს განკარგულებით, პოლიციამ, ბათუმელებისათვის ოდიოზური პიროვნების, ლევან გურიელის მეთაურობით, დააპატიმრა მუშათა საყოველთაო გაფიცვის 32 მეთაური. დაპატიმრებული მუშები ჯერ მიიყვანეს პოლიციის სამმართველოში, იქედან კი გაგზავნეს ბათუმის საპყრობილეში. მუშების დაპატიმრებულ მეთაურებს ბათუმის კომიტეტის მითითებით ქუჩებში მსვლელობის დროს შორიახლო მიყვებოდა ორასი გაფიცული მუშა გამადიზიანებული ხმაურით [ცხრა მარტი ბათომში, 1933 : 34-35].

8 მარტს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტის ექსტრემისტული დადგენილებით რამდენიმე ასეული მუშა ციხესთან მიიჭრა და ხელისუფლებისაგან მოითხოვა დაპატიმრებული გაფიცვის მეთაური მუშების განთავისუფლება ან მათი დაპატიმრებაც. ეს მოთხოვნა იყო აშკარად პროვოკაციული, მდგომარეობის უკიდურესი დაძაბვისაკენ მიმართული. ამ დროს ციხესთან მივიდა გუბერნატორი დრიაცი, რომელიც მუშებს დაპატიმრებით დაემუქრა, თუ იქაურობას არ მოშორდებოდნენ. მუშები ხმამაღალი ყვირილით მოითხოვდნენ დაპატიმრებული მეთაურების განთავისუფლებას. გუბერნატორის ბრძანებით ციხესთან მივიდა ჯარი კაპიტან ესტატე ანთაძის მეთაურობით, რომელმაც დააპატიმრა ციხესთან მდგომი რამდენიმე ასეული მუშა და ციხეში შეყარა. დაპატიმრებული მუშების რიცხვი 348 კაცამდე ავიდა. ბათუმის ციხე გადატვირთული აღმოჩნდა, რამაც ისედაც დაძაბული სიტუაცია კიდევ უფრო დაამძიმა [კლდიაშვილი, 1984 : 110-111].

ბათუმი 8 მარტს აივსო ხელისუფლების მიერ შემოყვანილი ჯარის ნაწილებით, რომლებიც ქალაქის ცენტრში გამოსულ მოსახლეობას დაერივნენ და კონდახების ცემით დაშალეს. ციხე და ყაზარმები,

სადაც დაპატიმრებული მუშები იყვნენ დამწყვდეული, ალყაში მოაქცია ჯარმა [აცსა, ფ. 1, ს. 414, ფ. 52].

იმავე 8 მარტს ქალაქში არსებული უაღრესად მძიმე სიტუაციის გამო სოციალ-დემოკრატიულმა ორგანიზაციებმა (ბათუმის კომიტეტი და „მესამე დასის“ ბათუმის ჯგუფი) ჩაატარეს გაფართოებული თათბირი. თათბირზე გამოიკვეთა ორი განსხვავებული პოზიცია. ს. ჯუღაშვილი მოითხოვდა, მეორე დღეს მოეწყოთ გრანდიოზული დემონსტრაცია და დაპატიმრებულები ძალით გაეთავისუფლებინათ. კარლო ჩხეიძის აზრით კი მუშებისაგან უნდა შემდგარიყო დეპუტაცია, რომელიც ახლადარჩეულ ქალაქისთავთან ივანე ანდრონიკაშვილთან ერთად მოლაპარაკებებს გამართავდა გუბერნატორთან. მოთათბირეთა უმრავლესობა დაეთანხმა ბათუმის კომიტეტის აზრს, რომელიც აშკარად ექსტრემისტულ მოთხოვნებზე იყო ორიენტირებული [გოგოლიშვილი, 2005 : 31].

1902 წლის 9 მარტის ტრაგიკული მოვლენების თვითმხილველთა და მონაწილეთა – დ. კლდიაშვილის, ო. გურგენიძის, ი. კოტრიკაძის, ს. ყუფარაძის – მონათხრობით, დილის ათ საათზე ციხესთან მივიდა ექვსი ათასი მუშა და მოითხოვა დაპატიმრებული მუშების განთავისუფლება. გუბერნატორმა დრიაგინმა დემონსტრანტებს მოსთხოვა, რომ დაშლილიყვნენ, რაზეც ციხესთან მისულმა და ციხეში მყოფმა მუშებმა ბათუმის კომიტეტის დადგენილებსამებრ იქვე მდგომ ჯარს ორი მხრიდან შეუტოეს. გუბერნატორმა დრიაგინმა გამოიძახა ჯარის ახალი ნაწილები კაპიტან ესტატე ანთაძის მეთაურობით, რომელმაც მუშების აგრესიულ ქმედებებს სროლით გასცა პასუხი. 15 მუშა დაიღუპა, 50 დაიჭრა, 500-ზე მეტი დააპატიმრეს [ბენდიანიშვილი, 1999:167].

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტის ექსტრემისტული დადგენილებების შედეგად ბათუმში 1902 წლის 9 მარტს მოხდა სისხლისღვრა, რომელიც მსხვერპლის ოდენობით რუსეთის იმპერიაში იმ დროისათვის მეორე ადგილზე იყო პეტერბურგის ობუხოვის ქარხნის მუშათა დარბევის შემდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ ექსტრემიზმს ბათუმში მოღვაწე პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ძალებს შორის მოწინააღმდეგეები ჰყავდა „მესამე დასისა“ და ქალაქის თვითმმართველობაში მოღვაწე ეროვნულ-დემოკრატიული მოძრაობის სახით (ბათუმში იმ დროს სამხედრო სამსახურში მყოფი დავით კლდიაშვილი, რომელიც ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას თანაუგრძნობდა, ტრაგედიის დღეს სოციალ-დემოკრატებს გამწარებული ეუბნებოდა: „ეს რა გიქნიათ ბიჭებო? აქამდე რატომ მიიყვანეთ საქმე, სისხლის ტბა დაგიყენებიათ“), მას წინ ვერავინ აღუდგა, რამაც ბათუმისათვის ნეგატიური შედეგები მოიტანა [ცხრა მარტი ბათუმში, 1933 : 43-44].

რევოლუციური ექსტრემიზმის გამო უაღრესად დამძიმებული სოციალური მდგომარეობიდან აღსანიშნავია სამრეწველო საწარმოებში, ნავსადგურსა და რკინიგზაზე მუშაობის შეჩერება, რამაც გამოიწვია

მასობრივი უმუშევრობა, ნავთობ-პროდუქტებზე ფასების დაცემა, საქონელბრუნვის შემცირება და მრეწველობის განვითარების მანამდე აღმავალი პროცესის რეგრესი [ჩხეიძე, 1959 : 48-50].

ბათუმის ოლქში გამკაცრდა სამხედრო და პოლიციური რეჟიმი. იქ შემოყვანილმა დამატებითმა სამხედრო ნაწილებმა ქალაქისა და ოლქის მოსახლეობის ისედაც მძიმე ყოფა-ცხოვრების პირობები კიდევ უფრო გააუარესა [ასგხფ, ფ. 2, ს. 223, ფ. 29].

ამრიგად, 1902 წლის იანვარ-მარტის ბათუმის მუშათა გაფიცებებისა და დემონსტრაციების ექსტრემისტულმა მიმართულებამ, რაც მიმდინარეობდა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტის ხელმძღვანელობით, ნათლად აჩვენა ექსტრემიზმის უარყოფითი როლი საზოგადოების წინაშე მდგარი სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემების მოგვარებაში.

მიითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

ასგხფ - აჭარის სამუხეუმო გაერთიანების ხელნაწერთა ფონდი. ფონდი 2, საქმ. №№ 70, 109, 599.

აცსა - აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფ. 1, აღწ. 1, საქმე 414.

გაზ. „საავალ-დასავალი“, 2009, №17, 27/IV-3/V.

ბენდიანიშვილი, 1999 - ბენდიანიშვილი ა., საქართველოს ისტორია 1801-1921. თბილისი.

გოგოლიშვილი 2005 - გოგოლიშვილი ო., სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ დასავლეთ საქართველოში 1900-1921 წლებში. ბათუმი.

კლდიაშვილი 1984 - კლდიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე. ბათუმი.

ჩხეიძე 1959 - ჩხეიძე ჯ., ბათუმი, ისტორიული ნარკვევი. ბათუმი.

ცხრა მარტი ბათომში, 1933 - ცხრა მარტი ბათომში. თბილისი.

Чулок 1970 - Чулок И., Очерк истории Батумской коммунистической партии, Батуми.

Guram Khajishvili (Batumi, Georgia)

Effect of political extremism in Batumi in January-March of 1902

Summary

In the beginning of the 20th century, at which time the Russian Empire was experiencing a crisis, a revolutionary situation was created in the Batumi Region. The Batumi committee of Social-democratic party chose to have an extreme-radical relationship with Russian Tsarism.

From January to March of 1902, Batumi committee of social-democratic party under the leadership of S. Jughashvili led Batumi industrial factory workers' strikes and demonstrations from the standpoint of extremism. Such kind of behavior resulted in a bloody attack with governmental reactionary powers.

On 9 March of 1902, with initiative of the Batumi committee of social-democratic party, a demonstration, embraced by all Batumi factory workers, was organized. The demonstration demanded the release of arrested workers.

The Georgian wing of social-democracy in Batumi and the National-democratic movement under the leadership of Ivane Andronikashvili were opposed to extreme demands of the Batumi committee of social-democratic party. They were going to somehow relieve the tense political situation through negotiations with the government.

Batumi workers' extremist demonstrations and strikes caused extremely negative results. The government shot demonstrators, killed 15, wounded 50, and arrested 500 workers. A significant part of striking workers were exiled from Batumi. A social-economic and political situation became tense in Batumi. Manufacturing enterprises started to close up, a normal functioning of port and railway was halted, unemployment reached its high point, military and police regime became strict.

ბათუმის საპროტესტო საერთაშორისო დიპლომატიური საპროტესტო, მოსაზრების და ყარის ხელშეწყობების მიხედვით

1918 წლის ნოემბერში ოსმალეთი I მსოფლიო ომში დამარცხდა და ხელი მოაწერა მუდროსის დაზავებას, რომლის ძალით ომის დროს დაკავებული ტერიტორიებიდან ჯარები უნდა გაეყვანა.

I მსოფლიო ომში ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ ბათუმის და საერთოდ ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საკითხი დიპლომატიის ერთ-ერთი აქტუალური საკითხი გახდა. დიპლომატიის თვალსაზრისით უმთავრესი იყო ის, თუ რომელი საერთაშორისო შეთანხმება – 1878 წლის ბერლინის ტრაქტატი, 1918 წლის 3 მარტის ბრესტის საზავო ხელშეკრულება თუ 1918 წლის 4 ივნისის საქართველოს და ოსმალეთის “მშვიდობისა და მეგობრობის” ხელშეკრულება – გახდებოდა ამ საკითხის გადაწყვეტის საფუძველი.

1918 წლის დეკემბერში საქართველოს საზღვარს სანაპიროსთან ინგლისის საექსპედიციო კორპუსი გამოჩნდა. ამ კორპუსის შემოყვანა ჯერ კიდევ ერთი წლის წინათ 1917 წლის 23 დეკემბერს პარიზში კე ღორსის, ანუ საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს სასახლეში საგანგებო კონფერენციაზე გადაწყდა, სადაც ერთმანეთს საფრანგეთისა და ინგლისის უმაღლესი სამოქალაქო და სამხედრო პირები შეხვდნენ. კონფერენციამ საფრანგეთის გენერალური შტაბის უფროსს ე. ფოშს და ინგლისის სამხედრო დახვეწის შეფს ჯ. მაკდონორს ამ ორ ქვეყანას შორის შეთანხმების პროექტის მომზადება დაავალა, რომელიც სამხრეთ რუსეთში საფრანგეთისა და ინგლისის მომავალ პოლიტიკას განსაზღვრავდა. იმავე დღეს ამ პროექტის საფუძველზე მიღებული იქნა „საფრანგეთსა და ინგლისს შორის შეთანხმება სამხრეთ რუსეთში მომავალი მოქმედების შესახებ“.

ამ შეთანხმებაში საქართველოსა და მის მომიჯნავე ქვეყნებს უშუალოდ ორი მუხლი შეეხებოდა: “1. მოქმედებანი საფრანგეთის ხელმძღვანელობით ვითარდება შავი ზღვის ჩრდილოეთით (მტრის წინააღმდეგ); 2. მოქმედებანი ინგლისის ხელმძღვანელობით ვითარდება შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით (თურქების წინააღმდეგ); 3. ამის გათვალისწინებით, გავლენის ზონები, დადგენილი თითოეული მთავრობისათვის, იქნება შემდეგი: ინგლისის ზონა – კახაკების ტერიტორია, კავკასიის ტერიტორია, სომხეთი, საქართველო, ქურთისტანი. საფრანგეთის ზონა – ბესარაბია, უკრაინა, ყირიმი“ [Соловьев, 1997].

როგორც ხედავთ, გავლენის ზონები საკმაოდ ზერეგულდ არის მოხაზული. ამიტომ გაუგებარია თუ რა ტერიტორიას მოიაზრებდნენ მო-

კავშირები საქართველოს თუ სომხეთის ხელქვეით. სამაგიეროდ, 1918 წლის დეკემბერში ამ მხრივ ინგლისელების პოლიტიკა უფრო გამოკვეთილი იყო. ისინი აშკარად ბრესტის ხელშეკრულებას დაეყრდნენ და თავიანთი უშუალო მმართველობა ყარსში, არდაგანსა და ბათუმში დაამყარეს, ანუ იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ბრესტის ზავით ოსმალეთის ხელში გადავიდა.

ინგლისელთა მიერ ბათუმისა და ყარსის ოლქების ოკუპაცია დროებითი იყო. მით უფრო, რომ დიდი ბრიტანეთის მთავრობამ ძალზე მოკლე ხანში გადაწყვიტა, რომ მის ჯარებს სამხრეთ კავკასია დაეტოვებია. ერთხანს ინგლისელების იტალიელებით შეცვლის საკითხიც კი დადგა, მაგრამ როგორც ცნობილია, 1920 წლის ივნისში იტალიის მთავრობამ სამხრეთ კავკასიაში ჯარების გაგზავნაზე საბოლოოდ უარი განაცხადა.

ბათუმისა და საერთოდ ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საკითხი უშუალოდ დაინტერესებული მხარეების მონაწილეობით საერთაშორისო კონფერენციას უნდა გადაწყვიტა. თავდაპირველად ეს ანტანტის ნება-სურვილზე ჩანდა დამოკიდებული.

1920 წლის 19-26 აპრილს იტალიაში, სან-რემოში საგანგებო კონფერენცია მოეწყო, რომელზეც წამყვან როლს დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის და იტალიის უმაღლესი პირები თამაშობდნენ. კონფერენციის მთავარი მიზანი პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი ოსმალეთის იმპერიის საზღვრების დადგენა იყო. თუმცა სან-რემოში სამხრეთ კავკასიის მდგომარეობაც და ბათუმის საკითხიც განიხილეს. ამ საკითხებთან დაკავშირებით კონფერენციამ კონკრეტული გადაწყვეტილება ვერ მიიღო და ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საკითხი გადაუწყვეტელი დარჩა [ტაბაღუა, 1982].

მოულოდნელად საქართველოს რესპუბლიკამ ამ საკითხში საერთაშორისო მხარდაჭერა ჩრდილოეთიდან, საბჭოთა რუსეთიდან მიიღო, რაც 1920 წლის რუსეთ-საქართველოს 7 მაისის ხელშეკრულებაში აისახა. ამას მოწმობს ამ ხელშეკრულების IV მუხლი: „1. რუსეთი ვალდებულია აღიაროს საქართველოს რესპუბლიკის უდავო შემადგენელ ნაწილებათ გარდა შავი ზღვის გუბერნიის ნაწილებისა, რომელნიც გადადის საქართველოს საზღვრებში ხსენებულ ხელშეკრულების პირველ და მესამე მუხლების ძალით, აგრეთვე ქვემოთ ჩამოთვლილი გუბერნიები და რუსეთის სახელმწიფოს ყოფილი ოლქები: თფილისის, ქუთაისის და ბათუმის ყველა მაზრებით და ოლქებით, რომლებიც შეადგენენ ხსენებულ გუბერნიებს და აგრეთვე ზაქათალის და სოხუმის ოლქები.

2. შემდეგში, ურთიერთობის თანდათანობითი გამორკვევის მიხედვით საქართველოს და რუსეთს გარდა სხვა სახელმწიფო ერთეულებს შორის, რომელნიც არსებობენ ან შესაძლებელია შეიქმნენ საქართველოს სხვა საზღვრებთან, გარდა იმისა, რომელიც აღწერილია ხსენებულ ხელშეკრულების მესამე მუხლში, რუსეთი მზათ იქნება იცნოს

საქართველოს შემადგენელ ნაწილად ყოფილ კავკასიის სანამესტნიკოს ესა თუ ის ნაწილი, რომელიც გადავა მის ხელში ამ სახელმწიფო ერთეულებთან დადებულ ხელშეკრულების ძალით“ [სურგულაძე ა., სურგულაძე პ., 1991 : 339].

როგორც ვხედავთ, საბჭოთა რუსეთი საქართველოსთან ხელშეკრულების ხელმოწერის დროს ისტორიულ სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილის საქართველოს საზღვრებში ცნობის დროს საფუძვლად ბერლინის ტრაქტატს და რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფას იღებდა. ამიტომაც 7 მაისის ხელშეკრულებაში არდაგანი არ არის ნახსენები, რომელიც რუსეთის იმპერიაში ყარსის ოლქში შედიოდა. თუმცა IV მუხლის მეორე ნაწილიდან კარგად ჩანს, რომ ის არ იქნებოდა წინააღმდეგი თუ ამა თუ იმ გზით არდაგანის, კოლას და ოლთისის მხარეები საქართველოს საზღვრებში მოექცეოდა.

საბჭოთა რუსეთისგან განსხვავებით, ანტანტა ბათუმს, ბათუმის ოლქს და სხვა ისტორიულ ქართულ რეგიონებს ბრესტის ზავზე დაფრდნობით თურქეთის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევდა. ამას მოწმობს 1920 წლის 10 აგვისტოს სევერის სამშვიდობო ხელშეკრულება.

ამიერკავკასიის ქვეყნებიდან სევერის ხელშეკრულებას ხელს მხოლოდ სომხეთი აწერდა და ისიც იმიტომ, რომ პირველ მსოფლიო ომამდე რუსეთისა და ოსმალეთის ხელქვეით მოქცეული სომხეთი ერთ სახელმწიფოდ განიხილებოდა. სევერის სამშვიდობო ხელშეკრულებას აზერბაიჯანი და საქართველო ხელს იმიტომ არ აწერდნენ, რომ ისინი პირველ მსოფლიო ომამდე ოსმალეთის იმპერიაში არ შედიოდნენ.

იმის მიუხედავად, რომ 1920 წლის აგვისტოსთვის ბათუმი და ბათუმის ოლქი საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებში იყო, სევერის ხელშეკრულებაში ბათუმის საკითხიც აისახა. ეს ქალაქი ხელშეკრულების 335-ე და 351-ე მუხლებშია მოხსენებული. სევერის ხელშეკრულების 335-ე მუხლში ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთის სანავსადგურო ქალაქებს შორის, რომლებიც საერთაშორისო მიშენელობის სანავსადგურო ქალაქებად გამოცხადდნენ კონსტანტინოპოლის, ჰაიდარფაშას, სმირნას, ალექსანდრეტის, ხაიფას, ბასრას, ტრაპეზუნტთან ერთად ბათუმიც არის მოხსენებული. ხელშეკრულების შემდეგი მუხლის მიხედვით ამ საერთაშორისო მნიშვნელობის სანავსადგურო ქალაქებში ყველა ქვეყანას და მის მოქალაქეებს უნდა ჰქონოდათ სარგებლობის თავისუფალი უფლება. სევერის ხელშეკრულების 351-ე მუხლი აშკარად მოწმობს, რომ ამ ხელშეკრულების ხელმომწერი მხარეები ბათუმს საქართველოს საზღვრებს გარეთ განიხილავდნენ: “ბათუმის ნავსადგურით თავისუფალი გასასვლელი შავ ზღვაზე ეძლევა საქართველოს, აზერბაიჯანს და სპარსეთს, ისევე როგორც სომხეთს“ [Севр, 1927 : 108, 112].

სევერის ხელშეკრულება ძალაში ვერ შევიდა. ამის შედეგად, დიდი სახელმწიფოს იდეა საბოლოოდ ჩაიშალა და ბათუმიც საქართველოს შემადგენლობაში დარჩა. უფრო მეტიც, ინგლისის ჯარების გაყვანის დროს, ისტორიულ ქართულ ტერიტორიაზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჯარები შევიდნენ. 1920 წლის დასასრულისათვის საქართველოს საზღვრებში ბათუმი, ართვინი, არტაანი (არდაგანი), კოლა (გელე) და ოლთისი შედიოდა. ასე რომ, საქართველომ ბერლინის ტრაქტატით რუსეთის ხელში გადასული ქართული მიწები თითქმის მთლიანად დაიკავა.

სევერის ხელშეკრულებამ თურქეთში დიდი აღშფოთება გამოიწვია. 1921 წლის 24 იანვარს სტამბოლში დეპუტატთა ოტომანთა პალატის მიერ მიღებული იქნა “თურქეთის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია”, ანუ “ეროვნული აღთქმა”. ამავე წლის აპრილში ანკარაში ქემალ ფაშას (ათა თურქი) მეთაურობით საფუძველი ჩაეყარა ახალ თურქულ სახელმწიფოს. თურქეთის სახელმწიფო საზღვრების შესახებ ახალი მთავრობა 1921 წლის 24 იანვრის პარლამენტის მიერ მიღებული „ეროვნული აღთქმით“ ხელმძღვანელობდა. ამ „აღთქმის“ მე-2 მუხლის მიხედვით, ახალი თურქეთი ბრესტის ზავით ხელმძღვანელობდა და ბათუმზე და ყარსზე პრეტენზიას აცხადებდა: “რაც შეეხება სამი სანჯაყის, ყარსის, არდაგანის და ბათუმის ბედს, რომლის მოსახლეობამ თავის განთავისუფლების დღიდან საზეიმო კენჭისყრით დაამტკიცა თავისი ნებისყოფა დაუბრუნდეს სამშობლოს, ამ პაქტის ხელმომწერნი, თუ საჭიროა, დაუშვებენ, რომ ხელმეორედ მოხდეს პლებისციტი, თავისუფლად გამოთქმული“ [სვანიძე, 2003 : 157].

საქართველოს ტერიტორიისადმი ასეთი პრეტენზიის მიუხედავად, 1921 წლის 8 თებერვალს თურქეთის ახალმა მთავრობამ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა, რითაც ფაქტიურად ცნო მისი საზღვრები [სვანიძე, 2000 : 153].

1921 წლის 11-12 თებერვალს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიაზე საბჭოთა რუსეთის ჯარები შემოიჭრნენ. 1921 წლის 23 თებერვალს რუსეთ-საქართველოს ომში, რუსეთის მხარეზე, ფაქტობრივად, თურქეთიც ჩაება, რომელმაც საქართველოს მთავრობას ულტიმატუმით ბრესტის ზავით ოსმალეთისათვის გათვალისწინებული ტერიტორიის დაცლა მოსთხოვა და ჯარები საქართველოს ტერიტორიაზე შემოიყვანა.

1921 წლის 25 თებერვალს მხარეები სამხრეთ კავკასიაში გამიჯვნის მიზნით მოსკოვში მოლაპარაკებას შეუდგნენ. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ 1921 წლის 17 მარტს საქართველო დატოვა. ერთი დღით ადრე, 16 მარტს, როდესაც საქართველოში ჯერ კიდევ კანონიერი მთავრობა იმყოფებოდა, რუსეთსა და თურქეთს შორის მოსკოვში ხელი მოეწერა ხელშეკრულებას, რომელ-

მაც თურქეთ-საქართველოს და თურქეთ-სომხეთის ახალი საზღვარი დაადგინა, რომელიც დღესაც ძალაშია.

ორივე მხარე საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიას, რომლებიც ამ დროისთვის ფორმალურად ჯერ კიდევ დამოუკიდებლად ითვლებოდნენ, ისე ინაწილებდნენ, რომ ამ ქვეყნებს არაფერს არ ეკითხებოდნენ. უფრო მეტიც, მოსკოვის ხელშეკრულების მე-15 მუხლით საბჭოთა რუსეთი ვალდებული იყო იქნებოდა, რომ ხელშეკრულების პირობებზე ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს აუცილებლად დაითანხმებდა: «Россия обязуется предпринять в отношении Закавказских Республик шаги, необходимые для обязательного признания этими Республиками в договорах, которые будут заключены ими с Турцией, статей настоящего договора, непосредственно их касающихся» [Документы, 1959 : 602]. მოსკოვის ხელშეკრულების მე-16 მუხლის მიხედვით ის რატიფიკაციას საჭიროებდა, ხოლო სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა უნდა მომხდარიყო შესაძლო უმოკლეს ხანაში ყარსში. ხელშეკრულება ძალაში ამ სიგელების გაცვლის შემდეგ შედიოდა. მოსკოვის ხელშეკრულებას საგანგებო დამატებები ახლდა, სადაც დაწვრილებით იყო აღწერილი სასაზღვრო ხაზი ერთ მხრივ თურქეთსა და მეორე მხრივ საქართველოსა და სომხეთს შორის.

მოსკოვის ხელშეკრულება ძალაში 1921 წლის სექტემბერში შევიდა. ამის შემდეგ საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანის მომავალ მოლაპარაკებას ქემალისტურ თურქეთთან მხოლოდ ფორმალური ხასიათი ექნებოდა. ეს ძალზე კარგად გამოჩნდა 1921 წლის 26 სექტემბერს ყარსში დაწყებულ კონფერენციაზე, რომელსაც სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებსა და თურქეთს შორის საზღვარი საბოლოოდ უნდა დაედგინა. ამ კონფერენციას საბჭოთა რუსების წარმომადგენელიც ესწრებოდა, რომლის ამოცანას ბუნებრივია ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკის წარმომადგენლებზე ზედამხედველობა წარმოადგენდა, რათა მათ მოსკოვის ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ყველა პირობა უყოყმანოდ მიეღოთ.

1921 წლის 13 ოქტომბერს ხელი მოეწერა ხელშეკრულებას „სომხეთის, აზერბაიჯანის და საქართველოს სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკებისა ოსმალეთის დიდი ეროვნული ყრილობის მთავრობასთან“. ამ ხელშეკრულების ტექსტი ფაქტობრივად მოსკოვის ხელშეკრულების ასლია, მხოლოდ რუსეთის ფედერაციის ნაცვლად ამიერკავკასიის სამი რესპუბლიკა მოიხსენიება. ყარსის ხელშეკრულებაში უცვლელად არის გადმოტანილი მოსკოვის ხელშეკრულების დამატებანი. აგრეთვე სიტყვა-სიტყვით არის გადმოტანილი მოსკოვის ხელშეკრულების უმნიშვნელოვანესი მუხლები. ამის დასამტკიცებლად ყარსის ხელშეკრულების მე-4, მე-5 და მე-6 მუხლების მოსკოვის ხელშეკრულების მე-2 და მე-3 მუხლებთან შედარებაც კმარა [ალექსიძე, კობახიძე, 1994 : 245-246; Документы, 1959 : 602-604].

1921 წლის 16 მარტის საბჭოთა რუსეთისა და თურქეთის და 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებებს საფუძვლად ბრესტის ზავი დაედო. ეს კარგად ჩანს მოსკოვის ხელშეკრულების მე-2 და ყარსის ხელშეკრულების მე-6 მუხლის შემდეგი ამონარიდიდან: „ოსმალეთი თანხმდება დაუთმოს საქართველოს სუვერენიტეტი ბათუმის ნავსადგურზე და ქალაქზე და იმ ტერიტორიაზე, რომელიც მდებარეობს ამ ხელშეკრულების მე-4 მუხლში ნაჩვენები საზღვრის ჩრდილოეთით და რომელიც შედიოდა ბათუმის ოლქში“. როგორც ვხედავთ, თურქეთი ბათუმის ოლქს ბრესტის ზავით თავის ტერიტორიად მიიჩნევდა, რომლის ნაწილსაც საქართველოს უთმობდა.

მითითებული ლიტერატურა:

აღექსიძე, კობახიძე, 1994 - აღექსიძე ლ., კობახიძე დ., ყარსის ხელშეკრულება (საერთაშორისო სამართლებრივი ანალიზი), *ქართული დიპლომატია*, I, თბილისი.

სვანიძე, 2000 - სვანიძე. დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება საქართველოსა და ქემალის თურქეთის მთავრობებს შორის. *ქართული დიპლომატია*, 7, თბილისი.

სვანიძე, 2003 - სვანიძე, დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისათვის, *ქართული დიპლომატია*, 10, თბილისი.

სურგულაძე ა., სურგულაძე პ., 1991 - სურგულაძე ა., სურგულაძე პ., საქართველოს ისტორია. თბილისი.

ტაბაღუა, 1982 - ტაბაღუა ი. ბათუმის საკითხი სან რემოს კონფერენციაზე (1920 წ.), *მაცნე*, №3.

Документы, 1959 - Документы внешней политики СССР, Том 3, Москва.

Севр, 1927 - Севр и Лозана, Москва.

Соловьев, 1997 - Соловьев О.Ф., Как Англия и Франция делили Россию. *Международная Жизнь*, № 10.

Tamaz Beradze (Tbilisi, Georgia)

**The issue of Batumi in international diplomacy under the treaties of Moscow,
Kars and Sevri**

Summary

The question of Batumi and the southwest of historical Georgia arose once more in diplomacy after ending the World War I. By this time three international agreements - treaty of Berlin in 1878, truce of Brest in March of 1918, and the agreement between Georgia and Turkey on the 4th of June, 1918 existed. One among them could be assumed as a basis for solving this problem.

Georgian Democratic Republic was trying to settle the issue of Batumi on the basis of the treaty of Berlin. According to Antatis, politics in 1919-1920 England and its alliances were acting according to the truce of Brest in the South Caucasus. Finally, the problem of southwest Georgia was solved by the agreement of Soviet Russia, kemalistic Turkey and Moscow on the 16th of March, 1921.

This agreement was based on the compromise version of the truce of Brest; on the strength of it Batumi and Adchara remained within Georgian borders. The agreement among the three Republics of Transcaucasia and Turkey, signed in Kars on the 13th of October in 1921, was only a formality.

ყარსის ხელშეკრულების სოციალურ-ფსიქოლოგიური თავისებურებები

ყარსის ხელშეკრულება რუსეთსა და თურქეთს შორის 1921 წლის 16 მარტს დადებული ხელშეკრულების განმეორებაა, რაც, რა თქმა უნდა, იმით იყო განპირობებული, რომ ამ ორ სახელმწიფოს შორის დადებული ხელშეკრულება არანაირად არ შეესაბამებოდა საერთაშორისო ხელშეკრულებების დადების პრაქტიკას. ორ ქვეყანას შორის დადებული ხელშეკრულება არ შეიძლება რაიმე ფორმით ხელყოფდეს მესამე ქვეყნის კანონიერ უფლებებსა და ინტერესებს. ამასთან დაკავშირებით საერთაშორისო სამართლის მკვლევარი ჩ. ხაიდი წერს, რომ „სახელმწიფო არ არის შეზღუდული იმ ხელშეკრულების პირობებით, რომელშიც ის არ არის მხარედ წარმოდგენილი. სახელმწიფოს უფლებები არ შეიძლება იქნეს შეზღუდული იმ ხელშეკრულებით, რომელშიც ის არ მონაწილეობს“ [Чиквадзе, 1968 : 184]. იმავე თვალსაზრისზე დგანან ისეთი მეცნიერები, როგორებიც არიან ა. მაკენიერი, ა. როსსი და მრავალი სხვა [Чиквадзе, 1968 : 184]. არსებობს პრინციპი *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*, რომლის თანახმად, „ხელშეკრულება არ უქმნის უფლებებსა და ვალდებულებებს მესამე ქვეყანას მისი ამაზე თანხმობის გარეშე“ [Чиквадзе, 1968 : 184]. ეს პრინციპი თანამედროვე პირობებში არის საერთაშორისო სამართლის უმნიშვნელოვანესი ნორმა, რადგან მისი დაცვის გარეშე არ შეიძლება არსებობდეს სახელმწიფოთა თანასწორობა, მათი უფლება – მიიღონ საკუთარ თავზე ვალდებულებები, არ შეიძლება არსებობდეს პატივისცემა საერთაშორისო ხელშეკრულების დადების კონსტიტუციური პროცედურის მიმართ, რომელიც ყოველ ცალკეულ ქვეყანაში ცალკე მოქმედებს. საერთაშორისო ხელშეკრულებები, იმ ნაწილში, რომელშიც ისინი ხელყოფენ მესამე ქვეყნების უფლებებს, ანდა მიაკუთვნებენ მათ ვალდებულებებს, ბათილად უნდა იქნენ ცნობილნი და მათ არა აქვთ იურიდიული ძალა [Чиквадзе, 1968 : 184].

ამრიგად, რუსეთსა და თურქეთს შორის 1921 წლის 16 მარტს დადებულ ხელშეკრულებას არ აქვს იურიდიული ძალა ხელშეკრულებიდან თანამედროვე მოთხოვნების შესაბამისად. ეს მოთხოვნები 1969 წლის ვენის კონვენციაში არის აღნიშნული, რომლის მიხედვით, „მესამე სახელმწიფოს ამაზე მისი თანხმობის გარეშე ხელშეკრულება არ უქმნის ვალდებულებებს ანდა უფლებებს (Венская конвенция 1969 года, статья 52). მაგრამ იგივე ვენის კონვენციის მეოთხე მუხლის თანახმად, კონვენციას არა აქვს უკუხეშოქმედების ძალა და ის გამოიყენება მხოლოდ იმ ხელშეკრულებათა მიმართ, რომლებიც დადებული

იქნენ ამ კონვენციის ძალაში შესვლის შემდეგ. ამრიგად, ვენის კონვენცია არ შეგვიძლია გამოვიყენოთ ყარსის ხელშეკრულების ბათილად ცნობისათვის.

რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულების მეთხუთმეტე მუხლში რუსეთი იღებს ვალდებულებას ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მიმართ განახორციელოს ნაბიჯები, რომლებიც აუცილებელია ამ რესპუბლიკების მიერ შემდგომში თურქეთთან დადებულ ხელშეკრულებებში, სავალდებულოდ აღიარონ ამ ხელშეკრულების მუხლები, რომლებიც უშუალოდ მათ ეხებათ. ამრიგად, უკვე თვით მოსკოვის ხელშეკრულების ტექსტში პირდაპირ არის მითითებული, რომ რუსეთი დაავალდებულებს ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს ხელი მოაწერონ მოსკოვის ხელშეკრულების იმ მუხლებს, რომლებიც შეთანხმებულია რუსეთსა და თურქეთს შორის და რომლის შესახებ, ყოველ შემთხვევაში, ოფიციალურად არაფერი იციან ამიერკავკასიის რესპუბლიკებში. ამრიგად, აქ დარღვეულია საერთაშორისო ხელშეკრულების ნამდვილობის საფუძვლების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პრინციპი, სახელდობრ ის, რომ დაუშვებელია ხელშეკრულებით აღებული ვალდებულებები გავრცელებული იყოს მესამე სახელმწიფოზე. აქ, როგორც ვხედავთ, რუსული მხარე ვალდებულებას იღებს მის მიერ აღებული ვალდებულებების ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მიერ აღიარებაზე.

მოსკოვში რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულების დასადგებად გაგზავნილ თურქეთის დელეგაციას ჰქონდა ინსტრუქცია, სადაც ნათქვამია: ჩვენი მიზანია თურქეთის საშინაო და საგარეო დამოუკიდებლობის დაცვა თანამედროვე საზღვრების ფარგლებში. იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთი აღიარებს ჩვენს საზღვრებს, ჩვენ მზად ვართ გავაერთიანოთ ჩვენი ბედი და პირობები რუსეთთან საერთო ბრძოლაში და წარმატების მისაღწევად თურქეთი გამოიყენებს მთელ თავის გავლენას მუსლიმანურ სამყაროში [Шамсутдинов, 1978 : 12].

გასაგებია, რომ თურქეთის ასეთი პოზიცია ბოლშევიზმისთვის ხელის შეწყობას ნიშნავდა. ამან კი განსაზღვრა რუსეთის ხელისუფლების დამთმობი პოზიცია ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ტერიტორიების ნაწილის თურქეთის კუთვნილებად აღიარებაზე. ბუნებრივია, რომ რუსეთს, რეალური მდგომარეობიდან გამომდინარე, შეეძლო ამიერკავკასიაში მისი სატელიტური რესპუბლიკების პოზიციების იგნორირება, რაც კიდევაც განახორციელა რუსეთმა და რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულების პირველივე მუხლში აღიარა თურქეთი იმ საზღვრებში, რომლებსაც თურქეთის ეროვნული საბჭოს 1920 წლის 28 იანვრის გადაწყვეტილება ითვალისწინებდა.

ყარსის ხელშეკრულების დამდები მხარეები იმ დროისათვის არ იყვნენ ლეგიტიმური – ამიერკავკასიის რესპუბლიკები საბჭოთა რუსეთის სატელიტები იყვნენ, ხოლო თურქეთის მხარე არ წამოადგენდა იმ დროისათვის ოფიციალურად აღიარებულ ოსმალეთის ხელისუფლებას. ამრიგად, ყარსის ხელშეკრულების ნამდვილობა ამ თვალსაზ-

რისით ვერ იტანს კრიტიკას და ის არ შეიძლება ჩაითვალოს საერთაშორისო სამართლის სრულფასოვანი სუბიექტების მიერ დადებულ ხელშეკრულებად. ვენის კონვენციის შესაბამისად, ხელშეკრულება ძალადაკარგულად, გაუქმებულად ითვლება, თუ მისი დადება გახდა შესაძლებელი ძალის გამოყენებით, მუქარით ან იმ საერთაშორისო პრინციპების დარღვევით, რომლებიც გათვალისწინებულია გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წესდებით.

საყურადღებოა, რომ ამჟამად ყარსის ხელშეკრულების მიმართ ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს განსხვავებული პოზიციები აქვთ დაკავებული.

საქმე იმაშია, რომ ყარსის ხელშეკრულება, იმის გარდა, რომ ის იძულებით არის თავს მოხვეული რუსეთის მიერ ამიერკავკასიის რესპუბლიკებზე, ამავე დროს, ის შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ხელშეკრულების ერთ-ერთი მხარის მიერ მეორის საშინაო საქმეებში ჩარევა. თუ საზღვრის გავლება ნამდვილად მოითხოვს ორმხრივ შეთანხმებას, სხვა საკითხები (ტრანზიტი, პორტით სარგებლობა, ადგილობრივი ავტონომია და სხვ.) ქვეყნის საშინაო საქმეა და მეზობელ ქვეყანას არა აქვს უფლება ჩაერიოს მასში. კარგად არის ცნობილი, რომ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წესდების მეორე მუხლის თანახმად, სახელმწიფოები, გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია, აგრეთვე სხვა საერთაშორისო (სახელმწიფოთაშორისი) ორგანიზაციები და ორგანოები, ვალდებული არიან საკუთარ საქმიანობაში მკაცრად შეიკავონ თავი ყოველგვარი ჩარევისაგან იმ საქმეებში, რომლებიც თავისი არსით და შინაგანი კომპენტენციით მიეკუთვნება ნებისმიერი სახელმწიფოს (მათ შორის, გაეროს არაწევრი ქვეყანა) საშინაო საქმეს. ამავე დროს, ყარსის ხელშეკრულება გარკვეულ უხერხულობას უქმნის თურქეთის მხარესაც, რადგან ყარსის ხელშეკრულების მეექვსე მუხლში ბათუმის ოლქის მოსახლეობისათვის ფართო ადგილობრივი ავტონომიის მინიჭების შესახებ დებულების ჩაწერა, თავისთავად გვახსენებს 1920 წელს თურქეთის ეროვნული საბჭოს მიერ მიღებულ დადგენილებას, სადაც წერია, რომ თურქეთის სომხეთს, ქურთისტანს, ლაზისტანს, ბათუმის ოლქს, აღმოსავლეთ თრაკიას და იმ ტერიტორიას, სადაც შერეული, თურქულ-არაბული მოსახლეობაა, მიეცეთ შესაძლებლობა თვითონ გამოთქვან აზრი საკუთარ ბედზე და ეროვნულ უმცირესობებს მიენიჭოს ისეთივე უფლებები, როგორც ევროპაში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობებს [Внешняя политика, 1944: 455-456].

1992 წლის 30 ივლისს საქართველოსა და თურქეთს შორის დაიდო მეგობრობისა და კეთილმეზობლობის შესახებ ხელშეკრულება. ხელშეკრულების პრეამბულაში საუბარია იმაზე, რომ მხარეები აღიარებენ ყარსის ხელშეკრულებას. როგორც ჩანს, ასეთი მდგომარეობა ორივე მხარეს აკმაყოფილებდა. მაგრამ პრეამბულა, საერთაშორისო ხელშეკრულებების დადების ტრადიციით, ხელშეკრულების ზოგადი

ნაწილია და ამ ნაწილში დაფიქსირებული ყარსის ხელშეკრულების ცნობა რეალურად არ იწვევს არანაირად ვალდებულებას მისი შესრულების თვალსაზრისით საქართველოსათვის. საქართველოსათვის პრეამბულაში ყარსის ხელშეკრულების მოხსენიება მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ასეთი ხელშეკრულება არსებობდა, მაგრამ საქართველო არ იღებს არანაირ ვალდებულებებს მის საფუძველზე, რადგან ასეთი ვალდებულების აღების დაფიქსირება შეიძლება განხორციელდებოდეს მხოლოდ ძირითად ნაწილში. ასეთი დადასტურება, როგორც ცნობილია, არ მომხდარა, ანუ არ მომხდარა ყარსის ხელშეკრულების პრეზუმირება 1992 წლის საქართველო-თურქეთის ხელშეკრულებაში, სადაც არ არის შეტანილი ყარსის ხელშეკრულების არც ერთი პუნქტი. ეს ნიშნავს, რომ საქართველო არც არის ვალდებული შეასრულოს ყარსის ხელშეკრულებით მისთვის გათვალისწინებული არც ერთი ვალდებულება. ყარსის ხელშეკრულების საფუძველზე საქართველო-თურქეთის ურთიერთობების რეგულირებას ეწინააღმდეგება აგრეთვე ისიც, რომ ყარსის ხელშეკრულებას საქართველოს მხრიდან ხელს აწერენ რუსეთის ფედერაციული რესპუბლიკისადმი დაქვემდებარებული, უკანონო საბჭოთა საქართველოს მარიონეტული ხელისუფლების წარმომადგენლები, რაც, ამავე დროს, ნიშნავს რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის აღიარებას. ეს აბსოლუტურად მიუღებელია საქართველოსათვის.

იმ შემთხვევაში კი, თუ ვინმე შეეცდება ყარსის ხელშეკრულების საქართველოსათვის სავალდებულოდ მიჩნევას 1992 წლის საქართველო-თურქეთის ხელშეკრულების პრეამბულაში ყარსის ხელშეკრულების ხსენების გამო, რომელიც 1921 წლის 16 მარტის რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულების განმეორებაა, მაშინ ამ ხელშეკრულებაზე ავტომატურად გავრცელდება ვენის 1969 წლის კონვენციის დებულებები და საქართველო ისევ არ იქნება ვალდებული შეასრულოს მესამე ქვეყნისათვის განკუთვნილი ვალდებულებები.

მითითებული ლიტერატურა:

- Внешняя политика, 1944** - Внешняя политика СССР 1917-20 гг., Москва.
- Шамсутдинов 1978** - Шамсутдинов А.,М., К вопросу об установлении дипломатических отношений между правительством РСФСР и ВНСТ. сб.: *Турция: история и экономика*. Москва.
- Чхиквадзе, 1968** - Чхиквадзе В.,М., (рук., редакции), *Курс международного права*. Т.4. Наука. Москва.

Guram Chaganava (Batumi, Georgia)

Social-Psychological Features of the Kars agreement

Summary

Kars agreement between Turkey and Transcaucasus Republics, signed in 1921 on the 13th of October, was really the renewal of the agreement between Russia and Turkey, signed in Moscow on the 16th of March in 1921. For this reason, the latter agreement cannot be valid according to modern understanding of the international agreement.

ბათუმის წყალმომარაგება 1921-1990 წლებში

მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებაში წყალმომარაგებას განსაკუთრებული ადგილი უკავია. აჭარის ქალაქად ამ მიმართულებით არანორმალური მდგომარეობა იყო. მართალია, ბათუმის წყალსადენი 1908 წ. გაიყვანეს, მაგრამ იგი გათვალისწინებული იყო 25 ათას მაცხოვრებელზე. აჭარის გასაბჭოებისას ქალაქის მოსახლეობა თითქმის გარემავდა, ხოლო წყალგაყვანილობის მიღების დიდი ნაწილი ამორტიზებული იყო. 1922 წ. ბოლოს ბათუმის 3290 საცხოვრებელი სახლიდან ქალაქის მოქმედი წყალსადენიდან წყალი მიეწოდებოდა 1090 ოჯახს, ე.ი. საერთო რაოდენობის 33%-ს. [ბათუმის წყალი, 2008: 196]. მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილი სარგებლობდა წყალსადენზე სპეციალურად მოწყობილი წყალშემგროვებელი პუნქტებით, აგრეთვე ჭის წყლებით.

ქალაქის მოსახლეობის წყალმომარაგება თანდათანობით უარესდებოდა. მოსახლეობის რაოდენობის ზრდასთან ერთად ქალაქის მრეწველობა და ინფრასტრუქტურაც ვითარდებოდა, ხოლო მოთხოვნილება სასმელ და ტექნიკურ წყალზე განუწყვეტლივ მატულობდა. 20-იან წლებში ქალაქს არ გააჩნდა რეზერვუარები. წყლის გამწმენდი ფილტრები მწყობრიდან გამოვიდა და მათი რეკონსტრუქცია გადაუდებელი იყო. დაბალი წნევის გამო წყალი საერთოდ ვერ აღწევდა მეორე და ზედა სართულებზე.

მდინარე ლეჩას არხში წვიმიან დღეებში ჩაედინებოდა თიხანარევი და სილანარევი მღვრიე წყალი. ბათუმის წყალმომარაგების შემსწავლელმა კომისიამ 1927 წ. 2 დეკემბერს ქალაქის საბჭოს აღმასკომის წინაშე დააყენა საკითხი წყალგაყვანილობის ქსელის მექანიკური და ქიმიური გაწმენდისა და ახალი წყალსადენის მშენებლობის დაწყების შესახებ [ბათუმის წყალი, 2008: 199-201]. ადგილობრივი ხელისუფლების დავალებით სპეციალისტები შეუდგნენ ქალაქის წყალმომარაგების ახალი წყაროების ძიებას. არჩევანი შეარჩიეს მდინარე ყოროლისწყალზე. ბაქტერიოლოგიური და ფიზიკურ-ქიმიური შემადგენლობის შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ ყოროლისწყალი კარგი ხარისხისა იყო. იგი იყო უფერო, არ გააჩნდა სუნი და ნაკლებად შეიცავდა მინარევებს [ბათუმის წყალი, 2008: 210, 212-213].

ბათუმის წყალმომარაგების გაუმჯობესებისათვის სამუშაოები 1928 წ. დაიწყო. ამისათვის ფართობი გამოიყო სოფელ ორთაბათუმში. ამიერკავკასიის სახკომსაბჭოს დადგენილებით საამისო ასიგნებანი 28 ათას მანეთს შეადგენდა. სამუშაოები 1929 წ. დასრულდა. მდინარე ყოროლისწყალზე ააგეს წყალმიმღები, გაიყვანეს არხი, სადაც ჩააწყ-

ვეს 200 მმ-იანი წყალგამტარი მილები, დაიდგა მესამე ფილტრი და ა.შ. საგრძნობი მუშაობა ჩატარდა წყალმომარაგების შიდასაქალაქო ქსელის გაფართოებისათვის. მისი სიგრძე 1926 წ. 28 კმ-დან 1932 წ. 40, ხოლო 1934 წ. - 52 კმ-ით გაიზარდა. წყლის მიწოდება 563 ათასი მ³-დან 1800 ათას მ³-მდე გაიზარდა. ცხადია, ეს ზრდა არ იყო საკმარისი, რამდენადაც არ მოიცავდა მთლიანად ბათუმის მოსახლეობას. 1930 წ. ქალაქის წყალმომარაგების ქსელიდან წყალი მიეწოდებოდა 1500 ოჯახს, 1931 წ. - 1678, 1943 წ. - 1789 ოჯახს [ბათუმის წყალი, 2008: 232; აჭარის საბჭოები, 1971:285]. ბათუმის მცხოვრებთა დიდ ნაწილს მაგისტრალური წყალსადენით წყალი ისევ არ მიეწოდებოდა. ამის ძირითადი მიზეზი იყო უსახსრობა. არსებული წესის მიხედვით სახლმფლობელთა ეზოებსა და ბინებში წყალგაყვანილობა მოსახლეობას საკუთარი სახსრებით გაეყვდათ.

ბათუმის წყალმომარაგების სისტემის რეკონსტრუქციის შედეგად შესამჩნევად გაიზარდა ქალაქის ერთ სულ მოსახლეზე წყლის მოხმარება. იგი დღე-ღამეში 1930 წ. შეადგენდა 54 ლიტრს, 1935 წ. - 100, ხოლო 1936 წ. - 103 ლიტრამდე გაიზარდა (ამ რიცხვში შედის სამრეწველო საწარმოების მიერ მოხმარებული ტექნიკური წყალი). როგორც გასაბჭოებამდე, ისე საბჭოთა ხელისუფლების დროს ქალაქებსა და დაბებში წყალი ფასიანი იყო. 1930-1933 წლებში ერთი ლიტრი წყალი 25,5-26 კაპიკი ღირდა. 1953-1961 წლებში ერთი ლიტრი წყლის საოჯახო ღირებულება 27-40 კაპიკს შორის მერყეობდა. დაახლოებით ასე იყო მომდევნო წლებშიც. მაგალითად, 1979 წ. ერთი ლიტრი წყლის ღირებულება 43 კაპიკს აღემატებოდა [ბათუმის წყალი, 2008: 232, 275, 352; აცსა, ფ. რ-930, ან. 1, ს. 1224, ფ. 23].

XX ს-ის 30-იანი წლების მეორე ნახევარში ბათუმის წყალმომარაგების საქმეში ახალი სიძნელეები წარმოიქმნა. ქალაქის მოსახლეობის გაზრდის, ახალ საწარმოთა ამოქმედებისა და გაფართოების, კანალიზაციის ქსელის გაყვანის შედეგად წყალზე მოთხოვნილება კიდევ მეტად გაიზარდა. დღის წესრიგში დაისვა ქალაქის წყალმომარაგების ახალი წყაროების ძიების საკითხი. ამ პრობლემაზე სპეციალური კომისია მუშაობდა, რომელმაც ბათუმიდან ახლო (20-25 კმ რადიუსის ფარგლებში) მდინარეების ლეჩას, ყოროლისწყლის, ჩაქვისწყლის, კინტრისის, ჭოროხის და სხვა წყლების მარაგი, ფიზიკურ-ქიმიური და ბაქტერიოლოგიური შემადგენლობა შეისწავლა და შესაბამისი დასკვნები გააკეთა.

კომისიამ ამჯერადაც მაღალი შეფასება მისცა როგორც მდინარე ლეჩას, ისე ყოროლისწყლის ბაქტერიოლოგიურ და ფიზიკურ-ქიმიურ შემადგენლობას. დადგინდა, რომ ამ მდინარეთა სახით მნიშვნელოვანი რეზერვები არსებობდა ბათუმის წყალმომარაგების გაუმჯობესებისათვის. 1936-1937 წლებში წყალსადენის ნაგებობებს კაპიტალური რემონტი ჩაუტარდა. ჩააწყვეს ორჯერ მეტი დიამეტრის (400 მმ) მილები და ბათუმისათვის წყლის მიწოდებაც საგრძნობლად გაიზარდა.

მართალია, ამ მიმართულებით მუშაობა მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში ქბათუმის წყალმომარაგების პრობლემა ბოლომდე მოგვარებული არ იყო. 1939 წ. შეადგინეს ბათუმის წყალმომარაგების მთლიანი რეკონსტრუქციის ახალი პროექტი, რომლის ღირებულება 4772 ათასი მანეთით განისაზღვრა. პროექტის მიხედვით ბათუმის წყალმომარაგების გაუმჯობესება გათვალისწინებული იყო მდინარეების ღეხასა და ყოროლისწყლის არსებული რეზერვების ხარჯზე. პროექტი ითვალისწინებდა აგრეთვე მდინარე ჭოროხისწყლის გამოყენებას. აღნიშნული პროექტი გათვლილი იყო 15 წელზე. პირველი ეტაპი მოიცავდა 1940-1946 წლებს, ხოლო მეორე ეტაპი – 1947-1954 წლებს. სამამულო ომმა შეაჩერა ამ პროექტის განხორციელება და ბათუმი XX ს-ის 40-50-იან წლებში წყლის ნაკლებობას მწვავედ განიცდიდა. მოსახლეობა მაგისტრალური წყალსადენის წყლით უზრუნველყოფილი იყო 30-40%-ით. ქალაქის გარეუბნები (გოროდოკი, ჭაობი, ბარცხანა, საწარმოების ნაწილი) კომუნალური წყალსადენის წყლით სარგებლობას მოკლებული იყვნენ [ბათუმის წყალი, 2008: 258, 275].

ეს ფაქტები იმაზე მეტყველებს, რომ XX ს-ის 50-იან წლებში ბათუმის წყალმომარაგება გაუარესდა. დაბალი წნევის გამო წყალი კვლავ ვერ აღწევდა მეორე სართულზეც კი. ტექნიკური წყლის უკმარისობის გამო ციტრუსკომბინატში, ხორცკომბინატში, ღუდის ქარხანაში, ნავსადგურში ადგილი ჰქონდა სამუშაოს მოცდენებს. მიმდინარე და კაპიტალური რემონტი საქმეს ვერ შველოდა. ქალაქის სრულყოფილი წყალმომარაგების უზრუნველყოფა დიდ თანხებს მოითხოვდა, რაც დამოკიდებული იყო საკავშირო და საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებაზე. სწორედ მათი მიზეზით დიდხანს გაიწელა ბათუმის წყალსადენის და ქალაქის წყალმომარაგების ქსელის მშენებლობა-რეკონსტრუქცია. მდინარეების ღეხასა და ყოროლისწყლის სათავეს სისტემის გაფართოებისათვის მიწის ფართობი (3 ჰექტარი) დიდი დაგვიანებით (1950 წ.) გამოიყო სოფელ ორთაბათუმში. მართალია, ბათუმის წყალსადენისა და წყალმომარაგების სისტემის რეკონსტრუქციისათვის დაიგეგმა 7,5 მილიონი მანეთი, მაგრამ იგი გათვალისწინებული იყო რამდენიმე წლისათვის. 1950 წ. დაიხარჯებოდა 426 ათასი მანეთი. 1953 წ. ფაქტობრივად დაიხარჯა 178 ათასი მანეთი [ბათუმის წყალი, 2008: 268, 274].

სარეკონსტრუქციო სამუშაოები მომდევნო წლებშიც გაგრძელდა, რის შედეგად გაიზარდა წყალსადენის სიმძლავრეები. მაგრამ ცხადია, ეს ზრდა მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ ბათუმში წყალზე მოთხოვნილება სწრაფად იზრდებოდა და ქალაქის წყალმომარაგება არასაკმარისი იყო. გადაუდებელი ამოცანა იყო ბათუმის წყალმომარაგების გაუმჯობესებისათვის ახალი წყაროების ძიება. არჩევანი ამჯერადაც მდინარე ჭოროხის გრუნტის წყალზე გაკეთდა.

ბათუმის წყალმომარაგების გაუმჯობესების მიზნით, მდინარე ჭოროხის გამოყენების საკითხი მეორე მსოფლიო ომამდე დაისვა. იგი 1939 წ. პროექტშიც შევიდა. მაგრამ მაშინ პრაქტიკულად ვერ განხორციელდა. 1958 წ. “საქმუნის” თბილისის საპროექტო ინსტიტუტმა ჩაატარა მდინარე ჭოროხის გრუნტის წყლების ჰიდრო-გეოლოგიური გამოკვლევა. იმავე წლის 29 დეკემბერს სოფელ კახაბერში მოეწყო მდინარე ჭოროხის მიწისქვეშა წყლის პირველი საცდელი გადმოქაჩვა ბათუმის წყალსადენის მთავარ მაგისტრალში. მეორე გადმოქაჩვა განხორციელდა 1959 წ. 18 ივნისს. ცდები წარმატებით ჩატარდა და 1963 წ. სოფელ მეჯინისწყალზე 21,2 ჰექტარი ფართობი გამოიყო ბათუმის მაგისტრალური წყალსადენის მეორე რიგის სათავის მშენებლობისათვის. ბათუმის წყალსადენის მეორე რიგის მშენებლობა (მდინარე ჭოროხის მიწისქვეშა წყლის) 1965 წ. დამთავრდა და იგი პირდაპირ შეუერთდა ქალაქის მაგისტრალურ წყალსადენს. ამის შედეგად ბათუმის წყალმომარაგება წამში 400 ლიტრამდე გაიზარდა. ამასთან, ჩაისუბნის წყალსადენის სათავე ნაგებობათა რეკონსტრუქციის შედეგად ბათუმს წამში წყლის მიწოდება 150 ლიტრიდან 260 ლიტრამდე გადიდდა. ამრიგად, ქალაქს ნორმალურ პირობებში წამში მიეწოდებოდა 660 ლიტრი წყალი. მაგრამ გვალვიან ამინდში, რაც საშუალოდ წლის განმავლობაში 5 თვეს გრძელდებოდა, შრებოდა. ამასთან, წყალსადენის მიწისქვეშა ამორტიზაციის გამო, წყლის დანაკარგი 35%-ს შეადგენდა. ამიტომ 5 თვის მანძილზე ბათუმის წყალმომარაგება წამში უდრიდა 246 ლიტრს, ანუ დღე-ღამეში – 21156 ათას ლიტრს. ამ პერიოდში ბათუმის მოსახლეობა და წარმოება-დაწესებულებები სასმელი და ტექნიკური წყლის მწვავე ნაკლებობას განიცდიდა [აცსა, ფ. რ-930, ან. 1, ს. 884, ფ. 7-11].

XX ს-ის 70-იან წლებში გაგრძელდა ბათუმის წყალმომარაგების ახალი წყაროების ძიება. გადაწყდა ურეხისა და სალიბაურში ახალი რეზერვუარების აგება, რათა ქალაქს წყალმომარაგების უწყვეტი მარაგი ჰქონოდა. ამასთან დაიგეგმა ჭოროხის გრუნტების წყალზე ახალი ჭაბურღილების მშენებლობა.

XX ს-ის 60-იან-80-იან წლებში მეჯინისწყლის წყალსადენის სათავე ტერიტორიაზე 29 ჭაბურღილი დაიდგა. აქვე მოეწყო 2 აუზი, თითოეული 450 მ³ ტევადობისა. დაამონტაჟეს ტუმბოები, რომელთა მეშვეობით ჭოროხის გრუნტის წყალი გადმოიქაჩებოდა ბათუმის წყალსადენის მთავარ მაგისტრალში. 1968 წ. ურეხისა და სალიბაურის სოფლებში გამოიყო 7 ჰექტარი ფართობი წყლის რეზერვუარების მშენებლობისათვის. მშენებლობა იმავე წელს დაიწყო და 1973-1975 წლებში დამთავრდა, ექსპლოატაციაში შევიდა 4 რეზერვუარი (სამი ურეხში, ხოლო ერთი სალიბაურში). ურეხის სამი რეზერვუარის მთლიანი ტევადობა 20990 მ³-ს შეადგენდა. აღნიშნული რეზერვუარები მწყობრიდან მალე გამოვიდა და ჭოროხის გრუნტის წყალი პირდაპირ შეუერთდა ბათუმის წყალსადენის მთავარ მაგისტრალს და აქედან მიეწო-

დებოდა წყალმომარაგების საქალაქო ქსელს. პრაქტიკულად ბათუმს სასარგებლო წყლის რეზერვუარები უმოქმედო იყო და გვალვების დროს და წყალმომარაგების სისტემის ავარიის შემთხვევაში სამარაგო წყალსაცავები გამოუყენებელი რჩებოდა უხარისხო მშენებლობისა და ტექნიკურად გაუმართაობის გამო.

XX ს-ის 80-იან წლებში ბათუმის სასმელი და ტექნიკური წყლით მომარაგება ხდებოდა ჩაისუბნის თვითდინებადი წყალსადენით და ჭოროხის მიწისქვეშა მექანიზებული წყალსადენით. 1985 წ. ბათუმს დღედამეში მიეწოდებოდა 96,8 ათასი მ³ წყალი. აქედან ჩაისუბნის წყალსადენიდან – 24,5 ათასი მ³ (24,2%), ხოლო ჭოროხის მიწისქვეშა მექანიკური წყალსადენით – 72,3 ათასი მ³ წყალი (75,8%). ამ რაოდენობიდან საწარმოები ხარჯავდნენ 30,3 ათას მ³ წყალს, მოსახლეობა – 46,5 ათას მ³, ხოლო საყოფაცხოვრებო მიზნით გამოიყენებოდა 20 ათასი მ³ წყალი. ერთ სულ მოსახლეზე დღედამეში მოდიოდა 380-420 ლიტრი წყალი. ეს ზრდა მნიშვნელოვანი იყო, რადგან, ნორმალური ამინდის დროს, 1950 წ. ბათუმს დღედამეში მიეწოდებოდა 8640 მ³ წყალი. 1970 წ. ბათუმის ერთ სულ მოსახლეს დღედამეში მიეწოდებოდა 218 ლიტრი წყალი. საწარმოებიდან დიდი რაოდენობის წყალს მოიხმარდნენ ნავსადგური, ნავთობპროდუქტების მასალების მთავარი ბაზა, საკონდიტრო ფაბრიკა, ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა, ციტრუსკომბინატი და სხვა [აცსა, ფ. რ-930, ან. 1, ს. 1370, ფ. 10; ბათუმის წყალი, 2008: 268].

ამრიგად, 80-იან წლებში ბათუმის წყალმომარაგების ორი მესამედი ჭოროხის მიწისქვეშა წყალსადენზე მოდიოდა. იგი კარგი ხარისხისა იყო, მაგრამ ძვირი ჯდებოდა, რადგან დიდძალი ელექტროენერგიის მოხმარებასთან იყო დაკავშირებული. ამიტომ ჯერ კიდევ XX ს-ის 70-იან წლებში დაიწვა საკითხი ქ.ბათუმისა და მისი შემოგარენის წყალმომარაგების გაუმჯობესებისათვის გამოყენებინათ მდინარე ჩაქვის წყალი. 1981 წ. გამოიყო 13,5 ჰექტარი მიწის ფართობი სათავე ნაგებობის მშენებლობისათვის. წყალსადენის მშენებლობა 1982 წ. დაიწყო. პროექტის მიხედვით, ჩაქვი-ბათუმის წყალსადენის მშენებლობა დამთავრდებოდა 1987 წელს. მშენებლობა გაჭიანურდა და დასრულდა 1992 წელს. ჩაქვისწყლის სათავეში (სოფელი ჩაქვისთავი) ააგეს კაშხალი, წყალმიმღები, გამწმენდი ნაგებობა, მოეწყო ლაბორატორია, ბათუმამდე გაიყვანეს 22 კმ სიგრძის მაგისტრალური წყალსადენი.

ჩაქვის წყალსადენის ამოქმედების შედეგად მნიშვნელოვნად გაიზარდა ბათუმის წყალმომარაგება, მაგრამ წყალსადენები და წყალმომარაგების ქსელი უხარისხოდ გაკეთდა, რის გამო ხშირად გამოდიოდა მწყობრიდან და ბათუმი სისტემატურად განიცდიდა სასმელი და ტექნიკური წყლის ნაკლებობას, ზოგჯერ ადგილი ჰქონდა უხარისხო წყლის მიწოდებასაც. ამ ნაკლოვანებებისა და პრობლემების მიუხედავად, XX ს-ის 80-იან წლებში კომუნალური წყალმომარაგება მთლიანად მოიცავდა ბათუმის ტერიტორიას, ხელვაჩაურის რაიონულ

ცენტრს, კახაბრის, მეჯინისწყლის, შარაბიძეების, ადლიის და სხვა სოფლებს.

ცხადია, ამის შედეგად შესამჩნევად გაუმჯობესდა ქალაქების, სოფლებისა და დაბების წყალმომარაგება. ამავე დროს, შეიქმნა წყალმომარაგების სათანადო მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, რომლის გაფართოება და ტექნიკური განახლება სისტემატურად მიმდინარეობდა. მაგალითად, 1961-2000 წლებში ქბათუმის მაგისტრალური წყალსადენების სიგრძე 17,2 კმ-დან 48 კმ-მდე, ხოლო გამანაწილებელი ქსელისა – 57,4 კმ-დან 182,4 კმ-მდე გაიზარდა [ბათუმის წყალი, 2008:352].

ბათუმში კანალიზაციის მშენებლობა 1930 წ. დაიწყო. პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა შეადგინა გერმანელმა პროფესორმა გიგენბროდტმა. კანალიზაცია ექსპლოატაციაში გაუშვეს 1936 წ. მარტში, თუმცა ყველა სამუშაო დასრულებული არ იყო. პროექტით გათვალისწინებული სამუშაოები 1939 წ. დამთავრდა. მისი საერთო სიგრძე 18,6 კმ-ს შეადგენდა. ასე იყო 1960 წლამდე. საკუთარი კანალიზაციის ქსელი გააჩნდა მენავთობეთა დასახლებას, რომლის მშენებლობა 1928 წ. დაიწყო [აცსა, ფ.რ-930, ან. 1, ს. 650, ფ. 39, 41].

ბათუმის კანალიზაცია მოიცავდა ქალაქის ტერიტორიის მხოლოდ 50-60%-ს. ქალაქის ტერიტორიის ცენტრალურ ნაწილშიც კი ყველა საცხოვრებელი სახლი ჩართული არ იყო კანალიზაციის ქსელში. კანალიზაციის გარეშე დარჩა ბათუმის ისეთი უბნები, როგორიცაა ბარცხანა, ბონი, გოროდოკი, ჭაობი, ანგისა. კანალიზაციის ქსელის გაყვანისას დაცული არ იყო სანიტარიულ-ჰიგიენური ნორმები. ფეკალური გაუწმენდავი წყლები ჩაედინებოდა ჯერ მეჯინისწყლის ზღვასთან შესართავი ნაპირიდან 300 მეტრის დაშორებით.

ერთი სიტყვით, ბათუმის კანალიზაციის სისტემა წლების განმავლობაში არადამაკმაყოფილებელ მდგომარეობაში იყო. 1960 წ. 10 ივნისის ცნობით, ქალაქის 5400 საცხოვრებელი სახლიდან კანალიზაცია ჰქონდა 2300-ს (42,6%). ბათუმის კანალიზაციის რეკონსტრუქციის პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა ჯერ კიდევ 1946 წ. შეადგინა ავტონომიური რესპუბლიკის კომუნალური მეურნეობის სამინისტროს საპროექტო ორგანიზაციამ. მაგრამ ვერ განხორციელდა უსახსრობის გამო. 1954 წ. თბილისის ქალაქმშენის საპროექტო ინსტიტუტმა ბათუმის კანალიზაციის გენერალური რეკონსტრუქციის ახალი პროექტი შეადგინა, რომელიც მთლიან ქალაქს მოიცავდა, მაგრამ მისი განხორციელება 1955 წ. შეჩერდა [ბათუმის წყალი, 2008:338-339, 340-341].

ბათუმის კანალიზაციის მეორე რიგის (პარალელური) მშენებლობა 1960 წ. განახლდა. მშენებლობა ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. 60-იან წლებში ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი სამუშაოები არ ჩატარებულა. ამას ისიც მოწმობს, რომ 1966 წ. ქალაქის საკანალიზაციო ქსელი 20 კმ-ს შეადგენდა. მთავარი თვითდენითი კოლექტორის სიგრძე 2,2 კმ, ხოლო საწნევო ხაზისა – 2,7 კმ-ს უდრიდა. ბათუმის უბნების ნაწილი ისევ კანალიზაციის გარეშე რჩებოდა და ფეკალური

წყლები გაუწმენდავი ჩაედინებოდა ზღვაში, რაც ანტისანიტარიას ქმნიდა. ბათუმის საქალაქო საბჭოს აღმასკომმა არაერთხელ მიმართა საქართველოს ცენტრალურ და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელმძღვანელობას დახმარების აღმოჩენის შესახებ.

ბათუმის საკანალიზაციო სისტემის მშენებლობა დაიქარდა XX ს-ის 70-იანი წლებიდან. მდინარე ჭოროხის მარჯვენა ნაპირთან (ს.ად-ლია) გამოიყო 7,6 ჰექტარი მიწის ფართობი ფეკალური წყლების გასაწმენდი ნაგებობის ასაგებად. იგი ექსპლოატაციაში გადაეცა 1985 წლისათვის. ამასთან, ბათუმში ააგეს 2 ახალი მთავარი კოლექტორი და მათი საერთო რაოდენობა 3-მდე გაიზარდა. მთავარი კოლექტორების საერთო სიგრძე 35 კმ-ს უდრიდა. აქედან თვითდენითი – 8,5 კმ, ხოლო საწნევო ნაწილი – 26,5 კმ-ს. მათ შეეძლოთ დღე-ღამეში გაეტარებინათ 45753 ათასი მ³ ფეკალური წყალი, რაც მნიშვნელოვნად აღემატებოდა მანამდე არსებულს. მთავარი კოლექტორებიდან ფეკალური წყლები გადაიქაჩებოდა სატუმბო სადგურებში. მაგრამ 1920 წლამდე აგებული სატუმბო სადგურები ამორტიზებული და ამავე დროს დაბალი გამტარუნარიანი იყო. 1976, 1979 და 1982 წლებში აიგო 3 ახალი სატუმბო სადგური, რომელსაც შეეძლოთ დღე-ღამეში გაეტარებინათ 16700 ათასი მ³ ფეკალური წყლები. იგი მაშინდელ მოთხოვნებს აკმაყოფილებდა. ამავე დროს, ბათუმის შიდასაქალაქო კანალიზაციის ქსელი 71 კმ-მდე გაიზარდა [აცსა, ფ. რ-930, ან. 1, ს. 525, ფ. 24-25; ს. 1362, ფ. 2].

მართალია, წინა წლებიდან შედარებით, მიღწევები თვალსაჩინო იყო, მაგრამ ბათუმის საკანალიზაციო სისტემა მთლიანად არ იყო მოწესრიგებული. XX ს-ის 80-იანი წლების მეორე ნახევარში ბათუმის საქალაქო კანალიზაციის სისტემაში მიერთებული არ იყო ქალაქის მოსახლეობის 20%-მდე. ამ მხრივ არასახარბიელო მდგომარეობა იყო ბარცხანაში, ჭაობში და სხვა გარეუბნებში. ეს პრობლემა მოსაწესრიგებლად XXI საუკუნეს გადაეცა [ბათუმის წყალი, 2008:397].

საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში საკმარისი სამუშაოები არ ჩატარდა ქალაქების სანიაღვრე სისტემის შექმნისა და მოწესრიგებისათვის. არადა ქ.ბათუმს მსოფლიოში უჭირავს მეორე ადგილი ნალექების რაოდენობის მიხედვით. სპეციალისტების აზრით, ქალაქი წლის განმავლობაში საშუალოდ იტბორება 160 დღე. 1926-1960 წლებში ბათუმის დატბორვის კოეფიციენტი 25-30%-დან 50%-მდე გაიზარდა. ამ დატბორვის შედეგად, საგრძნობი მატერიალური ზარალი განიცადა მოსახლეობამ და საწარმოებმა. მაგალითად, 1954 წ. აჭარკურორტვაჭრობას წყალდიდობამ 2 მილიონი მანეთის ზარალი მიაყენა [ბათუმის წყალი, 2008:343, 345-346]. მეტ-ნაკლებად ანალოგიური ვითარება იყო სხვა წლებშიც, რის გამო არაერთი საწარმო გაჩერდა.

ქ.ბათუმში სანიაღვრე არხების მშენებლობა XIX ს-ის 80-იან წლებიდან დაიწყო. 1888-1900 წლებში ქალაქში 10 სანიაღვრე არხი გაიყვანეს. ისინი იცავდნენ ბათუმს წყალდიდობისაგან. საბჭოთა ხელისუფ-

ლების დროს ბათუმში პირველი არხი გაიყვანეს 1930 წელს მთისძირის ქუჩის გასწვრივ, რომელიც მეჯინისწყალს უერთდება სტეფანოვკასთან. 50-60-იან წლებში რამდენიმე პატარა არხი გაიყვანეს. მაგრამ 70-იან წლებში ბათუმის სანიაღვრე არხების უმეტესობა მწყობრიდან იყო გამოსული და ქალაქის დატბორვის კოეფიციენტი ისევ მაღალი რჩებოდა. მართალია, XX ს-ის 70-იანი წლებიდან გაიზარდა სანიაღვრე არხების მშენებლობა. ძირითადად აგებდნენ დახურული ბეტონის არხებს, მაგრამ მოუვლელობის გამო ქალაქების ყველა უბანში სანიაღვრე არხები ნორმალურად ვერ მუშაობდნენ. 1985 წ. ოქტომბერში კოკისპირული წვიმების შედეგად ბათუმის მოსახლეობამ დიდი ზარალი განიცადა. მაგალითად, ქალაქის ჭაობის უბანში დაიტბორა ქუჩები, ეზოები. საცხოვრებელი სახლების პირველ სართულზე წყალმა იატაკიდან 40-50 სმ-ის სიმაღლეზე აიწია [ბათუმის წყალი, 2008:361].

ამრიგად, საბჭოთა ხელისუფლების დროს ბათუმის წყალმომარაგების, კანალიზაციისა და სანიაღვრე სისტემის განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა, მაგრამ იგი არასაკმარისი იყო და ეს პრობლემები სრულყოფილად არ მოწესრიგებულა. ამიტომ ქალაქი ამ მიმართულებით სიძნელეებსა და გაჭირვებას განიცდიდა. XXI საუკუნეში ახალი დიდი მასშტაბის სამუშაოები დაიწყო ბათუმის წყალმომარაგების, კანალიზაციისა და სანიაღვრე სისტემის სრულყოფილად მოწესრიგებისათვის.

მიითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

აცსა – აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 930, ანაწერი 1, საქმეები №№ 525, 650, 884, 1224, 1362, 1370.

აჭარის საბჭოები, 1971 – აჭარის საბჭოების ყრილობები 1921-1937 წწ., დოკუმენტებისა და მასალების კრებული, ბათუმი.

ბათუმის წყალი, 2008 – ბათუმის წყალი (1888–2006 წწ.), დოკუმენტებისა და მასალების კრებული, ბათუმი.

Otar Turmanidze (Batumi, Georgia)

The Batumi Water Supply (1921-1990)

Summary

The article concerns the history of Batumi water supply during the period 1921-1990. It is noted that Batumi water pipe, which was installed in 1908, did not satisfy the demands of the population any longer. The work on improvement of Batumi water supply system started in 1928 and ended in the following year. The Korolistskali River together with the Lecha River were joined into the main water pipe system; the water-receiver with three filtering mechanism was built.

At that time the internal network of water supply in Batumi was considerably expanded. In 1936 sewerage system started to operate, and though it did not cover the whole city, it was a significant factor. At the end of the 1930 decade, a new problem appeared in the system of Batumi water supply as the population grew and new factories were established. Consequently the demand for drinking and industrial water increased.

A new project for improving Batumi water supply system was designed in 1939, but it was not implemented because of the financial difficulties. On the basis of the latter plans, a new project was created in 1958 in which the Chorokhi underground waters were considered as the main source for the Batumi water supply system. The work started at the end of the 1950s and lasted till the end of the 1980s. Twenty-nine (29) wells were built in the village of Majinistskali that considerably improved Batumi water supply, although the lack of sufficient drinking and industrial water occurred from time to time. That is why in 1982 construction of a new water pipe was started from the Chakvistiskali River to Batumi; it was completed in 1992.

David Braund
(Exeter, Great Britain)

ANCIENT BATUMI, APSARUS AND THE KINGDOM OF IBERIA: GEOGRAPHY AND RECENT ARCHAEOLOGY

The most striking fact about our knowledge of ancient Batumi is that there is so little of it. For the paucity of the ancient literary testimony is completely disproportionate to our conception of the city's substantial importance in the south east corner of the Black Sea, while archaeology is obstructed by the modern city and complicated by modern, man-made changes to its terrain. The literary testimony at least seems to explain the modern name, for ancient Batumi was named as Bathys Limen in Greek, or "Deep Harbour" (Latin, *portus altus*). Conceivably the Greek name owed something to a local name about which we are told nothing, but the key point must be that the name expresses the fact that the waters at Batumi are indeed deep, with a narrow coastal shelf beneath the sea and a narrow strip of land between the sea and the mountains which rise sharply behind the city.¹

It is on an outcrop from these mountains that the most important archaeology has been done in the city itself. This is so-called Batumistsikhe ("Fort Batumi"), which rises close to the sea and dominates the coastal road. In antiquity this strongpoint controlled movement between the site of the modern city and the rest of the coast towards the Colchian lowland. Archaeology here yielded a small amount of Greek imported pottery, in particular a small piece of what seems to be the pottery of Chios and a little east Greek banded ware, which has encouraged the idea that there was a Greek presence in Batumi from perhaps as early as the eighth century BC, but certainly by about 600 BC.² Of course, much more archaeology is needed before we can feel much confidence in such a bold hypothesis. For the presence of Greek pottery (and so far we only have a little of it) does not demonstrate the presence of Greeks, any more than the presence of Japanese pottery would show the presence of Japanese people in modern Batumi, for example. And it must be stressed that the material remains from the possible Greek colony at Batumistsikhe are very slight indeed. Further enquiry is vital if we are to understand more about this period of the city's history.

¹ The most recent discussion of the evidence is Gogitidze and Kakhidze 2009, where much remains contentious. For the archaeology, Kakhidze 2009; cf. Inaishvili 2009, for Lekvinadze's ingenious (but less than persuasive) suggestion that Batumi might be Byzantine Losorion. I have made my own views on the sources clear in Braund 1994 and shall not repeat them here.

² Especially Kakhidze 2009.

Meanwhile, the written evidence about Bathys Limen is not much more substantial. We depend almost entirely upon a very few mentions of the place in ancient geographical texts which seek to describe the settlements and other key locations around the Black Sea. The name is of course very helpful, for it indicates the importance of the deep harbour in antiquity. But we can infer almost nothing from these few texts about the nature of any settlement at this harbour. We are left only with the rather negative impression that whatever settlement may have developed here in antiquity, it was small and presumably focussed upon the shipping which passed by and no doubt also stopped there in the harbour. It is worth recalling the large number of ships which Xenophon (as he states in his *Anabasis*) saw passing east of Trapezus towards Phasis, to the extent that the idea of settlement in the region gained some support among them around 400 BC. But, despite such shipping, it is very hard to imagine that the settlement can have been anything as grand as a developed town or city, not least because we would expect to hear much more in our sources about such a place. For example, we are told nothing about the foundation story of Bathys Limen, such as we would expect from a community of any significant size.

It was long traditional in the study of archaic Greek colonization to frame such considerations around two beguilingly familiar Greek terms for such colonies, namely “polis” and “emporion”. If we insist on such terms, then any settlement at archaic Bathys Limen must be understood more as a small emporion than as any kind of polis. However, the terms themselves are not very helpful and for that reason were largely abandoned long ago in scholarship outside the former Soviet Union. The term polis is especially problematic. Extensive study of the term has shown just how freely Greek writers use it to describe communities of very different scale and type. Traditionally the term has been used to denote settlements largely committed to agricultural production, while the emporion has (reasonably enough) been taken to denote a settlement mostly concerned with exchange of goods. Sometimes a kind of evolutionary hierarchy is imagined too, whereby the polis is somehow more advanced than the emporion. However, the artificiality of these usages becomes immediately apparent when we consider the matter even a little. The polis (in the key sense of city-state with centre and agricultural territory) developed only gradually among the Greeks of the Mediterranean through the archaic period. Can we really expect to find such a thing, for example, in the Black Sea in the eighth or even sixth century BC ? Meanwhile, many polis was also most concerned with exchange and we can often identify a section of the polis known as an emporion. The fact is that there were all kinds of settlements around the Black Sea and Mediterranean Greek world, not simply two types, polis and emporion. So far from assisting thinking and discussion these terms have consumed and wasted a vast amount of scholarly energy in their own right. We have no real idea about what kind of settlement stood at Bathys Limen in the archaic period, but, although the servicing of the harbour and exchange, may well have been priorities, we should not rush to label it “an emporion”, as if the use of the term itself somehow increased our understanding of the realities of the place.

Of course, the significance of the coast should not surprise us. Greek settlement in particular tended to be at the coast, evoking Plato's famous remark to the effect that the Greek cities stretching from the western Mediterranean to the Colchian lowland resemble frogs and ants gathered around the edge of a puddle (*Phaedo*, 109b). Across the whole area it was water which facilitated movement and especially the transport of goods over any distance. Around 400 BC Xenophon noted not only the large amount of seaborne traffic in the south east Black Sea, but also the total inadequacy of coastal routes by land there. It was for that reason that he sought (without great success) to return with his companion to Greece by ship along the southern Black Sea coast to Byzantium. That was a much faster and easier option than to make the same journey along the coast by the far more difficult land route. Since that was the situation west of Trapezus, we may reasonably suppose that the land route was no better east of it. On the contrary, our sources give us the strong impression that the land route to the east, towards Bathys Limen was especially difficult, not least because the local inhabitants in the mountains above the narrow coastal strip were especially hostile and intractable. The sea route was of the first importance here, if anywhere in the ancient world.

That is the key context for the control which Sinope seems to have extended along this coast in the later fifth century BC and before. Xenophon tells us that Trapezus itself was a foundation of the Sinopians. Accordingly we may well wonder what role Sinope played in the development of Deep Harbour and at other locations along this coast. All the more so, since our sources make it abundantly clear that Sinope (with neighbouring Amisus) was in some sense a focal point for exchange for the whole region, both along the coast to and from Colchis and also between the sea and the hinterland. For from Sinope and Amisus ran routes deep into the interior, even as far as Issus in the north east corner of the Mediterranean above Cyprus. While we have only details, for example about the movement of Colchian linen and the red pigment called ruddle, it is clear enough that Sinope was the foremost city of the region for much of antiquity. Mithridates Eupator knew his business when he located the capital of his Pontic empire there. Therefore, while we can only speculate about the exact nature of the political and economic relationships between Sinope and the settlements at and around ancient Batumi, there can be no real doubt that these relationships were of the first importance in ancient Adchara.¹

The almost complete invisibility of Bathys Limen in the written and material record contrasts sharply with our considerable knowledge about other key locations along the coast around Batumi. Although we cannot be sure about its ancient name, archaeology shows a substantial settlement at Pichvnari, at least from the end of the archaic period through the Hellenistic period and even beyond. The complex material record of interaction between Greek settlers and established local settlement is especially important and still rather opaque, while the use of Greek

¹ On Sinope and Colchis, see Lordkipanidze 2010, index s.v. "sinope". Still very valuable is Lordkipanidze 1976. Cf. Braund 2005 and 2005a. Note also the collection of papers (including Braund, Inaishvili, Kvirkvelia and others), edited by D.Kassab Tezgör 2012.

writing and Greek names is particularly interesting among the many finds of the burial grounds there.¹ Southwards along the coast, at Tsikhisdziri we find strong signs of settlement, including what seems to be a small colony of the archaic Greek period and subsequently the major city of Petra, which became the Byzantine hub in the region, not least for import and exchange. Petra was quite literally (in Greek) “The Rock”, as its high strongpoint dominated the narrow coastal road that bent around it and continued on into Colchis beside the rest of the ancient city (modern Bobokvati). As with Pichvnari, so with Tsikhisdziri, we are most unclear about the ancient name of the site (until the Byzantines of Petra in any case). In all probability there are other such sites, small no doubt, which wait to be found and excavated along the coast from Batumi towards Pichvnari.

However, it is Gonio which demands most attention, located on the other side of Batumi, on the coastal strip in the general direction of ancient Trapezus. We have not only the ancient name of Gonio but also some sense of its foundation myth. For the town was called Apsaros. There is little point in speculating about the source of that name, which probably has its name in local pre-Greek tradition. However, we are told that it took its name from Apsyrtos. This was the brother of Medea, who was killed (by Medea herself, it was said) to stop the pursuing forces of her enraged father, Aeetes, eager to take back the Golden Fleece which Jason and Medea had seized. Apsyrtos had not only been killed but cut into pieces so that the pursuing Colchians had to stop in order to collect his scattered body parts. The story became so famous that Cicero could expect a Roman audience to know it when discoursing on the appointment of Pompey against Mithridates (*On the command of Cn. Pompeius*, 22). Moreover, the town of Apsaros boasted the tomb of Apsyrtos, so that we must imagine that the Colchians who paused in their pursuit and gathered the pieces of Apsyrtos’ body were thought to have buried the remains at Apsaros. This was the major event in the supposed early history of the community there and may very well have been part of a foundation myth. Perhaps some of the Colchians stayed at Apsaros to carry out the funeral rites for Apsaros(Apsyrtos) and raise the burial mound over his remains, while the majority of their force hurried on in pursuit of Jason and Medea. For the tomb of Apsyrtos recalls the many tombs of “heroes” which are central to the foundation myths of communities around the Black Sea and elsewhere. Indeed, Apsyrtos was claimed also by the community of Tomis on the west coast of the Black Sea, whose name suggests in Greek the “cutting” that was the most characteristic part of the story. No doubt there was a lively argument between Tomis and Apsaros as to which community really had the remains of Apsyrtos. And no doubt there were also attempts to resolve the contradiction, for example with Apsyrtos cut up at Tomis and carried back to Apsaros for burial. The most important point, however, is that by analogy with the role of such hero-cult in other colonial communities, we may be sure that the tomb of Apsyrtos was the principal focus of the community’s religious activity. No doubt

¹ The Pichvnari finds have been well published. See now Kakhidze and Vashakidze 2010 (= *Pichvnari III*).

it was especially important that Apsyrtos had died under such violent circumstances, embodying his cult with special force. We may compare the important cult of Medea's murdered children at Corinth. The cult of Apsyrtos, which was very probably also key to the community's foundation myth, was marked by a large mound, a significant feature in the landscape which Arrian observes for us (*Periplus*, 6). In all probability, this mound, his supposed tomb, was the site of much of the ritual associated with his cult. Among the many tasks awaiting the full exploration and excavation of Gonio is the need to locate this mound. If we may draw inferences from the situation in other communities, we might hope to find the mound in the heart of the Greek-period settlement at Gonio, but for the time being all remains unclear.

At the same time, we have here – in Apsyrtos' cult at Gonio – by far the clearest connection in ancient traditions between the Argonauts and ancient Adchara. We may compare the foundation myths of ancient Sokhumi (Dioscurias) where the town traced its origins to the Dioscuri (Castor and Pollux) who were two of the Argonauts. Around 100 BC the town of Sokhumi issued coins on which the characteristic features of the Dioscuri (their caps and stars) appear on the obverse, with the Dionysiac thyrsus and the city's name on the reverse. Elsewhere in Colchis there was at least one community called Tyndaris, which was an alternative evocation of the Dioscuri, who as the sons of Tyndaris were also called the Tyndaridae. Moreover, the Dioscuri may have had some connection with the foundation of Gyenos (Ochamchire) too, for their mother was Leda the swan and the foundation story of Gyenos turns upon swans. Be that as it may, the key point here is that by having the Argonautic story prominent in its early history, ancient Gonio was sharing in a pattern repeated elsewhere in the Black Sea. Indeed, that was true not only in Colchis but also at Tomis, as we have seen, and elsewhere, including Sinope itself, where a rich set of early myths includes the Argonauts in the person of Autolykus.¹ We may reasonably wonder whether Bathys Limen (and indeed Pichvnari) claimed origins connected with the Argonauts. It is likely enough that they did, for the Argonautic expedition came to Colchis along this coast and, although versions vary, could be thought to have left the region by the same route, as the story of Apsyrtos at Gonio indicates.

Its location demands particular attention. The coastal road from Turkey is especially narrow before Gonio. Moreover, Gonio stands just before the estuary of two rivers of the first importance for the region. The mighty River Chorokhi curves deep into the hinterland into modern Turkey, running behind the coastal range of the Pontic Alps far into the interior. However, ancient settlement along the Chorokhi seems to have been limited, insofar as we can draw conclusions from our wholly inadequate archaeology there. Meanwhile, the River Adcharistsqali also runs into the Black Sea with the Chorokhi. The valley of the Adcharistsqali offers a kind of shortcut from Batumi towards modern Borjomi and the southern reaches of the ancient kingdom of Iberia. We should notice the important observation of the

¹ See Kassab Tezgör 2012.

eye-witness Arrian in AD 132, that the people of the mountains above the coast here are the subjects of Pharasmanes II, king of Iberia (*Periplus*, 11). In other words, the valley of the Adcharistsqali was not only an available route between the coast and distant Iberia, but a corridor along which the power of the rulers of Iberia could stretch almost to the coast itself. Accordingly, the settlement at Gonio and also that at Batumi had special reason to pay close attention to the ambitions and activities of the king at far-off Mtskheta.

That helps to explain the prominence of Apsaros not only as a community but as a military strongpoint. When the elder Pliny writes of Roman fortified positions in Colchis in AD 77, when he completed his *Natural History* (NH 6,14), he specifies only Dioscurias (under the Roman name Sebastopolis) and Apsaros. Since Rome had taken over these bases from King Polemo II in AD 64/5, we may be confident enough that Polemo had located his own forces there. This was the origin of the so-called *classis Pontica*, which also had a major base at Trapezus and at Sinope too (cf. Tacitus, *Histories*, 3. 47-8). Of course, the large fortress still standing at Gonio shows clear signs of its time as a Roman fort of the early imperial period, a so-called “playing card” fort, while excavation there is revealing some details of its subsequent history. In the sixth century AD, it was Apsaros – together with Petra (Tsikhisdziri) – that constituted the major focus of settlement in Adchara. If we can place any trust at all in the notoriously exaggerated claims of Procopius’ *On Buildings*, Apsaros was a city of some size by the time Justinian had finished his constructions there. Meanwhile, and more generally, I have argued elsewhere that the peculiar change of terminology in our ancient texts from “Colchis” to “Lazike” is to be explained by the accelerated development of south-west Colchis as a result of great Roman involvement and expenditure there. From a Roman perspective, the Lazoi of Adchara were indeed the most important part of Colchis. If that hypothesis is not the right one, we need to find an alternative explanation to account for the switch of terminology to “Lazike”.¹

Ever since Pompey’s activities in Colchis and Iberia, Rome had taken a close interest in the region, which was important in itself and also as a route to the Caspian and to Armenia, not to mention the numerous issues concerning the passes through the northern Caucasus as Darial and elsewhere. Pompey’s nominee, a certain Aristarchus, had held Colchis for twelve years or so until Pharnakes II of Pontus conquered and ravaged the region. Colchis remained under indirect rule, an ally of Rome, until Nero brought it within the province which soon (from about AD 72) became Cappadocia. Of course, it was as Roman governor of Cappadocia that Arrian visited the region in AD 132. The most interesting of its rulers was probably the mother of Polemo II, Queen Pythodoris, who ruled Colchis alone after the death of her second husband, Archelaus I of Cappadocia in AD 17. She seems to have spent a long period at Rome during her husband’s final years, where she had many important friends, who included Livia, the wife of Augustus and mother of his successor on the imperial throne, Tiberius. She was also much admired by the

¹ Braund 1994.

geographer Strabo, who had family links in the region and who is the source of a large part of our knowledge about Colchis, Iberia and the Caucasus in general, completing his *Geography* about AD 25.¹

Thanks to recent archaeology we are now rather better informed about the royal ladies of Iberia too, although much of the detail remains obscure. Just outside the southern wall of the enclosure of Svetitskhoveli cathedral in Mtskheta was found a very rich burial, which may be dated provisionally to the latter years of the early empire (excavated by G.Qipiani and V.Nikolaishvili). A red signet ring from this burial shows a striking female head, sporting a very high headdress with what seems to be a veil, off the face. Her name and title are given in Greek as “Basilissa Oulpia Naxia” or Queen Ulpia Naxia. Very possibly, this was her burial for the skeleton found in the burial was female, although we cannot be sure about its identity. Her name is otherwise unknown to us, but “Ulpia” is very suggestive. For it shows that the lady had Roman citizenship (as we would expect any friendly queen of Rome to have from Augustus’ time onwards). More specifically, it shows that she derived that right from a grant of citizenship by a Roman called Ulpus. The Roman most obviously able to bestow Roman citizenship was the emperor Trajan, whose family name was of course Ulpus. We are well informed about Trajan’s interest in the ancient Caucasus, for example by his bestowal of kingdoms in the western Caucasus as mentioned by Arrian (*Periplus* 11) and by the epitaph of the Iberian prince Amaspos who died fighting for Trajan at Nisibis (*IGRR* 1. 192). Wholly unclear (since we cannot date the ring closely) is whether she received citizenship directly from Trajan (or conceivably his father, governor of Syria) or whether she derived it from a grant to her father or other forbear or indeed took it from a grant to her husband in which she would have been included. However, the probable connection to Trajan is of the greatest interest.

In all likelihood, Ulpia Naxia was ethnically an Iberian. However, we cannot exclude the possibility that she came from elsewhere. Another recent find by the Mtskheta team is a bath-building at Bagineti, from which we have three inscribed stones in various stages of preservation. They present a series of problems which have yet to be resolved fully, but it is clear enough that a court official (by name Anagranes, who calls himself “foster-father and administrator”, in Greek *tropheus kai epitropos*) dedicated the building to a Queen Drakontis. The inscriptions also tell us that her husband was a King Amaspos, king of the Iberians, while her father was a certain Vologaeses, ruler of Armenia. The date may be surmised as somewhere in the third century, but more work is required on these stones, with which I am currently engaged. However, it is interesting to see the Iberian king who took his queen from Armenia. Of course inter-state marriages of this kind were a key part of ancient diplomatic strategy. All this mattered very much in ancient Bithynia and its environs, for we have seen how the rulers of Iberia impinged closely on ancient Adchara too.

¹ Braund 2005b; Lordkipanidze 2010.

The same nexus of Colchis, Iberia and Armenia is visible in one of the most important religious sites of the ancient Caucasus, namely the temple of Leukothea (The White Goddess). Strabo tells us that it stood at the common border of these three regions, so that we must look for it somewhere around Borjomi, in very broad terms. Wherever its precise location, we may infer that the valley of the Adcharistsqali connected it with Gonio and Bathys Limen. As we might expect, the Argonautic story is not far away, for the temple incorporated an oracle of Phrixus, who had ridden to Colchis on the great ram that was to provide the Golden Fleece. No doubt that is the reason why, as Strabo tells us, the ram could not be sacrificed at this temple. The importance of this cult for the religious life of the region is indicated by the very fact that Strabo picks it out for special attention. Its location at the intersection of Colchis, Iberia and Armenia suggests that its role reached across all three areas.

Leukothea was a sea goddess in the sense that she was the mortal wife of King Athamas in northern Greece who became an immortal only after she had thrown herself (clutching her young son) into the sea. She did this because Hera had driven her mad in order to punish her for nurturing up the infant Dionysus. In the sea she became a goddess and joins the Nereids. In fact her iconography is hardly distinguishable from that of the Nereids. And, rather as Nereids were regularly connected with death in antiquity (appearing frequently on sarcophagi, for example), so Leukothea was also strongly associated with death. Accordingly, for example, a curse tablet from ancient Panticapaeum invokes *Leukothea chthonia*. Meanwhile, we must bear in mind her association with Dionysus, whose cult was so important and widespread in ancient Georgia and who himself embraces both the sea and death and immortality, quite apart from his more familiar association with wine. Moreover, we happen to know that there was a cult of Leukothea at Sinope, whose importance for the south-eastern coast of the Black Sea we have noticed above.

The major cult of Leukothea in the general vicinity of Borjomi was readily accessible from ancient Batumi. It is entirely possible that – as at Sinope and apparently at Panticapaeum – there was a cult of the goddess in Bathys Limen or Apsaros. The dismemberment of Apsyrtos and the scattering of his parts across the sea seem to offer scope for Leukothea, goddess of death and the sea. Moreover, there is perhaps a Dionysiac element to the story of dismemberment, which Dionysus himself had suffered. However, if we want more solid evidence of concern with Leukothea in the region in antiquity, we should look to the excavations at Zghuderi in Iberia (Kareli region). In the earliest of three rich burials deposited there in the Roman period (about AD 150-250), a cameo was prominently placed on the chest of one of the two bodies. It shows a female sea deity, white in colour. Immediately we may think of Leukothea, especially as she has the large veil characteristic of that goddess. However, since the iconography of Leukothea is so close to that of the Nereids in general, we may regard her as simply a Nereid. The key question of course is not so much modern judgment about her identity as the ideas held by those who deposited the burial in antiquity. The presence of the ram

in the rest of grave goods further encourages the idea that she is indeed to be seen as Leukothea. Meanwhile, the cult of Dionysus is further suggested by a small temple of that god (identified by a giant pine cone) and perhaps also by a bronze griffin (variously linked with Dionysus, Apollo and Nemesis) at Zghuderi. If one day we find evidence of Leukothea at or around Batumi, we may well find it in a burial.¹

Finally, the Dionysiac pine cone is suggestive about Pichvnari, if we may indulge in a little speculation. The continuity of place names in ancient Georgia is notable, from antiquity to the modern day. In particular, we may think about ancient Pityus beyond Dioscurias, whose modern name is Bichvinta/Pitsunda. In other words the notion of the pine tree, appears in both the ancient and the modern name. Could this also be true of Pichvnari? Is it possible that the ancient name here was also Pityus or something similar?? If so, we might expect the cult of Dionysus to be strongly represented locally, with or without his nurse Leukothea.

To conclude. The most striking fact about ancient Batumi or Bathys Limen is that we hear so little about it. Apsaros was the principal site in the region, for strategic reasons that made it key to communications not only along the coast by land and sea but also into the hinterland along the Chrokhi and the Adcharistsqali towards Iberia. Meanwhile, while Bathys Limen and Apsaros were certainly in Colchis, with Apsaros very much integrated into Argonautic myth, we must observe the importance of Iberia to its history. Archaeology has advanced substantially our understanding of those who ruled in Iberia, while the religious life of the whole region had one of its key centres somewhere up the valley of the Adcharistsqali and beyond, the cult of Leukothea with its oracle of Phrixus.

Bibliography

Braund 1994 - Braund D. *Georgia in antiquity*, Oxford.

Braund 2005 – Braund D. 2005 Patterns of Pontic exchange. In C.Katsari and S.Mitchell (eds.), *The economy of Roman Asia Minor*, London.

Braund 2005a - Braund D. Greek geography and Roman empire: the transformation of tradition in Strabo's Euxine. In D.Dueck et al. (eds.), *Strabo's Cultural Geography*, Cambridge, 216-34.

Braund 2005b - Braund, D. Polemo, Pythodorus and Strabo: friends of Rome in the Black Sea region. In H. Heinen and A.Coskun (eds.), *Roms auswaertige Freunde*, Goettingen, 252-70

Braund 2010 - Braund, D., K. Javakhishvili and G.Nemsadze. Zghuderi's gandzi. Tbilisi.

Gogitidze, Kakhidze 2009 - Gogitidze, S. and E. Kakhidze. batumi antikuri khanis tserilobit tsqaroebsi. In M.Sioridze (ed.), *Batumi, tsarsuli da tanamedroveoba*, Batumi, 5-12

¹ On Zghuderi, see Braund, Javakhishvili and Nemsadze 2010.

Inaishvili 2009 - Inaishvili N. batumi bizantiur khanashi. In M.Sioridze (ed.), *Batumi I*, Batumi, 153-7.

Kakhidze 2009 - Kakhidze, A. batumi da misi shemogareni dv.ts. I atastsleulshi (batumis tsikhe). In M.Sioridze (ed.), *Batumi I*, Batumi, 146-52.

Kakhidze & Vashakidze 2010 - Kakhidze, A. and N. Vashakidze, Pichvnari III. The Hellenistic world and Colchis. Batumi-Oxford.

Kassab Tezgör (ed.) 2012 - Kassab Tezgör D. (ed.) Sinope, The Results of Fifteen Years of research. Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*. Brill. Leiden-Boston.

Lordkipanidze 1976 - Lordkipanidze, G. K istorii drevney Kolchidy. Tbilisi.

Lordkipanidze 2010 – Lordkipanidze O. dzveli sakartvelo strabonis geographiashi. Tbilisi.

ძველი ბათუმი, აფსაროსი და იბერიის სამეფო: გეოგრაფია და თანამედროვე არქეოლოგია*

ყველაზე გასაოცარი ფაქტი ძველი ბათუმის შესახებ ჩვენი ცოდნისა არის ის, რომ ასე ცოტა რამ ვიცით მის შესახებ. მწირი ლიტერატურული მონაცემები შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეში ამ ქალაქის სოლიდური მნიშვნელობის შესახებ ჩვენი კონცეფციის დისპროპორციულია. ამასთან, არქეოლოგიური ძეგლების გამოვლენას აბრკოლებს ქალაქის ტერიტორიის თანამედროვე განაშენიანება. წერილობითი მონაცემები თითქმის გვაძლევს ბათუმის თანამედროვე სახელწოდების ახსნას, რომელიც ბერძნულად „ბათუს ღიშენად“, ანუ „ღრმა ნავსადგურად“ (ლათ. *portus altus*) იწოდებოდა. შესაძლებელია, რომ ბერძნული სახელწოდება ადგილობრივი სახელწოდებიდან მომდინარეობდეს, რომლის შესახებაც ჩვენ არაფერი ვიცით, მაგრამ ახსნას იძლევა იმ ფაქტისა, რომ ბათუმთან ზღვა ნამდვილად ღრმაა, ვიწრო სანაპირო შეღწეით ზღვის უბეში და ხმელეთის ვიწრო ზოლით ზღვასა და მთებს შორის, რომელიც ერთბაშად ადმართული ზუსტად ქალაქის უკან¹.

ყველაზე მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური გათხრები ჩატარდა ამ მთების ერთ-ერთ განმხოლოებულ გორაზე, თავად ქალაქის ტერიტორიაზე, ზღვასთან ახლოს მდებარე ე. წ. ბათუმის ციხეზე, რომელსაც გაბატონებული ადგილი უჭირავს სანაპირო გზაზე. ანტიკურ ხანაში ეს ციხესიმაგრე აკონტროლებდა საგზაო მიმოსვლას თანამედროვე ქალაქის ადგილას არსებულ დასახლებასა და დანარჩენ სანაპიროს შორის კოლხეთის დაბლობის მიმართულებით. არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინა მცირე რაოდენობით ბერძნული იმპორტული კერამიკის ნიმუშები, კერძოდ, სავარაუდოდ, ქიოსური კერამიკის და აღმოსავლური ბერძნული ზოლებიანი ჭურჭლის მცირე რაოდენობით ნატეხები, რომელმაც წაახალისა იდეა ბერძენთა არსებობისა ბათუმში დაახლოებით ძვ. წ. მერვე საუკუნიდან, მაგრამ უფრო დანამდვილებით, ალბათ, ძვ. წ. 600 წლიდან². რა თქმა უნდა, მეტი არქეოლოგიური მონაცემია საჭირო იმისათვის, რომ უფრო თავდაჯერებულნი ვიყოთ ასეთი გაზვიადებული ჰიპოთეზის გაზიარებისათვის. ბერძნუ-

* ინგლისურიდან თარგმნა ნინო ინაიშვილმა, თარგმანის რედაქტირება ეკუთვნის თამარ სირაძეს.

¹ კონკრეტული მონაცემების უახლესი განხილვა იხ. : გოგიტიძე და კახიძე 2009, სადაც ჯერ კიდევ ბევრი საკამათოა არქეოლოგიისათვის იხ. კახიძე 2009; შდრ. ინაიშვილი 2009, ლექსინაძის (ორიგინალური, მაგრამ ნაკლებ დამაჯერებელი) მოსაზრება, რომ ბათუმი შეიძლება იყოს ბიზანტიური ღოსორიონი. ჩემი შეხედულება წყაროებთან დაკავშირებით გამოთქმული მაქვს წიგნში : Braund 1994 და აქ აღარ გავიმეორებ.

² იხ. კახიძე 2009.

ლი კერამიკის აღმოჩენის ფაქტი (რომელიც ამ დრომდე ჯერჯერობით ძალიან ცოტაა) სულაც არ ნიშნავს ბერძენთა თანდასწრებას, ისევე, როგორც იაპონური კერამიკის არსებობა არ ნიშნავს იაპონელთა ყოფნას თანამედროვე ბათუმში. ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ ბათუმის ციხეზე ბერძენთა სავარაუდო კოლონიის არსებობის შესახებ ჯერ კიდევ ძალიან მცირე მასალაა მოპოვებული. აღნიშნული პერიოდის ქალაქის ისტორიის გასაგებად ჩვენთვის სასიცოცხლოდ აუცილებელია მეტი მონაცემი.

ამასთანავე, წერილობითი წყაროები *ბათუს ლიძენის* შესახებ არც ამ მონაცემებზე მეტია. ჩვენ თითქმის მთლიანად დამოკიდებული ვართ ამ ადგილის რამდენიმე მოხსენიებაზე ძველ გეოგრაფიულ ტექსტებში, რომელიც აღწერს შავი ზღვის ირგვლივ არსებულ დასახლებებს და სხვა საკვანძო ადგილებს. სახელი, რა თქმა უნდა, ძალიან გვეხმარება, რაც მიუთითებს ღრმა ნავსადგურის მნიშვნელობაზე ანტიკურ ხანაში. მაგრამ ეს მცირე ტექსტები თითქმის არაფერს გვაძლევს ამ ნავსადგურთან არსებული რაიმე სახის დასახლების ხასიათის შესახებ. ჩვენ გვრჩება მხოლოდ საკმაოდ ნეგატიური შთაბეჭდილება იმის შესახებ, რომ რა სახის სამოსახლოც არ უნდა განვითარებულიყო აქ ანტიკურ ხანაში, ის იყო პატარა და ალბათ უფრო ფოკუსირებული მის გასწვრივ მიმომსვლელი გემების მომსახურებაზე, რომლებიც, უეჭველია, ნავსადგურშიც ჩერდებოდნენ. აქ მნიშვნელოვანია გავიხსენოთ გემების დიდი რაოდენობა, რომლებსაც ახსენებს ქსენოფონტე (რასაც იგი ამტკიცებს თავის *ანაბასისში*), რომლებიც მოძრაობდნენ სინოპედან აღმოსავლეთით ფასისის მიმართულებით, რათა განვაფიქროთ იდეა იმის შესახებ, რომ რეგიონში მდებარე სამოსახლოს ძვ. წ. 400 წლისათვის განვითარებისათვის ხელშემწყობი პირობა ჰქონდა. მაგრამ, გარდა ამგვარი ნაოსნობისა, ძალიან ძნელი წარმოსადგენია, რომ ეს დასახლება განვითარებული ქალაქივით ან პოლისივით გრანდიოზული ყოფილიყო, თუნდაც იმიტომ, რომ ამგვარი ადგილის შესახებ წერილობით წყაროებში გაცილებით მეტი ინფორმაცია იქნებოდა. ამასთანავე, მაგალითად, ჩვენ არა გვაქვს არავითარი მონაცემი *ბათუს ლიძენის* დაარსების ისტორიის შესახებ, რაც წესით, მოსალოდნელია რამდენადმე მნიშვნელოვანი ზომის დასახლების შემთხვევაში.

არქაული ბერძნული კოლონიზაციის კვლევის ისტორიაში ხანგრძლივი ტრადიცია არსებობს მსგავსი კოლონიების შესახებ არსებული მოსაზრებების ორი მიმზიდველად ჩვეული ბერძნული ტერმინის – “პოლისი” და “ემპორიონი” – ჩარჩოებში მოქცევისა. თუ ჩვენ დავიჟინებთ ამ ტერმინებით მსჯელობას, მაშინ არქაული ხანის *ბათუს ლიძენის* რაიმე ტიპის დასახლება შეიძლება განისაზღვროს, როგორც მცირე ემპორიონი, ვიდრე ნებისმიერი სახის პოლისი. თუმცა, თავად ტერმინები ბევრს არაფერს გვაძლევს და იმიტომ ისინი დიდი ხანია უკუგდებულია აკადემიურ წრეებში ყოფილი საბჭოთა კავშირის გარეთ. განსაკუთრებით პრობლემატურია ტერმინი პოლისი. ამ ტერმინის სიღრმისეულმა შესწავლამ ცხადყო, თუ რამდენად თავისუფლად იყენებდნენ მას ბერძენი ავტორები სხვადასხვა ზომისა და ტიპის საზოგადოებების აღსაწერად. ტრადიციულად, ეს ტერმინი გამოიყენება

იმგვარი დასახლებების აღსანიშნავად, რომლებიც მთლიანად სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოებაზე იყო ორიენტირებული, მაშინ, როდესაც ემპორიონად მიჩნეულია სამოსახლოები, რომლებიც ძირითადად პროდუქტების გაცვლით (გონივრულობის ფარგლებში) იყვნენ დაკავებული. ზოგჯერ ევოლუციური იერარქიაც კი წარმოიდგინება, სადაც პოლისი რამდენადმე განვითარებულად ითვლება, ვიდრე ემპორიონი. ამ ტერმინების ხელოვნურობა მაშინვე თვალსაჩინო ხდება, თუ ჩვენ ცოტათი მაინც განვიხილავთ ამ საკითხს. პოლისი (ქალაქსახელმწიფო, ამ ტერმინის საკვანძო მნიშვნელობით, როგორც ცენტრისა თავისი სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიით) თანდათანობით განვითარდა მხოლოდ არქაული ხანის ხმელთაშუაზღვისპირეთის ბერძნულ თემებში. შესაძლებელია კი ვივარაუდოთ ამგვარი რამ შავ ზღვაში VIII ან თუნდაც VI საუკუნეში? ამასთანავე, ბევრი პოლისი იყო ასევე მეტად დაინტერესებული ვაჭრობით და ხშირად პოლისის ნაწილიც კი შეიძლება გავაიგიოთ ემპორიონთან. ფაქტია, რომ შავი და ხმელთაშუა ზღვის ბერძნულ სამყაროში არსებობდა ყველანაირი სახის დასახლებები და არა მხოლოდ ორი ტიპის – პოლისი და ემპორიონი. დღემდე, ამ ტერმინებზე ფიქრსა და დისკუსიებში დაიხარჯა მკვლევართა დიდი დრო და ენერგია. ჩვენ არ გაგვაჩნია რეალური თვალსაზრისი იმის შესახებ, თუ რა სახის სამოსახლო იყო *ბათუს ლიმენში* არქაულ პერიოდში, თუმცა ნავსადგურისა და გაცვლა-გამოცვლის მომსახურება პრიორიტეტული უნდა ყოფილიყო, მაინც ჩვენ არ უნდა ვიჩქაროთ ვუწოდოთ მას “ემპორიონი”, იმ იმედით, რომ ტერმინის მისადაგება თავისთავად გამოიწვევს დასახლების რეალური მნიშვნელობის რამდენადმე უკეთ გაგებას.

რასაკვირველია, სანაპირო ზოლის მნიშვნელოვანებამ ჩვენ არ უნდა გაგვაკვიროს. განსაკუთრებით ბერძნულ დასახლებებს ჰქონდათ ტენდენცია სანაპიროზე განთავსებისა, რაც გვახსენებს პლატონის ცნობილ გამოხატვას, რომ ბერძნული ქალაქები გადაჭიმული იყო დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან კოლხეთის დაბლობამდე, ტბის ნაპირის გარშემო შემოკრებილი ბაყაყებისა და ჭიანჭველების მსგავსად (*Phaedo*, 109b). მთელ ამ არეალში ზღვით ხდებოდა მიმოსვლა და განსაკუთრებით, ტვირთის მოძრაობა ნებისმიერ დისტანციაზე. დაახლოებით 400 წლისათვის ქსენოფონტე ახსენებს არა მარტო შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში დიდ საზღვაო მიმოსვლას, არამედ ასევე სანაპიროს გასწვრივ სახმელეთო გზების სრულ გამოუსადეგარობას. ამიტომ იყო, რომ ის ცდილობდა (დიდი წარმატების გარეშე) საბერძნეთში დაბრუნებას თავის მხლებლებთან ერთად ხომალდებით შავი ზღვის სამხრეთი სანაპიროს გასწვრივ ბიზანტიონისაკენ. ეს იყო ბევრად სწრაფი და იოლი არჩევანი, ვიდრე იმავე სანაპიროს გასწვრივ გაცილებით რთული სახმელეთო გზით მგზავრობა. რადგან ტრაპეზუნტის დასავლეთით ასეთი სიტუაცია იყო, აქედან გამომდინარე, ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ სახმელეთო გზა აღმოსავლეთით არ იყო ამაზე უკეთესი. პირიქით, წყაროები გვიძლიერებენ შთაბეჭდილებას იმაზე, რომ სახმელეთო გზა *ბათუს ლიმენისაკენ* განსაკუთრებით რთული იყო და არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ვიწრო სანაპიროს გასწვრივ აღმარ-

თულ მთებში მცხოვრები ადგილობრივები განსაკუთრებით მტრულნი და რთულად საურთიერთონი იყვნენ. საზღვაო გზას აქ უფრო მეტად პირველ-ხარისხოვანი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე ძველი სამყაროს ნებისმიერ ადგილას.

ეს არის საკვანძო კონტექსტი იმ კონტროლისათვის, რომელიც სინოპემ განავრცო ზღვის ამ სანაპიროს გასწვრივ ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულიდან და მანამდე. ქსენოფონტე გვეუბნება, რომ თავად ტრაპეზუნტი დაარსებული იყო სინოპელთა მიერ. შესაბამისად, ჩვენ შეგვიძლია დავინტერესდეთ, რა როლს თამაშობდა სინოპე ღრმა ნავსადგურისა და ამ სანაპიროს გასწვრივ მდებარე სხვა ადგილების განვითარებაში. უფრო მეტიც, ჩვენი წყაროები საკმარისად ნათლად მიუთითებენ, რომ სინოპე (მის მოსაზღვრე ამისოსთან ერთად) იყო ცენტრალური პუნქტი, საიდანაც ხდებოდა გაცვლა მთელ რეგიონში, კოლხეთიდან და კოლხეთისაკენ მთელი სანაპიროს გასწვრივ და ასევე, ზღვასა და ჰინტერლანდს შორის. სინოპედან და ამისოდან მიემართებოდა გზები ქვეყნის სიღრმეში, ისევე, როგორც ისუსის შემთხვევაში – კვიპროსის ზემოთ, ხმელთაშუა ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში. იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ ზოგიერთი დეტალი, როგორიცაა, მაგალითად, კოლხური სელის და წითელი საღებავის (სურინჯი/სინგური – მთ.) მოძრაობა, საკმარისად ნათელია, რომ სინოპე იყო რეგიონის უმთავრესი ქალაქი ანტიკურობის მთელ მანძილზე. მითრიდატე ევპატორმა სწორად განჭვრიტა, როდესაც იგი თავისი პონტოს იმპერიის დედაქალაქად აქცია. აქედან გამომდინარე, ჩვენ კი ზედაპირულად ვბჭობთ სინოპესა და ძველი ბათუმის გარშემო არსებულ სამოსახლოებს შორის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, მაგრამ სრულიად უეჭველია, რომ ამ კავშირ-ურთიერთობებს უპირველესი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველი აჭარისთვის¹.

ბათუს ღომენის სრული უჩინარობა წერილობითი და მატერიალური მონაცემების მიხედვით მკვეთრად განსხვავდება ჩვენი ცოდნისგან ბათუმის მახლობლად მდებარე სხვა საკვანძო ადგილების შესახებ. თუმცა ჩვენ არ ვიცით მისი ძველი სახელწოდება, არქეოლოგია გვიჩვენებს მნიშვნელოვან დასახლებას ფიჭვნარში, არქაული პერიოდიდან მოყოლებული, ელინისტური ხანის ჩათვლით და მის შემდგომაც. ბერძენ მოახალშენეებსა და აქ არსებულ ადგილობრივ სამოსახლოებს შორის ინტერაქციის შესახებ არსებული კომპლექსური მატერიალური მონაცემები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია და ჯერ კიდევ დაუზუსტებელია, თუმცა ბერძნული დამწერლობის ნიშნებისა და ბერძნული სახელების გამოყენება განსაკუთრებით საინტერესოა სამარხეულ კომპლექსებში აღმოჩენილ ნივთებზე². სანაპიროს გას-

¹ კოლხეთისა და სინოპეს შესახებ იხ. ლორთქიფანიძე 2010. ასევე, ძალიან ღირებულია Лордкипанидзе 1976, შდრ. Braund 2005 და 2005a. იხ. აგრეთვე დ.კასაბ-თეზგორის რედაქტორობით მომზადებულ კრებულში *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* ბრაუნდის, ინაიშვილის, კვირკველიას და სხვების სტატიები.

² ფიჭვნარის აღმოჩენები კარგადაა გამოქვეყნებული. ამჯერად იხ. ახალი გამოცემა კახიძე და ვაშაკიძე 2010 (ფიჭვნარი III).

წერივ, სამხრეთით, ციხისძირში ჩვენ გვაქვს მკაფიო მონაცემები არქაული ბერძნული პერიოდის მცირე კოლონიის მსგავსი სამოსახლოს არსებობის შესახებ და შემდგომ პეტრას მთავარი ქალაქის ჩათვლით, რომელიც ბიზანტიელთა მთავარი სავაჭრო ცენტრი გახდა რეგიონში არა მხოლოდ იმპორტისა და გაცვლისათვის. პეტრა პირდაპირი მნიშვნელობით იყო “კლდე” (ბერძნულად), რადგან მაღლობზე მდებარე სიმაგრე აკონტროლებდა ვიწრო სანაპირო გზას, რომელიც აქ უხვევდა და მიემართებოდა კოლხეთისკენ ძველი ქალაქის დარჩენილი ნაწილის (თანამედროვე ბობოყვათი) გავლით. როგორც ფიჭვნარის, ისე ციხისძირის შემთხვევაში, ჩვენ არ ვიცით მათი ძველი სახელწოდებები (ყოველ შემთხვევაში, ბიზანტიელთა პეტრამდე). სავსებით დასაშვებია, რომ ბათუმსა და ფიჭვნარს შორის არსებობდა სხვა დასახლებებიც, უეჭველად, უფრო მცირე ზომის, რომლებიც ჯერ კიდევ გამოსავლენი და გასათხრელია.

ყოველივე ზემოთქმულის მიუხედავად, მაინც გონიო არის სწორედ ის ადგილი, რომელიც ყველაზე მეტ ყურადღებას მოითხოვს. გონიო მდებარეობს ბათუმის მეორე მხარეს, ძველი ტრაპეზუნტისაკენ მიმავალი მთავარი მაგისტრალის სანაპირო ზოლში. ჩვენ არა მარტო არ ვიცით გონიოს ძველი სახელწოდება, არამედ არც რაიმე თვალსაზრისი გაგვაჩნია მისი დაარსების მითის თაობაზე. ქალაქი იწოდებოდა აფსაროსად. ამ სახელის წარმომავლობის შესახებ სავარაუდო მოსაზრებისათვის საფუძველი არ გაგვაჩნია. მას, სავარაუდოდ, თავისი ადგილობრივი სახელი ჰქონდა წინარე ბერძნულ ტრადიციაში. თუმცა, ჩვენ გვეუბნებიან, რომ სახელწოდება მომდინარეობს აფსირტედან. ის იყო მედეას ძმა, რომელიც მოკლულ იქნა (გადმოცემის მიხედვით, თვით მედეას მიერ), რათა მისი მამის, განრისხებული აიეტის მიერ გაგზავნილი მღევარი ძალები შეეჩერებინათ, ვინაიდან მამამისს ძალიან უნდოდა იასონისა და მედეას მიერ გატაცებული ოქროს საწმისის უკან დაბრუნება. აფსირტე არა მარტო მოკლულ იქნა, არამედ მისი სხეული დაანაწევრეს, რითაც მღევარი კოლხები აიძულეს აფსირტეს დანაწევრებული სხეულის შეგროვების მიზნით შეეჩერებულებინათ. ეს ამბავი იმდენად პოპულარული შეიქნა, რომ ციცერონმა იგი რომაული აუდიტორიისათვის საინტერესოდ მიიჩნია თავის სიტყვაში მითრიდატეს წინააღმდეგ პომპეუსის დანიშვნაზე (*On the command of Cn. Pompeius*, 22). უფრო მეტიც, ქალაქი აფსაროსი ამაყოფა აფსირტეს სამარხით, ასე რომ, ჩვენ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ კოლხებმა, რომელთაც შეწყვიტეს დევნა და შეაგროვეს აფსირტეს სხეულის ნაწილები, მისი ნეშტი აფსაროსში დაკრძალეს. ეს იყო მთავარი მოვლენა თემის შესაძლო ადრეულ ისტორიაში და სავსებით შესაძლებელია, რომ ეს ყოფილიყო მისი დაარსების მითი. შესაძლოა, კოლხთა ნაწილი დარჩა აფსაროსში, რათა აფსირტესთვის დაკრძალვის რიტუალი აღესრულებინა და მის ძელებზე აღემართა სამარხი ყორღანის, ხოლო მღევრების ძირითადმა ნაწილმა იასონისა და მედეას დევნა განაგრძო. აფსირტეს საფლავი მოგვაგონებს ძალიან ბევრი “გმირის” საფლავს, რომელთაც თემების დაარსების მითებში ცენტრალური ადგილი უკავიათ შავი ზღვის რეგიონში და სხვაგანაც. რასაკვირველია, აფსირტე

აღიარებული იყო ასევე ქალაქ ტომის თემის მიერ შავი ზღვის დასავლეთ სანაპიროზე, რომლის სახელწოდება ბერძნულად ნიშნავს “დანაწევრებულს”, რაც ამ ამბის ყველაზე დამახასიათებელ ნაწილს შეადგენს. შეჭველია, რომ იყო ცხარე ცილობა ტომის და აფსაროსის თემებს შორის იმის გამო, თუ რომელ თემს ეკუთვნოდა რეალურად აფსირტეს ნაშთები. და შეჭველია, რომ იყო წინააღმდეგობათა თანხმობაში მოყვანის ცდები, რომლის მიხედვით, მაგალითად, აფსირტე დანაწევრეს ტომში და შემდეგ მოიტანეს აფსაროსში დასაკრძალად. ყველაზე საინტერესო კი ის არის, რომ სხვა კოლონიურ თემებში მსგავსი გმირის კულტის როლის ანალოგიით, ჩვენ შეგვიძლია დარწმუნებული ვიყოთ, რომ აფსირტეს საფლავი თემის რელიგიური მოღვაწეობის ცენტრალური ადგილი იყო. შეჭველია, რომ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ის, რომ აფსირტე ასეთი ძალადობრივი სიკვდილით მოკვდა, რამაც განსაზღვრა მისი კულტის განსაკუთრებული ძალა. ჩვენ შეგვიძლია აფსირტეს კულტი მედვას მოკლული შვილების კულტს შევადაროთ კორინთოში. აფსირტეს კულტი, რომელიც უდავოდ თემის დაარსების მითის გასაღები იყო, ხაზგასმული იყო დიდი ყორღანით, ლანდშაფტის გამორჩეული ნიშნით, რომლის შესახებაც არიან მოგვითხრობს (*Periplus 6*). ყველაზე მეტად სავარაუდოა, რომ ეს ყორღანი, მისი სავარაუდო სამარხით, მის კულტთან დაკავშირებული რიტუალის ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი იყო. გონიოს კვლევის და გათხრების მრავალ საკითხთან ამ ყორღანის ადგილის განსაზღვრა ერთ-ერთ ყველაზე დიდ საჭიროებას წარმოადგენს. თუკი შევადარებთ სიტუაციას სხვა თემებში, ჩვენ შეგვიძლია იმედი ვიქონიოთ, რომ ამგვარი ყორღანი გონიოში ბერძნული პერიოდის დასახლების გულში აღმოჩნდება, მაგრამ ჯერჯერობით ვერაფერს ვიტყვით.

ამავე დროს, გონიოში აფსირტეს კულტის სახით ჩვენ გვაქვს ნათელი კავშირი არგონავტების ძველ ტრადიციასა და ძველ აჭარას შორის. ჩვენ შეგვიძლია შევადაროთ ძველი სოხუმის (დიოსკურიის) დაარსების მითს, რომლის მიხედვით ქალაქი თავის საწყისებს დიოსკურებს (კასტორსა და პოლუქსს) უკავშირებს, რომლებიც არგონავტთაგანი იყვნენ. დაახლოებით 100 წლისათვის ქალაქმა სოხუმმა გამოუშვა მონეტები, რომელთა ზურგზე დატანილია დიოსკურების დამახასიათებელი ნიშნები (მათი ქუდები და ვარსკვლავები), ხოლო ავერსზე – დიონისური ტირსები და ქალაქის სახელი. თითქმის ყველგან კოლხეთში სულ მცირე ერთი თემი მაინც იყო ტინდარისის სახელის მატარებელი, რაც დიოსკურების ალტერნატიული გახსენება იყო, რომლებიც, როგორც ტინდარის შვილები, ასევე ტინდარიდებად იწოდებოდნენ. უფრო მეტიც, დიოსკურებს აგრეთვე შეიძლება კავშირი ჰქონდეთ გიენოსის (ოჩამჩირეს) დაარსების მითთან, რადგან მათი დედა ლედა გედი იყო და გიენოსის დაარსების მითი გედს უკავშირდება. ასეა თუ ისე, მთავარი აქ არის ის, რომ თავის ადრეულ ისტორიაში არგონავტების მითის წამოწევით ძველი გონიო იმეორებს შავ ზღვაზე საყოველთაოდ გავრცელებულ მოდელს. და მართლაც, ეს ასე იყო არა მარტო კოლხეთში, არამედ ტომისშიც და სხვაგანაც, თავად სინოპეს ჩათვლით, სადაც ადრეუ-

ლი მითების მთელი წყება შეიცავს არგონავტების თემას ავტოლიკეს სახით¹. ჩვენ შეგვიძლია დავინტერესდეთ, *ბათუს ლიძენის* (და, რასაკვირველია, ფიჭვნარისაც) საწყისებს რატომ უკავშირებენ არგონავტების მითს. სავსებით საკმარისია ის, რაც მათ გააკეთეს – არგონავტების ექსპედიციით მოვიდნენ კოლხეთში ამ სანაპიროს გასწვრივ და თუმცა ვერსიები სხვადასხვანაირია, შეიძლება ვიფიქროთ, იმავე გზით დატოვეს რეგიონი, როგორც ამას გონიოში აფსირტეს ისტორია მიუთითებს.

გონიოს ადგილმდებარეობა განსაკუთრებულ ყურადღებას ითხოვს. სანაპირო გზა თურქეთიდან განსაკუთრებით ვიწროვდება გონიომდე. უფრო მეტიც, გონიო დგას ზუსტად ორი მდინარის შეერთების ადგილას, რასაც პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს ამ რეგიონისათვის. მძლავრი მდინარე ჭოროხი ღრმად იჭრება თანამედროვე თურქეთის ჰინტერლანდში და მიედინება პონტოს ალპების სანაპიროს უკან სიდრემეში. თუმცა, ჭოროხის გასწვრივ ანტიკური დასახლება, როგორც ჩანს, შეზღუდულია, რამდენადაც ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ ზოგადად თანამედროვე არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით. ამასთანავე, მდინარე აჭარისწყალი ასევე ჩაედინება შავ ზღვაში ჭოროხთან ერთად. აჭარისწყლის ხეობა იძლევა შესაძლებლობას გზის შემოკლებისა ბათუმიდან ბორჯომის მიმართულებით და სამხრეთით იბერიის ძველ სამეფოს აღწევს. აღსანიშნავია ახ. წ. 132 წელს თვითმხილველი არიანეს ცნობა, რომ აქ სანაპირო ზოლის ზემოთ მცხოვრები მთიელი ხალხი იბერიის მეფის ფარსმან II ქვეშევრდომები იყვნენ (*Periplus 11*). სხვა სიტყვებით, აჭარისწყლის ხეობა არა მარტო დამაკავშირებელი გზა იყო სანაპიროსა და შორეულ იბერიას შორის, არამედ კორიდორსაც წარმოადგენდა, რომლითაც იბერიის მეფეთა ძალაუფლება სანაპირომდე აღწევდა. შესაბამისად, გონიოსა და, ასევე, ბათუმის სამოსახლოებს კონკრეტული მიზეზი ჰქონდათ, რომ სათანადო ყურადღება მიექციათ შორეული მცხეთის ამბიციებისა და აქტივობებისათვის.

ეს გვეხმარება ავსხნათ აფსაროსის დაწინაურება არა მხოლოდ როგორც თემისა, არამედ როგორც სამხედრო სიმაგრისა. პლინიუს უფროსი, თავის “ბუნების ისტორიაში” (*NH 6,14*), რომელიც დაასრულა ახ.წ. 77 წელს, აღწერს რომაულ სასიმაგრო პოზიციებს კოლხეთში. ის ახსენებს მხოლოდ დიოსკურიას (რომაელთა დროს სებასტოპოლისის სახელით) და აფსაროსს. რამდენადაც რომმა ეს ბაზები მიიღო მეფე პოლემონ მეორისაგან ახ. წ. 64/65 წლებში, ჩვენ შეგვიძლია სრულიად დარწმუნებულნი ვიყოთ, რომ პოლემონსაც აქ ჰყავდა განთავსებული თავისი საკუთარი ძალები. ასე წარმოიშვა ე.წ. *classis pontica*, რომელსაც ძირითადი ბაზა ტრაპეზუნტსა და სინოპეშიც ჰქონდა (შდრ. Tacitus, *Histories*, 3.47-8). რასაკვირველია, დიდი სიმაგრე ახლაც დგას გონიოში, რომელიც ავლენს ადრეული იმპერიის პერიოდის რომაული ე. წ. “სათამაშო კარტის” ფორტის მკაფიო ნიშნებს, მაშინ, როცა არქეოლოგიურმა გათხრებმა აქ გამოავლინა მისი

¹ იხ. Kassab Tezgör 2012.

მომდევნო ისტორიის რამდენიმე დეტალი. ახ. წ. VI საუკუნეში აფსაროსი, პეტრა-ციხისძირთან ერთად, აჭარაში დასახლების ძირითად ცენტრს წარმოადგენდა. თუკი ჩვენ ვირწმუნებთ პროკოპი კესარიელის გაზვიადებულ განცხადებებს ნაშრომში *შენობათა შესახებ*, აფსაროსი რაღაც ზომის ქალაქი იყო, როცა იუსტინიანემ მისი მშენებლობა დაასრულა. ამასთანავე, უფრო ზოგადად, ჩემს ერთ-ერთ ნაშრომში გამოთქმული მაქვს მოსაზრება, რომ ძველ ტექსტებში ტერმინოლოგიური ცვლილება “კოლხეთისა” “ლაზიკით” უნდა აიხსნას სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთის დაჩქარებული განვითარებით, რაც რომის დიდი ჩართულობისა და დაფინანსების შედეგი იყო. რომაული პერსპექტივიდან, აჭარის ლაზები, რასაკვირველია, კოლხეთის ყველაზე მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენდნენ. თუკი ეს ჰიპოთეზა მცდარია, მაშინ ჩვენ გვჭირდება ტერმინოლოგიის “ლაზიკით” ჩანაცვლების განსხვავებული ახსნის ძიება¹.

კოლხეთსა და იბერიაში პომპეუსის აქტივობების შემდეგ, რომს გაუჩნდა დიდი ინტერესი რეგიონისადმი, რომელიც, თავისთავად, ისევე მნიშვნელოვანი იყო, როგორც მარშრუტი კასპიისა და არმენიისაკენ, რომ არაფერი ვთქვათ ჩრდილოეთ კავკასიის უღელტეხილებზე – დარიალსა და სხვებზე. პომპეუსის ხელდასხმული ვინამ არისტარხოსი კოლხეთს თორმეტი წლის განმავლობაში განაგებდა, სანამ ფარნაკე II პონტოელმა არ დაიპყრო და გაანადგურა რეგიონი. კოლხეთი რჩებოდა რომაელთა არაპირდაპირი მმართველობის ქვეშ, როგორც მოკავშირე, მანამ, სანამ ნერონმა ის არ მიუერთა პროვინციას, რომელიც მალე (დაახლოებით, ახ. წ. 72 წელს) კაპადოკიად იქცა. ახ. წ. 132 წელს არიანე რეგიონს ეწვია, როგორც კაპადოკიის რომაელი მმართველი. მის მმართველებს შორის ყველაზე საინტერესო იყო ალბათ პოლემონ II დედა - დედოფალი პითოდორისი, რომელიც კოლხეთს დამოუკიდებლად მართავდა თავისი მეორე ქმრის – არქელაოს I გარდაცვალების შემდეგ, ახ.წ. 117 წლიდან. ჩანს, პითოდორისმა დიდი ხანი დაჰყო რომში ქმრის სოცოცხლის უკანასკნელ წლებში, სადაც მას ჰყავდა ძალიან გავლენიანი მეგობრები, მათ შორის აგუსტუსის ცოლი ლივია და იმპერიის ტახტზე მისი მემკვიდრის, ტიბერიუსის დედა. ასევე ძალიან დიდ პატივს სცემდა მას გეოგრაფოსი სტრაბონი, რომელსაც ნათესაური კავშირები ჰქონდა რეგიონში და რომელიც კოლხეთის, იბერიის და კავკასიის შესახებ ჩვენი ცოდნის დიდი ნაწილის წყაროა ზოგადად და რომელმაც თავისი *გეოგრაფია* ახ.წ. 25 წელს დაასრულა².

* * *

თანამედროვე არქეოლოგიური აღმოჩენების წყალობით, ჩვენ ახლა გაცილებით უკეთ ვართ ინფორმირებული იბერიის სამეფო ტახტის ქალების შესახებ, თუმცა ბევრი დეტალი ჯერ კიდევ გაურკვეველია. სვეტიცხოვლის სამხრეთი კარიბჭის გარეთ აღმოაჩინეს (გ. ყიფიანისა და გ. ნიკოლაიშვი-

¹ Braund 1994.

² Braund 2005b; ლორთქიფანიძე ოთ., 2010.

ლის გათხრები) ძალიან მდიდრული სამარხი, რომელიც წინასწარ შეიძლება დათარიღდეს არა უგვიანეს ადრეული იმპერიის ბოლო წლების პერიოდით. სამარხში აღმოჩენილ წითელი ფერის ქვის საბეჭდავ ბეჭედზე გამოსახულია ქალის შთამბეჭდავი სახე, რომელსაც ამკობს ძალიან მაღალი თავსაბურავი უკან დაშვებული ვეალით. მისი სახელი და ტიტული ბერძნულადაა მოცემული როგორც “ბასილისა ულპია ნაქსია”, ანუ დედოფალი ულპია ნაქსია. ძალიან სავარაუდოა, რომ ეს მისი სამარხი იყო, რომელშიც ქალის ჩონჩხი აღმოჩნდა, მაგრამ ჩვენ არ შეგვიძლია ვიყოთ დარწმუნებულები მათ იდენტობაში. მისი სახელის შესახებ სხვა წყაროები არაფერს ამბობენ. მაგრამ თავად სახელი ულპია ბევრის მოქმედია : ის გვიჩვენებს, რომ ქალბატონს მიღებული ჰქონდა რომის მოქალაქეობა (როგორც ეს მოსალოდნელია რომის მეგობარი ნებისმიერი დედოფალისთვის ავგუსტუსის ხანიდან მოყოლებული). უფრო ზუსტად, ეს გვიჩვენებს, რომ მან მოქალაქეობის უფლება საჩუქრად მიიღო ერთ-ერთი რომაელისაგან, ულპიუსების გვარისა. რომელი, რომელსაც ყველაზე მეტად ჰქონდა უფლება ებოძებინა რომის მოქალაქეობა – იყო იმპერატორი ტრაიანე, რომლის გვარი იყო ულპიუსი. ჩვენ ძალიან კარგად ვართ ინფორმირებული ტრაიანეს ინტერესის შესახებ ძველი კავკასიისადმი, მაგალითად, მასზე დამოკიდებული სამეფოები დასავლეთ კავკასიაში აღნიშნულია არიანეს მიერ (*Periplus 11*) და იბერიის პრინცის ამაზასპის ეპიტაფიაში, რომელიც გარდაიცვალა ნისიბინთან ტრაიანესათვის ბრძოლაში (*IGRR 1. 192*). სრულიად უცნობია (რადგან ჩვენ არ შეგვიძლია ზუსტად დავათარიღოთ ბეჭედი), ქალბატონმა მოქალაქეობა პირდაპირ ტრაიანესაგან მიიღო (ან, შესაძლოა, მისი მამის, სირიის მმართველისგან), თუ მიიღო როგორც საჩუქარი საკუთარი მამისგან ან ახლობლისგან, ან ეს საჩუქარი მიეცა მის მეუღლეს, საიდანაც მასზეც გავრცელდა. ყოველ შემთხვევაში, ტრაიანესთან შესაძლო კავშირი ყველაზე მეტად საინტერესოა.

რა თქმა უნდა, მოსალოდნელია, რომ ულპია ნაქსია ეთნიკურად იბერიელი იყო, თუმცა, ჩვენ ვერ გამოვრიცხავთ მის წარმომავლობას რომელიმე სხვა მხარიდან. მცხეთის ექსპედიციის მიერ სხვა უახლესი გათხრების შედეგად გამოვლენილია ბაგინეთის აბანო, სადაც აღმოჩნდა სხვადასხვა დონეზე დაცული სამი წარწერიანი ქვა. ისინი წარმოადგენენ საკითხების სერიას, რომლებიც ჯერჯერობით გადაწყვეტას მოითხოვს, მაგრამ სავსებით ნათელია, რომ სამეფო კარის ოფიციალმა (მისი სახელია ანაგრანე, ხოლო თავის თავს უწოდებს “უხუცესს და ადმინისტრატორს”, ბერძნულად “ტროპეუს კაი ეპიტროპოს”), მიუძღვნა ეს ნაგებობა დედოფალ დრაკონტისს. წარწერა ასევე გვეუბნება, რომ მისი ქმარი იყო მეფე ამაზასპოსი, იბერიის მეფე, მაშინ, როცა მისი მამა იყო ვინმე ვოლოგაეზი, არმენიის მმართველი. წარწერა შესაძლებელია დაახლოებით III საუკუნით დათარიღდეს, მაგრამ მეტი მუშაობაა საჭირო ამ წარწერებზე, რითიც ამჟამად ვარ დაკავებული. თუმცა, საინტერესოა, რომ იბერიის მეფეს ცოლი მოჰყავს მეზობელი არმენიიდან. რასაკვირველია, სახელმწიფოებს შორის ამ სახის ქორწინებები ძველი დიპლომატიური სტრატეგიის მთავარი ნაწი-

ლი იყო. ყველაფერ ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველი *ბათუს ლიმენისა* და მისი შემოგარენისათვის, რადგანაც, ჩვენ ვხედავთ, იბერიის მმართველები როგორ ახლოს იყვნენ აჭარის საზღვრებთან.

კოლხეთის, იბერიის და არმენიის ურთიერთობანი ჩანს ძველი კავკასიის კიდევ ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან საკულტო ადგილში, ეს არის ლეკოთეას (თეთრი ღვთაება) ტაძარი. სტრაბონი მოგვითხრობს, რომ ის აღმართული იყო ამ სამი რეგიონის საზღვარზე, ასე რომ, ძალიან ზოგადად, ჩვენ ის უნდა ვეძიოთ სადღაც ბორჯომის მახლობლად. სადაც არ უნდა იყოს მისი ადგილსამყოფელი, ჩვენ შეგვიძლია დარწმუნებით ვთქვათ, რომ ის ადგილი აჭარისწყლის ხეობით დაკავშირებული იყო გონიოსა და *ბათუს ლიმენთან*. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ არგონავტების ამბავი არ არის შორს ამ ტაძრიდან, რადგანაც ეს ტაძარი ითავსებს იმ ფრიქსეს ორაკულს, რომელიც მოვიდა კოლხეთში ცნობილ ვერძზე, რომელმაც მოგვცა ოქროს საწმისი. უეჭველია, ამის გამოა, რომ სტრაბონის ცნობით, ამ ტაძარში ვერძის შეწირვა აკრძალული იყო. ამ კულტის მნიშვნელობაზე რეგიონის რელიგიურ ცხოვრებაში მეტყველებს ის ფაქტი, რომ სტრაბონი მას ძალიან დიდ ყურადღებას უთმობს. მისი ადგილმდებარეობა კოლხეთის, იბერიის და არმენიის საზღვარზე მიუთითებს იმაზე, რომ მისი გავლენა ვრცელდებოდა სამივე რეგიონზე.

ლეკოთეა იყო ზღვის ღმერთი იმ გაგებით, რომ ის იყო ჩრდილოეთ საბერძნეთის მეფე ატამასის მოკვდავი მეუღლე, რომელიც უკვდავი გახდა მას შემდეგ, რაც გადაეშვა ზღვაში (თავის უმცროს ვაჟთან ერთად, რომელიც ჩახუტებული ჰყავდა). ის ასე მოიქცა იმის გამო, რომ იგი პერამ დასაჯა და გააგია ჩვილი დიონისეს ძიძაობისათვის. ზღვაში იგი გადაიქცა ქალღმერთად და შეუერთდა ნერეიდებს. მისი იკონოგრაფია არც კი გამოირჩევა ნერეიდების იკონოგრაფიისაგან. ნერეიდების მსგავსად, რომლებიც ანტიკურ სამყაროში, ჩვეულებრივ, სიკვდილთან იყვნენ ასოცირებული (მაგალითად, მათი გამოსახულებები ხშირად ჩნდება სარკოფაგებზე), ლეკოთეაც ძლიერად იყო დაკავშირებული სიკვდილთან. მაგალითისთვის, ძველ პანტიკაპონში აღმოჩენილი მაგიური წყველის წარწერა ქვის ფირფიტაზე *Leucothea Chtonia-სადმი* მიმართულია. ამასთანავე, ჩვენ უნდა გავითვალისწინოთ მისი კავშირი დიონისესთან, რომლის კულტი ასე მნიშვნელოვანი და ფართოდ გავრცელებული იყო ძველ საქართველოში და რომელიც თავისთავში აერთიანებდა ზღვას, სიკვდილს და უკვდავებას, გარდა მისი ჩვეულებრივი ასოციაციისა ღვინოსთან. უფრო მეტიც, ჩვენ გვაქვს ცნობა, რომ ლეკოთეას კულტი არსებობდა სინოპეში, რომლის მნიშვნელობაც სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისათვის ზემოთაა აღნიშნული.

ლეკოთეას მთავარი კულტი ბორჯომის ძირითად სანახებში ადვილად მისაღწევი იყო ძველი ბათუმიდან. სრულიად შესაძლებელია – ისევე, როგორც სინოპეში და ფაქტიურად, პანტიკაპონში – ქალღმერთის კულტი ყოფილიყო *ბათუს ლიმენში* ან აფსაროსში. აფსირტეს დანაწევრება და მისი ნაწილების ზღვაში მიმოხვევა გვაძლევს საშუალებას დავაკავშიროთ ის ლეკოთეასთან, როგორც სიკვდილისა და ზღვის ღვთაებასთან. უფრო მე-

ტიც, სხეულის დანაწევრების ამბავში დიონისური ელემენტი ჩანს, რადგან ეს თავად დიონისემაც განიცადა. თუმცა, თუ ჩვენ გვინდა ლეგოკოთეასთან დაკავშირებული უფრო მყარი მტკიცებულებები რეგიონის შესახებ ანტიკურ ხანაში, უნდა გავითვალისწინოთ ქარელის რაიონის სოფ. ზღუდერის აღმოჩენები. რომაულ ხანაში (დაახლოებით ახ. წ. 150-250 წწ.), აქ გამართული სამი მდიდრული სამარხიდან უადრესში, ორი მიცვალებულის ჩონჩხიდან ერთ-ერთის მკერდზე გამოსახენად იყო მოთავსებული კამეო. მასზე გამოსახულია თეთრი ფერის ზღვის ქალღვთაება, რაც მაშინვე გვაფიქრებინებს ლეგოკოთეაზე, რადგან გამოსახულებაზე მას ამ ღვთაებისათვის დამახასიათებელი გრძელი მოსასხამი ამკობს. რადგანაც ლეგოკოთეას და ნერეიდების იკონოგრაფია ზოგადად ერთმანეთის მსგავსია, ჩვენ იგი თავისუფლად შეიძლება ნერეიდადაც მივიჩნიოთ. მთავარია არა თანამედროვე მსჯელობები მისი იდენტობის შესახებ, არამედ ის, თუ რა იდეით ხელმძღვანელობდნენ ისინი, ვინც გამართა ეს სამარხები ძველად. სამარხის დანარჩენ ნივთებს შორის ვერძის გამოსახულების არსებობა ჩვენ უფრო გვიბიძგებს იმ იდეისკენ, რომ ის უფრო ლეგოკოთეას განასახიერებდა. ამასთანავე, ზღუდერში დიონისეს კულტის არსებობა დასტურდება ამ ღმერთის პატარა ტაძრის მოდელით (გამოსახული უზარმაზარი ფიჭვის გირჩის სახით) და ალბათ, ასევე, ბრინჯაოს გრიფონით (რომელიც სხვადასხვანაირადაა დაკავშირებული დიონისესთან, აპოლონთან და ნემესისთან). და თუ ერთ მშვენიერ დღეს ჩვენ აღმოვაჩენთ ლეგოკოთეას გამოსახულებას ბათუმში ან მის სიახლოვეს, ჩვენ, სავსებით შესაძლებელია მას სამარხში ვიპოვიოთ¹.

დაბოლოს, დიონისური ფიჭვის გირჩი ფიჭვნართან დაკავშირებით მრავლისმეტყველია, იმ შემთხვევაში, თუკი თავს განსჯის უფლებას მიეცემთ. საქართველოში შემჩნეულია ადგილის ძველ სახელწოდებათა განგრძობადობა ანტიკურობიდან თანამედროვეობამდე. კერძოდ, დიოსკურიის მიღმა ჩვენ შეიძლება ანტიკური პიტიუნტი გაგვახსენდეს, რომლის თანამედროვე სახელწოდებაც ბიჭვინტა/პიცუნდა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ფიჭვის ცნება ორივე სახელწოდებაში ფიგურირებს – როგორც ანტიკურში, ისე თანამედროვეში. ხომ არ შეიძლება იგივე ითქვას ფიჭვნართან დაკავშირებითაც? შესაძლებელია თუ არა, რომ მისი უძველესი სახელი იყო პიტიუსი ან რაიმე ამის მსგავსი. თუ ასეა, მაშინ დიონისეს კულტი კიდევ უფრო ძლიერად უნდა იყოს წარმოდგენილი ადგილობრივად, მის ძიება ლეგოკოთეასთან ერთად ან მის გარეშე.

დასკვნისთვის : ყველაზე თვალშისაცემი ფაქტი ძველი ბათუმის ან *ბათუს ღიმენის* შესახებ არის ის, რომ ჩვენ ასე ცოტა რამ ვიცით მის შესახებ. აფსაროსი რეგიონის მთავარი ცენტრი იყო, სტრატეგიული თვალსაზრისით ის იყო მთავარი სახმელეთო და საზღვაო მაგისტრალი არა მარტო სანაპიროს გასწვრივ, არამედ, ასევე, ქვეყნის სიღრმეში, ჰინტერლანდთან მაკავშირებელი, ჭოროხისა და აჭარისწყლის ხეობების გზით იბერიისაკენ.

¹ ზღუდერის შესახებ იხ. ბრაუნდი, ჯავახიშვილი და ნემსაძე 2010.

რადგანაც *ბათუს ლიბენი* და აფსაროსი ნამდვილად კოლხეთში მდებარეობდა და აფსაროსი ძალიან მჭიდროდ არის დაკავშირებული არგონავტების მითთან, ჩვენ მეტი ყურადღება უნდა დავუთმოთ იბერიის მნიშვნელობას გონიოს ისტორიაში. არქეოლოგიამ გააფართოვა ჩვენი ცოდნა იბერიის მმართველების შესახებ, ამავე დროს, მთელი რეგიონის რელიგიური ცხოვრების ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი მდებარეობდა სადღაც აჭარისწყლის ხეობის ზემოთ და მიღმა, ლეკვოთეასა და მისი ორაკულის, ფრიქსეს კულტის სახით.

მითითებული ლიტერატურა:

- ბრაუნდი, ჯავახიშვილი, ნემსაძე 2010** - ბრაუნდი დ., ჯავახიშვილი ქ., ნემსაძე გ. ზღუდერის განძი. თბილისი.
- გოგიტიძე, კახიძე 2009** - გოგიტიძე ს., კახიძე ე., ბათუმი ანტიკური ხანის წერილობით წყაროებში კრ.: *ბათუმი I*, ბათუმი. 5-12.
- ინაიშვილი 2009** - ინაიშვილი ნ. ბათუმი ბიზანტიურ ხანაში. კრ.: *ბათუმი I*, ბათუმი. 153-7.
- კახიძე 2009** - კახიძე ა. ბათუმი და მისი შემოგარენი ძვ.წ. I ათასწლეულში (ბათუმის ციხე). კრ.: *ბათუმი I*, ბათუმი, 146-52.
- კახიძე, ვაშაკიძე 2010** - კახიძე ა., ვაშაკიძე ნ. ფიჭვნარი III, ელინისტური სამყარო და კოლხეთი. ბათუმი-ოქსფორდი.
- ლორთქიფანიძე 2010** - ლორთქიფანიძე ოთ., ძველი საქართველო სტრაბონის გეოგრაფიაში. თბილისი.
- Лордкипанидзе 1976** - Лордкипанидзе Г. К истории древней Колхиды. Тбилиси.
- Braund 1994** - Braund, D. Georgia in antiquity. Oxford.
- Braund 2005** - Braund, D. Patterns of Pontic exchange. In C.Katsari and S.Mitchell (eds.), *The economy of Roman Asia Minor*, London.
- Braund 2005a** - Braund, D. Greek geography and Roman empire: the transformation of tradition in Strabo's Euxine. In D.Dueck et al. (eds.), *Strabo's Cultural Geography*, Cambridge, 216-34.
- Braund 2005b** - Braund, D. Polemo, Pythodorus and Strabo: friends of Rome in the Black Sea region. In H. Heinen and A.Coskun (eds.), *Roms auswaertige Freunde*, Goettingen, 252-70
- Kassab Tezgör 2012** - Kassab Tezgör, D. (ed.) Sinope, The Results of Fifteen Years of Research. Proceedings of the International Symposium 7-9 May 2009. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*. Brill. Leiden-Boston.

Arzu Öztürkmen
(Istanbul, Turkey)

REMEMBERING CONFLICTS IN A BLACK SEA TOWN: A MULTI-SITED ETHNOGRAPHY OF MEMORY*

From a folkloristic point of view, memory is a repertoire, a potential knowledge that we store, only to perform when we choose. The selective process that defines what to tell is in folklore a function of the performance context. Why we choose to tell a particular story depends on who listens to it and how it is situated within the performative event. From an archeological-historical perspective,¹ however, what we choose to preserve in our landscapes, archives and museums reflects choices made through historical-political processes. Within this framework, for an ethnographer in search of memory, there is an ongoing dialogue between narratives on what people remember and the material cultural context in which these narratives are produced.² This essay is an attempt at writing an ethnography of memory in a small Black Sea town, Tirebolu/Tripoli, whose material culture and demographic structure radically changed since the 1900s through the effects of war, harsh climate, forces of modernization, and nationalism. To sum up very briefly, communities in Tirebolu—Muslims and non-Muslims alike—have been displaced at different times, temporarily or permanently since the First World War. Displacement has been experienced since the 1900s in two different ways: (1) The migration and exile of non-Muslim communities (escaping from military service in the late 1800s and from the local militia in early 1910s); and (2) the period often referred to as *muhacirlik*, the temporary refuge of Muslim communities to Western Black Sea towns when the Russian army entered Trabzon (1916-1918).

Moving between different localities and communities in Turkey and in Greece and exploring different historical processes and performative contexts, this study has eventually evolved into a multi-sited historical ethnography of the town. In the

* *Author's Note:* The research for this paper was funded by the 2003 Middle East Research Competition Award, Boğaziçi University Scientific Research Projects, Code Number 02HB901, and the 1998 Alexander Onassis Public Benefit Fund Research Grant for Non-Greek Scholars. This study has also been supported by the GEBIP Program of the Turkish Academy of Sciences (TUBA). *Editor's Note:* this article is published: *New Perspectives on Turkey*, no. 34, 2006, 93-115.

¹ I use the term archeology as a discipline which studies material culture, including topographies and objects, without necessarily “digging up the past.”

² For a more focused analysis of the relationship between narrative and material culture, see Öztürkmen : 2003.

light of narratives collected both in Turkey and Greece and in pursuit of neglected relics, the present essay examines the mechanisms of memory among Tirebolites/Tripolitians on the past communities of their town, with an eye on their social, ethnic/religious and national conflicts, and otherification processes.¹

From the Pontic Kingdom to the Ottomans: A brief historical survey of Tripoli/Tirebolu

Black Sea history is a neglected domain of Turkish Studies. Significant historical research in the area began with interest in Byzantine art history² and has continued with interest in the Ottoman past.³ More recent works have elaborated on the regional dynamics of the Black Sea, including its geographical topography and its communities.⁴ Works with a particular focus on the local history of Tirebolu appeared only in the last decades.⁵

Marked by its thirteenth-century Genoese castle, Tirebolu was part of the sea route linking the Silk Road to Trabzon and İstanbul, at the time when the Genoese dominated the alum trade. The town was never a port-city like Trabzon, because its shores were very rocky. Yet, it was a main stop for ships due to its water sources. During the rule of the Greek Pontus Kingdom, it was a summer resort and a war-time refuge for the kings. The Turkic *Çepni* tribes began to settle in the area during the fourteenth century and Tirebolu was brought under Ottoman rule in the fifteenth century, during Mehmet II's 1461 campaign to Trabzon. It is after the conquest of Trabzon that Mehmet II moved to the West to bring the castles of Görele (Philokaleia), Tirebolu (Tripoli) and Giresun (Kerasus) under Ottoman control. Early historical records show that the Greek communities of Tripoli were initially contained within the castle and that the Muslim *Çepnis* were settled along the Harşit River as well as in the mountainous areas. Later, the number of Muslim settlements increased along the shores and the town cherished an active social life from the sixteenth through the nineteenth centuries. At the turn of the nineteenth century, the population consisted of roughly 60% Turks, 35% Greeks and 5% Armenians.⁶ These communities settled to a large extent in different neighborhoods of the town, though there would be occasional cohabitation.⁷ The local economy consisted mainly of hazelnut farming, but also of fishing and copper mining. Like their fellow merchants in Trabzon, Tirebolites conducted trade with Russian towns like Batumi and Sebastopol. The Black Sea trade was an important factor allowing the Ottomans to compete with the European-dominated Mediterranean trade until the eighteenth

¹I will refer to contemporary residents of Tirebolu as "Tirebolites," as they call their town Tirebolu. I will refer to the Greek refugees from Tirebolu as "Tripolitians," as they call their town Tripoli.

² Bijiskyan : 1969; Bryer & Winfield : 1985.

³ Lowry : 1981; Meeker : 1976.

⁴ Ascherson : 1996; Kardases : 2001; King : 2004; Özveren : 1996.

⁵ Milliex : 1970; Sakkas : 1957; Sümer : 1992; Yüksel : 2003.

⁶ Sümer : 1992.

⁷ For a more detailed description of neighborhood settlements, see the records of the Center for Asia Minor Studies, Envelope number 636, and Ibid.

century.¹ Later, the Russian influence over the Black Sea trade increased, mainly after the 1774 Küçük Kaynarca Treaty, leading finally to the Turco-Russian wars of 1877-78. This conflict reached its peak when the Russian army entered in Trabzon in 1916, putting the Ottomans into a difficult position.

The Russian connection was naturally more significant for the Greeks and Armenians of Tirebolu. Narratives archived in the Center for Asia Minor Studies in Athens reveal that, besides the commonality in Orthodox Christian faith, the Greek-Russian rapprochement of the early 1900s had begun much earlier. Greek and Armenian interest in Russian sites was directly related to their interest in escaping from tax and military duties set with the Tanzimat period, as much as in pursuing new business opportunities. Although sporadic migration had begun among the Greeks and Armenians of Tirebolu before the 1900s, the more drastic experience of displacement came with the First World War, when exile policies touched the non-Muslim communities of the town and when simultaneously many Muslim families escaped to Western towns, fearing a Russian invasion.

It is a rather difficult task to chronologically delineate the events of the early 1900s in their particularities in Tirebolu. The national grand narrative of the War of Independence often assigns Trabzon a central place, overshadowing the nuances related to other localities in the region. Tirebolu, for instance, fundamentally differs from Trabzon as a site, and its communities experienced more clashes than those in Trabzon following the Russian invasion. Today, there exist no written records dating back to the 1900s, because of a fire in mayor's office in which many property and citizenship records were burned. The local history of the town in that particular period, as documented with the help of written data, therefore has its own silences which can only be filled through oral history research.

Personal memory and memory research: Situating the ethnographer and her subject-matter

The ethnographic research on memory is undoubtedly a complicated domain. It involves not only the subject matter to be researched, but also the memory baggage of the researcher, which may include the impact of national education, nostalgia, or even at times, political activism. It is therefore important to ask where the ethnographer stands *vis-à-vis* the particular locality before engaging into such questions as "How does a nation remember?" or perhaps in this case "How does a locality remember?"

Since 1994, my research on the historical ethnography of Tirebolu has evolved in different phases. As my mother's native town, Tirebolu is a place and a culture to which I have regularly been exposed since my childhood, although I grew up in İstanbul. When I began a formal research project in 1994, my interest in the beginning was to try to understand the local concept of change through women's narratives. "Change" is a significant and pejorative term for the elderly in Tirebolu. In their words, Tirebolu is in its present state a fallen town, when compared to other

¹ Kasaba, Keyder & Tabak : 1986; Özveren: 1996; Tabak : 2004; Turgay : Fall 1993.

nearby localities, or to its late Ottoman and early Republican past. Most women depict their town in the past as a glamorous place, with interesting people, with enchanting female characters in particular. These narratives offer a strong contrast to the present look of the town. Except for the picturesque Genoese castle by the sea, the topography of the town has considerably changed, with the coastal highway cutting through the old city center. New apartment buildings, juxtaposed with ruined houses, dominate the image of a town in decline. The surviving relics, however, like memories, may sometimes become more precious than those in continued use, as David Lowenthal has once put it: “the discontinuity in their history focuses attention on them”.¹ Many narratives about old Tirebolu indeed refer to such relics, elements of material culture which have not survived, or which have passed unnoticed. Interviewees repeatedly refer to a theater building with special loggias, large mansions standing on columns in the sea and having elegant gardens, or households where women were engaged in painting or playing the piano or the violin. I was particularly interested in women’s stories about other women, displaying social hierarchies and the spatial boundaries that relate to these power networks. Women usually choose to tell stories of intriguing social dramas, in particular fights in domestic spaces (between brides and in-laws) and public spaces (in the *hamam* and the bazaar). They name heroines such as Vesile Hanım who would act similar to a local judge, or Hafız Zehra whose maid would accompany her in the streets with a stool for her to sit when tired. These narratives mostly focus on a sense of place,² but the fact that they also reveal references to past non-Muslim communities of the town inspired me to engage into a new research project on the memory of ethnic and religious relations. I launched a second project targeting this time the elderly male members of the community and tried to pursue how they remembered past ethnic communities. My assumption that men would be better informants on the political historical processes the town had experienced since the 1900s proved to be wrong, as many felt intimidated to be recorded on such issues and had concerns that their comments on notable families would affect their present relations.

This failure has led me to explore how the mechanisms of memory worked. Combining both research projects, I tried to look at the process of selectivity, how men and women remembered certain events while omitting others. Women talk about intimate secrets of other families, but never of their own, while men prefer informing me on their family origins or the first settlement patterns in their neighborhood. Women remember their oppressed lives in their youth, while men remember their youth as an epoch of careless freedom and a joyful mobility over the landscape. Women recall past social hierarchies which now men wanted to forget. Women can bluntly talk about traumatic issues surrounding Greeks and

¹ Lowenthal : 1988.

² The narratives show a direct relationship between the use of power among different classes of women and the physical access to different places within and outside the house (domestically, to the kitchen and the living room and, outdoors, to neighbors and family members in distant neighborhoods). The *hamam*, for instance, surfaces as the most important ground to display class and public power among women.

Armenians, while men enjoy talking about present-day politics and are reluctant to comment on past politics regarding ethnic or class conflicts. These mechanisms of memory reveal that Tirebolites had their own categories of remembering, referring to a variety of conflicts with social, ethnic/religious and even national implications. There is no doubt or denying that Tirebolu once had a multi-ethnic past, as many narratives revealed anecdotes illustrating the town's cultural domain shared by Turks, Greeks and Armenians. Although settled in different neighborhoods, this shared cultural domain included similarities in food, costume, social hierarchies, and cultural performances—such as weddings or the rite of spring, *Hıdırellez*.¹

Collecting Turkish narratives on the memory of past communities reveals categories of the ethnic/religious and social “others,” and brings forward a necessity to move beyond the Turkish national framework. Foremost, there are gaps in the course of events related to the displacement of Greek and Armenian communities during the 1900s. In addition, the change in topography makes it very difficult for the ethnographer to chase information on past Greek and Armenian settlements and properties. Information on Armenians in the Black Sea region is very limited in general.² My exploration of the particularities of the Armenian community in Tirebolu was not an exception. The only relevant source is the exile memoir of an Armenian orphan by the name of Tamama.³ The only Armenian name I could trace was David Ekmekçiyen, whom I knew to have survived the exile. I could not reach him or his descendants, if he had any, despite an announcement that appeared in the Armenian newspaper *Agos*. Compared to the small Armenian community of Tirebolu, sources on Greek Tripolitians looked however more promising. The project then evolved towards an examination of Greek Tripolitians' memory in written and oral accounts. I went to Greece to conduct research in the archives of the Center for Asia Minor Studies, where oral narratives of refugees from Anatolia have been stored since the 1920s. Among many folders concerning the Pontic Greek population who settled in Greece following the population exchange, there stands a comprehensive file on Tirebolu. I was also able to conduct oral history research among second-generation Greek Tripolitians in the Kallithea and Nea Smyrni neighborhoods of Athens. Doing ethnography in two different sites and moving between these two sites soon introduced me to the concept of multi-sited ethnography.

Multi-sited ethnography, as proposed by the seminal article of George Marcus, calls for a change in the traditional ways of doing ethnography, in the way we define the local, while mobility and circulation in the world system constitute new cultural formations.⁴ It mainly focuses on the impact of globalization on localities and proposes to ethnographers to explore localities in their continuities. Marcus's approach reminds us of earlier discussions on the ethnographer's role as an agent of

¹ See the records of the Center for Asia Minor Studies, Envelope number 636, and Yüksel : 2002.

² Research on the Armenians of the Black Sea region has usually been focused on the Hemşin village where Armenian continues to be the main language of the Muslim community. For more information, see Vaux : 2001.

³ Andreadis : 1993.

⁴ See Marcus : 1995.

transference. In his analysis of ethnic memory in autobiographical novels, anthropologist Michael M.J. Fischer has long ago pointed to the cross-cultural position of the scholar, with a focus on personal empathy, where one looks “in the other [for] clarification for processes in the self.”¹ What Fischer has suggested is in fact “a reading of ethnographies as the juxtaposition of two or more cultural traditions and paying attention both in reading and in constructing ethnographies to the ways in which the juxtaposition of cultural traditions works on both the conscious and unconscious levels.”² Fischer’s elaboration of Michael Arlen’s *Passage to Ararat* (1975) has displayed such transference mechanisms of ethnicity in the Armenian diasporic community. However, the multi-sited ethnography approach, as developed by Marcus, moves the concept of transference between the ethnographer’s own culture and that of the locality she studies towards a questioning of place as the site of this encounter, where the boundaries are no longer constant. An ethnographer of memory, dealing with narratives of local knowledge of past communities, by the same token, explores spatial continuities as much as these transferences. Coming back to the case of Tirebolu, moving between narratives and relics, one questions how one triggers the other. Discontinuities in the topography and material culture in Tirebolu undoubtedly raise curiosity about the local knowledge of past ethnic communities. Place names—such as *Ermeni Mezarlığı* (Armenian Cemetery), *Kirseburnu* (The Church Cap), *Gogor Bahçesi* (Gogor’s Garden), *Todor’un Yeri* (Todor’s Place), *Yani Yeri* (Yanni’s Place), and *Tabya* (the Greek Tombs)—figure in the collected narratives and indicate communities which are no longer there, urging the ethnographer to search for their traces in time and in new settlements.

A survey of material culture is therefore an inevitable component of memory research, in that it displays what has been historically neglected, destroyed or preserved, transferred and exhibited in a particular community. One should remember here that, as much as the surviving architectural relics, objects and their trans-generational transmission also give us an idea about the paradoxical value systems communities develop about one another over time.³ As Dan Rabinowitz has showed in his analysis of Nazareth as a negotiated place between Palestinians and Israelis,⁴ the meanings that communities assign to places are subject to change over time. A church building which survived until 2002 in the center of Tirebolu is a case in point, illustrating such shifts in meanings allocated to a particular place. Today, it is hard to determine whether this church belonged to the Greek or the Armenian community of the town. After the foundation of the Republic, many churches whose community did no longer exist were sold to private owners as vacant property (*emval-i metruke*). This church was also sold in the early Republican years to a Turkish entrepreneur, who used it as a wedding hall and a

¹ Fischer : 1986, 200.

² Ibid.

³ To give a brief example, the Turkish memory about the Russian invasion of the Eastern Black Sea may be very negative, while a porcelain cup brought from Russia is kept as a precious souvenir for many years.

⁴ Rabinowitz : 2001.

movie theater, a place which would take a central place in the childhood memories of early Republican generation of Tirebolites. Later, it changed hands and was left unused, deteriorating over time. A rising businessman finally bought the building to demolish it overnight in 2002 to build a shopping mall, without causing much discussion about its disappearance. When its religious meaning vanished in the 1900s, the church took on new functions and meanings during its Republican context, which in turn have also vanished with the newly rising business trends of the town.

Nearby localities and the Russians: Remembering the “others” of the empire

The category of the “ethnic other” which now dominates our scholarly interests and analyses is in fact a historical construction in need of further examination. For the late eighteenth century residents of Tirebolu, knowledge about the ethnic origins of their neighbors would be a natural element of local knowledge. In other words, they knew whether their neighbors were of Circassian, of Turkic, Georgian, Greek, or Armenian origin, but they probably assigned more importance to differences of class and social status, or to differences *vis-à-vis* other localities. In search of memory of “the ethnic others” in Tirebolu, one first has to understand the different phases of the historical process of otherification, namely before and after the rise of an awareness on ethnic/religious issues at the turn of the nineteenth century. Narratives collected from both sides, in Greece and in Turkey, reveal foremost a strong sense of belonging to the place itself, with expressions of sharp differences from other nearby localities—such as Espiye, Görele, Giresun and Trabzon.¹ Görele and Espiye are associated with peasant culture, denoting resentment over their progress during the Republican era. Giresun and Trabzon, however, have always been marked as elite places. Trabzon was the unrivaled commercial center, a place where the Tirebolu elite would visit before weddings to buy gold and textiles. When compared to Tirebolu, the people of Giresun are remembered as more open-minded, civilized, good-mannered, having a tasteful life style. As expressed in a folk saying, *dalda findığı satarlar, sefalarını atarlar* (they would sell raw hazelnut on the branch, they would enjoy their pleasures), they are usually framed as spending more money on entertainment. Connections to Trabzon and Giresun signify in the Tirebolites’ memory the presence of a provincial elite who distinguished their town from other nearby peasant localities, such as Espiye

¹ The Republican memory of such differences is related to the issue of administrative units, *vilayet* or *ilçe*. Giresun and Trabzon, as opposed to Tirebolu, for instance, are acclaimed as *vilayets*, cities, having their own governor, state hospital, public schools, military garrison and so forth. Although it was a developed town of the Ottoman era, Tirebolu is not administratively acknowledged as a city and is linked to the Giresun government through its relationship with the central state. Trabzon was historically a commercial and administrative center, and the location of Tirebolu between the old town of Trabzon and the new town of Giresun has condemned it to a lower position in the administrative apparatus. Some of the coastal villages like Espiye and Görele which were historically administered through Tirebolu rose to the same administrative status during the Republican reorganization.

and Görele. Espiye used to be a village, a source of malaria with its ill-guarded rice fields. No matter what, they could “expand,” but “not develop” (“*genişledi, ama gelişemedi*”).

The memory of otherification through nearby localities is also a matter one can observe among the Tripolitians settled in Athens. As they migrated to Greece beginning in the 1920s, Tripolitians experienced discrimination from other migrants from the Black sea. They remember very strongly how other Pontics put Tripolitians down and produced jokes about them, characterizing Tripolitians as “sillier” or “foolish,” a simulation of the Laz character in Ottoman ethnic humor. The Tripolitian community also disdained migrants from Trabzon, who under the Russian protection suffered less than Tripolitians during and after the First World War and did not experience exile like the Tripolitians did.

The Russians constitute another dimension of otherification for the Tirebolites in the Ottoman context. In today’s Tirebolu, the Turkish memory of the Russians manifests itself mainly in two ways. The first is a bitter memory: the Russian invasion of Trabzon between 1916 and 1918 caused the *muhacirlik* phenomenon. This stream of Muslim migrants to Western Black Sea towns is an important part of a repertoire of family stories of hunger, death of the elderly, and difficulties in child birth. Tirebolu was in fact the town where the Russian expansion stopped at the nearby Harşit River. By then, many Muslim families had left the town, which was bombarded from the other side of the river as well as from the sea. The second memory is more related to the complexities of the concept of change, a significant and pejorative term in Tirebolu. For the elderly, Tirebolu is now a fallen town, when compared to the actual state of other nearby localities, or to its late Ottoman and early Republican past. Nostalgia for the past often surfaces through narratives that emphasize the town’s regional importance as an active port and its prosperity at the turn of the nineteenth century. There, the memory about the Russians emerges as a positive one. Trade with Russia, where dowry gold, chinaware, or blocks of wood were exchanged mainly for hazelnuts, constitutes the highlight of the Ottoman past. Such narratives confirm Üner Turgay’s account of the established Turkish brands in the Black Sea trade with Russia.¹ Some Tirebolu families had successfully set up reputed trademarks in Russian circles, like that of Osman Çenteler’s father’s M.N., referring to “Mustafa Niyazi.”

The bitter memory of the *muhacirlik* experience has nevertheless been what Tirebolites have kept in their memory when it comes to remembering the Russians.²

¹ Turgay : 1993.

² This memory was later revived in the 1990s, with the opening of frontiers which had remained closed for half a century because of the Cold War. Like in many other Turkish towns, a whole generation of Tirebolu people was born into a nation-state and had never experienced regionalism at large, hearing about it only through family narratives. The flow of population from former Soviet Union countries and the opening of the so-called “Russian Bazaars” created a new and unregulated encounter between local residents and groups coming from the ex-Soviet states. Many Tirebolites were exposed for the first time to their regional neighbors, welcoming their suitcase trade on the one hand, yet reacting fervently against the so-called “Natasha phenomenon,” the prostitution associated with their arrival, on the other hand. The local response to regional change became thus a confusing experience for Tirebolu and its people. Tirebolu, on

As part of the *muhacirlik* memory, a folk song surviving in the local folklore gives us a hint of the deep emotions concerning past encounters with the Russians:

This *muhacirlik*, now, crippled me down
My home in Polathana, I want it back
Cruel Moskof (Russian) burned it down,
He burned my home, and destroyed it all.¹

Alessandro Portelli has long ago called attention to the persistence of folklore in remembered accounts. That such folkloric forms survive in contemporary Tirebolite memory confirms in a way Portelli's suggestion that "folklore no longer appears as the residue of an archaic past, but rather as contemporary, constantly renewed product of the permanent disruption of the culture."²

Remembering Greeks and Armenians: Initial conflicts inside the community

While nearby localities and the remote Russian image constituted the main domains of otherification in Tirebolu during Ottoman times, this began to change in the region with new conflicts and new rapprochements. The affinity between Greeks and Russians held a significant place in this change, as it presented a threat to the long-established social order under Ottoman rule. Nationalist movements were on the rise and had a growing impact during a process of war which had begun with the Turco-Russian War of 1877-78 and continued with the Balkan Wars in 1912-13, World War I and, finally, with the Turco-Greek War of 1920-1922. Tirebolu then was a small but well-informed locality, and many of its young male population were drafted into the military on different war fronts, including Gallipoli and Pozantı. The center of the town was directly affected by the news and the political mobilization, while the surrounding mountain villages realized the coming of an ethnic clash much more slowly. In an account of her mother's memoir, Thea Halo narrates this process of change from the perspective of a Greek village girl who lived through a bitter transition from a secure, happy farm life towards ominous rumors of ethnic conflicts.³

Although the process of ethnic otherification and clash deeply affected and changed the multi-ethnic demography and material culture of Tirebolu, the memory of this change is rather weak in both on the Greek and the Turkish side. Most narrators can not recall the factual details of the conflicts. Both sides remember some individual facts as anecdotes—the burning of a church or the betrayal of a friend—but they can not recall how these individual events were connected to one another. In other words, there are many gaps between the causalities in the events that led to the breakdown between the two communities since the 1910s. In Michael

the one hand, economically needs access to the region at large, as the national center can not fully support its needs and expectations, and on the other hand, it needs to revive its collective memory regarding to that region, in order to adjust to a new regionalism. See Öztürkmen : 2005.

¹ *Bu muhacirlik şimdi de бүктü belimi / Ben isterim Polathanadaki evimi / Yaktı da zalim Moskof, yaktı da yıktı evimi.*

² Portelli : 1991, 160.

³ Halo : 2001.

Frisch's terms, as "more history," narratives collected from both the Greek and Turkish sides are quite satisfying. Frisch conceptualizes the oral historians' approach to their subject-matter as "more history" and "anti-history." "More history" refers to revealing hitherto undocumented or unrecorded aspects of the past. "Anti-history," on the other hand, refers to the oral historian's interest in challenging the established categories and domains of research in history.¹ The first-generation narratives of Greeks of Tirebolu, archived in the Center for Asia Minor Studies in the 1940s and 50s, are particularly informative in historically imagining the topography and the material culture of the town during its multi-ethnic times. The narrators gave detailed accounts about the location of the churches, shops, schools, and administrative offices. The first-generation narrators also talked about the exile's particular date (November 16, 1916) which is not a marked date for today's Tirebolites. Narratives collected from second-generation Greek Tripolitians are informative about another undocumented aspect of their migrant past: their discrimination among other Pontic Greeks as being "ill-mannered" or "silly."

On the Turkish side, the memory of the 1900s points to different phases of a more general regional history. This memory consists of references to the Armenian and Greek exile, the *muhacirlik* experience, the effects of the local militias, and the official population exchange between Greece and Turkey in 1923. All these different phases of recent history are however remembered as *one major conflict* between Muslims and non-Muslims. When asked, the narrators could put these phases neither to exact dates, nor in a chronological order. This is in fact a major critique coming from conventional historiography and challenging oral history: oral accounts are not valid or reliable sources of the past. Following Michael Frisch's framework, one can perhaps remember here that, as much as oral history may be a tool for "more history" or "anti-history," it primarily pursues the question of how communities assign meanings to what they reserve in their repertoire of memory, or in many cases how their silences can be interpreted. In other words, oral history takes the performance of the narrative as a *fact* and examines its significance in the present context in which it is produced. As Alessandro Portelli powerfully summarizes, "oral history tells us less about *events* than about their *meaning*."² In that regard, what narrators remember and what they do not remember gives us important clues on how a particular community situates itself *vis-à-vis* its past.

Besides the fact that most narrators can not recall the factual details of the conflicts, nuances of ethnic differences are also dismissed. Today's Tirebolites use the terms "Greeks" and "Armenians" interchangeably, often mixing them with one another (telling the same story with a character that is sometimes Armenian, sometimes Greek, or essentially referring to the religious concept of "*gavur*," the "infidel," regardless of their ethnicity). One should also add that the terms "Turks" and "Muslims" are also interchangeably used in Greek narratives. These second-hand narratives are retrospectively constructed stories, told within a nationalist

¹ Frisch : 1990, 186-87.

² Portelli : 1991, 50.

framework with a century-long history of separated nation-states for both Greece and Turkey. As highlighted in the previous section, one can easily imagine that Tirebolites in the Ottoman context would have closer knowledge about the ethnic origins of their neighbors. With their sense of belonging to their locality, they could frame nearby localities and the remote Russian presence as “outsider” to their local knowledge.¹ Within their own local community, however, their perception of class and social status would be the primary element to establish a sense of “otherness.” Before any such concept as “national,” “religious,” or “ethnic other” had been constructed throughout the nineteenth century, the relation between the powerful landlords, the *agas* (be it Greek or Turkish), and the peasants was probably the main parameter of a local sense of otherness.² Narratives about “the others” here should therefore be read through the filter of the changing concepts and perceptions of the nineteenth century.

In the aftermath of the wars, however, perceptions on the Greeks and Armenians changed. In the case of Tirebolu, narratives about Greeks and Armenians usually surface in the form of *muhaçirlik* stories which center on three main themes. The first of these themes consists of the hardships and deprivation the fleeing Turkish Muslims experienced during the migration years. This theme appears in a folk song mentioned above. *Muhaçirlik* folk songs are in fact a widespread genre in the region, consisting of different variants.³ The second theme relates the cooperation of the Greeks with the Russians, a theme which also entered local folklore as expressed in the following rhymed narrative where Greeks sent a message to the Russians when Tirebolu’s Muslims began to vacate the town:

They said: ‘Come!
What they burn are bushes,
What they eat are corn,
What remains back are widows!
Don’t wait, come,’ they said.⁴

A second-hand narrative about Tirebolu’s well-known Armenian merchant David Aga illustrates the same theme as an anecdote. Apparently, David Aga was in Batumi when the Russian army occupied Trabzon. Following the Russians, he arrived at Trabzon, where he met Hasan the Porter, another native of Tirebolu.

¹ Geertz : 1983.

² This issue was not only a case for Pontic Greeks, as confirmed by the narratives of the Center for Asia Minor Studies, but also for other mixed Ottoman communities, like the Cretans. See Stathakou : 2000.

³ The variant in Trabzon is as follows: *Trabzon’dan çıktım başım selamet, Çavuşluğa geldim koptu kıyamet. Anam ile yarım Hakk’a emanet Kafir Urus yaktı yıktı evimi Muhaçirlik büktü belimi.* A similar *muhaçirlik* son also appears in Erzincan folklore, depicting the migrants escaping from the Russian invasion of Erzurum: *Erzincan’a girdim ne güzel bağlar / Erzurum’a vardım dumanlı dağlar / Elleri koynunda bir güzel ağlar / Oy anam anam hallarım yaman / Yüce dağ başında çadır açarım / Nazlım seni burdan alıp kaçarım / Kahve bulamazsam kenger içerim / Oy anam anam hallarım ağlar / Anama söyleyin lamba yakmasın / Çuha şalvarıma uçkur takmasın / Oğlum gelir diye yola bakmasın / Oy anam anam hallarım yaman.*

⁴ *Rumlar haber yollamışlar, harb oldu diye burası boşalmış: “Gelin, Yaktıkları çalı, Yedikleri darı, Geriye kalan dul karı, Durmayın gelin” demişler!*

Hasan reported that David, walking past the Russian soldiers, showed his tongue and mocked him.

More dramatic anecdotes, mostly told by female narrators, convey moments of separation, which constitute the third theme one encounters in *muhacirlik* stories on the memory of Greeks and Armenians. Narratives of traumatic moments, such as the particular moment of separation from a neighbor, make up an important part of that memory. These narratives are performatively told with a sense of engagement, but remembered with a sense of distance. In other words, they are told with a sense of ease, almost as obvious events, accompanied by a sense of acknowledgement of the drama embedded in them, and then followed by statements of pity and justification. Narratives of traumatic moments of separation usually begin with stories of good neighborly relations and then focus on that particular moment usually heard from parents or grandparents reporting the departure of their neighbors: “Hatçanım, Hatçanım,” one narrative goes, “don’t you eat our eggplants, we go to the mountains, we’ll come back, don’t you break in into our garden, don’t you eat our eggplants.” And the narrative continues, “Later they did not come back.”¹ The second narrative is more dramatic: “‘Rahimanım, Rahimanım, hide me, hide me, they are taking us away.’ My grandmother was scared: ‘I was scared, how could I hide her, the government would burn me too,’ she used to say.”²

The government referred to is of course Topal Osman, about whom Tirebolites often express mixed feelings. Topal Osman is a controversial character in Turkish national history. As the leader of the local forces of the Eastern Black Sea area, he was close to the national resistance led by Mustafa Kemal, but was also let off later. In the beginning, Osman targeted the Russian invasion, and later extending its impact to non-Muslims and Muslims who helped them. One such narrative illustrating mixed feelings about him begins with a reservation about this controversial figure: “Osman Ağa was the king of this area. He could cut and hang at his own choice, and nobody questioned him. He is this one type, a villain, his brother Hacı Efendi was a pure gentleman.”³ Later, the same narrator legitimizes his actions: “However, he cleaned up Giresun from the Greeks; there was not any other way that they would leave. Most of them fled at night, renting boats ... Could you ever tell your opinion, everybody kept silent.”⁴

The rhetoric of justification is also revealed in one of the very few first-hand narratives I was able to collect in Tirebolu. This woman, whose father personally knew Topal Osman, remembers very clearly how her childhood friend Maria had one day disappeared. One day, after breakfast, she went as usual to her friend’s house and called “Maria, Maria!” Then she saw that the front door was open, and as

¹ “Hatçanım Hatçanım, sakın patlıcanlarımızı yeme, biz yaylaya gidiyoruz dönüp gelicez, sakın çitimize girme, patlıcanımızı yeme!” Sonra dönmemişler.

² “Rahimanım, Rahimanım, sakla beni sakla, bizi al da gidiyolar.” Annanem korkarmış: “Korkardım, nasıl saklim, hükümet beni de yakardı” derdi.

³ Osman Ağa buranın kralıydı ... Astığı astık kestiği kestik, soran yoktu ki ona. Bir cadı çıkmış bu, kardeşi Hacı Efendi haza beyefendi idi ...

⁴ Mesela Rumlardan temizledi Giresun’u, Rumlardan çıkacağı yoktu ki! Gece kaçtılar çoğu, motor kiralayıp ... Düşüncesini söyleyebilir mi, herkes sustu!

she walked in, she saw that the furniture of the house was in a state of chaos. Scared, she ran away. Despite her young age, she was aware that something unusual was happening in the community. Along with other children, she quickly realized that the family had gone for good. Another story vividly kept in her memory refers to Aunt Bini. Bini (Despina) is the Greek heroine of a story about a controversial Easter dinner (*kızıl yumurta cemiyeti*). The hosts had apparently invited her father with the intention to kill him. Protected by Aunt Bini, he was able to escape. In telling both stories, the narrator remembered her Greek friend and aunt with deep sympathy: “We called her Bini Hala,” she said, “together, we would eat at her house, and she would eat in ours ... Even now, I love her like Aunt Bini. So was Maria, so was Eliza.” She nevertheless finally chose to side with her father, who used to say “Had we not done this to them, they would have done it to us.”¹ The deep sense of distrust rooted in the clashes of the early 1900s overpowers all other memories. One should also remember here the effects of the state-controlled national education for both Greek and Turkish sides. Until very recently, history textbooks boosted a nationalist framework by constructing a grand narrative about each country’s national independence.

As for the Greek memory of Tirebolu, two different sources reveal two different sets of emotions. When one looks at the narratives of the first generation of migrants, collected between 1948 and 1957 and archived in the Center for Asia Minor Studies, one can still see a very strong sense of belonging to their native town. The narratives give a comprehensive account of the town’s topography and material culture. In many cases, the interviewees drew maps, described the administrative and educational system, and narrated social rituals and entertainment forms. A continuing local identity and sense of belonging to Tirebolu dominated their overall discourse.

The first-generation narratives stored in the archives of the Center for Asia Minor Studies are also very interesting in reflecting the spirit of their time in terms of their articulation of Greek national historiography.² Tatiana Milliex, the researcher in charge of collecting narratives from Tirebolu refugees believed, like many of her contemporaries, in the continuity between ancient and modern Greeks. She therefore underlined this aspect in her comments about her informants. The Pontic use of white clean sheets on the traditional *sedir* seats, or their strong sense of pride was interpreted as true Hellenistic characteristics.

The second-generation Greek narratives, however, focus more on the sense of displacement than on belonging. They usually focus on the adjustment problems of the Pontic community in mainland Greece. There, narratives voice a two-layered discrimination that the Greeks of Tirebolu had to face, first among other Pontics from Giresun, Trabzon, Samsun, and, second, among mainland Greeks who despised them because of their heavy Pontic accent. Despite continuities of food, physiognomy, body language, and local terms and sayings, the second generation of Tripolitians—settled in Athens—have now formed a new local identity, for which

¹ *Biz yapmasak onlar yapacakmış.*

² For a critical analysis of these archives, see Papailias : 2004.

Tirebolu holds an important but partial place. They have established a well-organized community, with a social aid association, a coffee house, and a memorial monument in the local cemetery. Their new locality in the Kallithea and Nea Smyrni quarters in Athens undoubtedly carries elements of the Pontic heritage, nevertheless, it is more Athenian than Tripolitian. In expressing their relations to the Turks, one can observe that both first- and second-generation Greek narratives are, in their own turn, as paradoxical as the Turkish ones. Dramatic images of exile (pregnant women who died, mothers who left one child behind, people freezing to death in winter) naturally carry a sense of bitterness, juxtaposed with notes on “good Turks,” such as a good neighbor or a good-hearted captain who helped them escape. George Marcus links these juxtapositions to the nature of life history analysis. “Life histories,” Marcus states, “reveal juxtapositions of social contexts through a succession of narrated individual experiences that may be obscured in the structural study of processes as such. They are potential guides to the delineation of ethnographic spaces within systems shaped by categorical distinctions that may make these spaces otherwise invisible.”¹

The invisible and the silence are both pillars of memory, central to oral history research. In her analysis of narratives of illiterates, Mercedes Vilanova discusses the nature of the process of remembering and telling as a performative choice of the interviewee during the encounter with the researcher. She observes that “the past as remembrance buried in consciousness may or may not be shared” and that interviewees can end the dialogue “when the challenge of sharing their experience became overwhelming”.² One major task of the ethnographer of memory becomes then to search for these particular themes and issues that overwhelm the interviewees. Through various interview processes both in Tirebolu and in Athens, I could observe a variety of different attitudes, national and gendered, towards different topics. As mentioned earlier, second-generation men in Tirebolu avoided talking about the memory of ethnic communities, a topic which could cast a shadow on the origins of their properties or on the linearity of the grand national narrative. In Athens, second-generation male Tripolitians particularly focused on the politics of ethnic clashes, as a genesis narrative of their existence in Athens. In Tirebolu, men were extremely careful in talking about past social class conflicts. As many of the prominent families are still around, they do not like to risk their settled relationship patterns in the dynamics of their small community. Those in Athens, however, do not hesitate to severely criticize past social classes, as the hierarchies have changed in the new settlement and through the migration experience. In Tirebolu, if men choose to be silent on ethnic or class conflicts, women kept silent on family matters and secrets. There is a definitive social code requiring women to keep family information to themselves; however, the researcher can learn this information from other women. There are also obvious differences in remembering trauma. Women in Tirebolu could speak about trauma as a remote past experience. In Athens, even for the second generation of Tripolitians, the recounting of trauma

¹ Marcus : 1995, 110.

² Vilanova : 2005, 68.

was a cathartic moment.

Remembering social conflicts: Silences and emphases

If Turks and Greeks agree on one thing in Tirebolu's past, it is their opinion about the dominating landlord system (*ağalık*). Muslim or non-Muslim, both communities produced narratives about social hierarchies, leading families, and the consequently emerging conflicts between upper and lower classes. One Turkish narrator transmits a story he heard from his father: Returning from fishing, the father met his *aga* on the road, and without explanation the *aga* confiscated the fish just caught. The Greek memory about the powerful Mavridi family, known to be the wealthiest of the Greek community, is also a bitter one. The narrative of how the Greek and Turkish *agas* sided in the way they treated the peasants expresses a common sense of resentment. The Mavridis, for instance, were good friends with the Hacıeminoğulları family, one of the dominating Muslim *aga* families of Tirebolu. When ethnic conflicts increased in the 1910s, the Mavridi purportedly ran for help first to his prominent Muslim friend instead of to his fellow Greeks. The story is now told in Greek circles as a lesson to know whom to trust.

The Greek side also offers narratives of fallen powers. The Mavridi family, for instance, who was in charge of education and administration in the Greek community throughout the nineteenth century, has lost its status in their new settlement in Athens. Despite my eager pursuits of a descendant from that family, I observed that the family did not leave a legacy in the Tripolitian community in Athens. When I asked for the possible reasons for this shift, the community leaders in Athens said that Tripolitians of lower-class backgrounds had done better when they moved to Greece, whereas families like the Mavridis ended up poorer, since they lacked skills or artisanry to earn a living in the chaotic adjustment period.

The memory of oppression by a particular social class in the Turkish case emerges strongly in women's narratives in the context of the public bath, the *hamam*. The *hamam* held a central place in Tirebolu women's social life, as it offered a legitimate public space to bring together women from different social status on a regular basis. If not weekly, then at least every two weeks women went for a long bathing session for which preparations would be made in advance. Some notable families traditionally reserved the whole *hamam* on special occasions, such as weddings or the return from their summer mountain visits. They also had their own informally reserved spots. One narrator recalled the loud announcement of the *tellak*, the *hamam* keeper, who would wait for the prominent women to come to start the session. "Is Rabia Hanım here, has Azize Hanım come, has Muteber Hanım come?" she would shout, and add "Put the fire on! Put the fire on!" The narrator regrets today that she complied with these silent rules and did not challenge them: "We paid the same money, they paid the same money. What was it all about? And we were ignorant too, this was a time of the wealthy, and we respected them."

Such oppression coming from a particular social class, many Tirebolites report, lasted until the 1950s, changing only after the Democratic Party's coming to power. "Then," a narrator asserts, "a rich boy couldn't beat anymore a poor boy;

that was so simple, he could not do it anymore.” It is ironic to observe that the conflict between different social classes has been transferred in the post-1950s to a new conflict between the established townspeople and the newcomer villagers. Most local notables who have migrated to big cities since then have handed over the management of their lands to villagers who would collect the hazelnuts and share the revenue with the owners. Over time, many of these villager-managers bought these lands from the notables, and some earned capital in foreign countries (mostly Germany and Holland) to come back to Tirebolu to build spectacular new houses and open new businesses (furniture, textiles, washing machine shops, supermarkets, or inter-city bus lines). In one shop-keeper’s words, “the townspeople sold their fields and houses, left the town. Who was the buyer? The peasant! [...] We are accustomed to eat, to dress up; they, on the contrary, as they do not eat, they do not spend the money, they save.” The class conflicts between the powerful *aga* and other locals of lower status have now been transferred to another conflict between the townspeople as the real residents and the migrant peasants. This is an interesting shift in the present community: In the same historical process during which the Mavridi family lost its status in Athens, the sons of lower class farmers or artisans in Tirebolu have now gained a higher status as the real townspeople of Tirebolu.

Between changing localities: Ethnographer as circumstantial activist

Trying to collect narratives of the past at both sites, we relate to localities which have been altered since the early 1900s. Both in Tirebolu and in Kallithea, topographies of the early 1900s have radically changed (no more churches in Tirebolu, no more parangas in Kallithea). To quote Marcus, “multi-sited fieldwork is [...] conducted with a keen awareness of being within the landscape, and as the landscape changes across sites, [in my case, across time as well], the identity of the ethnographer requires negotiation.”¹ Here, Marcus points to another shift in multi-sited ethnography, which concerns a movement between the academic site and the field site. The changing dynamics of doing fieldwork is remarkable. With the increase in communication and transportation, our informants are now more informed, having their own expectations, prejudices and, at times, knowledge of their legal rights. Here, the concept of multi-sited ethnography calls attention to the shifting role of the ethnographer as an agent moving between different sites, negotiating between his/her roles and subjectivities. This shift of site is partly about our responses as scholars to the raised awareness of our informants. Moving between different field sites with our academic identity puts another liability on the shoulders of the ethnographer. Focusing on the mechanisms of memory at different field sites opens also a way for a dialogue via the ethnographer who moves between these sites. This is how multi-sited research approach benefits historical ethnographies as well. Having an idea about how the mechanisms of Turkish memory operate sets the framework for questions to be pursued on the Greek site. My narrative of my visit to Greece sets another frame in the research pursued in

¹ Marcus : 1995, 97.

Tirebolu. The ethnographer who moves between the sites becomes an informant for both sides, a heavy responsibility which Marcus defines as “circumstantial activist.”¹ In Tirebolu, I often find myself interviewed about the future development of Tirebolu and Turkey in general. As a scholar, I am asked for my opinions about daily politics. To Kallithea, I bring news and gift items from Tirebolu. There, I am also framed as a scholar, funded by a prestigious Greek institution (The Onassis Foundation), often accompanied by respectable Greek scholars, but also as a Turkish volunteer to listen to the Greek version of the events. Here, the negotiation goes on at various levels of involvement and commitment, and in different localities. My own position between these sites requires multiple sensibilities, such as acknowledging the trauma of displacement and loss on both sides, or the threat of extreme nationalism coming from both sides. It would be rather optimistic to think that these processes of encounters could have an impact on future narratives of the past. But they certainly influence the narrative that the ethnographer will produce about her research. To construct a fair discourse respecting the multiplicity of sensibilities at many levels, the ethnographer turns back to her own memory of research and human relations she has built through the process.² Her position may not always be the transmitter of forgotten memories, but an adviser for future plans in both communities in Tirebolu and in Athens. Tripolitians in Athens have plans to visit the lands of their grandparents where the ethnographer can act as a local guide. In Tirebolu, the ethnographer in pursuit of past memories, old houses and material relics may find herself confronted or criticized when acting as the guardian of old things. The restricting topography of Tirebolu demands sustainable development as much as preservation. The new population of the town asks for material change and a better life, including apartment buildings resistant to the humid climate, with central heating, parking areas, play grounds, and parks. In her position of temporary passenger, the ethnographer usually finds herself challenged in taking a stance *vis-à-vis* the town’s new demands and her attachment to the old.

To the people of Tirebolu, their Greek and Armenian heritage is now a remote past. The absence of these communities may appear only normal, but fortunes made by acquiring their abandoned property are considered suspect. The remaining relics are neglected, but their memory is kept and transmitted. The church bell which used to mark the top of Ayana Hill is now missing and missed, as it continued to be a picnic site for the Muslim Tirebolites even after the departure of the Greek community. Old place names continue to be part of daily conversations. Terms such as *Ermeni Mezarlığı* (Armenian Cemetery), *Kirseburnu* (The Church Cap) and

¹ Ibid.: 98.

² An extreme case was experienced by anthropologist Adrienne Kaeppler, who had conducted research on Tongan ritual dance organized for the King’s coronation in the mid-1960s, see Kaeppler : 1967. Her involvement with Tongan culture and society has continued since then, in particular after she became the curator of the Smithsonian Institute for Polynesian Studies. In the 1990s, the King of Tonga asked her help in preparing a ceremonial for the commemoration of the coronation, where ritual dance needed to be performed. Apparently, locals did not exactly remember this old ritual dance, and Kaeppler assisted them as the main tradition bearer to transmit this local knowledge.

Tabya (the Greek Tombs) have survived. Narratives about past communities collected in two different countries are both retrospectively constructed and re-contextualized within the frame of the nation-building experience. Unfortunately, there is not much chance to compare first-generation narratives from the two sides. Research in the Greek archives at the Center of Asia Minor Studies reveals narratives of belonging and attachment to the locality itself as a place, but also as a multi-ethnic community. The only narrative I have been able to collect from a first-generation Turkish lady also confirms this attachment to the multi-ethnic communal structure.

Narratives collected from the second generation, however, show a distance from that attachment in different ways. On the Greek side, a sense of belonging to Tirebolu as a place did fade out with the transition from migrant status to the status of an established Greek citizen, of a modern Athenian now proud to host the Olympic Games. On the Turkish side, the old topography has been replaced with new sites: where once was a Greek neighborhood is now the Republican Park with a dance platform in its center, built in the 1930s as a new place to celebrate Republican reforms. As observed so well by Michael Fischer, “ethnic memory” is after all a “future, not past, oriented” phenomenon.¹ Greek Tripolitians are now urban citizens when compared to their provincial Tirebolite fellows. The stance of both communities *vis-à-vis* their state seems to have evolved in two completely different directions. The story of Greek Tripolitians is one of adjustment and accommodation to a new national order. That of Turkish Tirebolites reveals resentment over the fallen status of their town during the Republican years. Various stages of the past have operated in a cumulative way and have undoubtedly shaped and redefined the local knowledge of past community structures.

References :

Andreadis : 1993 - Andreadis, Yorgo. *Tamama Pontus'un Yitik Kızı*. İstanbul: Belge Yayınları.

Ascherson : 1996 - Ascherson, Neal. *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism*. London: Vintage.

Bijiskyan : 1969 - Bijiskyan, Minas. *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, 1817-1819*. Translated by Hrand Andreasyan. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Bryer & Winfield : 1985 - Bryer, Anthony, and David Winfield. *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*. Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Fischer : 1986 - Fischer, Michael M.J. "Ethnicity and the Postmodern Arts of Memory." In *Writing Culture: The Politics and Poetics of Ethnography*, edited by

¹ Fischer : 1986, 201.

James Clifford and George Marcus, 194-233. Berkeley: University of California Press.

Frisch : 1990 - Frisch, Michael. *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: State University of New York Press.

Geertz : 1983 - Geertz, Clifford. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.

Halo : 2001 - Halo, Thea. *Not Even My Name: A True Story*. New York: Picador.

Kaeppler : 1967 - Kaeppler, Adrienne L. "The Structure of Tongan Dance." Ph.D. Dissertation, University of Hawaii.

Kardases : 2001 - Kardases, Vasilis. *Diaspora Merchants in the Black Sea: The Greeks in Southern Russia, 1775-1861*. Lanham: Lexington Books.

Kasaba, Keyder & Tabak : 1986 - Kasaba Reşat, Çağlar Keyder, and Faruk Tabak. "Eastern Port Cities and Their Bourgeoisies: Merchants, Political Projects and Nation-States." *Review* 10 no. 1 (Summer 1986): 121-35.

King : 2004 - King, Peter. *The Black Sea: A History*. Oxford: Oxford University Press.

Lowenthal : 1988 - Lowenthal, David. *Past Is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lowry : 1981 - Lowry, Heath. *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583*. İstanbul: Boğaziçi University Press.

Marcus : 1995 - Marcus, George. "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography." *Annual Review of Anthropology*, no. 24 (1995): 95-117.

Meeker : 1976 - Meeker, Michael. "Meaning and Society in the near East: Examples from the Black Sea Turks and the Levantine Arabs." *International Journal of the Middle East Studies* 7, no. 2 (1976): 243-70.

Milliex : 1970 - Milliex, Tatiana. *Mines Tripoleos*. Athens.

Öztürkmen : 2003 - Öztürkmen, Arzu, "Remembering through the Material Culture: Local Knowledge of Past Communities in a Turkish Black Sea Town." *Middle Eastern Studies* 39, no. 2 (2003): 179-93.

Öztürkmen : 2005 - Öztürkmen, Arzu. "Local Responses to Regional Change: Memory of a Social and Economic Transformation in a Turkish Black Sea Town." *East European Quarterly* 39, no. 1 (2005): 17-62.

Özveren : 1996 - Özveren, Eyüp. "Turkey, the Middle East, and the Black Sea World: A Scenario within the Confidence Interval of Future Studies." *New Perspectives on Turkey*, no. 15 (Fall 1996): 25-44.

Papailias : 2004 - Papailias, Penelope. *Genres of Recollection: Archival Poetics and Modern Greece*. New York: Palgrave Macmillan.

Portelli : 1991 - Portelli, Alessandro. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: SUNY Press.

Rabinowitz : 2001 - Rabinowitz, Dan. "Strife in Nazareth: The Meaning of Place and Space in Nazareth." *Ethnography* 2, no. 1 (2001): 93-113.

Sakkas : 1957 - Sakkas, Georgius. *I Istoria Tis Tripoleos Pontu*. Athens.

Stathakou : 2000 - Stathakou, Katilena. "The Compulsory Exchange of Populations between Greece and Turkey after 1923: The Case of Muslims of Crete." In *Crossroads of History: Experience, Memory, Orality*, 1066-69. İstanbul: Boğaziçi University Press.

Sümer : 1992 - Sümer, Faruk. *Tirebolu Tarihi*. İstanbul: Türk Dünyasını Araştırma Vakfı.

Tabak : 2004 - Tabak, Faruk. "Economic and Ecological Change in the Eastern Mediterranean, Ca. 1550-1850." Paper presented at the Mapping Out the Eastern Mediterranean, Orient Institute, Beirut, December 16-18.

Turgay : 1993 - Turgay, Üner. "Trabzon." *Review* 16, no. 4 (Fall 1993).

Vaux : 2001 - Vaux, Bert. "Hemshinli: The Forgotten Black Sea Armenians." *Journal of Armenian Studies* 6, no. 2 (2001): 47-71.

Vilanova: 2005 - Vilanova, Mercedes. *Dördüncü Dünya: Baltimore Öyküleri, 1990 / the Fourth World: Baltimore Narratives, 1990*. İstanbul: Boğaziçi University Press.

Yüksel: 2002 - Yüksel, Ayhan. *Giresun Tarihi Yazıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yüksel: 2003 - Yüksel, Ayhan, *Tirebolu*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

მავიზისპირა ქალაქის მესხიარებაში
შემონახული ჟონფლიქტები: მესხიარების
მრავალმხრივი ეთნოგრაფია*

ფოლკლორისტული თვალსაზრისით, მესხიერება არის რეპერტუარი, ჩვენში შენახული პოტენციური ცოდნა, რომლის წარმოდგენა მხოლოდ ჩვენი სურვილის შემთხვევაში ხორციელდება. შერჩევის პროცესი, რომელიც განსაზღვრავს, თუ რა უნდა ვთქვათ, ფოლკლორში წარმოდგენის კონტექსტის ფუნქციას ასრულებს. რატომ ვირჩევთ ჩვენ კონკრეტული ამბის თხრობას – დამოკიდებულია იმაზე, თუ ვინ არის მსმენელი და რა ადგილი აქვს მას წარმოდგენილ მოვლენაში. თუმცა, არქეოლოგიურ-ისტორიული პერსპექტივიდან¹ გამომდინარე, რასაც ჩვენ საკუთარ კულტურულ ლანდშაფტში, არქივსა და მუზეუმებში შესანახად ვარჩევთ, ჩვენ მიერ ისტორიულ-პოლიტიკურ პროცესში გაკეთებულ არჩევანს ასახავს. ამ ჩარჩოს ფარგლებში, მესხიერების მკვლევარი ეთნოგრაფისათვის ხალხის მესხიერებაში შემონახულ ნარატივებსა და იმ მატერიალურ კულტურულ კონტექსტს შორის, სადაც ეს ნარატივი იშვა, განუწყვეტელი დიალოგია². წინამდებარე ნაშრომი შავიზღვისპირა პატარა ქალაქ ტირებოლუ/ტრიპოლის მესხიერების ეთნოგრაფიის დაწერის მცდელობაა, რომლის მატერიალური კულტურა და დემოგრაფიული სტრუქტურა რადიკალურად შეიცვალა 1900-იანი წლებიდან ომის, მკაცრი კლიმატის, აგრესიული მოდერნიზაციის და ნაციონალიზმის შედეგად. მოკლედ რომ შევაჯამოთ, ტირებოლუს თემების – მუსლიმების და არამუსლიმების – ადგილმონაცვლეობა მოხდა სხვადასხვა დროს, დროებით ან სამუდამოდ, პირველი მსოფლიო ომიდან მოყოლებული. 1900-იანი წლებიდან

* ავტორის შენიშვნა: აღნიშნული კვლევა დაფინანსებული იყო 2003 წელს ბოსფორის უნივერსიტეტის შუა აღმოსავლეთის კვლევითი კონკურსის (პროექტის კოდის ნომერი 02HB901) და 1998 წელს ალექსანდრე ონასისის Public Benefit ფონდის არაბერძენი სწავლულებისათვის კვლევითი გრანტის ფარგლებში. ეს კვლევა მხარდაჭერილი იყო აგრეთვე თურქეთის მეცნიერებათა აკადემიის (TUBA) GEBIP პროგრამის მიერ. რედაქტორის შენიშვნა: სტატია გამოქვეყნებულია: *New Perspectives on Turkey*, no. 34, 2006, 93-115. ინგლისურიდან თარგმნეს ხ.დიასამიძემ და ნინაიშვილმა, თარგმანის რედაქტირება ეკუთვნის თ.სირაძეს. თურქული ტექსტები თარგმნა ზ.შაშიკაძემ.

¹ ტერმინ არქეოლოგიას მიემართავ, როგორც დისციპლინას, რომელიც სწავლობს მატერიალურ კულტურას, რომელიც მოიცავს ტოპოგრაფიას და საგნებს და არა მხოლოდ “წარსულის გათხრების შედეგად” გამოვლენილს.

² ნარატივისა და მატერიალური კულტურის ურთიერთობაზე უფრო მეტად ფოკუსირებული ანალიზისათვის იხ., Öztürkmen 2003.

ადგილმონაცვლეობა ორი განსხვავებული სახით მიმდინარეობდა: 1) არამუსლიმი მოსახლეობის მიგრაცია და დევნილობა (1800-იანის ბოლოდან სამხედრო სავალდებულო სამხედრო სამსახურისაგან და 1910-ის დასაწყისიდან ადგილობრივი მილიციისაგან თავის არიდების გამო); 2) პერიოდი, რომელიც ხშირად მოიხსენიება მუჰაჯირობის სახელით, როდესაც მოხდა მუსლიმი მოსახლეობის დროებითი იძულებითი გადაადგილება დასავლეთ შავი ზღვისპირა ქალაქებში, რაც რუსული არმიის ტრაზონში შესვლას (1916-1918 წწ.) მოჰყვა.

თურქეთისა და საბერძნეთის სხვადასხვა რაიონისა და თემების მონახულებამ, სხვადასხვა ისტორიული პროცესისა და წარმოდგენების კონტექსტების შესწავლამ ეს კვლევა თანდათანობით ქალაქის მრავალმხრივ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ კვლევად აქცია. თურქეთსა და საბერძნეთში შეგროვებული ნარატივების შუქზე და უარყოფილ სიძველეთა ძიებაში, წინამდებარე ნაშრომი იკვლევს ტირებოლუს-/ტრიპოლის მოსახლეობის მექსიერების მექანიზმებს მათი ქალაქის წინამორბედი თემების შესახებ, დანახულს მათი სოციალური, ეთნო-რელიგიური, ნაციონალური კონფლიქტების და განსხვავებულობის (“გაუცხოების”) პროცესების თვალთახედვით¹.

პონტოს სამეფოდან ოტომანებამდე: ტრიპოლის/ტირებოლუს მოკლე ისტორიული მიმოხილვა

თურქულ კვლევებში შავი ზღვის ისტორია იგნორირებული სფეროა. აღნიშნული ტერიტორიის შესახებ მნიშვნელოვანი ისტორიული ძიება დაიწყო ინტერესით ბიზანტიური ხელოვნების ისტორიისადმი² და გაგრძელდა ოტომანთა წარსულის ძიებით³. ბოლოდროინდელ ნაშრომებში შესწავლილია შავი ზღვის რეგიონალური დინამიკა მისი გეოგრაფიული ტოპოგრაფიის და დასახლებების ჩათვლით⁴. უშუალოდ ტირებოლუს ადგილობრივ ისტორიასთან დაკავშირებული შრომები კი მხოლოდ ბოლო რამდენიმე ათწლეულში გამოჩნდა⁵.

XIII საუკუნის თვალსაჩინო გენუის ციხესიმაგრით, ტირებოლუ ტრაზონთან და სტამბულთან დამაკავშირებელი აბრეშუმის გზის საზღვაო მარშრუტის ნაწილი იყო, როდესაც შაბით ვაჭრობაზე მონოპოლია გენუას ჰქონდა. კლდოვანი ნაპირების გამო, ის არასოდეს წარმოადგენდა ტრაზონის მსგავს საპორტო ქალაქს, თუმცა წყლის რესურსების წყალობით, გემებისთვის მნიშვნელოვანი ნავმისადგომი იყო. ბერძნული პონტოს სამეფოს მმართველობის პერიოდში ტირებო-

¹ მე ვიყენებ ტერმინ “ტირებოლიტებს” ტირებოლუს თანამედროვე მცხოვრებლების მიმართ, რადგან ისინი თავიანთ ქალაქს ტირებოლუს უწოდებენ. ბერძენი ლტოლვილების მიმართ კი მიემართავ ტერმინს “ტრიპოლიტები”, რადგან ისინი თავიანთ ქალაქს ტრიპოლს უწოდებენ.

² Bjorkyan : 1969; Bryer & Winfield : 1985.

³ Lowry : 1981; Meeker:1976.

⁴ Ascherson : 1996; Kardases : 2001; King : 2004 ; Özveren :1996.

⁵ Milliex : 1970; Sakkas : 1957; Sümer : 1992; Yüksel : 2003.

ლუ მეფეებისათვის საზაფხულო კურორტს, ომის დროს – კი თავშესაფარს წარმოადგენდა. თურქული მოდგმის *ჩეფნი* ტომების აღნიშნულ ტერიტორიაზე დასახლება XIV საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა, მისი ოტომანთა სახელმწიფოსადმი დაქვემდებარება კი XV საუკუნეში, მეჰმედ II-ის მიერ 1461 წელს ტრაბზონში განხორციელებული კამპანიის დროს მოხდა. კერძოდ, ტრაბზონის დაპყრობის შემდეგ, მეჰმედ II დასავლეთისაკენ გაემართა, რომ გორელეს (ფილოკალეია), ტირებოლუს (ტრიპოლი) და გირესუნის (კერასუსი) ციხეებზე ოტომანთა კონტროლი დაემყარებინა. ადრეული პერიოდის ისტორიული წყაროების მიხედვით, ტრიპოლის ბერძნული მოსახლეობა თავდაპირველად ციხის შიგნით ცხოვრობდა, ხოლო მუსლიმი *ჩეფნიები* მდინარე ჰარშიტის გასწვრივ და, ასევე, მთიან რაიონებში იყვნენ დასახლებული. მოგვიანებით, მუსლიმთა დასახლებების რიცხვი სანაპიროს გასწვრივ გაიზარდა, ქალაქში კი, XVI საუკუნიდან მოყოლებული XIX ჩათვლით, სოციალური ცხოვრება აქტიურად ჩქეფდა. XIX საუკუნის დამდეგისათვის აქ მოსახლეობის შემადგენლობა დაახლოებით ასეთი იყო: 60% თურქი, 35% ბერძენი, 5% სომეხი¹. ეს თემები, უმეტესწილად, ქალაქის სხვადასხვა უბნებში იყვნენ დასახლებული, თუმცა იშვიათად თანადასახლებებიც იქმნებოდა². ადგილობრივ ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი წილი თხილის მეურნეობას ეკავა, გარდა ამისა, მისდევდნენ მეთევზეობასა და სპილენძის მოპოვებას. ტრაბზონელი კოლეგა ვაჭრების მსგავსად, ტირებოლიტები ეწეოდნენ ვაჭრობას ისეთ რუსულ ქალაქებთან, როგორიც იყო ბათუმი და სეზასტოპოლი. შავ ზღვაზე ვაჭრობა ოსმალეთს საშუალებას აძლევდა კონკურენცია გაეწია ხმელეთაშუა ზღვის აუზში ვაჭრობაზე მონოპოლიის მქონე ევროპული სახელმწიფოებისათვის XVIII საუკუნემდე³. მოგვიანებით, რუსეთის გავლენა შავ ზღვაზე ვაჭრობაში გაიზარდა, განსაკუთრებით, 1774 წლის ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების შემდეგ, რაც, საბოლოო ჯამში, 1877-1878 წლების თურქეთ-რუსეთის ომის გაჩაღების მიზეზი გახდა. კონფლიქტმა პიკს 1916 წელს მიაღწია, როდესაც რუსული არმია ტრაბზონში შევიდა და ოტომანები რთულ სიტუაციაში ჩააგდო.

რუსეთთან ურთიერთობები, ბუნებრივია, უფრო მნიშვნელოვანი იყო ტირებოლუს ბერძნული და სომხური მოსახლეობისათვის. ათენის მცირე აზიის კვლევების ცენტრში დაცული ნარატიული წყაროებიდან ირკვევა, რომ გარდა საერთო მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოებისა, ბერძნებისა და რუსების დაახლოება 1900-იანი წლების დასაწყისამდე გაცილებით ადრე დაიწყო. ბერძენი და სომეხი მო-

¹ Sümer: 1992.

² მეზობელი დასახლებების უფრო დეტალური აღწერისათვის იხ. ცენტრალური მცირე აზიის კვლევების ცენტრის აღწერილობები, კონვერტი ნომერი 636 და შემდეგ.

³ Kasaba, Keyder and Tabak : 1986; Özveren : 2004; Turgay : 1993.

სახლეობის დაინტერესება რუსული ადგილებით უშუალო კავშირში იყო მათ ინტერესთან – თავი აერიდებინათ თანზიმათის პერიოდში დაწესებული გადასახადებისა და სავალდებულო სამხედრო ბეგარისაგან, ასევე, დაინტერესებული იყვნენ ბიზნესსაქმიანობის შესაძლებლობების გაფართოებით. მართალია, ტირებოლუში მცხოვრები ბერძნებისა და სომხების სპორადული მიგრაციები 1900-იან წლებში დაიწყო, ადგილმონაცვლეობა დრამატულ ხასიათს იძენს პირველ მსოფლიო ომთან ერთად, როდესაც იძულებით გასახლების პოლიტიკა ქალაქის არამუსლიმ მოსახლეობას შეეხო და როდესაც, იმავდროულად, რუსეთის შემოჭრის საშიშროებამ მუსლიმთა ბევრი ოჯახი აიძულა დასავლეთით მდებარე ქალაქებში გაქცეულიყო.

საკმაოდ რთულია 1900-ის დასაწყისში ტირებოლუში განვითარებულ მოვლენათა ქრონოლოგიურად განლაგება მათ თავისებურებათა გათვალისწინებით. დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის დიდი ეროვნული მატიანე ტრაბზონს ხშირად ცენტრალურ ადგილად ასახელებს, ჩრდილავს რა რეგიონის ცალკეულ დასახლებებთან დაკავშირებულ ნიუანსებს. მაგალითად, ტირებოლუ ტრაბზონისგან ძირეულად განსხვავებული ადგილია, ხოლო მისმა მოსახლეობამ ბევრად მეტი შეტაკება გადაიტანა რუსთა ინტერვენციის შედეგად, ვიდრე ამას ტრაბზონში ჰქონდა ადგილი. დღეისათვის 1900-იანის ამსახველი წერილობითი წყაროები აღარ არსებობს ქალაქის მერიაში მომხდარი ხანძრის შედეგად, რომლის დროსაც საკუთრების და მოქალაქეობის ამსახველი ბევრი საარქივო დოკუმენტი განადგურდა. ამ კონკრეტული პერიოდის ქალაქის ადგილობრივ, წერილობითი მონაცემებით დადასტურებულ ისტორიას, თავისი თეთრი ლაქები აქვს, რომელთა შევსება ზეპირი ისტორიის კვლევით არის შესაძლებელი.

ინდივიდუალური მეხსიერება და მეხსიერების კვლევა: ეთნოგრაფიის როლი და მისი კვლევის საგანი

მეხსიერების ეთნოგრაფიული კვლევა უეჭველად რთულ სფეროს განეკუთვნება. ის გულისხმობს არა მხოლოდ საკვლევი თემის შესწავლას, აგრეთვე თვით მკვლევრის მეხსიერების პაკეტს, რომელზეც შესაძლებელია გავლენას ახდენდეს განათლება, ეროვნული გრძნობა და დროდადრო გამოვლენილი პოლიტიკური აქტიურობაც. ამიტომაც, მნიშვნელოვანია კითხვა – როდის არის ეთნოგრაფი კონკრეტული დასახლების პირისპირ, სანამ გადავიდოდეთ ისეთ კითხვებზე, როგორიცაა: “როგორ იმახსოვრებს ერი” თუ, როგორც ჩვენს შემთხვევაში – “როგორ იმახსოვრებს დასახლება?”.

1994 წლიდან მოყოლებული, ჩემი კვლევა ტირებოლუს ისტორიულ ეთნოგრაფიაზე რამდენიმე ეტაპად წარიმართა. ვინაიდან ტირებოლუ დედაქალაქის მშობლიური ქალაქია, იგი არის ადგილი და კულტურა, რომელთანაც ბავშვობიდან რეგულარული შეხება მქონდა, მიუხედავად იმისა, რომ სტამბულში ვიზრდებოდი. როდესაც 1994 წელს შე-

ვუდექი ოფიციალური კვლევითი პროექტის განხორციელებას, თავდაპირველად, ვცდილობდი ცვლილებებზე ადგილობრივი შეხედულებების არსის გაგებას ქალთა ნარატივების საფუძველზე. “ცვლილება” მნიშვნელოვანი და დაკნინებული სიტყვაა ტირებოლუს ასაკოვანი მოსახლეობისათვის. მათი თქმით, ტირებოლუ ამჟამად დაცემული ქალაქია, თუკი მას შევადარებთ სხვა ახლომდებარე დასახლებებს, ან ოტომანთა პერიოდის ან რესპუბლიკისდროინდელ მის წარსულს. ქალების უმრავლესობა თავიანთ ქალაქს წარსულში აღწერენ, როგორც მიმზიდველ ადგილს საინტერესო ხალხით, განსაკუთრებით, მდებარეობითი სქესის შთამბეჭდავი წარმომადგენლებით. მათი მონათხრობი ქალაქის ახლანდელი სახის ძლიერ კონტრასტს წარმოადგენს. ზღვის ნაპირას მდებარე გენუელთა მშვენიერი ციხის გარდა, ქალაქის ტოპოგრაფია მნიშვნელოვანწილად შეიცვალა ძველი ქალაქის ცენტრში სანაპირო მაგისტრალის გაყვანის გამო. დაქვეითების გზაზე მდგარ ქალაქში დანგრეული სახლების ფონზე აღმართული ახალი საცხოვრებელი სახლები დომინირებს. ჯერ კიდევ შემორჩენილი სიძველეები, მოგონებათა მსგავსად, დროის რაღაც ეტაპზე, შეიძლება უფრო ძვირფასი გახდეს იმათთან შედარებით, რაც ამჟამად გამოყენებაშია. როგორც ერთხელ დევიდ ლოვენტალმა თქვა: ”მათი ისტორიის შეჩერება მათზე ყურადღების გამახვილებას იწვევს”. მრავალი ნარატივი ტირებოლუს შესახებ რასაკვირველია უკავშირდება ამგვარ რელიქტებს, მატერიალური კულტურის ელემენტებს, რომლებიც არ შემორჩენილა, ან რომლებიც შეუმჩნეველად გაქრა. გამოკითხვები ხშირად იხსენებენ განსაკუთრებული ღოჭების მქონე თეატრის შენობას, ზღვის პირას მდებარე ელევანტური ბალებით აღჭურვილ სვეტებიან რეზიდენციებს ან საოჯახო ნაგებობებს, სადაც ქალები ხატავდნენ ან უკრავდნენ პიანინოზე და ვიოლინოზე. მე განსაკუთრებით მაინტერესებდა ქალთა მონათხრობი სხვა ქალების შესახებ, რომლებიც ასახავდნენ სოციალურ იერარქიას და სივრცით საზღვრებს, დაკავშირებულს ძალაუფლების ამ ქსელებთან. ქალები, ჩვეულებრივ, უპირატესობას ანიჭებენ დამაინტრიგებელი სოციალური დრამების, ოჯახებში (პატარძლებს და დედამთილ-მამამთილს შორის) და საზოგადოებრივ ადგილებში (აბანოები და ბაზრობები) განსაკუთრებული დაპირისპირებების შესახებ ამბების მოყოლას. ისინი ასახელებენ ისეთ გმირებს, როგორიც იყო ვესილე ხანუმი, რომელიც ადგილობრივ მოსამართლესავით იქცეოდა, პაფიზ ზეჰრა, რომელსაც მსახური ქუჩაში სკამით დაჰყვებოდა, რომ დადლიდ ქალბატონს დროდადრო დაესვენა. მსგავსი ამბები ძირითადად ადგილის ხასიათს გამოხატავს², მაგრამ იმ ფაქტ-

¹ Lowenthal : 240.

² ნარატივები გვიჩვენებს სხვადასხვა კლასის ქალების პირდაპირ დამოკიდებულებას ძალაუფლების გამოყენებასა და ფიზიკურ მისაწვდომობას შორის სხვადასხვა ადგილებში, სახლში და სახლს გარეთ (შინ, სამზარეულოში და საცხოვრებელ ოთახში და გარეთ, მეზობლებთან და ოჯახის წევრებთან შორეულ სამე-

ტმა, რომ მათში წარმოჩენილი იყო ქალაქის ძველი არამუსლიმური დასახლებებიც, წამაქეზა ეთნომოგონებისა და რელიგიური ურთიერთობების შესახებ ახალი საკვლევო პროექტი დამეწყო. მეორე პროექტის სამიზნე ჯგუფი მოსახლეობის მამრობითი სქესის ასაკოვანი წარმომადგენლები იყვნენ. ვცდილობდი გამეგო, როგორ ახსოვდათ მათ ადრე არსებული ეთნიკური ჯგუფები. ჩემი ჰიპოთეზა, რომ მამაკაცებს უკეთესად ემახსოვრებოდათ 1900-ის შემდეგ ქალაქის მიერ განვლილი პოლიტიკურ-ისტორიული პროცესები, მცდარი აღმოჩნდა, რადგანაც ბევრი დაფრთხა თავი დაეფიქსირებინა ასეთ საკითხებთან მიმართებაში და ეჭვი გაუჩნდა, რომ მათი მოსაზრებები ცნობილ ოჯახებთან მათ ამჟამინდელ ურთიერთობებზე გავლენას მოახდენდა.

ამ წარუმატებლობამ იმის კვლევამდე მიმიყვანა, თუ როგორ მუშაობდა მოგონებათა მექანიზმი. გაგაერთიანე ორივე საკვლევო პროექტი, ვცადე დავკვირვებოდი შერჩევის პროცესს – მამაკაცები და ქალები როგორ იმახსოვრებდნენ კონკრეტულ მოვლენებს, მაშინ, როცა უგულებელყოფდნენ სხვა მოვლენებს. ქალები სხვა ოჯახების ინტიმურ საიდუმლოებებზე საუბრობენ და არასოდეს არაფერს ამბობენ საკუთარ ოჯახებზე, მაშინ, როცა მამაკაცები თავიანთი გვარის წარმომავლობის ან მათ სამეზობლოში პირველ დასახლებათა მოდელეების შესახებ ინფორმაციის მოწოდებას ანიჭებენ უპირატესობას. ქალები იხსენებენ თავიანთ დაჩაგრულ ცხოვრებას ახალგაზრდობაში, მაშინ, როდესაც მამაკაცები თავიანთ ახალგაზრდობას უზრუნველ თავისუფლებას და სასიამოვნო თავგადასავლებს უკავშირებენ. ქალები წარსულ სოციალურ იერარქიას იხსენებენ, რისი დაფიქვებაც ახლა მამაკაცებს ასე სურთ. ქალებს შეუძლიათ პირდაპირ ისაუბრონ ბერძნებთან და სომხებთან დაკავშირებულ მტკივნეულ საკითხებზე, მაშინ, როდესაც მამაკაცებს სიამოვნებას ანიჭებს საუბარი თანამედროვე პოლიტიკაზე, ხოლო წარსულში არსებულ პოლიტიკაზე ეთნიკურ ან სოციალურ კონფლიქტებთან დაკავშირებით კომენტარების გაკეთებისას დიდ ხალისს არ ავლენენ. მოგონებათა ამ მექანიზმებმა აჩვენა, რომ ტირებოლუს მცხოვრებლებს დამახსოვრების საკუთარი კატეგორიები გააჩნდათ, რომლებიც ეხებოდა კონფლიქტთა მრავალფეროვნებას სოციალური, ეთნიკურ-რელიგიური და ნაციონალური იმპლიკაციებით. ეჭვი არ არის და არც უარყოფენ, რომ ტირებოლუს ერთ დროს მრავალეთნიკური წარსული ჰქონდა, რაც ქალაქის კულტურული სივრცის ამსახველ ბევრ ნარატივში გადმოცემული ამბებით დასტურდება, სადაც თურქები, ბერძნები და სომხები ერთად არიან წარმოდგენილი. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ქალაქის სხვადასხვა მხარეში ცხოვრობდნენ, ეს ერთიანი კულტურული სივრცე გულისხმობდა მსგავსებას საკვებში, ჩასაცმელში, სოციალურ იერარქიასა

ზობლოში). მაგალითად, *პამაქები* (აბანოები) ის ადგილი იყო, სადაც კლასებისა და ძალაუფლების მიხედვით ქალთა განსხვავების საჯარო დემონსტრირება ხდებოდა.

და კულტურულ ღონისძიებებში, მაგალითად, ქორწილებსა და საგაზაფხულო რიტუალში (ჰიზირ/ჰიდირ *ილიასი* - *Hadirellez*)¹.

წარსული თემების ხსოვნასთან დაკავშირებული თურქული ნარატივების შეგროვება ავლენს ეთნიკურ-რელიგიურად და სოციალურად “განსხვავებულების/სხვების” („ჩვენ“ და „ისინი“) კატეგორიებს და თურქული ეროვნული ჩარჩოების გარეთ გასვლის აუცილებლობისაკენ მივყავართ. უფრო მეტიც, 1900-იანებში ბერძნული და სომხური მოსახლეობის ადგილმონაცვლეობის ამსახველ მოვლენებს შორის გარკვეული წყვეტები აღინიშნება. ამასთან ერთად, ტოპოგრაფიის შეცვლის გამო, ძველ ბერძნულ და სომხურ დასახლებებზე და მათ საკუთრებაზე ინფორმაციის მოძიება ეთნოგრაფისათვის გართულებულია. შავი ზღვის რეგიონში მცხოვრები სომხების შესახებ ინფორმაცია ზოგადად ძალიან შეზღუდულია². ამ თვალსაზრისით გამონაკლისს არ წარმოადგენს ჩემი კვლევა ტირებოლუში სომხური დასახლების თავისებურებათა შესახებ. ერთადერთი მნიშვნელოვანი წყარო სომეხი ობლის, სახელად თამამას,³ დევნილობის მოგონებებია. ერთადერთი სომხური სახელი, რომლის დადგენაც შეუძლებელია, არის დევიდ ეკმეჩიანი - პიროვნება, რომელმაც დევნილობა გადაიტანა. მე ვერ შევძელი მასთან და მის მემკვიდრეებთან დაკავშირება, თუკი ისინი საერთოდ არსებობენ, სომხურ გაზეთ *აგოს-ში* გაკეთებული განცხადების მიუხედავად. ტირებოლუს პატარა სომხურ დასახლებასთან შედარებით, ბერძენი ტრიპოლიტების შესახებ არსებული წყაროები უფრო იმედის მომცემი იყო. შემდეგ ეტაპზე პროექტის მიზანს ბერძენი ტრიპოლიტების წერილობითი და ზეპირი მონაცემების კვლევა შეადგენდა. გავემგზავრე საბერძნეთში მცირე აზიის კვლევების ცენტრის არქივში კვლევის ჩასატარებლად. ანატოლიელი დევნილების შესახებ აქ დაცული ზეპირი ნარატივები 1920 წლიდან იწყება. პონტოს ბერძნულ მოსახლეობაზე, რომელთა საბერძნეთში დასახლება მოსახლეობის გაცვლის შემდეგ მოხდა, არსებულ საქმეთა შორის ერთ-ერთი დიდი საქმე ტირებოლუს ეხება. მე ასევე შესაძლებლობა მქონდა ზეპირი ისტორიული კვლევა ჩამეტარებინა კალითეაში და ათენის მახლობლად მდებარე ნეა სმირნიში მცხოვრები ტრიპოლიტელი ბერძნების მეორე თაობის წარმომადგენლებს შორის. ეთნოგრაფიული კვლევის ჩატარებამ ორ განსხვავებულ ადგილას და მოგზაურობამ მათ შორის მალე მრავალმხრივი ეთნოგრაფიის ცნებამდე მიმიყვანა.

მრავალმხრივი ეთნოგრაფია, როგორც ეს წარმოდგენილია ჯორჯ მარკუსის მთავარ ნაშრომში, მოგვიწოდებს ეთნოგრაფიული კვლევის

¹ იხ. მცირე აზიის კვლევების ცენტრის არქივი, საქაღალდე № 636, და Yüksel : 2002.

² შავი ზღვის რეგიონის სომეხთა შესახებ კვლევები ჩვეულებრივ ფოკუსირებულია *პემშინების* სოფლებზე, სადაც სომხური ენა კვლავ ძირითად ენად რჩება მუსლიმურ თემში. უფრო მეტი ინფორმაციისათვის, იხ. Vaux : 2001.

³ Andreadis : 1993.

იმ ტრადიციული გზის შეცვლისაკენ, რომლითაც განესაზღვრავთ ადგილობრივ თავისებურებებს, მაშინ, როცა გადაადგილება და ცირკულაცია მსოფლიო სისტემაში ახალ კულტურულ ფორმირებებს წარმოქმნის¹. ეს მეთოდი ძირითადად ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, თუ რა გავლენას ახდენს ადგილობრივ დასახლებებზე გლობალიზაცია და ეთნოგრაფებს სთავაზობს დასახლებათა შესწავლას პერმანენტულად. მარკუსის მიდგომა გვახსენებს ადრინდელ დისკუსიებს ეთნოგრაფის, როგორც გადამცემი აგენტის, როლზე. ავტობიოგრაფიულ რომანებში წარმოდგენილ მისეულ ანალიზებში ანთროპოლოგმა მ. ჯ. ფიშერმა დიდი ხნის წინ მიუთითა მეცნიერის კულტურათშორის შუამავლის პოზიციაზე, რომელიც პიროვნული თანაგრძნობით ხასიათდება, სადაც ერთი ადამიანი იხედება “მეორე ადამიანში საკუთარ თავში მიმდინარე პროცესების უკეთ გათვითცნობიერებისათვის”². ფიშერი გვთავაზობს, რომ ეთნოგრაფია გააზრებულ იქნას, როგორც ორი ან მეტი კულტურული ტრადიციის ურთიერთშეპირისპირება (მიმართება) და ყურადღება გაგამახვილოთ როგორც ეთნოგრაფიის გააზრების, ასევე მისი შექმნის პროცესში იმ ხერხებზე, რომელთა მეშვეობითაც კულტურული ტრადიციების ურთიერთმიმართება მოქმედებს ცნობიერ და ქვეცნობიერ დონეებზე³. მაიკლ არლენის “გზა არარატისკენ” (1975) ფიშერისეულმა განმარტებამ, სომხური დიასპორის დასახლებაში ასეთი გადამცემი მექანიზმების არსებობა აჩვენა. თუმცა, მარკუსის მიერ შემუშავებული მრავალმხრივი ეთნოგრაფიის მიდგომა ეთნოგრაფის საკუთარი კულტურიდან მისი კვლევის ადგილისაკენ გადანაცვლების კონცეპტს მიმართავს იქითკენ, რომ ეჭვქვეშ დააყენოს მნიშვნელობა ადგილისა, როგორც კულტურათა შეხების წერტილისა, სადაც აღარაა მყარი საზღვრები.

მეხსიერების ეთნოგრაფი, რომელიც ნარატივების მეშვეობით სწავლობს ადგილობრივ ცოდნას ძველი თემების შესახებ, იმავე სიმბოლოების მიხედვით იკვლევს როგორც სივრცეში განგრძობადობას, ასევე მისი გადაცემის მექანიზმებს. თუ ტირებოლუს შემთხვევას დავუბრუნდებით, ნარატივებსა და სიძველეებს შორის მოძრაობისას, ვიღაცას კითხვა გაუჩნდება, როგორ იწვევს ერთი მეორეს. ტირებოლუს ტოპოგრაფიის და მატერიალური კულტურის წვევტილობა ძველ ეთნიკურ დასახლებებზე ადგილობრივი ცოდნის შესახებ ცნობისმოყვარეობას აღძრავს. ადგილის სახელწოდებები, როგორიცაა *სომხური სასაფლაო, ქირსებურნუ (ეკლესიის წვერი), გოგორის ბაღი, თოდორის ადგილი, იანის ადგილი* და *ბერძნების სასაფლაო*, შეგროვებულ ნარატივებში უკვე არარსებულ საზოგადოებებს ასახავენ, რაც ეთნოგრაფს უბიძგებს მათი კვალი წარსულ დროსა და ახალ დასახლებებში ეძებოს.

¹ იხ. Marcus : 1995.

² Fischer : 200.

³ Ibid.

ამიტომაც, მატერიალური კულტურის მიმოხილვითი შესწავლა მოგონებათა კვლევის აუცილებელი ელემენტია, რადგანაც ის ასახავს იმას, რისი უარყოფაც ისტორიულად მოხდა, განადგურდა ან შენარჩუნდა, გადაეცა და არსებობს კონკრეტულ დასახლებაში. აქ ვიდაცას შეიძლება გაახსენდეს, რომ შემორჩენილი არქიტექტურული სიძველეები, ნივთები და მათი თაობიდან თაობაზე გადაცემა ბაღებს აზრს იმ ღირებულებათა პარადოქსულ სისტემებზე, რასაც თემები დროთა განმავლობაში განავითარებენ ერთმანეთის შესახებ¹. როგორც დენ რაბინოვიჩის მიერ ნაზარეთის შესახებ გაკეთებულ ანალიზში გამოჩნდა (ეს უკანასკნელი პალესტინელებს და ისრაელის მცხოვრებლებს შორის მოლაპარაკებათა წარმოების ადგილი იყო²), მოსახლეობის მიერ ადგილებისათვის მინიჭებული მნიშვნელობა დროთა განმავლობაში ცვლილებას ექვემდებარება. 2002 წლამდე ტირებოლუში შემორჩენილი საეკლესიო ნაგებობა თვალსაჩინო მაგალითია კონკრეტული ადგილისათვის მინიჭებულ მნიშვნელობაში მომხდარი ცვლილებებისა. დღეისათვის ძნელია იმის განსაზღვრა, ეკლესია ვის ეკუთვნოდა – ქალაქის ბერძნულ მოსახლეობას თუ სომხურს. რესპუბლიკის დაარსების შემდეგ, ბევრი ეკლესია, რომლის მრევლიც აღარ მკვიდრობდა [შესაბამის ტერიტორიაზე], როგორც მიტოვებული ქონება, კერძო მფლობელებმა შეისყიდეს. ეს ეკლესიაც რესპუბლიკის ადრეულ პერიოდში თურქმა მეწარმემ იყიდა. ის ეკლესიის შენობას საქორწინო დარბაზად და კინოთეატრად იყენებდა, ანუ ადგილად, რომელსაც შეეძლო ცენტრალური ადგილი სჭეროდა ტირებოლში მცხოვრებ რესპუბლიკის ადრეული პერიოდის თაობის ბავშვობისდროინდელ მოგონებებში. მოგვიანებით, მან შეიცვალა მფლობელი და რადგანაც აღარ იყენებდნენ, დროთა განმავლობაში ნადგურდებოდა. საბოლოოდ, მზარდმა საქმოსანმა ოჯახმა მაღაზიის ასაშენებლად შეიძინა ეს შენობა და 2002 წელს ერთ ღამეში დაანგრია ისე, რომ მის გაუჩინარებას ბევრი მითქმა-მოთქმა არ გამოუწვევია. ეკლესიამ 1900-ში დაკარგა თავისი რელიგიური დანიშნულება, რესპუბლიკის პერიოდში სხვადასხვა ფუნქცია და მნიშვნელობა შეიძინა, შემდგომ კი, ქალაქში ახალი ბიზნეს-საქმიანობის გაჩენასთან ერთად, გაქრა.

მეზობელი დასახლებები და რუსები: იმპერიის “სხვების” [ხალხების] გახსენება

“ეთნიკურად განსხვავებულის ან სხვა/უცხოს” კატეგორია, რომელსაც ამჟამად დომინირებული ადგილი უჭირავს ჩვენს სამეცნიერო ინტერესებსა და ანალიზში, ფაქტობრივად შემდგომი კვლევისათვის

¹ ამის საილუსტრაციოდ, თურქული ხსოვნა რუსული შემოსევის შესახებ აღმოსავლეთ შაჰიზღვისპირეთში შეიძლება იყოს ძალიან ნეგატიური, მაშინ, როცა რუსეთიდან შემოტანილი ფაიფურის ჭიქა წლების მანძილზე ინახება, როგორც ძვირფასი სუვენირი.

² Rabinowitz : 2001.

საჭირო ისტორიული კონსტრუქციაა. XVIII საუკუნის ბოლოს ტირე-ბოლუს მცხოვრებლებისათვის ცოდნა მათი მეზობლების ეთნიკური წარმომავლობის შესახებ ადგილობრივი ცოდნის ბუნებრივი ელემენტი იყო. სხვა სიტყვებით, მათ იცოდნენ მეზობლების ჩერქეზული, თურქული, ქართული, ბერძნული თუ სომხური წარმომავლობა, მაგრამ, სავარაუდოა, რომ ისინი უფრო დიდ მნიშვნელობას კლასობრივ განსხვავებას და სოციალურ მდგომარეობას ანიჭებდნენ, ან სხვა დასახლებებთან დაპირისპირებას. ტირებოლუში “ეთნიკურად სხვების” შესახებ მეხსიერების ძიებისას, პირველ რიგში, “განსხვავებულობის-/სხვის” ისტორიული პროცესის სხვადასხვა ეტაპის გააზრება უნდა მოხდეს, კერძოდ, XIX საუკუნის დასაწყისში ეთნორელიგიურ საკითხებში გათვითცნობიერებულობის ზრდამდე და ზრდის შემდეგ. როგორც საბერძნეთში, ისე თურქეთში შეკრებილი ნარატივები ამჟღავნებს მიჯაჭვულობის ძლიერ გრძნობას ადგილისადმი, მკვეთრად გამოხატული განსხვავებულობის შეგრძნებით ისეთი მეზობელი დასახლებებებისაგან, როგორიცაა ესპიე, გორელე, გირესუნი და ტრაბზონი¹. ესპიე და გორელე ასოცირდება გლეხურ კულტურასთან, რაც გამოხატავს რესპუბლიკის პერიოდში მათი პროგრესისადმი არაკეთილგანწყობილებას. გირესუნი და ტრაბზონი კი ყოველთვის ელიტურ ადგილებს წარმოადგენდნენ. ტრაბზონი უბაღლო კომერციული ცენტრი იყო, რომელსაც ტირებოლუს ელიტა ქორწინების წინ ოქროსა და ქსოვილების შესაძენად სტუმრობდა. ტირებოლუს მოსახლეობასთან შედარებისას, გირესუნის მოსახლეობას იხსენებენ, როგორც გონებაგახსნილ, ცივილიზებულ, კარგი მანერებითა და გემოვნებიანი ცხოვრების სტილით გამორჩეულს. როგორც ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაშია ნათქვამი, “პირადი სიამოვნებისათვის, ისინი ნედლ თხილს ტოტ-ზევე გაყიდნენ”. გირესუნელები, როგორც წესი, მეტ ფულს გართობაზე ხარჯავდნენ. კავშირი ტრაბზონთან და გირესუნთან ტირებოლუს მოსახლეობის მეხსიერებაში პროვინციული ელიტის არსებობას ნიშნავს, რომელიც მათ ქალაქს განასხვავებდა მეზობლად მდებარე გლეხთა ისეთი დასახლებებისაგან, როგორებიცაა ესპიე და გორელე.

¹ ამგვარი განსხვავების რესპუბლიკური მეხსიერება დაკავშირებულია ადმინისტრაციული ერთეულების საკითხთან, როგორიცაა *ვილაიეთი* ან *ილჩე*. ტირებოლუსგან განსხვავებით, გირესუნი და ტრაბზონი, მაგალითად, გამოცხადდა *ვილაიეთად*, ქალაქებად, რომელთაც ჰყავთ თავიანთი მმართველი, სახელმწიფო პოსპიტალი, საჯარო სკოლები, სამხედრო გარნიზონი და ასე შემდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ ტირებოლუ ოტომანთა პერიოდის განვითარებული ქალაქი იყო, ადმინისტრაციულად არ იქნა აღიარებული ქალაქად და გირესუნის მთავრობის მეშვეობითაა დაკავშირებული ცენტრალურ ხელისუფლებასთან. ტრაბზონი ისტორიულად კომერციული და ადმინისტრაციული ცენტრი იყო და ტირებოლუს ადგილმდებარეობამ ტრაბზონის ძველ ქალაქსა და გირესუნის ახალ ქალაქს შორის გამოიწვია მისი ჩამოქვეითება ადმინისტრაციულ აპარატში. რესპუბლიკური პერიოდის რეორგანიზაციის შედეგად, რამდენიმე სანაპირო სოფელი, როგორიცაა ესპიე და გორელე, რომელთა ადმინისტრირება ადრე ტირებოლუს მეშვეობით ხორციელდებოდა, იმავე ადმინისტრაციულ სტატუსამდე ამაღლდა.

ესპიე იყო სოფელი, რომელიც ცუდად დაცული ბრინჯის მინდვრებით მაღარიის გაერცვლების წყაროს წარმოადგენდა. ეს დასახლებები შეიძლება “გაერცვობილიყვნენ”, მაგრამ “ვერ განვითარდებოდნენ”.

“გაუცხოების/სხვად ქცევის” ხსოვნა მეზობლად მდებარე დასახლებებს შორის ის საკითხია, რომელთა შენიშვნა ათენში გადასახლებულ ტრიპოლიტებს შორისაცაა შესაძლებელი. ათენში 1920-იანი წლების დასაწყისში გადასვლის შემდეგ, მათ შავიზღვისპირეთის მკვიდრი მიგრანტების მხრიდან დისკრიმინაცია განიცადეს. მათ ძალიან კარგად ახსოვთ სხვა პონტოელები როგორ განსჯიდნენ და ანეკდოტებს იგონებდნენ მათზე, ახასიათებდნენ, როგორც უფრო სუფლებს, რაც თურქულ ეთნიკურ იუმორში არსებული ლაზური ხასიათის სიმუღაცია იყო. ტრიპოლიტთა თემს ტრაბზონელი მიგრანტებიც ეზიზდებოდა, რომელთაც რუსთა მფარველობის ქვეშ ნაკლები ტანჯვა ნახეს, ვიდრე ტრიპოლიტებმა პირველი მსოფლიო ომის დროს და შემდეგ და მათ მსგავსად დევნილობაში ყოფნა არ განუცდიათ.

რუსებმა განსხვავებულობის/გაუცხოების სხვა განზომილება შექმნეს ტირებოლიტებისათვის ოტომანურ კონტექსტში. დღევანდელ ტირებოლუში თურქთა მოგონებები რუსებთან დაკავშირებით ორნაირად გამოიხატება. პირველი მწარე მოგონებაა: რუსთა შემოსვლამ ტრაბზონში 1916-1918 წლებში მუჰაჯირობის ფენომენი წარმოქმნა. მუსლიმ მიგრანტთა ტალღა დასავლეთ შავიზღვისპირა ქალაქებში შიმშილის, მოხუცებულთა სიკვდილის და ბავშვების გაჩენაში სირთულეების შესახებ არსებული ოჯახური ნარატივების რეპერტუარის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს. ფაქტობრივად, ტირებოლუ იყო ის ქალაქი, სადაც რუსთა ექსპანსია მდინარე ჰარშიტის მახლობლად შეჩერდა. იმ დროისათვის, მუსლიმთა ბევრმა ოჯახმა დატოვა ქალაქი, რომელსაც ყუმბარებს უშენდნენ, როგორც მდინარის მეორე ნაპირიდან, ისე ზღვიდანაც. ტირებოლუში მეორე მოგონება უფრო მეტად ცვლილებათა, მნიშვნელოვან და გართულებულ პერიოდს უკავშირდება. ასაკოვანი ადამიანებისათვის ტირებოლუ ამჟამად დაცემული ქალაქია მეზობელი დასახლებების ამჟამინდელ მდგომარეობასთან შედარებით, ან მისი მდგომარეობის შედარებისას ოტომანთა იმპერიის დასასრულის ან კიდევ რესპუბლიკის დასაწყისის პერიოდთან. წარსულისადმი ნოსტალგია ხშირად ჩნდება ნარატივებში, რაც ხაზს უსვამს ქალაქის, როგორც აქტიური პორტის, რეგიონალურ მნიშვნელობას და მის კეთილდღეობას მე-19 საუკუნის დასაწყისში. ამ შემთხვევაში რუსთა შესახებ მოგონებები პოზიტიური ხასიათისაა. ვაჭრობა რუსეთთან, რომლის დროსაც სამზითვო ოქროს, ფაიფურის ჭურჭლის ან ხის მორების გაცვლა თხილზე ხდებოდა, ოტომანთა წარსულის მნიშვნელობაზე მეტყველებს. ამგვარი ნარატივები ადასტურებენ უნერ თურგაის შეფასებას შავ ზღვაზე რუსეთთან ვაჭრობაში თურქული ბრენდების არსე-

ბოზაზე¹. ტირებოლუს რამდენიმე ოჯახმა წარმატებით დააფუძნა ისეთი ცნობილი სავაჭრო მარკები რუსულ ქსელში, როგორიცაა ოსმან ჩენტელირის მამის ფირმა M.N., რომელიც “მუსტაფა ნიაზს” უკავშირდება.

მაგრამ როდესაც საქმე რუსებზე მოგონებებს ეხება, ტირებოლიტების მეხსიერებაში მაინც ამოტივტივდება მუჰაჯირობის მწარე მოგონებები². ამ მოგონების ნაწილია ხალხური სიმღერა, შემორჩენილი ადგილობრივ ფოლკლორში, რომელიც მიგვანიშნებს რუსებთან წარსულში მომხდარ შეტაკებებთან დაკავშირებული დიდი ემოციების შესახებ:

ამ მუჰაჯირობამ ახლაც გამწვავა წელში / ფოლაღპანაში რომ არის ჩემი სახლი მინდა / დაწვა ტირანმა მოსკოვმა, დამიწვა და დამინგრია სახლი³.

აღესანდრო პორტელმა დიდი ხნის წინათ გაამახვილა ყურადღება იმაზე, რომ ფოლკლორი ყველაზე კარგად ინახავს მოგონებებს. თანამედროვე ტირებოლიტელთა მოგონებებში შემონახული ფოლკლორის ასეთი ნიმუშები, რაღაც თვალსაზრისით, პორტელის მოსაზრებას ადასტურებს იმასთან დაკავშირებით, “რომ ფოლკლორი უკვე იმდენად არქაული წარსულის ნარჩენი კი არ არის, არამედ თანამედროვე, მუდმივად განახლებადი პროდუქტია კულტურის პერმანენტული წვეტილობის პროცესში”⁴.

ბერძნებისა და სომხების გახსენება: დასახლების შიგნით [არსებული] პირველი კონფლიქტები

¹ Turgay, “Trabzon”.

² ეს მოგონება აღორძინდა მოგვიანებით, 1990-იან წლებში, საზღვრების გახსნასთან ერთად, რომლებიც ცივი ომის გამო ნახევარი საუკუნით იყო ჩაკტილი. სხვა თურქული ქალაქების მსგავსად, ტირებოლუს მთელი თაობა დაიბადა ნაციონალურ სახელმწიფოში და არასოდეს არ გამოუცდია რეგიონალიზმი მთლიანობაში და მის შესახებ მხოლოდ ოჯახური ნარატივები ჰქონდა გაგონილი. ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებიდან მოსახლეობის მასობრივმა შემოსვლამ და ე.წ. “რუსული ბაზრების” გახსნამ შექმნა ახალი და არარეგულარული შეხვედრები ადგილობრივ მცხოვრებლებსა და ყოფილი საბჭოთა კავშირიდან შემოსულ ჯგუფებს შორის. ბევრი ტირებოლიტელი პირველად წარსდგა თავისი რეგიონალური მეზობლების წინაშე და თუ ერთი მხრივ, მიესალმა ჩანთებით ვაჭრობას, მეორე მხრივ, საკმაოდ მძაფრი რეაქცია ჰქონდა პროსტიტუციასთან ასოცირებულ ე.წ. “ნატაშას ფენომენთან”. რეგიონალურ ცვლილებებზე ტირებოლუსა და მისი ხალხის რეაქცია იყო წინააღმდეგობრივი. ტირებოლუ, ერთი მხრივ, ეკონომიკურად საჭიროებს რეგიონში უფრო ფართოდ შედწევას, რამდენადაც ნაციონალური ცენტრი მის საჭიროებებსა და მოლოდინებს სრულად ვერ აკმაყოფილებს, და მეორე მხრივ, მას სჭირდება რეგიონთან მიმართებაში თავისი კოლექტიური მეხსიერების აღორძინება ახალ რეგიონალიზმთან შესაგუებლად. იხ. Öztürkmen : 2005.

³ Bu muhacirlik şimdi de бүktü belimi / Ben isterim Polathanadaki evimi / Yaktı da zalim Moskof, yaktı da yıktı evimi.

⁴ Portelli : 1991, 160.

მაშინ, როდესაც მეზობელმა დასახლებებმა და შორეული რუსეთის იმიჯმა ოტომანთა პერიოდის ტირებოლუში “სხვების/უცხოების” მთავარი სივრცეები ჩამოაყალიბა, მისი შეცვლა რეგიონში ახალი კონფლიქტებითა და ურთიერთობათა აღდგენით დაიწყო. ბერძნებსა და რუსებს შორის მსგავსებას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ამ ცვლილებაში, რადგანაც მან საფრთხე შეუქმნა ოტომანთა მმართველობის პერიოდში დიდი ხნის განმავლობაში ჩამოყალიბებულ სოციალურ წყობას. ეროვნული მოძრაობა ფეხს იდგამდა და მზარდი გავლენა ჰქონდა ომის მიმდინარეობაზე, რაც 1877-1878 წლების თურქეთ-რუსეთის ომით დაიწყო და გაგრძელდა 1912-1913 წლების ბალკანეთის ომებით, პირველი მსოფლიო ომით და ბოლოს – თურქეთ-საბერძნეთის 1920-1922 წლების ომით. ტირებოლუ მაშინ მართალია პატარა, მაგრამ კარგად ინფორმირებული დასახლება იყო. მისი ბევრი ახალგაზრდა ომის სხვადასხვა ფრონტზე, გალიპოლისა და პოზანტის ჩათვლით, სამხედრო სამსახურს იხდიდა. ქალაქის ცენტრი პირდაპირ მოცული იყო ახალი ამბებითა და პოლიტიკური მობილიზაციით. მაშინ, როდესაც ირგვლივ მდებარე მთიანმა სოფლებმა მოსალოდნელი ეთნიკური დაპირისპირებები/შეტაკებები ძალიან ნელა გაითავისეს. დედის შესახებ მოგონებებში თეა ჰალო ამ ცვლილების შესახებ ბერძენი სოფელი გოგოს თვალთახედვიდან მოგვითხრობს, რომელმაც უსაფრთხო, ბედნიერი სოფლის ცხოვრებიდან ეთნოკონფლიქტების ავისმომასწავლებელი მითქმა-მოთქმებით გარემოცულ ცხოვრებაში გადაინაცვლა¹.

მიუხედავად იმისა, რომ ეთნიკურმა “განსხვავებულობამ/გაუცხოებაში” და შეტაკებამ დიდი გავლენა მოახდინა ტირებოლუს ცხოვრებაზე და შეცვალა მისი მრავალეთნიკური დემოგრაფია და მატერიალური კულტურა, მოგონებები ამ ცვლილებათა შესახებ საკმაოდ სუსტია, როგორც ბერძნულ, ისე თურქულ მხარეს. უმრავლესობას არ შეუძლია კონფლიქტების ფაქტობრივი დეტალების გახსენება. ორივე მხარე იხსენებს ცალკეულ ფაქტებს, როგორც ცალკეულ შემთხვევებს – ეკლესიის დაწვას, მეგობრის დაღატკს – მაგრამ მათ არ ძალუძთ იმის გახსენება, ეს კერძო შემთხვევები რა კავშირში იყო ერთმანეთთან. სხვა სიტყვებით რომ გამოვხატოთ, მეტისმეტად ბევრი თეთრი ლაქაა მოვლენების გამომწვევ მიზეზებს შორის, რამაც 1910 წლის შემდეგ ორ თემს შორის ურთიერთობების გაწვევტა გამოიწვია. მაიკლ ფრიშის გამოთქმით, ორთავე მხარეს - ბერძნულ და თურქულ მხარეს შეგროვებული ნარატივები, როგორც “უფრო მეტი ისტორია”, საკმაოდ დამაკმაყოფილებელია. ფრიში ზეპირსიტყვიერების შემსწავლელი ისტორიკოსების მიდგომას საკვლევი თემისადმი განიხილავს, როგორც “უფრო მეტი ისტორიას” და “ანტიისტორიას”. “უფრო მეტი ისტორია” დღემდე წარსულის არადოკუმენტირებული და აღურიცხავი ასპექტების გამოვლენას ეფუძნება. “ანტიისტორია” კი მეორე მხრივ, დაკავში-

¹ Halo : 2001.

რებულია ზეპირი ისტორიის მკვლევართა ინტერესთან – გადასინჯონ ისტორიის კვლევის ჩამოყალიბებული კატეგორიები და სფეროები.¹ ტირებოლუს ბერძენთა პირველი თაობის ნარატივები, დაცული მცირე აზიის კვლევის ცენტრის არქივში 1940-50-იან წლებში, განსაკუთრებით ინფორმაციულია ქალაქის ისტორიული ტოპოგრაფიისა და მატერიალური კულტურის წარმოდგენისათვის მის მრავალეთნიკურ პერიოდში. მთხრობელები დეტალურ ინფორმაციას გვაწვდიან ეკლესიების, მაღაზიათა, სკოლების და ადმინისტრაციული დაწესებულებების ადგილმდებარეობის შესახებ. პირველი თაობის მთხრობელებმა დევნილობის [დასაწყისის] განსაკუთრებული თარიღის (1916 წლის 16 ნოემბერი) შესახებაც ისაუბრეს, რაც ტირებოლუს დღევანდელი მცხოვრებლებისათვის ღირსშესანიშნავ თარიღს არ წარმოადგენს. მეორე თაობის ტრიპოლელი ბერძნებისგან მოსმენილი ამბები ინფორმაციულია მიგრანტთა წარსულის სხვა არადოკუმენტირებული ასპექტის შესახებ: სხვა პონტოელ ბერძენთაგან მათი დისკრიმინაციის შესახებ, როგორც “გაუზრდელის” და “სულელის”.

თურქული მხარის მოგონებები 1900-ის შესახებ უფრო ზოგადი რეგიონალური ისტორიის სხვადასხვა ეტაპს უკავშირდება. მოგონებები ეხება სომხებისა და ბერძნების დევნილობას, მუჰაჯირობის გამოცდილებას, ადგილობრივი მილიციის მნიშვნელობას, და მოსახლეობის ოფიციალურ გაცვლას საბერძნეთსა და თურქეთს შორის 1923 წელს. უახლესი ისტორიის ეს სხვადასხვა ეტაპი ამჟამად მუსლიმებსა და არამუსლიმებს შორის *ერთ ღიდ მთავარ კონფლიქტად* მოიხსენიება. შეკითხვისას მთხრობელები აღნიშნულ ეტაპებს ვერც კონკრეტულ თარიღს უკავშირებენ და ვერც ქრონოლოგიურად ალაგებენ. ფაქტობრივად, ეს არის მთავარი კრიტიკა, რომელიც მოდის ტრადიციული ისტორიოგრაფიიდან და ეჭვქვეშ აყენებს ზეპირ ისტორიებს: ზეპირი ისტორიები არ არის წარსულის ამსახველი რეალური და სანდო წყარო. თუ მაიკლ ფრიშის სქემას მივყევით, აქ შეიძლება ვიდაცამ გაიხსენოს, რომ იმდენად, რამდენადაც ზეპირი ისტორიები შეიძლება იყოს ინსტრუმენტი “უფრო მეტი ისტორიისათვის” ან “ანტიისტორიისათვის”, ეს, პირველ რიგში, პასუხობს კითხვას იმაზე, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებს მოსახლეობა იმას, რასაც თავის მეხსიერებაში ინახავს, ან, როგორც ხშირად ხდება, როგორ უნდა ავსსნათ მათი დუმილი ბევრ შემთხვევაში. სხვა სიტყვებით, ზეპირი ისტორია ნარატივის წარმოდგენას განიხილავს, როგორც *ფაქტს* და იკვლევს მის *მნიშვნელობას* დღევანდელ კონტექსტში, რომელშიც ის წარმოიშვა. როგორც აღესანდრო პორტელი ძღვევამოსილად ასკვნის: “ზეპირი ისტორია უფრო ნაკლებს ამბობს *მოვლენაზე*, ვიდრე მოვლენის *მნიშვნელობაზე*”. ამ მიმართებით, იმის მიხედვით, თუ მთხრობელი რას იხსენებს ან არ იხსენებს, ჩვენ გვეძლევა მნიშვნელოვანი გასაღები რომ

¹ Frisch : 1990, 186-87.

² Portelli : 1991, 50.

გავიგოთ, თუ სად ათავსებს კონკრეტული დასახლება საკუთარ თავს წარსულთან მიმართებაში.

გარდა იმისა, რომ მთხრობელები ვერ იხსენებენ კონფლიქტის ფაქტობრივ დეტალებს, ეთნიკურ განსხვავებათა სხვა ნიუანსებიც სათვალავს მიღმა რჩებათ. დღესაც, ტირებოლუს მოსახლეობა ტერმინებს - “ბერძნებს” და “სომხებს” ურთიერთმონაცვლეობით იყენებს, ხშირად ერთმანეთში ერევათ (ერთი და იგივე ამბავს ხან სომხებს უკავშირებენ, ხან ბერძნებს, ხან კიდევ რელიგიურ ცნებას, “ურჯულოს” მათი ეთნიკური წარმოშობის მიუხედავად). აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ტერმინები “თურქები” და “მუსლიმები” ერთმანეთის მონაცვლეობით ფიგურირებს ბერძნულ ნარატივშიც. ეს მეორადი (ანუ თაობიდან თაობაში გადასული) ნარატივები ბერძნებისა და სომხების უკვე ერთსაუკუნოვანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ეროვნული ჩარჩოების ფარგლებში წარსულის რეტროსპექტულად გახსენების შედეგად შექმნილი ფორმებია. როგორც წინა თავში იყო ამის შესახებ ხაზგასმული, ნებისმიერს შეუძლია იმის წარმოდგენა, რომ ოტომანთა პერიოდის ტირებოლიტებს თავიანთი მეზობლების წარმომავლობის შესახებ უფრო მეტი ცოდნა უნდა ჰქონოდათ. ადგილისადმი მათი კუთვნილების შეგრძნებიდან გამომდინარე, მათ, შესაძლოა, წარმოდგენა შექმნოდათ მეზობელ დასახლებებზე და შორს მცხოვრობ რუსებზე, როგორც “გარეშე” ხალხზე, თავიანთი ადგილობრივი ცოდნიდან გამომდინარე¹. თუმცა საკუთარი ლოკალური დასახლების ფარგლებში კლასის და სოციალური სტატუსის მათეული გაგება მთავარი ელემენტი იყო “განსხვავებულის” შეგრძნების დამკვიდრებისათვის. ისეთი კონცეფციები, როგორიცაა “ეროვნული”, “რელიგიური”, “ეთნიკურად სხვა” XIX საუკუნეში შეიქმნა. ერთი მხრივ, ძღვევამოსილ მიწისმფლობელებს (აღას), არა აქვს მნიშვნელობა ის ბერძენი იქნებოდა თუ თურქი, მეორე მხრივ კი, გლეხებს შორის ურთიერთობები, სავარაუდოდ, “განსხვავების” ლოკალური შეგრძნების განმსაზღვრელი - მთავარი პარამეტრი იყო². ამიტომაც, ნარატივები “სხვების შესახებ” XIX საუკუნის ცვალებად გაგებათა და კონცეფციათა გაფილტვრის შედეგად უნდა იყოს წაკითხული. ომების შემდეგ ბერძნებზე და სომხებზე არსებული გაგება შეიცვალა. ტირებოლუს შემთხვევაში, ბერძნებისა და სომხების შესახებ ნარატივები მუჰაჯირობასთან დაკავშირებულ იმ ისტორიებში ჩნდება, რომლებიც ძირითადად სამ თემას ეხება. პირველი თემა იმ ტანჯვას და დანაკარგებს ასახავს, რაც დევნილმა თურქმა მუსლიმებმა მიგრაციის წლებში განიცადეს. აღნიშნული თემა ჩანს ზემოთ მოყვანილ ხალხურ ლექსში. მუჰაჯირობასთან

¹ Geertz : 1983.

² როგორც მცირე აზიის კვლევის ცენტრის ნარატივები ადასტურებს, ეს საკითხი იყო არა მხოლოდ პონტოელი ბერძნებისათვის დამახასიათებელი, არამედ ასევე, ოტომანთა სხვა შერეული თემებისთვისაც. მაგალითად კრეტელებისათვის, იხ., Stathakou : 2000.

დაკავშირებული ხალხური სიმღერები, ფაქტობრივად ფართოდ გავრცელებული ჟანრია რეგიონში და ის სხვადასხვა ვარიანტისაგან შედგება¹. მეორე თემა რუსებსა და ბერძნებს შორის ურთიერთთანამშრომლობის საკითხებს ასახავს. ეს თემაც დამკვიდრდა ფოლკლორში, რასაც ქვემოთ მოყვანილი ლექსი ადასტურებს. მასში ბერძნები წერილს უგზავნიან რუსებს, როდესაც ტირებოლუს მუსლიმებმა ქალაქის დატოვება დაიწყეს:

ბერძნებს ამბავი გამოუგზავნიათ, ომის გამო აქაურობა დაცლილა: მოდიოთ, ბუჩქებს წვავენ, ფეტვს ჭამენ, მხოლოდ ქვრივი ქალებია დარჩენილი, არ გაჩერდეთ, მოდიოთ,” უთქვიათ.”²

თაობიდან თაობაში გადასული მეორე ნარატივი, რომელიც კარგად ცნობილ სომეხი ვაჭრის დავით ალას შესახებაა, იმავე სურათს თავშესაქცევი ამბის სახით გადმოგვცემს. როგორც ჩანს, დავით ალა ბათუმში იყო, როდესაც რუსებმა ტრაბზონი დაიკავეს. მიყვა რა რუსებს უკან, ის ტრაბზონში ჩავიდა, იქ მტვითავე ჰასანს შეხვდა, ტირებოლუს ერთ-ერთ მკვიდრს. ჰასანმა თქვა, რომ დავითმა, რომელიც რუს ჯარისკაცებს უკან მიჰყვებოდა, ენა გამოუყო და დასცინა მას.

უფრო დრამატული სახის ამბები, ძირითადად, მოთხრობილი ქალების მიერ, ერთმანეთთან დაშორების მომენტებს გადმოგვცემს. ეს სწორედ ის მესამე თემაა, რომელსაც ბერძნებისა და სომეხების მოგონებებთან დაკავშირებულ მუჰაჯირობის ამსახველ ამბებში შეხვდებით. სულისშემძვრელი მომენტების ამსახველი ამბები, როგორიცაა მაგალითად მეზობელთან დაშორება, მოგონებათა მნიშვნელოვანი ნაწილია. ეს ნარატივები, თეატრალურად მოთხრობილი, გამსჭვალულია თანაგანცდის გრძნობით, მაგრამ, დროითი დისტანციის შეგრძნებით. სხვა სიტყვებით, ისინი გადმოცემულია თავისუფლად, თითქმის რო-

¹ ტრაბზონთან დაკავშირებული შემთხვევა შემდეგია: Trabzon'dan çıktım başım selamet, Çavuşluğa geldim koptu kıyamet. Anam ile yarım Hakk'a emanet Kafir Urus yaktı yıktı evimi Muhacirlik бүktü belimi. *ტრაპიზონიდან გამოვედი მშვიდობიანად, ჩავეშლუში მოვედი და ატყდა ერთი ამბავი. დედასთან ერთად ნახევრად ღმერთს მინდობილს ურჯულო რუსმა დამიწვა და დამინგრია სახლი, მუჰაჯირობამ კი გამწვევია წელში.* მსგავსი მუჰაჯირი ბიჭი, ჩანს, ასევე ერზინჯანის ფოლკლორში, რომელიც ასახავს რუსების მიერ ერზურუმის დაპყრობის დროს გამოქცეულ მიგრანტებს. Erzincan'a girdim ne güzel bağlar / Erzurum'a vardım dumanlı dağlar / Elleri koynunda bir güzel ağlar / Oy anam anam hallarım yaman / Yüce dağ başında çadır açarım / Nazlım seni burdan alıp kaçarım / Kahve bulamazsam kenger içerim / Oy anam anam hallarım ağlar / Anama söyleyin lamba yakmasın / Çuha şalvarıma uçkur takmasın / Oğlum gelir diye yola bakmasın / Oy anam anam hallarım yaman. *ერზინჯანში მოვედი, რა ლამაზი ბაღებია / ერზურუმში მივაღწიე, ნიხლიანი მთებია / უბეში ხელებჩაწოლილი ვიდაც ტირის / დედა, დედა, ცუდ დღეში ვარ / დიდი მთის მწვერვალზე კარავს გავშლი / საყვარელო მოვიტაცებ და გავიქცევი აქედან / ყავა თუ ვერ ენახე არტიშოკს დაველე / დედა, დედა, ცუდ დღეში ვარ / დედაჩემს უთხარით ლამაზ არ აანთოს / ჩემს ჩოხას და შარვალს ხვანჯარი არ დაამაგროს / შეიღის მოლოდინში გზისკენ ნუ გაიხედავს / დედა, დედა, ცუდ დღეში ვარ.*

² Rumlar haber yollamışlar, harb oldu diye burası boşalmış: “Gelin, Yaktıkları çalı, Yedikleri darı, Geriye kalan dul karı, Durmayın gelin” demişler!

გორც ცხადი მოვლენები, რომელთაც თან ახლავს დრამატულობის გათვითცნობიერებულობა, რასაც შემდეგ მოჰყვება სიბრალულისა და გამართლების ფრაზები. ნარატივები ტრავმული მომენტების შესახებ ჩვეულებრივ იწყება თხრობით კარგი მეზობლური ურთიერთობის შესახებ და შემდეგ ეხება გარკვეულ მომენტებს, რომელიც მოსმენილი აქვთ მშობლებისა და ბებია-ბაბუებისაგან. ისინი მოგვითხრობენ მათი მეზობლების წასვლის შესახებ. ერთი მთხრობელი მოგვითხრობს : “ჩემო ჰათჩან, ჩემო ჰათჩან, ფრთხილად, ბადრიჯანი არ შეგვიჭამო, ჩვენ იაილაზე მივდივართ, დავბრუნდებით და მოვალთ, ფრთხილად, შემოღობილში არ შემოხვიდე და ბადრიჯანი არ შეგვიჭამო!” და განაგრძობს მთხრობელი: «მოგვიანებით ისინი აღარ დაბრუნებულან»¹ მეორე ნარატივი უფრო დრამატულია: “ჩემო რაჰიმან, ჩემო რაჰიმან, დამძალე, დამძალე, მიყავარ”. ბებიაჩემს ეშინოდა თურმე: “მეშინოდა, როგორ დამეძალა, მთავრობა მეც დამწავდაო” იტყოდა ხოლმე.²

ის, ვისაც მთავრობა მიმართავდა ხოლმე, რა თქმა, თოფალ ოსმანი იყო, რომლის შესახებაც ტირებოლიტები ხშირად გამოხატავენ შერეულ გრძნობებს. თოფალ ოსმანი არის წინააღმდეგობრივი პიროვნება თურქეთის ნაციონალურ ისტორიაში. როგორც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სამხედრო ძალების ლიდერი, ის ახლოს იყო ნაციონალურ წინააღმდეგობასთან, რომელსაც მუსტაფა ქემალი უძღვებოდა, მაგრამ მოგვიანებით გათავისუფლებულ იქნა. თავდაპირველად, ოსმანი მიზანმიმართულად იბრძოდა რუსების წინააღმდეგ, მაგრამ მოგვიანებით გაავრცელა გავლენა არა-მუსლიმებსა და მუსლიმებზე, რომლებიც მათ ეხმარებოდნენ. ერთ-ერთი მთხრობელი გამოხატავს შერეულ გრძნობას მის მიმართ იწყებს ამ წინააღმდეგობრივი ფიგურის დაცვით: “ოსმან ალა აქაურობის მეფე იყო... ჩამოსახრჩობი ჩამოვახრჩეთ, მოსაკლავი მოგვკალით, მას ხომ არავინ ეკითხებოდა. ის ჯადოქარი იყო, მისი ძმა ჰაჯი ეფენდი სასიამოვნო ახალგაზრდა კაცი იყო”³ მოგვიანებით, იგივე მთხრობელი გამართლებას უძებნის მის ქმედებას: “თუმცა, ბერძნებისგან გაწმინდა გირესუნი, ბერძნებს ხომ სხვა გზა აღარ ჰქონდათ დარჩენილი! მათი უმრავლესობა ღამით გაიქცა, დაქირავებული ნაევით.. საკუთარ აზრს ვერც გამოხატავდნენ, ყველა გაჩუმდა!”⁴

გამართლების რიტორიკა გამოსჭვივის ასევე ერთ-ერთ იშვიათი თვითმხილველი მთხრობელის ნაამბობში, რომლის შეგროვებაც შეუძელი ტირებოლუში. ეს ქალი, რომლის მამაც პირადად იცნობდა თო-

¹ “Hatçanım Hatçanım, sakın patlıcanlarımızı yeme, biz yaylaya gidiyoruz dönüp gelicez, sakın çitimize girme, patlıcanımızı yeme!” Sonra dönmemişler.

² “Rahimanım, Rahimanım, sakla beni sakla, bizi al da gidiyolar.” Annanem korkarmış: “Korkardım, nasıl saklim, hükümet beni de yakardı” derdi.

³ Osman Ağa buranın kralıydı ... Astığı astık kestiği kestik, soran yoktu ki ona. Bir cadı çıkmış bu, kardeşi Hacı Efendi haza beyefendiydi ...

⁴ Mesela Rumlardan temizledi Giresun'u, Rumların çıkacağı yoktu ki! Gece kaçtılar çoğu, motor kiralayıp ... Düşüncesini söyleyebilir mi, herkes sustu!

ფალ ოსმანს, ძალიან მკაფიოდ იხსენებს თავისი ბავშვობის მეგობრის მარიას გაუჩინარებას. ერთ დღეს, საუზმის შემდეგ, ის, ჩვეულებრივ, მივიდა თავისი მეგობრის სახლში და დაუძახა: “მარია, მარია”, წინა კარი ღია იყო და როდესაც შიგ შევიდა, დაინახა, რომ სახლში ავეჯი ქოტურად იყო მიმოხეული. შეშინებულმა მოკურცხლა. მიუხედავად თავისი ასაკისა, მან გააცნობიერა, რომ რაღაც უჩვეულო ხდებოდა თემში. სხვა ბავშვების მსგავსად, ბავშვმა სწრაფად გაიაზრა, რომ ოჯახი სამუდამოდ წავიდა. კიდევ ერთი, მის მეხსიერებაში ცხადად ჩაბეჭდილი ამბავი დეიდა ბინის ეხება. ბერძენი ქალი ბინი (დესპინა), საკამათო საადღგომო სადილთან დაკავშირებული ნარატივის გმირია. როგორც ჩანს, მასპინძლებმა სადილად მიიწვიეს ნარატივის ავტორის მამა, რათა მოეკლათ. დეიდა ბინის შემწვობით მან გაქცევა მოახერხა. ამ ორი ამბის გადმოცემისას, მოხრობელმა, სევდით და სიმპატიით გაიხსენა თავისი ბერძენი მეგობარიც და დეიდა ბინიც: “ჩვენ მას ვეძახდით ბინი ჰალას”. . .”ჩვენ ერთად ვსადილობდით მის სახლშიც და ჩვენს სახლშიც... მე ახლაც მიყვარს ისინი – დეიდა ბინი, მარია, ელიზა . . . “. მიუხედავად ამისა, ბოლოს მან მამის მხარე დაიკავა, რომელიც იტყოდა ხოლმე: “ჩვენ რომ არ გვექნა, ისინი იზამდნენ თურმე”¹. უნდობლობის ღრმა გრძნობა, რაც ფესვგადგმული იყო 1900-იან წლებში, ფარავს ყველა მოგონებას. ზოგს შეიძლება აქ გაახსენდეს სახელმწიფოს მიერ კონტროლირებადი ბერძნული და თურქული ნაციონალური განათლება. სულ ახლახან, ისტორიის წიგნებში წამოწეულია ნაციონალისტური ჩარჩოს ფარგლებში კონსტრუირებული დიდი ნარატივები თითოეული ქვეყნის ეროვნული დამოუკიდებლობის შესახებ. ტირებოლუს ბერძნულ მეხსიერებას რაც შეეხება, ორი განსხვავებული წყარო წარმოაჩენს ორ განსხვავებულ ემოციურ ნაკადს. როცა უყურებ პირველი თაობის მიგრანტების ნარატივებს, რომლებიც შეკრებილია 1948-1957 წლებში და დაარქივებულია მცირე აზიის კვლევის ცენტრში, ხედავ, რომ მათში ჯერ კიდევ გამოსჭვივის ძლიერი კუთვნილების გრძნობა მშობლიური ქალაქისადმი. ნარატივები იძლევა სრულყოფილ მონაცემებს ქალაქის ტოპოგრაფიის და მატერიალური კულტურის შესახებ. ბევრ შემთხვევაში, ინტერვიუერები ხატავენ რუკებს, აღწერენ ადმინისტრაციულ და საგანმანათლებლო სისტემას, მოგვითხრობენ სოციალური რიტუალებისა და გართობის ფორმების შესახებ. უწყვეტი ადგილობრივი იდენტობა და ტირებოლუსადმი მათი კუთვნილების გრძნობა დომინირებს ზოგად დისკურსში.

პირველი თაობის ნარატივები, რომლებიც მცირე აზიის კვლევის ცენტრის არქივებში ინახება, ასევე ძალიან საინტერესოა თავისი დროის სულისკვეთების გამოხატულებით ბერძნული ნაციონალური ისტორიოგრაფიის შესაბამის არტიკულაციასთან მიმართებაში.² ტატია-

¹ Biz yapmasak onlar yapacakmış.

² ამ ნარატივების კრიტიკული ანალიზისთვის, იხ.: Papailias : 2004.

ნა მილიექსს, მკვლევარს, რომელიც პასუხისმგებელია ნარატივების შეგროვებაზე ტირებოლუს ლტოლვილების შესახებ, მსგავსად მისი თანამედროვეებისა, სჯერა ძველ და თანამედროვე ბერძნებს შორის უწყვეტი კავშირისა. აქედან გამომდინარე, ის თავის კომენტარებში ხაზს უსვამს ამ ასპექტს მისი მოხრობელების შესახებ. სეფაზე თეთრი ზეწრების გამოყენების პონტოური ტრადიცია ან მათი ძლიერი სიამაყის გრძნობა ინტერპრეტირებულია როგორც ჭეშმარიტი ელინისტური მახასიათებელი.

თუმცა, მეორე თაობის ბერძნულ ნარატივებში უფრო მეტად აქცენტი კეთდება ადგილმონაცვლეობაზე ვიდრე კუთვნილებაზე. ისინი, ჩვეულებრივ, ფოკუსირებულნი არიან პონტოური საზოგადოების შეგუების საკითხებზე მატერიკულ საბერძნეთში. აქ ნარატივები გამოხატავს ორშრიან დისკრიმინაციას, რომელსაც განიცდიდნენ ტირებოლუს ბერძნები, ერთი მხრივ, გირესუნის, ტრაბზონის, სამსუნის პონტოელებისაგან, მეორე მხრივ კი დედასამშობლოს (საბერძნეთის) ბერძნებისაგან, რომლებიც მათ დასცინოდნენ მძიმე პონტოური აქცენტის გამო. საკვების, ფიზიონომიის, ჟესტების ენის, ადგილობრივი ტერმინებისა და გამოთქმების შენარჩუნების მიუხედავად, ათენში დაფუძნებულმა მეორე თაობის ტრიპოლიტელებმა, რომელთა ცხოვრებაში ტირებოლუს მნიშვნელოვანი, მაგრამ არაძირითადი ადგილი უჭირავს, ამჟამად შექმნეს ახალი ლოკალური იდენტობა. მათ დააფუძნეს კარგად ორგანიზებული საზოგადოება, სოციალური დახმარების ასოციაციით, ყავის სახლით, და მემორიალური ძეგლით ადგილობრივ სასაფლაოზე. ახალი დასახლებები კალითეაში და ნეა სმირნის კვარტლები ათენში უეჭველად ატარებს პონტოური მემკვიდრეობის ელემენტებს, და მაინც, ის უფრო ათენურია, ვიდრე ტრიპოლიტური. თურქების მიმართ დამოკიდებულების გამოხატვაში, შეიძლება დავინახოთ, რომ ორივე, პირველი და მეორე თაობის ბერძნული ნარატივები თავის მხრივ ისეთივე პარადოქსულია, როგორც თურქული. დევნილობის დრამატული სახეები (ორსული ქალი, რომელიც გარდაიცვალა; დედები, რომლებმაც ერთი ბავშვი დატოვეს; ზამთარში ყინვისაგან გარდაცვლილი ადამიანები) ბუნებრივად ატარებს სიმწარის გრძნობას, რომელსაც უპირისპირდება აღნიშვნები “კარგი თურქების შესახებ”, მაგალითად, კარგი მეზობელი და გულკეთილი კაპიტანი, რომელიც დაეხმარა მათ გაქცევაში. ჯორჯ მარკუსი შეხედულებების ამგვარ შეპირისპირებას ცხოვრებისეული ისტორიის ანალიზის თავისებურებებს უკავშირებს. “ცხოვრებისეული ისტორიები”, მარკუსის მტკიცებით, “ავლენს სოციალური კონტექსტების კონტრასტულობას ინდივიდუალური გამოცდილების თხრობის თანმიმდევრულ პროცესში გადმოცემით, რომელიც, შესაძლოა, ბუნდოვანი იყოს თავად პროცესების სტრუქტურული კვლევისას. ისინი სისტემების შიგნით ეთნოგრაფიული სივრცეების შემოსაზღვრისათვის გზამკვლევებია კატეგორიების

სახით ფორმირებული აღნიშვნებით, რომელთაც შეუძლიათ შექმნან ამგვარი, სხვა შემთხვევაში უხილავი, სივრცეები”.¹

უხილაობა და დუმილი ორივე მეხსიერების მთავარი საყრდენი ბოძებია ზეპირი ისტორიების კვლევაში. წერა-კითხვის უცოდინარი ადამიანების ნარატივების ანალიზში, მერსედეს ვილანოვა განიხილავს გახსენებისა და თხრობის პროცესის ბუნებას, როგორც მთხრობელის მიერ ამბის წარმოდგენის არჩევანს მკვლევართან შეხვედრისას. ის აღნიშნავს, რომ “წარსულის, როგორც ცნობიერებაში დამარხულის, გახსენება, შეიძლება გაზიარებულ იქნას ან არა”, და რომ მთხრობელმა შესაძლოა დაასრულოს დიალოგი “როცა თავისი გამოცდილების გაზიარების გამოწვევა მისთვის დამთრგუნველი ხდება”.² მეხსიერების ეთნოგრაფის ერთი მთავარი ამოცანაა ამ კონკრეტულ თემასთან და საკითხთან დაკავშირებით, მოიძიოს ის კონკრეტული თემები და საკითხები, რამაც გამოიწვია ინტერვიუერის დათრგუნვა. სხვადასხვა ინტერვიუს დროს ტირებოლუსა და ათენში, სხვადასხვა თემასთან დაკავშირებით, აღმოვაჩინე ბევრი განსხვავებული მიდგომა, ეროვნული და გენდერული. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტირებოლუსში მეორე თაობის მამაკაცები ერიდებოდნენ ეთნიკური თემების შესახებ საუბარს, ისეთ თემაზე, რომელსაც შეეძლო ეჭვქვეშ დაექვეყნებინა მათი ქონების წარმომავლობა ან დიდი ნაციონალური ნარატივის სწორხაზოვანი მიმართულება. ათენში, მეორე თაობის ტრიპოლელი მამაკაცები კონკრეტულად ფოკუსირებულნი არიან ეთნიკური დაპირისპირების პოლიტიკაზე, როგორც ათენში მათი ყოფნის ნარატივის გენეზისზე. ტირებოლუსში, მამაკაცები ძალიან ფრთხილად ეკიდებოდნენ საუბარს წარსული სოციალური კლასობრივი კონფლიქტების შესახებ. რამდენადაც ჯერ კიდევ არსებობს ბევრი წარჩინებული გვარი, მათ არ სურთ რისკის ქვეშ დააყენონ თავიანთი ჩამოყალიბებული ურთიერთობები თავიანთი პატარა თემის დინამიკაში. თუმცა ათენში არ გაურბიან ძველი სოციალური კლასების მკაცრ კრიტიკას, რაც დაკავშირებულია ახალ დასახლებაში იერარქიების შეცვლასთან და მიგრაციის გამოცდილებასთან. ტირებოლუსში, თუკი მამაკაცი ირჩევს დუმილს ეთნიკური და კლასობრივი კონფლიქტების შესახებ, ქალები ამჯობინებენ თავისთვის შეინახონ ოჯახური საკითხები და საიდუმლოებები. განსაზღვრული სოციალური კოდი ქალებისაგან მოითხოვდა ოჯახური ინფორმაციების შენახვას. თუმცა, მკვლევარმა ეს ინფორმაცია შეიძლება გაიგოს სხვა ქალებისაგან. ასევე ცხადი განსხვავებაა წარსული ტრავმის გახსენებაში. ქალებს ტირებოლუსში შეუძლიათ ისაუბრონ ტრავმის შესახებ როგორც დიდი ხნის წარსულის გამოცდილებაზე. ათენში, თუნდაც მეორე თაობის ტრიპოლიტელებისათვის, ტრავმის გადმოცემა იყო კათარზისული მომენტი.

¹ Marcus : 1995, 110.

² Vilanova : 2005, 68.

სოციალური კონფლიქტების მექანიზმები : დუმილი და აქცენტები

თუკი თურქები და ბერძნები თანხმდებიან ერთ საკითხში ტირე-ბოლუს წარსულთან დაკავშირებით, ეს არის მათი შეხედულება დომინანტური მიწათმფლობელობის – *აღალიქის* სისტემის თაობაზე. როგორც მუსლიმმა, ისე არამუსლიმმა თემმა შექმნა ნარატივები სოციალური იერარქიებისა და გავლენიანი გვარების შესახებ და მაღალ და დაბალ კლასებს შორის კონფლიქტების შესახებ. ერთმა თურქმა მოხრობელმა გადმოგვცა ამბავი, რომელიც მამისაგან გაუგონია: თევზაობიდან დაბრუნებულ მამამისს გზად შეხვდა ალა, რომელმაც ყოველგვარი ახსნა-განმარტების გარეშე კონფისკაცია გაუკეთა მის მიერ ახლად დაჭერილ თევზს. ბერძენთა მექანიზმები ბერძნული სათვისტომოს ყველაზე შეძლებული და ძლევამოსილი მაგრიდის გვარის შესახებ ასეთივე სევდიანია. ნარატივები იმის შესახებ, რომ ბერძენი და თურქი ადამიანები მხარს უჭერდნენ ერთმანეთს გლეხების მიმართ დამოკიდებულებაში, გამოხატავდა მათ საერთო სიძულვილს გლეხობის მიმართ. მაგრიდები, მაგალითად, მეგობრობდნენ ჰაჯიემინ ოღულლარების გვართან, რომელიც ტირეპოლუს ერთ-ერთი წარჩინებული მუსლიმური გვარის წარმომადგენელი იყო. როცა 1910-იან წლებში ეთნიკურმა კონფლიქტებმა იმატა, მაგრიდებმა, სავარაუდოდ, დახმარებისათვის პირველ რიგში თავის გამორჩეულ მუსლიმ მეგობარს მიმართეს და არა მეგობარ ბერძნებს. ამჟამად ეს ამბავი ბერძნულ წრეებში გავრცელებულია, როგორც გაკეთილი, თუ ვის უნდა ენდო.

ბერძნული მხარე ასევე გვაწვდის ნარატივებს ძალაუფლების დაკარგვაზე. მაგალითად, მაგრიდის ოჯახმა, რომელიც მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში პასუხისმგებელი იყო ბერძნული თემის განათლებაზე და მართვაზე, დაკარგა თავისი სტატუსი ათენში, თავის ახალ დასახლებაში. ამ ოჯახის შთამომავლებთან დაკავშირების ჩემი ძალიან დიდი მცდელობის მიუხედავად, ჩემი დაკვირვებით, ოჯახს არ დარჩენია მემკვიდრეობა ათენის ტრიპოლიტანიის თემში. როდესაც მე ვიკითხე ამ ცვლილებების შესაძლებელი მიზეზების შესახებ, ათენის თემის ლიდერებმა აღნიშნეს, რომ დაბალი კლასის ტრიპოლიტებმა უკეთესად გაართვეს თავი გამოწვევებს, რომლის წინაშეც აღმოჩნდნენ საბერძნეთში გადასვლის შემდეგ, მაშინ როდესაც მაგრიდებმა ცხოვრება სიღარიბეში დაასრულეს, რადგან მათ არ გააჩნდათ უნარები ან ხელოსნობის ჩვევები, რათა ეშოვათ საარსებო სახსრები ცვლილებების ქაოტურ პერიოდში. თურქული მხარის შემთხვევაში, კონკრეტული სოციალური კლასის ჩაგვრის შესახებ მექანიზმები თითქმის ყოველთვის დაკავშირებულია ქალთა ნარატივებთან საზოგადოებრივი აბანოების (ჰამამის) კონტექსტში. *ჰამამს* ცენტრალური ადგილი ეჭირა ტირეპოლუს ქალების სოციალურ ცხოვრებაში, რადგან ის ქმნიდა ლეგიტიმურ საზოგადოებრივ სივრცეს, რომელიც რეგულარულად კრებდა ერთად სხვადასხვა სტატუსის ქალებს. კვირაში ერთხელ თუ არა, ორ კვირაში ერთხელ მაინც ქალები დადიოდნენ ხანგრძლივ საა-

ბაზანო პროცედურებზე, რომლისთვისაც წინასწარ უნდა მომზადებულიყვნენ. ზოგი წარჩინებული ოჯახი ტრადიციულად ჯავშნიდა მთელ *ჰამამს* განსაკუთრებულ შემთხვევაში, როგორცაა, მაგალითად, ქორწილი ან საზაფხულო მთის ვიზიტებიდან დაბრუნება. მათ ასევე ჰქონდათ თავიანთი საკუთარი არაფორმალური დაჯავშნული ადგილები. ერთი მთხრობელი იხსენებს *თელლაქის* (მექისე) ხმამაღალ გამოცხადებას: „რაბია ხანუმი აქ არის? აზიზე ხანუმი აქ არის? ან მუთებერ ხანუმი მოვიდა?“ ქალები ხმამაღლა უნდა გამოხმაურებოდნენ და დაემატებინათ „შეუნთე ცეცხლი! შეუნთე ცეცხლი!“ მთხრობელი წუხს, რომ დღეს იგი იძულებულია დაიცვას სიჩუმე და არ შეუძლია ამის წინააღმდეგ წასვლა: “ჩვენ იგივეს ვიხდიდით, რასაც ისინი. რისთვის იყო ეს ყოველივე? და ჩვენ არც ის ვიცოდით, რომ ეს მდიდრების დრო იყო და ჩვენ მათ ვაფასებდით“.

არაერთი ტირებოლიტის გადმოცემით, კონკრეტული სოციალური კლასისაგან მომდინარე მსგავსი სოციალური ჩაგვრა გაგრძელდა 1950-იან წლებამდე და შეიცვალა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დემოკრატიული პარტია მოვიდა სათავეში. „შემდეგ“, როგორც მთხრობელი ამტკიცებს, „მდიდარ ბიჭს არ შეეძლო არც ერთი ღარიბი ბიჭის ცემა. ეს იმდენად მარტივი იყო, რომ აღარ შეეძლო მეტად ამის კეთება“. ირონიულია, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ გვიან 1950-იან წლებში სხვადასხვა სოციალურ კლასს შორის კონფლიქტი ტრანსფორმირდა ახალ კონფლიქტში ქალაქში დამკვიდრებულ მცხოვრებლებსა და სოფლიდან ახალჩამოსულებს შორის. ადგილობრივ წარჩინებულთაგან უმეტესობამ დიდ ქალაქებში გამგზავრების შემდეგ მათი კუთვნილი მიწების მართვა გადასცა სოფლელებს, რომლებსაც უნდა მოეგროვებინათ თხილის მოსავალი და შემოსავალი გაენაწილებინათ მფლობელებისათვის. დროთა განმავლობაში, ეს მიწები, სოფლის მეურვეერებმა შეიძინეს წარჩინებულთაგან, ზოგმა დააგროვა კაპიტალი უცხო ქვეყნებში (ძირითადად, გერმანიაში და ჰოლანდიაში), რათა დაბრუნებულიყო ტირებოლუში და აეშენებინა ახალი ღამაზი სახლები და გაეხსნა ახალი ბიზნესები (ავეჯის, ტექსტილის, სარეცხი მანქანების მაღაზიების, სუპერმარკეტების, ან ქალაქთაშორისი ავტოზაზების). ერთ-ერთი მაღაზიის მეპატრონის სიტყვებით, „ქალაქის ხალხმა გაყიდა თავიანთი მინდვრები და სახლები, მიატოვა ქალაქი. ვინ იყო მყიდველი? გლეხი! [...] ჩვენ მიჩვეულნი ვართ ჭამას, ჩაცმას; ისინი, პირიქით, რადგან არ ჭამენ, ამდენად, არ ხარჯავენ ფულს, შესაბამისად, აგროვებენ“. კლასების კონფლიქტი ძლევამოსილ ქალაქის *აღახა* და დაბალი სტატუსის ადგილობრივებს შორის ამჟამად გარდაიქმნა სხვა კონფლიქტში – ქალაქის მცხოვრებლებს, როგორც რეალურ რეზიდენტებსა და მიგრანტ გლეხებს შორის. ეს არის საინტერესო ცვლილება თანამედროვე საზოგადოებაში: იგივე ისტორიულ პროცესში, როდესაც მავრიდების გვარმა დაკარგა თავისი სტატუსი ათენში, დაბალი სტატუსის მქონე ფერმერებისა და ხელოსნების შეი-

ლებმა მიიღეს ქალაქ ტირებოლუს რეალური მცხოვრებლების მაღალი სტატუსი.

ადგილმონაცვლეობას შორის: ეთნოგრაფი, როგორც გარემოებაზე დამოკიდებული აქტივისტი

ორივე ადგილის წარსულის შესახებ ნარატივების შეგროვების მცდელობისას, ჩვენ ურთიერთობას ვამყარებთ ადგილობრივ დასახლებებთან, რომლებიც 1900-იანი წლების დასაწყისიდან შეიცვალა. ორივეგან, ტირებოლუსა და კალიტეაში, 1900-იანი წლების დასაწყისიდან ტოპოგრაფიები რადიკალურად შეიცვალა (ტირებოლუში აღარ არის ეკლესიები, კალიტეაში აღარ გვხვდება ჩადრები). მარკუსის ციტირებით, „მრავალმხრივი საველე კვლევა [...] ხორციელდება იმის კარგად გაცნობიერებით, რომ შენ კულტურული ლანდშაფტის შიგნით იმყოფები, და ვინაიდან ლანდშაფტი იცვლება ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლისას [ჩემს შემთხვევაში კი, ასევე დროშიც], ეთნოგრაფის იდენტობა მოითხოვს შეთანხმებას“.¹ აქ მარკუსი მიუთითებს სხვა გადაადგილებაზეც მრავალმხრივ ეთნოგრაფიაში, რომელიც ეხება მოძრაობას აკადემიურ ადგილსა და საველე ადგილს შორის. საველე სამუშაოების ჩატარების ცვლადი დინამიკა შესანიშნავია. კომუნიკაციისა და ტრასპორტირების ზრდასთან ერთად, ჩვენი მთხრობელები ამჟამად გაცილებით ინფორმირებულები არიან, აქვთ საკუთარი მოლოდინები, წინასწარ ჩამოყალიბებული სტერეოტიპები და ზოგჯერ ცოდნაც თავიანთი სამართლებრივი უფლებების შესახებ. აქ მრავალმხრივი ეთნოგრაფიის ცნება ხაზს უსვამს იმას, რომ ეთნოგრაფის როლი შეიცვალა – ის გახდა აგენტი, რომელიც მოძრაობს სხვადასხვა ადგილებში და ათანხმებს ერთმანეთთან თავის როლებსა და სუბიექტურობას. ადგილის ეს შეცვლა ნაწილობრივ უკავშირდება ჩვენი, როგორც მკვლევრების, რეაგირებას ჩვენი ინფორმანტების გაზრდილ ცნობიერებაზე. სხვადასხვა საველე ადგილს შორის მოძრაობა აკადემიური იდენტობით აღჭურვილ ეთნოგრაფს კიდევ ერთ პასუხისმგებლობას აკისრებს. სხვადასხვა საველე ადგილში მეხსიერების მექანიზმებზე ფოკუსირება გზას უხსნის დიალოგს ეთნოგრაფის მეშვეობით, რომელიც მოძრაობს ამ ადგილებს შორის. აი, ასე ამდიდრებს მრავალმხრივი კვლევითი მიდგომა ისტორიულ ეთნოგრაფიასაც. თურქული მეხსიერების მექანიზმების მუშაობის გაგების იდეა ქმნის კითხვარის ჩარჩოს, რომელთა გამოყენება შესაძლებელია ბერძნულ ადგილას. საბერძნეთში ჩემი ვიზიტის ნარატივი კიდევ ერთი კითხვარის ჩარჩოს ქმნის ტირებოლუს კვლევისათვის. ეთნოგრაფი, რომელიც მოძრაობს სხვადასხვა ადგილს შორის, ხდება ინფორმანტი ორივე მხარისათვის, რაც მძიმე პასუხისმგებლობაა, რომელსაც მარკუსი განმარტავს, როგორც „გარემოებათა აქტივისტს“.² ტირებოლუში მე ხში-

¹ Marcus: 1995, 97.

² Ibid: 98.

რად მიწვევს ინტერვიუს მიცემა ტირებოლუსა და თურქეთის მომავალ განვითარებაზე საზოგადოდ. როგორც მკვლევარს, მეკითხებიან და აინტერესებთ ჩემი აზრი მიმდინარე პოლიტიკის შესახებ. კალითეაში მიმაქვს ახალი ამბები და საჩუქრები ტირებოლუდან. აქაც, მე მკვლევარის როლში ვარ, დაფინანსებული პრესტიჟული ბერძნული ინსტიტუციის (ონასისის ფონდი) მიერ, ხშირად დამყვებიან ცნობილი ბერძენი სწავლულები, მაგრამ ასევე ვარ თურქი მოხალისე, რომელიც ისმენს ბერძნულ ვერსიას მოვლენების შესახებ. აქ მიდის ურთიერთშეთანხმება სხვადასხვა დონის ჩართულობასა და ვალდებულებას შორის და განსხვავებულ ადგილებს შორის. ამ ადგილებს შორის ჩემი საკუთარი პოზიცია მოითხოვს მრავალგვარ მგრძნობიარობას, როგორიცაა პატივისცემის გამოხატვა ორივე მხარის იძულებითი ადგილმონაცვლეობითა და დანაკარგით გამოწვეული ტრავმის მიმართ, ან ორივე მხარის მიერ ექსტრემალური ნაციონალიზმის გამოვლინების საშიშროების მიმართ. მეტისმეტად ოპტიმისტური იქნებოდა იმაზე ფიქრი, რომ შეხვედრების პროცესებს შესაძლოა ჰქონდეთ გავლენა მომავალ ნარატივებზე წარსულის შესახებ. მაგრამ ისინი ნამდვილად ახდენენ გავლენას ნარატივზე, რომელსაც ეთნოგრაფი შექმნის თავისი კვლევის გარშემო. იმისათვის, რომ წარმართოს სამართლიანი დისკურსი და პატივი სცეს ემოციების მრავალფეროვნებას სხვადასხვა დონეზე, ეთნოგრაფი უბრუნდება თავის მეხსიერებას კვლევისა და ადამიანური ურთიერთობების შესახებ, რომელიც მას პროცესის განმავლობაში ჩამოუყალიბდა¹. მისი პოზიცია შესაძლოა ყოველთვის არ იყოს გადამცემი მივიწყებული მოგონებებისა, არამედ ტირებოლუსა და ათენის თემებისათვის მომავალი გეგმების მრჩეველი იყოს. ათენის ტრიპოლიტებს აქვთ გეგმა მოინახულონ თავიანთი წინაპრების მიწა, სადაც ეთნოგრაფს შეუძლია შეასრულოს ადგილობრივი გიდის როლი. ტირებოლუსში, წარსული მოგონებების, ძველი სახლების და მასალების ასლების ძიება, შეიძლება აღმოჩნდეს დაპირისპირებული და გაკრიტიკებული, როცა ის მოქმედებს, როგორც სიძველეების ქომაგი. ტირებოლუს შეზღუდული ტოპოგრაფია მოითხოვს მდგრად განვითარებას, ამავე დროს – ძველის შენარჩუნებას. ქალაქის ახალი მოსახლეობა მოითხოვს მასალების შეცვლას და უკეთეს ცხოვრებას – ახალ ავტოსადგომებს, სათამაშო მოედნებს და პარკებს. დროებითი მგზავრის

¹ განსაკუთრებული შემთხვევაა ანთროპოლოგ ადრიანე კეპლერის გამოცდილება, რომელიც იკვლევდა ტონგანის რიტუალურ ცეკვას, ორგანიზებულს მეფის კორონაციასთან დაკავშირებით 1960-იანი შუა წლებში, იხ. Kaeppler:1967. მისი ჩართულობა ტონგანის კულტურასა და საზოგადოებაში გაგრძელდა მას შემდეგაც, რაც ის გახდა სმიტსონიანების მუზეუმის პოლინეზიის კვლევის კურატორი. 1900-იან წლებში ტონგას მეფემ მას დახმარება სთხოვა კორონაციის აღნიშვნის ცერემონიის მომზადებაში, სადაც რიტუალური ცეკვა იყო შესასრულებელი. ადგილობრივებს ზუსტად არ ახსოვდათ ეს ძველი რიტუალური ცეკვა და კეპლერი, როგორც ძველი ტრადიციის მატარებელი ადგილობრივი ცოდნის გადაცემაში, დაეხმარა მათ.

პოზიციაში, ეთნოგრაფი, ჩვეულებრივ, თავის თავს დიდი სირთულეების წინაშე აყენებს, როცა სიძველესთან თავისი მიჯაჭვულობით ქალაქის ახალ მოთხოვნებს უპირისპირდება.

ტირებოლუს მოსახლეობისათვის, როგორც ბერძნული, ისე სომხური მემკვიდრეობა ამჟამად შორეულ წარსულს განეკუთვნება. ამ თემების არარსებობა შეიძლება ჩვეულებრივად მოგვეჩვენოს, მაგრამ მიტოვებული საკუთრების მითვისების შედეგად შეძენილი ქონება შესაძლოა ეჭვის ქვეშ დადგეს. დარჩენილი რელიქტები უგულებელყოფილია, მაგრამ მეხსიერება მათ შესახებ ინახება და გადაეცემა თაობებს. ეკლესიის ზარი, რომელიც აიანას მთის წვერის ნიშანს ეკუთვნის, ამჟამად დაკარგულია და მისტირიან, რადგან ის საპიკნიკო ადგილი იყო მუსლიმი ტირებოლიტებისათვის ბერძნული თემის წასვლის შემდეგაც კი. ადგილების ძველი სახელწოდებანი დღესაც ყოველდღიურ ხმარებაშია. შემორჩენილია ისეთი ტერმინები, როგორიცაა *სომხური სასაფლაო, ეკლესიის წვერი, ბერძნული სასაფლაო*. ორ სხვადასხვა ქვეყანაში შეკრებილი ნარატივები წარსული თემების შესახებ რეტროსპექტულად აღდგენილია და რეკონტექსტუალიზებულია ერის მშენებლობის გამოცდილების ფარგლებში. სამწუხაროდ, არ არის შესაძლებელი ერთმანეთს შევადაროთ ორივე მხარის პირველი თაობის ნარატივები. მცირე აზიის კელევის ცენტრში ბერძნული არქივების კვლევამ გამოავლინა ნარატივები, რომლებიც მიეკუთვნება და მიბმულია საკუთრივ ადგილებს, მაგრამ, ასევე, მულტიეთნიკურ თემებსაც. ერთადერთი ნარატივი, რომლის მოპოვების შესაძლებლობაც მქონდა პირველი თაობის თურქი ქალბატონისაგან, ასევე ამტკიცებს ამ მიჯაჭვულობას მულტიეთნიკურ სათემო სტრუქტურასთან.

თუმცა მეორე თაობაში შეკრებილი ნარატივები გვიჩვენებს ამ მიჯაჭვულობისაგან სხვადასხვა მიმართულებით დისტანცირებას. ბერძნულ მხარეს ტირებოლუსადმი, როგორც ადგილისადმი, კუთვნილების გრძნობა თანდათანობით გაუქრა მიგრანტის სტატუსიდან ბერძენი მოქალაქის სტატუსის დამკვიდრებამდე, თანამედროვე ათენელამდე, რომელიც ახლა ამაყია, რომ შეუძლია უმასპინძლოს ოლიმპიურ თამაშებს. თურქულ მხარეს კი ძველი ტოპოგრაფია შეცვლილია ახალი ადგილებით: იქ, სადაც ოდესღაც ბერძნული სამეზობლო იყო, ახლა რესპუბლიკის პარკია საცეკვაო პლატფორმით ცენტრში, აგებული 1930-იან წლებში, როგორც რესპუბლიკური რეფორმების სადღესასწაულო ახალი ადგილი. როგორც კარგად არის აღნიშნული მაიკლ ფიშერის მიერ, „ეთნიკური მეხსიერება“, საბოლოო ჯამში, არის „არა წარსულზე, არამედ მომავალზე ორიენტირებული“¹ ფენომენი. ბერძენი ტრიპოლიტები ახლა ქალაქის მცხოვრებლები არიან თავიანთ პროვინციულ ტირებოლიტ თანატოლებთან შედარებით. ორივე თემის სტატუსი, ადრინდელ მდგომარეობასთან შედარებით, ჩანს, რომ განვითარდა ორი სრულიად განსხვავებული მიმართულებით. ბერძენი ტრიპოლიტე-

¹ Fischer : 1986, 201.

ლების ამბავი მოგვითხრობს ახალ ნაციონალურ წესრიგში მათ ადაპტაციასა და დამკვიდრებაზე. თურქი ტირებოლიტებისა კი ამუღავნებს უკმაყოფილების გრძნობას რესპუბლიკის წლებში მათი ქალაქის დაქვეითებული სტატუსის გამო. წარსულის სხვადასხვა ეტაპებმა ერთობლივად იმოქმედა და უცილობლად ჩამოაყალიბა და ხელახლა განსაზღვრა წარსული სათემო სტრუქტურების ადგილობრივი ცოდნა.

ბათუმის დემოგრაფიული ვითარების იმპერიული ხელვა XIX ს-ის ბოლო მეოთხედში და მისი თანამედროვე ანალოგია

დემოგრაფიული ვითარების ცვლილებები ამა თუ იმ რეგიონში, როგორც წესი, მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-სოციალური კატაკლიზმების შედეგია. ფეოდალური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ამ მხრივ მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ შეინიშნებოდა. ბათუმის საქალაქო ტიპის დასახლებად გადაქცევის ტენდენცია მხოლოდ ოსმალთა ბატონობის ბოლო პერიოდში შეიმჩნევა, როდესაც ცხოველდება აღებ-მიცემობა, ფართოვდება ეკონომიკური ურთიერთობა სხვადასხვა რეგიონებთან და ა.შ. [სიჭინავა, 1958: 3]. ბუნებრივია, ამის პარალელურად, იცვლებოდა ბათუმის ეთნიკური სურათიც. ოსმალთა იმპერიის შორეული ადგილებიდან ჩვენ მხარეში აღმოსავლეთის სხვადასხვა ხალხის წარმომადგენელი მოეშურებოდა [ვარშანიძე, 2006: 33-34].

ბათუმის რუსეთის შემადგენლობაში გადასვლის შემდეგ გაცხოველდა ქალაქის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები [Акты, 1904: 574-575], რაც აქ საქალაქო ცხოვრების კიდევ უფრო დაწინაურებით აღინიშნა. ყველაფერ ამას კი ახალი დემოგრაფიული ბუმი მოყვა, რის შედეგადაც ის პოლიეთნიკურ ქალაქად იქცა. როგორც ანატოლიაში მოღვაწე ინგლისელი კონსული ვ.ჯ.პალგრევი გვამცნობს, 1872 წელს ქალაქში 4970 სული ცხოვრობდა: 4500 მაჰმადიანი, 350 ბერძენი, 120 სომეხი (თურქების, აფხაზ-ჩერქეზებისა და ზანგების რაოდენობა არაა მითითებული) [Отчет Палгрева, 1882: 115-116]. 1877-1878 წწ ომის შემდეგ ქალაქის მოსახლეობის უმრავლესობა გაიხიზნა.

ბათუმის ოლქის რუსული ადმინისტრაციის ჩამოყალიბების დროს ქალაქის მოსახლეობა 3000-მდე სულს ითვლიდა. წასულები რუსული ადმინისტრაციის მოხელეებმა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან გადმოსახლებულებმა შეავსეს. ქვემოთ გაგაცნობთ მოსახლეობის ზრდის დინამიკას, მის ეროვნულ, კონფესიურ, პროფესიულ თუ გენდერულ კუთვნილებას, ეთნიკურ შემადგენლობაში მომხდარ ცვლილებებს.

1882 წ. გაზაფხულზე ქალაქ ბათუმში ცხოვრობდა 8671 კაცი. ავთენტურ მასალაზე დაყრდნობით [Перепись, 1885: 174] ნათელი ხდება იმპერიული პოლიტიკის მიზანმიმართულება. ქართველების გვერდით მოსხენიებულია გურულები და იმერლები. აჭარლები საერთოდ არ არიან ხსენებული. ბუნებრივია, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ისინი თურქების ქვეშ იგულისხმებიან (იხ. ცხრილი № 1).

ცხრილი № 1

ეთნიკური შემადგენლობა				კონფესიური შემადგენლობა			
ეროვნება	მამ.	მდ.	სულ	სარწმუნოება	მამ.	მდ.	სულ
რუსი	599	381	980	მართლმადიდ.	2185	973	3158
ქართველი	347	167	514	მაჰმადიანი	889	393	1282
გურული	105	62	167	სომ.გრიგორ.	385	111	496
იმერელი	100	28	128	სომ.კათოლ.	251	65	316
სომეხი	703	205	908	კათოლიკე	122	56	178
ბერძენი	801	365	1166	პროტესტანტი	53	43	93
ლაზი	70	7	77	იუდეველი	110	69	179
ებრაელი	102	71	173	—	—	—	—
აფხაზი	197	180	377	—	—	—	—
თურქი	509	97	606	—	—	—	—
სპარსი	105	7	112	—	—	—	—
გერმანელი	86	59	145	—	—	—	—
ინგლისელი	5	5	10	—	—	—	—
ფრანგი	14	10	24	—	—	—	—
იტალიელი	13	6	19	—	—	—	—
პოლონელი	45	25	70	—	—	—	—
სხვადასხვა	214	70	284	—	—	—	—

საინტერესო სურათს ქმნის ბათუმის მოსახლეობის გადანაწილება ქვეშევრდომობის მიხედვითაც: რუსეთის იმპერიის მოქალაქე იყო 4290, თურქეთის – 1046, სპარსეთის – 125, ხოლო გერმანიის – 50. უძრავი ქონების შემოსავლით ცხოვრობდა 8 ბერძენი, 6 თურქი, 16 სომეხი და 2 ქართველი.

ოთხი წლის შემდეგ ქალაქ ბათუმის მოსახლეობა 14,803 სულს შეადგენდა [Свод, 1893; Лисовский, 1887: 11-12; ვარშანიძე, 2006: ცხ. № 2].

1890 წლისათვის ბათუმის საქალაქო ცხოვრება კიდევ უფრო მოწესრიგდა, ჩამოყალიბდა ქალაქის თვითმმართველობა. ბათუმის საზღვრები მდინარე ბარცხანიდან ანგისამდე გადაიჭიმა [Перепись, 1890]. მაშინდელი ბათუმის ტერიტორიაზე უკვე 18,123 ადამიანი ცხოვრობდა (აქედან, მუდმივი მაცხოვრებელი – 14,674, მათ შორის 14,180 მამაკაცი და 3,943 ქალი; უფრო კონკრეტული წარმოდგენის შესაქმნელად, იხ. ცხრილი № 2).

ცხრილი № 2

ეთნიკური შემადგენლობა				კონფესიური შემადგენლობა			
ეროვნება	მამ.	დ.	სულ	სარწმუნ.	მამ.	მდ.	სულ
რუსი	2968	1193	4161	მართლმად.	7021	2377	9398
ქართველი	2917	657	3574	მაჰმადიანი	1741	175	1916
სომეხი	2483	645	3128	სომ.გრიგ.	2061	498	2559

ბერძენი	1390	605	1995	სომ.კათოლ.	392	116	508
თურქი	1051	120	1171	რომ.კათოლ.	920	231	1151
ებრაელი	470	392	862	პროტესტან.	57	36	93
სპარსი	—	—	409	იუდეველი	466	394	886
გერმანელი	—	—	283	არაა ცნობ.	—	—	1323

აღწერის მასალებიდან ჩანს, რომ ბათუმს ეტანებოდნენ კავკასიელები (აფხაზები, ლეკები, ოსები), სამხრეთევროპელები (ბერძენები, იტალიელები, ბულგარელები, რუმინელები), სკანდინავიელები და ბალტიისპირელები (დანიელები, ფინელები, შვედები, ლატვიელები, ლიტველები). საინტერესოა, რომ ბათუმით ჩრდილო ამერიკის კონტინენტის წარმომადგენლებიც ინტერესდებოდნენ. ნიშანდობლივია, რომ 8 წლის განმავლობაში “თურქთა” რაოდენობა გაორმაგდა, რაც საკმაოდ არაბუნებრივად გვეჩვენება და აძლიერებს ეჭვს მათი ადგილობრივი წარმოშობის შესახებ.

ამ საკითხში ანტიქართული “თეორიები” საბჭოთა პერიოდშიც შემიმჩნეოდა, თუმცა არა ისე აშკარად, როგორც იმპერიულ ხანაში. XX ს 90-იანი წლებიდან კი რუსული შოვინისტური წრეები კვლავ მათი “სახელოვანი” წინაპრების მიერ გაკვალულ გზებს დაადგინენ, რაც განსაკუთრებით ბოლო პერიოდის დრამატული მოვლენების ფონზე გახდა თვალშისაცემი.

ჯერ კიდევ 2002 წლის აღწერის მიხედვით რუსეთში ცხოვრობდა 188 ეროვნება, მათ შორის ქართველები, აჭარლები, მეგრელები, სვანები, ინგილოები და ლაზები [<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>].

“ქართველური სამყაროს” ამ წარმომადგენელთა დანაწევრებას, ასე თუ ისე მიჩვეულნი ვართ და, სხვათა შორის, არა მარტო რუსულ სინამდვილეში. უფრო მეტიც, ამგვარ სეპარაციას თავისი ისტორიული საფუძვლები გააჩნია, თუმცა, ჩვენი აზრით, ამა თუ იმ ჯგუფის ეროვნული იდენტურობის განსაზღვრა ამ ჯგუფის უმრავლესობის თვითიდენტიფიკაციით ხდება და არა რომელიმე, თუნდაც გენიოსი სახელმწიფო მოღვაწის, ენათმეცნიერისა თუ ისტორიკოსის შეხედულებებითა თუ შტუდიებით. სხვათა შორის, ეს თეზა ქართველმა “პატრიოტებმაც” უნდა შეითვისონ, რომლებიც ფსევდო-მეცნიერული შაბლონებით ცდილობენ ეროვნული ერთობის “დაცვას” და თავიანთი შეზღუდული, პროვინციული და ტოტალიტარული აზროვნების გამო მათივე ეროვნული სხეულის განუყრელ, თუმცა ოდნავ განსხვავებულ ნაწილების მიმართ ზედმეტ “მზრუნველობას” იჩენენ. მეგრელები ან სვანები იმიტომ კი არ არიან ცალკე ხალხები, რომ თავიანთი ენა არა აქვთ, არამედ საკუთარი თვითშეგნებით და არჩევანის გამო. მაგალითად, ენობრივად გაცილებით უფრო ახლოს მდგომი რუსები და უკრაინელები სხვანაირად ფიქრობენ. უფრო მეტიც, ავსტრიელები და გერმანელები საერთოდ ერთ ენაზე საუბრობენ, მაგრამ ეროვნული თვითიდენტიფიკაცია განსხვავებული აქვთ. ამ ელემენტარული მაქსიმუმის ძალადობრივ გადახედვას სადამდე მივყავართ, კარგად დაგვანახა

გერმანულმა ნაციონალიზმმა ან სულაც სულ ახლახან მომხდარმა ტრაგედიამ ბალკანეთში. სხვათა შორის, სერბები, ხორვატები და ბოსნიელები ფაქტობრივად ერთ ენაზე საუბრობენ, მაგრამ როგორი ერთი ნაციაც შექმნეს, მიუხედავად მრავალწლიანი ძალადობრივი აქტებისა, კარგად დაეინახეთ. ინდოელები და პაკისტანელ-ბანგლადეშელებიც ერთი ცივილიზაციის წარმომადგენლები არიან, მაგრამ რელიგიური განსხვავებულობა მათთვის გადამწყვეტი აღმოჩნდა. აქედან გამომდინარე, მუსულმანი აჭარლები იმიტომ კი არ არიან ქართველები, რომ ქართულად საუბრობენ, არამედ იმიტომ, რომ თვითონ აღიარებენ თავიანთ ქართველობას. ფეოდალურად მოაზროვნე საზოგადოებაში ამგვარი თეზის დაშვება წარმოუდგენელია. მაგალითად, მენტალურად შუა საუკუნეებში ჩარჩენილი საზოგადოების ზოგიერთი წევრისთვის აჭარელი დღესაც “თათარია”, ხოლო ქართველი და მართლმადიდებელი იდენტური ცნებებია. ერთი საუკუნით ადრე მცხოვრებმა ილია ჭავჭავაძემ კავკასიის პირობებში თავის დროს საოცრად გაუსწრო და თანამედროვე ქართველებს მოგვცა ახალი ეროვნული მოდელი, რომელიც დემოკრატიულ პრინციპებზეა დამყარებული და ვერ ეგუება ტოტალიტარულ-ფეოდალური წარსულის მაქსიმებს.

ბოლოდროინდელ ტენდენციებს თუ გავითვალისწინებთ, ამ მოდელში შეიძლება აღარ ჩაჯდეს თურქეთში მცხოვრები ლაზების უმეტესობა. ვაკონკრეტებთ, ვგულისხმობთ თურქეთში და არა საქართველოში მცხოვრები ლაზების ეროვნული თვითიდენტიფიცირების ძირითად ტენდენციებს, რომლებიც აშკარად არ ეხმაურებიან ქართულ ეროვნულ თვითშეგნების მაგისტრალურ ხაზს. ეს იმიტომ კი არ ხდება, რომ ლაზები მთლიანად “გათურქდნენ” ან საერთო-ქართველური წარმომავლობა დაავიწყდათ, არა – უბრალოდ, მათი უმრავლესობა თვითიდენტიფიკაციას ქართული ეროვნული სხეულის გარეთ ახდენს. ჩვენ არ გამოვირიცხავთ, რომ ეს ძიება, რომელიც თანამედროვე თურქეთში მიმდინარეობს, ჩვენთვის “არასასურველი” შედეგით დასრულდეს და ქვეყნიერებას ახალი ერი – ლაზები მოევლინონ. შესაძლებელია, თანამედროვე პირობებში ესაა ერთადერთი გზა ლაზების იდენტურობის ნაწილობრივ გადარჩენისა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ლაზები კი არ “გაქართველდებიან”, არამედ გათურქდებიან, რაც საკმაოდ ინტენსიურად მიმდინარეობს კიდევ. ჩვენი ხისტი პოზიციების გამო მსგავსი რამ აფხაზეთში უკვე დაგვემართა.

ახლა დავუბრუნდეთ ჩვენ მთავარ თემას. 2010 წლის აღწერისთვის რუსებმა ახალი სიურპრიზები მოგვიმზადეს, რაც, საყოველთაო აზრით, ძალზედ შორს მიმავალ გეგმებს ეყრდნობა [<http://forum.ge/?f=29&showtopic=34108462>]. ქართველები ამჯერად 10 დამოუკიდებელ “ნაციდაა” წარმოდგენილი: საკუთრივ ქართველები, აჭარლები, გურულები, იმერლები, ინგილოები, კახელები, მეგრელები, მესხები, რაჭველები და ხევსურები. ბუნებრივია, ცალკეა გამოყოფილი ლაზები და თურქი-მესხები [<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>; <http://forum.ge/>

?f=29&showtopic=34108462]. დაახლოებით ამ პრინციპებზეა დაყრდნობილი ლინგვისტურ-ეთნიკური რუკებიც [http://linguarium.iling-ran.ru/maps/14-kartv.gif]. აქ აშკარაა XIX ს ანალოგიები, რაც თემისადმი ხელოვნურ მიბრუნებაზე მიუთითებს. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ საბჭოთა პერიოდში რუსული შოვინიზმი ასე თუ ისე შეეგუა ქართული ეროვნული ერთობის ჩამოყალიბებას. თუ XIX ს ამ ერთობის საწინააღმდეგოდ სუბიექტურ მიზეზებთან (იმპერიული ზრახვები) ერთად ობიექტური პირობებიც იყო (შუა საუკუნეებიდან გადმოყოლილი სეპარატისტული აზროვნების რეციდივები საკუთრივ ქართველებში), ამჯერად ამ “თეორიებს” აშკარად პოსტაგვისტოსეული პოლიტიკური კონიუნქტურის “სუნი ასდით”. გასაგებია, რომ 2002 წ რუსების იმპერიული მიზნები ასე შორს არ მიდიოდა და ქართულ ერთობას “ტრადიციულად” აჭარულ-სვანურ-მეგრული ტრიო გამოაკლეს (ბუნებრივია, უცხო ქვეყანაში მცხოვრები ინგილოების “არაქართველობად” გამოცხადება საერთოდ არ უნდა იყოს სიურპრიზი, ლაზების შესახებ ჩვენი აზრი ზემოთ მოგახსენეთ). ჩვენი ღრმა რწმენით, რუსეთის იმპერიულ მანქანას ქართული სახელმწიფოს განადგურების მიზანდასახული გეგმა აქვს, რომლის აღსრულებასაც ის სულ მალე კიდევ უფრო აქტიურად დაიწყებს. ერთადერთი იარაღი ჩვენს ხელში, თანამედროვე პრინციპების ქმედით გატარებაშია, რომელთა შორის ეროვნული თვითშეგნების ილიასეული მოდელი ერთ-ერთი პირველია.

მითითებული ლიტერატურა:

- ვარშანიძე 2006** – ვარშანიძე ნ., ბათუმის ოლქი XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედში (ეთნო-კულტურული ვითარება), ბათუმი.
- სიჭინავა 1958** - სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან. ბათუმი.
- Акты 1904** - Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Т. 12, Тифлис.
- Перепись 1890** - Батум по однодневной переписи 17-го июня, Кутаис.
- Перепись 1885** - Город Батум по однодневной переписи 1882 г. в кн. Сбор. о Кутаисской губернии, вып. 1, Кутаис.
- Лисовский 1887** - Лисовский В., Чорохский край, I, Тифлис.
- Отчет Пальгрева 1882** - Отчёт консула В.Джифорда Пальгрева за лето 1872 г., ИКОИРГО, Т. 7, Тифлис.
- Свод 1886** - Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из поселейных списков. Тифлис.

Nadim Varshanidze, Emzar Kakhidze (Batumi, Georgia)

**The imperial vision of the demographic situation in Batumi in the last quarter
of the 19th century and its modern analogies**

Summary

The article compared the Russian imperial vision of the demographic situation in Batumi in the last quarter of the 19th century and the modern point of view of political circles in the Russian Federation. More than a century has passed since then, but the imperial vision that aims destroy of the national unity of Georgia has not changed.

ურბანული ანთროპოლოგია: ბათუმი (ქონტაქტები და სტრუქტურები)

ქალაქების ეთნოგრაფიული კვლევა ურბანული ანთროპოლოგიის შემადგენელი ნაწილია. ურბანული ანთროპოლოგიის საკვლევადიებო ამოსავალი მეთოდოლოგიური პარამეტრების დადგენაა. კვლევის აპრობირებული მეთოდის განსაზღვრა მულტიკულტურული და მრავალეთნიკური ქალაქების შესწავლისას საშუალებას გვაძლევს მეტ-ნაკლები სიზუსტით აღვიქვათ ეთნოგრაფიული ფაქტები. მეთოდი უნდა მოიცავდეს კომპლექსურ კომპონენტებს: ისტორიულ მიდგომას, სოციოლოგიურ-სტატისტიკურ რეესტრირებას და სარეგისტრაციო ანალიზს, სავსე პირობებში უშუალო დაკვირვებასა და გამოკითხვას, საოჯახო დოკუმენტებსა და ინდივიდთა ბიოგრაფიებს, საარქივო წყაროებს, სამუზეუმო მასალებს.

ქალაქი წარმოადგენს რთულ ურბანულ წარმონაქმნს, უმეტესად, ეთნოკონფესიურ კონგლომერანტს, სხვადასხვა ქრონოლოგიურ საფეხურზე ჩამოყალიბებულ ამა თუ იმ ნიშნით (ეთნიკური, რელიგიური, ეთნოკონფესიური, პროფესიული...) დასახლებულ პუნქტთა ერთობლიობას, ეთნოსთა წარმომადგენლების შეხვედრის ადგილს. ქალაქები ჩართული იყო გაცხოველებულ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში და მათზე შესამჩნევ ზეგავლენას ახდენდა დემოგრაფიული და სოციალური პროცესები. კულტურულ ფასეულობათა მრავალმხრივი შეხებით იქმნებოდა ქალაქის კოლორიტული პანორამა, არქიტექტურული იერსახე. ამ მხრივ გამოწვევისი არც ქალაქი ბათუმი იყო, რომლის გენეზისი, ისე, როგორც მრავალი სხვა ქალაქის, შორეულ წარსულში იღებს სათავეს. ბათუმის წარმოშობასა და ფორმირებას სათანადო ისტორიული წანამდგვრებიც გააჩნდა და განპირობებული იყო ძველი მსოფლიოს სამხედრო-პოლიტიკური და სავაჭრო-სატრანზიტო ამოცანებით, განსაკუთრებით, მოხერხებული ნავსაყუდელით.

ქალაქმა ახალი პოლიტიკური და სავაჭრო ფუნქციის შეძენა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო და იგი შავი ზღვის აუზში პერსპექტიულ საპორტო ქალაქად ჩამოყალიბების გზას დაადგა. ბუნებრივია, ამან გამოიწვია ადგილობრივი მოსახლეობის გვერდით არა მარტო საქართველოს შიდა რეგიონებიდან სამუშაოს მაძიებელი პირების მის ტერიტორიაზე აკუმულირება, არამედ მიგრაციები ქვეყნის გარედანაც, რომელიც ატარებდა როგორც ინდივიდუალურ, ისე ჯგუფურ ხასიათს და, ხშირად, იძულებითიც იყო. თანდათანობით ბათუმი მრავალეთნიკურ და კონფესიურად ჭრელ ქალაქად იქცა.

საერთოდ, აჭარა მთიანი და მონოეთნიკური მხარეა, განსხვავებით მის ადმინისტრაციულ ფარგლებში მდებარე ბათუმისაგან, რომელიც მკაფიოდ გამოხატული პოლიეთნიკურობით ხასიათდება, ისე, როგორც, ზოგადად, საქართველო, სადაც ქართველების გვერდით ცხოვრობენ სხვადასხვა ერისა და რელიგიის წარმომადგენლები. აქ მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფებისათვის ტრადიციული რელიგიური მიმდინარეობებია ქრისტიანობა (მართმადიდებლობა, კათოლიციზმი და გრიგორიანობა), ისლამი და იუდაიზმი...

ამ ეთნიკურ მრავალფეროვნებაში ბერძნებს, სომხებს, ებრაელებს და სხვა ეროვნულ უმცირესობებს ბათუმში იმთავითვე განსაკუთრებული ადგილი ეკავათ. მათი ჩამოსახლება საქართველოს შავიზღვისპირეთში – ბათუმში სხვადასხვა ქრონოლოგიური პერიოდის მომცველი იყო და განსაკუთრებული ისტორიული პერიპეტიებით ხასიათდებოდა.

ბუნებრივია, ჩვენ ვერ შევძლებთ სრული სახით წარმოვაჩინოთ ყველა ეთნიკური ჯგუფის სტერეოტიპული ხედვა და შიდა კულტურული კონტაქტები ისტორიული დინამიკის ფონზე ურთიერთობათა სხვადასხვა სფეროში, რის გამოც შემოვიფარგლებით ცალკეულ დიასპორებს შორის ბიეთნიკური ქორწინებების თავისებურებათა განხილვით.

ეთნოლოგიური თვალსაზრისით, საინტერესოა თუ ვისთან არჩევდნენ ქორწინებას ბათუმის დიასპორის წარმომადგენლები. სოციოლოგიური წყაროები ამ მხრივ საინტერესო დაკვირვებებს გვაწვდის. მმანის მონაცემების საქორწინო აქტებში დამოწმებულია ამა თუ იმ ქალაქში მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა ოფიციალურად დაქორწინებული წყვილები, რასაც ვერ აღვრიცხავდით ველზე მუშაობის დროს. ამასთანავე, ეს მასალა საშუალებას გვაძლევს შეერუელი ქორწინებანი შევისწავლოთ დინამიკაში და დავადგინოთ მათი კლება-მატების მომენტები, გამოვყოთ ეროვნული უმცირესობის წარმომადგენელთა წყვილებიც [აბესაძე, 2005 :34]. ყოველივე ეს ჩვენ გავარკვევთ აჭარის ა. რ. მოქალაქეობრივი მდგომარეობის რეგისტრაციის არქივში და ბათუმის მოქალაქეთა მდგომარეობის რეგისტრაციის განყოფილებაში დაცული მასალების საფუძველზე. საერთოდ, მიზნუელია, რომ მოქალაქეთა ქორწინების სარეგისტრაციო სტატისტიკური მასალა განსაკუთრებით ფასეულია, თუ, რა თქმა უნდა, მკვლევარს გააჩნია საოჯახო ყოფის სფეროში საქორწინო ურთიერთობების და სხვა შესაბამისი მოვლენის ამსახველი საველე-ეთნოგრაფიული მასალა, რაც ურთიერთშედარების საფუძველზე ზოგიერთი ფაქტის კორექტივისა და, ბუნებრივია, სათანადო დასკვნების გაკეთების საშუალებას გვაძლევს [Трофимова, 1965:121].

ამ ტიპის ინფორმაციის მოპოვება ჩვენს საკვლევ რეგიონში შესაძლებელია 1921 წლიდან, კერძოდ, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდგომ, როცა შეიქმნა მოქალაქეობრივი მდგომარეობის აქტების ჩამწერი ბიუროები (იხ. ცხრილი №1 [აჭარის აქტების წიგნი, 1925-

1968; ბათუმის აქტების წიგნი, 1968-2009; Лория, 2006]).

ცხრილი №1

ქართველების საქორწინო წყვილები	1.რუსი	ბელორუსების საქორწინო წყვილები	1.რუსი
	2.უკრაინელი		2.უკრაინელი
	3. ბერძენი		3.ბერძენი
	4. აფხაზი		4.აშქენაზი ებრაელი
რუსების საქორწინო წყვილები	1. უკრაინელი	უკრაინელების საქორწინო წყვილები	1.რუსი
	2. ბელორუსი		2.ქართველი
	3.ქართველი		3.ბელორუსი
	4.სომეხი		4.სომეხი
	5.ბერძენი		5.ბერძენი
	6.აშქენაზი ებ- რაელი		6.აშქენაზი ებრაელი
ოსების საქორწინო წყვილები	1.ქართველი	სომხების სა- ქორწინო წყვი- ლები	1.ქართველი
	2.რუსი		2.რუსი
			3.უკრაინელი
აფხაზების საქორწინო წყვილები	1.ქართველი		4.ბერძენი
	2.რუსი		5.აშქენაზი ებრაელი
აზერბაიჯანელე- ბის საქორწინო წყვილები	1. რუსი	ქართველი ებ- რაელების სა- ქორწინო წყვი- ლები	1.ქართველი
	2.უკრაინელი		2.აშქენაზი ებრაელი
	3. ქართველი	აშქენაზი ებრა- ელების საქორ- წინო წყვილები	1.რუსი
			2. უკრაინელი
ბერძენების საქორწინო წყვილები	1. ქართველი		3.ბელორუსი
	2. რუსი		4.ქართველი
	3. უკრაინელი		5.ბერძენი
	4.სომეხი		6.სომეხი
		8.ქართველი ებრაელი	

არსებობს რიგი კითხვა: არის თუ არა დასახელებული სტატისტი-
კა, რომელიც მოიცავს დროს 1925 წლიდან 2009 წლამდე, სტერეოტი-
პული? ამა თუ იმ ეთნიკური წარმომავლობის ეროვნულ უმცირესებო-
თა წარმომადგენლები მათი დასახლების პერიოდისათვის რომელი ნა-

ციონალური ჯგუფის წევრებთან ამჯობინებდნენ ქორწინებას? ქორწინდებიან თუ არა დღეს იმ წრის პირებთან – ეთნოფორებთან, რომლებთანაც დაქორწინება სასურველი არ იყო საუკუნის ან საუკუნენახევრის წინ, ე. ი. განიცადა თუ არა საქორწინო გემოვნებამ გამომდინარე ობიექტური გარემოებებიდან ცვლილებები? საოჯახო-საქორწინო ურთიერთობათა სფეროში როგორი დამოკიდებულება იყო საპატარძლოსი (/სასიძოს) და მისი გარემოსი განსხვავებული კონფესიის წარმომადგენლებთან?

XIX-XX საუკუნეებში, ისე, როგორც XX საუკუნის დასაწყისში, შერეული ქორწინებები ინტენსიურ ხასიათს არ ატარებდა, ხდებოდა იშვიათად და მხოლოდ რეალური აუცილებლობით იყო განპირობებული. მაგალითად, ებრაელებში სხვა ეთნოსის წევრზე ქორწინება მიუღებელიც კი იყო და ისინი გამუდმებით ებრძოდნენ შერეული ქორწინების გამოვლინებებს, მაგრამ შიგადაშიგ მაინც ჰქონდა ადგილი.

დიასპორების ბათუმში დამკვიდრების პერიოდისათვის ქრისტიანული აღმსარებლობის წარმომადგენლები ცდილობდნენ საქორწინო კონტაქტში არ შესულიყვნენ მუსლიმანებთან. ეს, როგორც ჩანს, მხოლოდ რელიგიურად მოტივირებული არ იყო და მიზეზები ისტორიულ-პოლიტიკურ სფეროშიც იდო. გარკვეულწილად, ამას განაპირობებდა ადრე ბიზანტიისა და ოსმალეთის, ხოლო შემდეგში ამ იმპერიებში მოსახლე ეთნიკური წრეების სამხედრო და პოლიტიკური დაპირისპირებები, ახლად შექმნილი მუსლიმანური იმპერიისაგან გაუცხოება, საკუთარი ისტორიული ამოცანების რეალიზაციის მცდელობები გარე ფაქტორების დახმარებით, რაც თავისთავად რელიგიურ დაპირისპირებულობასაც მოიცავდა. ამ მოსაზრების საარგუმენტაციოდ ბათუმში ადგილობრივი წარმომადგენლობის ქართული მოსახლეობის საქორწინო არჩევანის სტატისტიკის სხვა დიასპორული წრეების საქორწინო არჩევანის სტატისტიკასთან შედარებაც გამოდგება, რომელიც გვიდასტურებს, რომ ეროვნებით ქართული მოსახლეობის ფარგლებში განურჩევლად რელიგიური სხვაობისა – ქრისტიანი მართლმადიდებელი იქნებოდა იგი თუ კათოლიკე, მუსლიმანი სუნიტი თუ შიიტი, ქორწინება, მიუხედავად გარკვეული შეზღუდვებისა, დაშვებული იყო. ამდენად, რელიგია შედარებით ნაკლებმნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ერთი ეთნოსის წარმომადგენელთა დაქორწინების შეზღუდვების სფეროში, მაგრამ მისი წონადი როლი იზრდებოდა სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენელთა საქორწინო ურთიერთობებში. გარდა ამისა, ეთნიკური დიასპორები ერთმანეთთან დაქორწინებით ცდილობდნენ უცხო გარემოში შეენარჩუნებინათ ეროვნული თვითმყოფადობა, ენა, კულტურული ფასეულობები და სხვა უმნიშვნელოვანესი ნაციონალური კომპონენტები. დღეს საქორწინო არჩევანის სფეროში გარკვეული ცვლილებები შეინიშნება. რელიგიის ფაქტორის როლმა თითქოსდა უკან გადაინაცვლა, მაგრამ, მაინც, ზოგიერთი ოჯახის მოთხოვნას კვლავ შეადგენს პატარძლის (/სასიძოს) სარწმუნოების გამოცვლა.

როგორც ვხედავთ, მსგავსი ფაქტების ისტორიულ დინამიკაში განხილვა ეთნიკური სტერეოტიპების დროსა და სივრცეში ცვლილებების ხასიათის განსაზღვრის კონკრეტულ წყაროს წარმოადგენს.

ამრიგად, საარქივო (საქორწინო-სარეგისტრაციო) დოკუმენტები და საველე-ეთნოგრაფიული მასალები გადმოგვცემს ბათუმში ბიეთნიკური ქორწინებების ძირითად მონაწილეთა ეროვნულ მაჩვენებლებს, შერეული ქორწინებების შეზღუდვის ძირითად მიზეზებსა და ამ მხრივ ქალაქის განვითარების ზოგად ხასიათს სხვადასხვა ქრონოლოგიურ საფეხურზე.

მითითებული წყაროები და ლიტერატურა:

აბესაძე 2005 - აბესაძე ნ. შერეული ქორწინებები საქართველოს ქალაქებში (XIX ს. II ნახ.-XX ს.). *მსე. თბილისი*.

აჭარის აქტების წიგნი – აჭარის ა. რ. მოქალაქეობრივი მდგომარეობის რეგისტრაციის არქივი: ქორწინებისა და განქორწინების რეგისტრაციის აქტების ჩაწერის წიგნი: 1925-1968 წლები.

ბათუმის აქტების წიგნი – მოქალაქეთა მდგომარეობის რეგისტრაციის განყოფილება: ქორწინებისა და განქორწინების რეგისტრაციის აქტების ჩაწერის წიგნი: 1968-2009 წლები.

Лория 2006 - Лория М., Материалы загса о браках и фамилиях как этнологический источник. В сб.: *Археология, Этнология и Фольклористика Кавказа*, Тбилиси.

Трофимова 1965 – Трофимова А., Материалы отделов загса о браках как этнографического источника. *СЭ. № 5*, Москва.

Nugzar Mgeladze, Manuchar Loria (Batumi, Georgia)

Urban Anthropology : Batumi (contacts and stereotypes)

Summary

The ethnographic research of towns is a part of urban anthropology. Archival documents and field-ethnographic sources tell about the nationalities of members of bi-ethnic marriages and stereotype viewpoint about the basic reasons for restrictions of mixed marriages and the general development of the city in different chronological stages.

რამაზ ხალვაში
(ბათუმი, საქართველო)

ბათუმი ანდრია მოციქულის მისიონერულ მარშრუტში

ანდრია პირველწოდებულის შესახებ არსებული მესხური გადმოცემის პირველი ლიტერატურული ვარიანტი ფიქსირდება მანუელ რიტორის (1460-1550 წწ.) ბერძნულ თხზულებაში “თხრობა აწყურის ხატსა და სასწაულებზე“, რომელიც 1500-1504 წლებშია დაწერილი კონსტანტინოპოლის პატრიარქის იოაკიმე I-ის (1498-1502, 1504 წწ.) დაკვეთით. იოაკიმე I-მა 1500-1501 წლებში იმოგზაურა სამცხე-საათაბაგოში სახსრების მოზიდვის მიზნით და ათაბაგების ოჯახისგან დიდი საბოძვარი მიიღო. აქედან გამომდინარე, ნიშანდობლივია, რომ “თხრობა“ მათ მიმართ მადლიერების გამოხატვას ისახავს მიზნად.

მანუელის “თხრობა“ აწყურის ხატის ვრცელ მატიანეს წარმოადგენს და შედგება ოთხი ძირითადი ნაწილისაგან: ა) მესხური გადმოცემა წმ. ანდრიას აჭარასა და სამცხეში ქადაგების შესახებ; ბ) ჰერაკლე კეისრის დროინდელი ქრონიკა; გ) ხატის დატყვევება უზუნ-ჰასანის მიერ (1477 წ.); დ) ხატის დატყვევება იაყუბ ყაენის მიერ.

საგულისხმოა, რომ აწყურის ხატის მატიანის ქართული ვერსია ფრაგმენტებად დაუნაწილებიათ და XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ჩანართების სახით შეუტანიათ “ახალი ქართლის ცხოვრების“ შესაბამის ქრონოლოგიურ მონაკვეთებში: ა) მესხური გადმოცემა – ადერკი მეფის ქრონიკაში [ქცა, I: 39-42]; ბ) ჰერაკლე კეისრის დროინდელი ქრონიკა – “ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში“ [ქცა, I: 224]; გ) უზუნ-ჰასანისა და იაყუბ ყაენის მიერ ხატის დატყვევების სასწაულები – საკუთრივ “ახალ ქართლის ცხოვრებაში“ [ქცა, II: 480-481; 482-486].

მესხური გადმოცემის ბერძნული და ქართული ვერსიები შინაარსითა და სტრუქტურით მსგავსი ტექსტებია. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან მანუელის თხზულებას აწყურის ხატის მატიანის ბერძნული თარგმანი უდევს საფუძვლად. თუმცა მათ შორის განსხვავებებიც იქნეს თავს: ა) გადმოცემის შესავალ ნაწილში მანუელი აღნიშნავს, რომ აწყურის ხატი ღუკა მახარებელმა დაწერა (ქართული ვერსიის მიხედვით კი, ხატი ხელთუქმნელია); ბ) ბერძნულ ვერსიაში აჭარაში ქადაგებაზეა საუბარი, ქართულ ვერსიაში – დიდაჭარაში ქადაგებაზე; გ) ბერძნული ვერსიის მიხედვით, აწყურის ხატს გააჩნდა ორი ასლი, რომელთაგან პირველის ადგილსამყოფელი აჭარაა, ხოლო მეორის – შატბერდი და ა. შ.

განსხვავებებია მესხური გადმოცემის დასკვნით ნაწილშიც. ქართულ ვერსიაში მოკლედ არის აღნიშნული, რომ წმ. ანდრია აწყუროდან “წარემართა **სხუათაცა ადგილთა ქადაგებად სახარებისა**“ [ქცა, I: 42]. ბერძნულ ვერსიაში კი აღნიშნულია, რომ აწყურიდან წასული “მოციქული მიიწია ადგილად, რომელსაც **ღრმა (Βαθύ) ეწოდება, სადაც არის ნავსადგური (ჰავანი)**, იქიდან წავიდა სებასტოპოლისში და ქადაგებით განვლო სამეგრელო, აფხაზეთი, სავრომატია, სუგდუა და გუთეთი, გადასცურა პონტო და მოპირდაპირე სანაპიროზე ბიზანტიონში ჩავიდა. აქ ეპისკოპოსად სტაქე დაადგინა, სამოცდაათ მოციქულთაგან ერთ-ერთი, და თრაკიის ჰერაკლიისკენ გაემართა. იქ მან ხელი დაასხა ეპისკოპოს აპელესს, იმავე სამოცდაათთაგან ერთ-ერთს, განვლო მთელი რუმინეთი და შეჩერდა პელოპონესში, სადაც, აქაიის პატრაში, ანთიპატმა ეგეატმა სიკვდილით დასაჯა, ჯვარზე, თავით ქვემოთ. ასეთია, მოკლედ, მოთხრობა წმინდა მოციქულზე“.

სამართლიანად აღნიშნავს რ. ბარტიკიანი, რომ ბერძნული ტექსტის Βαθύ-ში ბათუმი იგულისხმება [ბარტიკიანი, 1987: 76]. სახელწოდება Βαθύ ბერძნულ ლიტერატურაში პლინიუსისა და არიანეს დროიდან გვხვდება და გადმოგვცემს ადგილობრივ ტოპონიმს (ბათ-ომ-ი). ბერძნებს ეს სახელწოდება გააზრებული აქვთ, როგორც ბერძნული Βαθύ – „ღრმა“. ამგვარ მნიშვნელობას შეესაბამება ბათუმის ლათინური სახელწოდება Portus altus [გეორგიკა, II: 22]. საგულისხმოა, რომ XV საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი ლაონიკე ხარკოკონდილე, მანუელ რიტორის მსგავსად, ბათუმს Βαθύ-დ იხსენიებს [გეორგიკა, VIII: 91].

ამრიგად, მანუელის “თხრობის“ მიხედვით, წმ. ანდრია აწყურიდან **ბათუმში** ჩავიდა: “მიიწია ადგილად, რომელსაც **ბათუმი (Βαθύ) ეწოდება, სადაც არის ნავსადგური (ჰავანი)**“ და იქიდან სებასტოპოლისში, ანუ ცხუმში გაემგზავრა.

ბათუმი წმ. ანდრიას ქადაგების მარშრუტში მხოლოდ მანუელ რიტორის ტექსტში გვხვდება. ეს ნიშანდობლივია, რადგან ბათუმის ნავსადგურმა (“ჰავანმა”) საერთაშორისო ფუნქცია გვიან, XII საუკუნიდან, შეიძინა, როცა წინა აზიის სახმელეთო გზებზე თურქ-სელჩუკები გაბატონდნენ და მსოფლიო სატრანზიტო გზებმა საქართველოში გადმოინაცვლა. “აბრეშუმის გზის“ ერთი შტო ამ დროს ბათუმზე, აჭარასა და სამცხეზე გადიოდა [ბერაძე, 1981: 167].

მესხური გადმოცემის ქართული ვერსიის მიხედვითაც, წმ. ანდრია პირველწოდებული სწორედ ამ გზას მიჰყვება და სამცხეში (აწყურში) აჭარიდან (დიდაჭარიდან) გადადის. ცხადია, იოაკიმე კონსტანტინელი პატრიარქის დროს სახმელეთო გზის ეს მონაკვეთი ბათუმის ჰავანზე გადიოდა და სწორედ ამგვარი წარმოდგენა აისახა მანუელ რიტორის თხზულებაში.

მითითებული ლიტერატურა:

ბარტიკიანი, 1987 – Бартикян Р., Приписываемый Мануилу, Великому ритору Константинопольской Патриархии (1-я пол. XVI в.), Панегирик государям Самцхе-Саатабаго Кваркваре II, Каихосро и Мзечабуку. *თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*, 266, ისტორია, არქეოლოგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია, თბილისი.

ბერაძე, 1981 – ბერაძე თ., ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში, თბილისი.

გეორგიკა II, 1965 – გეორგიკა, II, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.

გეორგიკა VIII, 1970 – გეორგიკა, VIII, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი.

ენციკლოპედია, II – Православная Энциклопедия. Т. 2. Москва. 2000.

მიმოსვლა, 2008 – მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა, ძველი ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო მ. კობიაშვილმა, თბილისი.

ქცა, I – ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1955.

ქცა, II – ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1959.

ხალვაში, 2009 - ხალვაში რ., ანდრია პირველწოდებულის ქადაგება საქართველოში (ძველი ქართული ლიტერატურული წყაროებისა და “ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით). კრ.: *გონიო-აფხაროსი, შრომების კრებული*, 8, ბათუმი.

Ramaz Khalvashi

Batumi in the Apostle Andrew's Missionary Routs

Summary

In addition to foreign sources, the preaching of the Apostle Andrew is mentioned in the local literary versions of 'Travelogues' ('Mimosvla') which appeared around the 11th century. One of the Georgian texts in the latter work, 'Miracles of the Atskuri Icon', was translated into Greek in the early 16th century and became the basis for Manuel the Rhetorician's 'Retelling' (1501-1504). The latter work was ordered by the patriarch of Constantinople, Joachim I, who travelled to Samtske-Saatabago in 1500-1501 in order to attract funding.

'Travelogues' expresses gratitude towards the house of the Atabagi and documents the chronicles of the Atskuri Icon from the first century to 1486. While describing St Andrew's preaching, Manuel the Rhetorician pays much attention to his missionary activities in Adjara and Atskuri (Samtskhe). In this part of the text it is noted that the apostle went to Sebastopol (Sokhumi) from Atskuri via Adjara and Batumi port (Havanna). Like other Greek sources, Manuel mentions Batumi as Βαθύ.

ძველი ბათუმის სახალხო არქიტექტურა (ზოგადი სურათის დადგენისათვის)

XIX-XX სს-ის მიჯნის ბათუმი მულტიკონფესიური ქალაქი იყო. მის არქიტექტურულ სივრცეში გარკვეული დომინანტური მნიშვნელობა საკულტო ძეგლებს ენიჭებოდა. XIX საუკუნეში ეროვნული ხუროთმოძღვრება კარგავს თავის თვითმყოფადობას. ეს თავისებურება განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ საკულტო ნიმუშებში ვლინდება. საქართველოს ქალაქების არქიტექტურაში ზოგადად მკვიდრდება ძველი სტილების მინაბადი – ფსევდოსტილები. XIX-XX სს-ის ქართულ ხუროთმოძღვრებაში გამოხატული ეკლექტური თავისებურებების მიუხედავად, ბათუმის საკულტო არქიტექტურაში, გარკვეულწილად, მაინც შეინიშნება სხვადასხვა რელიგიური მრწამსის ნაგებობების მხატვრული გადაწყვეტის დიფერენცირების მცდელობა. წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ბათუმის საკულტო ხუროთმოძღვრების ზოგადი სურათის ხელოვნებამცოდნეობითი კუთხით წარმოჩენის პირველ ცდას, თუმცა უდავოა, რომ ჩვენამდე მოღწეული თითოეული ძველი საარქივო და ნატურაში არსებული მონაცემების შეჯერებას და უფრო ღრმა კვლევას იმსახურებს.

ბათუმის წმ. ნიკოლოზის მართლმადიდებლური ტაძარი აიგო ბათუმში მცხოვრები ბერძნების დაკვეთით 1865-1871 წლებში [კომახიძე, 2001:374; ლეკვეიშვილი, 2000:27-28]. ტაძრის აგება ოსმალეთის სულთნის თანხმობით მოხერხდა. თურქთა ბატონობის პერიოდში ბერძენი მოსახლეობის მიერ საკუთარი სახსრებით ტაძრის მშენებლობა მათი განსაკუთრებული სოციალური როლის გამოხატულება იყო. ეკლესია დგას ფარნავაზ მეფისა და ზ. გამსახურდიას ქუჩების გადაკვეთაში. წმინდა ნიკოლოზის ტაძარი ე.წ. “ჩახაზული ჯვრის” ტიპის ნაგებობაა. გუმბათი ემყარება წრიული ფორმის ოთხ სვეტს. საკურთხეველი სამნაწილიანია. დასავლეთი მკლავის მონაკვეთში პატრონიკე და სამრეკლოა გამართული. ქორო ეფუძნება დასავლეთ ნაწილში მდებარე ორ სწორკუთხა პილონს. ტაძრის გარე მასები, შვერილი ნახევარწრიული აფსიდებითა და ცილინდრულყელიანი ნახევარსფეროსებრი გუმბათით, მსგავსებას ბიზანტიური არქიტექტურის ნიმუშებთან იჩენს. ტაძრის “ბიზანტიური” იერი ბერძენ დამკვეთთა მართლმადიდებლური აღმსარებლობითა და მათი “ბერძნულ-ბიზანტიურ” სამყაროსთან ორგანული კავშირით იყო განპირობებული. ბათუმის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის არქიტექტურა, შესაბამისად, წარმოადგენდა პოსტბიზანტიური, ახალბერძნული კულტურული ტრადიციების გამოვლინებას. მისი არქიტექტურა მსგავსებას პონტოელ ბერძენთა მიერ საქართველოში აგე-

ბულ ტაძრებთან იწენს. პონტოელთა ეკლესიებს ახასიათებს საკმაოდ დიდი ზომა, ხალვათი შიდა სივრცე, მკაცრი, გლუვი ფასადები, ძალზე მწირი საფასადო დეკორი. მათი თითქმის უცვლელი ელემენტია შვერილი აფსიდი და ბიზანტიური ყაიდის მრგვალი, ნახევარსფერული ან კონუსური ფორმის გუმბათი [ჭიჭინაძე, 2008:3]. ბათუმის წმინდა ნიკოლოზის ტაძარი წარმოადგენს ძველი ქალაქის საკულტო არქიტექტურის ერთ-ერთ ადრეულ და საინტერესო ნიმუშს, რომელიც, საქართველოს თანადროული ძეგლების მხატვრული ნიშნების გარდა, ფასადების მორთულობის სისადავითა და ერთგვარი სიმკაცრით პონტოურ-ბერძნული ნაგებობების თავისებურებებსაც ავლენს.¹

ბათუმის სომხურ-კათოლიკური ეკლესია მდებარეობს კ. გამსახურდიასა და ვ. გორგასლის ქუჩების გადაკვეთაში. იგი აგებული უნდა იყოს 1874-1876 წლებში [უზუნაძე, 1997:56-57]. თავდაპირველად ნაგებობა წარმოადგენდა მოგზაო უგუმბათო შენობას, დასავლეთის პორტიკითა და აღმოსავლეთის შვერილი აფსიდით. ნიშანდობლივია ის, რომ, თავდაპირველად, საკურთხეველი გადახურული იყო ტაძრის კორპუსთან შედარებით მაღალი, დამოუკიდებელი დეკორატიული, “ყვავილის” ფორმის გუმბათით, რომელსაც აგვირგვინებდა მცირე მოცულობის, ასევე გუმბათით დასრულებული, თაღოვანი ფანიატური. ნაგებობას ატყვია შედარებით გვიანი განახლების კვალი, რაც, შესაძლოა, XIX საუკუნის დასასრულს უკავშირდებოდეს. ნაგებობის ინტერიერი და ფასადები მხატვრული გადაწყვეტით არ გამოირჩევა.

ბათუმის სომხურ-გრიგორიანული (ახლანდელი სომხეთის სამოციქულო) ეკლესია მდებარეობს კ. გამსახურდიას ქუჩაზე (№25). ეკლესიის აგების თარიღის შესახებ არ არის ერთგვაროვანი შეხედულება. რ. უზუნაძის ვარაუდით, ტაძარი აგებული უნდა იყოს 1873 წელს [უზუნაძე, 1997:59], ხოლო ც. ჩახუნაშვილის მოსაზრებით, იგი XIX-XX სს-ის მიჯნის ნაგებობაა [ჩახუნაშვილი, 2004].² ტაძარი წარმოადგენს ჯვარ-გუმბათოვან ნაგებობას. გარგნული იერით იგი ეფუძნება შუა საუკუნეების არქიტექტურის ტრადიციებს, თუმცა XIX-XX საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი ეკლექტური გადაწყვეტით. გეგმით ტაძარი წარმოადგენს სწორკუთხედს, რომელსაც აღმოსავლეთით ერთვის სამი შვერილი წახნაგოვანი აფსიდი, ხოლო დასავლეთით – სამნაწილიანი ნართექსი და კარიბჭე, რომლის თავზე გამართულია სამრეკ-

¹ 1999 წელს მოხდა ტაძრის ინტერიერის განახლება. ტაძარში დაიგო ქვის ფილები, ხის იკონოსტასის ნაცვლად დაიდგა ქვის კანკელი. ძველი მოხატულობა შეიცვალა ახალი მხატვრობით, რომელიც შესრულებულია 2000 წელს იოსებ ვანაძის მიერ. ამჟამად მიმდინარეობს ტაძრის ექსტერიერის რეკონსტრუქცია.

² ინტერნეტმასალების მიხედვით, ბათუმის სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია აიგო 1985 წელს, ავსტრიელი არქიტექტორის რ. მარფელდის პროექტით და მსხვილი მეწარმის - მანთაშევის შემოწირულობით. მისი შემოქმედების ადრეულ ნამუშევრებში რ. მარფელდი ხშირად მიმართავდა ე.წ. “აგურის სტილს”. რ. მარფელდი არის რიგი საზოგადოებრივი და საწარმოო ნაგებობების ავტორი პეტერბურგში, ბაქოში, ირკუტსკში, ტომსკში, ხარკოვში, ბათუმში.

ლო. საშენ მასალად გამოყენებულია ქვა და აგური. ტაძრის კედლები ძირითადად აგებულია აგურით, თუმცა მკლავების ცენტრალური არე-ები, პორტალები, თაღები, ნიშები, სარკმლის საპირეები, კარნიზები მოპირკეთებულია კარგად გათლილი თეთრი ქვის კვადრებითა და ვარდისფერი ქვით. ერთგვარი სიმსუბუქის მიუხედავად, ნაგებობა მა-ინც დაბალი პროპორციებითა და კამერული მასშტაბებით გამოირჩე-ვა. საინტერესოა ტაძრის შიდა სივრცე. ცენტრალურ დარბაზს კედ-ლებსა და საბჯენ თაღებზე დაფუძნებული “შეკრული კამარა” აგვირ-გვინებს, რომლის ცენტრალურ კვადრატში აღმართულია მაღალ ყელს დამყარებული გუმბათი. ზომიერად განათებული ინტერიერის ფონზე გუმბათი ყველაზე მსუბუქ და ნათელ აქცენტად წარმოგვიდგე-ბა. არქიტექტურული თავისებურებების გათვალისწინებით ტაძრის აგე-ბის პერიოდი შეიძლება XIX ს-ის დასასრულს დავეკავშიროთ.

ზღვის სანაპიროზე, ბათუმის ბულვარში (დღევანდელი სასტუმრო “ინტურისტის” ადგილას) იდგა მართლმადიდებლური ტაძარი – წმინ-და ალექსანდრე ნეველის სახელობის. იგი აიგო 1902-1905 წლებში არქიტექტორ ვლადიმერ სიმონსონის ხელმძღვანელობით [მანია, 2006:128-129]. მასზე მსჯელობა მხოლოდ რამდენიმე ფოტოთი შეიძლე-ბა. XX საუკუნის დასაწყისის ხუროთმოძღვრებისათვის დამახასიათე-ბელი ტენდენციის თანახმად, ბათუმის სამხედრო ტაძრის არქიტექტუ-რა ეფუძნებოდა გვიანი შუა საუკუნეების რუსული ხუროთმოძღვრების ტრადიციებს. ფოტოების მიხედვით შეიძლება ვთქვათ, რომ გარეგნუ-ლად იგი წარმოადგენდა მრავალგუმბათიან ჯვრულ ნაგებობას სწორ-კუთხა მკლავებით, აღმოსავლეთის შეერილი აფსიდებით, დაბალი კუთხის სათავეებითა და დასავლეთის მხარეს მიშენებული თანადრო-ული სამრეკლოთი. ბათუმის საკულტო არქიტექტურის სხვა ნიმუშებ-თან შედარებით, აღ. ნეველის ეკლესია თავისი ადგილმდებარეობით, მასშტაბითა და სიდიდით წარმოადგენდა ქალაქის ერთ-ერთ მნიშვნე-ლოვან დომინანტს.

ბათუმის ყოფილი კათოლიკური (ახლანდელი ღვთისმშობლის) ეკ-ლესიის საძირკველი ჩაიყარა 1898 წელს, ხოლო მისი მშენებლობა დასრულდა 1902 წელს. ტაძრის აგება შესაძლებელი გახდა სტეფანე ზუბალაშვილის დაფინანსებით. ეკლესია ნაშენია ბეტონით, ქუთაისის ვარდისფერი და ყვითელი ფერის ქვით [ჭიჭინაძე, 1903:11]. ეკლესია აგებულია “ფსევდოგოთურ“ სტილში. ნაგებობის გეგმა ეფუძნება შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპაში გავრცელებული ტაძრის ტიპს. სამ-ნავიანი ბაზილიკის დასავლეთით გოთიკური კოშკურებიანი კარიბჭეა, ხოლო ტაძრის ცენტრალურ ნაწილსა და სამნაწილიან საკურთხე-ველს შორის – ერთნავიანი ტრანსეპტი. ტაძარი აღმართულია მაღა-ლი, ცოკოლის სართულზე. შენობა გამოირჩევა დახვეწილი პროპორ-ციებით, არქიტექტურული მასების, ფორმების, სამშენებლო მასალისა და პოლიქრომიული ეფექტების გამომსახველობით. ტაძრის ინტერიე-რი ხასიათდებოდა არქიტექტურისა და ფერწერის – კედლის მხატრო-

ბისა და ვიტრაჟის ანსამბლით. ტაძარი ავლენს ფსევდოგოთური სტილისათვის დამახასიათებელ ეკლექტურ ნიშნებს, შემოქმედებით თავისუფლებასა და სითამამეს არქიტექტურული დეტალების, ფერადოვანი აქცენტების განაწილებისა და ფასადის დეკორატიული გააზრების თვალსაზრისით.

ბათუმის აშკენაზების სინაგოგა მდებარეობს ვაჟა ფშაველას (ყოფილი შეპელევის) ქუჩაზე. იგი აგებულია ბათუმელი არქიტექტორის სიმონ ვოლკოვიჩის (1879 – 1937წწ.) პროექტით. პროექტი შედგენილია 1912 წელს, ხოლო დამტკიცებულია 1913 წელს. თავდაპირველად სინაგოგა ითვალისწინებდა საღვთისმსახურო და დაწყებითი სასწავლებლისათვის საჭირო სათავსებს. თუმცა, დღევანდელი სახე მოწმობს, რომ პროექტი განხორციელდა გარკვეული ცვლილებებით და უპირატესობა, უმთავრესად, სამლოცველო დარბაზს მიენიჭა. ნაგებობა ყურადღებას იქცევს თავისი არქიტექტურული გადაწყვეტით. მისი დასავლეთი ფასადი გოთური და ისლამური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ელემენტებითაა დამუშავებული. მისი მორთულობა თითქმის ზუსტად ითვალისწინებს პროექტზე დატანილ დეტალებს. ინტერიერი ამჟამად ძალზე სადაა. სამლოცველო დარბაზის სივრცეში ხაზგასმულია გრძივი ღერძი. სივრცის არქიტექტონიკით დარბაზი სამნავიან სალოცავებს მოგვაგონებს. სამი წვეილი წრიული სვეტი, რომელთაც ქალთა გალერეისათვის (აზარა) განკუთვნილი ანტრესოლი უჭირავს, სივრცეს სამ ნავად ყოფს. მიუხედავად ცვლილებებისა, ბათუმის სინაგოგა წარმოადგენს საგანგებოდ სინაგოგად აგებული შენობის ერთ-ერთი საინტერესო ნიმუშს საქართველოში, რომელიც მეტ-ნაკლებად ინარჩუნებს ავთენტურობას.

ბათუმის მულტიკონფესიურ სივრცეში თავისი ადგილი ეჭირა მუსლიმანურ სალოცავებსაც. 1909 წლის რუკის მიხედვით ბათუმში ფუნქციონირებდა აზიზიეს, ახმედიესა და მუფთიეს მეჩეთები.

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით **ერთ-ერთი** ადრეული – ე.წ. “აზიზიეს” მეჩეთი ბათუმში 1863 წელს უნდა აგებულიყო [ავალიანი, 1960:94-100]. ის სულთან აზიზის დედის, ვალიდე ხანუმის ინიციატივით აშენდა ოსმალთა სამხედროებისათვის ნავსადგურის მიდამოებში [Френкель, 1879:62]. “აზიზიეს” მეჩეთი, ძირითადად, თურქებისათვის იყო განკუთვნილი და 1878 წლიდან, როცა ბათუმი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა, იგი კარგავს ფუნქციას და თავის საკუთრებასაც. მეჩეთი მდებარეობდა აზიზიეს მოედანთან ახლოს, დღევანდელი ზ. გამსახურდიასა და ი. გოგებაშვილის ქუჩებს შორის მონაკვეთში, სადაც ამჟამად დგას საბჭოთა პერიოდში აგებული საცხოვრებელი სახლი. იგი წარმოადგენდა ზომიერი მასშტაბის ნაგებობას, მისი სიმაღლე არ აღარბედა ირგვლივ მდებარე ორსართულიან შენობებს. ფოტოს მიხედვით შეიძლება ვთქვათ, რომ “აზიზიეს” მეჩეთის გეგმა ეფუძნებოდა ოქტოგონს, რომელსაც აგვირგვინებდა პროფილირებული სადა კარნიზი და ასევე რვაფერდა კონუსური სახურავი. ნაგებობის

ერთ-ერთ წახნაგზე მიდგმული იყო პორტიკი, ირიბი კიდეების მქონე წაკვეთილთავიანი “ფრონტონით”. მეჩეთს მიშენებული ჰქონდა აივნია-ნი მინარეთი. მუსლიმანური სალოცავისათვის ტიპური ამ მინაშენის გარდა ნაგებობის ფასადები აღმოსავლური სტილისათვის დამახასიათებელ რაიმე განსაკუთრებულ ნიშანს ან ორნამენტულ დეტალს არ შეიცავდა.

ადგილობრივი ტრადიციების გამოხატულების ნიმუში იყო “ახმედის” ხის მეჩეთი. იგი ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილს აუგია ბათუმის ყურეს სიახლოვეს თავის რეზიდენციასთან [Кальфоглу, 1905:41]. ცნობილია, რომ ეს მეჩეთი დაიწვა XIX ს-ის 90-იან წლებში და მის ადგილას აგებული იქნა ქვის მეჩეთი, რომელსაც “ორთა ჯამე” უწოდეს, რადგან იგი ორ მეჩეთს – “აზიზიესა” და “მუფთიეს” შორის მდებარეობდა.¹ გადმოცემით აღნიშნული ჯამე მოუხატავს ღაზ მურად უსტას [უზუნაძე, 1997:55]. XIX ს-ის დასასრულს ბათუმში მოქმედი ორი მეჩეთიდან, რომლებიც ქართველ მუსლიმანებს ემსახურებოდა, დღეისათვის მხოლოდ ეს ნაგებობა შემორჩა. გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან იგი წარმოადგენს როგორც საკრებულო, ისე, სამუფთოს ცენტრალურ მეჩეთსაც [ბარამიძე, რუმიანცევი, 2009:204-205]. მეჩეთი წარმოადგენს გეგმით სწორკუთხა ორსართულიან შენობას. მისი მთავარი ფასადი გამოდის ჩკალოვის ქუჩაზე. მეჩეთის კომპლექსი მოიცავს – მთავარ სამლოცველო დარბაზს, ქალთა სამლოცველოს, სამეურნეო სადგომებს, ადმინისტრაციულ ფართს, სასადილოს, მედრესეს, 1995 წელს აგებულ მინარეთს და შიდა ეზოს. კომპლექსის შემადგენლობაში შემაჯავლი ნაგებობები თანადროული არ არის. ამათგან ყველაზე ძველია მეჩეთის ძირითადი სამლოცველო დარბაზი. ნაგებობის ექსტერიერში ისლამური არქიტექტურის გავლენა იგრძნობა ფანჯრებისა და პორტალების მორთულობაში. ფასადებისაგან განსხვავებით, ინტერიერი მოკლესულია ავთენტიკურობას. მისი განახლების მიუხედავად, ნათელია, რომ ჭერის კონსტრუქცია, ისევე, როგორც ინტერიერში წარმოდგენილი ორნამენტული ჩუქურთმა, ნაწილობრივ, ქართული ხითხურობის ტრადიციებს ავლენს და საცხოვრებელ სახლებსა და ხის მეჩეთებში გამოყენებულ ხერხებს ეფუძნება. ქართულ ტრადიციებს ავლენს აივნის, მიმბარისა და კარებების ჩუქურთმა, სადაც გეომეტრიულ მოტივებთან ერთად უხვად გვხვდება მცენარეული ორნამენტები. ბათუმის “ორთა ჯამე” წარმოადგენს XIX-XX სს-ის ქართული არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ეროვნული იერსახის როგორც უგულვებელყოფის, ასევე, გარკვეულწილად, ადგილობრივი ტრადიციების გამოვლინების ნიმუშს.

მესამე მეჩეთი – ე.წ. “მუფთის ჯამე” მდებარეობდა ბათუმის ძველ უბანში, დღევანდელი ა. წერეთლის, ი. ჭავჭავაძისა და ჯორჯიაშვილის ქუჩებს შორის მონაკვეთში. იგი, სავარაუდოდ, აგებული იყო

¹ ზოგიერთი მონაცემით, მეორე მეჩეთი აგებულია 1866 წელს (უზუნაძე, 2001:100; ბარამიძე, რუმიანცევი, 2009:201).

1870-1873 წლებში ვინმე მუფთის მიერ [უზუნაძე, 1997:56]. სავარაუდოდ, მისი არქიტექტურული გადაწყვეტა ეფუძნებოდა ქართული ხის მეჩეთების ტრადიციებს.

ძველი ბათუმის ისტორიულ უბანში - “ნურიე”, მდებარეობდა ქართული მართლმადიდებლური ტაძარი. იგი იდგა დღევანდელი პ. მელიქიშვილისა და ზ. გორგილაძის (ყოფილი ვოზნესენსკისა და ლ. ასათიანის) ქუჩების გადაკვეთაში. სავარაუდოდ ტაძრის მშენებლობის დაწყება XIX ს-ის დასასრულს უკავშირდება. 1903 წლისათვის მისი მშენებლობა ჯერ კიდევ მიმდინარეობდა [გაზეთი “კავკაზი,” 1903]. ტაძრის აგება არც შემდეგ მოხერხდა ისტორიული ვითარების გამო, იგი დაანგრეს გასული საუკუნის 30-იან წლებში. ნაგებობის არქიტექტონიკა ეფუძნებოდა შუა საუკუნეების ქართული გუმბათოვანი ტაძრების სტრუქტურას. ქალაქის ისტორიულ უბანში მდებარე ეს მართლმადიდებლური ტაძარი ბათუმის საკულტო არქიტექტურაში ეროვნული ხუროთმოძღვრული ტრადიციებისა და ისტორიზმის ერთადერთ გამოხატულებად შეიძლება მივიჩნიოთ.

ამდენად, XIX-XX სს-ის მიჯნის ბათუმის საკულტო ძეგლების მაგალითზე თვალსაჩინოა, თუ როგორ ვითარდებოდა ქალაქის ეთნიკური და სარწმუნოებრივი სურათი ისტორიული ვითარების შესაბამისად. XIX ს-ის 70-იან წლებში ბათუმში ფუნქციონირებდა ბერძნულ-მართლმადიდებლური, სომხურ-გრიგორიანული, სომხურ-კათოლიკური ეკლესიები და მეჩეთები. XIX ს-ის დასასრულსა და XX სს-ის დასაწყისში აშენდა ქართველ კათოლიკეთა სამლოცველო, სამხედრო მართლმადიდებლური ეკლესია, სინაგოგა და ქართული მართლმადიდებლური ტაძარი.¹ ბათუმის სხვადასხვა რელიგიური მრწამსის სალოცავები ხასიათდება ტიპებისა და სტილისტური გადაწყვეტის მრავალფეროვნებით. ისინი, ძირითადად, წარმოაჩენენ ეკლექტიზმისა და სხვადასხვა მხატვრული სტილისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს, და ასევე, XIX-XX სს-ის არქიტექტურაში სუსტად გამოვლენილ ეროვნულ ტრადიციებს. მაგალითად, მართლმადიდებლური (ბერძნულ-რუსული) ტაძრები ავლენს რუსულ-ბიზანტიური არქიტექტურის თავისებურებებს, კათოლიკური სალოცავის მხატვრული მხარე ეფუძნება ფსევდო-გოთურ არქიტექტურას, სომხური სალოცავები მეტად ავლენს ეკლექტიკის ქაოსურ სურათს, მეჩეთების ხუროთმოძღვრულ იერსახეში, მეტნაკლებად, თავს იჩენს აღმოსავლური და ქართული ხელოვნებისათვის

¹ მართლმადიდებლური სალოცავებიდან აღარ შემორჩა XIX ს-ის 90-იანი წლებში, ყოფილი მარინის (დღევანდელი მ. აბაშიძის) ქუჩაზე მდებარე წმინდა მიქაელის სახელობის ეკლესია [Кавказский календарь, 1889:336-337], პირვანდელი სახით აღარ შემოინახა ქალაქის სასაფლაოზე მდებარე “რუსული” სტილით ნაგები კიდევ ორი ეკლესია. აღარ არსებობს თამარის დასახლებაში მდებარე შუა საუკუნეების ქართული გუმბათოვანი ტაძარი, ავთენტიკური სახით არ შემორჩა სამების მთაზე მდებარე დარბაზული ეკლესია, რომელიც საფუძვლიანად იყო გადაკეთებული რუსების მიერ. რუსული-მართლმადიდებლური სალოცავები ფუნქციონირებდა სამხედრო ნაწილებში, სასწავლო დაწესებულებებში და სხვა.

დამახასიათებელი ნიშნები, სინაგოგის არქიტექტურა ატარებს ეკლექტურ და კოსმოპოლიტურ ხასიათს, ქართული მართლმადიდებლური სალოცავი კი სიახლოვეს იჩენს შუა საუკუნეების ეროვნული არქიტექტურის ტრადიციებთან.

მითითებული ლიტერატურა:

აგალიანი 1958 - აგალიანი ა., მიწათმფლობელობის ფორმები აჭარაში (თურქეთის ეკონომიკური განვითარება 1878-1907 წლებში). ბათუმი.

ბარამიძე, რუმიანცევი 2009 - ბარამიძე, რ., რუმიანცევი, ს., ბათუმის მეჩეთები (წარსული და თანამედროვეობა). *ბათუმი I*. ბათუმი.

ბერიძე 1963 - ბერიძე ვ., თბილისის ხუროთმოძღვრება, II, 1963.

გაზეთი “კავკაზი”, 1903, № 103.

კომახიძე 2001 - კომახიძე თ., რელიგია და საღვთისმსახურო ნაგებობები აჭარაში. ბათუმი.

ლეკვეიშვილი 2000 - ლეკვეიშვილი ს., ასე იწყებოდა ქალაქი. ბათუმი.

მანია 2006 - მანია მ., ევროპელი არქიტექტორები თბილისში. თბილისი.

სიჭინავა 1958 - სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან (რუსეთთან შეერთება და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება 1878-1907 წლებში). ბათუმი.

უზუნაძე 1997 - უზუნაძე რ., ბათუმის ისტორიიდან. ბათუმი.

უზუნაძე 2001 - უზუნაძე, რ., ნაოსნობა ბათუმის ოლქში (სამხედრო-პოლიტიკური და სოციალური ასპექტები). ბათუმი.

ჭიჭინაძე 1903 - ჭიჭინაძე ზ., მღვთისმშობლის კათოლიკეთა ეკლესია ბათუმში. თფილისი.

ჭიჭინაძე 2008 - ჭიჭინაძე ნ., საბერძნეთი საბერძნეთს მიღმა. თბილისი.

ჩაჩხუნაშვილი 2004 - ჩაჩხუნაშვილი ც., ქალაქ ბათუმის ძეგლთა საადრინცხოვო ბარათი №25, ბათუმი, 2004 (ხელნაწერი).

Кавказский календарь 1889 - Кавказский календарь на 1890 годъ, Тифлисъ. 1889.

Кальфоглу 1905 - Кальфоглу И., Древнейшие известия о Батуме. *ИКОИРГО*, т. XVIII, №1, Тифлис.

Френкель 1879 - Френкель А., Очерки Чурук-Су и Батума, Тифлис.

Чернатов - Чернатов В.М., Достойный памятник эпохи (часовня-усыпальница в г.п. Мире) <http://www.mirzamak.by/upload/files/9ac579aa5218.doc>
<http://www.batumisistoria3.blogspot.com/>.

Maia Chichileishvili (Batumi, Georgia)

Overview of Religious Architecture of Old Batumi

Summary

Familiarity with the architectural religious structures of Old Batumi confirms that Batumi at the turn of the 20th century was a multicultural city. The architecture of religious structures clearly shows how the ethnic and spiritual blueprint of the city was being changed in accordance with historical circumstances. In the decade beginning in 1870, there were Greek-Orthodox, Armenian-Gregorian, and Armenian-Catholic churches and mosques in Batumi. At the turn of the 20th century, a chapel for Georgian Catholics, a military Orthodox church, a Synagogue and a Georgian Orthodox cathedral were built.

The examples of Batumi religious architecture are distinguished by small scale and moderation that might have been influenced by the humble scale of the city layout. Meeting houses of different faiths are characterized by diversity of types and artistic/stylistic solution. Eclectic features characteristic of various artistic styles, as well as the national traditions weakly manifested in the architecture of the 19th and 20th centuries, are revealed in the architecture of Batumi.

რეგისტრირებული მეჩეთის საქმიანობა ბათუმში (რელიგიური ჯალბათის საბჭოს რეგულირება ანგარიშების მიხედვით 1940-1950-იანი წლებში)

ბათუმი, თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობის გამო, ქალაქად ჩამოყალიბებისთანავე სხვადასხვა შინაარსის კულტურისა და რელიგიის თავშესაყარს წარმოადგენდა. ადგილობრივი მოსახლეობის ტრადიციულ რწმენა-წარმოდგენებთან ერთად, აქ გზას იკვალავდა ისლამური, იუდაისტური და სხვა რელიგიური მიმდინარეობები. საკუთრივ ქართული კულტურა, როგორც საკაცობრიო კულტურის ნაწილი, ქრისტიანული კულტურისა და რწმენის ნაყოფია. მართლმადიდებლობამ არა მარტო ქვეყნის საეკლესიო წარსულზე, არამედ სამოქალაქო ისტორიაზეც მოახდინა მნიშვნელოვანი გავლენა. ოსმალეთის მიერ აჭარის დაპყრობის შემდეგ გზა გაეხსნა ისლამს, ხოლო ბათუმის საზღვაო ქალაქად ქცევამ განაპირობა სხვადასხვა ეთნოკონფესიური ჯგუფების დამკვიდრება. შესაბამისად, ჩამოყალიბდა სხვადასხვა რელიგიური ორგანიზაცია და თემები, რომლებმაც ახალ დროშიც განაგრძეს საქმიანობა და დღესაც აგრძელებენ მოქმედებას. ერთი სიტყვით, ბათუმში, ისევე როგორც სრულიად საქართველოში, წამყვანი ქრისტიანული კულტურაა, მაგრამ კულტურულ-შემოქმედებით პროცესში სხვა რელიგიებიც მონაწილეობდა, რომელთა კულტურა ფართო მასშტაბით მოაზრებული ქართული კულტურის განუყოფელ ნაწილად იქცა.

დღევანდელ ბათუმში ეთნიკური ქართველების დიდი ნაწილი მართლმადიდებლები არიან. მართლმადიდებლები არიან აგრეთვე რუსები, ბერძნები, აფხაზებისა და სომხების ნაწილი. ქართველთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ბათუმში აღიარებს ისლამს. მრევლი გაიჩინეს აგრეთვე ბაპტისტებმა, იეღოვას მოწმეებმა, ორმოცდაათიანელებმა და ა. შ.

საბჭოთა იმპერიის პერიოდში საკავშირო აღმასრულებელ ხელისუფლებასთან ჩამოყალიბდა რელიგიური კულტების საბჭო, რომელიც აკონტროლებდა რელიგიური ცხოვრების ყველა სფეროს. მას ჰყავდა თავისი რწმუნებულები მოკავშირე და ავტონომიურ რესპუბლიკებში, ასევე ოლქებში. ისინი ვალდებული იყვნენ ყოველკვარტალურად წარედგინათ დეტალური ანგარიში შესაბამისი ზემდგომი უწყებისათვის რელიგიური თემებისა და ორგანიზაციების საქმიანობის, მრევლთა რაოდენობის, რელიგიური რიტუალების შესრულების, სამლოცველოების გახსნასთან დაკავშირებული მოთხოვნების და სხვა საკითხების შესახებ. აჭარის არ საარქივო სამმართველოში, რელიგიური კულტების საბჭოს რწმუნებულის ფონდში დაცულია მრავალმხრივ საყუ-

რადღებო მონაცემები, რომლებიც ბოლო დრომდე შედიოდა საიდუმლო დოკუმენტების ნუსხაში. ამჟამად მოხდა მათი განსაიდუმლოება, რაც ამ საკითხებით დაინტერესებულ მკვლევარებს მისცემს დასახელებულ ფონდში დაცული მასალების გაცნობის შესაძლებლობას.

ამჟერად შევეხებით აჭარაში რეგისტრირებული ერთადერთი მეჩეთის – ბათუმის მეჩეთის – საქმიანობას რელიგიური კულტების საბჭოს რწმუნებულების: ი.ტუნაძის, ვანლიშის, ი.კალანდაძის კვარტალური ანგარიშების საფუძველზე. ამ ანგარიშებიდან ირკვევა, რომ ბათუმში 1940-იანი წლების მეორე ნახევარში არსებობდა შემდეგი „რეგისტრირებული“ რელიგიური საზოგადოებები:

1. მუსლიმანთა საზოგადოება მეჯლისი, რომელსაც ჰქონდა თავისი სამლოცველო სახლი ჩკალოვის ქუჩაზე (კულტმსახურები: დანდალოელი რასიყ ბერიძე – ყადი; ხელვაჩაურელი მემედ აბულაძე – იმამი; ბათუმელი ისმაილ მიქელაძე – მოეზინი, იმამის თანაშემწე; ურეხელი მემედალი დიასამიძე – მოღარე. საზოგადოებას ჰყავს 5-კაციანი გამგეობა;

2. ქართველ ებრაელთა რელიგიური საზოგადოება, ჰქონდა თავისი სამლოცველო სახლი ელექტრონის ქუჩაზე;

3. „ევანგელისტ-ხრისტიან-ბაპტისტები“, დაქირავებული ჰქონდათ სამლოცველო სახლი გორკის ქუჩაზე;

4. ბათუმისა და სოუქ-სუს მოქმედი ეკლესიები [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 21, ფ. 1].

დოკუმენტში წარმოდგენილია ბათუმის რელიგიური დაწესებულებების ხელმძღვანელთა სია და დემოგრაფიული მონაცემები: მეჩეთის ყადი რასიყ ბერიძე, დაბადებული 1873 წელს, ცოლ-შვილიანი; მეჩეთის მოეზინი ისმაილ მიქელაძე, დაბადებული 1882 წელს, ცოლ-შვილიანი; იმამი მემედ აბულაძე, დაბადებული 1878 წელს, ცოლ-შვილიანი; პრესვიტერი (ევანგელისტურ-ქრისტიანულ-ბაპტისტური სამლოცველოს) ალექსანდრე შაკინი, დაბადებული 1890 წელს, ცოლ-შვილიანი; ხახამი შაპათა ელიგულაშვილი, დაბადებული 1886 წელს, ცოლ-შვილიანი. დოკუმენტში დასახელებული არიან აგრეთვე შაპათა მამისთვალავი და ხანუკ იაკუფოვლი [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 19, ფ. 20].

შედარებით უფრო სრულყოფილად დასახსიათებული ბათუმის მეჩეთი, დოკუმენტის მიხედვით ჩკალოვის ქუჩაზე მდებარე მეჩეთს ეკავა 200 კვ.მ. ფართობი და შეფასებული იყო 50 ათას მანეთად. იგი ამოქმედებულა 1946 წლიდან, მაგრამ გადასახადი: მიწის რენტა – 1 კვ.მ-ზე 15 კაპიკი (წლიური 30 მანეთი) და შენობის გადასახადი – 500 მანეთი წელიწადში, 1948 წლისათვის არ ჰქონდათ გადახდილი, რადგან იგი დაუბეგრავი იყო, როგორც „გამოტოვებული დასაბეგრი ობიექტი“. ამიტომ, მისთვის დაუკისრებიან 2 წლის გადასახადის (1060 მანეთის) გადახდა [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 20, ფ. 9].

რწმუნებულ ი. ტუნაძის ინფორმაციით, „რელიგიური მოძრაობა აჭარის ასსრ-ის ტერიტორიაზე თანდათანობით ეცემა, მორწმუნეთა

რაოდენობა მცირდება”, თუმცა იქვე იძულებულია აღიაროს, რომ „რელიგიას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მორწმუნე მოსახლეობის ფენებში”. იგი ცალ-ცალკე ახასიათებს წამყვან რელიგიურ მიმდინარეობებს. 1950 წლის მეორე კვარტალის ანგარიშში მიუთითებს, რომ „მთლიანი ახალგაზრდობა საბჭოთა სკოლებშია ჩაბმული”, მხოლოდ „მოხუცებულთა მცირე ნაწილი მისდევს რელიგიურ რწმენას” [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 21, ფ. 5]. აჭარის ქალების უმეტესობა (იგულისხმება „მხნე ქალები”) „რამაზანს თმენს”. „მთიან რაიონებში რამაზანს „თმენენ” ის ახალგაზრდები, „რომლებიც სკოლაში არ დადიან [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 16, ფ. 10]. ნიშანდობლივია, რომ რელიგიური ღოცვები დაშვებული იყო მხოლოდ ბათუმის მეჩეთში, როგორც რეგისტრირებულ სამლოცველოში. აჭარაში სხვა რეგისტრირებული მეჩეთი არ ყოფილა. ამავე დოკუმენტით ირკვევა, რომ აჭარაში რეგისტრირებული იყო ერთი სინაგოგა, ერთი ევანგელისტ-ქრისტიანებისა და ბაპტისტების სამლოცველო, მაშინ, როცა ოქტომბრის გადატრიალებამდე აჭარაში ყოფილა 138 მეჩეთი, რომელთაგან 1946 წლისათვის 36 იყო „დაცარიელებული”, 84 – საწყობად ან სამრეწველო ობიექტად, 11 კი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებად გადაკეთებული (ცნობისათვის: დღეისათვის აჭარაში არის: 184 მუსულმანური საკულტო და სასწავლო ნაგებობა, მათგან 119 მეჩეთი 51 მედრესეთი და 9 მედრესე-პანსიონატი. მარტო ქალაქ ბათუმში ამჟამად ფუნქციონირებს ვაჟთა 3 და ქალთა ორი ისლამური პანსიონატი და ერთი ბავშვთა ბაღი [მოქმედი მუსლიმური...პ2010]). დოკუმენტში დაფიქსირებულია „სტაროობრიადჩესკი”, კერძოდ, „ბელოკრინიცკოე სოგლასიე”-ს ერთი სამლოცველო, რომელიც კულტურულ-საგანმანათლებლო ფუნქციას ასრულებდა [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 16, ფ. 13].

რწმუნებულს მხედველობიდან არ გამორჩენია ის გარემოება, რომ „მოხუცებულ მორწმუნეთა ნაწილი ინდივიდუალურად ღოცულობენ თავიანთ სახლებში ბეშეახითნამაზს” (5-ჯერ ღოცვა). „ზოგიერთ სოფელში წარმოებს მიცვალებულთა ღოცვები: ჯენეზე, ყირხი, დევრი. რელიგიური დღესასწაულები კი მხოლოდ რეგისტრირებულ მეჩეთში წარმოებს”. დოკუმენტის მიხედვით, მეჩეთში ყოველდღიურად 15 კაცი დადის, პარასკეობით კი მათი რაოდენობა იზრდება [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 21, ფ. 5]. ანგარიშებში განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია რელიგიური დღესასწაულების დროს შრომის დისციპლინის დარღვევებთან დაკავშირებულ საკითხებზე (თუმცა დარღვევები რწმუნებულებს ვერ დაუფიქსირებიათ).

რწმუნებული ვალდებული იყო ზემდგომი ინსტანციისათვის ეცნობებინა ისეთი ფაქტებიც კი, როგორიცაა ბაქოდან „შეის ისლამის მოადგილის ეფენდი ზადე იბრაბოღლის ბათუმში ჩამოსვლა (1950 წ. მაისი) და უკან გამგზავრება (26 მაისი).

როგორც ჩანს, ზოგიერთი ინფორმაცია-ანგარიში ზედაპირული იყო, ამიტომ მიუღია რწმუნებულს ინსტრუქცია, რომლის მიხედვითაც

ანგარიშში უნდა ასახულიყო „როგორც პირადი დაკვირვებიდან, ისე ადგილებზე საბჭოებზე შეკითხვებით“ მიღებული პასუხები. რწმუნებული საქართველოში დ. ქორიძე მოითხოვს, რომ „ანგარიში იყოს პოლიტიკური“, რომელშიც უნდა წარმოჩნდეს: „ა) იზრდება რელიგია და მისი გავლენა თუ კნინდება. მცირდება თუ იზრდება საზოგადოების რომელი ნაწილის ხარჯზე; ბ) რამდენად დიდია რელიგიის ავტორიტეტების (ხახამი, იმამი, პრესვიტერი) გავლენა; გ) მოსახლეობის საერთო რაოდენობის რამდენი ნაწილი მისდევს ღვთისმსახურებას“, როგორ და რა ფორმებში ტარდება იგი [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 19, ფ. 13-15]. რწმუნებული მკაცრად მოითხოვს ინფორმაციაში აისახოს პასუხები კითხვებზე: აქვს თუ არა ადგილი: ა) „მუშა-მოსამსახურეების მიერ უნებართოდ სამუშაოს მიტოვებას; ბ) ხელმძღვანელთა მიერ მორწმუნეთა გათავისუფლებას რელიგიური დღესასწაულების დროს; გ) როგორია ქალთა და მოზარდთა დასწრება რელიგიურ დღესასწაულებზე; დ) რამდენი პირუტყვი დაიკლა ყურბან-ბაირამის დროს [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 20-ა, ფ. 24]; როგორ მიმდინარეობდა რეგისტრირებული რელიგიური საზოგადოების სასულიერო წოდებისა და „მოხეტიალე მოღვთისმსახურების“ მოქმედებანი ყურბან-ბაირამის დროს; ე) როგორი მითითებები ჰქონდათ მიცემული მუხტასიბებს და იმამებს სასულიერო სამართავლოს ცენტრის (ბაქოდან) მიერ“ და ა.შ. [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 21-ა, ფ. 2-3]. ქორიძე მოითხოვს ასევე ინფორმაციას უკრაინიდან მახინჯაურში გადმოსახლებული სტაროვერების (400-მდე ოჯახი) შესახებაც, რომლებსაც „ვერ გაურკვევიათ გამოიცვალონ სარწმუნოება თუ არა და ვის მიეკედლონ: ებრაელობას, ბაპტისტებს თუ სხვებს“ [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 19, ფ. 15]. იგი ინტერესდება გადმოსახლებულთა სამეურნეო კულტურის საკითხებითაც. წერილიდან ჩანს, რომ ე.წ. „ბენზეში“ (თამარის დასახლება) მცხოვრებ „პატიდესიატნიკებს“ (ორმოცდაათიანელებს) და სტაროვერებს მიუმართავთ ბაპტისტებისათვის, რათა ისინი მიეღოთ მათ რიგებში.

ნიშანდობლივია, რომ ხელისუფლება ეჭვის თვალით უყურებს რელიგიური კულტის მსახურების ინფორმაციას, მიუხედავად იმისა, რომ კულტმსახურნი თანამშრომლობენ ხელისუფლებასთან და რწმუნებულისაგან მოითხოვს მათ გადამოწმებას: იმ კითხვებზე, რომლებზეც არ მოგვეპოვება პასუხი, „გამოვავლინოთ ყადის საშუალებით, მაგრამ ვინაიდან ყადის მასალებს ჩვენ ვერ დავეყრდნობით, ეს მასალები უნდა შემოწმდეს მოსახლეობასთან“ პირდაპირი, უშუალო საუბრების გზით, – ნათქვამია საინსტრუქციო წერილში.

ზოგიერთ ანგარიშში აღწერილია ცალკეული პიროვნებების „უკანონო რელიგიური საქმიანობის“ ამსახველი ფაქტები. 1951 წ. 18 დეკემბრის წერილიდან ირკვევა, რომ იმამი აბულაძე და მოეზინი მიქელაძე გაფრთხილების მიუხედავად კვლავაც განაგრძობდნენ რელიგიური წესების შესრულებას სხვადასხვა სოფლებში, მათ კი ამის უფლება აქვთ მხოლოდ რეგისტრირებულ მეჩეთში.

რელიგიური რწმუნებულის კვარტალურ ანგარიშებში წარმოდგენილია დეტალური მონაცემები მუსლიმანური დღესასწაულების: „მეველუდის“, „ახტინიჰაჰის“- (ახალშერთულთა ჯვრისწერა), „რამაზანის“ მიმდინარეობის შესახებ. ცალკეულ შემთხვევებში დახასიათებულია მათში მონაწილეთა სქესობრივი და ასაკობრივი სტრუქტურა.

1951 წ. 2 ივლისის ერთი დოკუმენტის მიხედვით, პარასკეობით დამსწრე „მორწმუნეთა რაოდენობა მეჩეთში 150 კაციდან (წინა ბაირამზე დამსწრეთა რაოდენობა) გაიზარდა 400 კაცამდე, მათ შორის 30 წლამდე 50 კაცი, 50 წლამდე 200 კაცი, დანარჩენები კი უფროსი ასაკის ადამიანები არიან [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 20]. ანგარიშის მიხედვით მეჩეთში მისულა 3 ქალიც, რაც წინა წლებში არ დაფიქსირებულა. ნიშანდობლივია, რომ დოკუმენტში მეჩეთის შემოსავლების შესახებაცაა გარკვეული ინფორმაცია, კერძოდ, დამსწრე მორწმუნეთა ზრდის პარალელურად გაიზარდა მეჩეთის შემოსავლები. პარასკეობით გაიზარდა 100-150 მანეთიდან 500-600 მანეთამდე [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 20]. ერთი დოკუმენტის მიხედვით, 1951 წ. 11 სექტემბერს ჩატარებულ ლოცვას, კოკისპირული წვიმის მიუხედავად, 1200-მდე კაცი დაესწრო. მეჩეთის ეზოდან ლოცვას ქალებიც უსმენდნენ (6 ქალი), რომელთაგან ორმა ფანჯრიდან გადააწოდა შესაწირი თანხა. ამ დღეს შეგროვდა 2700 მანეთამდე [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 32]. დოკუმენტში ხაზგასმულია, რომ თურქეთის წარმომადგენლების სურვილის მიუხედავად, ბათუმის ჯამეში საკონსულოდან სალოცავად არავინ მისულა.

შედარებით უფრო სრულყოფილია აჭარის ასსრ-ში რელიგიური კულტების რწმუნებულის ი.კალანდაძის ანგარიში. მისი ინფორმაციიდან ჩანს, რომ რწმუნებული ყოველდღიურად აკვირდება როგორც რიგით მორწმუნეებს, ისე მეჩეთის თანამდებობის პირებსაც. ანგარიშში იგი მიუთითებს, რომ ბათუმის მეჩეთში 1951 წ. მარტიდან თითქმის 2 თვეა აღარ გამოცხადებულა ყადი რასიყ ბერიძე, რაც ახსნა ავადმყოფობის მიზეზით. ჩანს, რომ მეჩეთის მმართველთა შორის ყოფილა დაპირისპირება და წინააღმდეგობები, რის გამოც ყად რასიყ ბერიძეს გადაუწყვეტია „გადადგომა“: “მე არაფრად მთვლიან,” „ჩემი მუშაობა ყადაღ არაფრად ღირს და ბაქოში შეიხულ ისლამთან განცხადება უნდა გავგზავნო გადადგომის შესახებო”, – უთქვამს ყადს [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 13; 15], თუმცა წერილის გაგზავნა ბაქოში ვერ გაუბედავს – “მოეზინი მიქელაძე და მოლარე დიასამიძე გამიგებენ და მტერს დამინიშნავენო” [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 19]. სამაგიეროდ, ბაქოში წერილის გაგზავნა დაუსწრიათ ყადის მოწინააღმდეგეებს – მოეზინი მიქელაძეს და მოლარე დიასამიძეს, რის საპასუხოდაც ბაქოდან გამოგზავნილ წერილში ყად რასიყ ბერიძეს თხოვენ შესაბამის ახსნა-განმარტებას. რასიყ ბერიძის ახსნა-განმარტებაში ახსნილია დაპირისპირების მიზეზები, მითითებულია, რომ ადგილი აქვს ფაქტის დამახინჯებას, რომ „რემეზანის მთვარეში მორწმუნეებს აქვთ უფლე-

ბა ჭამონ ანუ სეფერი ქნან და სამაგიეროდ სხვა დროს იმარხონ. მუშამ რომ იმარხოს, სამუშაოზე დააკლდება” და ა. შ. [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 27]. ერთ-ერთი ანგარიშის მიხედვით, ბერიძეს გადაუწყვეტია „ლექტორობა“. „ქალების 90% ჩადრს ატარებს, რასაც მუსლიმანური საზოგადოება არ ითვალისწინებს“, ამიტომ საჭიროა ლექციების ჩატარება ჩადრის ტარების და სხვა წესების წინააღმდეგ, რომელიც „ძველი ხოჯების მიერ არის მოგონილი“ [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 13]. ჩანს, რომ ხოჯების ნაწილი ანგარიშს უწევდა დროის მოთხოვნებს და ცდილობდა ადაპტირებას შესაბამის რეალობასთან. ამიტომაც არაა შემთხვევითი მათი დაყოფა „ძველ“ და „ახალ“ ხოჯებად. სწორედ, პროგრესულად მოაზროვნე ხოჯებს შორის გამოირჩეოდა ყადი რასიყ ბერიძე, რომელიც ცდილობდა „მორწმუნეებში შეგნების შეტანას“. იგი მორწმუნეებს განუმარტავდა, რომ „ბავშვის დასუნეთვა სავალდებულო არ არის, მუსლიმანური სახელის გამოცვლა ცოდვა არ არის“, რომ „უნდა მარხულობდნენ მხოლოდ 60 წლის ზევით მოხუცები, დანარჩენები კოლმეურნეობაში უნდა მუშაობდნენ და მარხვამ ხელი არ უნდა შეუშალოს მუშაობას. მოხუცებს სეფერი (შეღავათი) აქვთ მარხვისას ისე, როგორც ავადმყოფებსო“ და ა. შ. იგი გამოდიოდა ჩადრის ტარების წინააღმდეგაც. სწორედ რასიყ ბერიძის ამ პოზიციით იყო განპირობებული ის დაპირისპირება-კინკლაობა, რომელიც არსებობდა მასა და მოეზინი მიქელაძესა და იმამ აბულაძეს შორის, რაც კიდევ უფრო გაამწვავა ყადისათვის ხელფასის შემცირებამ. ისინი ბრალს სდებენ რასიყ ბერიძეს „მუსლიმანობის გაადვილებაში“, რაც, მათი აზრით, შეამცირებს მრევლის რაოდენობას და, შესაბამისად, შემოსავალსაც. ამიტომ, ცდილობენ რასიყ ბერიძის, როგორც „ყიზილბაში, ურწმუნო ხოჯის“ თავიდან მოშორებას. თავის მხრივ, ყადიც ცდილობს არასასურველი პირების, მათ შორის მოღარე დიასამიძის გათავისუფლებას და დახმარებას თხოვს რელიგიური კულტების საბჭოს რწმუნებულს [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 19, ფ. 22]. იმამს, ყადს, მოეზინსა და მოანგარიშეს შორის დაპირისპირებას ანგარიშში სპეციალური ადგილი ეთმობა. საარქივო დოკუმენტებით ირკვევა, რომ მოანგარიშე დიასამიძის განთავისუფლებით დაინტერესებული არიან როგორც აჭარის, ისე საქართველოს რწმუნებულები. დ. ქორიძე (რწმუნებული საქართველოში) ი. ტუნაძისადმი გაგზავნილ წერილში აღნიშნავს, რომ მას განუზრახავს მემედალი დიასამიძის მოშორება ბათუმის მეჩეთისათვის. ამ მიზნით მისთვის შეუთავაზებიათ თბილისში გადასვლა აღმოსავლეთ საქართველოს ყადის თანამდებობაზე. წერილში დიასამიძე მოხსენებულია, როგორც გაიძვერა პიროვნება. ქურიძე მხარს უჭერს მიქელაძისა და აბულაძის მოშორებასაც, ოღონდ ეს ისე უნდა მოხდეს, რომ ხელისუფლების „ხელი არ ჩანდესო“ [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 19, ფ. 23]. 1948 წელს დიასამიძე მართლაც გადაუყვანიათ სხვაგან ყადის თანამდებობაზე [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 17, ფ. 4]. ანგარიშებიდან ჩანს, რომ მეჩეთის ხელმძღვანელები

ხელისუფლების მოთხოვნების შესაბამისად აწვდიდნენ რელიგიური კულტების საბჭოს რწმუნებულებს მათთვის საჭირო ინფორმაციას.

რელიგიური რიტუალების, ღოცვების შესასრულებლად საჭირო ყოფილა შესაბამისი მოწმობები. ზოგჯერ ასეთ „მოწმობებს“ თვითნებურად გასცემდა ყადი. ერთი დოკუმენტის მიხედვით, 1947 წ. რასიე ბერიძეს თვითნებურად გაუცია მოწმობები ხულოს, ქედის, ქობულეთისა და ბათუმის რაონებში „ყირსისა და თარავის ღოცვების“ შესასრულებლად. რწმუნებულის მოთხოვნით, ყადს ეს მოწმობები ჩამოურთმევია [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 23, ფ. 14]. მიცვალებულის ღოცვების ჩამტარებელთა შორის დასახელებულია მეჩეთის მუეზინი მიქელაძე. ყადი მას „ძველი ხოჯისა და მგლის“ ეპითეტით მოიხსენიებს. დოკუმენტის მიხედვით, მეჩეთში იკლო ფულადმა შემოსავლებმა, რამაც განაპირობა ხელფასების შემცირება, თუმცა ყადისათვის ხელფასი სხვებზე უფრო მეტად – 350 მანეთიდან 100 მანეთამდე შეუმცირებიათ. აქვე საუბარია „სუნელების მოქმედების გახშირებაზე“, რასაც ხელისუფლება სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა.

ზემოთ დასახელებული მონაცემები ხაზს უსვამს ხელისუფლების დაინტერესებას – რელიგიური ორგანიზაციები ჰყავდეს მკაცრი კონტროლის ქვეშ. ხელისუფლებას ყურადღების მიღმა არ რჩება უმნიშვნელო დეტალიც კი. იგი ინტერესდებოდა სამლოცველო მოგზაურობაში წამსვლელთა ვინაობითაც. 1947 წლისათვის მექაში სამლოცველოდ გასაგზავნ პირთა შორის კავკასიის მუსლიმანთა სამმართველომ წარადგინა რასიე ბერიძეც. ხელისუფლება ითხოვს გადამოწმდეს – აქვს თუ არა თავად ბერიძეს ამის სურვილი. ყადს, რა თქმა უნდა, აღმოაჩნდა წასვლის სურვილი, თუმცა არ ჰქონია ფინანსური შესაძლებლობა და ბათუმის მეჩეთიდან ელოდებოდა 10 ათასი მანეთის გამოყოფას. ხელისუფლება აკონტროლებდა არა მარტო ადგილობრივ რელიგიურ ორგანიზაციებს, არამედ უცხო ქვეყნებიდან ჩამოსულ ადამიანებსაც. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნებისათვის, 10 წლის მანძილზე პატიმრობაში მყოფი თურქი სარბი თურეთოღლისათვის ბათუმის მეჩეთს, კერძოდ, მოლა ფერათ კონცედიძეს 300 მანეთი შეუგროვებია [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 10, ფ. 10], თვითონ კი წასულა ზოტში „ხოჯის მოვალეობის შესასრულებლად“. მოგვიანებით იგი გადაუყენებიათ თანამდებობიდან.

პარადოქსულია, მაგრამ ფაქტია, რომ მორწმუნე მუსულმანი ავადმყოფების ნაწილი სამკურნალოდ ზოგჯერ მართლმადიდებელ მღვდლებთანაც კი დადიოდნენ. 1947 წ. I კვარტლის ანგარიშში (რწმუნებული ვანლიში) პირდაპირაა მითითებული, რომ სოფ. ახალშენში მცხოვრებ ერთ-ერთ ბერძენ მღვდელს სახლში მოწყობილი ჰქონდა პატარა სამლოცველო, სადაც დადიოდნენ სხვა სოფლის მუსულმანი ავადმყოფები, ძირითადად რევმატიზმით დაავადებულნი და ფსიქიკური პრობლემების მქონე ადამიანები. დოკუმენტებში ზოგიერთი მათგანის გვარებიც არის დასახელებული. მაგ. გონიოელ ბაირა-

მოღლის დასახელებულ მღვდელთან „მოსარჩენად“ მიუყვანია რეგმე-ტიზმით დაავადებული ცოლი. გასამრჯელოდ მიუცია 4 ათასი მანეთი. ქალი ორი დღე ყოფილა მღვდელთან, იწერდა პირჯვარს, „ჰოცნიდა ხატებსა და ჯვარს“ [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 14, ფ. 3].

საარქივო ფონდებში წარმოდგენილია სხვადასხვა სოფლის მცხოვრებ მორწმუნეთა განცხადებებიც. ერთ-ერთი ასეთი განცხადება ღორჯომში მეჩეთის გახსნის მოთხოვნას ეხება. მორწმუნეები ითხოვენ „ღორჯომის დიდი ჯამის“ გახსნას, რათა „იყოლიონ ხოჯა და შეასრულონ ღოცვები“ [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 14, ფ. 3]. ამ განცხადებასთან დაკავშირებით რწმუნებული ხულოს რაისაბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარე დავითაძისაგან მოითხოვს დეტალურ ინფორმაციას აღნიშნულის შესახებ. აღმასკომის თავმჯდომარის პასუხიდან ირკვევა, რომ „განცხადების დაწერაში ადგილი ჰქონდა პირად ინიციატივას და არ არის დაწერილი მორწმუნეთა მოთხოვნით“, განცხადება დაწერილია „ვინმე პიროვნების სპეციალური მუშაობის შედეგად“, ხელწერების ნაწილი გაყალბებულია. „რამაზ დავლაძე, ადემ ანთაძე აცხადებენ, რომ განცხადებაზე ხელი არ მოუწერიათ“. საქმეში შესაბამისად წარმოდგენილია დასახელებულ პირთა ხელწერილებიც. დოკუმენტში საუბარია სხვა სახის გაყალბებაზეც, კერძოდ: გაზრდილია რამაზ დავლაძის ასაკი (15-ის ნაცვლად განცხადებაში მითითებულია 25 წელი). დავითაძის ინფორმაციით ღორჯომის მეჩეთი, რომელმაც ფუნქციონირება შეწყვიტა 1937 წელს, წარმოადგენს „ხის შენობას, რომელიც ექსპლოატაციისათვის გამოუსადეგარია“, რადგან შესაკეთებელია სახურავი, „შენობაში ჩადის წვიმა“. ამიტომ მეჩეთის გახსნა მიზანშეუწონლად მიუჩნევათ [აცსა, ფ. ი-977, ან. I, ს. 14, ფ. 6-7]. ცხადია, აღნიშნული დასკვნა განპირობებული იყო იმუამინდელი რეალობითა და კონიუნქტურული მოსაზრებებით.

რელიგიური კულტების საბჭოს რწმუნებულის ფონდში მრავლადაა მსგავსი შინაარსის შემცველი დოკუმენტები. დასკვნა კი ერთია: სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიური კულტების საბჭო თავისი რწმუნებულების მეშვეობით კრებდა ინფორმაციებს სხვადასხვა რელიგიური ორგანიზაციის, თემის საქმიანობის შესახებ, რაც საფუძვლად დაედო მორწმუნეებისადმი, რელიგიური დაწესებულებებისადმი სახელმწიფოს დამოკიდებულებას, საბჭოთა იმპერიის რელიგიურ პოლიტიკას.

მითითებული წყაროები:

აცსა - აჭარის არ ცსა, ფონდი ი-977, ანაწ. I

საქმე 10, ფურც. 10

საქმე 14, ფურც. 3, 6, 7

საქმე 16, ფურც. 10, 13

საქმე 17, ფურც. 4

საქმე 19, ფურც. 13, 14, 15, 20, 22

საქმე 20, ფურც. 9

საქმე 20-ა, ფურც. 24

საქმე 21, ფურც. 1, 5

საქმე 21-ა, ფურც. 2, 3

საქმე 23, ფურც. 13, 14, 15, 19, 20, 27, 32

მოქმედი - მოქმედი მუსლიმური საკულტო და სასწავლო ნაგებობანი (აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა), რუკა, ბათუმი, 2010, შეადგინა რ. ბარამიძემ

Tamaz Putkaradze, Marina Shalikava (Batumi, Georgia)

Registered Mosques' Activity in Batumi

(According to religious worshipers on the Council's bills 1940s – 1950s)

Summary

In the period of Soviet Imperialism with executive authorities, the Council of religious cults was established, which had its own allies and attorneys in the autonomous republic. Registered mosques' activities in Batumi were represented in this work by the Council of attorney's bills in 1940 - 1950 years.

თინა შიოშვილი
(ბათუმი, საქართველო)

ხალხური ლექსი პორტო-ფრანკოზე

რუსეთ-თურქეთის ომის ბოლო ეტაპის (1877-1878 წწ) შედეგად, 1878 წლის ივლისის ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით, ბათუმი გამოცხადდა „პორტო-ფრანკოდ“, ანუ თავისუფალ, ღია სავაჭრო ნავსადგურად, რაც ძალაში შევიდა 1878 წლის 20 ოქტომბერს. რუსეთი წინააღმდეგი იყო ბათუმისათვის „პორტო-ფრანკოს“ მინიჭებისა, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთათვის (განსაკუთრებით ინგლის-საფრანგეთისათვის) კი ერთობ ხელსაყრელი იყო ღია ბაზარი [კარალიძე, 2009: 133].

ისტორიკოსები ერთხმად აღიარებენ, რომ ბათუმის გამოცხადებამ ღია ნავსადგურად, მიუხედავად თანმხლები უარყოფითი მოვლენებისა, უაღრესად დადებითი როლი შეასრულა ქალაქ ბათუმის ეკონომიკური განვითარების საქმეში [სიორიძე, 2003: 53; მისივე, 2009: 140; კარალიძე, 2009:1 35].

ბათუმური პორტო-ფრანკოს პრობლემას საკმაოდ დიდი გამოხმაურება ჰქონდა როგორც ცხელ კვალზე, ისე შემდგომ. ამ თემაზე გამოთქმულ მოსაზრებათა ურთიერთშეჯერება ისტორიკოსთა პრეროგატივაა, ჩვენთვის კი საინტერესოა, როგორ შეაფასა ეს მოვლენა ყველაზე პირუთვნელმა და მიუკერძოებელმა მსაჯულმა – სახალხო მთქმელმა, ანუ როგორ აისახა ხალხის დამოკიდებულება პორტო-ფრანკოსადმი მიძღვნილ ერთ ხალხურ ლექსში.

1879 წლის ზაფხულში, 8 აგვისტოს, ბათუმს ეწვია ცნობილი ფოლკლორისტი და საზოგადო მოღვაწე პეტრე უმიკაშვილი. მან 14 დღე დაჰყო აჭარაში და უხვად ჩაიწერა ზეპირსიტყვიერი მასალა. სოფელ ვაიოში პ.უმიკაშვილმა გაიცნო სახალხო მთქმელი ბუჰანა ბაი-რახტარ-შავიშვილი, რომელიც წარმოშობით სოფელ მერისიდან ყოფილა და 1859 წელს, საცხოვრებელი სახლის დაწვის გამო, ვაიოში გადმოსახლებულა.

ბუჰანა შავიშვილისაგან, როგორც ტექსტის პასპორტირებიდან ირკვევა, 1879 წლის მარიამობისთვის 28-ს პეტრე უმიკაშვილს ჩაუწერია რამდენიმე ლექსი, რომლებიც არსად გამოუქვეყნებია. ამ ლექსთა შორისაა „ბათუმის ლექსიც“. მთქმელის განმარტებით, ლექსი „მარილის მოკვეთაზე“ გამოთქმული, თუმცა მასში კარგად არის ასახული პორტო-ფრანკოსადმი აჭარის მოსახლეობის მკვეთრად გამოხატული უარყოფითი დამოკიდებულება [შიოშვილი, 2008: 554].

საინტერესოა „ბათუმის ლექსის“ შექმნის დათარიღების საკითხი. ეს ლექსი, პეტრე უმიკაშვილის მიერ ჩაწერილ ბუჰანა შავიშვილის სხვა ლექსებთან ერთად, 1891 წელს გამოაქვეყნა ზაქარია ჭიჭინაძემ [ჭიჭინაძე, 1891: 104]; ზ. ჭიჭინაძის წიგნიდან მოხმობილი ეს ტექსტი სათანადო შენიშვნებით 1956 წელს დაბეჭდა მკვლევარმა ხარიტონ ახვლედიანმა და მისი შექმნის თარიღად დაასახელა 1860 წელი [ახვლედიანი ხ., 1956: 113]. ბუნებრივია, ლექსი, რომელშიც გამოხატულია აჭარელთა პროტესტი 1878 წელს გამოცხადებული პორტო-ფრანკოსადმი, ვერ შეიქმნებოდა 1860 წელს. როგორც მკვლევარმა ა. ახვლედიანმა შენიშნა, ხ.ახვლედიანს უნდა ესარგებლა ზ.ჭიჭინაძის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტითა და კომენტარით და არა – უშუალოდ პირველჩამწერის, ანუ პეტრე უმიკაშვილის, ხელნაწერით. უშუალოდ პ.უმიკაშვილის არქივიდან ამოწერილი ეს ლექსი 1870 წელს გამოაქვეყნა აზიზ ახვლედიანმა „იმ სახით, რომლითაც მან ჩვენამდე მოაღწია პირველჩამწერისაგან“ [ახვლედიანი ა., 1970: 147-148]:

გადაწმენდილსა დილასა მოადგება სეჰერიო¹
 ქალაქებში დავამშვენოთ ბათუმისა შეჰერიო.
 სტამბოლიდამ დეიდრება, გეიხსნება დენგებო.²
 ალთუნ წყალში³ გავლებული მიცხებული დემებო,⁴
 ზღვაის პირზე მოდგომია დალაგმული გემებო,
 გამფრინვალეც ვერ უტოლებს, მუცელზე აქვს ე ერიო⁵
 სიარულსა თუ იკითხავ, ქოჰლანისა ათარიო,⁶
 ზღვაის პირსა ეფინება შავი–თეთრი ჩიტებო,
 თუჯარებსაც⁷ მუუტანია ფრანგისტანის ჩითებო,
 მუშტარიც ვერ უშოვნია, თავ შუუდვია თითებო.
 ამ დამპალი ფრენგის ჩითით დუქნის პირი ავსილია,
 თვალდამდგარებსა ვერ შუუტყვია, ფუხარა⁸ რომ დავსილია.
 ფადიშაჰმაც მოგვიძულა, მოგვიკეთა მარილიო,
 მუბარეკსა⁹ რად სჭირია ამ ფუხრისა ტირილიო?
 ზედამ ცაში აწეულა ჰა ვანათის ყვირილიო.
 ფადიშაჰმაც მოგვიძულა, მოგვიკვეთა მარილიო.
 ყიამეთით¹⁰ მორჩომასა წაგვიშინოს თებერიო,¹¹
 ეფენდებსა¹ რიჯა² უყოთ, ასთე მისცენ ხებერიო.³

¹ სეჰერი (არაბ.) – განთიადი, ალიონი, გარიჟრაჟი.

² დენგი (თურქ.) – შეკერა, ფუთა, ნაკრაულა.

³ ალთუნწყალი – ოქროს წყალი (ალთუნი (თურქ.)-ოქრო).

⁴ ემერი (თურქ.) – უნაგირი.

⁵ დემები/დემეთი (თურქ.) – დასტა, კონა.

⁶ ათარი (თურქ.) – პულსი, მაჯისცემა.

⁷ თუჯარი (არაბ.) – დიდვაჭარი, სოვდაგარი.

⁸ ფუხარა (არაბ.) – ღარიბი, ღატკი.

⁹ მუბარეკი (არაბ.) – წმინდანი, დალოცვილი, პატივცემული.

¹⁰ ყიამეთი-(არაბ.) – სამყაროს დასასრული, უბედურება, გაჭირვება.

¹¹ თებერი(თურქ.) – ცული.

ისტორიული ქართული კუთხეების ერთ-ერთი გულშემატკივარი ქართველი მოღვაწე სოლომონ ასლანიშვილი-ბავრელი (1851–1924), რომელმაც პირველმა ქართველ ჟურნალისტთაგან იმოგზაურა ახლად შემოერთებულ ქართულ რეგიონში და ე.წ. „ოსმალის საქართველოს“ თემას მრავალი პუბლიკაცია მიუძღვნა, 1878 წელს წერილში „ნავით მოგზაურობა ჭოროხზე (მგზავრის შენიშვნები)“, რომელიც დაიბეჭდა „ივერიაში“ (№2, 1879, გვ. 62-85), წერდა: „ბათუმი მოსაწონი ქალაქია. განათლებულ ნაწილში ნახავ სწორე ქუჩებს, სამ-ოთხ სართულიან სახლებს და ყველა ქუჩის თავზე გოსტინიცას – სასტუმროს. ის სამი-კიტნოები, რომლებსაც ბევრს ნახავთ ჩვენს სატახტო ქალაქებში, რომლების კარების ზეიდან ფიცარზე ჰხატვია ქათამი – ფეხები ზევით აშვერილი და ზედ ჩანგალი დარტობილი, საცა ჭუჭყიანი ტაბლები და კიბეები გულს აგირევს – აქ გასტინიცად არიან წოდებულნი... ძველი ნაწილი წარმოადგენს თათრულს ტალახიან მიგრეხილ-მოგრეხილ ქუჩებიან ქალაქსა“ [ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008: 99]. აქვე სოლ. ბავრელი იმედოვნებს, რომ ბათუმი მომავალში აუცილებლად გაიზარდება და უკეთესი გახდება, ოდესას დაემსგავსება, რადგანაც „ვრცელი მინდორი კახაბერამდე ნებას მისცემს მას, რამდენიც უნდოდეს, ფეხები გაჭიმოს“ [ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008: 99].

მიუხედავად ამგვარი ოპტიმიზმისა, რაც ბათუმის თავისუფალ ნავსადგურად გამოცხადებას უკავშირდებოდა, ს.ბავრელი პირუთენელად ხატავს ქალაქში შექმნილ ვითარებას: „ბათუმი პორტო-ფრანკოა, ესე იგი, იმისთანა ქალაქია, საცა „უფატენტოდ“ ყველა მთავრობის ნავს და ხალხს უფლება აქვს, თავისუფლად შევიდეს... მაგრამ ეს წოდება მარტო ტამოუნაშია დამკვიდრებული, ქალაქამდე არ მოუხწევია, თუმცა არ ვიცი კი, რა შემთხვევით, შეპარულა იქაურ გასტინიცებში... ამ პორტო-ფრანკოებში ყველა კაცი შემოდის: მოვრალი, ფხიზელი, ავი, კარგი, ქურდი, როსკიპი და პატიოსანი. თავისუფლობა და დაუღვენელობა სრულია...“ [ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008: 99].

წერილში ხაზგასმით არის მითითებული სასტუმრო „როსსიაში“ გამეფებული უზნეობა; გაკიცხულნი არიან ავსტრიელი „მეჩანგე ქალები“, რომლებიც, “როგორც ანდამატი, ისე იზიდავენ ხალხს თავიანთი სტეირებით – ჭიანურებით, სირინოზის ხმით და ჟუჟუნა თვალებით რამდენს ჩვილ გულს აოხრებენ და რამდენ ცარიელა ჯიბეებს ცოცხს უსმენ!” აქვეა საინტერესო ცნობაც იმის თაობაზე, რომ ბათუმის სასტუმროში „მოღვაწე“ ავსტრიელ მომდერალ ქალებს ქართული ხალხური სიმღერაც, კერძოდ, „ქვრივის სიმღერაც“ შეუსწავლიათ [ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008: 99-100].

სხვა პუბლიკაციაში „მაჰმადიანთ საქართველოდამ“, რომელიც, აგრეთვე, „ივერიაში“ (№172, 1880, 15.08. გვ.1-3) დაიბეჭდა, სოლ. ასლა-

¹ ეფენდი (თურქ.) – ბატონი, თავადი.

² რიჯა (არაბ.) – თხოვნა.

³ ხეპერი (არაბ.) – ამბავი, ცნობა, შეტყობინება.

ნიშვილი საუბრობს ბათუმის მაზრაში ერთობ გახშირებულ ავაზაკობაზე, უგზობაზე, ხალხის მასიურ გადასახლებასა და სხვა გასაჭირზე, რასაც პორტო-ფრანკომ ვერაფერი უშველა [ასლანიშვილი, 2008: 166-172].

სწორედ ამგვარი განუკითხაობის შედეგი უნდა ყოფილიყო ცნობილი სახალხო მთქმელის – ბუჰანა შავიშვილის „ბათუმის ლექსი“, რომელიც ხალხში იმთავითვე დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. მიუხედავად მთქმელის კომენტარისა, თითქოს ეს ლექსი მარილის მოკვეთაზეა შექმნილი, დასაწყისიდანვე ცხადი ხდება ხალხის ირონიული და უნდო დამოკიდებულება პორტო-ფრანკოსადმი, რომელმაც დაპირებისამებრ ვერ „დაამშვენა“ ბათუმ-ქალაქი. მართალია, ლექსში ნათქვამია, რომ „ზღვაის პირზე მოდგომია დაღაგმული გემები“, რომ სოფლაგრებს უხვად მოუტანიათ „ფრანგისტანის ჩითები“, მაგრამ ამით მშრომელთა მდგომარეობა არ გამოსწორებულა; მყიდველი არსად ჩანდა, რადგანაც „ფუხარა დავსილი“ იყო. ამ საერთო-სახალხო გაჭირვებაზე, რაც უზომოდ დიდ საბაჟო გადასახადებს მოჰყვა, მიუთითა სერგეი მესხმაც [მესხი, 1964: 136-137].

„ბათუმის ლექსში“ კარგად არის ასახული ქალაქის ეკონომიკური მდგომარეობა: მოსახლეობისათვის საჭირო პირველადი მოხმარების საგნები ადგილზე კი არ მზადდება, „დაღაგმულ გემებს“ ჩამოაქვთ, თუმცა, ადგილობრივებს მათი შეძენა უჭირთ. აქვე გამოთქმულია საყვედური იმის გამო, რომ „ფადიშაჰმაც“ მოიძულა ხალხი და „მოუკვეთა მარილი“.

საინტერესოა, როგორ შეიძლება გავიგოთ აქ ნახსენები „ფადიშაჰი“, რომელიც, ლექსის თანახმად, მარილსაც კი აღარ უგზავნის აჭარლებს. მკვლევარმა აზიზ ახვლედიანმა მიიჩნია, რომ აქ ფადიშაჰი რუსთ ხელმწიფის ტოლფასი ცნებაა, რადგანაც ხალხის მეტყველებაში უფრო მოგვიანებითაც ვხვდებით გამონათქვამებს: „რუსის ფადიშაჰი“, „მოსკოვის ფადიშაჰი“ [ახვლედიანი ა., 1970: 150-151]. შესაძლებელია, ამგვარადაც ვიფიქროთ, მაგრამ ლექსისეული სიტყვები – „ფადიშაჰმაც მოგვიძულა, მოგვიკვეთა მარილი“ – ჩვენი აზრით, ამგვარად უნდა გავიგოთ: ფადიშაჰმაც მოგვიძულა (შეგვიძულა), მარილს აღარ გვიგზავნის. რუსთ ხელმწიფესთან საამო ურთიერთობა არც არასდროს ჰქონია აჭარას და, ბუნებრივია, ვერც მთქმელი იტყოდა, მანაც მოგვიძულაო; და, ალბათ, არც მარილს და არც სხვა რაიმეს არასოდეს უგზავნიდნენ რუსეთიდან. თურქული მმართველობისას კი (და აქ უნდა გავიხსენოთ, რომ ლექსი შექმნილია თურქული მმართველობის გაუქმებიდან ერთი წლის შემდეგ), ბუნებრივია, კოლონიზატორი (ამ შემთხვევაში – ფადიშაჰი) მეტ-ნაკლებად ყურადღებას აქცევდა ამ მხარეს; ხოლო რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ პორტო-ფრანკოს რეჟიმით განაწამებ აჭარლობას, რომელიც, იმავედროულად, მუსულმანური აღმსარებლობისა იყო, შესაძლებელია, ნოსტალგია გასჩენოდა ძველი „მფარველისადმი“ – ფადიშაჰისადმი, ეთქვა, მანაც

მოგვიძულაო და თავადებისათვის („ეფენდებისათვის“) ეთხოვა, მათი გულისტკივილი მისთვის მოეხსენებინათ („ეფენდებსა რიჯა უყოთ, ასეთე მისცენ ხებერიო“). თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ პორტო-ფრანკოს შემოდებამ კიდევ უფრო დააჩქარა მუჰაჯირობა და პროტესტი რუსული მმართველობისადმი, აქ, ალბათ, ზუსტად ის უნდა იგულისხმებოდეს, რაც ნათქვამია, ანუ – “ფადიშაჰი“, კვლავ მისი გულის მოგების მცდელობა.

განიხილავს რა პორტო-ფრანკოს სტატუსის არსს, მკვლევარი მაღხაზ სიორიძე მიუთითებს, რომ „გარკვეული ხნის შემდეგ პორტო-ფრანკო შეიძლება გახდეს შემზღუდავი და უსარგებლო ეროვნული ეკონომიკისათვის [სიორიძე, 2009:141]. ამგვარად აფასებდა პორტო-ფრანკოს XIX საუკუნის ქართული ინტელიგენციაც, რომელიც მიესალმა იმპერატორ ალექსანდრე მეხამის 1886 წლის 27 ივნისის ბრძანებას პორტო-ფრანკოს გაუქმების თაობაზე. ამ მოვლენის შესახებ ილია ჭავჭავაძე წერდა: „თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გაჭირვებასა და შეწუხებას, რაც მის გამო ხალხს ედგა, ვგონებ, საბუთი გეჟონდეს, სიხარულით მივეგებოთ პორტო-ფრანკოს გაუქმებას, რომელიც სახელი იყო და არა – სახურავი ქვეყნისათვის“ [ჭავჭავაძე, 1987: 296].

სწორედ ამგვარი შეფასება მისცა სახალხო მოქმედმა ბუჰანა შაიშვილმა პორტო-ფრანკოს „ბათუმის ლექსში“.

მიუთითებული წყაროები და ლიტერატურა:

ასლანიშვილ-ბავრელი 2008 - ასლანიშვილი-ბავრელი სოლ., წერილები „ოსმალის საქართველოზე“. თბილისი.

ახვლედიანი ა., 1970 - ახვლედიანი ა., აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება. ბათუმი.

ახვლედიანი ხ., 1944 - ახვლედიანი ხ., ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან. ბათუმი.

ახვლედიანი ხ., 1956 - ახვლედიანი ხ., სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში. ბათუმი.

კარალიძე 2009 - კარალიძე ჯ., პორტო-ფრანკოს როლი ბათუმის ეკონომიკურ განვითარებაზე. *სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული*. 6. ბათუმი, 132-138.

მაცაბერიძე 1977 - მაცაბერიძე ვ., აჭარის ზეპირსიტყვიერების მასალები პუმიკაშვილის არქივში. კრ.: *სდსზ*, 3, თბილისი.

მესხი 1964 - მესხი ს., თხზულებანი. ტ. 3, თბილისი.

შიოშვილი 2008 - შიოშვილი თ., საისტორიო ზეპირსიტყვიერება. *სდსზ* 3, ბათუმი. 553–560.

სიორიძე 2003 - სიორიძე მ., ბათუმის საბაჟო. ბათუმი.

სიორიძე 2009 - სიორიძე მ., ბათუმის თავისუფალ ქალაქად და ნავსადგურად გამოცხადების ისტორიისათვის (1878–1920). *სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული*, ტ. 6, ბათუმი, გვ. 139-150.

სიჭინავა 1976 - სიჭინავა ვ., პორტო-ფრანკოს როლი რუსეთ-საქართველოს ვაჭრობის განვითარებაზე (ოდესა-ბათუმის მაგალითზე). მაცნე, №3, თბილისი.

სურგულაძე, სიორიძე 1996 - სურგულაძე ა., სიორიძე მ., პორტო-ფრანკო ბათუმში. ბათ.უმი.

ჭავჭავაძე 1987 - ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი, ტ. 8, თბილისი.

ჭიჭინაძე 1916 - ჭიჭინაძე ზ., ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრება. ტფილისი.

Tina Shioshvili (Batumi, Georgia)

Folk Poem on Porto Franco

Summary

Following the end of the Russian-Turkish war (1877-1878), Batumi was declared a free trade zone or ‘Porto Franco’ under the Berlin Congress decision.

Because of the strict customs-quarantine measures conducted by Russian rule, Porto Franco considerably impoverished the population. The ships delivered goods, but the population could not buy it. That problem was recalled in – ‘Batomi Poem’ by folk storyteller Bukhana Shavishvili, which was recorded in 1879 on August 28 by Petre Umikashvili. The poem described the negative attitude of people toward Porto Franco.

ბათუმის მასშაბი ზოგიერთი ლიბერალურ-სოციალური ანდის ხალხროლოგიური ასპექტები

როგორც ცნობილია, ლიტერატურაში სამყარო მხატვრული სიტყვის მეშვეობით კულტუროლოგიურად არის ათვისებული და გააზრებული. ამასთან, კულტურის ცნება სოციალური შინაარსის შემცველია, ანუ კულტურა არსებობს საზოგადოებაში და საზოგადოებისთვის; მას ახასიათებს შემოქმედებითი კომუნიკაციურობა, რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი მხოლოდ მაშინ არსებობს, როცა შეუძლია ადამიანებზე მხატვრული ზემოქმედება. სწორედ კულტურის ფუნქციის სოციალურობა განაპირობებს იმას, რომ მას ჩვენამდე მოაქვს წარსული, რომელიც აქტუალიზდება აწმყოში და აპროექტირებს მომავალს. კულტურით ხდება სოციალურ-ისტორიული გამოცდილების გადაცემა თაობიდან თაობაზე. ლიტერატურა კი (როგორც მხატვრული, ისე არამხატვრული) კულტურის წიაღში არსებულ გამოცდილებას ამა თუ იმ ჟანრით ან დრამატულ მოქმედებად გადააქცევს, ან ვითარებათა ეპიკურ თხრობად, ან ადამიანის შინაგანი სამყაროს ლირიკულ მონოლოგად.

ბათუმური კულტურის განცდით შესრულებული, ჩვენს ხელთ არსებული და ჩვენს მიერ თარგმნილი ლიტერატურული ნარკვევები ფასდაუდებელ ინფორმაციას შეიცავენ ისტორიული ბათუმის კულტურულ-სოციალური მდგომარეობის შესახებ.

უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია პასაჟები რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული ბიოგრაფიული ხასიათის “მოგონებებიდან”, რომელიც ეკუთვნის ჩინეთის სამხრეთ პროვინციის - კანტონის მკვიდრს ლაო ჯონ-ჯაუს (დაბადებული 1870 წელს). “როგორც ჩაის კულტურის სპეციალისტი, ჩაით მოვაჭრე რუსი კომერსანტის კონსტანტინ პოპოვის მიწვევით ჩინეთიდან ბათუმში ჩავედი. ის ამ კულტურით დაინტერესდა და ბათუმის ოლქში, კერძოდ, თავის მამულებში ჩაის პლანტაციების გაშენება ჰქონდა გადაწყვეტილი. 1894 წლის 4 ნოემბერს ჩემს ათ თანამემამულესთან ერთად ბათუმში ჩავედი. ჩაის პლანტაციების მოშენება დავიწყე ჩაქვის მამულში “ოტრადნოე”, შემდეგ კი – ბათუმის შემოგარენში, სალიბაურისა და კაპრეშუმის მამულებში. 1897 წელს ბათუმის მკვიდრთა თვალწინ კავკასიაში პირველი ჩაის დაყენება შეეძელი. საქმე კარგად მიდიოდა. 1900 წელს, პარიზის მსოფლიო საგაჭრო-საწარმოო გამოფენაზე, პოპოვის პლანტაციებში მოყვანილმა ჩაიმ დიდი ოქროს მედალი მიიღო წარწერით “კონსტანტინ პოპოვის მსოფლიოში საუკეთესო კავკასიური ჩაისთვის”. ამ გამოფენაზე მიწათმოქ-

მედების მინისტრმა ერმოლოვმა, რომელსაც ჯერ კიდევ ბათუმიდან ვიცნობდი, საადგილმამულო უწყებაში გამიწია რეკომენდაცია. სახელმწიფო სამსახურში ჩადგომის შემდეგაც ჩვენმა ოჯახმა პოპოვთან საუკეთესო ურთიერთობა შეინარჩუნა... საქმისადმი კეთილსინდისიერი დამოკიდებულების გამო რუსეთის საადგილმამულო სამმართველოს უფროსმა, თავადმა კოჩუბიმ 1909 წელს საგანგებოდ ჩემი ოჯახისთვის სახლის აშენების განკარგულება გასცა. დღესაც ამ სახლში ვცხოვრობ. მისი ესკიზების, გეგმის შედგენასა და ფასადის გაფორმებაში თავადაც ვიღებდი მონაწილეობას, სახლი გერმანელი არქიტექტორის მიერაა აშენებული. გარეგნულად ჩინურ სტილს მოგვაგონებს (იგულისხმება სახლი დაბა ჩაქვის რკინიგზასთან, ზღვის პირას – ი. ბ.)... 1911 წელს, იმპერატორის ნებართვით, ბათუმთან ახლოს მიწები შევიძინე და ჩემს პლანტაციასე საკუთარი ეტიკეტით დავიწყე ჩაის გამოშვება. 1924 წელს ბათუმის პირველ სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე ჩემს მიერ მოყვანილმა ჩაიმ დიდი ვერცხლის მედალი მიიღო...

მინდა რამდენიმე სიტყვა ვთქვა ზოგიერთი სასოფლო-სამეურნეო კულტურის შესახებ, რომლებიც ჩემი დრმა რწმენით, ბათუმურ პირობებში ფეხს მოიკიდებდა და მხარეს დიდ შემოსავალს მოუტანდა. ასეთია **რამი** – ჩინური სელის განსაკუთრებული სახე. ჩინეთში მისგან უძვირფასეს ქსოვილს ამზადებენ, რომელიც აბრეშუმზე ძვირად ფასობს. რამისგან მზადდება ასევე ფარდები, გობელენები, თხელი ტილოები; თავისი სიმტკიცის წყალობით რამი საუკეთესო მასალაა ბადეების, ბაგირების დასამზადებლად (რამი, ანუ ჩინური ჭინჭარი, ჩაქვში პოპოვის მოურავმა ვლადიმირ სიმონოვმა ჩამოიტანა. აღსანიშნავია, აგრეთვე, ქალაქის ხე, იაპონურად “მინუმიტა”, რომლისგანაც მაღალი ხარისხის ქალაქის ამზადებენ. ბათუმის ბოტანიკური ბაღის გახსნისას ბათუმის ქალაქის ხელმძღვანელობას ჩინური შაქრის ღერწმის დანერგვა შევთავაზე. ეს კულტურა რომ თავის დროზე შემოეტანათ, ქვეყანაში შაქრის დეფიციტი არ იქნებოდა...

ბათუმში ცხოვრების მრავალი წლის განმავლობაში ჩემი ერთადერთი გასართობი ნადირობა და ცხენოსნობა იყო. მრავალი წლის განმავლობაში ვეცნობოდი ამ მხარის ყოფას და ადათებს და ქართველების ხასიათებსა და ჩვეულებებში ჩინელებთან მრავალი მსგავსება აღმოვაჩინე. ჩემმა შვილებმა ბათუმის გიმნაზია დაამთავრეს... ჩვენს სახლში ჩვენი ხალხების ურთიერთობის, კულტურათა ისტორიის ნაწილია შემონახული” [Джон-Джау, 1997 : 127-154] – წერს ჯონ-ჯაუ თავის ნახევრადღირიკულ მოგონებებში.

აღსანიშნავია, აგრეთვე, ფრანგი მწერლისა და მოგზაურის ადრიან დიუპრე უმცროსის (1847-1914) პუბლიცისტური წერილი “ბათუმის სანაპიროს კეთილშობილი გენია” (ინგლისურ ენაზე): “[...] ის არც ელჩი იყო, არც სახელმწიფო მოღვაწე, არც ისტორიკოსი და არც მოგზაური, მას მხოლოდ ის სურდა, რომ ბათუმის სანაპირო ზოლი თვალწარმტაც ედემად გადაექცია [...] საქმე გვაქვს ბათუმის ოლქში

საერთოდ მებაღეობის კულტურის პირველ პიონერთან და დამამკვიდრებელთან. რომ არა ეს ფრანგი დიდგვაროვანი – მიხაილ დ'ალფონსი, არ იარსებებდა ბათუმის ბუღვარი, მახინჯაურსა და მწვანე კონცხზე არ გაშენდებოდა რუს დიდგვაროვანთა მდიდრული ვილები, არც ტფილისის ინტელიგენცია დააცარიელებდა თავის საფულეებს და გაიღებდა ამდენს, რომ უხვად მიესაკუთრებია დასასვენებელი ადგილები შავი ზღვის ნაპირას. ჩემს კალამს ნამდვილად არ ძალუძს აღწეროს ამ მშფოთვარე გონების ნაფიქრალი და ნაღვაწი [...] კალიკის კონცხის (ახლანდ. “მწვანე კონცხი”) პირველი მოაგარაკე და არაორდინარული ბინადარი ოცნებობდა შავი ზღვის სანაპიროზე შეექმნა მეორე რივიერა. ამ მიზნით ჩაიტანა თურმე მან საფრანგეთიდან მარადმწვანე მცენარეთა თესვები და პირველი ნერგები საკუთარი აგარაკის სიახლოვეს გააშენა. სწორედ მისი წყალობაა, რომ ეს კონცხი შემდეგში გადაიქცა “მწვანე კონცხად” [...] ბათუმიდან შვიდი ვერსტის დაშორებით გვირაბია გაჭრილი. ზედ გვირაბის შესასვლელთან პატარა მოედანი პლატფორმად გვევლინება როგორც ბაქანი “მწვანე კონცხი”. სადგურის შენობა ჩაფლულია ლავროალუბლებსა და დრაცუნებში. ზუსტად სადგურის მოპირდაპირე მხარეს საცალფეხო ბილიკს მივყავართ აგარაკისკენ. იქვე კონტად არის მოწყობილი ქვისა და კლდის ნატეხებით მოპირკეთებული მცირე ზომის აუზი. აუზის ირგვლივ და აგარაკის მიდამოებში ერთმანეთშია არეული სხვადასხვა სახის კაქტუსი, აგავა, ალოე, ოპუნცია და მისთ. მცენარეულ ფორმათა ასეთი მრავალგვარობა უცხოა თავად ევროპისთვისაც და მას სხვაგან ვერსად ვერ იპოვით. ერთი სიტყვით, დ'ალფონსის “მწვანე კონცხი” ფანტასტიკური ველია მებაღე-დეკორატორის შემოქმედებითი ფანტაზიის დასამკვიდრებლად [...]” [Dupre 1995 : 17-45].

ჩვენთვის ასევე საყურადღებოა ფრაგმენტები რუსი მწერლის ბორის პილნიაკის ნარკვევიდან “შავი ზღვა” (1924, რუსულ ენაზე): “[...] ზღვისპირა ბუღვარი სოჭით, ოლქანდრებითა და პალმებით ისეთივე სანახავია, როგორც ჯადოსნური ბაღები “ათას ერთი ღამიდან” [...] აქ იანვარში ერთგვარი ზამთრის სეირნობაა [...] ადამიანები სხედან პლავის თბილ ღორღზე, სულ ახლოს ტაღლებთან, ესაა რომ არ ბანაობენ. აქვე იწყება ზეიმი საპორტო თურქული ყავახანებისთვის – მთელი ქალაქის სული და გული რომაა: თავისი კლუბებითა და ბირჟებით. ყავახანები ნახევრადჩაბნელებულია და თამბაქოს კვამლითაა გაჟღენთილი. არომატული ყავის ორთქლი დიდხანს ტრიალებს ჰაერში. ყავახანის მოსამსახურე არაქათგამოცლილია წამდაუწუმ პატარა ყავის ფინჯნების აქეთ-იქით დატარებით [...] აი, შემოდის მეგაზეთეც: მომარაგებული გაზეთებით ყველა ენაზე. ყველას – თავისი უნდა ერგოს [...] მოხუცი საპატიო თურქი ყიდულობს თურქულ “კომუნისტს” და ნელა კითხულობს სხვების გასაგონად. რას გაიგებს ის, ვაჭარი და პატრიარქი, მისთვის შეთავაზებულ ახალ მოძღვრებაში? იგი შუბლს ჭმუხნის, თუმცა არ იღიმება; კარგად არის აღზრდილი, მისი

წარმომავლობის შესაფერისად, და მიჩვეულია პატივი სცეს სხვის აზრს [...] ყველაზე სასიამოვნო ვაჭრულ ბათუმში – ეს თავად სავაჭრო სახლებია. მათში ისეთი კეთილსახოვანება და კულტურა იგრძნობა, რასაც ვერ იპოვით სწრაფად აღზევებულ იტალიურ და სხვა ევროპულ სავაჭრო ფირმებში, რომლებშიც გაბატონებულია ქაოსი და უსიამოვნო მტაცებლური სული [...] ბინდი ჩამოწვება და ბათუმში მაინც არ იძინებს. ზღვისპირის ქუჩაზე (ახლანდ. გოგებაშვილის ქუჩა, რომელზეც რამდენიმე სასტუმრო [“აჭარისტანი”, “ცენტრალური”] და რესტორანი [“ტალდა”, “ფლორიდა”] იყო განთავსებული) გვიან ღამემდე მოძრაობს ერთი მთლიანი საზეიმო მასა; იგრძნობა, რომ თითოეულმა ამ ბრბოდან “საქმე გააკეთა” და ახლა თავისი კომერციული სიმახვილის ნაყოფს იმკის [...] [Пильняк, 1991 : 209-217].

საგულისხმოა მე-16 ს-ის იტალიელი დიპლომატის, სპარსეთში ვენეციის რესპუბლიკის ელჩის, ამეროსი კონტარინის “წერილები ძველი ბათუმის შესახებ” (ინგლისურ ენაზე), რომელშიც იგი მოგვითხრობს შემდეგს [გავითვალისწინოთ, რომ იმ დროისთვის ბათუმის ოლქის საზღვარი თამარის ციხიდან იწყებოდა]: “ბათუმის შემოგარენი გაცილებით მეტ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე, ვიდრე თავად ზღვისპირეთი [...] განსაკუთრებული ტკობა სწორედ მაშინ ვიგრძენი, როცა მაღლობ სანახებს მიუახლოვდი. მახუნცეთის იდუმალ ბუნებაში გამოვგნა დიდებული მქუხარე ჩანჩქერის ხილვამ და მისმა იერმა. მისი სიმაღლე ოც საუენამდეა. მთელ თავის გრანდიოზულობას ის, თურმე აელენს გაზაფხულზე და წვიმიან პერიოდებში, როცა წყალი აღიდებულება, მაშინ ჩანჩქერის ხმაური ხუთი ვერსტის მიღმაც კი ესმით. ქვედა და ზედა აჭარის საზღვარზე დანდალოა გადაფენილი თვალწარმტაცი ნანგრევებით ციხე-სიმაგრისა, რომელიც მთის კონუსზეა შემდგარი და შესანიშნავი ნაძვნარითაა შემკულ-შემოსილი. ციხის სახელია “თამარის კოშკი”. თუმცა სოფლის სახელი უფრო იტალიურ წარმომავლობას ამხელს, კერძოდ გვახსენებს ვენეციელი დოქების გვარს დანდალოს დინასტიიდან, ვენეციის რესპუბლიკის გაფურჩქენის ხანაში, როცა მისი მკვიდრი ვაჭრები მოგზაურობდნენ შორეულ აღმოსავლეთში, უზარმაზარ მანუფაქტურულ ვაჭრობას აწარმოებდნენ მცირე აზიასთან და აღწევდნენ ძველი პონტოს შინაურ ქვეყნებში. ცნობილია, რომ მათ ძველი პონტოს ხეობებში, გენუელებთან ერთად, ჰქონდათ პატარა ფაქტორიები ციხე-სიმაგრეებით, რომლებსაც იცავდნენ ადგილობრივ მცხოვრებთაგან შექმნილი დაქირავებული პიკეტები. უნდა ვივარაუდოთ, რომ დანდალოს სოფელი თავისი ციხე-კოშკით ერთ-ერთ ასეთ ფაქტორიას წარმოადგენდა, რომელიც შექმნილი იყო იმ მიზნით, რომ დაეცვათ აჭარის ხეობით მიმავალი ქარავნები ფოცხოვის მთის ხეობის გავლით შორს სპარსეთისაკენ [...]” [Contarini, 1987 : 56-67].

უნდა აღინიშნოს, რომ ახალი დროის ბათუმში თავმოყრილი იყო უამრავი ეთნიკურ-კულტურული ჯგუფის წარმომადგენელი თითქმის

ყველა კონტინენტიდან. ბათუმური კოლორიტის შექმნაში, როგორც ჩანს, თავის დროზე, წვლილი შეიტანეს აფრიკული კონტინენტის წარმომადგენლებმაც. ამასთან დაკავშირებით ჩვენთვის საინტერესოა ბერძენი ისტორიოგრაფისა და მოგზაურის ვოლან ვრადის ჩანაწერების კრებული “ბათუმის ოლქისა და ქუთაისის გუბერნიის ზანგები” (რუსულ ენაზე). მასში ავტორი გვიამბობს შემდეგს:

“ბათუმში, ადგილობრივი “საკურორტო საზოგადოების” ერთ-ერთ სხდომაზე ძალზე დამაინტერესა ქალაქის ექიმის, სობოლევსკის მონათხრობმა ბათუმის მიდამოებში ზანგთა არსებობის შესახებ. მათ, თურმე, ადგილობრივი მცხოვრებნი არაბებს ეძახიან. მეც შევეცადე სწორედ ქალაქის მკვიდრთაგან მიმეღო ინფორმაცია ზანგი თანაქალაქელების შესახებ. მაგრამ, ნურას უკაცრავად! მაშინ მივემართე ბათუმის ოლქის უფროსს ნიკოლაი სატოვს. ამ უკანასკნელმა წერილობით შემომთავაზა შემეველო ოლქის გამგეობაში. სპეციალურად ზანგების შესახებ არანაირი ცნობა იქ არ არსებობდა, რამდენადაც ოლქის მოსახლეობის “საქმეებში” ზანგები შეყვანილი ჰყავდათ “ლაზეების” ან “აჭარლების” რუბრიკაში. 1910 წლის “ბათუმის ოლქის მიმოხილვის” იმ თავში, სადაც საუბარია ოლქის მოსახლეობაზე, აღნიშნულია, რომ “[...] ოლქის საზღვრებში მცხოვრები სომხები, თურქები, ლაზები და ზანგები შეადგენენ მისი მოსახლეობის შედარებით უმნიშვნელო ნაწილს”.

მხოლოდ ქალაქის თავებთან პირადი საუბრებიდან გავიგე, რომ ბათუმში შემორჩენილი ზანგები თავმოყრილი იყვნენ კახაბერის დაბლობში. თავად კი, პირველად, ზანგი ბათუმში ვიხილე 1912 წლის 6 ნოემბერს: იმ დღეს თურქული ბაზრისკენ (მდებარეობდა ახლანდ. ქუთაისის ქუჩაზე, მეჩეთთან ახლოს – ი. ბ.) მივემართებოდი. ვვარაუდობდი, რომ რაიმე ახალ მასალას ვიპოვიდი ადგილობრივი ეთნოგრაფიული ფონდისთვის. მარინის პროსპექტზე სწრაფად მიმავალი ზანგი შევნიშნე, თავზე ჟოლოსფერი თურქული ფესით. აშკარა იყო, რომ ზანგური ტიპაჟი მასში სრულყოფილად აღარ იკითხებოდა. ეს იყო უფრო ზანგურ-ლაზური ან ზანგურ-აჭარული ტიპი. შევეცადე დავწვდი. როგორც კი მიუახლოვდი, შეკითხვით გავაჩერე:

– აბა, ბევრნი ხართ ზანგები ბათუმის ოლქში?

– “ყველასთვის” თხუთმეტი კაცი, – რაღაც უცნაური აქცენტით და შეშინებული ხმით მიპასუხა.

– ზანგზე ხარ დაქორწინებული?

– არა, აჭარელ ქალზე.

– თქვენები მხოლოდ აჭარლებზე ქორწინდებიან?

– დიას, “ასე გამოვიდა”, – მიხედი, გამიშინაურდა.

მერე ლაზებთან მოპოვებული ეთნოგრაფიული ფოტო-მასალა ვუჩვენე, რომელიც სარფიდან ჩამოვიტანე. ავუხსენი, რომ თურქეთის საზღვარზე ვიყავი და მსურს წიგნი დავწერო ბათუმის ოლქის შესახებ.

– აი, ზანგის ფოტო კი მაინც არა მაქვს! შენ გაქვს? – ვკითხე ღიმილით.

– მაქვს, მხოლოდ “სახლში”, პაკეს კანტორაში, ტეფიქ-ბეგ ბეჟანის სახლში (იგულისხმება: ფრანგული საზღვაო კომპანია “პაკე და კა”, რომლის კანტორა მდებარეობდა ზღვისპირის ქუჩაზე №1-ში; იგი დააარსეს ფრანგმა ძმებმა პარკენტონიანებმა, წარმოშობით მარსელიდან – ი. ბ.).

– კარგი იქნება, ახლა თუ გადაგიღებ. აქვე, პირდაპირ ფოტო სახელოსნოა. აი, შენ 30 კაპიკი და კვიტანცია მე გადმომეცი. მან ბევრი იყოყმანა სახელოსნოს კარებთან, ამიტომაც შევეყვები [...] ასე გადავიღეთ ფრანგული სანავიგაციო კანტორის დარაჯი ზანგი, რომელსაც არაბ იოზეფს ეძახდნენ. სინამდვილეში მას ერქვა აჯი-აბდულ-ოდლი. რელიგიურად ის, როგორც სხვა აქაური ზანგები, მაჰმადიანობდა. რუსულად ლაპარაკიც შეეძლო და ფრანგულადაც”... [Врадий, 1967 : 49-72].

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი: ბათუმისთვის დამახასიათებელი ინტერნაციონალური იდილია, თავისი მრავალფეროვანი მეტროპოლიური ვარიაციებით, მარადიულად იძლეოდა იმის სტიმულს, რომ ცალკეული კულტურის წარმომადგენელს მასში ეპოვა მშობლიური იმპულსები, კერძოდ, რუსულ კულტურულ გენიას მასში დაეძებნა სლავური, ბერძნულს – ანტიკური, ჩინურს – აღმოსავლური, ფრანგულს – ევროპული და ა. შ.

მითითებული ლიტერატურა:

Врадий 1967 - Врадий Волан. Негры Батумской области и Кутаисской губернии. Издание типографии Г. Таварткиладзе в Батуме, Издание второе, Батуми.

Джон-Джау 1997 - Джон-Джау Лао. Воспоминания. Тбилиси. «Ганатлеба».

Пильняк 1991 - Пильняк Борис. Чёрное море. Очерки. статьи. *Серия: XX век. Россия-Грузия, Сплетение судеб*. Тбилиси. «Мерани».

Contarini 1987 - Contarini Amvrosiy. The Letters On The Ancient Batumi. *Archives of Ancient History*. Milan, Italy, Published by “Grolier”.

Dupre Adrian 1995 - Dupre Adrian. The Good Genius of Batumi Seaboard. *Archives of Historical Person*. Moscow, Publishing House “Prentice-Hall”.

Irma Bagrationi (Batumi, Georgia)

Cultural Aspects of Some Literary and Social Essays On Batumi

Summary

The present paper outlines Russian poet Boris Pilniak's essay 'The Black Sea'. The author writes: 'Sunny Batumi personifies all the charm of a southern city and a sea resort. It is located on the Black Sea coast and is exquisitely framed by exotic subtropical flora. Palm trees, cypresses, magnolias, oleanders, bamboo trees, laurels, lemon and orange trees, thuya and box trees spread their sweet fragrance literally everywhere. Batumi is located in a convenient natural Black Sea bay and is an important seaport for entire Georgia. The romantic picture of ship departures from the harbor is better viewed from Batumi Quay. Batumi citizens name this place Seaside Park-Boulevard. It surrounds the city along its sea border for two kilometers and is at all times very crowded. This is the most popular place for both locals and visitors of the capital. There stands the city symbol – the Dolphin with a palm branch. Dolphins, frolicking in Batumi harbor all year round, have become an integral part of the resort image. The city beach is next to the Boulevard. The beaches in Batumi and its vicinities are stony without sand. To the east from the beach, there are theatres, cinemas, restaurants and other entertainments'.

The paper emphasises that the unique Botanical Garden was started by Andrey Krasnov, who assumed: 'The Botanical Garden of Batumi is similar to the Garden of Eden from the Bible pages. There is no other way to name this amazing area where samples of the most rare, strange and beautiful plants of the world are collected! The huge territory of the garden hosts the collection of 2,037 tree species. Only 104 of them are of the Caucasian origin, the others were brought from different corners of the planet. And all of them miraculously get on: Japanese sakura, Canary date palm, cactuses, bamboos, palm trees, magnolias, cypresses and so forth. The overwhelming majority of species are represented by subtropical plants – more than five thousand. The garden, planted in the way similar to Semiramis Gardens, goes down in tiers from the mountain top to the sea: on the top there is the zone of the Himalayan plants, at the bottom - Mediterranean flora'.

As we see from the paper, in early 20th century up to 17 foreign consulates were set up in Batumi in order to protect the rights of their citizens and the trade-industrial and cultural interests of their countries.

ბათუმში მოღვაწე პედაგოგი ილია ფერაძე – პირველი კომენოლოგი საქართველოში

1908-1918 წლებში ილია ფერაძე (1866-1928) ნაყოფიერ პედაგოგიურ, სამეცნიერო-ლიტერატურულ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ეწეოდა ბათუმში. ასწავლიდა ბათუმის რუსულ ვაჟთა გიმნაზიაში. მან მალე გამოიჩინა თავი, როგორც საუკეთესო პედაგოგმა და განმანათლებელმა და ბათუმის გიმნაზიის დირექციამ კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს მიმართა თხოვნით ქართული და ლათინური ენების მასწავლებლობაც ილია ფერაძეს დავალებოდა. ოლქის მზრუნველმა ბათუმის გიმნაზიის დირექციის ეს შუამდგომლობა დაამტკიცა.

ილია ფერაძის დროს სახელმწიფო სასწავლებელში სასტიკად იკრძალებოდა კლასგარეშე ლიტერატურის კითხვა. მაგრამ ილია ფერაძე გამოწვევის იყო მასწავლებელთა შორის, რომელიც არათუ არ უკრძალავდა, არამედ ბათუმის გიმნაზიის მოსწავლეებს ხშირად საკუთარი ბიბლიოთეკის წიგნებითაც კი უწყობდა ხელს ცოდნისმოყვარე ემაწვილებს. სამართლიანად შენიშნავდა პროფ. აკაკი თოფურია, რომ ეს მეტად საგულისხმო ფაქტია, ილია ფერაძის, როგორც პედაგოგი-აღმზრდელის, დასახასიათებად [სახალხო განათლების მოღვაწენი, 1954 : 293].

ილია ფერაძის პედაგოგიური მოღვაწეობა ამით არ შემოიფარგლა და ის უშუალოდ უწევდა პედაგოგიურ ხელმძღვანელობას მოსწავლე-თა წიგნიერების კულტურის ამაღლების საშუაო საქმეს.

ამჯერად ილია ფერაძის კომენოლოგიური გამოკვლევის მნიშვნელობაზე გვსურს მკითხველის ყურადღების გამახვილება.

საქართველოში პირველი სოლიდური კომენოლოგიური კვლევა-ძიების დაწყება დაკავშირებულია გამოჩენილი ქართველი პედაგოგის ილია ფერაძის სახელთან.

ილია ივანეს ძე ფერაძე დაიბადა 1866 წელს ზესტაფონის რაიონის სოფელ ნებოძირში. დაწყებითი განათლების მიღების შემდეგ 1875 წ. ჭაბუკი ილია მშობლებმა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში მიაბარეს, რომელიც 1882 წელს დაამთავრა და იმავე წელს სწავლა განაგრძო თბილისის სასულიერო სემინარიაში, რომლის სრული კურსის დამთავრების შემდეგ უმაღლესი სასულიერო განათლება კიევის სასულიერო აკადემიაში შეიძინა.

კიევის სასულიერო აკადემიაში ილია ფერაძე საფუძვლიანად გაეცნო მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებლის იან ამოს კომენსკის ცხოვრებასა და პედაგოგიურ მოძღვრებას და ქართველთაგან პირ-

ველმა 1892 წელს ჟურნალ „მწყემსის“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა ვრცელი გამოკვლევა „იან ამოს კომენსკი და მისი მოღვაწეობა“

ილია ფერაძე ფართო თვალსაზრისით მიუღმა ქართველი მკითხველისათვის იან ამოს კომენსკის პედაგოგიკური მოძღვრების გაცნობას და ქართველ მკვლევართა შორის პირველმა გაამახვილა ყურადღება ეროვნული პედაგოგიკური სისტემებისათვის კომენსკის შეხედულებების მეთოდოლოგიურ საფუძველზე.

მართალია, ქართველი მკითხველი იან ამოს კომენსკის სახელს პირველად ილია ჭავჭავაძისა და იაკობ გოგებაშვილის შრომებში გაეცნო და კომენსკის დროშით ისინი საქართველოს გამარჯვებულ საგანმანათლებლო პოლიტიკას ებრძოდნენ, მაგრამ კვლევითი ხასიათის პირველი მეცნიერული ნაშრომი საქართველოში ილია ფერაძეს ეკუთვნის და იმ პერიოდიდან იწყება ქართული კომენოლოგიის ისტორია.

კომენოლოგია არის მსოფლიო პედაგოგიკის ისტორიის დარგი, რომელიც შეისწავლის მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებლის – იან ამოს კომენსკის ეპოქას, ბიოგრაფიას და პედაგოგიკურ ღირებულებებს, ხოლო ქართული კომენოლოგია არის ქართული პედაგოგიკის ისტორიის დარგი, რომელიც შეისწავლის მეცნიერული პედაგოგიკის ფუძემდებლის იან ამოს კომენსკის ეპოქას, ბიოგრაფიას და მისი პედაგოგიკური მოძღვრების გავრცელებას საქართველოში, კომენსკის პედაგოგიკური იდეებისადმი ქართული პედაგოგიკური აზროვნების შემოქმედებითი დამოკიდებულების ისტორიას, ქართული ეროვნული სკოლის ჩამოყალიბებისათვის იან ამოს კომენსკის პედაგოგიკური მოძღვრების თეორიულ და პრაქტიკულ მნიშვნელობას.

მართალია, XIX საუკუნის საქართველოში იან ამოს კომენსკის დემოკრატიული, ჰუმანისტური და ნოვატორული პედაგოგიკური იდეების სრულად განხორციელების არც სოციალური და არც პოლიტიკური პირობები არ არსებობდა, მაგრამ პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანები – პედაგოგები, მწერლები, საზოგადო მოღვაწეები – განაგრძობდნენ კომენსკის პედაგოგიკური მოძღვრების შესწავლას და პროპაგანდას. ეს არის როგორც ზოგადპედაგოგიური, ისე დიდაქტიკისა და აღზრდის თეორიის ცალკეული აქტუალური საკითხები, მათ შორის აღზრდისა და განათლების ხალხურობის იდეა, საყოველთაო სწავლების დემოკრატიული მოთხოვნები, დედაენაზე სწავლების, დედაენისა და უცხო ენების სწავლების პრობლემები, სწავლებაში სქოლასტიციზმის დაძლევისა და მოსწავლეთა შეგნებულობის ამაღლების, ვერბალიზმის წილის შემცირებისა და თვალსაჩინოების გამოყენების, ზნეობრივი და ფიზიკური აღზრდის, აღმზრდელის პიროვნებისა და სხვა საკითხები. ამასთან ეს მასალები პერიოდულად ქვეყნდებოდა როგორც ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში, ისე საქართველოში გამომავალი რუსული პრესის ფურცლებზე.

კომენოლოგიაში ნაყოფიერი მუშაობა ფართო დიაპაზონის მხატვრული, მეცნიერული და პედაგოგიური თვალსაწიერის მქონე მკვლევარს ხელეწიფება. ილია ფერაძე ფართო დიაპაზონის მოაზროვნე პედაგოგი იყო, რომლის პიროვნებაში ბედნიერად ეწყობოდა ერთმანეთს პოეტი, პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე. ის მოზარდი თაობის არა მარტო გონიერი აღმზრდელ-მასწავლებელი იყო, არამედ ნიჭიერი ავტორიც სასკოლო სახელმძღვანელოებისა და ლიტერატურული და სხვა შრომებისა. ილია ფერაძის, როგორც მოქალაქის, მოღვაწისა და მამულიშვილის პოზიციას, კარგად გამოხატავს ქ. ბათუმში 1912 წელს დაწერილი ლექსი „სიცოცხლის საგალობელი“:

„სოფლად ვცხოვრობთ ბანაკებში,
ქვეყანაა ბრძოლის ველი,
მაშ ებრძოდე ბედს შეუდრეკლად
და სიმართლის იყავ მცველი,
რომ სიმართლემ სძლიოს სოფლად
წყველ უსამართლობას,
და სიკეთემ კურთხეულმა
შეჩვენებულ ბოროტებას.“

ილია ფერაძის მეცნიერულ მემკვიდრეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ლიტერატურის საკითხებს. მისი კრიტიკულ-ბიბლიოგრაფიული ნაშრომები – „მცირე პედაგოგიური შენიშვნა“ („ჯეჯილის“ მიერ გამოცემული სურათებიანი „ვეფხისტყაოსნის“ გამო), „არაკები მოსწაფეებისათვის სახმარებლად სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე-სიცრუიდან“ და გამართული ნ. მთვარელიშვილის მიერ, იაკობ გოგებაშვილის „ასპინძის ომი“, „საყმაწვილო მოთხრობანი ეკატერინე გაბაშვილისა“, „სხივი წარსულისა“ – ისტორიული ამბავი, დაწერილი იაკობ გოგებაშვილის მიერ“ და სხვა – ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან ილია ფერაძის, როგორც პედაგოგისა და ლიტერატურის კრიტიკოსის პოზიციაზე, მის პედაგოგიურ და ესთეტიკურ იდეალებზე. ეს დიალოგი თეზისების სახით შეიძლება ასე ჩამოვაყალიბოთ:

1. საყმაწვილო წიგნების წერა ყველა მწერალს არ შეუძლია საყმაწვილო წიგნების შესადგენად აუცილებელია განსხვავებული ნიჭი. საჭიროა ამ ნიჭის განვითარება და დახელოვნება პედაგოგიურ ასპარეზზე ხანგრძლივი მოღვაწეობით.

2. ზნეობრივი სწავლა, თვალსაჩინოდ გამოხატული, უფრო ძლიერად მოქმედებს ბავშვის ზნეობრივ აღზრდაზე, ვიდრე მშრალი უნიადგო დარიგებანი დედისა და გადიისა, ზნეობრივი აზრები, გამოხატული არაკის, იგავის, მოთხრობის, რომანის, სატირის სახით ძლიერ შთაბეჭდილებებს ახდენს ბავშვის ბუნებაზე, მასში ზრდიან და განამტკიცებენ იმგვარ გრძნობებს, რომლებსაც ზნეობა ჰქვია.

3. ყოველ ისტორიულ მოღვაწეს და ისტორიულ მოვლენას, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ვაფასებდეთ ზნეობრივი პოზიციიდან. პედაგოგიკა ისტორიას აკისრებს ზნეობრივ მოვალეობას... რაც უფრო მეტად

გავრცელდება ჩვენში ისტორიული შინაარსის ნაწარმოებები, ჩვენს მოზარდ თაობას მით უფრო განუვითარდება სიყვარული სამშობლოსა და დედაენისადმი, გაუფაქიზდება ეროვნული თვითშეგნება.

4. პირველი გრძნობა, რომელიც გაუძლიერდება ბავშვს ეკატერინე გაბაშვილის მოთხრობების შინაარსის გაცნობით, ეს სიბრალულის გრძნობაა, რომელზედაც დაფუძნებულია მოყვასის სიყვარული. თუ ეს გრძნობა განუვითარდა ბავშვს, მაშინ მისი ზნეობრივი განვითარების საქმე უზრუნველყოფილია.

5. ვინც დაკვირვებით წაიკითხავს ეკატერინე გაბაშვილის ნაწერებს, მას, უეჭველია, დაებადება ის რწმენა, რომ ცოდვილს დედამიწაზედ, მართალია, ბევრი იტანჯება, მაგრამ აქვე არიან ადამიანებიც, რომელთა პატიოსნება და ქველმოქმედება სიხარულის და სიამოვნების სხივს ჰფენს ბედით დაჩაგრულსა და ცხოვრების მწარე სინამდვილით გულგატეხილს და სასოწარკვეთილს კვლავ მოაწყურებს, კვლავ შეაყვარებს სიცოცხლეს. ამ ადამიანების მეოხებით, მათი მადლით კაცობრიობის ცხოვრება წინ მიდის, წარმატების გზას ადგას.

6. ყოველი მხატვრული ნაწარმოები უნდა შეისწავლოს კაცმა და შეასწავლოს ყმაწვილს იმ მიზნით, რა მიზნითაც შექმნა იგი ავტორმა.

7. სანამ რაიმეს ეტყოდე ინტელექტს, მეტადრე ყმაწვილისას, ჯერ უნდა ელაპარაკო მის გულს, გრძნობებს... გულიც კი უნდა ხედავდეს რომ გრძნობდეს.

8. უფრო სასარგებლოა იკითხო კარგი წიგნი თვით დედანში, ვიდრე იკითხო მრავალი კარგი დაწერილი ამ წიგნის შესახებ.

თითოეული ეს თეზისი, რომელიც ღრმა პედაგოგიურ აზრს შეიცავს, ილია ფერაძის რეცენზიებსა და ბიბლიოგრაფიებში დასაბუთებულია კონკრეტული მხატვრული მასალითა და მეცნიერული არგუმენტებით.

ბათუმში მოღვაწეობის პერიოდში (1908-1918წ.) ილია ფერაძემ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული პედაგოგიური და სამწერლო-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამ პერიოდში ილია ფერაძემ თორმეტი ვრცელი ნაშრომი გამოაქვეყნა ჟურნალების – “განათლებისა“, „მწყემსის“ – ფურცლებზე.

მიითიებული ლიტერატურა:

სახალხო განათლების მოღვაწეები, 1954 – სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები. I, თბილისი..

Iuri Bibileishvili (Batumi, Georgia)

The first follower of Comenius in Georgia - Ilia Peradze in Batumi

Summary

Ilia Peradze was productive in pedagogic and literary work in Batumi during 1908-1918. He created the library of classical literature for the pupils of Batumi male gymnasium. He published many pedagogic and critical works in Georgian newspapers and magazines. Ilia Peradze was the first scholar-teacher in Georgia, who had created the basis for the development of the school of followers of Johann Amos Comenius.

ბიზიან ბაბიქა და ბათუმი

მეოცე საუკუნის ათიანი წლების საქართველოში საზოგადოებრივ ასპარეზზე ჩვენი ქვეყნის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თავისუფლებისათვის მებრძოლ მამულიშვილთა გააქტიურებამ ბათუმი და, საერთოდ, მთელი ე.წ. “ოსმალის საქართველო” განახლებული ძალით მოაქცია ქართველ მწერალთა შემოქმედებითი თვალთახედვის არეში. ამ გარემოების განმაპირობებელ უმთავრეს ფაქტორად, უწინარეს ყოვლისა, ის პოლიტიკა იქცა, რომელსაც იმხანად საერთაშორისო ასპარეზზე შეცვლილი ვითარებითა და რუსეთის იმპერიაში განვითარებული მოვლენებით გააქტიურებული ოსმალეთის იმპერია აწარმოებდა კავკასიის რეგიონში იმ ტერიტორიების კვლავაც მისატაცებლად, რომლებიც 1877-78 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად დაუბრუნდა დედამშობლოს.

იმდროინდელი ქართული მწერლობის ცნობილი წარმომადგენლები არა მარტო სიტყვიერი მოწოდებებითა და მხატვრულ-პუბლიცისტური ნაწარმოებებით იბრძოდნენ ოსმალური აგრესიისაგან ჩვენი ქვეყნის ზემოთ ხსენებული რეგიონების დასაცავად, არამედ იარაღითაც. როგორც დღეს უკვე დოკუმენტურადაცაა დადასტურებული, რომ დ. კლდიაშვილს, კ. გამსახურდიას, ტ. ტაბიძეს, პ. იაშვილსა და იმუამად მოღვაწე სხვა ქართველ მწერლებს, როგორც სახალხო ლაშქრის წევრებს, პრაქტიკული მონაწილეობაც მიუღიათ იმ საომარ ოპერაციებში, რომელნიც თურქული აგრესიისაგან ბათუმისა და სამცხე-ჯავახეთის დასაცავად მოეწყო 1918 წელს.

აი, რას წერს ამ ფაქტთან დაკავშირებით ამ მოვლენის ერთ-ერთი უშუალო მონაწილე კოლაუ ნადირაძე: როცა ოსმალეთმა ბრესტის ხელშეკრულების ძალით კვლავ მოითხოვა ბათუმის დაბრუნება, „ჩვენ იძულებული გავხდით იგი იარაღით დაგვეცვა... ყველას გახსოვთ ის წვიმიანი და უმხიარულო დღე ქუთაისში – ზარების რეკვა და მქუხარე სიტყვები ბაღში! გიმნაზიელით დაწყებული და გათავებული ჩვეულებრივი ვაჭრით, რომლის ყოველდღიურ ბედნიერებას სავსებით უზრუნველყოფდა მოგების ერთი მეათედის მწვანე ბაზარზე დახარჯვა, ყველა გაიძახოდა:

– ვუშველოთ ბათუმს! – დავიხსნათ ბათუმი! – დავეხმაროთ ბათუმს!

არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი ახალგაზრდა, რომელიც არ ჩაწერილიყო რაზმში, რომელსაც სურვილი არ განეცხადებინოს ბათუმის დასაცავად წასვლაზე. ყველა ხედავდა და დარწმუნებული იყო, რომ ბათუმის დაკარგვა საქართველოსთვის დიდი უბედურება იქნებო-

და, რომ უბათუმოდ წარმოდგენელი იყო მისი არსებობა“ [ნადირაძე, 1984: 128].

როგორც ითქვა, ამ საერთო-სახალხო პატრიოტულ მოძრაობაში იმდროინდელი ჩვენი მწერლობის ბევრი წარმომადგენელიც იღებდა აქტიურ მონაწილეობას. “ცისფერყანწელთა“ ლიტერატურული დაჯგუფების ერთ-ერთი წევრის – შალვა აფხაიძის გადმოცემით, როცა 1918 წელს თურქი ასკერების შემოტევის შედეგად ბათუმს დაკარგვის რეალური საფრთხე დაემუქრა, მაშინ მის დასაცავად გამართულ ბრძოლაში “ქუთაისში მცხოვრებმა პატრიოტულად განწყობილმა, მაგრამ სრულიად მოუმზადებელმა ახალგაზრდებმაც (იგულისხმებიან “ცისფერყანწელთა“ დაჯგუფების წარმომადგენლები – ა. ნ.) მივიღეთ მონაწილეობა. ჩვენ რაზმს მეთაურობდა ჩვენი სასიქადულო მწერალი დავით კლდიაშვილი. რაზმი იდგა ხულოსთან“ [აფხაიძე, 1988: 23].

ეს ყველაფერი აქ კიდევ ერთხელ იმიტომაც გავიხსენე, რომ ტიცციან ტაბიძე ზემოთ აღნიშნული პროცესების ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე იყო. იგი არა მარტო სიტყვით იბრძოდა თურქი ასკერების მიერ დაკავებული რეგიონების განსათავისუფლებლად, არამედ 1918 წელს იარაღასხმულ მეგობარ მწერლებთან ერთად თავადაც ჩაეწერა მოხალისეთა რაზმში.

სამწუხაროდ, ქართველ პატრიოტთა მაშინდელი ბრძოლა ბათუმის დასაცავად წარუმატებელი აღმოჩნდა და 1918 წლის პირველ (ახ. სტ. 14) აპრილს თურქმა ასკერებმა ქალაქის დაკავება შეძლეს, რასაც ქართველი საზოგადოების უმწვავესი რეაქცია მოჰყვა. როგორც ტ. ტაბიძის შემოქმედებიდან თვალნათლივ ჩანს, პოეტმა უადრესად მტკივნეულად განიცადა ეს ამბავი და ჩვენი ქვეყნისთვის თავსდატეხილი ეროვნული ტრაგედია უმძაფრესი ფორმით გამოხატა თავის ლექსებში. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა მისი პოეტური ელეგია “ორი აპრილი“ (1918 წ.). ტიცციანის შეფასებით, ამ ტრაგიკულმა მოვლენამ “ტანჯული ფიქრით სამუდამოდ მოქანცული“ მისი სული გაუქარვებელი ტკივილითა და ნაღველით აავსო:

“ბათომი მისცეს და ორპირზე მოდის თათარი,
ატმის ყვავილით სისხლიანი სტირის აპრილი.
ყვითელ სატურნის უბედობით ავად გამხდარი,
პოეტის სულიც საქართველოს კუზად დახრილა...
საკუთარ თავის და სამშობლოს ახალ შერცხვენის
ტანჯული ფიქრით სამუდამოდ მოვიქანცები.
ახ, მეგობრებო, ჩემი სული ჭვარტლია სხვენის,
ცრემლით სავსეა ჩემი წილი “ჩვენი ყანწების.“

აღნიშნული მოვლენა ტ. ტაბიძემ 1927 წელსაც გაიხსენა ლექსში „...და გარიბალდის წითელი ქუდი.“ პოეტი დაუცხრომელი მწუხარებით იხსენებს 1918 წლის აპრილს და თურქების მიერ ბათუმის დაპყრობის ფაქტს ჩვენს ეროვნულ სირცხვილად მიიჩნევს. ტიცციანის გულისტკივილს კიდევ უფრო ამძაფრებდა გახსენება იმისა, რომ ქართველ პატ-

რიოტთა სურვილი მტერზე რევანშის აღებისა იმხანად წარუმატებელი ოცნება აღმოჩნდა:

ცხრაას თვრამეტის ვიგონებ აპრილს და თათრებისგან

დაქცეულ ბათუმს.

ვხედავ ქართველ ჯარს იარაღაყრილს და ეს სირცხვილი

დღესაც ძვალს ათბობს.

გვიდუღდა სული შურისძიების, ამ ცა და ქვეყნის გადარევაში.

ჩვენი წყურვილი იყო – ეგების აგველო თათრის ერთი რევანში”.

საბედნიეროდ, ოსმალების სამხედრო წარმატება მაშინ ხანმოკლე გამოდგა და 1920 წლის ივლისიდან მოყოლებული, ბათუმი უკვე სამუდამოდ დაუბრუნდა დედასამშობლოს, როგორც მისი ღვიძლი და განუყოფელი ნაწილი.

მომხდარი ამბით აღფრთოვანებული ტიციანი აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებით იმ დღეებში გამოქვეყნებულ წერილში წერდა: „ჩვენ ბევრნი ვართ ბათუმში: უბრალოებით გულში და ფოლადის სიმტკიცით ხერხემალში... მე მეღანდება დღეს ბათუმში, რომ ბათუმი გახდა ჩვენთვის პეტერბურგად; რომ გაიშლება მზის მირაჟი და იქნება მზის მოვარდნა“ [ტაბიძე 1920ა, №93].

გარდა ყოველივე ზემოთქმულისა, ბათუმთან ტ. ტაბიძის დამოკიდებულების შეფასების დროს ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ ფაქტსაც, რომ 1920 წლის აგვისტოსა და სექტემბერში იგი აქ გაზეთსაც სცემდა სახელწოდებით – “მთლიანი საქართველო.”¹ სამწუხაროდ, პოეტმა ამ პერიოდული ორგანოს მხოლოდ სამი ნომრის დაბეჭდვა შეძლო, რადგანაც ბათუმის ოლქის მაშინდელი თავაყაცის – ბენია ჩხიკვიშვილის 2 სექტემბრის ბრძანებით, გაზეთის გამოცემა შეწყდა (ხსენებული გაზეთის შესახებ დამატებით იხ: მეძველია, 1985: №12).

გაზ. “მთლიანი საქართველოს” გამოცემის აკრძალვის უმთავრეს მიზეზად მის პირველ ნომერში გამოქვეყნებული ტ. ტაბიძის წერილი – “ირედენტისათვის” იქცა. აღნიშნული პუბლიკაციის უმთავრეს პათოსსა და სულისკვეთებას განსაზღვრავდა მოწოდება იმისა, რომ საქართველოს სახელმწიფო კვლავ დაპატრონებოდა ისტორიულად კუთვნილ და ქართველებით დასახლებულ იმ ტერიტორიებს, რომლებიც იმხანად თურქებს ჰქონდათ მიტაცებული. როგორც ცნობილია, ირედენტისში (სახელწოდება წარმოდგება იტალიური სიტყვისაგან), როგორც პოლიტიკური მიმდინარეობა, ჩამოყალიბდა იტალიაში XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში და მიზნად ისახავდა იტალიელებით დასახლებული სასაზღვრო რეგიონების შეერთებას იტალიასთან.

ბ. ჩხიკვიშვილის ხაზგასმით, იმის გამო, რომ ტიციან ტაბიძის ხსენებული წერილი “მიმართული იყო ჩვენთან კეთილგანწყობილი

¹ გაზ. “მთლიანი საქართველოს” პირველი ნომერი გამოვიდა 1920 წ. 1 სექტემბერს. ჩვენამდე მოაღწია გაზეთის მხოლოდ მესამე ნომერმა, რომელიც დაცულია ქობილისში, ივრისაშვილის მუზეუმში.

ოსმალეთის წინააღმდეგ და თავისი შინაარსით დაუშვებელ პუბლიკაციას წარმოადგენდა,“ იგი, როგორც ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელი, ოფიციალურად ადგენდა, გაზეთის გამოცემა შეჩერებულიყო ბათუმის ოლქში სამხედრო წესების მოხსნამდე.

იმისათვის, რომ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნას ტ. ტაბიძის წერილის “ანტიოსმალური მიზანსწრაფვის“ არსზე, დავიმოწმებ ფრაგმენტს ხსენებული პუბლიკაციიდან: “სიტყვა ტრაპიზონი დღეს უნდა გაისმას ქართულ პოეზიაში და უნდა აღსდგეს უფრო მეტი ბრწინვალებით.

რესპუბლიკური ჯარი ვერ გაჩერდება იმ საზღვარზე, რომლის იქითაც იქნება ლაზისტანი და ტრაპიზონი. ტრაპიზონი პირდაპირი გზაა საქართველოს აზიის სიღრმეში და ამ გზას დაიპყრობს ქართული ჯარი. ქართულ ჯარს ახალი ომის საგანი აქვს. ქართველ პოეტებს ახალი ომის და სიმღერისა.”

მიუხედავად იმისა, რომ დამოწმებული ფრაგმენტით ტ. ტაბიძემ ფაქტობრივად ყველა პატრიოტი ქართველის ის ოცნება გამოხატა, რომელსაც საკმაოდ მყარი ისტორიული საფუძველი მოეპოვება, სამწუხაროდ, ამ ოცნების რეალურად აღსასრულებლად საქართველოს იმხანად არც სათანადო სამხედრო ძლიერება გააჩნდა და არც საერთაშორისო მხარდაჭერა. უფრო მეტიც, იმუამინდელ რთულ ვითარებაში არა თუ ტრაპიზონისა და ლაზეთის შემოერთებაზე ოცნებას არ გააჩნდა რეალური პერსპექტივა, არამედ კომუნისტური რუსეთის თავკაცთა აქტიური მხარდაჭერითა და საერთაშორისო ასპარეზზე იმხანად შექმნილი ჩვენთვის არასასურველი მდგომარეობით ძალადმომხმეობა თურქეთმა 1877-78 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად დედამამშობლოს შემოერთებული ქართული ტერიტორიების დიდი ნაწილიც კი მიისაკუთრა ხელმოწერად.

ასე რომ, თუკი მოვლენებს რეალისტურად განვსჯით და შევაფასებთ, ასეთ რთულ ვითარებაში ბათუმის ოლქის თავკაცის მიერ მიღებული ზემოთ აღნიშნული გადაწყვეტილება, ჩემი აზრით, იძულებით გადადგმულ პოლიტიკურ ნაბიჯად უფრო უნდა შევაფასოთ, ვიდრე ეროვნული ინტერესების დაღატად და უზულვებელყოფად. ვფიქრობ, ამ დადგენილების მიღებით ბ. ჩხიკვიშვილმა რეალური ნაბიჯი გადადგა საიმისოდ, რომ თურქეთთან იმხანად ისედაც გართულებული მდგომარეობა კიდევ უფრო მეტად არ გაემწვავებინა.

მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელის მიერ გაზეთის გამოცემის აკრძალვასთან დაკავშირებით მიღებულ გადაწყვეტილებას რედაქტორისა და ქართველ მწერალთა ერთი ნაწილის მწვავე რეაქცია მოჰყვა.

ხსენებული მოვლენის წინააღმდეგ მიმართული პირველი წერილი ტ. ტაბიძემ გამოაქვეყნა გაზეთ “საქართველოს“ 1920 წლის 7 სექტემბრის ნომერში – “ერთობის“ კლავრეტებს“ (კლავრეტი ლათინური სიტყვაა და ქართულად ისეთ მხარდამჭერს ნიშნავს, რომელიც თავი-

სი მფარველის საამებლად არაფერზე დაიხვეს უკან). როგორც წერილის სათაურიდანაც თვალნათლივ ჩანს, აღნიშნული სტატიის გამოქვეყნებით ტ. ტაბიძემ არა მარტო ბათუმის ოლქის თავკაცის მიერ მიღებული გადაწყვეტილების მიმართ გამოხატა პროტესტი, არამედ ჩვენი ქვეყნის იმუამინდელი ხელისუფლების ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პოლიტიკაც გააკრიტიკა არაპირდაპირი ფორმით.

ნათქვამის ნათელსაყოფად გავიხსენოთ ფრაგმენტი ხსენებული წერილიდან: “ბათომში ჩემი რედაქტორობით გამოცემულ გაზეთ “მთლიან საქართველოში“ მე დავბეჭდე წერილი “ირრედენტისთვის.“ მე ვსწერდი საქართველოს შესაძლებელ ძლიერებაზე და ირრედენტის, რომელიც შექმნილია კიდეც, გაღვიძებაზე – ობიექტი, რასაკვირველია, იყო ლაზისტანი და ტრაპიზონი. ამ წერილმა მოსალოდნელი პროტესტი გამოიწვია. მიუხედავად იმისა, რომ წერილი გატარებული იყო სამხედრო ცენტურაში და ცენტურით ნებადართული, ბათუმის და მისი ოლქის საგანგებო კომისარი ბ-ნი ბ. ჩხიკვიშვილი ამ წერილის გამო ჰკეტავს გაზეთს სამხედრო წესების მოხსნამდე. ჩემთვის გასაკვირი არ ყოფილა ეს აქტი... მე ვიცოდი, ოფიციალური საქართველო არ მიიღებდა ჩემს ტეზისს, მაშინ მას დაეკარგებოდა თავის გამართლება.“

ხსენებულ პუბლიკაციაში ტ. ტაბიძემ კიდევ ერთხელ გაუსვა ხაზი იმ გარემოებას, რომ მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, მის წინ კვლავაც “გვერდაუვლელი სიყვარულით იდგა დიდი საქართველო“, რომლის “განმტკიცებისათვის ბრძოლაში მას “ერთობის“ კლევრეტები ვერ შეაჩერებდნენ.“

ხელისუფლების მიერ “მთლიანი საქართველოს“ დახურვისადმი თავისი მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულება ტ. ტაბიძემ 1920 წელს თბილისში მისივე რედაქტორობით გამოცემულ გაზეთ “ბარრიკადის“ პირველ ნომერში გამოქვეყნებულ სარედაქციო წერილშიც გამოხატა. სარედაქციო განცხადების ავტორის აზრით, “ქართული საზოგადოებრივი აზრი დაიმახსოვრებს იმ ძალადობას, რომელიც გამოიჩინა საქართველოს ოფიციალური მთავრობის წარმომადგენელმა ქალაქ ბათომში ტიცთან ტაბიძის წერილისათვის “ირრედენტა.“ ამ წერილში იყო გალაშქრება ოსმალის ნაციონალისტების წინააღმდეგ და ის აზრი იყო გატარებული, რომ ეფემერული ოსმალეთის იმპერია ვერ მოინელებს საქართველოსთვის უდავო ტერიტორიას, როგორც ლაზისტანი და ტრაპიზონია, რომ ქართული ჯარი დაუბრუნებს ჯვარზე გაკრულ ნახევარ მთვარეს ძველ ტანჯვას.“

ტ. ტაბიძისა და მისი თანამოაზრეების მხრიდან ბ. ჩხიკვიშვილის მიერ მიღებული გადაწყვეტილებისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების განახლება იმის შეტყობამ განაპირობა, რომ იმ სტამბაში, სადაც გაზეთი “მთლიანი საქართველო“ იბეჭდებოდა, ოფიციალური ხელისუფლების დაფინანსებით ახლა “ბათუმის გაზეთი“ გამოდიოდა. სარედაქციო წერილში აღშფოთებით ესმებოდა ხაზი იმ გარემოებას, რომ

ამ გაზეთის დასაფინანსებლად მთავრობა ხაზინიდან 300 ათასი მანეთის სუბსიდიას სცემდა, იმ ოდენობის თანხას, რაც ადრე მის მიერ “სამუსლიმანო საქართველოს” გამოსაცემად იყო გამოყოფილი.

მიუხედავად იმ აღშფოთებისა, ყოველივე ამის გამო რომ გამოხატავდა “ბარბიკადის” რედაქტორი, სარედაქციო წერილის ბოლოს იგი კატეგორიული ფორმით კიდევ ერთხელ აცხადებდა თავის ეროვნულ თვალთახედვას იმასთან დაკავშირებით, რომ „ეს ყველაფერი წარმავალი იყო, რჩებოდა მხოლოდ უდრეკი ნება მთლიანი საქართველოსი თავისი სხეულის გამრთელებისთვის და გარდაუვალი ირრედენტა: ლახისტანი და ტრაპიზონი.“

როგორც ითქვა, გაზ. “მთლიანი საქართველოს” აკრძალვის ფაქტს მწერალთა ერთი ნაწილის მწვავე რეაქციაც მოჰყვა. მაგალითად, დავით კასრაძემ გაზეთ “საქართველოს” 1920 წლის 103-ე ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში – “პოეტები და ირრედენტები,” “მთლიანი საქართველოს” დახურვის ფაქტს ასეთი შეფასება მისცა: ამ გადაწყვეტილების მიღებით “ბათუმის მესაჯე ბენია ჩხიკვიშვილმა ინკვიზიტორის როლი იკისრა... მერე რა იყო უჩვეულო ამ მანიფესტში? – აღშფოთებით კითხულობს დ. კასრაძე, – და თავადვე პასუხობს: – არაფერი, გარდა ერთი პატრიოტული აღმაფრენისა, რომელიც თავს დასტრიალებს სამშობლოს მთლიანობას, მის ფარგლებში ისეთი კუთხეების შემოსვლას, რომელნიც ისტორიულად გვეკუთვნოდნენ და თუ დღეს არ გვეკუთვნიან, მხოლოდ თვალბედითი ფორტუნას წყალობით.“

დ. კასრაძის შეფასებით, ტ. ტაბიძის ოცნება საქართველოსთვის ლახეთისა და ტრაპიზონის შემოერთებაზე სულ მალე “მთელი საქართველოს კოლექტიურ ზმანებადაც გარდაიქმნებოდა” და ისტორიულად ჩვენი ქვეყნისთვის კუთვნილი ეს ტერიტორიები “ბათუმზე უფრო მეტის ბრწყინვალეობით გახდებოდა ქართული პოეზიის ახალ დევიზათ.“

საბოლოოდ, ალბათ, სულაც არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ ბათუმთან ტ. ტაბიძის დამოკიდებულებამ იდეალიზებული ფორმით გამოავლინა ჩვენი ქვეყნის მიერ საუკუნეთა განმავლობაში დაკარგული ტერიტორიების შემოერთებით ქართული სახელმწიფოს ისტორიულ საზღვრებში აღდგენისა და გაძლიერების რომანტიკული იდეა.

მითითებული ლიტერატურა:

- აფხაიძე 1988** - აფხაიძე შ., მახსოვს მარადის. თბილისი.
- კასრაძე 1920** - კასრაძე დ., პოეტები და ირრედენტები. გაზ. "საქართველო," თბილისი, 1920, 19 სექტემბერი, №103.
- მეძველია 1985** - მეძველია ზ., უცნობი რედაქტორია ტ. ტაბიძე, "მნათობი," თბილისი. 1985, №12.
- ნადირაძე 1954** - ნადირაძე კ., რაც ლექსად ვერ ვთქვი. თბილისი. 1984.
- ტაბიძე 1920ა** - ტაბიძე ტ., ირრედენტისათვის, გაზ. "ბარრიკადი," თბილისი, 1920, 18 ოქტომბერი, №1.
- ტაბიძე 1920ბ** - ტაბიძე ტ., "ერთობის" კლევრეტებს, გაზ. "საქართველო," თბილისი, 1920, 7 სექტემბერი, №93.

Avtandil Nikoleishvili (Kutaisi, Georgia)

Titsian Tabidze and Batumi

Summary

In Georgia in the 1910s, activation of patriots fighting for state freedom placed Batumi in the creative field of vision among Georgian writers with renewed energy. This fact is attributed mainly to the policy carried by Turkey in Caucasus region. Famous representatives of Georgian writers of those times tried to fight against Turkey, not only by means of artistic works, but by arms as well. One of the active representatives of these processes was Titsian Tabidze. In his creative work, theme of Batumi holds a significant place.

When assessing T. Tabidze's attitude toward Batumi, attention should be drawn to the fact that in August and September of 1920 he issued the newspaper in Batumi with the title 'The Unified Georgia'. Unfortunately, chairperson of Batumi district - Benja Chkhikvishvili ordered the stop of the newspaper publication. The reason was T. Tabidze's letter printed in the newspaper. The creed of the published letter was to regain territories historically belonging to Georgia that were occupied by Turkey. B. Chkhikvishvili's decision was followed by a severe reaction from Georgian writers.

ბათუმი ო. მანდელშტამის ნარკვევებში

ბათუმის შესახებ შექმნილ უამრავ ნაწარმოებთაგან ო. მანდელშტამის ნარკვევები ყურადღებას იპყრობენ თავისი ფაქტობრივი ხასიათით, რომელთაც თან ერთვის ავტორისეული დაკვირვებებიც. ცნობილი რუსი პოეტის ბათუმში მოგზაურობა როდი იყო განპირობებული რომანტიკული მიზეზებით. რევოლუციურმა ქარიშხალმა იგი აიძულა მიეტოვებინა მშობლიური მხარე და ნავსაყუდელი სხვაგან მოეძებნა. 1920 წლის ზაფხულში ის ბათუმს ეწვია. ”წითლებს ყირიმში გავექეცი. ყირიმში თეთრებმა დამაპატიმრეს, თითქოსდა ბოლშევიკი ვიყო. ყირიმიდან საქართველოს მივაშურე, აქ კი თეთვარდიელად ჩამთვალეს. სადაური თეთრი მე ვარ?... ახლა უკვე მე თვითონ ვეღარ ვხვდები, ვინა ვარ - თეთრი, წითელი, თუ კიდევ რაიმე სხვა ფერისა. მე სინამდვილეში არანაირი ფერისა არა ვარ. მე პოეტი ვარ, ლექსებს ვწერ...” [Нерлер П. <http://berkovich-zametki.com>] (აქ და შემდგომში ქართული თარგმანი ჩვენია – ნ.ქ.).

თავისი ბათუმური შთაბეჭდილებები მანდელშტამმა ძირითადად გადმოგვცა შემდეგ ნარკვევებში: “ბათუმი” («Батум»), “ბათუმი (წვიმა, წვიმა, წვიმა...)” («Батум (Дождь, дождь, дождь...)»), “მენშევიკები საქართველოში” («Меньшевики в Грузии»), “დაბრუნება” («Возвращение»). პოეტი თავის დამოკიდებულებას ახალი ცხოვრებისადმი, საზოგადოებაში მიმდინარე ცვლილებებისადმი, გვიხატავს 20-იანი წლების პატარა ზღვისპირა ქალაქის ფონზე.

ბათუმის აღწერისას მანდელშტამი ერთგვარად მკვეთრი და ამავედროულად ირონიულიცაა. ძირითადად ყურადღებას ამახვილებს ქალაქის სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებზე, უნდა ითქვას, რომ მის მიერ დახატული სურათი საკმაოდ პირქუშია. პოეტი იმდენად ირონიულად საუბრობს ქალაქის “კულტურულ” ცხოვრებაზე, რომ მკითხველს ძალაუვნებურად საპირისპირო აზრი ებადება. აი როგორ აღიქვამს პოეტი ქალაქს: ბათუმი – ეს მხოლოდ “სავაჭრო ქალაქია, მომხვეჭელობისა და სიცრუის ბინძური ქვაბი” [Мандельштам, 1990: 320]. მიზეზი რუსი პოეტის ამგვარი არასახარბიელო დამოკიდებულებისა ჩვენი ქალაქის მიმართ ალბათ უნდა ვეძებოთ ეპოქალურ თავისებურებებსა და სირთულეებში, რადგან მანდელშტამი ბათუმს მართლაც რთულ პერიოდში ეწვია, როცა აქეთკენ დაიძრა წითელ ტერორს გამოქცეულ ადამიანთა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ჩრდილოეთიდან, და აგრეთვე სხვადასხვა ჯურის ვაჭრები და პოლიტიკანები, ასე ვთქვათ, ბედის მაძიებელნი სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. ამ უკანასკნელთა ძირითად მიზანს კი მხოლოდ ფინანსური მდგომარეობის

გაუმჯობესება და პოლიტიკის მღვრიე მორევში ღლაგების დაჭერა წარმოადგენდა. ქალაქი „აჭრელდა“. მანდელშტამის მახვილ თვალს არც ეს დეტალი გამოჰპარვია, ამიტომაც იგი წერს: «...порт с турецкими кофейнями, вежливыми купцами и русскими торгующими матросами» (“პორტი თურქული საყავეებით, თავაზიანი ვაჭრებითა და რუსი მოვაჭრე მატროსებით”) [Мандельштам, 1990: 320].

შესაძლოა, სწორედ ეს ეთნიკური სიჭრელე გახდა მიზეზი იმისა, რომ პოეტის არც ერთ ნარკვევში ადგილობრივი მოსახლეობისათვის ადგილი თითქმის არ მოიძებნა. იგი ძუნწად, სულ რაღაც რამოდენიმე ფრაზითა და ეპითეტით ახასიათებს ბათუმისა და მისი შემოგარენის მკვიდრ მოსახლეობას: «Продавцы мандаринов и чумазые мальчишки» (“მანდარინის გამყიდველები და ტურტლიანი ბიჭუნები”) [Мандельштам, 1990: 318]. ბათუმელებისა და საერთოდ ქართველებისადმი მანდელშტამისეული დამოკიდებულება განპირობებული უნდა ყოფილიყო XX საუკუნის დასაწყისში ზოგიერთი რუსი ლიტერატორის მიერ შექმნილი ეთნოლიტერატურული პორტრეტით. საკმარისია გავისხენოთ, რომ ნ. ტეფი თავის ნარკვევებში თითქმის იდენტურ დახასიათებას გვაწვდის: «Черномазые, грязные ребятишки сидят между камнями... подхожу к тоненькой девочке с кудрями, напоминающими шерсть коричневой козы» (“შავტუხა, ჭუჭყიანი ბავშვები ქვებს შორის სხედან... ვუახლოვდები სიფრიფანა გოგონას, რომლის კულულებიც ყავისფერი თხის ბეწვს მაგონებს”).

მანდელშტამის მიერ ბათუმის პირქუშად აღქმა გარკვეულწილად განპირობებული უნდა ყოფილიყო იმ ადამიანის სულიერი მდგომარეობითაც, რომელმაც თითქმის ყველაფერი დაკარგა, ცხოვრების ჩვეულები რიტმიდან ამოვარდა. იმდროინდელი ბათუმისადმი მისი დამოკიდებულება გახლავთ “უცხოელის უცნაური შთაბეჭდილება” («странное впечатление иностранца»). ეს არის იმ ადამიანის დამოკიდებულება, რომელსაც რევოლუციამ წაართვა ყველაფერი, დაუნგრია წარსული, აიძულა მშობლიური კუთხიდან გადახვეწილიყო. ასეთი განსაცდელის ეპოქაში, საყოველთაო ფსიქოზის ფონზე კი პატარა, მეუდრო და მეტნაკლებად უზრუნველყოფილი მიკროსამყაროს ხილვა, რა თქმა უნდა, რუსი პოეტის ბუნებრივ გადიზიანებას გამოიწვევდა: «Маленькое «независимое» государство, выросшее на чужой крови, хотело быть бескровным. Оно надеялось чистеньким и благополучным войти в историю, сжатое грозными силами» (“პატარა “დამოუკიდებელი” სახელმწიფო, რომელიც სხვისი სისხლით გამოიკვება, ცდილობდა უსისხლო, სუფთა ყოფილიყო”) [Мандельштам, 1990: 316]. წერს პოეტი და დაასკვნის კიდევ: «Меньшевистский Батум был плохой грузинский город» (“მენშევიკური ბათუმი იყო ცუდი ქართული ქალაქი”) [Мандельштам, 1990: 315].

ასეთი გახლდათ მანდელშტამის მიერ ბათუმის სოციალურ-პოლიტიკური ფონის შეფასება, საკმაოდ მკაცრი და შესაძლოა სადავოც. მაგრამ უმდიდრეს ქართულ კულტურასთან მიმართებაში მწერალს

სამართლიანობისა და ობიექტურობის გრძნობა ნამდვილად არ ღალატობს. სხვადასხვა ჯურის პოლიტიკანებითა და ავანტიურისტებით გამოწვეული მისი გაღიზიანება არ ვრცელდება ქართულ მრავალსაუკუნოვან კულტურაზე. პოეტის სამართლიან აღშფოთებას იწვევს დასავლელი პოლიტიკოსის “ზედაპირული უმეცრება” და საუკუნოვანი კულტურის მიმართ მისი აგდებული დამოკიდებულება, “მსჯელობა” იმის შესახებ, თუ როგორ “გაანათლეს” და “გააკეთილშობილეს” მათ აზიის ეს მხარე.

ნარკვევში «Кое-что о грузинском искусстве» (“ცოტა რამ ქართული კულტურის შესახებ”) მანდელშტამი საუბრობს რუსული ლიტერატურის ქართული მითის შესახებ. საკმაოდ საინტერესოდ და ორიგინალურად გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას ქართული კულტურისადმი, რასაც სტუმართმოყვარეობასთან ერთად ადარებს ღვინოს, სასიყვარულო თრობის შეგრძნებას, სწორედ ამაში ეძებს იგი ქართული კულტურული ტრადიციების საწყისს: “Да, культура опьяняет. Грузины сохраняют вино в узких длинных кувшинах и зарывают их в землю. В этом – прообраз грузинской культуры: земля сохранила ее узкие, но благородные формы художественной традиции, запечатала полный брожения и аромата сосуд» (“ღიახ, კულტურა მათრობელაა. ქართველები ღვინოს ვიწრო და გრძელ ქილებში ინახავენ, მათ მიწაში ფლავენ. სწორედ ამაშია ქართული კულტურის პირველსახე – მიწამ შეინარჩუნა მისი მხატვრული ტრადიციის ვიწრო, მაგრამ კეთილშობილი ფორმები, მღელვარებითა და არომატით აღსავსე ჭურჭელი”) [Мандельштам, 1990: 308]. პოეტის აზრით, ქართული კულტურა წარმოადგენს “აღმოსავლეთისა (სპარსული მინიატურა) და დასავლეთის (გერმანული ფერწერის ღრმა სტატიკური სიმშვიდე) ნაზავს” [Адеишвили, 2000: 37].

პოეტმა რეალურად დაინახა XX საუკუნის 20-იანი წლების საქართველოს ძირითადი პოლიტიკურ-კულტურული ტენდენციები, – სწრაფვა აღმოსავლეთისაგან მოწყვეტისა და გამოცალკევებისაკენ. ამასთანავე, მანდელშტამი შეშფოთებულია იმის გამო, რომ ახალი პოლიტიკური თუ კულტურული იმიჯის ძიებაში არ მოწყვეტილიყო ქვეყანა საკუთარ ფესვებს, არ დავიწყებოდა ტრადიციები და არ ეღალატნა თავისი კულტურული მოწოდებისათვის. გულუბრყვილო ლოზუნგები – “Мы не азиаты – мы европейцы, парижане!” (“ჩვენ აზიელები არა ვართ, ჩვენ ევროპელები, პარიზელები ვართ!”) – პოეტის წუხილს იწვევს. იგი თვლის, რომ ხალხს, რომელსაც პყავს ისეთი ტალანტები, როგორებიც არიან ვაჟა-ფშაველა და ნიკო ფიროსმანაშვილი, რომელთაც პოეტი “ევროპულ ფასეულობებად” მიიჩნევს, ე.წ. “გაკულტურულება” არ სჭირდება. «Берегите же свое искусство – зарытый в землю узкий глиняный кувшин» (“გაუფრთხილდით საკუთარ ხელოვნებას – მიწაში ჩაფლულ ვიწრო თიხის დოქს”) - აი, ასე ღირებულად აფასებს ის ქართულ კულტურას და იმავდროულად ჭეშმარიტად ეროვნული გენის შენარჩუნების აუცილებლობაზე მიგვითითებს. წინასწარმეტყველური

აღმოჩნდა რუსი პოეტის სიტყვები, დღეს, ისე როგორც არასდროს, მწვავედ დგას საკუთარი სახის, კულტურული მემკვიდრეობის, საუკუნოვანი ფასეულობების შენარჩუნების საკითხი.

გვინდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ბათუმური პერიოდი მნიშვნელოვანია მანდელშტამისა და არა მარტო მის შემოქმედებით ბიოგრაფიაში. ამ ქალაქში იგი შეხვდა ცნობილ რუს მწერალსა და დრამატურგს მ. ბულგაკოვს. სწორედ აქ იქცა იგი ბულგაკოვის შემოქმედებითი ბედის გარდამტეხად, როდესაც მან ურჩია მწერალს არ მიეტოვებინა სამშობლო, არადა ბულგაკოვი ბათუმში სწორედ ამ მიზნით ჩამოვიდა. «О. Мандельштам, один из первых русских писателей, предугадавших талант Булгакова, умом и сердцем почуял в нем будущего Мастера... Батумская встреча повернула судьбу Булгакова вспять» («მანდელშტამმა, რუს მწერალთაგან ერთ-ერთმა პირველმა გამოიცნო ბულგაკოვის ტალანტი, გულითა და გონებით იგრძნო მასში მომავალი ოსტატი.. ბათუმურმა შეხვედრამ მთლიანად შეცვალა ბულგაკოვის ბედი») [Микадзе, 1999: 56]. ბულგაკოვმა სწორედ ბათუმში მიიღო გადაწყვეტილება გამხდარიყო მწერალი. აქვე შეხვდა იგი პირადი და შემოქმედებითი ცხოვრების მუზას, მარგარიტას პროტოტიპს – მარგარიტა პეტრეს ასულ არხანგელსკაიას.

1920-იანი წლების ბათუმის აღწერისას მანდელშტამი წარმოაჩენს ისეთ რეაღიებს, რომლებიც თანამედროვე მკითხველში ასოცირდება ჩვენი ქალაქის ახლანდელ ცხოვრებასთან. მაგალითად მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ფონის აღწერისას იგი შენიშნავს: «В Батуме никто не жалуется на тяжелые времена, и только одна подробность напоминает о том, что есть люди без лир – это многочисленные плакатики, неизбежно украшающие каждую лавчонку, каждый маленький духанчик: «кредит никому», «кредит ни кому» и даже «кредит не кому...» («ბათუმში არავინ არ ჩივის მძიმე ცხოვრების გამო, და მხოლოდ ერთი დეტალი შეგვახსენებს იმას, რომ არსებობენ ადამიანები, რომელთაც ღირები არ გააჩნიათ. ეს არის მრავალრიცხოვანი პლაკატები, რომლებიც მუდმივად ამშვენებენ ყოველ პატარა მაღაზიას, ღუქნებს: «кредит никому», «кредит ни кому» და «кредит не кому» - ც კი.. ») [Мандельштам, 1990: 319]. აქვე პოეტი დასძენს, რომ ამგვარი რამ მხოლოდ “დუხანჩიკებსა” და “ლაფონჩიკებში” გვხვდებაო. დაახლოებით იგივე შინაარსის წარწერები დღევანდელი რეალობის განუყოფელ ნაწილად იქცა. კიდევ ერთი პარალელი გვინდა გავავლოთ. მანდელშტამი 20-იანი წლების ბათუმს უწოდებს – «город пальм в кадках» (“ქოთნის პალმების ქალაქი”). თანამედროვე ბათუმში უკვე შეინიშნება ამგვარი ხელოვნური განაშენიანების ტენდენცია (ზოგ შემთხვევაში, სამწუხაროდ, ბუნების განადგურების ხარჯზე).

მანდელშტამმა ბათუმში მცირე ხანი დაჰყო, მაგრამ ეს საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ მას თავისი კვალი დაემჩნია ამ ქალაქის ლიტერატურული ცხოვრებისათვის. როგორც ცნობილია, ხელოვნების

მუშაკთა საზოგადოებაში ჩატარდა მანდელშტამის საღამო, სადაც პოეტმა წაიკითხა ლექცია ალექსანდრ ბლოკზე.

მანდელშტამი ბათუმს აღარებდა ოთახს: «Бегаешь по нему, как по комнате: к тому же и воздух всегда какой-то парной, комнатный» («დარბიხარ, როგორც ოთახში. თანაც ჰაერიც რაღაცნაირად დახუთული, ოთახისებურია») [Мандельштам, 1990: 317]. იგი ჰგავს კ. პაუსტოვსკის შთაბეჭდილებას, რომელმაც ბათუმი შეადარა მოუწესრიგებელ გასასვლელ ოთახს («неприбранная проходная комната»). მათ სწორად შენიშნეს საპორტო ქალაქის თავისებურება, რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ ის იქცა ერთგვარ გზაჯვარედინად დასავლეთსა და აღმოსავლეთს, ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის. ბათუმის ხატება, როგორც გზაგასაყარისა, იგრძნობა ს. ესენინის პოეზიაშიც. გავიხსენოთ თუნდაც «Корабли плывут в Константинополь // Поезда уходят на Москву...».

1920-იანი წლების ბათუმში მოხვედრილი ადამიანი თითქოსდა გზაჯვარედინზე იდგა და მას აუცილებელი არჩევანი უნდა გაეკეთებინა – მარცხნივ წახვალ...

მსგავს მდგომარეობაში აღმოჩნდა თავად ო. მანდელშტამი და მან საბოლოო არჩევანი გააკეთა – ეს გახლდათ ერთგულება თავისი რთული, წინააღმდეგობებით აღსავსე შემოქმედებითი გზისადმი.

მითითებული ლიტერატურა:

Адеишвили 2000 - Адеишвили И., Русская проза о Грузии. Кутаиси.

Мандельштам 1990 - Мандельштам О., Стихотворения. Переводы. Очерки. Статьи. Тбилиси.

Микадзе 1999 - Микадзе М., М. Булгаков и О. Мандельштам в Батуми ю Актуальные вопросы межнациональных филологических общений. Тбилиси. с. 56-58.

Нерлер - Нерлер П., "Мне Тифлис горбатый снится...", Осип Мандельштам и Грузия. <http://berkovich-zametki.com>

Nana Kajaia (Batumi, Georgia)

Batumi in O. Mandelstam's Narrations

Summary

In narrations 'Batumi', 'Rain, rain, rain...', 'Mensheviks in Georgia' and 'Return', O. Mandelstam tells us his impressions on Batumi and his personal opinions on changes and new lifestyle. The reason that Mandelstam perceived Batumi in dark colors was caused by his spiritual mood. This is the 'strange impression of a foreigner', the disenchantment of a person who was turned into a refugee by revolutionary reforms. The poet describes the difficult social and economic situation of city life. Mandelstam describes the local population quite briefly. He recognized the atmosphere of the seaport city quite accurately. Mandelstam believed that the social and political conditions of the 1920s made Batumi a crossroad; it was a crossroad where people had many dilemmas to face.

გაზეთი “ბათუმის ცხოვრება” ბათუმის ჟურნალისა და განათლების შესახებ

გაზეთი “ბათუმის ცხოვრება” გამოდიოდა 1921 წლის 2 იანვრიდან – 28 თებერვლამდე. შედგებოდა 4 გვერდისაგან. ეს იყო ყოველდღიური, დემოკრატიული მიმართულების გაზეთი. რედაქტორი კ. ქავთარაძე. მიუხედავად იმისა, რომ გაზეთი “ბათუმის ცხოვრება” მხოლოდ ორ თვეს გამოიცემოდა, მან მაინც შესძლო მკითხველისათვის მიეწოდებინა საინტერესო მასალა ამა თუ იმ საკითხზე. კერძოდ, უცხოეთის ამბები, მიმდინარე თუ განვლილი პოლიტიკური ცხოვრების მიმოხილვები, მილოცვები, მადლობები, უკანასკნელი ცნობები და უამრავი სხვა ინფორმაცია, რომელიც უმეტესად ბათუმის ცხოვრებას ეხებოდა.

გაზეთი პირველივე ნომრიდან ამცნობდა საზოგადოებას, რომ “რედაქცია არ იღებს ხელმოუწერელ წერილებს და მათ შესახებ არავითარ მოლაპარაკებას არ იკისრებს. რედაქცია და კანტორა მოწყობილია მარინეს პროსპექტზე საბაშვილის სახლში, ქვედა სართულში” [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №1].

გაზეთი მდიდარ ინფორმაციას აწვდიდა მკითხველს. იგი იწყებოდა ანონსით, თუ რომელი სპექტაკლის ნახვა როდის შეიძლებოდა, ვინ ჩამოდიოდა ბათუმში, სად რა სადამო ეწყობოდა. სწორედ ამ ინფორმაციის საშუალებით გახდა ცნობილი ის ფაქტი, რომ ბათუმში ყოფილა ელექტრო-თეატრი “ტრიუმფი“, რომელიც ამერიკული სისტემით ყოფილა მოწყობილი და 1921 წლის 4 იანვარს აქ გამართულა 4-მოქმედებიანი სპექტაკლი “ფრთები“, ქალბატონ ლილი ბეკის მონაწილეობით [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №2].

გაზეთი აქვეყნებდა საახალწლო მილოცვებს. მაგალითად, ბათუმის სახალხო გვარდიას ულოცავენ ბრწყინვალე ახალ წელიწადს: „თქვენთან ერთად ჯარი შესძლებს საყვარელი სამშობლოს დაცვას. საღამო გვარდიის მუშაკებს. გენერალი მდივანი.“

ამავე გვერდზე მოთავსებულია ინფორმაცია კარლ და ლუიზა კაუცკების ბათუმში ჩამოსვლის შესახებ. ჩამოთვლილია ის პირები, ვინც მათ ნავსადგურში დახვდა: გენერალი ზაქარია მდივანი, ქალაქის თავი გიზო ანჯაფარიძე და ქალაქის საბჭოს თავმჯდომარე ოლიფანტე რამიშვილი.

ასევე ვრცელ ადგილს უთმობს გაზეთი კაუცკების ბათუმიდან გაცილებას: „ოთხ იანვარს 1921 წელს სადამოს 7სთ-ზე ბათუმი დასტოვა ინტერნაციონალის ბელადმა კარლო კაუცკიმ, რომელმაც სამი თვე დაჰყო საქართველოში. მან წასვლის წინ ბათუმიც მოინახულა. ნავსადგურში ის მიაცილა მთავრობის განსაკუთრებულმა რწმუნებულმა,

ქალაქის თავმა, ქალაქის საბჭოს თავჯდომარემ, გამგეობის წევრებმა, კომისარმა და მუშებმა, გასაცილებლად მოვიდა სახალხო გვარდიის მუსიკოსთა გუნდი.“

გაზეთი აქვეყნებს კარლ კაუცკის გამოსათხოვარ სიტყვას: „მე გამშვიდობებით დროებით, ენერგიით აღსავსე მებრძოლნო, ქართველებო. სამი თვის განმავლობაში ჩემი გული სტკებოდა აქ ყოფნით და ახლა ტკივილს ვგრძნობ, როცა მივდივარ, მაგრამ მახსოვს ის, რომ თქვენ იბრძვით დამოუკიდებლობისათვის, რაც აგრეთვე ნიშნავს სოციალიზმისთვის ბრძოლას.“ მან ქართულად წარმოსთქვა სიტყვა “ნახვამდის”... [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №4].

გაზეთის ინფორმაციით, კარლ კაუცკის გამოთხოვებია მუსიკოსი ილიკო ქურხული, რომელსაც თავისი ქართული პანგებით აღტაცებაში მოუყვანია სტუმრები. მას სიტყვითაც მიუმართავს მათთვის.

„ეს არის პანგი, ეს არის სიმღერა ჩვენი მშრომელი ხალხისა, – უთხრა ილიკო ქურხულმა სტუმრებს, – მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთის კულტურა ითქვიფებოდა ჩვენს კულტურაში, ქართულ მუსიკალურ სკოლასაც შეეპარა აღმოსავლეთის მუსიკის კანონები, რომლებიც ჩვენმა ერმა შეისისხლხორცა, შეითვისა. ბატონყმობის მძიმე წლებში ამ სიმდიდრეს არავინ ყურადღებას არ აქცევდა... მაგრამ აი დადგა ჟამი და გამოიცვალა ჩარხის ტრიალიც... წარმოშენდა ახალი სახელმწიფოები. დალოცვილი დემოკრატიის კურთხეული მარჯვენა ელვის სისწრაფით აშენებს თავისუფალ რესპუბლიკებს. მიუხედავად მრავალი გასაჭირისა ჩვენ შევინარჩუნეთ ენა, შევინარჩუნეთ ტრადიციები, მუსიკა, ამასთან ერთად მრავალი სხვა ჩვეულებანი და ხასიათი. მთელი ჩვენი არსებით წარმოვდექით ახლა ევროპის წინაშე და ვთხოულობთ დამოუკიდებლობას, ვთხოულობთ ჩაკეტილი კარების გაღებას, ვაკაკუნებთ, შეგვიშვი თქვენ ოჯახში, ჩვენ თქვენი შვილები ვართ, ჩვენც შეგვიძლიან ჩვენი წვლილი ჩავაწვეთოთ განათლებულ კაცობრიობის ცხოვრებაში... გაიღო კიდეც კარი, მაგრამ ყველასი ჯერ არა, ჯერ მარტო გერმანიამ გვიცნო ჩვენ ადამიანებად და გამოგვიგზავნა კიდეც თავისი წარმომადგენელი. საღამო მას, გამარჯვება მის ერს.

თქვენ კი, თქვენ ხალხის მეგობარო, მოხუცო კარლო კაუცკო მშვიდობით და კეთილი მგზავრობით! როდესაც თქვენ აქ ბრძანდებით და ათვალიერებდით ჩვენ პოლიტიკურ ცხოვრებას, მე საშუალება არ მქონდა მოვსულიყავი და მუხლ-მოდრეკით მეცა პატივი თქვენი მარჯვენისათვის, მაშინ სოფლებში გახლდით, ვქადაგებდი მუსიკას და ვკრეფდი ჩვენ ღრე-ტყეებში უხვად ჩაფანტულ ხალხის სულიერ სიმდიდრეს, ხალხის მუსიკას. ეს მელოდია, რომელიც მე ახლა მოგასმენინეთ ჩვენი მთების მწვერვალებიდანაა წამოღებული, ინებეთ და წაიღეთ...“. სიტყვა გადაუთარგმნეს გერმანელ სტუმრებს, აღტაცებული კაუცკი მიეგება და ხელი ჩამოართვა ილიკო ქურხულს. მისმა მეუღლემ ლუიზამ ილიკოს სურათი უძღვნა წარწერით “მოხეტიალე მუსიკოსს 3 იანვრის სახსოვრად“ და უთხრა – ბედნიერად ჩავთვლი

თავს, თუ მაგ წარმტაც ქართულ ჰანგს ბერლინის ქუჩაზეც გამაგონებოთ” – წერს გაზეთი [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №8].

გაზეთის უცნობი პუბლიცისტი არაერთხელ შეგვახვედრებს თავის კორესპოდენტებში ილიკო ქურხულთან, გიორგი ქუჩიშვილთან თუ სხვა გამოჩენილ ხელოვანებთან. ერთ-ერთი რესპოდენტი მოგვითხრობს: ბათუმის “შმავესკის თეატრში ილიკო ქურხულმა გამართა მოხეტიალე მუსიკოსთა დილა მესტირეების მონაწილეობით. მან მოუთხრო საზოგადოებას თუ როგორ ებრძვის იგი ქუჩურ მუსიკას, რომელიც რყვნის ხალხის ესთეტიკურ გემოვნებას. მეორე განყოფილებაში კი ლამაზი მხატვრული ენით უამბო მუსიკოსმა საზოგადოებას, თუ როგორ გაიყვანა ქუჩაში გიორგი ქუჩიშვილი.“

რუბრიკა “თეატრი და მუსიკა” იუწყება: “უკვე ოთხი თვეა, რაც ბათუმში მუშაობს ქართული დასი. თვეში ექვსჯერ შმავესკის თეატრში იმართებოდა წარმოდგენები. მაგრამ დასი იმდენად სუსტია ძალებით, რომ დიდი პიესის დადგმა ყოვლად შეუძლებელი იყო. ამან შექმნა ისეთი მდგომარეობა, რომ ქართულ წარმოდგენებზე საზოგადოება სათანადო ხალისით არ ესწრებოდა. სახელმწიფოს წარმომადგენლები არაერთხელ შეეცადნენ დასის გაძლიერებას, მაგრამ ვერ შესძლეს. რადგან ყველა ჩვენი მსახიობები თბილისში სახელმწიფო დასში არიან და მათი სახელმწიფო დასიდან გადმოყვანა ყოვლად შეუძლებელია. მიუხედავად ამისა, გამგეობამ მაინც შეძლო დასის და რეჟისორების გასაძლიერებლად ძალების შოვნა... ალბათ მალე ჩამოვა ბათუმში სახელმწიფო თეატრის მსახიობი ალ. იმედაშვილი, მოწვეულია აგრეთვე დამსახურებული მსახიობი ქალი ნატო ჯავახიშვილი. მათი ჩამოსვლა შეცვლის დასის მუშაობას და შესაძლებელი იქნება ისეთი პიესების დადგმა, როგორიც არის “ოტელო” და სხვ.“ [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №17]

ყურადღების მიღმა არ რჩებათ ისეთი მოვლენა, როგორიცაა მარო მდივნის საღამო, რომელიც მიეძღვნა სცენაზე მისი მოღვაწეობის 20 წლისთავს. გაზეთის თქმით, ეს იყო ძნელი და ეკლიანი ოცი წელი. მით უფრო, იმ დროს, როცა ყოველივე ქართული შევიწროებასა და დევნას განიცდიდა. მაგრამ მარო მდივანმა სძლია ამ გასაჭირს და პირნათლად და ნიჭიერად ემსახურა ეროვნულ სცენას. რამდენი როლი ჰქონდა მას შექმნილი ამ დროის განმავლობაში. ის მრავალ ქალაქსა თუ სოფელში ანიჭებდა დიდ სიხარულს ადამიანებს. ყოველთვის დიდი სიფრთხილით ეკიდებოდა თავისი მოვალეობის შესრულებას. სწორედ ამ დვაწლისთვის და სასცენო მოღვაწეობის 20 წლისთავისთვის აღუნიშნეს მას იუბილე, რომელიც ძალიან წარმატებულად ჩატარდა, წერს გაზეთი. იუბილარს მიაართვეს მრავალი თაიგული, ქალაქის თავმა კი 50 000 მანეთი. მაგრამ ეს თანხა მსახიობს ფრონტის სასარგებლოდ ჩაურიცხავს [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №14].

“ბათუმის ცხოვრების“ პუბლიცისტი საყურადღებო ინფორმაციას გვაწვდის მსახიობის დღის აღნიშვნის შესახებ: “იანვრის ორს შმავესკის თეატრში გაიმართა ქართველი მსახიობის დღე. წარმოდგენილი

იქნა მარო მდივნის, ძნელადის, შ. ღამბაშიძის მონაწილეობით ერთმოქმედებიანი პიესა “ლეგენდა კოშკში“. მსახიობებმა თეატრში შექმნეს ისეთი ატმოსფერო, რომ ქართული ენის არამცოდნე მსმენელიც მიხვდა პიესის არსს. სიამოვნებით ვუხდით მადლობას მსახიობებს, რომლებმაც ენობრივი ბარიერიც გადალახეს თავის მონდომებით და გამოხატვით სცენაზე. წარმოდგენის დასაწყისში სიტყვა წარმოსთქვა ამ დღისთვის თბილისიდან ჩამოსულმა აკაკი ფაღავამ. ამ დღისთვის საგანგებოდ გამოიცა გაზეთი “მსახიობის დღე“ [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №3].

გაზეთი ვრცელ სტატიას სათაურით “კულტურული მუშაობა პროფესიონალურ კავშირში“, უძღვნის პროფესიონალური კავშირის მუშაკებს, რომელშიც საუბარია ლექცია-სემინარების მოწყობაზე, მუშებთან მჭიდრო კავშირის დამყარებაზე, ქართველ წარმომადგენელთა სიმრავლეზე, ლექციების რუსულად ჩატარებაზე და სხვ.

ერთ-ერთი პუბლიკაცია იტყობინება, რომ მილიციისათვის დაარსდა კულტურულ-საგანმანათლებლო სექცია მსგავსად თბილისისა, და რომ ამ სექციის ვალია აღზარდოს განათლებული მილიციელი, რისთვისაც საჭიროა ფულის შეგროვება, საღამოების მოწყობა, ლექციების ჩატარება და თვითმართველობის დახმარება.

გაზეთ “ბათუმის ცხოვრების“ მასალების გაცნობისას ჩვენი ყურადღება მიიქცია იმ ფაქტმა, რომ პუბლიკაციების თითქმის ნახევარზე მეტი ავტორის მითითების გარეშეა დაბეჭდილი, ან მარტო სახელია ავტორისა. გაზეთში ხშირად არის წარმოდგენილი ცნობილი ადამიანების მილოცვები, ლექსები. ერთ-ერთი ლექსი ეძღვნება ნოე რამიშვილს. ავტორია ალა ჭყონია.

“...იდეას ემსახურება,	ქვეყანაში სახელი აქვს
არაფერი მოსდის თვალში,	ცნობილი პოლიტიკოსის,
ახალგაზრდა მეგონება,	უმაღლესი ორატორი
თეთრი რომ არ ქონდეს თმაში	შორს მჭვრეტელი გენიოსი...”

[გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №11]

როგორც გაზეთის პუბლიკაციებიდან ჩანს, ბათუმში დიდი ყურადღება ექცეოდა განათლებას და საგანმანათლებლო მუშაობას. “ოფიცერთა ერთმა ჯგუფმა განიზრახა ბათუმში გარნიზონის ჯარისკაცთათვის უნივერსიტეტის გახსნა. სხენებულმა ჯგუფმა მოხსენება გაუგზავნა სამხედრო სამინისტროს კულტურულ-საგანმანათლებლო სექციას. ამჟამად ჯგუფი ეძებს ბინას და ამ ახლო მომავალში განზრახულია დამფუძნებელი კრების მოწვევა. ჯგუფი სთხოვს ყველა პირს და არმიის წევრთ, რომელნიც ინებებენ ამ საქმეში მონაწილეობას (ლექციების წაკითხვით ან საორგანიზაციო მუშაობით) ეს წერილებით აცნობონ ციხე-სიმაგრეთა შტაბში ოფიცერ ახვლედიანს. მიიღება შემოწირულობა, წიგნებით, გაზეთებით სმეკალოვის №3-ში“ – იუწყება ერთ-ერთი წერილი [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №10].

გაზეთს ყურადღების გარეშე არ რჩება ისეთი მნიშვნელოვანი საქმე, როგორიცაა პატიმართა განათლება. “იუსტიციის სამინისტრომ

დამფუძნებელ კრებას წარუდგინა განსახილველად, მოსაზრება ტუსადთა შორის განათლების საქმის საკითხის შესახებ, რომელიც გულისხმობს საპატიმროში განათლებისა და ფიზიკური მუშაობის შემოღებას, ამ პროექტის დამატებით ახსნაში იუსტიციის სამინისტრო მიუთითებს, რომ იგი მიესწრაფება დაპატიმრებულთა საგანმანათლებლო საქმის გაუმჯობესებას. ამ მიზნით იუსტიციის სამინისტრო აპირებს საპატიმროსთან დაარსოს სასწავლებლები, ბიბლიოთეკები და სისტემატიურად მოაწიოს ლექცია-ბაასები. უმთავრესი მიზანი ლექცია-ბაასებისა არის დაპატიმრებული გათავისუფლების შემდეგ შეუდგეს პატიოსან და ნაყოფიერ მუშაობას. გარდა ამისა, განზრახულია სერიოზულად მოჰყიდონ ხელი ფიზიკურ საშუალებას, რომელსაც თვალყურს ადევნებს და განაგებს პირადად თბილისის სატუსაღოები. მათი მიზანია ბათუმის ტუსადები მიაჩვიონ ნაყოფიერ და ცხოვრებაში გამოსადეგ საქმეს, შეასწავლონ მათ რაიმე ხელობა. ფიზიკური მუშაობა კი დიდ გავლენას იქონიებს ტუსადებზე. სამუშაოს ხელფასი მიეცემათ იმის მიხედვით, რაც საზოგადოდ დაწესებულია თავისუფალ ხალხზე. ხელფასის ნაწილი უნდა გადაეცეს საქართველოს ყველა სატუსაღოების განსაკუთრებულ ფონდს, რომ ამ თანხიდან შეძენილი იყოს საჭირო ხელსაწყოები და მასალები.

ის ტუსადები, რომლებიც გამოიჩენენ განსაკუთრებულ გულისყურს, მუშაობის უნარს, გათავისუფლებულნი უნდა იქნენ ვადის გასვლამდე – წერს გაზეთი [გაზ. “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №12].

17 იანვარს ბათუმში, ქალაქის საბჭოს დარბაზში გახსნილა ქართველ მხატვართა მოძრავე გამოფენა მოსე თოიძის მეთაურობით. გამოფენა შედგებოდა სამი ნაწილისაგან: 1) ქართველ მხატვართა ნაწარმოებები, 2) მეზობელთა და ევროპელთა ხელოვნების ნიმუშები და 3) პლაკატები და კარიკატურები თანამედროვე პოლიტიკაზე [იქვე].

გაზეთის იმავე ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში “შმავესკის თეატრი,” შემოთავაზებული იმის გამო, რომ წარმოდგენის დროს მაყურებელი ცუდად იქცეოდა, ყვიროდა, სტვენდა. თეატრში არავითარი წესრიგი არ არის და მის დამყარებაზე თეატრის ადმინისტრაციამ ან ქალაქის ხელისუფლებამ უნდა იზრუნოს.

გაზეთი “ბათუმის ცხოვრება“ ქალაქის კულტურულ ცხოვრებას კვალდაკვალ მიჰყვება. არ არსებობს არცერთი ნომერი, რომელიც ჩვენს მიერ იქნა მოდიებული, სადაც სტატიის ავტორები არ მოგვითხრობდნენ კულტურის დარგში მიღწეულ წარმატებასა და წარუმატებლობაზე, განათლების სფეროში ახალი დებულებების და წესდების შემოტანაზე. ყველაზე მეტად კი დღის წესრიგში დგას გაეროვნულება, ეროვნულ ფესვებზე დაბრუნება. ეს კი აუცილებლად სკოლიდან უნდა დაიწყოს. სწორედ სკოლაში რეფორმების შესახებ გვესაუბრებიან რესპონდენტები გაზეთის ფურცლებიდან.

1921 წლის 9 იანვრის ქალაქის თვითმმართველობაში შემდგარა სრულიად საქართველოს მასწავლებელთა კავშირის კრება. კრების თავმჯდომარედ აურჩევიათ ცნობილი პედაგოგი არსენ წითლაძე. კრე-

ბას ესწრებოდა განათლების მინისტრი გრ. ლორთქიფანიძე. ის კრებას მთავრობის სახელით მიესალმა და აღნიშნა მასწავლებელთა დიდი როლი ქართული განათლებისა და კულტურის გაეროვნულებაში: “არ არის საკმარისი ხალხი ინარჩუნებდეს თავის არსებობას მაგარი ხმლით და გმირული მკლავით. ის უნდა ეყრდნობოდეს უმთავრესად ფართო მასის კულტურას. მარტო მწიგნობრობა და მმართველი წრეები კი არ უნდა წარმოადგენდეს ერს, არამედ მთელი ერი თავის არსებით შეადგენს ეროვნული სახელმწიფოს ნამდვილ ფუძეს, მისი გაეროვნება, ხალხში კულტურის გაფანტვა, დაკისრებული აქვს მასწავლებლობას” [გაზეთი “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №12].

ასეთია ის ინფორმაცია, რომელიც გაზეთ “ბათუმის ცხოვრების” გაცნობისას მოვიძიეთ. ჩვენი აზრით, მას წყაროს მნიშვნელობა აქვს, იმიტომ, რომ რესპონდენტები, რომლებმაც ეს მასალა გაზეთს მიაწოდეს, იმ პერიოდის ცხოვრების შუაგულში ტრიალებდნენ და მთელი უშუალოდ გადმოგვცემენ იმ ფაქტებს, რაც მათ თვალწინ მოხდა

მითითებული წყარო:

გაზეთი “ბათუმის ცხოვრება“, 1921, №№ 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 12, 17.

Tsatsa Chkhartishvili (Tbilisi, Georgia)

The Newspaper ‘Batumi Life’ on Culture and Education in Batumi

Summary

First issue of the newspaper ‘Batumi Life’ was published in 1921 on the 4th of January. It was a daily democratic newspaper (Editor K. Kavtaradze), oriented on educational and cultural issues. Despite the short period of newspaper’s existence (from January till the end of February), it had played a significant role in developing printing media of Batumi.

Based upon valid information, every new edition had valuable importance. In this period one could easily sense the lack of independent printing media, even though it had not subsequently developed.

მუსლიმური სასულიერო სასწავლებლები თანამედროვე ბათუმში

რელიგიური ჯგუფის სრულფასოვანი ფუნქციონირებისა და განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სასულიერო განათლებას. აჭარაში ისლამის ცოდნა მოზარდში ყალიბდება როგორც ოჯახის, ისე სპეციალიზებული სასწავლებლების საშუალებით [ქართველი მუსლიმები, 2010 : 480-487].

მუსლიმურ ოჯახებში, გამორჩეულად, მაღალმთიან აჭარაში, ოჯახის წევრების გავლენით, ბავშვები ადრეული ასაკიდან ეცნობიან რელიგიურ წესებს, მათ უკეთებენ წინადაცვეთას, ისინი იცავენ მარხვას და ა.შ. ასეთ პირობებში ბავშვები დებულობენ რელიგიურ გამოცდილებას და ცოდნას. ოჯახის შემდეგ რელიგიურ განათლებაში უფრო დიდი მნიშვნელობა სპეციალიზებულ სასწავლებლებს ენიჭება. შედარებით განსხვავებული ვითარებაა ქ. ბათუმში, რაზეც გავლენას ქალაქური კულტურა და სხვადასხვა საგანმანათლებლო დაწესებულებები ახდენენ. კერძოდ, ქალაქში, საერო ხასიათის სასწავლებლების ფართო ქსელთან ერთად, მოქმედებს სხვადასხვა სარწმუნოების სასულიერო სასწავლებლების შედარებით ფართო ქსელი, რომელიც გათვლილია სხვადასხვა ასაკის მოსწავლეებზე (საბავშვო ბაღები, სხვადასხვა სახის სკოლები თუ სასწავლებლები).

საერთოდ, მუსლიმური განათლების მისაღებად აჭარაში მოქმედებს სასწავლებლების ფართო ქსელი. ჩვენი მონაცემებით, მათი რიცხვი 92 აღწევს [ქართველი მუსლიმები, 2010: 481; რუკა, 2010], რომელთა ძირითადი ნაწილი მეჩეთებთანაა აგებული, ხოლო შედარებით მცირე – მათგან დამოუკიდებლად მოქმედებს. დამოუკიდებლად არსებულთა მოსახლეობა სალოცავად იყენებს (გარდა პარასკევისა და სადღესასწაულო ღონისძიებებისა), ამიტომ ხალხში ამგვარ მედრესას ზოგჯერ მეჩეთსაც უწოდებენ. აჭარაში მუსლიმური სასწავლებლების უმრავლესობა ელემენტარული, დაწყებითი განათლების ხასიათისაა; მათში ისწავლება ისლამის საფუძვლები, ყურანის კითხვის და რიტუალის შესრულების წესები. სასწავლო სქემით ისინი ჰგავს დაწყებით სასულიერო სკოლას, რომელსაც “ყურან კურსსაც” უწოდებენ.

2010 წლისათვის ქალაქში წარმოდგენილი იყო სამუფთოს ბაზაზე მოქმედი სასწავლებლები, კერძოდ, ბათუმის მეჩეთში მოქმედი მედრესა; ასევე სასწავლებლები მოქმედებენ არასამთავრობო ორგანიზაციებთან: საქართველოს ახალგაზრდათა დახმარების ასოციაციასთან (“სადა“) მოქმედებს ბავშვთა ბაღი, ორი სპეციალიზებული სასწავლებელი; “მადლი-2005“-ის ბაზაზე მოქმედებს ვაჟთა და ქალთა პანსიონა-

ტები. ეს სასწავლებლები თავის საქმიანობაში სამუფთოსაგან მნიშვნელოვან დამოუკიდებლობას ინარჩუნებენ. მათგან “სადა“ აჭარაში აქტიურად 2000 წლების დასაწყისიდან მოქმედებს და თავის საქმიანობას სამუფთოსთან შეთანხმებით ახორციელებს. ეს ორგანიზაცია, გარდა საგანმანათლებლო პროცესისა, ასევე აქტიურად მონაწილეობს სამუფთოს საქმიანობაში, გამოსცემს წიგნებს, ეწევა ქველმოქმედებას და ა.შ. ბოლო წლებში ამ ორგანიზაციის ბაზაზე შეიქმნა ერთგვარი დამატებითი კურსები მუსლიმი ახალგაზრდებისათვის, სადაც მათ კომპიუტერთან მუშაობას და უცხო ენებს ასწავლიან. ასოციაციას გააჩნია თავისი მედრესეებიც. მეორე ქსელი ცნობილია საქველმოქმედო ორგანიზაცია „მადლი-2005-ის“ სახელით. ის თავის საქმიანობას სამუფთოსგან დამოუკიდებლად ეწევა. ამ ორგანიზაციის მიერ აგებული მედრესეები გამოირჩევა კარგი ორგანიზაციით, საყოფაცხოვრებო პირობებითა და რელიგიური მეცადინეობის დიდი მოცულობით. ამ ორგანიზაციას საქართველოს მასშტაბით აქვს 12 სასწავლებელი, სადაც საშუალოდ 20-დან 40-მდე მოსწავლე სწავლობს. ქალაქში რამდენიმე კერძო ორგანიზაციის ბაზაზე ასევე ისწავლება ცალკეული რელიგიური კურსი [ბარამიძე, 2008-2009].

სასულიერო სასწავლებლებისათვის სასულიერო-სასწავლო ლიტერატურა და სახელმძღვანელოები 1990-იანი წლებიდან ძირითადად თურქეთიდან შემოდის, თუმცა ბოლო დროს, სამუფთოსა და არასამთავრობო ორგანიზაციების აქტიური მონაწილეობით, სახელმძღვანელოთა ნაწილი ადგილზე მზადდება. არსებული ლიტერატურა სხვადასხვა ენაზეა შედგენილი, ხოლო წიგნების ნაწილი ერთდროულად არაბულ, ქართულ ან თურქულენოვან ნაწილებს მოიცავს. ადრე გამოცემული ნათარგმნი ქართულენოვანი წიგნები ხასიათდება მეტად მძაღრე ქართულით, სადაც მრავალი შეცდომა არის დაშვებული. თუმცა, იმავე პერიოდში გამოიცა რამდენიმე კარგი საცნობარო და დამხმარე ხასიათის კრებული და ბოლო დროს იმატა ხარისხიანმა, მაღალპოლიგრაფიულ დონეზე შესრულებულმა ლიტერატურამ (მაგალითად: ისლამის ექვსი პირობა, 1998; ისლამის რწმენის საფუძვლები, 2000; ჰარამი და ჰალალი; ორმოცი წმინდა ხადისი; ვედა ხუთბე; ვედრება და ხსენება; ნამაზი; მუხამმედი და მრავალი სხვა.). სასულიერო ლიტერატურასთან დაკავშირებით, ანალოგიური ვითარება და პრობლემები იყო დამახასიათებელი სხვა პოსტსაბჭოთა მუსლიმური რეგიონებისთვისაც. ლ. გორიაევას ცნობით, 1980-იანი წლებიდან რუსეთში რელიგიური აღორძინების ფონზე გამოიკვეთა კვალიფიციური კადრების ნაკლებობა და იმ პირთა რაოდენობის ზრდა, ვისაც განათლება საზღვარგარეთ ჰქონდა მიღებული, რასაც აღმოაჩნდა, როგორც დადებითი (იზრდებოდა განათლებულ მუსლიმთა რიცხვი), ისე უარყოფითი (იმატა ახალი შეხედულებების მიმდევართა რიცხვმა) მხარე, რამაც არაერთგვაროვანი სასულიერო ლიტერატურის მომრავლება გამოიწვია [Горяева, 2003: 396-402; შამილაძე, 1998].

ბათუმში მოქმედ სასწავლებლებს, არქიტექტურული თვალსაზრისით, ერთგვაროვანი დაგეგმარება აქვს. მშენებლობის დროს დიდი ყურადღება კომფორტსა და კეთილმოწყობას ექცევა. მათში გამოყოფილია კაბინეტები და საკლასო ოთახები, რომლებსაც ხშირად შენობის ერთი სართული უკავია. შენობის ერთი სართული საერთო საძინებელ ოთახს უკავია. ასევე, ძირითადად ცალკე სართულზეა გამოყოფილი სამზარეულო, სასადილო, სხვადასხვა სველი წერტილი, სხვა სამეურნეო ოთახები და სათავსოები. თითოეულ ნაწილში განთავსებულია მოხერხებული ავეჯი. თუმცა, ცალკეულ სასწავლებელში, მეცადინეობის დროს, ბავშვები ხალიჩით დაფარულ იატაკზე სხედან და დაბალ ერთგვარ მაგიდებს იყენებენ. საკლასო ოთახებში ასევე არის დაფა, წიგნების კარადები და სხვადასხვა საჩვენებელი მასალა.

ჩვეულებრივ სასულიერო სასწავლებლებში სწავლება შაბათ-კვირას და არდადეგების პერიოდში მიმდინარეობს. პანსიონატებში სწავლება ყოველდღიურია, ხოლო სასწავლო კურსი შეიძლება 3 წლამდე გრძელდებოდეს. მეცადინეობა ტარდება როგორც ჯგუფურად, ისე ინდივიდუალური ფორმითაც, მაგრამ მიმდინარეობს საერთო სკოლისაგან დამოუკიდებლად.

მაგალითისათვის მოვიყვანთ ბათუმის მეჩეთთან არსებული მედრესას მუშაობის სქემას. იგი პანსიონატის ტიპის სასწავლებელია, რომელიც ძირითადად სკოლადამთავრებულ ახალგაზრდებსა და ორიენტირებულს. ამ სასწავლებელში ძირითადად ქალაქის უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტები სწავლობენ. ისინი იმავდროულად იქვე ცხოვრობენ მათთვის გამოყოფილ ოთახებში და სარგებლობენ უფასო სასადილოთი. მათი ყოველდღიური ცხოვრება სასწავლებელში დილით ადრე ადგომით იწყება, რათა შეასრულონ დილის ლოცვა; შემდეგ საუზმობენ და უმაღლეს სასწავლებლებში ნაწილდებიან. სასწავლებლიდან დაბრუნების შემდეგ ისინი ასრულებენ შუადღის ლოცვას და სადილობენ. ამის შემდეგ იწყება მეცადინეობა. დროის გარკვეული ნაწილი ეთმობა უმაღლეს სასწავლებელში მიცემულ დავალებებს, ხოლო ნაწილი – რელიგიის გაკვეთილებს. საღამოს ლოცვამდე მათ ეძლევათ თავისუფალი დრო. ლოცვის შემდეგ ისინი იძინებენ. სასწავლო პროცესი მთლიანად ამ სასწავლებლისათვის სამუფთოს მიერ შემუშავებული პროგრამის მიხედვით მიმდინარეობს. სხვა სასწავლებლებში, როგორც აღინიშნა, დადიან სხვადასხვა ასაკის ბავშვები. სწავლება უფასოა. სასწავლებლის წარჩინებით დამთავრებულებს, სამუფთოს ხელშეწყობით, სწავლის გასაგრძელებლად ძირითადად თურქეთში აგზავნიან [ბარამიძე, 2008-2009].

წარსულში მედრესას თითოეული მასწავლებელი დამოუკიდებლად ამუშავებდა სასწავლო პროგრამას, რადგან არ არსებობდა ერთიანი საგანმანათლებლო სისტემა და პროგრამა. ეს საკითხი ერთნაირად აქტუალური იყო აჭარის ყველა სოფლის თუ ქალაქის მუსლიმური თემისათვის. ამიტომ, საგანმანათლებლო სისტემის მოწყობის მიზ-

ნით, აჭარის სამუფთომ შეიმუშავა შესაბამისი პროგრამები და დოკუმენტაცია, რომელის მიხედვითაც მიმდინარეობდა როგორც საორგანიზაციო, ისე სასწავლო პროგრამების დაგეგმვა. სამუფთო იტოვებდა უფლებას, გავლენა მოეხდინა მასწავლებლების, შენობების შერჩევისა და შესაბამისი სახსრების მოძიების პროცესზე.

ამჟამად პანსიონატების სასწავლო პროგრამა ორიენტირებულია რელიგიურ საკითხებში თეორიისა და პრაქტიკის გუდლასმით შესწავლაზე, არაბული ენისა და სხვადასხვა საერო საგნების (ქართული ენა, ისტორია, კომპიუტერთან მუშაობის საფუძვლები და სხვა) შესწავლაზე. ყურადღება ეთმობა მოსწავლეების ქცევებისა და საზოგადოებაში ქცევის უნარ-ჩვევების განვითარებასაც. წარმატებულ მოსწავლეებს უწევენ რეკომენდაციას ძირითადად თურქეთის სასულიერო ან შერეული ტიპის სასწავლებლებში სწავლის გასაგრძელებლად.

საერთოდ, უცხოეთში სწავლება აჭარაში დღესაც აქტუალურია; დამატებითი განათლების მისაღებად აჭარიდან ახალგაზრდების მნიშვნელოვანი ნაწილი, ძირითადად, თურქეთში მიემგზავრება. საერთოდ, ერთიანი სისტემის არარსებობა იწვევდა მათ საეჭვო სასწავლებლებში მოხვედრას. სასულიერო განათლების დაბალი დონე არ აძლევდა მათ საშუალებას, ადეკვატურად შეეფასებინათ, თუ რომელი სკოლის მოძღვრებას სწავლობდნენ; არ ჰქონდათ წარმოდგენა, თუ რა თავისებურებებს მოიცავდა ეს მოძღვრება თეოლოგიისა და პრაქტიკულ-რიტუალური ხაზით. ფაქტობრივად, აღნიშნულმა საკითხებმა ერთგვარი პრობლემებიც კი წარმოშვა [დევითე, 2003]. ბოლო დროს იმატა შედარებით კვალიფიციური განათლების მქონე პირთა რიცხვმა, რამაც საგანმანათლებლო პროგრამების ცვლილება გამოიწვია.

ამრიგად, რელიგიური თემის ცხოველყოფილობისათვის განათლებას უმთავრესი მნიშვნელობა ენიჭება. მისი გავლენით იცვლება რიტუალებისადმი დამოკიდებულება. ამჟამად, ბათუმში მოქმედებს უშუალოდ სამუფტოს ფარგლებში მოქმედი პანსიონატის ტიპის სასწავლებელი, რომელიც შედარებით საფუძვლიანი ცოდნის მიღებაზეა ორიენტირებული. აღნიშნულის გარდა, ბათუმში, სხვადასხვა ორგანიზაციის ბაზაზე, მოქმედებს პანსიონატის ტიპის რელიგიური სასწავლებლები, რომლებიც თავის საქმიანობაში მნიშვნელოვან ავტონომიას ინარჩუნებენ. ასეთ სასწავლებლებში მოსწავლეები ღრმა რელიგიურ განათლებას და ერთგვარ სოციალურ უნარ-ჩვევებსაც ღებულობენ.

მითითებული ლიტერატურა:

ბარამიძე 2008-2009 - ბარამიძე რ., დასავლეთ საქართველოს მეჩეთების აღწერის საველე მასალები, 2008-2009.

დევიძე 2003 - დევიძე დ., ვაჰაბიზმის მეტასტაზი გურიაში, გაზ. “ხვალის-დელი დღე“, 28.02.2003.

რუკა 2010 - მოქმედი მუსლიმური და საკულტო ნაგებობანი (აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა), რუკა, შეადგინა რუსლან ბარამიძემ, ბათუმი.

ქართველი მუსლიმები 2010 - ქართველი მუსლიმები თანამედროვეობის კონტექსტში (თ.შიოშვილი, რ.ბარამიძე –რედ.) ბათუმი.

შამილაძე 1998 - შამილაძე ვ., დაგვიანებული პასუხები ოპონენტებს. თბილისი.

Горяева 2003 - Горяева Л., Мусульманское просвещение в современной России. *Отечественные записки*, № 5 (14).

Ruslan Baramidze (Batumi, Georgia)

Muslim Religious Education in Present day Batumi

Summary

Religious education is very important for the successful functioning of any religious group. Religious education can influence and even change attitudes towards rituals. For example, a large segment of the population formerly received religious education because of private interests in rituals. Education in other areas was influenced by the interests of individual believers. A large number of individuals, who are aware of the rituals, perform them as a sign of mercy. Meanwhile, individuals living in lower parts of Ajara had to invite an expert in order to perform a ritual. Today, educational activities are carried out under the supervision of the Muslim management. At one of the medresas operating under the mosque of Batumi, studying religion represents a good opportunity to receive education. Also, there are certain medresas that, although cooperating with the Muslim management, manage to preserve their autonomy. Pupils studying in these medresas live in a special boarding-school and receive deep religious education.

Dominique Kassab Tezgör

Ankara, Turkey

MISE EN VALEUR DU PATRIMOINE DANS LA VILLE MODERNE DE SINOP

Les villes implantées sur la côte sud de la mer Noire – Héraclée du Pont, Amastris, Sinope¹, Amisos, Trapezus, pour ne citer que les principales, ont joué un rôle important dans l'Antiquité, aussi bien du point de vue politique, que commercial et économique. Leur zone d'influence a largement dépassé la région pontique. Bien qu'elles soient souvent citées par les auteurs anciens et décrites par les voyageurs, elles ont peu attiré les archéologues en comparaison avec les fouilles menées sur la côte égéenne et méditerranéenne, dont certaines remontent au XVIIIe s.². Il est vrai que les monuments préservés, le plus souvent datés de l'époque romaine, présentent, outre leur intérêt historique, un aspect spectaculaire. Au centre du plateau anatolien, des fouilles intensives de sites qui remontent au Néolithique ou à l'Âge du Bronze, en particulier à la période hittite, ont également commencé très tôt, à Hattusha ou Alacahöyük par exemple, pour ne citer que deux des plus célèbres. En revanche, sur le littoral de la mer Noire, les fouilles d'İkiztepe, site situé près de Bafra-Samsun dont la première occupation est datée du Chalcolithique et de l'Âge du Bronze, sont les seules qui s'inscrivent sur la longue durée : le trentenaire des fouilles a été célébré en 2005, et elles se poursuivent toujours³.

Deux autres cités et leurs environs sur la côte anatolienne de la mer Noire : Amisos (act. Samsun) et Sinope ont fait l'objet de travaux archéologiques notables. En effet, un nombre important de prospections et de fouilles ont été conduites à Amisos et dans sa région, mais elles ont toutes été de courte durée⁴. Le problème principal réside dans le fait que l'emplacement de la ville antique d'Amisos correspond en partie à une zone militaire. Une fouille dirigée par l'Université Libre de Berlin a débuté en 2005 à Oymağaç Höyük (site identifié par les fouilleurs comme la Nerik hittite) et est projetée sur vingt ans.

A Sinop, les premières fouilles ont été entreprises entre 1951 et 1953 par Ekrem Akurgal et Ludwig Budde dans divers points de la ville et dans le village de Demirci⁵. Bien que prometteuses par l'intérêt des vestiges et du matériel mis au jour, un vide archéologique s'est installé jusqu'aux prospections systématiques entreprises par le musée archéologique entre 1987 et 1990⁶. C'est à la suite de

¹ Nous utilisons la forme Sinop pour citer la ville moderne, et Sinope pour la ville antique.

² Pour un historique des fouilles en Anatolie, des Courtils et Cavalier 2010, p. 21-22.

³ Pour une présentation générale des fouilles d'İkiztepe, voir Bilgi 2001, p. 91-96.

⁴ Sur les prospections et fouilles successives qui se sont déroulées à Amisos et dans sa région, voir Dönmez 2001, p. 302-306 ; Özsait 2001, p. 307-312 ; Atasoy 2003, p. 1331-1377.

⁵ Akurgal et Budde 1956.

⁶ Işın 1998, p. 95-139.

l'établissement des fouilles franco-turques consacrées à la recherche d'ateliers amphoriques dans les années 1990 que l'on observe une nouvelle dynamique dans la recherche archéologique, lorsque Sinope et dans sa région ont attiré plusieurs travaux internationaux. Les résultats des fouilles d'ateliers et la mise en valeur du patrimoine archéologique dans la ville feront l'objet de cet article.

Notons toutefois que même en absence de programmes structurés à long terme, l'activité archéologique dans les villes de mer Noire n'en existe pas moins, car tous les musées de la côte procèdent à des fouilles de sauvetage, dont les résultats apportent parfois des informations importantes. Cependant, les impératifs liés à ce type de fouilles expliquent qu'elles soient le plus souvent sommairement publiées (en turc et dans des revues peu accessibles), voire inédites¹.

SINOPE DANS L'ANTIQUITE

Sinope, on le sait, fut l'une des premières colonies fondées par les Milésiens au VIIIe s. av. J.-C. La cité a rapidement établi elle-même d'autres colonies, dont Trapezus. Les murailles qui l'entourent sont les vestiges les plus impressionnants de sa gloire passée. Elles comprennent de nombreux réemplois qui proviennent des prestigieux monuments décrits par Strabon et qui ont disparu². Sont également préservés les fondations du temple dit de Sérapis, fouillées en 1951 dans le jardin même du musée, ainsi qu'à quelque distance de là, dans le quartier de Balat, le Palais dit de Mithridate, une église byzantine et des citernes³. Le canal d'un aqueduc -sans doute celui bâti par Trajan à la demande Plin⁴- a été dégagé à deux endroits lors de la construction de voies. La prospérité de Sinope dans l'Antiquité venait en partie de sa situation privilégiée sur la côte nord de l'Anatolie. Ses deux ports offraient un abri sûr pour les bateaux qui naviguaient sur la mer Noire, réputée pour être une mer difficile. Ils servaient de points de transit favorisant le commerce, si bien que Sinope fut parfois dénommée la Venise ou la Hong-Kong de la mer Noire! Son territoire, en outre, possédait des richesses naturelles : Strabon mentionne le bois, l'huile ou encore les *pélamydes* (une sorte de thon, de nos jours les palamuts)⁵. Le *miltos*, minerai extrait en Cappadoce et très prisé, était transporté à partir de son port⁶.

Mais ce sont les amphores qui sont les meilleurs témoins de son activité économique. Au début des années 1990, déjà 20000 timbres sur amphores et sur tuiles dispersés tout autour de la mer Noire, mais aussi en Méditerranée, montraient que Sinope était un grand centre de production, peut-être le plus important de la région. La pâte argileuse de sa production se distinguait par une couleur rosée, mais surtout par une texture qui comprenait un dégraissant bien caractéristique : le sable noir, identifié comme étant du pyroxène. Ces données furent le point de départ d'un projet à long terme qui avait pour but d'identifier des sites de production amphorique.

¹ Certaines fouilles de sauvetages sont publiées dans les *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu Yayınları*.

² Strabon, 12.3.11.

³ A propos des monuments de Sinope, Bryer et Winfield 1985, p. 69-88.

⁴ Plin^e, *Epistulae*, X.91-92.

⁵ Strabon, 7.6.2 et 12.3.12.

⁶ Strabon, 12.2.10 ; Plin^e, *HN* XXXV.30-31 ; Théophraste, *De Lapidibus*, 52.

LES FOUILLES A SINOP A PARTIR DE 1990

Fouille des ateliers amphoriques

Une prospection en 1993 de la péninsule de Sinop et de ses environs sur une vingtaine de kilomètres le long de la côte vers le sud a permis d'identifier une dizaine d'ateliers¹. Une équipe franco-turque a fouillé entre 1994 et 1997 les ateliers installés sur la côte sud de la péninsule : datés de l'époque hellénistique, ils pratiquaient le timbrage². L'un d'entre eux était niché dans une ancienne carrière de pierre qui montrait des traces d'exploitation antérieure à l'atelier³.

Un grand atelier se situait à 15 kilomètres environ au Sud de Sinop sur la plage au-dessous du village de Demirci. Il a été fouillé par la même équipe entre 1994 et 2000, tandis que l'étude du matériel s'est prolongée jusqu'en 2003⁴. Le site par lui-même présentait tous les facteurs nécessaires à l'établissement d'un atelier : terrain argileux, présence sur les plages de sable noir utilisé comme dégraissant dans la pâte argileuse, présence de source d'eau naturelle, possibilité de transport par voie de mer⁵. Son activité a été datée entre la fin du IIIe s. et le VIe s., voire le VIIe s. ap. J.-C. Les principaux résultats de ces travaux concernent la construction des fours et les amphores produites. Une dizaine de fours ont été mis au jour, dont certains en bonne conservation (Fig. 1)⁶. Ils étaient composés d'une chambre de chauffe occupée par deux piliers centraux et les supports de la sole. Celle-ci était probablement faite d'argile mêlée à des tessons, et séparait la chambre de chauffe de la chambre de cuisson⁷. Les murs étaient montés avec de gros parpaings d'argile ou des retours de tuiles. Les tubulures qui constituaient la coupole et s'étaient éboulées *in situ* dans le four étaient à col fermé ou à col ouvert selon l'époque et étaient enfilées les unes dans les autres. Il n'existe pas jusqu'à présent d'autres exemples d'une couverture composée de tubulures qui ferme une structure ronde, qu'il s'agisse d'un four ou d'un autre type de construction. L'alandier de plusieurs fours a été retrouvé en bon état, montrant qu'il était construit en pierres de rivière ou en pierres volcaniques. Les murs partaient obliquement, donnant une forme trapézoïdale à cet espace. C'est là que le bois était déposé pour allumer le feu dont la chaleur partait dans la chambre de chauffe et de là montait dans la chambre de cuisson par les carnaux percés dans la sole. Ces fours étaient enterrés jusqu'au bas de la chambre de cuisson de sorte à préserver la chaleur.

La multitude de tessons qui a été mise au jour montre que les amphores constituaient de loin la principale production de l'atelier. Leur typologie a été établie grâce aux amphores complètes conservées dans le musée de Sinop et dans les autres musées de la côte, dont nous nous sommes servis comme d'un catalogue de formes⁸. Trois sortes de pâte argileuse ont pu être distinguées : la pâte rose, directement héritée des amphores hellénistiques, la pâte rouge (dite "colorée") et la pâte blanche (dite "claire"), qui correspondent à des formes amphoriques précises

¹ Garlan et Kassab Tezgör 1996, p. 325-334.

² Garlan 2004.

³ *Ibid.*, p. 25-27.

⁴ Kassab Tezgör 2010a.

⁵ Kuzucuoğlu 2010, p. 15-26.

⁶ Billot *et al.* 2010, p. 105-117.

⁷ Il faut noter qu'aucune sole n'a été retrouvée pendant la fouille, car il semble qu'elle ait été systématiquement détruite lorsqu'un four ne fonctionnait plus afin d'en utiliser l'espace intérieur pour stocker l'argile par exemple.

⁸ Kassab Tezgör 2010b, p. 121-140, pls. 15-20.

qui se sont succédé dans le temps. Parmi elles, deux sont emblématiques : l'amphore à pâte colorée longue et étroite, au col haut et à la panse effilée, dite "amphore-carotte", et l'autre à pâte claire, à col étroit et à fond convexe. Ces amphores appartiennent à des groupes typologiques relativement importants dont les amphores étaient déjà connues avant les fouilles, mais dont on ignorait l'origine jusque-là. C'est donc grâce à ces fouilles que leur lieu de manufacture a pu être identifié. Les amphores-carottes, en particulier, étaient familières aux archéologues des pays limitrophes de la mer Noire, et sont très souvent citées dans leurs publications.

Par ailleurs, l'abondant matériel mis au jour, qui comprenait de nombreux surcuits, a prouvé que l'officine produisait des tuiles en quantité non négligeable, et en moindre quantité de la céramique commune, dont des mortiers, ainsi que de la céramique à feu¹ ; les lampes semblent plutôt avoir été une production d'appoint. Les amphores et les tuiles ont été exportées, ainsi que les mortiers, qui ont été retrouvés dans de nombreux centres et devaient certainement compléter les cargaisons d'amphores. Des épaves d'amphores et une épave de tuiles ont été retrouvées lors de prospections sous-marines².

Fouilles internationales et fouilles turques

Ainsi que nous l'avons mentionné plus haut, on peut observer un nouvel élan d'activité archéologique dans les années 1990, à la suite de ces fouilles d'ateliers. En effet, on assiste à la mise en place d'une équipe anglaise qui a dégagé une église du IVe s. ap. J.-C. près du village de Çiftlik³. Un programme américain, *The American Black Sea Trade Project*, a d'une part procédé à une prospection de terrain systématique dans un rayon d'une trentaine de kilomètres de Sinop, accompagnée d'une fouille d'une saison au pied d'une des tours de la ville⁴, et d'autre part mené une prospection sous-marine pour détecter des épaves par sonar⁵. La prospection pédestre de ce *Trade Project* se poursuit toujours, alors que tous les autres travaux sont désormais terminés. En revanche, une nouvelle fouille a été ouverte cet été à l'église de Balat. Il s'agirait d'un projet à long terme sur une vingtaine d'années.

EXPOSITION DANS LE MUSEE ARCHEOLOGIQUE DE SINOP

La fermeture du musée archéologique a coïncidé avec la fin des fouilles des ateliers amphoriques. Dans le plan général de son réaménagement, une salle a été réservée aux ateliers hellénistiques de la péninsule et à l'atelier romain de Demirci.

Deux vitrines occupent en angle la partie gauche de la salle (Fig. 3). Dans la première vitrine sont exposés des timbres amphoriques et quelques timbres sur tuiles mis au jour dans les ateliers hellénistiques. Les autres objets présentés ont été trouvés dans l'atelier romain de Demirci. Tout d'abord des céramiques communes, dont un exemplaire presque complet de mortier et des fragments de becs. On peut voir dans cette même vitrine des surcuits des principaux types amphoriques. La vitrine de droite débute par des lampes et par deux moules de lampes qui prouvent

¹ Alary *et al.* 2009, p. 19-29.

² Kassab Tezgör *et al.* 1998, p. 443-449 ; Ballard *et al.* 2001, 607-623 ; Ward 2012 : 189-198.

³ En dernier lieu, voir Hill 2000, p. 3-4.

⁴ Doonan 2004.

⁵ Ballard *et al.* 2001, p. 607-23.

que l'atelier fabriquait ce type d'objets. Suivent des supports d'amphores, puis plusieurs spécimens de tubulures à col fermé ou à col ouvert. Enfin, des tuiles et couvre-joints ont été placés de la même façon qu'ils l'étaient sur les toits.

La typologie des amphores fabriquées à Sinope depuis l'époque classique jusqu'aux derniers types produits dans l'atelier de Demirci à l'époque romaine est reconstituée sur le mur qui fait face à l'entrée principale de la salle (Fig. 4).

Sans doute en raison d'une perturbation du trait de côte, des éboulements affectent le site de Demirci en faisant tomber des pans entiers de terrain à la mer, le condamnant irrémédiablement à disparaître. Afin de conserver la mémoire du site, il a été décidé de reconstruire un four dans le musée de Sinop, à l'identique des fours fouillés. Grâce à une collaboration fructueuse entre l'Université de Bilkent et le Département de Restauration et de Construction du Ministère turc de la Culture et du Tourisme, tous les éléments d'argile qui constituaient les fours mis au jour à Demirci ont été fabriqués par des étudiants dans le *Ceramics Studio, Faculty of Art, Design and Architecture* de l'Université sous la direction d'Ahmet Özsalar, responsable de ce Studio et des cours qui s'y donnent¹. Il s'agissait d'un projet innovateur qui avait pour but d'établir un lien entre des fouilles archéologiques, la technique céramique et la muséologie. Il a ouvert la voie à de nouvelles collaborations entre le Ministère de la Culture et du Tourisme et l'Université de Bilkent.

C'est ainsi que les étudiants du *Ceramics Studio* de l'Université de Bilkent ont fabriqué environ 1000 tubulures avec des colombins, 100 tuiles et 300 plaques au rouleau. Du sable noir, typique des céramiques de Sinope, a été transporté depuis cette ville et ajouté comme dégraissant. Ahmet Özsalar a construit le four entre le 14 et le 17 mars 2006 dans la salle du musée consacrée aux fouilles des ateliers, où il est désormais exposé (Fig. 2). Il est environ 10% plus petit que la moyenne des fours fouillés. La technique de construction diffère en partie de celle des fours de Demirci, car ce four n'est pas enterré comme l'étaient ceux-ci. Afin de lui assurer la solidité requise pour une exposition permanente, les chambres de chauffe et de cuisson ont été doublées par un mur extérieur, et l'espace comblé par de la terre. Des pierres de rivière ont été utilisées pour bâtir les murs de l'alandier, ainsi que des pierres volcaniques provenant de la péninsule de Sinop. En outre, une pierre volcanique de dimension plus importante occupe l'entrée de la chambre de chauffe². Deux arcs côte à côte montés avec des briques délimitent l'ouverture entre la chambre de chauffe et l'alandier. Enfin, des plaques ont été placées les unes contre les autres verticalement sur l'arc extérieur pour indiquer le début de la voûte de l'alandier. Afin de montrer que l'ensemble de cette partie était ainsi couverte, le départ de la voûte est indiqué tout au long de l'alandier de part et d'autre.

L'armature de la coupole est formée de barres de fer dans lesquelles des tubulures ont été enfilées. Des parties du four ont été laissées incomplètes pour donner l'impression d'une destruction due au temps, mais aussi pour en rendre visible l'intérieur.

Seul exemple en Turquie, ce four constitue désormais une des attractions du musée, voire de la ville. Il figure sur toutes les brochures produites sur Sinop, et a

¹ Kassab Tezgör et Özsalar 2012 : 199-216.

² Dans plusieurs fours de Demirci, une pierre semblable servait à contrôler la répartition de la chaleur qui pénétrait dans la chambre de chauffe : Billot *et al.*, p. 110.

été représenté sur le livre d'argile au pied de l'amphore désormais emblématique de la ville que nous évoquerons plus bas (Fig. 6).

Enfin, pour compléter cette salle d'exposition consacrée aux fouilles des ateliers, plusieurs panneaux explicatifs décrivent les fouilles, les fours et les objets exposés ; ils sont rédigés en turc, français et anglais et illustrés. Une projection sur un écran plasma relate également les fouilles en boucle¹.

MISE EN VALEUR DU PATRIMOINE DANS LA VILLE DE SINOP

A la suite des études consacrées aux timbres amphoriques qui ont commencé au début du XXe s. et n'ont jamais été interrompues², les fouilles qui ont mis au jour les ateliers et permis de distinguer un grand nombre de formes amphoriques, ont achevé de mettre en valeur l'importance de la production céramique dans la ville et sa région. Un atelier de céramique a été ouvert dans la fortification ottomane située sur la péninsule, permettant de renouer avec cette tradition. Des cours de poterie sont proposés, permettant de faire revivre cette technique, côte à côte avec celle du tissage qui est une des autres spécialités de la région.

L'artisan de cet atelier a fabriqué une amphore dite "carotte" de très grande taille, cette forme étant devenue un emblème de Sinop (Fig. 5). La ville avait d'ailleurs déjà un symbole qui était lié à la production amphorique : l'aigle agrippant un dauphin, présent sur les timbres les plus anciens, mais aussi sur les monnaies. L'amphore a d'abord siégé à droite de l'entrée de la ville, en face de la statue de Diogène, natif de Sinope, qui a été installée à gauche près des murailles. Elle a maintenant été déplacée et se trouve sur une des places principales de la ville. Sur un livre en argile au pied de l'amphore est décrite l'activité des ateliers qui ont été fouillés, accompagnée d'un dessin du four construit dans le musée (Fig. 6).

Enfin, en mai 2009, à l'occasion du quinzième anniversaire du début des fouilles franco-turques, un Symposium international a été organisé, qui avait pour but de faire le point des recherches menées par les différentes équipes qui avaient travaillé sur le terrain ou par les chercheurs qui avaient dédié une étude de fond à la cité. Il a réuni 25 chercheurs de 11 pays différents : non seulement chaque pays littoral de la mer Noire, dont la Géorgie, était représenté, mais aussi des pays européens, les Etats-Unis et le Canada. C'était la première rencontre au niveau international à se tenir dans cette ville, et elle a eu un retentissement non négligeable. Les Actes de cette rencontre seront publiés dans une revue internationale à très grande diffusion³.

* * *

Il ne fait pas de doute que les divers projets qui ont vu le jour à Sinop, ainsi que ceux que nous avons mentionnés dans les autres villes sur la côte sud de la mer Noire, ouvrent la voie au développement de l'archéologie dans cette région et à des recherches scientifiques, tout en contribuant, modestement, à son développement culturel et touristique.

¹ Cette projection a été préparée par Mariusz Sladczyk, *Department of Graphic Design, Faculty of Art, Design and Architecture*, Université de Bilkent.

² La première étude fondamentale consacrée aux timbres de Sinope est celle de Grakov 1929.

³ *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Editions Brill (Kassab Tezgör 2012).

Les découvertes archéologiques donnent un attrait supplémentaire à la pittoresque petite ville de Sinop. Tournée vers la mer Noire, on peut la considérer comme le pendant de Bodrum, tournée vers l'Egée et la Méditerranée.

Abréviations bibliographiques

- Akurgal, E. et Budde, L. 1956 : *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Alary, A., Ballet, P., Kassab Tezgör, D. 2009 : "Présentation préliminaire de la céramique commune et de cuisson de Demirci. Production et consommation", in P. Dupont et V. Lungu (éds.), *Les productions céramiques du Pont-Euxin à l'époque grecque*, Proceedings of the International Colloquium, Bucharest, 18-23 September 2004, *Il Mare Nero VI* – 2004-2006, p. 19-29.
- Atasoy, S. 2003 : "Amisos", in D.V. Grammenos et E.K. Petropoulos (éds.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, n° 4, Thessalonique, p. 1331-1377.
- Ballard, R.D., Hiebert, F.T., Coleman, D.F., Ward, C., Smith, J.S., Willis, K. Foley, B., Croff, K., Major, C. & Torre, F. 2001 : "Deepwater archaeology of the Black Sea : The 2000 season at Sinop, Turkey", *AJA* 105, 607-623.
- Belli, O. (éd.) 2001 : *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey, 1932-2000*, Istanbul University, Istanbul.
- Bilgi, O. 2001 : "İkiztepe Excavations", in Belli (éd.) 2001, p. 91-96.
- Billot, J.-Fr., Billot, M.-Fr. & Kassab Tezgör, D. 2010 : Les fours : leur structure et le mode de construction, in D. Kassab Tezgör (éd.) 2010, p. 105-117.
- Bryer, A. et Winfield, D. 1985 : *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Research Library and Coll., Washington, D.C.
- Courtills des, J. et Cavalier, L. (éds.) 2010 : *Civilisations oubliées de l'Anatolie antique*, cat. Expo. Bordeaux, Presses universitaires, Bordeaux.
- Dönmez, Ş. 2001 : "The Central Black Sea Region Survey", in Belli (éd.) 2001, p. 302-306.
- Doonan, O.P. 2004 : *Sinop Landscapes. Exploring Connection in a Black Sea Hinterland*, University of Pennsylvania Museum, Philadelphia.
- Garlan, Y. 2004 : *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue*, *Varia Anatolica XVI*, IFEA, Istanbul – De Boccard, Paris.
- Garlan, Y., et Kassab Tezgör, D. 1996 : "Prospection d'ateliers d'amphores et de céramiques de Sinope", *AnatAnt* IV, p. 325-334.
- Grakov, B.N. 1929 : *Drevnegrecheskie keramicheskie klejma c imenami astinomov*, Moscou.
- Hill, S. 2000 : "Çiftlik", *Anatolian Archaeology* 6, p. 3-4.
- Işın, M.A. 1998 : "Sinop region field survey", *AnatAnt* VI, p. 95-139.
- Kassab Tezgör, D. (éd.) 2010a : *Les fouilles et le matériel de l'atelier amphorique de Demirci près de Sinope*, *Varia Anatolica XXII*, IFEA, Istanbul – De Boccard, Paris.
- Kassab Tezgör, D. 2010b : "Typologie des amphores sinopéennes", in D. Kassab Tezgör (éd.) 2010a, p. 121-140, pls. 15-20.

- Kassab Tezgör (éd.) 2012 : *Sinope. Un état de la question après quinze ans de travaux*, Actes du Symposium International, Sinope, 7-9 mai 2009, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Editions Brill, Leyde, Boston.
- Kassab Tezgör, D. et Özsalar, A. 2012 : The Construction of a Roman Kiln in the Archaeological Museum of Sinop, in Kassab Tezgör (éd.) Actes du Symposium International, Sinope, 7-9 mai 2009, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Editions Brill, Leyde, Boston.
- Kassab Tezgör, D., Tatlıcan, İ., et Özdaş, H. 1998 : "Prospection sous-marine près de la côte sinopéenne : transport d'amphores depuis l'atelier et navigation en mer Noire", *AnatAnt* VI, p. 443-449.
- Kuzucuoğlu, C. 2010 : "Demirci et ses alentours : Dynamique géomorphologique et relations avec l'activité de l'atelier de Demirci", in D. Kassab Tezgör (éd.) 2010a, p. 15-26.
- Özsait, M. 2001 : "Surveys in the Central Sea Region", in Belli (éd.) 2001, p. 307-312.
- Ward 2012 : "Four ships of Late Antiquity in the Black Sea", in Kassab Tezgör (éd.) Actes du Symposium International, Sinope, 7-9 mai 2009, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Editions Brill, Leyde, Boston.

AJA : American Journal of Archaeology
AnatAnt : Anatolia Antiqua

Fig. 1 : Four mis au jour dans l'atelier de Demirci (IIIe-IVe s. ap. J.-C.).
 დემირჯში აღმოჩენილი ქურა-სახელოსნო (ახ.წ. III-IV სს.)

Fig. 2 : Four construit par les étudiants du *Ceramics Studio* de l'Université de Bilkent et par Ahmet pzsalar.

ბილკენტის უნივერსიტეტის კერამიკის სახელოსნოს სტუდენტებისა და ახმედ ოზსაღარის მიერ აშენებული ქურა.

Fig. 3 : Vitrine contenant le matériel de fouilles des ateliers. Musée archéologique de Sinop.

ქურა-სახელოსნოების გათხრების დროს აღმოჩენილი მასალების შემცველი ვიტრინა, სინოპის არქეოლოგიური მუზეუმი.

Fig. 4 : Vue de l'entrée de la ville de Sinop.
ქალაქ სინოპის შესასვლელის ხედი.

Fig. 5 : Amphore-carotte créée
dans l'atelier moderne de la ville.
ქალაქის თანამედროვე სახე-
ლოსნოში დამზადებული სტა-
ფილოს ფორმის ამფორა.

Fig. 6 : Détail du livre d'argile au pied de l'amphore.
თიხის წიგნის დეტალი ამფორის ძირში

ისტორიული მემკვიდრეობის გამოყენება თანამედროვე ქალაქ სინოპში*

შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე გაშენებული ქალაქები - პონტოს პერაკლეა, ამასტრია, სინოპე¹, ამისო, ტრაპეზუნტი მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ ანტიკურ ხანაში როგორც პოლიტიკური, ისე სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით. მათი ზეგავლენის საზღვრები საგრძნობლად სცდებოდა პონტოს რეგიონს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ქალაქები ხშირად იყო მოსახენიებული და აღწერილი ძველი ავტორებისა და მოგზაურების მიერ, ეგეოსისა და ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროების არქეოლოგიურ შესწავლასთან (ზოგიერთი მათგანი XVIII საუკუნეშიცაა წარმოებული) შედარებით, არქეოლოგები ამ ქალაქებით ნაკლებად იყვნენ დაინტერესებული². შესაძლოა იმიტომაც, რომ რომაული პერიოდის ძეგლები არა მარტო ისტორიულ ინტერესს იწვევს, არამედ სანახაობრივადაც მიმზიდველია. ანატოლიის პლატოს ცენტრალურ ნაწილში ჩატარებული ინტენსიური გათხრები, რომლებიც უკავშირდება ნეოლითური და ბრინჯაოს ხანის, განსაკუთრებით კი, ხეთური პერიოდის ძეგლების შესწავლას, დიდი ხანია დაიწყო ხათუშასა და ალაჯა-ჰუიუკში. ამის გამოსასწორებლად, შავი ზღვის სანაპიროზე იქიზ-თეფე (ქალაქი, რომელიც მდებარეობს ბაფრა-სამსუნთან ახლოს და რომლის უძველესი დასახლება დათარიღებულია სპილენძის და ბრინჯაოს ხანით) ერთადერთი ობიექტია, რომლის გათხრებიც დიდი ხნის განმავლობაში მიმდინარეობს: 2005 წელს აღინიშნა გათხრების 30 წელი და ამჟამადაც გრძელდება³.

შავი ზღვის ანატოლიის სანაპიროზე ორი სხვა დასახლება და მათი შემოგარენი: ამისო (ახლანდელი სამსუნი) და სინოპი გახდა არქეოლოგიური გათხრების თვალსაჩინო ობიექტი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ანტიკური ქალაქ ამისოს შესწავლა გარკვეულ პრობლემებთანაა დაკავშირებული, რადგან ქალაქის ნაწილი მოქცეულია თანამედროვე სამხედრო ობიექტის საზღვრებში⁴. 2005 წელს ბერლინის თავისუფალმა უნივერსიტეტმა დაიწყო ოიმადაჩის ჰუიუკის (გათხრებით დადგენილია, რომ ის

* ფრანგულიდან თარგმნა შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორმა ნატალია სურგულაძემ.

¹ მე ვიყენებ ფორმა *სინოპს* თანამედროვე ქალაქის აღსანიშნავად, ხოლო *სინოპეს* – ანტიკური ქალაქის მოსახსენიებლად – ავტორი.

² ანატოლიის გათხრების ისტორიის შესახებ, იხ.: Courtils et Cavalier 2010, p. 21-22.

³ იქიზთეფეს გათხრების პრეზენტაციისათვის იხ.: Bilgi 2001, p. 91-96.

⁴ ამისოსა და მის რეგიონში წარმატებული გათხრებისა და კვლევის შესახებ იხ.: Dönmez 2001, p. 302-306 ; Özsaıt 2001, p. 307-312 ; Atasoy 2003, p. 1331-1377.

არის ხეთური ნერიკი) არქეოლოგიური გათხრები, რომელიც დაიგეგმა ოცი წლით.

სინოპის არქეოლოგიური შესწავლა დაიწყო 1951-53 წწ. ეკრემ აკურ-გალისა და ლუდვიგ ბუდეს მიერ, ქალაქის სხვადასხვა პუნქტებსა და სოფელ დემირჯში¹. თუ არ გავითვალისწინებთ მცირე წყვეტილობებს, არქეოლოგიური სამუშაოები წარმოებდა არქეოლოგიური მუზეუმის მიერ 1987-90 წლებში². შემდგომში, 90-იან წლებში, ფრანგულ-თურქული ექსპედიცია სწავლობდა ამფორის საწარმოო ქურებს. ამ გათხრებმა ახალი დინამიკა შესძინა არქეოლოგიურ კვლევას, რომლის შედეგად, სინოპმა და მისმა რეგიონმა მიიზიდა მრავალი საერთაშორისო პროექტი. სახელოსნოების გათხრების შედეგები და ქალაქის არქეოლოგიური მემკვიდრეობის შეფასება წარმოადგენს ამ სტატიის განხილვის საგანს.

აღსანიშნავია, რომ თურქეთის შავიზღვისპირა ქალაქებში გრძელვადიანი, სტრუქტურირებული პროგრამების არარსებობის გამო, არქეოლოგიური საქმიანობა არ მიმდინარეობს, თუმცა სანაპირო ქალაქების ყველა მუზეუმი აგრძელებს გადარჩენით გათხრებს, რომელთა შედეგებიც ზოგჯერ მნიშვნელოვან ინფორმაციებს შეიცავს. ამ ტიპის გათხრებთან დაკავშირებული მასალები ანგარიშების სახით ქვეყნდება ძირითადად თურქულ ენაზე, საერთაშორისო სამეცნიერო წრეებისათვის ნაკლებად ხელმისაწვდომ ჟურნალებში³.

სინოპე ანტიკურ ხანაში.

ცნობილია, რომ სინოპე მიღებულია მიერ ძვ.წ. VII საუკუნეში დაარსებული ერთ-ერთი პირველი კოლონიაა, რომელმაც შემდგომ, თავის მხრივ, დააარსა სხვა კოლონიებიც, მათ შორის ტრაპეზუნტი. გალავანი, რომელიც სინოპეს გარს ერტყმის, მისი დიდებული წარსულის ყველაზე უფრო შთამბეჭდავი ძეგლია და უკავშირდება იმ ცნობილ ძეგლებს, რომლებსაც სტრაბონი აღწერდა და რომლებიც დღეს აღარ არსებობენ⁴. თუმცა შემორჩენილია 1951 წელს მუზეუმის ბაღში ნაპოვნი სერაპისის ტაძრის ნაშთები, ასევე, მისგან გარკვეული მანძილით დაშორებულ ბაღატის კვარტალში, მითრიდატეს სასახლედ წოდებული ბიზანტიური ეკლესია და წყალსატევები⁵. გზის ორივე მხარეს გამართული იყო აკვედუკის არხი, რომელიც, ტრაიანემ გაიყვანა პლინიუსის დაჟინებული თხოვნით. სინოპეს აყვავება ანტიკურ ხანაში ნაწილობრივ განპირობებული იყო მისი ხელსაყრელი მდებარეობით ანატოლიის ჩრდილოეთ სანაპიროზე სინო-

¹ Akurgal et Budde 1956.

² Işın 1998, p. 95-139.

³ ზოგიერთი გადარჩენითი გათხრების ანგარიშები გამოქვეყნდა ამ გამოცემებში: *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu Yayınları*.

⁴ Strabon, 12.3.11.

⁵ სინოპის ღირსშესანიშნაობების შესახებ, იხ.: Bryer et Winfield 1985, p. 69-88.

⁶ Pliny, *Epistulae*, X.91-92.

პეს აყვავება ანტიკურ ხანაში ნაწილობრივ განპირობებული იყო მისი ხელსაყრელი მდებარეობით ანატოლიის ჩრდილოეთ სანაპიროზე. მისი ორივე პორტი საიმედო თავშესაფარს სთავაზობდა გემებს შავ ზღვაზე, რომელიც მიჩნეული იყო რთულ ზღვად. აღნიშნული პორტები წარმოადგენდა სატრანზიტო პუნქტებს, რომლებიც მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ვაჭრობას და ამიტომაც სინოპეს ზოგჯერ იხსენიებენ, როგორც შავი ზღვის პონგ-კონგს ან ვენეციას. გარდა ამისა, სინოპეს ტერიტორია ცნობილი იყო ბუნებრივი სიმდიდრეებით: სტრაბონი ახსენებს ხე-ტყეს, ზეთს ან კიდევ *პელამიდებს* *pélamydes* - თინუსის (თევზის) ერთ-ერთ სახეობას (თანამედროვე *palamuts*)¹. მისი პორტიდან ტრანსპორტირდებოდა კაპადოკიაში მოპოვებული ძვირადღირებული მინერალური საღებავი სურინჯი/სინგური (*Miltos*)².

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, სინოპეს საქმიანობის საუკეთესო მემკვიდრეობას შეადგენენ სატრანზიტო ჭურჭლები - ამფორები. უკვე 1990-იანი წლებისათვის, მოპოვებული ამფორებისა და კრამიტების 20,000 დამლა მიუთითებდა, რომ სინოპე შავი ზღვისა და ხმელთაშუაზღვის დიდი საწარმოო ცენტრი იყო, შესაძლოა, ყველაზე მნიშვნელოვანი რეგიონში. მისი კერამიკული ნაწარმისათვის დამახასიათებელი იყო ვარდისფერი შეფერილობა და განსაკუთრებული შემადგენლობა, კერძოდ, მსუქანი თიხის გასამჭლეველები შავი ქვიშის, პიროქსენის, არსებობა. ყველა ეს მონაცემი გახდა მიზეზი გრძელვადიანი კვლევითი პროექტისა, რომლის მიზანია ამფორის წარმოების ადგილების დაზუსტება.

სინოპში 1990 წლიდან დაწყებული გათხრები ამფორათა სახელოსნოების გათხრები

1993 წელს სინოპის ნახევარკუნძულზე და მის შემოგარენში სამხრეთის სანაპიროდან ოციოდე კილომეტრში წარმოებული კვლევითი სამუშაოების შედეგები ათიოდე სახელოსნოს იდენტიფიკაციის საშუალებას იძლევა³. ფრანგულ-თურქულმა ექსპედიციამ 1994-97 წლებში ნახევარკუნძულის სამხრეთ სანაპიროზე აღმოაჩინა სახელოსნოები, რომლებიც ელინისტური ეპოქით თარიღდება. აქ აღმოჩენილი პროდუქცია დამლთაა აღნიშნული⁴. ერთ-ერთი ნაგებობა ქვის ძველ კარიერში იყო ჩაფლული, რომლის ნაშთები სახელოსნოს დანიშნულებაზე მიანიშნებდა⁵.

სინოპის სამხრეთით, დაახლოებით 15 კმ-ის მანძილზე, სოფელ დემირჯის სანაპირო პლაჟზე მდებარეობდა დიდი სახელოსნო. იმავე ექსპედიციის მიერ 1994-2000 წლებში გაითხარა მიმდებარე ტერიტორია. ამ

¹ Strabon, 7.6.2 et 12.3.12.

² Strabon, 12.2.10 ; Plin, *HN* XXXV.30-31 ; Théophraste, *De Lapidibus*, 52.

³ Garlan et Kassab Tezgör 1996, p. 325-334.

⁴ Garlan 2004.

⁵ *Ibid.*, p. 25-27.

უბანზე კვლევა გაგრძელდა 2003 წლამდე¹. თვითონ დასახლებას ყველა აუცილებელი პირობა გააჩნდა სახელოსნოს გამართვისათვის: თიხა, შავი ქვიშის, როგორც თიხის გასამჭლეველები მასის, არსებობა პლაჟზე, ბუნებრივი წყაროს წყლის არსებობა, საზღვაო გზით ტრანსპორტირების შესაძლებლობა². სახელოსნო ფუნქციონირებდა ახ.წ. III საუკუნის დასასრულიდან ახ.წ. VI-VII საუკუნეებამდე. კვლევის მიზანი იყო ქურების კონსტრუქციისა და ამფორების წარმოების შესწავლა. შესწავლილ ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ათიოდე ქურა, რომელთაგან ზოგიერთი კარგადაა შემორჩენილი (სურ.1)³. ისინი შედგება საცეცხლე განყოფილებისაგან ორი ცენტრალური ბოძით და იატაკის კოჭებისაგან, რომლებიც დამზადებული იყო კრამიტისა და თიხისაგან და რომლებიც სავარაუდოდ, საცეცხლე განყოფილებას მის ზემოთ მოთავსებული გამოსაწვავი კამერი-საგან გამოყოფდა⁴. კედლები ამოყვანილი იყო დიდი ვულკანური ქვებით ან ძველი კრამიტებით. იმ დროის ტექნიკის შესაბამისად ერთმანეთში ჩადგმული კონუსურყელიანი ღია და დახურული მიღებისაგან (ტუბულები) აგებული გუმბათი ჩაქცეული იყო ქურაში. ქურის ან მსგავსი კონსტრუქციის გუმბათის ტუბულებით გადახურვის *in situ* მდგომარეობაში აღმოჩენის შემთხვევა ჯერჯერობით არ არის დადასტურებული. მრავალი ცირკულარული გამოსაწვავი ქურა აღმოჩნდა კარგ მდგომარეობაში, რაც გვიჩვენებს, რომ ის აგებული იყო რიყის ან ვულკანური ქვებისაგან. საცეცხლურის არხი გეგმაში ტრაპეციის ფორმისაა. ამ აღვილას იდებოდა შეშა ცეცხლის დასანთებად, შემდეგ სიმხურვალე გადიოდა საცეცხლურის განყოფილებაში და აქედან აღიოდა გამოსაწვავ კამერაში იატაკში დატოვებული ხვრელების მეშვეობით. გამოსაწვავი ოთახის ქვეშ მოთავსებული საცეცხლურის განყოფილება, სითბოს შენარჩუნების მიზნით, მიწაში იყო ჩაფლული.

აღმოჩენილი კერამიკული ნამტვრევები ადასტურებს იმას, რომ სახელოსნოს უმთავრეს პროდუქციას ამფორები შეადგენდა. მათი ტიპოლოგია დადგენილი იქნა სინოპისა და შავი ზღვის სანაპიროზე არსებულ სხვა მუზეუმებში დაცული მთლიანი ამფორების წყალობით⁵. თიხის მიხედვით, სამი სახის მასალა შეიძლება გამოიყოს: ვარდისფეროთიხიანი, რომელიც ელინისტური ამფორების პირდაპირი მემკვიდრეა, წითელთიხიანი - „ფერადად“ წოდებული და თეთრკეციანი - „ღიად“ წოდებული, რომლებიც მიესადაგება ამფორის ფორმებს. მათ შორის, ორია ძირითადი: წითელკეციანი, გრძელი, ვიწრო, მაღალყელიანი ამფორა წვეტიანი ძი-

¹ Kassab Tezgör 2010a.

² Kuzucuoğlu 2010, p. 15-26.

³ Billot *et al.* 2010, p. 105-117.

⁴ საჭიროა აღინიშნოს, რომ არც ერთი იატაკი ამ გათხრების განმავლობაში არ ყოფილა ნაპოვნი, ვინაიდან, როგორც ჩანს, იგი სისტემატიურად ინგრეოდა, მაშინ როცა ქურა აღარ ფუნქციონირებდა. მაგალითად, მის შიდა სივრცეს იყენებდნენ თიხის რეზერვის შესანახად.

⁵ Kassab Tezgör 2010b, p. 121-140, pls. 15-20.

რით, ე.წ. „ამფორა-სტაფილო“ და მეორე - „ღია ფერისთიხიანი“ ვიწროყელიანი და მომრგვალებულძირიანი ამფორა. ეს ამფორები მიეკუთვნება ტიპოლოგიურ ჯგუფს ამფორებისა, რომლებიც ცნობილი იყო გათხრებამდე, მაგრამ რომელთა წარმომავლობაც უცნობი იყო. მაშასადამე, სწორედ ამ გათხრების წყალობით გახდა შესაძლებელი სახელოსნოს ადგილის განსაზღვრა. „სტაფილოს ფორმის“ ამფორა განსაკუთრებით ნაცნობია შავი ზღვის მოსაზღვრე ქვეყნების არქეოლოგებისათვის და ხშირად მოხსენიებული მათ პუბლიკაციებში.

აღმოჩენილი მასალის ანალიზმა დაადასტურა ის, რომ სახელოსნო აწარმოებდა საკმაო რაოდენობით კრამიტს და მცირე რაოდენობით სხვა სახის კერამიკასაც, მათ შორის, *მორტარებს*¹. დამატებით, ჩანს, ჭრაქებსაც ამზადებდნენ. ამფორები და კრამიტი ქვეყნიდან გადიოდა, ისევე, როგორც *მორტარები*, რომლებიც აღმოჩენილია ნახევარკუნძულის ცენტრალურ ნაწილში. ამფორებისა და კრამიტების ნაშთები აღმოჩნდა წყალქვეშა საკვლევადიებო მუშაობის დროსაც².

საერთაშორისო და თურქული არქეოლოგიური ექსპედიციები

როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1990-იან წლებში ამ სახელოსნოების გათხრების შემდეგ შეინიშნება არქეოლოგიური საქმიანობის განახლება. საქმე ეხება ბრიტანულ ჯგუფს, რომელმაც შეისწავლა სოფელ ჩიფთლიქთან მდებარე მეოთხე საუკუნის ეკლესია³. ამერიკულმა პროგრამამ - *შავი ზღვის სავაჭრო პროექტმა* - ერთი მხრივ, წამოიწყო სინოპის მიდამოების სისტემატური კვლევა, რომელსაც ახლდა სეზონური სახმელეთო გათხრები და, მეორე მხრივ, ჰიდროლოკატორებით წყალქვეშა კვლევა ნარჩენების აღმოსაჩენად. ამ *სავაჭრო პროექტის* სახმელეთო კვლევა პერმანენტულად გრძელდება⁴, მაშინ, როცა ყველა სხვა სამუშაოები დასრულებულია⁵. სამაგიეროდ, ახალი გათხრები დაიწყო ამ ზაფხულს ბალატის ეკლესიაში. საქმე ეხება გრძელვადიან - ოცწლიან პროექტს.

სინოპის არქეოლოგიური მუზეუმის გამოფენა

არქეოლოგიური მუზეუმის დახურვა დაემთხვა ამფორის სახელოსნოების გათხრების დასრულებას. მისი რეკონსტრუქციის გენერალურ გეგმაში ერთი დარბაზი ეთმობა ნახევარკუნძულის ელინისტური ხანის სახელოსნოებს, მეორე კი - დემირჯის რომაულ სახელოსნოს.

ორ ვიტრინას უკავია კუთხეში, დარბაზის მარცხენა ნაწილი (სურ. 3). პირველ ვიტრინაში გამოფენილია ამფორის დამღები და რამდენიმე ელი-

¹ Alary *et al.* 2009, p. 19-29.

² Kassab Tezgör *et al.* 1998, p. 443-449 ; Ballard *et al.* 2001, 607-623 ; Ward 2012 : 189-198.

³ იხ. Hill 2000, p. 3-4.

⁴ Doonan 2004.

⁵ Ballard *et al.* 2001, p. 607-23.

ნისტური ხანის დამდინი კრამიტი, დანარჩენი ნივთები წარმოდგენილია დემირჯის რომაული სახელოსნოდან. აქ გამოფენილია სხვადასხვა კერამიკის ფრაგმენტები, მათგან ერთი მთლიანი ნიმუში *მორტარისა* და დანარჩენი პირის ნატეხების სახით. ამავე ვიტრინაში შესაძლებელია სხვადასხვა ტიპის ამფორების ნახვა. მარჯვენა ვიტრინა იწვება ჭრაქებით და ჭრაქის ორი ყალიბით, რაც ადასტურებს იმას, რომ სახელოსნოში მზადდებოდა ამ სახის საგნები. ამფორებს მოსდევს მრავალი ნიმუში *ტუბულუბისა*, ასევე ბრტყელი გვერდებოვანი და ღარიანი კრამიტები.

სინოპეში წარმოებული ამფორები ტიპოლოგიურად (კლასიკური ეპოქიდან მოყოლებული, დემირჯის რომაული ხანის სახელოსნოში აღმოჩენილ ამფორებამდე) წარმოდგენილია საგამოფენო დარბაზის მთავარი შესასვლელის პირდაპირ (სურ.4).

უეჭველია, რომ პერმანენტულად მიმდინარე მეწვერულმა პროცესებმა გამოიწვია დემირჯის დასახლების ნგრევა, რასაც მოჰყვა მრავალი ექსპონატის გაუქმნარება. ამიტომაც გადაწყდა სინოპეს მიდამოებში ნაპოვნი ქურების იდენტური ქურის აღდგენა. თურქეთის ტურიზმისა და კულტურის სამინისტროს რესტავრაციისა და მშენებლობის დეპარტამენტსა და ბილკენტის უნივერსიტეტს შორის ნაყოფიერი თანამშრომლობის წყალობით, ყველა კონსტრუქციული ელემენტი, რომლისგანაც შედგებოდა დემირჯში წარმოდგენილი ქურები, დამზადებული იყო სტუდენტების მიერ ბილკენტის უნივერსიტეტის ხელოვნების, არქიტექტურისა და დიზაინის ფაკულტეტის კერამიკის სტუდიაში ახმედ ოზსალარის ხელმძღვანელობით. იგი პასუხისმგებელია ამ სტუდიის საქმიანობაზე და უძღვება იქ სალექციო კურსს¹. საქმე ეხება ინოვაციურ პროექტს, რომლის მიზანიც იყო არქეოლოგიური გათხრების დაკავშირება კერამიკის წარმოების ტექნოლოგიასა და სამუზეუმო საქმიანობას შორის. ამან გზა გაუხსნა ახალ თანამშრომლობას კულტურისა და ტურიზმის სამინისტროსა და ბილკენტის უნივერსიტეტს შორის.

პროექტის ფარგლებში, ბილკენტის უნივერსიტეტის კერამიკული სტუდიის სტუდენტებმა დაამზადეს თიხის დაახლოებით 1000 ღია და დახურული კონუსურყელიანი მილი (ტუბული), 100 კრამიტი და 300 თიხის რგოლი. სინოპეს კერამიკული პროდუქციისათვის დამახასიათებელი შავი ქვიშა გადატანილი იქნა ბილკენტში და დაემატა თიხას, როგორც გასამჭლეველი მასალა. ახმედ ოზსალარმა ააშენა ქურის ასლი 2006 წლის 14-17 მარტს, რომელიც მიეძღვნა სახელოსნოს გათხრებს, სადაც ამჟამადაა გამოფენილი. ქურის მოდელი ზომით დემირჯში ნაპოვნი საშუალო ზომის ქურის მეთედია. აგების ტექნიკა ნაწილობრივ განსხვავდება დემირჯის ქურების ტექნიკისაგან, ვინაიდან ეს ქურები, სინოპეს ქურებისაგან განსხვავებით, არ იყო მიწაში ჩაფლული. მუდმივი ექსპოზიციისთვის ქურის საცეცხლური და გამოსაწვავი ოთახები გაორმაგდა გარე კედლით და მათ შორის სივრცე შევსებულია მიწით. ცირკულარული ქუ-

¹ Kassab Tezgör et Özsalır 2012 : 199-216.

რის კედლების ასაშენებლად გამოყენებული იყო რიყისა და ვულკანური ქვები. ამას გარდა, დიდი ზომის ვულკანური ქვა მოთავსდა საცეცხლურის ღიობთან¹. საცეცხლურის არხი გადაიხურა წყობაში ვერტიკალურად განლაგებული ფილებით ამოყვანილი თალებით. გუმბათის კარკასი მომზადდა რკინის ღეროებით, რომლებზედაც კონუსურყელიანი, ერთმანეთში ჩადგმული მილები (ტუბულები) იყო ასხმული. ქურის ზოგიერთი ნაწილი ზედმიწევნით ზუსტად არ იმეორებს ძველი დროის ქურის კონსტრუქციას. თუმცა ეს ქურა თურქეთის მუხეუმში გამოფენილი კერამიკის გამოსაწვავი ქურის ერთადერთი ნიმუშია. იგი ფიგურირებს სინოპზე შექმნილ ყველა ბროშურასა და ქალაქის სიმბოლოდ წარმოდგენილ თიხის წიგნზე. დაბოლოს, სახელოსნოების გათხრებისადმი მიძღვნილი საექსპოზიციო დარბაზი გაფორმებულია განმარტებითი პანელით, რომელიც აღწერს გათხრებს, ქურებსა და გამოფენილ საგნებს; ისინი შედგენილია თურქულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე და ილუსტრირებულია. დარბაზში დამონტაჟებული პლაზმური ეკრანი დეტალურად მოგვითხრობს გათხრების შესახებ².

სინოპის ისტორიული მემკვიდრეობის ათვისება

ამფორების დამღების შესწავლა, რომელიც დაიწყო მეოცე საუკუნის დასაწყისში, დღესაც გრძელდება³. სახელოსნოებში განხორციელებული გათხრები საშუალებას იძლევა გამოვეყოთ მრავალი ფორმის ამფორა. ღირებული გახდა ქალაქისა და რეგიონის კერამიკული პროდუქციის მნიშვნელობა. კერამიკული სახელოსნო გაიხსნა ნახევარკუნძულზე მდებარე ოსმალურ ციხესიმაგრეში, რამაც ხელი შეუწყო ამ ტრადიციის განახლებას. შეთავაზებული სამეთუნეო კურსები კი საშუალებას იძლევა მოცეცხლდეს ეს ტექნიკა რეგიონის სხვა ხელობებთან ერთად.

ამ სახელოსნოში დამზადებული „ამფორა-სტაფილოს“ სახელით ცნობილი დიდი მოცულობის ამფორა გახდა სინოპის ემბლემა. სხვა სიტყვებით, ქალაქის სიმბოლო დაკავშირებულია ამფორის წარმოებასთან, რომლის დამლაზეც გამოსახულია დელფინზე დაფრენილი არწივი, წარმოდგენილი ყველაზე ძველ დამღებსა და მონეტებზე (სურ.5). ამფორა ჯერ მოთავსებული იყო ქალაქის შესასვლელში, სინოპეში დაბადებული დიოგენეს ქანდაკების პირდაპირ. იგი ამჟამად გადაადგილებულია და მდებარეობს ქალაქის ერთ-ერთ ძირითად მოედანზე. ე.წ. თიხის წიგნში აღწერილია სახელოსნოების საქმიანობა. მასზე მოცემულია მუხეუმში აგებული ქურის რელიეფური გამოსახულება (სურ.6).

¹ დემირჯის მრავალ ქურაში მსგავსი ქვა გამოიყენებოდა საცეცხლურში სითბოს შეღწევის კონტროლისათვის: Billot *et al.*, p.110.

² ეს ჩვენება მომზადდა ბილკენტის უნივერსიტეტის ხელოვნების, დიზაინისა და არქიტექტურის ფაკულტეტის გრაფიკული დიზაინის დეპარტამენტის გრაფიკოს დიზაინერის – მარიუშ სლადნიკის მიერ.

³ სინოპის დამღებისადმი მიძღვნილი პირველი ფუნდამენტური კვლევა კეუთენის გრაკოვს: Grakov 1929.

2009 წლის მაისში, სინოპის გათხრების მეთხუთმეტე წლისთავთან დაკავშირებით, გაიმართა საერთაშორისო სიმპოზიუმი, რომლის მიზანი იყო სხვადასხვა ექსპედიციის მიერ ამ დასახლებაზე ჩატარებული კვლევების შეჯამება. სიმპოზიუმზე შეიკრიბა 11 ქვეყნის 25 მკვლევარი, არა მარტო შავი ზღვის ქვეყნებიდან (მათ შორის, საქართველოდან), არამედ ევროპის ქვეყნებიდანაც, ამერიკიდან და კანადიდან. ეს იყო ამ ქალაქში გამართული საერთაშორისო დონეზე ორგანიზებული პირველი შეხვედრა და მან მნიშვნელოვანი გამოცხადი ჰპოვა. კონფერენციის მასალები გამოქვეყნდა ძალიან ფართო გაერცელების მქონე საერთაშორისო ჟურნალებში.

უჭველია, რომ სხვადასხვა პროექტი, რომლებიც სინოპში განხორციელდა, მათ შორის, ზემოაღნიშნულნიც, ხელს უწყობს ამ რეგიონში არქეოლოგიის განვითარებასა და მეცნიერულ კვლევებს, მათ შორის, ტურისტულ და კულტურულ განვითარებასაც. არქეოლოგიური აღმოჩენები დამატებით ხიბლს სძენს შავ ზღვაზე მდებარე მშვენიერ და პატარა ქალაქ - სინოპს, რომელიც შეიძლება მივიჩნიოთ ეგეოსისა და ხმელთაშუა ზღვის ბოდრუმად.

Patrick Thoendel

(Sioux Falls, USA)

BATUMI AS I HAVE SEEN IT

Introduction

The Kirgiz people have a proverb, a guest stays but a short time and sees much, and many things you might not want him to. I interpret this proverb to mean that an outsider, even though he has been in a country a short time sees many things both good and bad. During the 2 years I have spent in Georgia I have seen many things some good some bad. One of the most positive things I have seen is the burst of development that has happened here in Batumi during the last three years. I would like to share with you my outsider's perspective on Batumi as I have seen it. I would also like to briefly explore the risks, and potential benefits of Batumi's recent development. Finally I would like to share with you the story of my hometown and how it could be a helpful example to chart Batumi's future development. This essay is not meant to be exhaustive original research, but is meant to provide a different point of view and fresh ideas for potential future research by more accomplished academics.

3 years ago and today

I first visited Batumi in the late summer of 2006. I hadn't been in Georgia very long and wanted to see the Black Sea Coast. I came with 3 friends and we stayed at an apartment of a fellow Peace Corps Volunteer. I was not very impressed with what I saw. The city was full of crumbling buildings, and poorly maintained parks. Many of the streets had garbage or street dogs in them. Overhead was tangled with many power lines. The Internet was very slow and only available in a few places. Most people were still cooking on gas balloons, and power outages while becoming rarer, were still quite common. Of course the location and the nature were wonderful, but I wondered how so many Georgians could see the potential for tourism in a city that didn't have 24 hours of electricity every day.

On the streets people were still recovering from the chaos of the Shevardnadze period. They had tired expressions on their faces and rarely smiled. Newly hired police officers were learning how to do their jobs, but it was obvious people still didn't trust them to not be corrupt like their predecessors. In cafés waitresses still had the unpleasant habit of not smiling at customers. In the streets and parks young men birjaed and wasted time eating sunflower seeds. People weren't thinking about the future, most people were simply worried about how they would get through the winter if Russia cut off the natural gas.

This was the Batumi I saw when I first came 3 years ago. At the time I had only been in Georgia 4 months. I didn't know much about the country outside of Gori's region where I was trained and taught Georgian. I knew very little about the people and the traditions of this country I would be living in for the next two years

of my life. I remember that I wasn't very optimistic about Batumi's chances of competing as an international tourism destination.

Well it is no longer 2006, it is 2010, and in that time the unpleasant events of the 7th of November, a war and an economic crisis have happened. I left Georgia in the spring of 2008 and went to work in the Central Asian republic of Kyrgyzstan. I came back to Georgia this summer expecting things to be the same as when I left. I was pleasantly surprised with the changes I have seen across Georgia, but most of all with what I have seen in Batumi.

I remember when we came over the hill by Makhinjauri and I saw Batumi's new skyline for the first time. My jaw dropped. I saw tall modern hotels and many cranes building new ones. The square uniform lines of soviet architecture had disappeared from the city center and had been replaced with interesting and modern new buildings. The boulevard was planted with palm trees and the parks were all full of grass and attractive plants. Overhead the power lines had become orderly and straight with none of the signs of people stealing electricity. I could see street signs, working traffic lights and garbage cans all of the signs of a modern European city. I could see new natural gas lines had been installed and everywhere were new shops restaurants and cafés.

The changes in the people of Batumi were subtler and took me longer to notice. The first thing I noticed was waitresses in cafés and restaurants were actually friendly to their customers. It was something we Americans could never understand that Georgians treat guests in there homes as kings and queens, but guests in there business so badly. I was happy to see the Georgian sense of hospitality move into businesses. I began to see a new sense of cautious optimism in the attitudes of the people of Batumi. While I still see a lot of nostalgia for the days of the Soviet Union, for the first time I get the impression that Georgian people think the future could be good too.

The impact of development on the future of Batumi

It's really no surprise Batumi is leading Georgia's development. First of all it is a port. Batumi has traditionally benefitted from its frequent contact with the outside world. This has given Batumi an international atmosphere. Walking the streets of Batumi it is common to hear Russian Turkish and Georgian and more and more commonly English. This close connection to the outside world means that the people of Batumi are the first to learn of new ideas and therefore the first to benefit from them.

Batumi has also benefitted from a great deal of support from the Georgian national government and foreign investment. International corporations like Sheraton and Marriott are famous for being stingy with their money, they never invest in a location unless they believe they can make a profit from that investment. So the fact that all of this money is being spent in Batumi by foreign businesses means that they believe Batumi has a good future. The directors of these companies make billions of dollars every year so if they think Batumi is a good investment I think it probably is.

All of this money and development in Batumi is a good thing. It means opportunities for people to work locally, and more money in the local economy that has the potential to improve local peoples quality of life.

However people in the international development field have a saying that goes, the road to development is like a mountain road, its neither easy not straight. I would like to add to this saying that, as all Georgians know, driving on mountain roads is difficult and if you are going to fast it can be dangerous.

First of all development needs to benefit the people of the community evenly. I have seen resort towns in Latin America where American tourists come and live like kings and queens, spending thousands of dollars at time while the local people live in slums out of site of the massive hotels. In this situation the only people that benefitted from the boom in development were a few businessmen. It would break my heart to see vibrant and active Batumi become such a resort town.

So long as local people realize that passively waiting for money from tourism to appear will not help their situation, Batumi will not become like other resort towns around the world. Local people need to work hard to insure that they are the ones that benefit from tourist money. They can be active by starting their own small business or becoming educated so that they can work as skilled employees of a business hierarchy and not exploited menial laborers.

Another cautionary example for Batumi's development is Bangkok in Thailand. There is an entire network of people in Thailand who make it their job to try and get as much money from tourists any way they can. In Thailand the ugly side of tourism has taken root, such as drug trafficking and prostitution. The local people don't like that this kind of business has become part of their local economy, but now it is to late to change it. Early on in Thailand's tourism development they saw such business as easy money and never thought about the consequences. This is another scenario that would be disastrous for Batumi.

Now is the time to see that such kind of businesses don't take root in Batumi, even though there may be money to be made from them. Such things as narcotics and prostitution have no place in what I have seen of the system of Georgian values, and that is a good thing. However we all know human nature and realize that there are always such people that want to profit by any means. I hope that the local people of Batumi will consider carefully the future impacts of any kind of tourism business that begins here; a gram of prevention is worth a pound of cure.

One area that many people in Batumi have expressed anxiety about to me is the future of Georgian values and traditions throughout this process of development. In regards to this I see many positive signs. First of all one of the corner stones of Georgian traditional society, the church, appears to be more vital than ever. Georgia has always been a nation of believers, and since I have returned I have seen more people than ever praying in Georgian churches and keeping the orthodox fast days. What is interesting to me is that many of these churchgoers are young people, with children. Another thing I have noticed is the large number of young priests in Batumi. Many priests I have seen underneath their beards have faces as young as mine. That so many young men in Georgia are answering the call

to serve the church is a good sign that this aspect of Georgian traditional culture is here to stay. I hope this newfound strength of belief in Georgia will not undermine Georgia's long and proud history of religious tolerance

Another cornerstone of Georgian traditional culture, the family is as strong as ever. Everywhere I go in Batumi, I see grandmothers looking after grandchildren. I see extended families living together sharing resources. Sometimes children working abroad send money home to families, or villagers send produce to relatives living in town who don't have gardens. To a Georgian this might seem usual and trivial but to someone who comes from a society where it is shameful to live in a parent's house after one turns 18 it is a very interesting thing indeed.

The country of Georgia has undergone a tremendous cultural and political change in the past ten years, and Batumi has often been right in the center of these changes. Additionally, with the exception of Tbilisi, more students, young people and businessmen have traveled abroad from Batumi than anywhere else in Georgia both of these things have had a tremendous impact on the mentality of the younger generation of Batumi. Together with the entire post soviet generation of Georgia these young people are beginning to redefine what Georgian culture means. Many of these young people have traveled to the developed countries of the west. There they saw many things they liked and many things they didn't like. This led them to think about their home country about all the things, they don't like about their home country and all the things they do like. This young generation is passionate about change and improvement in their own country, but I also see they have a pride in being Georgian that all Georgians share. Such an energetic, global younger generation will change Georgian culture, but because two strong aspects of Georgian culture are as lively as ever they won't destroy it. Georgian culture of the future will be a different thing than the Georgian culture of the past, there may be aspects of it that are strange or different from the Georgian culture of a decade ago, but at its heart it will still be Georgian. Georgian identity is a very strong thing; throughout the history of the Georgian nation many different outside factors have influenced the Georgian people. The culture of Georgia has changed many times but always has remained Georgian at its core. Modern globalised culture is but the latest in the long string of influences on Georgian culture. I often joke with a Georgian friend, compared to the khans of Turkey, the shahs of Persia and the czars of Russia, Facebook, Youtube and McDonalds are nothing.

Points to consider based on the experiences of my hometown.

I come from a town of 700,000 people, situated 2500 kilometers from the Pacific or Atlantic Ocean. The climate is as cold and dry as Siberia and resembles the steppe of Central Asia. Palms grapes and mandarins don't grow there at all. We have to begin school in August, because there will be at least one week each winter when we don't study because it is dangerously cold outside. In short it is almost the exact opposite of Batumi. Despite the differences between our two towns I think that my town can be a useful example for Batumi's future development for one reason. My town was one of the few places in that the economic crisis didn't touch.

There are two reasons for this; sound financial management by the city government and good economic sense on the part of the local people.

Up until recent time Sioux falls had been a town with only one business, agriculture. While there is nothing wrong with farming, it doesn't create a lot of money or offer jobs for highly educated people. Additionally relying solely on one kind of business to support a town is not a very good policy. The Sioux Falls mayor's office pursued a policy of attracting businesses to come to Sioux Falls, but was very careful which kinds of business they attracted. The mayor focused on banking, medical and technological firms, because these are the kinds of firms that have job openings for educated people, and bring highly educated people to a town. Additionally these kinds of companies generate a great deal of money. It was the mayor's vision that the town ought to have a strong base of educated citizens that could find jobs in many different sectors. It worked, today Sioux Falls has less than 3% unemployment, the city has an operating budget of 80 million dollars, and Forbes magazine has declared it one of the best places in America to live.

Second the people of my town come from a culture of farmers, and are very economical with their money. While many people in America were taking out thousands of dollars in loans, people in Sioux Falls were living within their means, taking only as many loans as necessary. This protected the local people from the worst part of the economic crisis, losing a job with hundreds of thousands of dollars of credit that needs to be paid back.

In short I think 2 things that will help Batumi thrive in the future, is to encourage the development of a variety of business, not only tourism, and for individual people to live economically, and be careful with credit and loans.

Conclusion:

One of the things you may have noticed about this essay is its generally positive outlook on Batumi's current situation and its future. This is not because I believe Batumi's problems are all solved, or that all of Batumi's dark days are over. It's obvious that the people of Batumi have a lot of work to do in the development of their town, and a lot can still go wrong. However I am an American and two of the things that separates Americans' outlook from the outlook of other countries that Georgia has had contact with over the years are optimism and a belief in the positive value of change. So I thought it best to focus on the positive changes I have seen take place and the reasons to be optimistic for Batumi's future. Since I have returned to Georgia it has become much easier for me to believe the words of the poet Ilia Chavchavadze when he said "sakartvelo, momavali shenia (Georgia, a better future awaits you)". I hope this essay has provided you with some interesting food for thought about Batumi as I have seen it.

ჩემი თვალთ დანახული ბათუმი

შესავალი

ყირგიზ ხალხს ერთი ანდაზა აქვს – სტუმარი თუმცა ცოტა ხნით რჩება, მაგრამ ის ბევრს ამჩნევს, მასპინძელს კი არ უნდა ბევრის ჩვენება. ამ ანდაზის ჩემეული ინტერპრეტაციით, უცხოელი, მიუხედავად იმისა, რომ ცოტა ხნით იმყოფება ქვეყანაში, ბევრს ხედავს დადებითსაც და უარყოფითსაც. მე ორი წელი ვიმყოფებოდი საქართველოში, ბევრი ვნახე კარგიც და ცუდიც. ერთ-ერთი ყველაზე პოზიტიური რამ, რაც აქ ვნახე, ბოლო სამი წლის განმავლობაში ბათუმში მომხდარი განვითარების ბუმი. მსურს გაგიზიაროთ ჩემი, როგორც უცხოელის, ხედვა ბათუმზე. ასევე, შევეცდები, მოკლედ ვისაუბრო ბათუმის თანამედროვე განვითარების თანამდევ რისკებსა და პოტენციურ უპირატესობებზე. ბოლოს მოგახსენებთ ჩემი ქალაქის შესახებ, რომელიც კარგი მაგალითი იქნება ბათუმის მომავალი განვითარების გეგმისათვის. ჩემს მოხსენებას არა აქვს სრულყოფილი ან ორიგინალური კვლევის პრეტენზია, უბრალოდ, მინდა მოგაწოდოთ განსხვავებული თვალსაზრისი და ახალი იდეები მომავალი აკადემიური კვლევებისათვის.

სამი წლის წინ და დღეს

მე პირველად ვინახულე ბათუმი 2006 წლის ზაფხულის მიწურულს. არ ვიყავი საქართველოში ნამყოფი და მინდოდა მენახა შავი ზღვის სანაპირო. სამ მეგობართან ერთად ჩამოვედი. გაგჩერდით ბინაში, მშვიდობის კორპუსის მოხალისესთან. ძალიან არ მოეხიბლულვარ იმით, რაც მაშინ ვიხილე. ქალაქი სავსე იყო დანგრეული შენობებით, მოუვლელი პარკებით, ნაგვით, მაწანწალა ძაღლებით, ერთმანეთში გადახლართული ელექტროსადენებით. ინტერნეტი იყო ძალიან ნელი და მხოლოდ რამდენიმე ადგილას ხელმისაწვდომი. მოსახლეობის უმეტესობა, შუქის პრობლემების გამო, საჭმელს ამზადებდა გაზის ბალონებზე, შუქის გათიშვა უფრო ნაკლებად ხდებოდა, თუმცა კვლავ ჩვეულებრივი ამბავი იყო. მდებარეობა და ბუნება, რა თქმა უნდა, შესანიშნავი იყო, მაგრამ მაკვირვებდა ის ფაქტი, თუ როგორ ხედავდნენ ქართველები ტურისტულ პოტენციალს ქალაქში, სადაც არ იყო ოცდაოთხსაათიანი ელექტროენერგია.

ხალხი ჯერ კიდევ გამოდიოდა შევარდნაძის ქაოსური პერიოდის დან. ადამიანებს დადებითი გამომეტყველება ჰქონდათ სახეებზე და იშვიათად იღიმებოდნენ. ახალდანიშნული პოლიციელები ჯერ კიდევ სწავლობდნენ თავიანთ პროფესიას, მაგრამ აშკარა იყო, რომ ხალხს ჯერ კიდევ არ სჯეროდა, რომ ისინი არ იქნებოდნენ კორუმპირებუ-

ლები თავიანთი წინამორბედების მსგავსად. კაფეებში მომსახურე პერსონალი, ჩვეულებისამებრ, კლიენტებს არასასიამოვნო, გაუდიმარი სახეებით ემსახურებოდა. ქუჩებში და პარკებში ახალგაზრდობა „აბირჟავებდა“, უაზროდ კარგავდა დროს მზესუმზირის კნატუნში. ხალხი მომავალზე კი არ ფიქრობდა, არამედ იმაზე, თუ როგორ გადაეტანა ზამთარი, თუკი რუსები ბუნებრივ გაზს გადაკეტავდნენ.

ასეთი იყო ბათუმი 4 წლის წინ, როცა მე ის პირველად ვიხილე. მაშინ მხოლოდ ოთხი თვე დაეყავი საქართველოში, არაფერი ვიცოდი გორის მიღმა საქართველოს შესახებ, ვინაიდან ქართული ენა გორში ვისწავლე და ტრენინგიც იქ გავიარე. ძალიან ცოტა რამ ვიცოდი იმ ქვეყნის ხალხსა და ტრადიციებზე, სადაც კიდევ ორ წელს მომიხდებოდა ყოფნა. მე მახსოვს, რომ მაშინ ვერც კი ვიფიქრებდი ასე ოპტიმისტურად ბათუმის შანსებზე, როგორც საერთაშორისო ტურისტულ ადგილზე.

მაგრამ ახლა უკვე აღარაა 2006 წელი. ახლა 2010 წელია. განვლილ ოთხ წელიწადში საქართველოში უსიამოვნო ამბები მოხდა: ნოემბრის მიტინგი, ომი და ეკონომიკური კრიზისი. საქართველოდან 2008 წელს გაზაფხულზე წავედი, სამუშაოდ გავემგზავრე ცენტრალურ აზიაში, ყირგიზეთის რესპუბლიკაში. საქართველოში ამ ზაფხულს დაებრუნდი. ველოდი, რომ ყველაფერი ისევე დამხვდებოდა, როგორც ჩემი პირველი ვიზიტის დროს. სასიამოვნოდ გამაკვირვა აქ მომხდარმა ცვლილებებმა, ყველაზე მეტად კი – ბათუმმა.

მახსოვს, როცა მივუახლოვდი მახინჯაურის გორაკს, პირველად დავინახე ცის ფონზე ბათუმის ახალი სილუეტი. ყბა ჩამომივარდა, დავინახე მაღალი თანამედროვე სასტუმროები, უამრავი ამწე, რომელიც აშენებდა ახალ შენობებს. საბჭოთა კავშირის დროინდელი სტანდარტული ოთხკუთხა ფორმები გამქრალიყო, ისინი საინტერესო, თანამედროვე, ახალმა შენობებმა ჩაანაცვლა. ბუღვარში დაურგავთ პალმები, პარკები საესე იყო ბალახით და მშვენიერი მცენარეებით. ხალხი აღარ იპარავდა შუქს, აღარსად ჩანდა გადაბმული მავთულები. გავოცდი, როცა დავინახე საგზაო ნიშნები, ნაგვის ურნები, შუქნიშნები, ბუნებრივი გაზის გაყვანილობა, ყველგან ახალი რესტორნები და მაღაზიები მხვდებოდა. ყველაფერი ეს თანამედროვე ევროპული ქალაქის შთაბეჭდილებას ტოვებდა.

ცვლილებები შესამჩნევი იყო. პირველი, რაც ყურადღებას იქცევდა, იყო კაფეებში მომსახურე პერსონალი – ისინი გაცილებით მეგობრულები იყვნენ კლიენტების მიმართ. ჩვენთვის, ამერიკელებისათვის, გასაკვირი იყო, რომ ქართველები სტუმრებს თავიანთ სახლებში როგორც მეფეებსა და დედოფლებს, ისე ექცევიან, მაგრამ კაფესა და რესტორანში შესულ უცხოელს ცუდად ღებულობდნენ. გამიხარდა, რომ ქართულმა სტუმართმოყვარეობამ ბიზნესის სფეროშიც გადმოინაცვლა. ბათუმელებსაც გაუჩნდათ ფრთხილი ოპტიმიზმის განცდა. მე ჯერ კიდევ ვხედავ ხალხის ნოსტალგიას საბჭოთა კავშირის მიმართ,

მაგრამ საქართველოს მოსახლეობაში ასევე იგრძნობა უკეთესი მომავლის იმედი.

განვითარების გავლენა ბათუმის მომავალზე

გასაკვირი არაა, რომ ბათუმს მთავარი ადგილი უჭირავს საქართველოს განვითარებაში. უპირველეს ყოვლისა, იგი საზღვაო პორტია. აქედან გამომდინარე, ბათუმი ტრადიციულად სარგებლობდა ხშირი კონტაქტებით გარე სამყაროსთან. ეს ანიჭებს ბათუმს საერთაშორისო მნიშვნელობას. ქალაქის ქუჩებში გაიგონებთ რუსულ, თურქულ და, სულ უფრო და უფრო ხშირად, ინგლისურ საუბარს. კონტაქტებს გარესამყაროსთან ახალი იდეები მოაქვს. ეს კი ნიშნავს, რომ ბათუმის მოსახლეობა პირველი ეცნობა ახალ იდეებს და შესაბამისად, ყველაზე ადრე შეუძლია აქედან სარგებელის ნახვა.

ბათუმს დიდ ყურადღებას აქცევს ცენტრალური მთავრობა, ბევრი უცხოური ინვესტიციაც შემოდის აქ. ცნობილია, რომ ისეთი საერთაშორისო კორპორაციები, როგორიცაა „შერატონი“ და „მარიოტი“, ინვესტიციებს დებენ მხოლოდ იმ საქმეში, რომელიც კარგად აქვთ შესწავლილი და რომლის წარმატებაშიც დარწმუნებულები არიან. ეს კომპანიები მილიარდობით დოლარს გამოიმუშავენ. ჩემი აზრით, თუ მათი ხელმძღვანელები აბანდებენ კაპიტალს, ეს ნიშნავს იმას, რომ წამოწყებები ნამდვილად ღირს ამად.

ინვესტიციები და ქალაქის განვითარებაში ჩადებული ფული სიკეთის მომტანია. ეს ნიშნავს ხალხის ადგილზე დასაქმების შესაძლებლობებს და მეტ ფულს ადგილობრივ ეკონომიკაში, რაც ხალხის ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას გამოიწვევს.

საერთაშორისო განვითარების სფეროს სპეციალისტებში არსებობს გამოთქმა : განვითარება აღმართზე მიმავალ გზას წააგავს, ის არც ადგილია და არც სწორი. ამ გამოთქმას დაემატებოდა, რომ ქართველებმა იციან, რომ მთაზე ასასვლელი გზა რთულია და თუ ძალიან სწრაფად მიდიხარ, ეს შეიძლება სახიფათოც აღმოჩნდეს.

განვითარება, უპირველესად, ადგილობრივ მოსახლეობაზე უნდა აისახოს. მე მინახავს საკურორტო ქალაქები ლათინურ ამერიკაში, სადაც ამერიკელი ტურისტები მიდიან და ცხოვრობენ, როგორც მეფეები და დედოფლები, ხარჯავენ ათასობით დოლარს იმ დროს, როცა ადგილობრივი მოსახლეობა ცხოვრობს ჯურღმულებში, დიდი სასტუმროებისაგან მოშორებით. ამ შემთხვევაში განვითარების ბუმისაგან ხიერი მხოლოდ რამდენიმე კონკრეტულმა ბიზნესმენმა ნახა და არა მოსახლეობამ. ძალიან დამწყდება გული, ბათუმი რომ მსგავს საკურორტო ქალაქად იქცეს.

თუ ადგილობრივი მოსახლეობა პასიურად დაელოდება იმას, რომ ტურიზმი ფულს მოიტანს და ბათუმი მსოფლიოს სხვა საკურორტო ქალაქების მსგავსი გახდება, მათი მდგომარეობა ვერ გაუმჯობესდება. ადგილობრივმა მოსახლეობამ ბეჯითად უნდა იმუშაოს და მიიღოს

შემოსავალი ტურიზმისაგან. მათ შეუძლიათ უფრო გააქტიურდნენ საკუთარი პატარა ბიზნესის დაწყებით, ან ისეთი განათლება მიიღონ, რომ გახდნენ კვალიფიციური დამკირავებლები ბიზნესის იერარქიაში და არ დარჩნენ მხოლოდ დაქირავებული იაფი მუშახელის მდგომარეობაში.

მეორე გამაფრთხილებელი მაგალითი ბათუმის განვითარებისათვის არის ბანგოკი ტაილანდში. ტაილანდში არსებობს ადამიანთა მთელი ქსელი, რომელთა საქმიანობაც ტურიზმიდან ყველანაირი ხერხით რაც შეიძლება მეტი ფულის მოგებაა. ამ ქვეყანაში ფესვები გაიდგა ტურიზმის მახინჯმა ფორმებმა – ნარკოტიკების ტრეფიკინგმა და პროსტიტუციამ. ადგილობრივ მოსახლეობას არ მოსწონს ამ ტიპის ბიზნესი, მაგრამ უკვე გვიანია, რადგან იგი უკვე ლოკალური ეკონომიკის ნაწილია. ტაილანდში ტურიზმის განვითარების საწყის ეტაპზე გადაწყვიტეს, რომ ეს იყო ფულის შოვნის იოლი გზა და არასოდეს უფიქრიათ შედეგებზე. ეს კიდევ ერთი დამღუპველი სცენარია ბათუმისათვის.

დღესდღეობით, მსგავს ბიზნესს არ გაუდგამს ფესვები ბათუმში, თუმცა შესაძლებელია არსებობს ამგვარ რამეებზე ფულის კეთების შემთხვევები. ნარკოტიკსა და პროსტიტუციას არ აქვს ადგილი ქართული ღირებულებების სისტემაში, რაც კარგია. თუმცაღა ჩვენ ყველამ ვიცით ადამიანების ბუნება და ვაცნობიერებთ, რომ ყოველთვის არსებობენ ადამიანები, რომლებიც ცდილობენ სარგებლის მიღებას ყველანაირი საშუალებით. ვიმედოვნებ, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ნებისმიერი სახის ტურიზმის განვითარების მოსალოდნელ შედეგებს სიფრთხილით მოეკიდება. პრევენციის გროში მკურნალობის ფუნქტზე უფრო ძვირია.

ერთ-ერთი სფერო, რომელიც ბათუმის მოსახლეობას ადევნებს და ჩემთვისაც გაუზიარებია, ეს არის განვითარების პროცესში ქართული ღირებულებების და ტრადიციების ბედი. ამ მხრივ ბევრი პოზიტიური ნიშანია – უპირველეს ყოვლისა, ქართული ტრადიციული საზოგადოების ერთ-ერთი ქვაკუთხედი – ეკლესია, ჩანს, დღეს უფრო სიცოცხლისუნარიანია, ვიდრე ოდესმე. საქართველო ყოველთვის მორწმუნე ხალხის ქვეყანა იყო, და მას შემდეგ, რაც მე ჩამოვედი, მე ვხედავ უფრო მეტ ადამიანს, რომლებიც ღოცულობენ ეკლესიებში და იცავენ მართლმადიდებლურ მარხვებს. რაც ყველაზე საინტერესოა, ტაძრებში ბევრი ახალგაზრდა დადის თავიანთი შვილებით. მეორე, რაც მე შევნიშნე, ახალგაზრდა მღვდლების სიმრავლეა ბათუმში. მათი წვერით დაფარული სახის ქვეშ ვხედავ ჩემს მსგავს ახალგაზრდას. თუ ამდენ ახალგაზრდა მამაკაცს საქართველოში აქვს მოწოდება ემსახუროს ეკლესიას, ეს კარგი ნიშანია იმისა, რომ ქართული ტრადიციული კულტურის ეს ასპექტი შენარჩუნდება. იმედი მაქვს, რომ რწმენის ახალი აღმავლობა ძირს არ გამოუთხრის საქართველოში რელიგიური ტოლერანტობის ხანგრძლივ და საამაყო ისტორიას.

ქართული ტრადიციული კულტურის მეორე ქვაკუთხედი – ოჯახი, ისევე ძლიერია, როგორც ყოველთვის. ყველგან, სადაც კი ვიყავი ბათუმში, მე ვნახე ბებიები, რომლებიც უვლიდნენ შვილიშვილებს. მე ვნახე გაზრდილი ოჯახები, რომლებიც ერთად ცხოვრობენ და ინაწილებენ რესურსებს. ზოგჯერ შვილები მუშაობენ საზღვარგარეთ და უგზავნიან ფულს ოჯახებს, ან სოფლელი ნათესავები უგზავნიან მათ მიერ მოწეულ მოსავალს ქალაქელ ნათესავებს, რომელთაც ბაღები არ გააჩნიათ. შესაძლოა, ქართველებისათვის ეს ჩვეულებრივი ამბავია, მაგრამ უცხოისათვის, რომელიც იმ საზოგადოებიდანაა, სადაც 18 წლის ზემოთ, მშობლების ოჯახში ცხოვრება სირცხვილია, რა თქმა უნდა, საინტერესო რამეა.

საქართველოს სახელმწიფო განიცდის უზარმაზარ კულტურულ და პოლიტიკურ ცვლილებებს უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში, და ბათუმი ამ ცვლილებების ცენტრშია. დამატებით, საქართველოს სხვა კუთხეებთან შედარებით, გარდა თბილისისა, ბათუმიდან ყველაზე მეტი სტუდენტი, ახალგაზრდა და ბიზნესმენი მოგზაურობს საზღვარგარეთ, რაც ბათუმის ახალგაზრდობის მენტალიტეტზე დიდ გავლენას ახდენს. ბევრმა ახალგაზრდამ იმოგზაურა დასავლეთის განვითარებულ ქვეყნებში. მათ ბევრი რამ მოეწონათ და ბევრი რამ არ მოეწონათ. ეს მათ განაწყობს იფიქრონ საკუთარ ქვეყანაზე, იმაზე, რა არ მოსწონთ თავიანთ ქვეყანაში და რა მოსწონთ. ახალგაზრდა თაობას აქვს ცვლილებებისაკენ ღტოლვა, მაგრამ ისინი, ამავდროულად, ამაყობენ ქართველობით, რასაც ბევრი ქართველი იზიარებს. ასეთი ენერგიული, გლობალური ახალგაზრდა თაობა შეცვლის ქართულ კულტურას, მაგრამ ვინაიდან ქართული კულტურის ორი ძლიერი ასპექტი სიცოცხლისუნარიანია, ისინი არ დაანგრევენ მას. მომავალში ქართული კულტურა, რა თქმა უნდა, წარსულისაგან განსხვავებული იქნება. ქართული იდენტობა ძლიერი მოვლენაა. ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე ბევრმა გარე ფაქტორმა იქონია გავლენა ქართველ ხალხზე. მისი კულტურა ბევრჯერ შეიცვალა, მაგრამ სული იგივე დარჩა. თუმცა მე ვთვლი, რომ თანამედროვე გლობალიზებული კულტურა მაინც იქონიებს ზეგავლენას საქართველოზე. მე ხშირად ვეხუმრები ჩემს ქართველ მეგობარს, რომ ფეისბუქი, იუთუბი და მაკდონალდსი არაფერია თურქეთის ხანთან, სპარსეთის შაჰთან და რუსეთის მეფესთან შედარებით.

გასათვალისწინებელი ფაქტორები, ჩემი ქალაქის მაგალითიდან გამომდინარე

ჩემს ქალაქში 200,000 ადამიანი ცხოვრობს, ის 2500 კილომეტრითაა დაშორებული წყნარი და ატლანტიკის ოკეანეებიდან. კლიმატი ძალზე ცივია, ისეთი, როგორც ციმბირში. სტეპი ცენტრალური აზიისას წააგავს. ჩვენთან არც პალმა, არც ყურძენი და არც მანდარინი არ იზრდება. სკოლას აგვისტოში ვიწყებთ, ვინაიდან ზამთარში ერთ

კვირას ყოველთვის ვისვენებთ აუტანელი სიცივის გამო. მოკლედ რომ ვთქვა, ბათუმი საპირისპირო მოვლენაა. მიუხედავად კლიმატური განსხვავებისა, ვფიქრობ, რომ ჩემი ქალაქი კარგი მაგალითი იქნება ბათუმის მომავალი განვითარებისათვის. სუ ფოლსი ერთ-ერთი იმ ქალაქთაგანი იყო, რომელსაც ეკონომიური კრიზისი არ შეხებია ორი მიზეზის გამო – ქალაქის მერიის ნიჭიერი ფინანსური მენეჯმენტისა და მოსახლეობის საოცარი ეკონომიკური აღდგომა.

უკანასკნელ დრომდე, ქალაქ სუ ფოლსის ერთადერთი ბიზნესსაქმიანობა სოფლის მეურნეობა გახლდათ. ფერმერობაში ცუდი არაფერია, მაგრამ ბევრი ფული არ შემოაქვს და არც სამუშაო ადგილებს სთავაზობს უმაღლესი განათლების მქონე პირებს. უფრო მეტი, მხოლოდ ერთ ბიზნესზე დაყრდნობა ქალაქისათვის არ არის კარგი პოლიტიკა. სუ ფოლსის მერიამ მოიზიდა ბიზნესმენები, მაგრამ ისინი ფრთხილად მოეკიდნენ ბიზნესის დარგის შერჩევას. მერმა ფოკუსირება მოახდინა ბანკებზე, სამედიცინო და ტექნოლოგიურ ფირმებზე, რადგან ეს ის ფირმებია, რომელთაც სამსახურის შეთავაზება შეუძლოთ უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანებისათვის. ამით ქალაქში მოიზიდეს განათლებული ხალხი. ასეთი ტიპის კომპანიებს კი დიდი ფული მოაქვს ქალაქისათვის. ეს იყო მერის ხედვა, რომ ქალაქში განათლებული მოსახლეობის ძლიერი ბაზა შეექმნა, რომელთაც შეუძლოთ სამუშაო ადგილების შექმნა სხვადასხვა სექტორში. ამ მიდგომამ გაამართლა და დღეს სუ ფოლსის მოქალაქეების მხოლოდ 3% უმუშევარი, ქალაქს აქვს 80 მილიონი დოლარის მიმდინარე ბიუჯეტი და ჟურნალმა “ფორბსმა” ის აღიარა, როგორც ერთ-ერთი საუკეთესო საცხოვრებელი ადგილი ამერიკაში.

ჩემი ქალაქის მოსახლეობა ფერმერული კულტურიდან მოვიდა და ისინი ძალზე ეკონომიურები არიან. მაშინ, როცა ბევრ ამერიკელს ბანკებიდან ათასობით დოლარის სესხი გამოჰქონდა, ხალხი სუ ფოლსში საკუთარი შემოსავლებით ცხოვრობდა და სესხს მხოლოდ აუცილებლობის შემთხვევაში იღებდნენ. ამან დაიცვა ადგილობრივი მოსახლეობა ეკონომიკური კრიზისისაგან, სამუშაოს დაკარგვის საშიშროებისაგან, ათი ათასობით დოლარის ხარჯისაგან, რომელთა გადახდა მათ სესხის აღების შემთხვევაში მოუხდებოდათ.

მოკლედ, მე ვფიქრობ, რომ ბათუმს მომავალი განვითარებისათვის ორი რამ სჭირდება: 1. მრავალფეროვანი ბიზნესის და არა მხოლოდ ტურიზმის განვითარება. 2. ხალხს ვურჩევ უფრო ეკონომიურ ცხოვრებას და ფრთხილ დამოკიდებულებას კრედიტებთან და სესხებთან.

დასკვნა

ერთ-ერთი რამ, რასაც თქვენ შენიშნავდით ჩემს ესეიში, არის პოზიტიური განწყობა ბათუმისა და მისი მომავლის მიმართ. იმიტომ კი არა, რომ მე მჯერა, რომ ბათუმის პრობლემები გადაჭრილია, ან ის, რომ ქალაქის პრობლემური დღეები დასრულდა. ბათუმის მოსახლეო-

ბამ ბევრი უნდა გააკეთოს მისი განვითარებისათვის. გასაკეთებელი ჯერ კიდევ ბევრია და ბევრი რამ, შესაძლებელია, ცუდად კეთდება. თუმცაღა მე ამერიკელი ვარ და რაც განასხვავებს ამერიკელების თვალსაზრისს სხვა ქვეყნების მოქალაქეების თვალსაზრისისაგან, რომელთაც საქართველოს ჰქონდა კავშირი, არის ოპტიმიზმი და რწმენა, რომ ცვლილებები პოზიტიური ღირებულების მქონეა. ასე რომ, ჩემი აზრით, უმჯობესია ფოკუსირება იმ პოზიტიურ ცვლილებებზე, რომელთაც მე ვხედავ და რომელიც ქმნის საფუძველს ბათუმის მომავლისადმი რწმენით ვიყოთ განწყობილი. მას შემდეგ, რაც მე დავბრუნდი საქართველოში, იოლად დავრწმუნდი ილია ჭავჭავაძის სიტყვების სიმართლეში: “საქართველო, მომავალი შენია!” ვფიქრობ, ეს ესეი საინტერესო საზრდოს მოგაწვდით ბათუმის შესახებ ჩემი გადმოსახედიდან წარმოდგენილი.

ინვესტიციების როლი ბათუმის საურობო-ბურჟუაზიული მუდრეობის განვითარებაში

ეკონომიკის საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლამ და რადიკალურმა ეკონომიკურმა რეფორმებმა, დღის წესრიგში დააყენა ქვეყანაში საინვესტიციო პოლიტიკის ტრანსფორმაციისა და შესაბამისი გრძელვადიანი სახელმწიფო პროგრამის ფორმირების საკითხი. ამ რთულ და მრავალწახნაგოვანი პრობლემის გადაწყვეტაში ერთ-ერთი საკვანძო ადგილი განეკუთვნება მთლიანად ეროვნული მეურნეობის, მისი ცალკეული რეგიონების, ქალაქებისა და კერძოდ, ბათუმის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის დაჩქარებული აღდგენა-განვითარებისათვის დიდი მოცულობის ფინანსური რესურსების მოზიდვასა და გამოყენებას. ამ საქმიანობისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სახელმწიფოს ცენტრალიზებულ ინვესტიციებს, ადგილობრივი კერძო მეწარმეებისა და მოსახლეობის ფინანსურ კაპიტალს, მაგრამ ეს შესაძლებლობანი შეზღუდულია მათი უკმარისობის გამო. ასეთ პირობებში, ტურისტული სექტორის კრიზისიდან გამოყვანისა და განვითარების აუცილებელი პირობაა უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა და მისი მიზანმიმართული და ეფექტიანი გამოყენება [მიქაშავიძე, 1999: 185].

აღსანიშნავია, რომ ეკონომიკის ყველა სფეროს, მათ შორის, ტურიზმის ბიზნესის მესვეურებმა უნდა უზრუნველყონ საკუთარ საწარმოთა რეაბილიტაცია, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის სისტემური გაუმჯობესება, შექმნან საჭირო კეთილსასურველი პირობები ტექნოლოგიური, მმართველობითი და სხვა ინოვაციებისათვის, რადგან თანამედროვე ეტაპზე ეკონომიკის მდგრადი განვითარებისათვის აუცილებელია სწორედ ის ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც ხელს უწყობს ინოვაციებში ინვესტიციების წახალისებას, უზრუნველყოფს მის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებას, ეკონომიკის მოდერნიზაციას და ზრდის მაღალ ტემპებს. ამასთან, ინოვაციური საინვესტიციო პოლიტიკის გატარებაში სახელმწიფომ “მხარი უნდა დაუჭიროს ინვესტიციების აქტიურობის ახალ მაღალ რისკიან მიმართულებას, რომლებიც გზას უხსნის პერსპექტიული წარმოების შექმნას მეცნიერულ-ტექნიკურ მიღწევათა დანერგვის საფუძველზე“ [ქოქიაური, 2009: 51].

უცხოური ინვესტიციების შემოდინებას ჩვენს ქვეყანაში სასიცოცხლო მნიშვნელობა თუნიდაც იმიტომ აქვს, რომ 1990-იანი წლიდან, როდესაც განხორციელდა საქართველოში ეკონომიკური და პოლიტიკური სისტემის ტრანსფორმაცია და აქედან გამომდინარე, დაიწყო

ეკონომიკური და სოციალური კრიზისი, რომლის გამომწვევ სხვა უამრავ მიზეზთა შორის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ინვესტიციების ქრონიკული უკმარისობა იყო, და ეს კრიზისი ამა თუ იმ ფორმით უკვე 20 წელია გრძელდება. ასე მაგალითად, 2009 წლის ბიუჯეტით გათვალისწინებული მშპ-ის მოცულობა 1990 წელთან შედარებით შეადგენს მხოლოდ 65%, ერთ მაცხოვრებელზე 82%, დასაქმება 55%-მდე. კიდევ უფრო დაბალია დასაქმებულთა ხელფასები, მოსახლეობის შემოსავლები და ცხოვრების დონის სხვა სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები [პავლიაშვილი, 2010: 27].

უკანასკნელ პერიოდში მთელს მსოფლიოში საინვესტიციო ნაკადების მკვეთრი შემცირების ფონზე, მისასალმებელია საქართველოს ხელისუფლების ნაბიჯები საინვესტიციო კლიმატის გაუმჯობესებისა და საქმიანი აქტიურობის ამადლების მიმართულებით. უკვე 2010 წელს საქართველოში ნავარაუდევია 1,2-მილიარდიანი ინვესტიციების შემოდინება, რაც ქვეყანას საშუალებას მისცემს მიაღწიოს ეკონომიკის 2%-იან ზრდას. ეს კი მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის პირობებში ქვეყნის მნიშვნელოვანი წარმატება იქნება. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ საინვესტიციო გარემოს ჩამოყალიბებაში, ინვესტიციების შემოდინებასა და გაზრდაში მნიშვნელოვანი როლი სახელმწიფოს ეკუთვნის. სწორედ სახელმწიფოს პოლიტიკური ნების საფუძველზე მოხდა გასულ წლებში ინვესტიციების მოზიდვა და ამ საკითხში ყველა საჭირო ინსტიტუტის ჩართვა, ინფლაციის პროცესების მართვა, გადასახადების შემცირება, უძრავი ქონების რეგისტრაციის გამარტივება, გაკოტრების კანონის ამოქმედება, საკუთრების უფლების დაცვის გაძლიერება, ფინანსური ბაზრის ფორმირება, შრომის ბაზრის რეგულირება, საბაზრო ინფრასტრუქტურის შექმნა და მრავალი სხვა. ამ საქმიანობის თვალსაჩინო გამოხატულებაა ის, რომ საერთაშორისო საფინანსო კორპორაციის მოხსენებაში, რომელიც მოიცავს 183 ქვეყნის მაჩვენებელს, ბიზნესის დაწყების ხელსაყრელი გარემოს თვალსაზრისით საქართველომ დაიკავა მე-11 ადგილი, სადაც ლიდერობენ ისეთი ქვეყნები, როგორიცაა: აშშ, ჰონგ-კონგი, ახალი ზელანდია და სხვა ეკონომიკურად დაწინაურებული ქვეყნები [პავლიაშვილი, 2010: 28-29].

ახლა განვიხილოთ, თუ როგორ მიმდინარეობდა ინვესტიციური პროცესები უკანასკნელი წლების მანძილზე ქ. ბათუმის ეკონომიკაში. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ 2004 წლიდან ე.წ. “ვარდების რევოლუციის” შემდეგ, მთლიანად აჭარის რეგიონის და მათ შორის, ბათუმის ეკონომიკა პერმანენტულ ზრდას განიცდიდა თუ მხედველობაში არ მივიღებთ 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს საომარი მოქმედების უარყოფით შედეგებს (იხ. ცხრილი 1).

როგორც ცხრილი 1-ის ანალიზიდან ჩანს, ბათუმში ინვესტიციების მოცულობა ყოველწლიურად სისტემატიურად იზრდებოდა, გამო-
ნაკლისს წარმოადგენდა მხოლოდ 2008 წელი, როცა ინვესტიციები

შემცირდა 3%, რაც რუსეთ-საქართველოს აგვისტოს საომარი მოქმედებებით იყო გამოწვეული. მთლიანად კი საანალიზო პერიოდში ინვესტიციების მოცულობა გაიზარდა 4,9-ჯერ და 45 მლნ ლარიდან 221,7 მლნ ლარს მიაღწია. ქალაქის მერიის საფინანსო-ეკონომიკური განყოფილების მონაცემებით ბათუმში ინფრასტრუქტურის განხორციელების მხრივ წამყვანი დარგებია ტურიზმი და მშენებლობა. საანგარიშო პერიოდში ტურიზმში ინვესტიციების საშუალო წლიურმა ზრდის ტემპმა 71,5% შეადგინა, რაც მეტად მნიშვნელოვანია. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ინვესტიციების საერთო მოცულობაში სახელმწიფო სექტორზე მოდიოდა 17,7%, ხოლო დანარჩენი – 82,3 % კერძო სექტორზე, ძირითადად უცხოურ ინვესტიციებზე.

ცხრილი 1

ქ. ბათუმში, 2005-2009 წლებში განხორციელებული ინვესტიციები (ლარი)

წელი	2005	2006	2007	2008	2009
ინვესტიციები	45 000 000	105 000 000	170 000 000	164 550 000	221 735 000
%-ობით წინა წლების მიმართ	100.0	233.0	169.0	97.0	135.0

წყარო: ქ. ბათუმის 2010-2014 წლების ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმა.

ეკონომიკური ზრდა განპირობებული იყო როგორც სახელმწიფო ბიუჯეტის ზრდის, ისე უცხოური ინვესტიციების მოზიდვისა და მისი მიზანმიმართული გამოყენების ხარჯზე. ამ საქმიანობაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საპრივატიზაციო პროცესების სწორად წარმართვამაც. მიუხედავად იმ პრობლემებისა, რომელიც ჯერ კიდევ მრავლადაა აჭარის რეგიონისა და კერძოდ, ბათუმის ტურიზმის სექტორში, არსებული ინფრასტრუქტურა სისტემატიურად უმჯობესდება. გასულ წლებში ქალაქში აშენდა ახალი თანამედროვე საერთაშორისო კლასის აეროპორტი და რამდენიმე ევროპული ტიპის სასტუმრო. 2009 წლისათვის კი ბათუმში ამოქმედდა 11 საერთაშორისო დონის ახალი სასტუმრო 620 ადგილით. ამჟამად, მშენებლობის პროცესშია რამდენიმე მაღალი კლასის სასტუმრო ბათუმის ცენტრში. ორიოდე წელიწადში დასრულდება ავტობანის მშენებლობა, რომელიც ბათუმთან დააკავშირებს დედაქალაქსა და საქართველოს სხვა უმნიშვნელოვანეს ქალაქებს, რაც მნიშვნელოვნად გაზრდის ტურისტთა რაოდენობას და ქალაქის, როგორც ტურისტული ცენტრის, მნიშვნელობას.

ბათუმის, როგორც საზღვაო კურორტის ერთ-ერთ თავისებურებას წარმოადგენს განსაკუთრებული კლიმატური პირობები, სადაც ადგილი აქვს სამთო და საზღვაო კლიმატის იშვიათ შერწყმას, რითაც იგი არსებითად განსხვავდება შავიზღვისპირეთის სხვა კურორტებისაგან

და ამ თვისებების წყალობით იგი შეუდარებელია. ქვეყნის ხელისუფლების პოლიტიკური ნებითა და უცხოური ინვესტიციების წყალობით ბათუმი შეიძლება გადაიქცეს არა მარტო ქვეყნის, არამედ მთლიანად შავი ზღვის რეგიონის ტურისტულ ცენტრად. სწორედ ამ ამოცანის შესრულების მიზნით, ამჟამად ბათუმში მობილიზებულია ასეულობით მილიონი ლარის ადგილობრივი, სახელმწიფო და, განსაკუთრებით, უცხოური ინვესტიციები. ამასთან, მიმდინარეობს დიდი სამუშაოები ქალაქის ძველი ინფრასტრუქტურის სრული რეაბილიტაციის და ახლის მშენებლობის გზით, აგრეთვე, ქალაქის ბუღვარისა და პარკის გაფართოება-განვითარების მიმართულებით. ქ. ბათუმის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის განვითარების მიზნით მომავალ ხუთ წელიწადში კიდევ უფრო დიდი ინვესტიციების მობილიზებაა გათვალისწინებული, რომელმაც საბოლოო ჯამში უნდა უზრუნველყოს ქალაქის შავიზღვისპირეთის რეგიონის ტურისტულ ცენტრად გადაქცევა და სათანადო ადგილის დაკავება საერთაშორისო ტურიზმის რუკაზე.

ქ. ბათუმის შავიზღვისპირეთის რეგიონის საერთაშორისო ტურისტულ ცენტრად გადაქცევის თვალსაზრისით, საინტერესო სურათს იძლევა ქალაქის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის განვითარების გეგმის (იხ. ცხრილი 2) ანალიზი. უადრესად მნიშვნელოვანია, რომ მომავალ ხუთწლედში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცევა ახალი ევროპული ტიპის სასტუმროთა ინტენსიურ მშენებლობას, მცირე ბიზნესის გაფართოებას და სატრანზიტო გზების მიმდებარე ტერიტორიებისა და ინფრასტრუქტურის განვითარებას. სწორედ ამ მიზნის მისაღწევად ბათუმის სტრატეგიული განვითარების გეგმა ითვალისწინებს 2010-2014 წლებში 375 მილიონი ლარის ინვესტიციების განხორციელებას.

ცნობილია, რომ მთლიანად აჭარის რეგიონში და მათ შორის ქალაქ ბათუმში, ტურიზმის მაღალ დონეზე განვითარებას ხელს უშლის მრავალი უარყოფითი ფაქტორი, რომელთაგან, ჩვენი აზრით, ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია ზღვაზე დასვენების მოკლე სეზონი, რომელიც ხშირ შემთხვევაში განპირობებულია უამინდობითა და ხშირი წვიმებით, რაც შავი ზღვის აუზის სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე ქვეყნების მიმართ მას ნაკლებკონკურენტულს ხდის. ამ პრობლემის დაძლევის მიზნით, ქალაქის სტრატეგიული განვითარების გეგმა ითვალისწინებს ტურიზმის ახალი ფორმების განვითარებას, რომელთა შორის მომავალში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცევა: ბიზნესტურიზმის, საკონფერენციო ტურიზმის და საკრუიზო ბიზნესის განვითარებას, აგრეთვე ბათუმის საერთაშორისო შეხვედრების, სპორტული ღონისძიებების და გონივრული თამაშების ცენტრად გადაქცევას; ამ ღონისძიებების განხორციელება ითვალისწინებს 480 მლნ ლარის მოცულობის ინვესტიციებს.

ტურისტების რაოდენობის ზრდა მნიშვნელოვნად უკავშირდება მომსახურების სახეობების გაფართოებას. ამიტომ ქალაქის ეკონომი-

კური განვითარების სტრატეგიული განვითარების გეგმა ითვალისწინებს ატრაქციონებისა და ახალი პარკების მოწყობას, ადგილობრივი ნაკეთობებისა და ხელოვნების საგნების მაღაზიების განვითარებას, აგრეთვე აკვა-პარკების მშენებლობას. ამასთან ერთად, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცევა კონცერტებისა და გამოფენების ორგანიზებას, მუსიკის, ღვინის ფესტივალსა და სხვა ღონისძიებებს, რასაც მოხმარდება 112 მლნ ლარის ინვესტიციები.

ბათუმის საერთაშორისო მნიშვნელობის ტურისტულ ცენტრად გადაქცევა წარმოდგენელია მსოფლიო ტურისტულ ბაზარზე შესაბამისი მარკეტინგული საქმიანობის განხორციელების გარეშე, რომელიც მუდმივ ცვლილებას განიცდის. ასეთი ცვლილების მიზანი მდგომარეობს იმაში, რომ მაქსიმალურად დაკმაყოფილდეს როგორც მომხმარებელთა განსაზღვრული ჯგუფების მოთხოვნილება, ისე ბიზნესმენტთა შესაბამისი მოგების მიღების შესაძლებლობები [მეტრეველი, 2004: 97]. სწორედ ამ მიზნით ქალაქის ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმა ითვალისწინებს საერთაშორისო გამოფენებზე ბათუმისა და აჭარის პრომოუშენს, ინტერნეტისა და მედიის აქტიური რეკლამის წარმოებას, აგრეთვე ბეჭდვითი სარეკლამო მასალების შექმნასა და მის გავრცელებას. ამ ღონისძიებათა რეალიზაციისათვის გამოიზნულია 62,5 ათასი ლარის ინვესტიციების განხორციელება.

როგორც ცნობილია, ადგილობრივი და უცხოური ტურისტების მოზიდვისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ბათუმის ძველი ისტორიული უბნების განუმეორებელ თავისებურებათა აღდგენა-შენარჩუნებას, ანუ მათთვის ახალი სიცოცხლის დაბრუნებას. ეს აუცილებელია იმიტომ, რომ ქალაქის ისტორიული უბნების ინფრასტრუქტურა – ქუჩები, საცხოვრებელი სახლები, სასტუმროები, რესტორნები, აგრეთვე მიწისქვეშა კომუნიკაციები – ელექტრო და წყალმომარაგება, აგრეთვე კანალიზაცია საუკუნეზე მეტი ხნისაა და ამდენად, ვეღარ აკმაყოფილებენ კომფორტის მოყვარული ტურისტების მზარდ მოთხოვნებს. არადა, ისინი სწორედ მაღალშემოსავლიან ტურისტულ სეგმენტზეა გათვლილი. სწორედ ბათუმის ძველი ისტორიული უბნების რეკონსტრუქციას და მის სრულ რეაბილიტაციას ითვალისწინებს ბათუმის ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმა, რომლის განვითარებისათვის საანალიზო პერიოდში გამოიზნულია 300 მლნ ლარის ინვესტიციის დაბანდება.

ქ. ბათუმის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის განვითარების
2010-2014 წლების გეგმა

№	ღონისძიე- ბათა და- სახელება	დაფინანსება პერიოდის მიხედ- ვით					სულ	დაფინანსების წყარო		
		2010	2011	2012	2013	2014		ად- გილ. ბიუ- ჯეტი	აჭა- რის ბიუ- ჯე- ტი	კერ- ძო სექტ.
I. ახალი მაღალი ღონის სასტუმროების აშენება, სასტუმრო ბიზნესის გაფართო- ება, განვითარება (მლნ ლარი)										
1	„5“ ვარ- სკელავია- ნი სასტუმ- როების აშენება	50.0	60.0	30.0	40.0	40.0	220.0	--	--	100%
2	„3-4“ ვარ- სკელავია- ნი სასტუმ- როების აშენება	15.0	20.0	20.0	15.0	15.0	85.0	--	--	100%
3	მცირე სას- ტუმროე- ბის აშენე- ბა	5.0	5.0	--	--	--	10.0	--	--	100%
4	სატრანზი- ტო გზის მიმდებარე ტერიტო- რიების განვითარე- ბა	10.0	10.0	--	20	20	60	--	50%	50%
II. ტურიზმის ახალი ფორმების განვითარება განსაკუთრებით არასეზონურობის დროს (მლნ ლარი)										
1	ბიზნესტუ- რი, საკონ- ფერენციო შესაძლებ- ლობების განვითარე- ბა, ბათუ- მის საერ- თაშორისო შეხვედრე- ბის ცენ- ტრად გა- დაქცევა	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	80	100%	20%	70%

2	საკრუიზო ბიზნესის განვითარე- ბა, ქალა- ქის საზღ- ვალ კრუი- ზების სა- ვიზიტო პორტად გადაქცევა	40.0	40.0	40.0	--	--	120	--	--	100%
3	ბათუმის საერთაშო- რისო სპორტუ- ლი ღონის- ძიებების ქალაქად გადაქცევა	48.0	48.0	48.0	48.0	48.0	240.0	--	30%	70%
4	ბათუმის გონივრუ- ლი თამა- შების ცენ- ტრად გა- დაქცევა	10.0	10.0	10.0	5.0	5.0	40	40%	50%	10%
III. ტურისტებისათვის მომსახურების სახეობების გაფართოება (მლნ ლარი)										
1	ატრაქციო- ნების, პარ- კების მოწყობა, ადგილობ- რივი ნაკე- თობებისა და ხელოვ- ნების საგ- ნების მა- ღაზიების ჩამოყალი- ბება-განვი- თარება	5.0	5.0	5.0	--	--	15.0	20%	20%	60%
2	აკვა-პარკე- ბის მშე- ნებლობა	20.0	--	--	25.0	--	45.0	--	--	100%
3	კონცერტე- ბის, გამო- ფენების, აგრეთვე მუსიკის, ღვინის ფესტივა-	0.5	0.5	1.0	1.5	1.5	5.0	--	--	100%

	ლის, თე- ატრალური და სხვა ღონისძიე- ბების მოწეობა									
4	კაზინოები- სა და შე- საბამისი მომსახურე- ბების შექ- მნა	6.0	6.0	10.0	15.0	10.0	47.0	--	--	100%
IV. მარკეტინგი (ათასი ლარი)										
1	საერთაშო- რისო გა- მოფენებზე ბათუმის და აჭარის პრომოუშე- ნი	10.0	5.0	5.0	5.0	5.0	30.0	20%	70%	10%
2	ინტერნე- ტის და მე- დიის მეშ- ვეობით აქ- ტიური რეკლამა	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	25.0	30%	70%	--
3	ბეჭდვითი სა- რეკლამო მა- სალების შექ- მნა	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	7.5	30%	70%	--
V. ბათუმის ისტორიული უბნების რეკონსტრუქცია (მლნ ლარი)										
1	შენობები- სა და ქუ- ჩების გა- ნახლება- რეკონ- სტრუქცია	70.0	70.0	60.0	--	--	200.0	10%	90%	--
2	მაღაზიე- ბის, კაფე- ების, რეს- ტორნებისა და სას- ტუმროე- ბის მშე- ნებლობა	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	100.0	--	--	100%

VI. ზღვისპირა ბუღვარის და პარკის განვითარება (მლნ ლარი)										
1	ზღვისპირა პარკის გაფართოება 1,7 კმ-ით	6.0	6.0	6.0	--	--	18.0	10%	90%	--
VII. სანაპირო ზოლის დასუფთავება და ეკოლოგიური ღონისძიებები (მლნ ლარი)										
1	პლაჟების რეგულარული მოვლა-დასუფთავება	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	10.0	100%	--	--
2	ზღვის წყლის სისუფთავისა და ხარისხის გაუმჯობესება	1.5	2.0	2.0	2.0	--	7.5	40%	40%	20%

წყარო: ქ. ბათუმის 2010-2014 წლების ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმა.

ტურისტების მოზიდვის თვალსაზრისით ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია ბათუმის ზღვისპირა ბუღვარი, რომელსაც თავისი განუმეორებელი სილამაზით არაერთი ტურისტი მოუხიბლავს. ალბათ, მსოფლიოში ნაკლებად შეიძლება მოიძებნოს ქალაქი, რომელსაც მსგავსი ზღვისპირა ბუღვარი და პარკი გააჩნდეს. ამიტომ, ქალაქის სტრატეგიული გეგმა ითვალისწინებს ზღვისპირა ბუღვარის გაფართოებას 1,7 კმ-ით და მის კეთილმოწყობას, რაზეც გამიზნულია 18 მლნ ლარის ინვესტიციების განხორციელება.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ტურიზმი და გარემო მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან, ბუნებრივი და ადამიანების მიერ შექმნილი გარემო შეიცავს ტურისტებისათვის მიმზიდველ მრავალ ელემენტს. ამასთან ერთად, ტურიზმი მოიცავს ტურისტულ ინდუსტრიას, რომელიც ექსპლუატაციას უწევს ბუნებრივ რესურსებს და გარემოში წარმოქმნის ნარჩენებს, რითაც ბინძურდება ჰაერი, წყალი და ა.შ. ამიტომ ტურიზმის განვითარება და მართვა უნდა ხორციელდებოდეს ისე, რომ მან ხელი შეუწყოს გარემოს ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნებას და განვითარებას. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ბათუმის ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმა ითვალისწინებს მომავალი ხუთი წლის მანძილზე სანაპირო ზოლის დასუფთავების სისტემატიურად ჩატარებას და სათანადო ეკოლოგიურ ღონისძიებებს. ამ მიზნების განხორციელებისათვის გათვალისწინებულია 17,5 მლნ ლარის ინვესტიცია.

ამგვარად, 2010-2014 წლების სტრატეგიული გეგმის თანახმად განხორციელებული იქნება სულ ერთი მილიარდ 303 მილიონამდე ინვესტიცია, რაც მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს ქალაქის შავიზღვისპირეთის ტურისტულ ცენტრად გადაქცევის ამოცანის შესრულებას.

მითითებული ლიტერატურა:

კილაძე, ბოჭორიძე, ცქვიტავა 2010 - კილაძე თ., ბოჭორიძე ლ., ცქვიტავა თ., საინვესტიციო პროცესების ადგილი ეკონომიკის განვითარებაში, ჟურნ. „*ეკონომიკა*“, №1-2, გვ. 66-74.

მეტრეველი 2004 – მეტრეველი მ., ტურიზმი და გარემოს დაცვა (ეკოტურიზმის საფუძვლები), თბილისი.

მიქაშავიძე ვ. 1999 - მიქაშავიძე ვ., უცხოური ინვესტიციების მოზიდვისა და გამოყენების პრობლემები აჭარის სამშენებლო კომპლექსში. *ბათუმის პოლიტექნიკური ინსტიტუტის შრომები*, I, „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, გვ. 185-187.

პავლიაშვილი 2010 - პავლიაშვილი ს., ინვესტიციები მსოფლიო კრიზისის ფონზე, ჟურნ. „*ეკონომიკა*“, №3-6, გვ. 23-31.

ჟიჟავაძე 2009 - ჟიჟავაძე ო., ბათუმის ახალი ადგილი საერთაშორისო ტურიზმის რუკაზე, კრ.: *ბათუმი I*, ბათუმი, გვ. 260-265.

საქართველოს ეკონომიკური მიმოხილვა. ეკონომიკური პოლიტიკისა და სამართლებრივი საკითხების ქართულ-ევროპული საკონსულტაციო ცენტრი (GEPLAC), 2009.

სიხარულიძე, მიქაბერიძე 2010 - სიხარულიძე დ., მიქაბერიძე თ., პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენა საქართველოს ტურიზმის სექტორის განვითარებაზე. *ტურიზმის ეკონომიკა და ბიზნესი*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, გვ. 144-150.

ქოქიაური 2009 - ქოქიაური ლ., ეკონომიკური კრიზისი და ინვესტიციები, ჟურნ. „*ბიზნესი და კანონმდებლობა*“, №1, გვ. 51-54.

ქალაქ ბათუმის განვითარების გეგმა - ქ. ბათუმის 2010-2014 წლების ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმის მასალები (მოგვაწოდა ქ. ბათუმის მერიის ეკონომიკური განვითარების სამსახურის განყოფილებამ).

Zhani Mikashavidze (Batumi, Georgia)

The role of investment in tourism and resort development in Batumi

Summary

Transfer to a market economy and drastic economic reforms underlined the necessity for transforming investment policy and for drawing up the relevant long-term governmental program. Of primary importance in the solution of this comprehensive problem is the mobilization and utilization of a great amount of financial resources to accelerate restoration and development of tourism and of the resort industry in Batumi, as well as in other cities and regions of Georgia. Central government investments and financial capital of the local population and business owners must play a great role in this development. However, these possibilities are limited due to their scarcity. Thus, the main condition of tourism recovery and development industry is attraction of foreign investments and their task-oriented and effective usage. Taking this in account, investment process taking place in Batumi is of great interest. From 2005 to 2009 alone, amount of investments in Batumi makes up 4,500,000 GEL to 221,700,000 GEL. The greater part of these investments were directed to tourism and construction spheres. According to forecasts, further considerable growth of investments is expected in 2010-2014.

ბათუმის, როგორც თვითმმართველი ქალაქის, საბიუჯეტო მდგომარეობის პრობლემები გარდასაჭად პერიოდში

ბათუმის, როგორც თვითმმართველი ერთეულის, თანამედროვე ადგილი და როლი ქვეყნისა და რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში, ერთი მხრივ, გამოიხატება იმ შედეგებითი უპირატესობების გათვალისწინებით, რაც გააჩნია ქალაქს თავისი ეკონომიკური, გეოგრაფიული, ბუნებრივი თუ სხვა რესურსების არსებობით, მეორე მხრივ კი ამ რესურსების ეფექტიანი გამოყენებისათვის აუცილებელი ფინანსური პოტენციალის გამოვლენა-ამოქმედება, რომლის საფუძველსაც წარმოადგენს მუნიციპალურ დონეზე გატარებული საბიუჯეტო პოლიტიკა, ხოლო მიზანს – ადგილობრივი მოსახლეობისათვის მყარი სოციალურ-ეკონომიკური გარანტიების შექმნა.

ბათუმის განვითარების დაგეგმვა და რეალიზება, არსებული საფინანსო-ეკონომიკური პოტენციალის ამოქმედება უნდა განვიხილოთ, როგორც კომპლექსური პროცესი, რომელიც საჭიროებს განვითარების ადგილობრივ, რეგიონულ და ცენტრალურ მდგენელებს შორის სწორი ბალანსის დაცვას. ნებისმიერი თვითმმართველი ერთეულის მდგრადი და თანმიმდევრული განვითარებისათვის აუცილებელია იგი ფლობდეს აუცილებელ ფინანსურ რესურსებს და განკარგავდეს საჭირო ქონებას, რაც მისი საფინანსო-ეკონომიკური პოტენციალის მაქსიმალურად ათვისებისა და გამოყენების წინაპირობაა [მესხია, გველესიანი, 2010: 124]. საშემოსავლო ფულადი ნაკადები თვითმმართველი ერთეულის ფუნქციონირების აუცილებელი და საბაზისო ატრიბუტია, რომლის გარეშეც შეუძლებელია ადგილობრივი მნიშვნელობის ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული თუ სხვა ხასიათის პროგრამებისა და ღონისძიებების დაფინანსება, ლოკალური საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოება-მიწოდება და, შესაბამისად, ხარისხიანი საჯარო მომსახურების უზრუნველყოფა. ამასთან, ბათუმი, როგორც ადგილობრივი თვითმმართველობის სხვა ერთეულები, ფლობს კანონით მისთვის მინიჭებულ ექსკლუზიურ და დელეგირებულ უფლებამოსილებებს, რომელთა შესასრულებლად გადამწყვეტ ფაქტორად ქალაქის, როგორც თვითმმართველი რგოლის, ფინანსური უზრუნველყოფის საკითხი გამოდის, რადგან ფინანსური დამოუკიდებლობა ადგილობრივი თვითმმართველობის ეფექტიანი მუშაობისა და რეალური ეკონომიკური განვითარების აუცილებელი ფაქტორ-პირობაა.

ქალაქის საბიუჯეტო პოლიტიკის რაციონალურად განხორციელება უნდა ითვალისწინებდეს და თავის თავში მოიცავდეს საქალაქო

ბიუჯეტირების გაუმჯობესებული პრაქტიკის დანერგვასა და შესაბამისი პროცედურების შემუშავებას, ბიუჯეტის ფორმატის დახვეწას, ლოკალური პრიორიტეტების მხედველობაში მიღებას და მათი გასაწევ ხარჯებთან მიბმა-დაკავშირებას, ასევე, კაპიტალური ბიუჯეტის მომზადება-შემუშავების სრულყოფილი მექანიზმის ფორმირებას ადგილობრივი თვითმმართველობის დონეზე.

ადგილობრივი თვითმმართველობის ფინანსური უზრუნველყოფა (მინიმალურ დონეზე) შეიძლება მიღწეულ იქნეს მხოლოდ ადგილობრივი ბიუჯეტის აუცილებელი ხარჯების დაფინანსებისათვის საჭირო ფინანსური რესურსების არსებობის პირობებში, რათა მან შეძლოს ექსკლუზიური ფუნქციებით განსაზღვრული მომსახურების ადგილობრივი მოსახლეობისათვის ხელმისაწვდომობა, რისთვისაც თვითმმართველობის ბიუჯეტი უნდა ფლობდეს საკმარის საკუთარ შემოსულობებს.

ზემოაღნიშნული კონტექსტიდან გამომდინარე, ქალაქ ბათუმის თვითმმართველობას თანამედროვე ეტაპზე არ გააჩნია ექსკლუზიური უფლებამოსილებების სრულყოფილად განხორციელებისათვის აუცილებელი და საჭირო შემოსულობები. ადგილობრივ ბაზაზე ფორმირებული საკუთარი შემოსავლები (თუ არ გავითვალისწინებთ სახელმწიფო ბიუჯეტიდან მიღებულ გათანაბრებით ტრანსფერს) ვერ ფარავს ექსკლუზიური უფლებამოსილებების შესაბამისი ღონისძიებებისა და პროგრამების (აუცილებელი ხარჯების) დაფინანსების 50 პროცენტს (2010 წლის ბიუჯეტით გათვალისწინებულმა აუცილებელმა საპროგნოზო ხარჯებმა შეადგინა 34 226,9 ათასი ლარი, ხოლო საკუთარმა შემოსავლებმა გათანაბრებითი ტრანსფერის გარეშე – 15 837,6 ათასი ლარი), მთლიანი მიმდინარე ხარჯების 25 პროცენტს, ხოლო გათანაბრებით შემოსავლებთან ერთად მთლიანად ვერ უზრუნველყოფს ექსკლუზიური უფლებამოსილებების შესაბამის სრულყოფილ დაფინანსებას. აღნიშნულ ფონზე ქალაქის შემოსულობების დინამიკაში ზრდა 31 307,3 ათასი ლარიდან (2006 წელი) 124 210,8 ათას ლარამდე (2009 წელი) ვერ ჩაითვლება პოზიტიურ ტენდენციად (იხ. ცხრილი 1) იქიდან გამომდინარე, რომ იგი ხორციელდება სახელმწიფო და აჭარის რესპუბლიკური ბიუჯეტებიდან მუდმივად მზარდი ტრანსფერების ხარჯზე, რითაც ფინანსდება მუნიციპალიტეტის საინვესტიციო პროექტები. ქალაქის შემოსავლები აფინანსებს ხარჯების დაახლოებით 10%-ს, ხოლო დანარჩენი 90% ფინანსდება სახელმწიფო (60%) და აჭარის რესპუბლიკური (30%) ბიუჯეტების ტრანსფერებით. ზემოაღნიშნული ანალიზიდან და საბიუჯეტო საქმის თეორიიდან ცნობილი საბიუჯეტო მდგრადობის შეფასების კრიტერიუმებიდან (აბსოლუტურად მდგრადი, ნორმალურად მდგრადი, არამდგრადი და კრიზისულად არამდგრადი ბიუჯეტები) გამომდინარე, ბათუმის თვითმმართველობის ბიუჯეტი უნდა განვიხილოთ, როგორც კრიზისულად არამდგრადი, რაც ეწინააღმდეგება საქართველოს საბიუჯეტო კოდექსით (მუხლი 65) განსაზღვრულ თვითმმართველი ერთეულის საბიუჯეტო დამოუკი-

დებლობის პრინციპს, ხოლო მეორე მხრივ – „ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ ევროპული ქარტიის” მოთხოვნებს (მუხლი 8.3), რომელსაც საქართველო მიუერთდა 2004 წლის 26 ოქტომბერს.

ცხრილი 1

ქ. ბათუმის ბიუჯეტის შემოსულობების და გადასახდელების დინამიკა 2006-2009 წლებში (ათასი ლარი)

დასახელება	2006 წლის ფაქტი	2007 წლის ფაქტი	2008 წლის ფაქტი	2009 წლის ფაქტი
შემოსულობები	31 307,3	67 904,4	64 082,3	124 210,8
შემოსავლები	31 241,7	63 677,3	58 461,6	122 075,8
გადასახადები	17 863,5	6 562,6	8 382,0	7 973,8
გრანტები	12 542,1	49 158,5	43 210,8	106 279,9
სხვა შემოსავლები	836,1	7 956,2	6 868,8	7 822,1
არაფინანსური აქტივების ცვლილება (კლება)	65,6	4 227,1	5 620,7	2 135,0
გადასახდელები	31 478,3	63 820,2	72 725,4	119 769,5
ხარჯები	19 843,2	36 006,6	48 559,2	79 437,2
არაფინანსური აქტივების ცვლილება (ზრდა)	11 485,2	27 276,1	23 571,4	39 665,9
ვალდებულებების ცვლილება (კლება)	149,9	537,6	594,8	666,4
ნაშთის ცვლილება	-171,0	4 084,2	-8 643,1	4 441,3

წყარო: ქალაქ ბათუმის მერიის საფინანსო-ეკონომიკური სამსახური.

როგორც ცხრილიდან იკვეთება, ქალაქის შემოსულობების საკუთარ წყაროებში შესამჩნევი ტენდენციაა ადგილობრივი გადასახადების მკვეთრი შემცირება 2007 წლიდან, რასაც სათამაშო ბიზნესის გადასახადის ადგილობრივ მოსაკრებლებში გადატანა და მოგების გადასახადისა (2006 წლიდან) და საშემოსავლო გადასახადის (2009 წლიდან) ქალაქის საშემოსავლო წყაროებიდან ამოღება განაპირობებდა. ამასთან, ადგილობრივ საგადასახადო ბაზას დიფერენცირებულად აყალიბებს ქონების გადასახადი. კერძოდ, მისი მნიშვნელოვანი წილი (74,5 პროცენტი) მოდის საწარმოთა ქონების გადასახადზე, მიწის გადასახადს უჭირავს საშუალოდ 22,7 პროცენტი, ფიზიკურ პირთა ქონების გადასახადს კი – 0,8 პროცენტი. ადგილობრივი მოსაკრებლების შედარებით წონადი ნაწილი ფორმირდება სათამაშო ბიზნესის მოსაკრებლის ხარჯზე (2005 წელს - 614,9 ათასი ლარი, 2006 წელს – 499,8 ათასი ლარი, 2007 წელს – 3625,4 ათასი ლარი, 2008

წელს – 4040,0 ათასი ლარი). ადგილობრივი საშემოსავლო ბაზის შემცირებას ასევე ხელი შეუწყო ავტონომიური რესპუბლიკის რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან მისაღები ტრანსფერების მექანიზმის გაუქმებამ (2010 წლიდან) და სატრანსფერო პოლიტიკის „სიმძიმის ცენტრის“ მთლიანად ქვეყნის სახელმწიფო ბიუჯეტზე გადატანამ.

ამდენად, შეზღუდული, უფრო ზუსტად, კრიზისული საბიუჯეტო მდგრადობის პირობებში, ბათუმის, როგორც თვითმმართველი ქალაქის, ბიუჯეტი უნდა განვიხილოთ, როგორც სახელმწიფო ბიუჯეტისა და რეგიონის რესპუბლიკური ბიუჯეტის ფულადი ნაკადების თავისებური ფინანსური „გამტარი“, რაც წარმოშობს დისბალანსს ადგილობრივი საზოგადოებრივი შეკვეთებისა და მათი ფინანსური უზრუნველყოფის თანხედრის თვალსაზრისით. მუნიციპალურ დონეზე საბიუჯეტო პოლიტიკის ეფექტიანობის მაღალი ხარისხი კი მიიღწევა მხოლოდ თვითმმართველი საბიუჯეტო ერთეულის მიერ სახელმწიფოს საერთო საბიუჯეტო პოლიტიკასთან შესაბამისობით, ხოლო, მეორე მხრივ, სახელმწიფოს მხრიდან ლოკალური ეკონომიკური ინიციატივების გამოვლენისა და ხელშეწყობის ოპტიმალური სინთეზით.

მნიშვნელოვანია აღვნიშნოთ, რომ აბსოლუტური ფისკალური ცენტრალიზმი (მიუხედავად მისი რიგი დადებითი მხარეებისა), საბოლოო ჯამში, ნეგატიურად აისახება თვითმმართველი ერთეულების ეკონომიკურ განვითარებაზე შემდეგი ჯაჭვური რეაქციის სახით: მართვის ადგილობრივ დონეზე სოციალურ-ეკონომიკური ინიციატივების შებოჭვა ხელს უშლის ეკონომიკის ფუნდამენტური პრინციპის – რესურსების ეფექტიანი განაწილების ამოცანის შესრულებას; ეს უკანასკნელი გულისხმობს აღნიშნულ ეკონომიკურ პროცესებში არაჯანსაღი ფინანსების ფორმირებას, ანუ ისეთი ფინანსების, რომლის გამოყენება არ არის მიბმული, საუკეთესო ალტერნატივის ხელშეწყობის მიზნით, ადგილობრივი რესურსების ეფექტიან ალოკაციასთან და თვითმმართველობის სოციალურ-ეკონომიკური პოტენციალის მაქსიმალურად შესაძლო რეალიზაციასთან, არამედ წარმოადგენს „გარედან თავსმოსვულ“ სატრანსფერო ნაკადებს, რომლებიც გარკვეული პროგრამებისა და პროექტების მხოლოდ წმინდა დაფინანსების ფუნქციას ასრულებს. ასეთი ეკონომიკური ქცევის ფინანსებს კი მიზანშეწონილია „ხელოვნური“ ფინანსები ვუწოდოთ, რომლის პირობებში თვითმმართველი ერთეული გამოდის, როგორც სატრანსფერო ნაკადების მხოლოდ მომხმარებელი, რომლის დროსაც იკარგება ფინანსური მანევრირების შესაძლებლობა.

ზემოაღნიშნულთან კავშირში მნიშვნელოვანია ასევე საბიუჯეტო-ეკონომიკური პარამეტრების ანალიზი და ურთიერთკავშირი ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით. ბათუმის მთლიანი შიდა პროდუქტი საბაზისო ფასში 2007 წელს შეადგენდა 900,0 მლნ ლარს, 2008 წელს – 1021,7 მლნ ლარს, 2009 წელს – 1120,9 მლნ ლარს. ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით, საკუთარი საბიუჯეტო შემოსავლები (გათა-

ნაბრებითი ტრანსფერის გარეშე) შეადგენდა 2007 წელს – 119,1 ლარს, 2008 წელს – 124,8 ლარს, 2009 წელს – 128,9 ლარს, ერთ სულზე მთლიანი შიდა პროდუქტი კი – 2007 წელს – 2695,3 ლარს, 2008 წელს – 3028,4 ლარს, 2009 წელს – 3282,6 ლარს. ერთ სულ მოსახლეზე შიდა პროდუქტის საშუალო-სახელმწიფოებრივზე მაღალი, ხოლო საკუთარი საბიუჯეტო შემოსავლების დაბალი მაჩვენებელი მიუთითებს ქალაქში შექმნილი დამატებული ღირებულების, გამოთანაბრების მიზნით, სხვა საბიუჯეტო ერთეულებზე „გადაღინების“ მზარდ ტენდენციასზე.

ცხრილი 2

ქ. ბათუმის ბიუჯეტის ხარჯები ფუნქციონალურ ჭრილში 2006-2009 წლებში (ათასი ლარი)

გადასახდელების დასახელება	2006	2007	2008	2009
1. საერთო დანიშნულების სახელმწიფო მომსახურება	2421,5	6463,0	6934,0	6653,7
მ.შ. აღმასრულებელი და წარმომადგენლობითი ორგანოები	2421,5	5201,1	5727,0	4865,6
	123,6	20,2	35,3	0
2. თავდაცვა	842,1	904,6	62,0	
3. საზოგადოებრივი წესრიგი და უსაფრთხოება	1798,1	7224,0	8756,7	51,5
	1986,3	5631,0	6305,4	
4. ეკონომიკური საქმიანობა	19621,3	22635,5	24939,6	26510,6
5. გარემოს დაცვა	391,2	101,7	831,9	9055,6
6. საბინაო-კომუნალური მეურნეობა	1551,0	16001,7	17425,7	
7. ჯანდაცვა	1930,1	3108,7	5232,1	52515,8
8. დასვენება, კულტურა, რელიგია	813,1	1729,8	2162,8	228,9
9. განათლება				13699,8
10. სოციალური დაცვა				8833,7
				1553,5
სულ გადასახდელები	31478,3	63820,2	72725,4	119769,5

წყარო: ქალაქ ბათუმის მერიის საფინანსო-ეკონომიკური სამსახური.

თვითმმართველი ერთეულის საბიუჯეტო ციკლის ეფექტიან განხორციელებას განსაზღვრავს არა მხოლოდ საბიუჯეტო მდგრადობა, არამედ, ასევე, ქალაქის ბიუჯეტის ხარჯების სტრუქტურირების პოლიტიკა. როგორც ქალაქის საბიუჯეტო ხარჯების ფუნქციონალური ანალიზი გვჩვენებს (იხ. ცხრილი 2), ქალაქის ბიუჯეტის ყველაზე მსხვილ ხარჯვით კატეგორიებს მიეკუთვნება საბინაო-კომუნალური მეურნეობის, კულტურის, გარემოს დაცვის და თვითმმართველობის ორგანოების შენახვის ხარჯები. კერძოდ, ბოლო კატეგორიაზე მოდის საბიუჯეტო გადასახდელების საშუალოდ 10 პროცენტზე მეტი. ცივილიზებულ ქვეყნებში დამკვიდრებული საბიუჯეტო პრაქტიკის მიხედ-

ვით, თვითმმართველობის დონეზე ბიუჯეტის ადმინისტრაციული ხარჯები არ უნდა აღემატებოდეს ადგილობრივი საბიუჯეტო ხარჯების 5 პროცენტს [Мысляева, 2007:36], ხოლო დანარჩენი თანხა მიმართული უნდა იქნეს ლოკალურ-ტერიტორიული საზოგადოებრივი შეკვეთების შესრულებაზე. 2007 წლიდან ნახტომისებურად იზრდება ხარჯები კულტურულ ღონისძიებებზე (დაახლოებით 25 პროცენტი), ხოლო ჯანდაცვის, განათლებისა და სოციალური დაცვის მუნიციპალურ პროგრამებზე გაწეული ხარჯები ვერ აღწევს ბიუჯეტის ხარჯების 10 პროცენტამდეც კი.

თვითმმართველობის დონეზე საბიუჯეტო პოლიტიკის რაციონალურ გატარებას განსაზღვრავს რაოდენობრივი (ადგილობრივი ბიუჯეტის მოცულობა და საბიუჯეტო მდრადობა) და ხარისხობრივი პარამეტრები (საბიუჯეტო ციკლი, ხარჯების სტრუქტურირების პოლიტიკა, მუნიციპალური ფინანსების მართვა-რეგულირება). აღნიშნული პარამეტრების შეფასების და განზოგადების კუთხით, გარდამავალ პერიოდში ბათუმის ბიუჯეტის ფორმირება-განვითარება შეიძლება დაეყოს შემდეგ ეტაპებად (პერიოდებად): 1. 1997 წლამდე პერიოდი – ეფექტიანი საშემოსავლო წყაროების სიმცირე, მარეგულირებელი შემოსავლების არასისტემური განაწილება, ბიუჯეტის რეალური შესრულების დაბალი დონე; 2. 1997-2000 წლები – ადგილობრივი შემოსავლების ფართო ბაზა, ზედა დონეების ბიუჯეტებიდან ფინანსური დახმარებების მიღების ნორმატიული უზრუნველყოფის ფორმირება, ადგილობრივი ბიუჯეტის მოცულობის შედარებითი სიმცირე; 3. 2000-2005 წლები – ადგილობრივი გადასახადების და მოსაკრებლების მნიშვნელოვანი ზრდა, მარეგულირებელი შემოსავლების გადიდება, ახალი საბიუჯეტო კლასიფიკაციების შემოღება; 4. 2005-2006 წლები – ადგილობრივი გადასახადების შემცირება (მხოლოდ ქონების გადასახადი და სათამაშო ბიზნესის გადასახადი), მარეგულირებელი გადასახადების შეკვეცა (მხოლოდ მოგების და საშემოსავლო გადასახადები), საბიუჯეტო ციკლის სრულყოფა; 5. 2007-2010 წლები – საკუთარი შემოსავლების მნიშვნელოვნად შემცირება, მარეგულირებელი გადასახადების გაუქმება, სატრანსფერო პოლიტიკის გაძლიერება, ბიუჯეტის პროგრამული ხასიათი.

ამრიგად, გარდამავალ პერიოდში ბათუმის, როგორც თვითმმართველი ქალაქის, საბიუჯეტო ანალიზი საფუძველს გვაძლევს შემდეგი რეკომენდაციების შესამუშავებლად:

– ქალაქის საფინანსო-ეკონომიკური განვითარების მიზნიდან გამომდინარე, გადაუდებელ ღონისძიებად გვესახება, შემუშავდეს პრაქტიკული დანიშნულების მქონე და, ამავე დროს, მეცნიერულად დასაბუთებული საფინანსო-ეკონომიკური გაანგარიშების პაკეტი-დოკუმენტი, რომელიც კომპლექსურად ასახავს არა მხოლოდ ქალაქის ზოგად სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს და შესაბამის პროგრამებს, არამედ მთლიანობაში მოიცავს ქალაქის საფინანსო სის-

ტემის მდგრადი განვითარების უზრუნველყოფის ღონისძიებათა კომპლექსს;

– ქალაქის ბიუჯეტის შემოსულობებისა და გადასახდელების საპროგნოზო მაჩვენებლების გაანგარიშებას საფუძვლად უნდა დაედოს არა მხოლოდ ქალაქის ინფრასტრუქტურის განვითარება, საინვესტიციო პოლიტიკა, საპრივატიზაციო პროცესები, მისაღები ტრანსფერები და სხვა ფაქტორები, არამედ ადგილობრივი ბიუჯეტის შესაძლებლობის ფარგლებში (ერთიან სახელმწიფო სოციალურ პოლიტიკასთან კავშირში) ადგილობრივი სოციალურად უმწეო მოსახლეობის ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის დაფინანსების (სოციალური ხასიათის პროგრამების) მუდმივად მზარდი ტენდენციის დამკვიდრება;

– ბათუმის თვითმმართველობის საბიუჯეტო ნაკადების ეფექტიანი კონტროლის კუთხით, მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია შემოსულობების სექტორული კლასიფიკატორის შემუშავება და დანერგვა (საერთაშორისო სავალუტო ფონდის სახელმწიფო ფინანსების სტატისტიკა GFS-2001-ის პარადელურად), სადაც ასახული იქნება ეკონომიკის ცალკეული სექტორების ფინანსური წვლილი ქალაქის ბიუჯეტის საშემოსავლო ბაზის ფორმირებაში და რაც ხელს შეუწყობს ფულად-საბიუჯეტო ნაკადების მართვის პროცესს, აამაღლებს საბიუჯეტო ციკლის საკვანძო ეტაპების – დაგეგმვისა და შესრულების – ეფექტიანობას;

– მნიშვნელოვანია ქალაქის მოსახლეობის წინაშე არსებული პრიორიტეტული პრობლემების წინა პლანზე წამოწევის, მათი დიფერენცირების და საბიუჯეტო პროცესებზე ინფორმირებულობის რეალური ღონის ზრდის მუდმივი ტენდენციის ფორმირება, რაც ეფექტიანს გახდის ქალაქის ბიუჯეტის მონიტორინგის პროცესს. ამასთან, აუცილებელია დაინერგოს ადგილობრივი ხარჯების პრიორიტეტიზაციის მექანიზმი, ვინაიდან ქალაქის ბიუჯეტი ადგილობრივი საფინანსო პოლიტიკის განმსაზღვრელი დოკუმენტია, რამაც უნდა უზრუნველყოს ღოკალური საზოგადოებრივი დოვლათის ბენეფიციართა მოთხოვნების ყველაზე ეფექტიანი და მისაღები გზებით დაკმაყოფილება.

მითითებული ლიტერატურა:

მესხია, გველესიანი 2010 - მესხია ი., გველესიანი ე. რეგიონული ეკონომიკური პოლიტიკა, თბილისი, „ინოვაცია“.

საქართველოს საბიუჯეტო კოდექსი, თბილისი, 2010.

საქართველოს საგადასახადო კოდექსი, თბილისი, 2010.

საქართველოს ორგანული კანონი „ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ“, თბილისი, 2010.

ქალაქ ბათუმის 2010-2014 წლების ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმა, ბათუმი.

ქალაქ ბათუმის 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 წლების ბიუჯეტების შესრულების ანგარიშები.

ხადური 2010 - ხადური ნ., საქართველოს რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უთანაბრობა და მისი დაძლევის გზები, *საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალები*, ქუთაისი.

Мысляева 2007 - Мысляева И.Н., Государственные и муниципальные финансы. Москва. ИНФРА-М.

Грицюк 2004 - Грицюк Т.В., Фискальный федерализм и межбюджетные отношения, Москва. „Финансы и статистика“.

Besik Bolkvadze (Batumi, Georgia)

Current Problems of Budgetary Sustainability in the City of Batumi

Summary

The subject of the research is the peculiarity of the local budgetary-tax system functioning in the self-governing town Batumi. The mobilization of local financial resources and the burden of expenses demanded application of strict economic principals, including rationality and transparency. Simultaneously, it meant the application expediency in all activities of the town. For that reason, it is necessary to ensure an efficient and steady local budget and to guarantee its inclusion in the settlement of social and economic problems of the town.

In the research, the quantitative and qualitative aspects of financial independence and stability of the budget in the territorial unit, in combination with town's economic growth and revenue structure, is discussed. In the work in connection with budgetary sustainability, staging issues of formation and development for Batumi are given.

ბათუმი – ბურისტული ქალაქი. წარსული და თანამედროვეობა

ბათუმი, როგორც საკურორტო ადგილი და ტურიზმის განვითარების მნიშვნელოვანი ცენტრი, მკვლევართა და მეცნიერთა მიერ ადრინდელ იქნა აღიარებული, მაგრამ მის მიმართ ყურადღება განსაკუთრებით გაცხოველდა მეცხრამეტე საუკუნის 70-იანი წლებიდან, მას შემდეგ, რაც აჭარა საქართველოს დაუბრუნდა. სწორედ ამ დღიდან მოყოლებული, აჭარის ზღვისპირა ზოლის, როგორც რეკრეაციული რესურსებით მდიდარი ადგილის კეთილმოწყობით დაინტერესდნენ საქართველოს ინტელიგენციის იმდროინდელი მოწინავე წარმომადგენლები, მაგრამ აჭარაში საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის რეალური განვითარება დაიწყო გასული საუკუნის 20-იან წლებში. 1928 წელს, საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს დადგენილებით, სანაპირო კურორტები სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის კურორტებად იქნა გამოცხადებული, ხოლო 1931 წლიდან ფართო გასაქანი მიეცა არსებული აგარაკების ქსელის რეკონსტრუქცია-გაფართოების სამუშაოებს და ახალი საკურორტო ინფრასტრუქტურის ინტენსიურ მშენებლობას, კურორტების შესასწავლად სამეცნიერო კვლევითი მუშაობის დაწყებას. უკვე 1933 წლის დეკემბერს ქ. ბათუმში კურორტებთან დაკავშირებულ კონფერენციაზე მაღალი შეფასება მიიღო აჭარის საკურორტო ადგილების სამომავლო გამოყენების საკითხებმაც [ლიასამიძე, ნიჟარაძე, 1967: 170-171].

1940 წელს აჭარაში ზღვისპირა კურორტებზე, სადაც ბათუმს დომინირებული მდგომარეობა ეკავა, უკვე არსებობდა 17 სანატორიუმი, სასტუმრო და დასასვენებელი სახლი 1223 საწოლით. აქ დაისვენა და დრო გაატარა 15 854 კაცი. 1948 წლიდან, სამამულო ომის დამთავრების შემდეგ, მთელი სიმძლავრით გაიშალა ბათუმისა და მთლიანად აჭარის ზღვის სანაპირო ზოლის კურორტების მშენებლობის, რეაბილიტაციისა და კეთილმოწყობის სამუშაოები [ლიასამიძე, 1967: 18-20].

აღსანიშნავია, რომ გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან მძლავრი იმპულსები მიეცა ეროვნული მეურნეობების ყველა დარგის და კერძოდ საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის განვითარებას ჩვენს ქვეყანაში და მათ შორის აჭარაში. აქ კონცენტრირებული იყო საბჭოთა კავშირის კურორტების 13%, სანატორიუმების, დასასვენებელი სახლებისა და პანსიონატების სიმძლავრეების თითქმის 5%. ჩვენს რესპუბლიკაში გასული საუკუნის 70-იან წლებში ჩამოდიოდა მრავალი ათასი ტურისტი და დამსვენებელი როგორც ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა კუთხიდან, ასევე უცხოეთის ქვეყნებიდან. მათ ემსახურებოდა კვალიფიციურ სპეციალისტთა მრავალრიცხოვანი კო-

ლექტივი [კობახიძე, 1971: 4-7]. მართლაც, საქართველო აღნიშნულ პერიოდში რუსეთისა და უკრაინის შემდეგ ტურიზმის ლიდერ ქვეყნად ითვლებოდა. ამ პერიოდში, სხვადასხვა ექსპერტთა მონაცემებით, საქართველოს როგორც შიგა, ისე გარე საზღვრებს მილიონობით ტურისტი კვეთდა, ტურისტთა მიღებისა და მომსახურების სფეროში კი აჭარის ზღვისპირეთსა და კერძოდ, ბათუმს წამყვანი პოზიციები ეკავა (იხ. ცხრილი 1).

ცხრილი 1-დან ნათლად ჩანს, თუ როგორ ინტენსიურად ვითარდებოდა 1970-1985 წლებში ქალაქ ბათუმის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობა. ასე მაგალითად, საანალიზო პერიოდში საკურორტო-ტურისტულ დაწესებულებებში საწოლთა რაოდენობა 641-დან 900 ერთეულამდე გაიზარდა (1,4-ჯერ), ტურისტთა და დამსვენებელთა რაოდენობა 20365 კაციდან 73326 კაცამდე (3,6-ჯერ), ხოლო რეალიზებული მომსახურების მოცულობა 812,4 ათასი მანეთიდან 7099,3 ათას მანეთამდე (8,7-ჯერ). ეს ციფრები თავისთავად მეტყველებს ქალაქ ბათუმის მზარდ ტურისტულ პოტენციალზე.

ცხრილი 1

ქ. ბათუმის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის განვითარების ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებლები (უცხოელ ტურისტთა ჩათვლით) 1970-1985 წლებში

№	მაჩვენებელთა დასახელება	წლები				% -ით 1985 წ. 1970 წ. მიმართ
		1970	1975	1980	1985	
1	საკურორტო-ტურისტულ დაწესებულებაში საწოლთა რაოდენობა (ერთეული)	641	641	593	900	140
2	ტურისტთა და დამსვენებელთა რაოდენობა (კაცი)	20365	27477	77782	73326	360
3	რეალიზებული მომსახურების მოცულობა (ათასი მანეთი)	812.4	2065.4	6640.1	7099.3	870

წყარო: ეკონომიკის, დაგეგმვის და მართვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, მიზნობრივი კომპლექსური პროგრამა “საქართველო 2000 რეგიონები“, კრებისითი მოხსენება, განყოფილება – I (რუსულ ენაზე), თბ., 1986, გვ. 413.

აღსანიშნავია, რომ საკურორტო მეურნეობისა და ტურიზმის განვითარებამ ხელი შეუწყო აჭარის ზღვისპირეთში საქალაქო ტიპის დასახლებათა შექმნას, რომლებიც შემდგომში შესამჩნევ როლს ასრულებდნენ ქვეყნის საქალაქო სისტემაში. დამსვენებელთა და ტურისტთა ნაკადების გაძლიერებას ქალაქ ბათუმში თან სდევდა მომსახურე დარგების – საგარეუბნო ტიპის სოფლის მეურნეობის, კვებისა და მსუბუქი მრეწველობის საწარმოების, საყოფაცხოვრებო და სავაჭრო დაწესებულებების, სამშენებლო ორგანიზაციების შექმნა. საბოლოოდ კი ამას მოჰყვა მძლავრი საკურორტო-ტურისტული კომპლექსების შექმნა ქალაქ ბათუმსა და მთლიანად აჭარის რეგიონში, რომლებიც

სულ უფრო მზარდ როლს ასრულებდნენ საქართველოს ეკონომიკური სტრუქტურის ჩამოყალიბებაში [კობახიძე, 1971: 7].

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან გასული საუკუნის 90-იან წლების მეორე ნახევრამდე საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალი პროცესი ურთულესი აღმოჩნდა მთლიანად ჩვენი ქვეყნისა და მისი ცალკეული რეგიონებისათვის. მაგრამ საქართველოს ხელისუფლების მიერ გასული საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მიღებულმა საკანონმდებლო აქტებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს ბიზნესისა და მეწარმეობის სფეროში არსებული პრობლემების დარეგულირებაში და საერთოდ, ტურიზმის განვითარებაში [მიქაშაიძე ვ., 2010: 281-282]. უკვე 1997-1998 წლებიდან შეინიშნებოდა ტურისტთა ზრდისა და განთავსების საშუალებების დატვირთვის ზრდის დადებითი ტენდენცია, აგრეთვე, საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის ახალი ობიექტების მშენებლობა. სამართლიანობა მოითხოვს, აღინიშნოს, რომ ჩვენს ქვეყანაში ტურიზმის განვითარების გააქტიურება დაიწყო 2004 წლიდან ე.წ. “ვარდების რევოლუციის” შემდეგ. სამწუხაროდ, 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს საომარი მოქმედებისა და მსოფლიო კრიზისის შედეგად მნიშვნელოვნად დაზარალდა მთლიანად სახელმწიფოს ეკონომიკა და მათ შორის, ტურიზმის სექტორი. მიუხედავად ამისა, ტურისტთა და ვიზიტორთა რაოდენობამ ჩვენს ქვეყანაში ყველა მოლოდინს გადააჭარბა და 2009 წელს მნიშვნელოვნად გადააბიჯა მილიონიან ზღვარს (11 თვის მონაცემებით 1350000 კაცი), ხოლო აჭარის რეგიონში ნახევარი მილიონის ზღვარს (554100 კაცი) [მიქაშაიძე ჟ., 2010: 97-98].

უკანასკნელ წლებში, საქართველოში ტურისტული ნაკადების ზრდის პარალელურად, იზრდებოდა მათი რიცხოვნობა სხვადასხვა რეგიონსა და ქალაქში, მათ შორის ბათუმში (იხ. ცხრილი 2).

ტურიზმის ბიზნესს შეუძლია გადამწყვეტი როლი ითამაშოს საქართველოს, მისი რეგიონების და ქალაქების ეკონომიკის დაჩქარებულ განვითარებაში, სავაჭრო და საგადასხდლო ბალანსის დეფიციტის შემცირებაში, მოსახლეობის ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებასა და სიღარიბის პრობლემების გადაწყვეტაში. ამის საფუძველია ჩვენი ქვეყნის ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსების მაღალი და უნიკალური პოტენციალი, რომელიც, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ სრულყოფილად არაა შესწავლილი და სათანადოდ გამოყენებული, რის გამოც ამ სფერომ ვერ დაიმკვიდრა თავისი შესაბამისი ადგილი ქვეყნის ეკონომიკაში. ამ გარემოების ძირითადი მიზეზები უნდა ვეძიოთ, პირველ რიგში, მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკის და მათ შორის, ტურიზმის სახელმწიფო რეგულირების მეთოდებსა და მექანიზმებში არსებულ ნაკლოვანებებში. კერძოდ, ქართველ ექსპერტთა აზრით, ქვეყანას ჯერ კიდევ არა აქვს ისეთი სამართლებრივი ბაზა, რომელიც ტურიზმის განვითარებას სათანადოდ დაარეგულირებდა. ყოველად დაუშვებელია, რომ ქვეყნის ტურისტული პოლიტიკის გატარება ხორციელდებოდეს მოძველებული სახელმწიფო პროგრამის, კონცეფციის,

საკანონმდებლო ბაზისა და ნორმატიული აქტების საფუძველზე, რადგანაც ისინი არ შეესაბამება იმ პრიორიტეტებს, რომლის შესახებაც აცხადებს მთავრობა [მეტრეველი, 2008: 24; კვარაცხელია, აბულაძე, 2008: 7] ამიტომ, პირველი რიგის ამოცანად გვესახება ქვეყანაში ტურიზმის არსებული საკანონმდებლო ბაზის არსებითი განახლება და მისი მიღება ქვეყნის პარლამენტის მიერ, აგრეთვე ტურიზმის განვითარების სახელმწიფო პროგრამისა და კონცეფციის შემუშავება საერთაშორისო კონვენციების, შეთანხმებებისა და ევროკავშირის რეკომენდაციების გათვალისწინებით, ეროვნულ კანონმდებლობასთან მისი ჰარმონიზაციის მიზნით. ამასთან ერთად, სახელმწიფოში ტურიზმის განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ხელშემშლელი ფაქტორია დარგში სტატისტიკური აღრიცხვის მოუწერისგებლობა. საქართველო, როგორც მსოფლიო ტურისტული ორგანიზაციის სრულუფლებიანი წევრი, ვალდებულია სტატისტიკური აღრიცხვა აწარმოოს საერთაშორისო ტურიზმში მიღებული ნორმატივების საფუძველზე, რათა შესაძლებელი გახდეს ქვეყნის ტურიზმის ინტეგრირება აღნიშნულ ორგანიზაციაში.

ცხრილი 2

ქ. ბათუმის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის განვითარების ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებლები 2006-2009 წლებში

№	მაჩვენებელთა დასახელება	წ ლ ე ბ ი					% -ით 2009 წ. 2005 წ. მიმართ
		2005	2006	2007	2008	2009	
1	სასტუმროები სულ (ერთეული)	31	43	44	54	67	216
2	ტურისტთა რაოდენობა სულ (კაცი)	66775	134244	189696	179728	266783	400
	მათ შორის:						
	შიდა უცხოელი	53655 13120	102079 32165	131059 58637	129092 50636	181160 80623	338 615
3	სასტუმროებისა და რესტორნების მომსახურების მოცულობა (ლარი)	14022750	24163920	69049344	97053120	98625000	703

წყარო: აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტი.

საქართველოში ტურისტული პოტენციალის მაქსიმალური ათვისების მიზნით უაღრესად მნიშვნელოვანია მისი გეოპოლიტიკური მდებარეობის ეფექტიანი გამოყენება. ერთის მხრივ იგი ახლოსაა მსოფლიოს მთავარ ტურისტულ ბაზართან – ევროპასთან, მეორე მხრივ, მას უკავია ცენტრალური მდებარეობა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს შორის. სათანადო მარკეტინგის პირობებში ქვეყანას შეუძლია საფუძვლიანი პრეტენზია განაცხადოს ევროპელი და სამხრეთ კავკასიელი

ტურისტების დანახარჯების გარკვეულ სეგმენტზე. აქედან გამომდინარე, ჩვენმა ქვეყანამ უნდა აწარმოოს მიზანმიმართული პოლიტიკა ტურიზმის განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორების აღმოფხვრის მიზნით რომელთაგან აღსანიშნავია: არა მიმზიდველი ქვეყნის იმიჯი; ტურისტული პროდუქტის შეზღუდული სპექტრი; ტურისტთა უსაფრთხოების პრობლემები; ხარისხთან დაკავშირებული პრობლემები და მრავალი სხვა.

ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისა და კერძოდ ტურისტული პოლიტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაკლია ის, რომ ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ შემუშავებული აზრი იმის შესახებ თუ მთლიანად ქვეყანა და მისი ცალკეული რეგიონი რა ტიპის ტურისტული მომსახურების ჩამოყალიბებას აპირებს, ანუ როგორი იქნება თვალსაწიერ მომავალში ტურიზმის განვითარების სპეციალიზაცია.

ქვეყნის ეკონომიკის მდგრადი განვითარება, ტურისტული პოლიტიკის ეფექტიანი გატარება, სხვადასხვა სახის ტურისტული ინფრასტრუქტურის ჩამოყალიბება, ხარისხიანი და კონკურენტუნარიანი ტურპროდუქტის შექმნა და ტურისტული კომპლექსის მზარდი ტემპებით განვითარება, ეკონომიკის გარდამავალ ეტაპზე, წარმოუდგენელია დარგში რაციონალური საინვესტიციო პოლიტიკის გატარების გარეშე. ამ მხრივ აუცილებელია ქვეყანაში შესაბამისი კლიმატის ჩამოყალიბება, შიდა და გარე ინვესტორების მასტიმულირებელი ფაქტორების შესწავლა-გაანალიზება და ეფექტიანი საინვესტიციო მექანიზმების გამოყენება. ამჟამად ინვესტიციების წამახალისებელი როლის ეფექტიანი გამოყენების დიდი გამოცდილება არსებობს მსოფლიოს როგორც განვითარებადი, ისე განვითარებული ეკონომიკის ქვეყნებში (დიდი ბრიტანეთი, ირლანდია, ესპანეთი, პორტუგალია, მექსიკა, თურქეთი და სხვ.) და ეს გამოცდილება მაქსიმალურად უნდა იქნას გამოყენებული ჩვენი ქვეყნის სამომავლო განვითარებისათვის.

ბათუმის ტურისტული პოტენციალის სრულყოფილი გამოყენების თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს საზღვაო და სამთო ტურიზმის კომბინირებული გამოყენება. სწორედ შავიზღვისპირეთის და სამთო კურორტების ერთობლივი გამოყენება უნდა გახდეს მომავალში ტურიზმის ის პერსპექტიული მიმართულება, რომელმაც უნდა დააკმაყოფილოს არა მარტო შიდა, არამედ უცხოელი ტურისტების მუდმივად მზარდი მოთხოვნილებები. ამიტომ ამ სახის ტურპროდუქტზე მუშაობის გააქტიურება არა მარტო ბაზრის სეგმენტაციის გაფართოების, არამედ ტურისტული შემოსავლის ზრდის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად უნდა იქცეს. აჭარის მდიდარი ბუნებრივი რესურსები, დაცული ტერიტორიები, ისტორიულ-კულტურული ძეგლების სიმრავლე და მრავალფეროვნება, სოფლის ცხოვრების საინტერესო ტრადიციები იძლევა ფართო საშუალებას მოხდეს ტურისტული ბაზრის ისეთი მიმართულებების განვითარებისათვის, როგორიცაა:

ეკოტურიზმი, აგროტურიზმი, სათავგადასავლო ტურიზმი, ბიზნესტურიზმი, შემეცნებითი ტურიზმი და სხვა სახეობები.

ტურიზმის მაღალ დონეზე განვითარებას ბათუმში ხელს უშლის და სერიოზულ პრობლემებს უქმნის მრავალი ფაქტორი რომელთა დაძლევა, ჩვენი აზრით, აუცილებელია. აქ, პირველ რიგში, უნდა შევეხოთ საზღვაო კურორტებზე დასვენების მოკლე სეზონს, რომელიც არაიშვიათად განპირობებულია უამინდობითა და ხშირი წვიმებით, რაც თურქეთის კურორტებთან შედარებით, მას ნაკლებკონკურენტულს ხდის. ამ პრობლემის ნაწილობრივი დაძლევა შესაძლებელია დახურული თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისი საცურაო აუზების მშენებლობით, რაც მნიშვნელოვნად გაახანგრძლივებს ზღვაზე დასვენების პერიოდს. სერიოზული პრობლემაა აგრეთვე ის, რომ სასტუმროების და განთავსების სხვა საშუალებების აბსოლუტური უმეტესობა მომხმარებლებს მხოლოდ დამისთევასა და კვებას სთავაზობს. ამიტომ ზღვისპირეთის კურორტებზე ტურისტებისათვის ხშირი წვიმიანი ამინდის საკომპენსაციო კომფორტული პირობების შექმნას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. ყურადღებას იმსახურებს, აგრეთვე, სასტუმრო სამომხმარებლო ბაზრის სეგმენტაცია მომხმარებელთა ასაკის, შემოსავლების დონის, ოჯახის შემადგენლობის და სხვა ფაქტორების გათვალისწინებით. ამასთან ერთად, პირველი რიგის გადასაწყვეტ ამოცანად გვესახება ტურისტთა მოსაცდელი ადგილების, ავტოსერვისის, საზოგადოებრივი კვების, ელექტრონული ვაჭრობის და სხვა აუცილებელი ობიექტების განვითარება ახლის მშენებლობისა და ძველის მოდერნიზაციის გზით, რაც ქვეყნის, როგორც თანამედროვე სახელმწიფოს, იმიჯის დამკვიდრებას შეუწყობს ხელს.

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დღემდე განვლილმა წლებმა დაგვანახა, რომ ჩვენი ქვეყნისა და მისი რეგიონების განვითარებისათვის ტურიზმს ალტერნატივა არ გააჩნია. მიუხედავად მრავალი პრობლემისა, რომელიც ჯერ კიდევ მრავლადაა ბათუმის ტურიზმში, იგი მაინც ვითარდება, უმჯობესდება მისი ინფრასტრუქტურაც. ამჟამად ბათუმში მიმდინარეობს სასტუმროთა ისეთი ბრენდების შემოსვლა ტურისტულ ბაზარზე, როგორიცაა: “შერატონი”, “რედისონი”, “ჰილტონი” და სხვა. საკმარისია ითქვას, რომ მარტო 2009 წელს, რომელიც რუსეთ-საქართველოს საომარი მოქმედებისა და მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის შემდეგ ერთ-ერთი ყველაზე უმძიმესი წელი იყო მთლიანად ქვეყნისა და მისი რეგიონებისათვის, ბათუმში ამოქმედდა 11 ევროპული ტიპის ახალი სასტუმრო 620 ადგილით. ამჟამად მშენებლობის პროცესშია რამდენიმე მაღალი კლასის სასტუმრო ბათუმის ცენტრში. ამ სასტუმროთა ბაზარზე დამკვიდრება მნიშვნელოვნად გააუმჯობესებს მომსახურების დონეს, რაც ასე აუცილებელია დღევანდელ ეტაპზე აჭარის ტურისტული სექტორის განვითარებისათვის.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამჟამად მობილიზებულია ასეულობით მილიონი ლარის კერძო და სახელმწიფო ინვესტიციები და მიმდინარეობს დიდი სამუშაოები ქალაქის ძველი ინფრასტრუქტურის რეაბილიტაციის, ახლის მშენებლობისა და კეთილმოწყობის, ბათუმის ბულვარის მნიშვნელოვანი გაფართოების და სხვა მრავალი მიმართულებით. ქალაქში ახალი ევროპული ტიპის სასტუმროებისა და რესტორნების ქსელის მშენებლობის პარალელურად მიმდინარეობს ტურიზმის სფეროსათვის კადრების მომზადება და გადამზადება სხვადასხვა სპეციალობის მიხედვით.

აჭარის ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტის ოპტიმიზტური პროგნოზით მომავალ 3 წელიწადში, 2009 წელთან შედარებით, ვიზიტიორთა რაოდენობა ბათუმში სისტემატურად მოიმატებს, 2012 წლისათვის მისი საერთო რაოდენობა გაიზრდება 4.5-ჯერ და მიაღწევს 1 190 000 კაცს, უცხოელი ვიზიტიორების რაოდენობა კი გაიზრდება 5-ჯერ და მიაღწევს 420 000 კაცს.

მითითებული ლიტერატურა:

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ტურიზმის და კურორტების დეპარტამენტის 2009 წლის მასალები (მოგვაწოდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ტურიზმის და კურორტების დეპარტამენტმა).

დიასამიძე, ნიჟარაძე 1967 - დიასამიძე დ., ნიჟარაძე ნ., აჭარის ასსრ, გამომ. „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1967, 154 გვ.

დიასამიძე 1961 - დიასამიძე ი., აჭარის კურორტები და მათი განვითარების პერსპექტივები, გამომ. „აჭარა“, ბათუმი, 89 გვ.

კობახიძე 1971 - კობახიძე ე., საქართველოს სსრ საკურორტო მეურნეობა და ტურიზმი. გამომ. „მეცნიერება“, თბილისი, 74 გვ.

კვარაცხელია, აბულაძე 2008 - კვარაცხელია ნ., აბულაძე კ., ტურიზმი – პიარი თუ ქვეყნის განვითარების სერიოზული ბერკეტი? ჟურნ. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“, 2008, №11, გვ. 6-17.

მეტრეველი 2008 - მეტრეველი მ., საქართველოში ტურიზმი პროფესიულ კადრების დეფიციტს განიცდის. ჟურნ. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“, №11, გვ. 24-25.

მიქაშავიძე 2010 - მიქაშავიძე ვ., მცირე მეწარმეობა – ტურიზმის განვითარების უმნიშვნელოვანესი მიმართულება, კრ.: *ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი*. I საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია, 5-6 ივნისი, ბათუმი-ტრაპიზონი, გამომ. „უნივერსალი“, თბილისი, გვ.280-288.

მიქაშავიძე 2010 - მიქაშავიძე ჟ., აჭარის ტურიზმის განვითარების პრობლემების და პერსპექტივები, კრ.: *ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი*, I საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია, 5-6 ივნისი, ბათუმი-ტრაპიზონი. გამომ. „უნივერსალი“, თბილისი, გვ. 93-102.

საქართველოს სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტთან არსებული ეკონომიკის, დაგეგმვის და მართვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიზნობრივი

კომპლექსური პროგრამის „საქართველო 2000 – რეგიონები“, კრებსითი მოხსენება, განყოფილება I (რუსულ ენაზე), თბ., 1986, 831 გვ.

საქართველოს ეკონომიკის განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტის 2009 წლის მასალები.

შუბლაძე 2004 - შუბლაძე ვ., საქართველო და ტურიზმი (სამაგიდო წიგნი), გამომ. „ჯამპი“, თბილისი. 97 გვ.

Vakhtang Mikashavidze (Batumi, Georgia)

Tourism in Batumi - past and present

Summary

Even in the past, scientists and researchers found Batumi an important place of tourism destination and tourism development. The 1870s marked the explosion of interest in Batumi after the reunion of Adjara with Georgia. However, the real development of tourism and resort industry in Adjara, and in Batumi in particular, started after set up of the Soviet government in Georgia. By 1985, Batumi already had a rather serious tourism and resort industry: 900 night lodgings; 73,226 tourists, including foreign tourists; amount of service – 7,099,3 Soviet Rubles. After Georgia gained its national independence, the tourism sector in Batumi faced a number of problems. However, it continues its intense development; for example, by 2009, the number of tourist companies and organizations in Batumi had reached 67 units, number of tourists – 261,783 persons, while amount of service – 98,625,000 GEL. According to existing forecasts, number of tourists is expected to rise by 2012.

ძირითადი შემოკლებანი
Abbreviations

აცხა - აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი

ბათუმი I – ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა. I საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები (რედ. მაღხაზ სიორიძე). ბათუმი. 2009.

ენიმეის მოამბე – აკად. ნიკო მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე

მაცნე – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია

მოამბე - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე

მხე – მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის

მსკი – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

საისტორიო მაცნე – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის შრომების კრებული.

სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული - შოთა რუსთაველის სახ. უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული

ხდსზ – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება (ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორისა და დიალექტოლოგიის განყოფილების კრებული)

ხდსინ - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (აჭარა). ოთხტომეული.

ხდსის – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები (ნ.ბერძენიშვილის სახ. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების კრებული)

ხდსძ – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (ბათუმის ნ.ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების კრებული)

ბდსეკ – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა (ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების კრებული).

სსმმ – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

სგსსა - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი

ქწა – ქართული წყაროთმცოდნეობა

ВДИ – Вестник Древней Истории

ИКОИРГО – Известия Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества

СЭ – Советская Этнография

ЦГИА – Центральный государственный исторический архив Грузии

კრებული ავტორები* Authors of the Articles

ალექსაია სულხან (ბათუმი, საქართველო)
შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
Aleksaia Sulkhan (Batumi, Georgia)
PhD Student, Shota Rustaveli State University

აგლაძე იზა (თბილისი, საქართველო)
გერმანისტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის უფროსი მასწავლებელი
Agladze Iza (Tbilisi, Georgia)
Lecturer in German language and literature, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ბაგრატიონი ირმა (ბათუმი, საქართველო)
ფილოსოფიის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი
Bagrationi Irma (Batumi, Georgia)
PhD in Philosophy, Assistant Professor, Shota Rustaveli State University

ბარამიძე რუსლან (ბათუმი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეთნოლოგიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
Baramidze Ruslan (Batumi, Georgia)
PhD in History, Senior Researcher, Department of Ethnology, Niko Berdzenishvili Institute

ბაღოშვილი ვაჟა (ბათუმი, საქართველო)
ექიმი ოტორინოლარინგოლოგი
Baghoshvili Vazha (Batumi, Georgia)
Othorinolaryngologist

ბერაძე თამაზ (თბილისი, საქართველო)
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიის
და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე, საქართველოს
უნივერსიტეტის პრორექტორი სამეცნიერო დარგში
Beradze Tamaz (Tbilisi, Georgia)
Doctor of Historical Sciences, Professor, Academic Council Chairman, Ivane Javakhishvili
Institute of History and Ethnology; Vice Rector for Research, The University of Georgia

ბიბილეიშვილი იური (ბათუმი, საქართველო)
პედაგოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
სრული პროფესორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პედაგოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი
Bibileishvili Iuri (Batumi, Georgia)
Doctor of Pedagogical Sciences, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the
Department of Pedagogy, Shota Rustaveli State University

ბოლქვაძე ბესიკ (ბათუმი, საქართველო)

* ინფორმაცია ავტორების შესახებ მოცემულია 2010 წლის ოქტომბრის
მდგომარეობით

ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეკონომიკურ და სოციალურ ურთიერთობათა კვლევის განყოფილების უფროსი
მეცნიერი თანამშრომელი

Bolkvadze Besik (Batumi, Georgia)

PhD in Economics, Senior Researcher, Department of Economics and Social Studies, Niko
Berdzenishvili Institute

ბრაუნდ დევიდ (ექსეტერი, დიდი ბრიტანეთი)

პროფესორი, შავი ზღვის პროექტის ხელმძღვანელი, ძველი ისტორიისა და
კლასიკური სწავლების დეპარტამენტი, ექსეტერის უნივერსიტეტი; ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი

Braund David (Exeter, Great Britain)

Professor, Head of the Black Sea Project, Department of Classics and Ancient History University
of Exeter; Honorary Doctor of Batumi Shota Rustaveli State University

გიორგაძე მარინა (ბათუმი, საქართველო)

ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, სრული პროფესორი, შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ევროპისტიკის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი

Giorgadze Marina (Batumi, Georgia)

PhD in Philology, Professor, Head of the Department of European Studies, Batumi Shota
Rustaveli State University

გელაშვილი გია (თბილისი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ასალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი

Gelashvili Gia (Tbilisi, Georgia)

PhD in History, Senior Researcher, Department of Modern and Contemporary History, Ivane
Javakhishvili Institute of History and Ethnology

გოგიტიძე სიმონ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიის
განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი

Gogitidze Simon (Batumi, Georgia)

PhD in History, Senior Researcher, Department of History, Niko Berdzenishvili Institute

გოგოლაძე თამარ (გორი, საქართველო)

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სრული პროფესორი

Gogoladze Tamar (Gori, Georgia)

Doctor of Philological Sciences, Professor, Gori State University

გუმუში ნები (რიზე, თურქეთი)

რიზეს უნივერსიტეტის პროფესორი

Gumushi Nebi (Rize, Turkey)

Professor, Rize University

დიასამიძე ხათუნა (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

Diasamidze Khatuna (Batumi, Georgia)

PhD in History, Shota Rustaveli State University

დოლიძე მაკა (თბილისი, საქართველო)

ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, საქართველოს დავით აღმაშენებლის სახელობის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

Dolidze Maka (Tbilisi, Georgia)

PhD in Philology, Associate Professor, David Aghmashenebeli University of Georgia;

Professor, Sokhumi state university

ვარშანიძე ნადიმ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ბათუმის სახელმწიფო საზღვაო აკადემიის ასოცირებული პროფესორი

Varshanidze Nadim (Batumi, Georgia)

PhD in History, Professor, Batumi State Maritime Academy

თენდელი პატრიკ (სუ ფოლსი, აშშ)

ენისა და კულტურის სპეციალისტი, (მშვიდობის კორპუსის მოხალისე საქართველოში 2010 წელს)

Thoendel Patric (Sioux Falls, USA)

Specialist of Language and Culture (PCV in Georgia in 2010)

თურმანიძე ოთარ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

Turmanidze Otar (Batumi, Georgia)

Doctor of Historical Sciences, Principal Researcher, Department of History, Niko Berdzenishvili Institute

კარალიძე ჯემალ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი

Karalidze Jemal (Batumi, Georgia)

PhD in History, Assistant Professor, Shota Rustaveli State University

კასაბ-თეზგორი დომინიკ (ანკარა, თურქეთი)

პროფესორი, ნატიფი ხელოვნების დეპარტამენტი, ხელოვნების, დიზაინისა და რქიტექტურის ფაკულტეტი, ბილკენტის უნივერსიტეტი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი

Kassab-Tezgör Dominique (Ankara, Turkey)

Professor, Fine Arts Department, Faculty of Art, Design and Architecture, Bilkent University;

Honorary Doctor of Batumi Shota Rustaveli State University

კახიძე ემზარ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ბათუმის სახელმწიფო საზღვაო აკადემიის ასოცირებული პროფესორი

Kakhidze Emzar (Batumi, Georgia)

PhD in History; Associate Professor, Batumi State Maritime Academy

კახიძე ნოდარ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეთნოლოგიის განყოფილების უფროსი

Kakhidze Nodar (Batumi, Georgia)

Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of Ethnology, Niko Berdzenishvili
Institute

ლორია მანუჩარ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის საინფორმაციო ტექნოლოგიებისა და კომუნიკაციების
სამსახურის უფროსი

Loria Manuchar (Batumi, Georgia)

PhD in History, Head of the Information Technologies and Communication Service, Shota
Rustaveli State University

მეგრელიშვილი მერაბ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის დირექტორის მოადგილე

Megrelishvili Merab (Batumi, Georgia)

PhD in History, Deputy Director, Scientific Library, Shota Rustaveli State University

მგელაძე ნუგზარ (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

Mgeladze Nugzar (Batumi, Georgia)

Doctor of Historical Sciences, Professor, Shota Rustaveli State University

მინდიაშვილი ნინო (თბილისი, საქართველო)

ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, საქართველოს დავით აღმაშენებლის
სახელობის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, სოხუმის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი

Mindiashvili Nino (Tbilisi, Georgia)

PhD in Philology, Associate Professor, David Aghmashenebeli University of Georgia; Assistant
professor, Sokhumi State University

მიქაშავიძე ვახტანგ (ბათუმი, საქართველო)

ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

Mikashavidze Vakhtang (Batumi, Georgia)

PhD in Economics, Associate Professor, Shota Rustaveli State University

მიქაშავიძე ჯანი (ბათუმი, საქართველო)

ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეკონომიკურ და სოციალურ ურთიერთობათა კვლევის განყოფილების უფროსი

Mikashavidze Zhani (Batumi, Georgia)

PhD in Economics, Head of the Department of Economics and Social Studies, Niko
Berdzenishvili Institute

ნიკოლეიშვილი ავთანდილ (ქუთაისი, საქართველო)

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ქართული ლიტერატურის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი.

Nikoleishvili Avtandil (Kutaisi, Georgia)

Doctor of Philological Sciences, Head of the Department of Georgian Literature, Kutaisi Akaki Tsereteli State University

ოზთურქმენი არზუ (სტამბული, თურქეთი)
ასოცირებული პროფესორი, ბოსფორის უნივერსიტეტი
Öztürkmen Arzu (Istanbul, Turkey)
Associate Professor, Boğaziçi University

ოქროპირიძე უჩა (ბათუმი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
Okropiridze Ucha (Batumi, Georgia)
PhD in History, Senior Researcher, Department of History, Niko Berdzenishvili Institute

პარმაქსიზიშვილი თენგიზ (ბათუმი, საქართველო)
ბათუმის სულიწმინდის კათოლიკური ეკლესიის აკოლიტი, აჭარის საარქივო სამმართველოს მუშაკი
Parmaksizishvili Tengiz (Batumi, Georgia)
Acolyte of Batumi Holly Spirit Catholic Church, Archivist at the Adjarian Archives Department

სარალიძე ლელა (თბილისი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
Saralidze Lela (Tbilisi, Georgia)
PhD in History, Senior Researcher, Department of Modern and contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

საითიძე გოჩა (თბილისი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, საქართველოს ხელნაწერთა ცენტრის დეპარტამენტის უფროსი
Saitidze Gocha (Tbilisi, Georgia)
PhD in History, Head of the Department of National Center of Manuscripts of Georgia

სიორიძე მალხაზ (ბათუმი, საქართველო)
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების უფროსი
Sioridze Malkhaz (Batumi, Georgia)
Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of History, Niko Berdzenishvili Institute

სონღულაშვილი ნატო (თბილისი, საქართველო)
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
Songulashvili Nato (Gori, Georgia)
PhD Student, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ტყავაშვილი მზია (თბილისი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი
Tkavashvili Mzia (Tbilisi, Georgia)

PhD in History, Researcher, Department of Modern and Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

უზუნაძე მერაბ (ბათუმი, საქართველო)
ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის მეცნიერი თანამშრომელი
Uzunadze Merab (Batumi, Georgia)
Researcher, Batumi Archaeological Museum

უზუნაძე რევაზ (ბათუმი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, პროფესორი
Uzunadze Revaz (Batumi, Georgia)
PhD in History, Professor

ფუტკარაძე თამაზ (ბათუმი, საქართველო)
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, აჭარის საარქივო დეპარტამენტის
დირექტორის მოადგილე
Putkaradze Tamaz (Batumi, Georgia)
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Shota Rustaveli State University; Deputy
Director of Adjara Archives Department

ქაჯაია ნანა (ბათუმი, საქართველო)
ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
Kajaia Nana (Batumi, Georgia)
PhD in Philology, Associate Professor, Shota Rustaveli State University

შალიკავა მარინა (ბათუმი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი
Shalikava Marina (Batumi, Georgia)
PhD in History

შიოშვილი თინა (ბათუმი, საქართველო)
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ფოლკლორისა და დიალექტოლოგიის განყოფილების მთავარი მეცნიერი
თანამშრომელი, შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
Shioshvili Tina (Batumi, Georgia)
Doctor of Philological Sciences, Principal Researcher, Department of Linguistics and Folklore,
Niko Berdzenishvili Institute; Professor, Shota Rustaveli State University

ჩაგანავა გურამ (ბათუმი, საქართველო)
ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეკონომიკურ და სოციალურ ურთიერთობათა კვლევის განყოფილების მთავარი
მეცნიერი თანამშრომელი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სრული პროფესორი
Chaganava Guram (Batumi, Georgia)
Doctor of Psychological Sciences, Principal Researcher, Department of Economic and Social
Studies, Niko Berdzenishvili Institute; Professor, Shota Rustaveli State University

ჩელევაძე ნაილა (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ეთნოლოგიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
Chelebadze Naila (Batumi, Georgia)
PhD in History, Senior Researcher, Department of Ethnology, Niko Berdzenishvili Institute

ჩოხარაძე მალხაზ (ბათუმი, საქართველო)
ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
Chokharadze Malkhaz (Batumi, Georgia)
PhD in Philology, Associate Professor, Shota Rustaveli State University

ჩხარტიშვილი ცაცა (თბილისი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების
მეცნიერი თანამშრომელი
Chkhartishvili Tsatsa (Tbilisi, Georgia)
PhD in History, Researcher, Department of Modern and Contemporary History, Ivane
Javakhishvili Institute of History and Ethnology

ჭიჭილეიშვილი მაია (ბათუმი, საქართველო)
ხელოვნებათმცოდნეობის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის განყოფილების მთავარი
მეცნიერი თანამშრომელი, ბათუმის ხელოვნების სასწავლო უნივერსიტეტის
სრული პროფესორი
Chichileishvili Maia (Batumi, Georgia)
PhD in Art Criticism, Principal Researcher, Department of Archeology and Art History, Niko
Berdzenishvili Institute; Professor, Batumi Art Teaching University

ჭუმბურიძე დოდო (თბილისი, საქართველო)
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის
განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
Chumburidze Dodo (Tbilisi, Georgia)
Doctor of Historical Sciences, Professor, Principal Researcher, Department of Modern and
Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

ხალვაში რამაზ (ბათუმი, საქართველო)
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სრული პროფესორი, შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის
ხელმძღვანელი
Khalvashi Ramaz (Batumi, Georgia)
Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Georgian Philology, Shota
Rustaveli State University

ხაჯიშვილი გურამ (ქობულეთი, საქართველო)
ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სოფ. ლეღვას
№1 საჯარო სკოლის დირექტორის მოადგილე
Khajishvili Guram (Kobuleti, Georgia)
PhD in History, Deputy Director of Legva School #1 Kobuleti Municipality.

ჯიბაშვილი ოლეგი (ბათუმი, საქართველო)

ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიის
განყოფილების მუცნიერი თანამშრომელი

Jibashvili Oleg (Batumi, Georgia)

PhD in History, Researcher, Department of History, Niko Berdzenishvili Institute.

სარჩევი Contents

შესავლის მაგიერ Preface	4
მალხაზ სიორიძე (1957-2011) – ნეკროლოგი Malkhaz Sioridze (1957-2011) - In memoriam	5
წყარომცოდნეობა და ისტორიოგრაფია Source Studies and Historiography	
სიმონ გოგიტიძე ეუსებე კესარიელის ცნობა ბათუმის შესახებ Simon Gogitidze Eusebius of Caesarea's note on Batumi	7 11
რევაზ უზუნაძე, მერაბ უზუნაძე ცნობები ბათუმისა და მისი შემოგარენის შესახებ (XIX ს-ის დამდეგი – 40-იანი წლები) Revaz Uzunadze Revaz, Merab Uzunadze Accounts of Batumi and Its Vicinities from the early 19th century – 1840s	7 12 18
მზია ტყავაშვილი XIX საუკუნის დასაწყისის რუსული ოფიციალური დოკუმენტები ბათუმის ეკონომიკური და პოლიტიკური მნიშვნელობის შესახებ Mzia Tkavashvili Russian Official Documents from the beginning of the 19th century : Economic and Political Significance of the City of Batumi	19 26
თამარ გოგოლაძე ბათუმის იერსახე ქართველ და უცხოელ მწერალთა სამოგზაურო ჩანაწერებსა თუ მემუარებში (XIX ს. II ნახ. – 900-იან წლებამდე) Tamar Gogoladze Descriptions of Batumi in Georgian and Foreign Writers' Travelogues and Memoirs (From the second half of the 19th century till 1900s)	27 33
უჩა ოქროპირიძე აქტი ქალაქ ბათუმის პორტო-ფრანკოს წესდების პროექტის 31-ე პარაგრაფის შესრულებისათვის Ucha Oqropiridze (Batumi, Georgia) For the implementation of the Paragraph 31 of Batumi Porto-Franco Statute's Project	34 41
ნოდარ კახიძე ბათუმი დავით კლდიაშვილის მოგონებებში (XIX საუკუნის 80-90-იანი წლები) Nodar Kakhidze Batumi in David Kldiashvili's memoirs (1980s-1990s of the 19th century)	42 51
გოჩა საითიძე, იზა აგლაძე გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური გუსტავ რადე ბათუმის შესახებ (1893 წ.) Saitidze Gocha, Agladze Iza The German Scientist and Traveller Gustav Radde on Batumi (1893)	52 66
ჯემალ კარაღიძე „ბათუმის გაზეთი“ – ბათუმის ისტორიის მნიშვნელოვანი წყარო	67

Jemal Karalidze ‘Batumi Newspaper’ – an Important Source of the History of Batumi	71
მალხაზ ჩოხარაძე ბათუმი გაზეთ „სოციალისტ-ფედერალისტის“ ფურცლებზე (1918-1921 წწ)	72
Malkhaz Chokharadze Batumi in the articles of the newspaper ‘Socialist-federalist’ (1918-21)	78
გია გელაშვილი ინგლისელი ჟურნალისტი ბეჩჰოფერი ბათუმის შესახებ (1919–1920 წლები)	79
Gia Gelashvili British Journalist Bechhofer on Batumi (1919 – 1920)	93
ლელა სარალიძე ბათუმში ინგლისელების ყოფნის ისტორიიდან 1919-1920 წწ-ში (აკაკი რამიშვილის არქივის მიხედვით)	94
Lela Saralidze The History of the British Presence in Batumi in 1919-1920 (According to Akaki Ramishvili’s archive)	101
ნატო სონღულაშვილი ბათუმის საკითხი 1919-1921 წლებში გაზეთ „სამუსლიმანო საქართველოს“ მიხედვით (იდენტობრივი ანალიზი)	103
Nato Songulashvili The question of Batumi in 1919-1921 from the newspaper ‘Moslem Georgia’	108
მაკა დოლიძე, ნინო მინდიაშვილი ბათუმის რევოლუცია და მედია	109
Maka Dolidze, Nino Mindiashvili The Batumi Revolution and the Media	114
ისტორია History	
Nebi Gümüş 18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Abaza Korsanlarının Batum’a Saldırıları	116
ნები გუმუში აფხაზი მეკობრეების თავდასხმები ბათუმზე XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში	120
მარინა გიორგაძე, ნუგზარ მგელაძე პონტოელი ბერძნების დასახლების ისტორია ბათუმში	124
Marina Giorgadze, Nugzar Mgeladze History of Pontic Greek Settlement in Batumi	132
სულხან ალექსაია ბათუმის საკითხი სან-სტეფანოს, ლონდონისა და ბერლინის კონფერენციებზე	133
Sulkhan Aleksaia The Issue of Batumi at the San-Stefano, London and Berlin conferences	137
ოლეგ ჯიბაშვილი, ხათუნა დიასამიძე „ბათუმის საკითხისადმი“ სომეხთა დამოკიდებულების ისტორიიდან	138
Oleg Jibashvili, Khatuna Diasamidze The History of Armenians’ Attitudes to ‘The Batumi Question’	147

თენგიზ პარმაქსიზიშვილი, ვაჟა ბაღოშვილი კათოლიკეთა საკრებულო ბათუმში	148
Tengiz Parmaksizishvili, Vazha Baghoshvili Batumi Catholics' Parish	158
მერაბ მეგრელიშვილი ბათუმის საბირჟო საზოგადოების საქმიანობა (XIX საუკუნის დასასრული – XX საუკუნის დასაწყისი)	159
Merab Megrelishvili The Batumi stock exchange at the end of the 19th century and beginning of the 20th century	162
დოდო ჭუმბურიძე რუსი და სხვა უცხოელი მიწისმფლობელები ბათუმში (XIX საუკუნის ბოლო და XX საუკუნის დასაწყისი)	163
Dodo Chumburidze Russian and Foreign Owners in Batumi in the late 19th century and early 20th century	171
ნაილა ჩელებაძე ერთი მნიშვნელოვანი დღე ბათუმის ისტორიაში	172
Naila Chelebadze An Important Day in the History of Batumi	177
მალხაზ სიორიძე ბათუმში საქართველო-ანტანტის ურთიერთობაში 1920 წლის პირველ ნახევარში	178
Malkhaz Sioridze The role of Batumi in the relations between Georgia and the Entente in the early 1920s	191
გურამ ხაჯიშვილი პოლიტიკური ექსტრემიზმის შედეგი ბათუმში 1902 წლის იანვარ-მარტში	192
Guram Khajishvili Effect of political extremism in Batumi in January-March of 1902	197
თამაზ ბერაძე ბათუმის საკითხი საერთაშორისო დიპლომატიაში სეერის, მოსკოვის და ყარსის ხელშეკრულებების მიხედვით	198
Tamaz Beradze The issue of Batumi in international diplomacy under the treaties of Moscow, Kars and Sevri	204
გურამ ჩაგანავა ყარსის ხელშეკრულების სოციალურ-ფსიქოლოგიური თავისებურებები	205
Guram Chaganava Social-Psychological Features of the Kars agreement	209
ოთარ თურმანიძე ბათუმის წყალმომარაგება 1921-1990 წლებში	210
Otar Turmanidze The Batumi Water Supply (1921-1990)	218
არქეოლოგია Archeology	
David Braund Ancient Batumi, Apsarus and the kingdom of Iberia: geography and recent archaeology	219

დევიდ ბრაუნდი ძველი ბათუმი, აფხაზთა და იბერიის სამეფო: გეოგრაფია და თანამედროვე არქეოლოგია	229
ეთნოლოგია და ანთროპოლოგია Ethnology and Anthropology	
Arzu Öztürkmen Remembering conflicts in a Black Sea town: A multi-sited ethnography of memory	241
არზუ ოზთურქმენი კონფლიქტების მეხსიერება შავი ზღვის ქალაქში: მეხსიერების მრავალმხრივი ეთნოგრაფია	261
ნადიმ ვარშანიძე, ემზარ კახიძე ბათუმის დემოგრაფიული ვითარების იმპერიული ხედვა XIX ს-ის ბოლო მეოთხედში და მისი თანამედროვე ანალოგიები	287
Nadim Varshanidze, Emzar Kakhidze The imperial vision of the demographic situation in Batumi in the last quarter of the 19th century and its modern analogies	292
ნუგზარ მგელაძე, მანუჩარ ლორია ურბანული ანთროპოლოგია: ბათუმი (კონტაქტები და სტერეოტიპები)	293
Nugzar Mgeladze, Manuchar Loria Urban Anthropology : Batumi (contacts and stereotypes)	297
რელიგია Religion	
რამაზ ხალვაში ბათუმი ანდრია მოციქულის მისიონერულ მარშრუტში	298
Ramaz Khalvashi Batumi in the Apostle Andrew's Missionary Routs	301
ჭიჭილეიშვილი მაია ძველი ბათუმის საკულტო არქიტექტურა (ზოგადი სურათის დადგენისათვის)	302
Chichileishvili Maia Overview of Religious Architecture of Old Batumi	309
თამაზ ფუტყარაძე, მარინა შალიკავა რეგისტრირებული მეჩეთის საქმიანობა ბათუმში (რელიგიური კულტების საბჭოს რწმუნებულთა ანგარიშების მიხედვით 1940-1950-იანი წლებში)	310
Tamaz Putkaradze, Marina Shalikava Registered Mosques' Activity in Batumi (According to religious worshipers on the Council's bills 1940s – 1950s)	318
განათლება და კულტურა Education and Culture	
თინა შიოშვილი ხალხური ლექსი პორტო-ფრანკოზე	319
Tina Shioshvili Tina Folk Poem on Porto Franko	324
ირმა ბაგრატიონი ბათუმის შესახებ ზოგიერთი ლიტერატურულ-სოციალური ესეის კულტუროლოგიური ასპექტები	325
Irma Bagrationi Culturul Aspects of Some Literary and Social Essays On Batumi	331

იური ბიბილეიშვილი ბათუმში მოღვაწე პედაგოგი ილია ფერაძე – პირველი კომენოლოგი საქართველოში	332
Iuri Bibileishvili The first follower of Comenius in Georgia - Ilia Peradze in Batumi	336
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი ტიციან ტაბიძე და ბათუმი	337
Avtandil Nikoleishvili Titsian Tabidze and Batumi	343
ქაჯაია ნანა ბათუმი ო. მანდელშტამის ნარკვევებში	344
Nana Kajaia Batumi in O. Mandelstam's Narrations	349
ცაცა ჩხარტიშვილი გაზეთი „ბათუმის ცხოვრება“ ბათუმის კულტურისა და განათლების შესახებ	350
Tsatsa Chkhartishvili The Newspaper 'Batumi Life' on Culture and Education in Batumi	355
რუსლან ბარამიძე მუსლიმური სასულიერო სასწავლებლები თანამედროვე ბათუმში	356
Ruslan Baramidze Muslim Religious Education in Present day Batumi	360
ეკონომიკა და ტურიზმი Economics and Tourism	
Dominique Kassab-Tezgör Mise en Valeur du Patrimoine dans la Ville Moderne de Sinop	361
დომინიკ კასაბ-თეზგორი ისტორიული მემკვიდრეობის გამოყენება თანამედროვე ქალაქ სინოპში	372
Patrick Thoendel Batumi as I Have Seen It	380
პატრიკ თენდელი ჩემი თვალით დანახული ბათუმი	385
ჟანი მიქაშავიძე ინვესტიციების როლი ბათუმის საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის განვითარებაში	392
Zhani Mikashavidze The Role of investment in tourism and resort development in Batumi	402
ბესიკ ბოლქვაძე ბათუმის, როგორც თვითმმართველი ქალაქის, საბიუჯეტო მდგრადობის პრობლემები გარდამავალ პერიოდში	403
Besic Bolkvadze Current Problems of Budgetary Sustainability in the City of Batumi	410
ვახტანგ მიქაშავიძე ბათუმი – ტურისტული ქალაქი. წარსული და თანამედროვეობა	411
Vakhtang Mikashavidze Tourism in Batumi - Past and Present	418

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი – ლალი კონცელიძე
ტექნიკური რედაქტორი – ედუარდ ანანიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29.08.2012
ქაღალდის ზომა 60X84 1/16
ფიზიკური თაბახი 27.1
ტირაჟი 100

შპსი სახელმწიფო

დაიბეჭდა უნივერსიტეტის სტამბაში
ქ. ბათუმი, ნინოშვილის 35